ARHIVA

Societăţiĭ Ştiinţifice şi Literare din Iaşĭ

TOM. VIII

ANUL 1897

ARHIVA

SOCIETAȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

ANUL VIII

1897

IAȘI
EDITURA SOCIETAȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE
1897

TABLA DE MATERII

Poeziĭ

Dărĭ de samă

Documente

Notițĭ

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul VIII. Ianuarie și Fevruarie 1897. No 1 și 2.

D. A. TEODORU

Ceva despre poeziile luĭ Coșbuc [1)]

I

O fire foarte simpatică, atît de blîndă și de sfioasă, — încît energia adesea selbatică din versurile luĭ pare a fi resunetul alteĭ firĭ; un om care foarte rar îndrăznește să vorbească neîntrebat, care nu-șĭ poate citi versurile, care, cînd le aude citite de altul, fuge, — încît fraza cea curgătoare, limpede, plină ca a unuĭ maestru în darul cuvîntuluĭ, pare fraza altuĭ om; un suflet mereŭ parcă preocupat de cele ce nu-s în jurul săŭ, un suflet aproape de copil zglobiu și neastîmpărat, pe care nu te poțĭ supăra, pe care ți-ĭ milă să-l mustri, — în cît filozofia serioază și adîncă din baladele luĭ pare urzită și țesută de alt suflet; iată o sumă de întrebărĭ care mi-aŭ

1. Articolul acesta nu este altă decît conferința pe care am ținut-o în 1894 la Ploeștĭ în folosul societățiĭ „Caritatea". In el am studiat numaĭ volumul *Balade și Idile* și poeziile apărute în „Vatra" înainte de ținerea conferințeĭ. — Articolele viitoare vor îmbrățișa aproape întreaga activitate literară a poetuluĭ.

muncit cugetul, după ce, pentru întîia oară, l-am văzut pe Coşbuc, după ce am putut să staŭ cu el de vorbă, să-ĭ spun ce-am să vorbesc despre dînsul, să-mĭ spue el ce-a gîndit, ce crede, ce speră....

Şi întrebările acestea să amestecaŭ şi să încurcaŭ cu alte întrebărĭ, de altă natură, acelea pe cari le pusese presa, jurnale şi reviste, asupra acesteĭ personalităţĭ complexe şi puternice, care de la 17 anĭ s-a ivit aşa de bine caracterizată, cu o formă atît de desăvîrşită, cu o comoară de ideĭ şi de simţirĭ atît de puternice şi maĭ ales atît de roditoare, încît mulţĭ chiar să întreabă dacă... dacă lumea noastră literară nu să va despărţi în curînd în două tabere: tabăra luĭ Eminescu şi a luĭ Coşbuc.

Ce e dreptul, pînă acuma un partid coşbucist nu există, dar ne-a dat Dumnezeŭ şi geniul naţiuneĭ romîne un partid anti-coşbucist, ceia ce e ceva şi pentru el şi pentru Coşbuc — căcĭ în potriva unuĭ gîndac nu să fac partide: i s-a negat talentul pentru că rimează *Rada* cu *strada*

Ileana... poate cu *poeana*

Nuşa cu *mătuşa*, orĭ *cenuşa* sau maĭ ştiŭ eŭ cu ce; par-că *Nuşa* ar fi putut rima cu *Lazu*! S-a negat originalitatea luĭ Coşbuc, pentru că volumul luĭ cuprinde vre-o două poeziĭ foarte frumos şi artistic traduse, şi încă vre-o două „imitate“ care aŭ darul de-a face din modelurĭ proaste imitaţiĭ de talent. Şi, ca şi cum aceasta nu era de-ajuns pentru un poet; după ce i-aŭ atacat talentul, pe urmă i-aŭ bănuit caracterul şi, din „amintirĭ“ din „reminiscenţe“ poetice aŭ făcut falşificărĭ de marfă şi din poet prost l-aŭ făcut viitor falit!

Ca să mă mulţumesc cu numărarea acestor cîteva puncte de învinuire, iată deja un program de acţiune pentru viitorul partid anti-coşbucist, numaĭ de-ar da sfîntul ca membriĭ luĭ să aibă atîta talent încît să scape cu totul de sub înrîurirea artistică şi sufletească a blînduluĭ Coşbuc!

Acuma să nu vă miraţĭ: din partidul acesta — pe cînd era încă în faşă şi încă nu-şĭ afişase programul— am făcut parte şi eŭ şi cu această *mea culpa* ţin să-mĭ încep conferenţa despre Coşbuc.

După ce apăruse volumul de *Balade şi Idile,* din

care citisem numaĭ în treacăt vre-o cîte-va bucăţele, din cele maĭ micĭ, mă întîlnesc cu unul din poeţiĭ noştriĭ care mă întreabă: „ce zicĭ despre Coşbuc?“ şi eŭ, cu competenţa şi bunătatea criticuluĭ romîn, răspund: „Coşbuc? Dar eŭ i-am citit poeziile înainte de publicare: i le-am cetit în colecţia de poeziĭ populare a luĭ Iarnic-Bîrsan din Transilvania“.

Cum vedeţĭ, eŭ bănuiam talentul luĭ Coşbuc, pentru că găsiam că poeziile luĭ samănă cu cele populare.

Dar tocmaĭ bănuiala asta mi-a slujit ca indemn să studiez cu seriozitate versurile aceluia care îndrăzneşte încă să găsască frumoase poeziile ţărăneştĭ.

Ca să pot lucra şi eŭ pentru progresul naţiuneĭ romîne, descoperind un noŭ plagiator, m-am aşezat la masă încunjurat de vre-o douăsprezece colecţiĭ de poeziĭ populare: în mijloc era Coşbuc—ca Hus pe rug.

Şi l-am citit!

Şi l-am citit! şi am uitat pentru ce-l citesc, şi am uitat ce urmăresc, şi am uitat ce caută pe masa mea Iarnic-Bîrsan, ce caută Caramfil cel cu cîntecele de pe malul Prutuluĭ, ce caută Elena Sevastos, ce caută Gh. Dem. Teodorescu, Canianu, Th. Th. Burada, Alexandri.., şi cînd am închis cartea m-a cuprins o părere de răŭ şi o mîhnire: îmĭ părea răŭ de vorba ce rostisem, de gîndul ce avusem. Par'că de-l întîlneam, îĭ ceream ertare şi dacă aşĭ fi putut aşĭ fi rupt din amintirea prietenuluĭ meŭ cuvîntul cel răutăcios şi nedrept, pe care-l scăpasem fără voie.

Căcĭ ceia ce fusese o învinuire adusă luĭ Coşbuc, asemănarea cu poezia ardelenească, aceia este titlul săŭ de glorie şi ar fi destul să-l înemurească, dacă pe lîngă dînsul, n-ar maĭ avea şi altele pe care le vom vedea analizînd această complexă şi profundă personalitate artistică!

II

Şi într-adevăr este profundă şi complexă această personalitate şi de aceia e greŭ, foarte greŭ s-o răspicăm şi să aşternem în vorbe clare şi uşoare cele ce vom găsi.

Deprinşĭ să citim — rog să fiŭ ertat de aciia pe

care-ĭ acuz pe nedrept de crima aceasta — deprinşĭ să citim volumul luĭ Eminescu saŭ chiar pe al luĭ Vlăhuţă, ne-am învăţat să nu numim poezie lirică decit aceia în care poetul vorbeşte de dînsul şi arată ce simte el în faţa cutăreĭ saŭ cutăreĭ întîmplărĭ.

Eŭ, vorba *eŭ*, ideia *eŭ* ca un fir roş, cînd la faţă, cînd ascuns printre rîndurile dureroase străbate de la un capăt pînă la celălalt volumul luĭ Eminescu. In cele 96 de poieziĭ, cîte cuprinde ediţia Şaraga, maĭ nu să vede alta decît nenumăratele forme sub care să iveşte acest proteu: cînd e vorba de iubită, care vine orĭ nu vine, care să desparte de poet orĭ se împacă iară-şĭ cu el; cînd e vorba de ramurile care bat în geam anume ca să amintească poetuluĭ pe ubita luĭ; apoĭ e vorba de natura întreagă, care cu măreţie şi nesimţirea eĭ poate lecui ranele poetuluĭ; orĭ e vorba de lumea întreagă, care îmbracă de ocazie haina durerilor poetuluĭ şi să tîngue împreună cu el. Toată filozofia, adîncă şi puternică a luĭ Eminescu, este numaĭ o îndreptăţire a tuturor poeziilor luĭ lirice, în care vorbeşte de *el*, numaĭ despre *el* [2]). — In asemenea caz, înţelegeţĭ bine că greutatea în priceperea luĭ Eminescu nu stă atîta în mulţimea şi felurimea sentimentelor luĭ, ci maĭ ales în profunditatea, în marea întindere a inteligenţeĭ luĭ, care face ca unul şi acela-şĭ sentiment să îmbracă într-atîtea haine, cu atîtea nuanţe, cu atîtea fineţe, şi atîtea ascunsurĭ, încît cu mare, cu foarte mare greutate îl poţĭ cunoaşte.

Dacă treceţĭ la Vlăhuţă, observaţĭ cam acelaşĭ caracter. In cele 36 de poeziĭ publicate în ediţia Steinberg, e numaĭ *una*, în care poetul nu vorbeşte de dînsul saŭ de ceia ce simte dînsul în cutare ocazie. Aceastâ una este *La icoană* [3]). Incolo... cînd nu vorbeşte la persoana întîia, vorbeşte la persoana a doua, stînd

---

2. Cu aceasta nu voiŭ să spun că Eminescu n-are şi poeziĭ cu formă epică; dar aşĭ putea dovedi că tot acela-şĭ lucru să petrece şi cu aceste poeziĭ.

3. Analiza aceste poeziĭ va arăta că ia nu să prea abate de la regula generală ce stăpîneşte celelalte bucăţĭ ale poetuluĭ. Vezĭ maĭ departe: articolul al doilea.

de vorbă într-o dulce, minunată şi tainică sfătuire cu cîţĭ-va prietenĭ, care sînt destul de detreabă că-l lasă numaĭ pe poet să vorbească. Şi el spune, şi spune, atît de mult şi de frumos, şi pătrunde aşa de bine adîncurile sufletuluĭ săŭ şi potriveşte aşa de bine propriile sale simţirĭ şi ideĭ cu ideile şi simţirile pe care le-a descoperit în prieteniĭ săĭ şi ni-ĭ descrie atîta de frumos în cît şi fata ce aşteaptă un iubit închipuit şi fata pe care a ţinut-o cînd-va pe genunchĭ dar care azĭ e *domnişoară* şi dama care a trecut *la quarantaine* dar oftează totuşĭ după tineriĭ sosiţĭ de curînd în oraş, toate aceste prietene — cam puţine la număr şi care cam samănă, ce e dreptul, dar care în tot cazul sînt bune şi cu totul intime prietene—toate, zic, pot fi mîndre că aŭ ajuns nemuritoare prin talentul prietenuluĭ lor. Dar la urma urmeĭ, o dată cu ele, poetul şi-a înemurit propriile sale emoţiĭ şi gîndirĭ, căcĭ, în toate aceste conversaţiĭ, *tu* acela este numaĭ o umbră şi singura realitate este poetul care-şĭ varsă focul, amarul, une-orĭ dorul de traiŭ şi care şi-a luat umbra drept motiv şi pe sine drept subiect.

Ce mare, ce uriaşă deosebire este între aceştĭ doĭ poeţĭ şi Coşbuc !

Şi ca să fim maĭ în cunoştinţă de lucru, să cercetăm pentru început, un capitol, capitolul dragosteĭ. Acesta cuprinde vre-o 35 de poeziĭ din cele 99 cîte sînt în volum.

Eĭ bine, nu ştiŭ dacă sînt 5 care să vorbească de poet, de dragostea luĭ, de suferinţele şi plăcerile dragosteĭ luĭ propriĭ: maĭ toate vorbesc de plăcerĭ şi de durerĭ streine, dar pe care poetul le-a simţit şi le-a înţeles cu acel tainic dar de simpatie altruistă, de simpatie universală care ne face nu numaĭ *să plîngem cu cel întristat şi să rîdem cu cel vesel*—ceia ce e deja mult—dar ceia ce e şi maĭ mult—*în această veselie şi tristeţă să iubim pe om aşa cum este el*, nu să-l însufleţim cu sufletul pe care am dori noĭ să-l aibă.

Astfeliŭ minunata poezie *Nu te aĭ priceput* [4]), tîngu-

4. Pag. 11.

irea uneĭ fete că iubeşte pe un flăcăŭ care nu să pricepe *ce* şi *cum* să-ĭ spuie, şi care dă vina nătîngieĭ luĭ pe socoteala feteĭ:

Nu te-aĭ priceput!
Singur tu nu mi-aĭ plăcut,
Că eu tot fugeam de tine?
O, nu-ĭ drept, nu-ĭ drept Sorine!
Ţi am fost dragă, ştiŭ eŭ bine,
Dar—să-mĭ spuĭ tu te-aĭ temut
Şi eŭ toate le-am făcut
Ca să poţĭ să-mĭ spuĭ vre-o dată,
Să mă-ntrebĭ: „mă vreĭ tu, fată?"
Şi plîngeam de supărată
Că tu nu te-aĭ priceput.

Nu te aĭ priceput!
Zicĭ că-s mîndră şi n-am vrut
Ca s-ascult vorbele tale?
Dar de unde ştiĭ? In cale
Ţi-am umblat şi-n deal şi-n vale
Şi orĭ unde te-am zărit.
Zile-ntregĭ mi le-am pĭerdut
Să mă-mprietenesc cu tine
Şi plîngea durerea-n mine
Că tu nu te-aĭ priceput.

. . . . . .

Nu te-aĭ priceput!
Zicĭ că, de m-aĭ fi cerut,
Mameĭ tale noră-n casă
N-aşĭ fi vrut să merg? E, lasă
Că de-o fată cuĭ îĭ pasă?
Nu să ia după părut!
De-ntreabaĭ, aĭ fi văzut!
Tu să fi-nceput iubitul
Că-ĭ făceam eŭ isprăvitul —
Tu cu pînea şi cuţitul
Morĭ flămînd nepriceput!

Dragostea aceasta a feteĭ, nu dragostea eterică şi nebuloasă a uneĭ gentile domnişoare care—*horresco referens*—n-a văzut nicĭ cum să dezmeardă porumbeiĭ, ci dragostea uneĭ fete de ţăran care-şĭ dă samă că iubeşte, care iubeşte atîta de puternic încît poate numaĭ ruşinea fecioreascā o face să-şĭ *„învingă“* pofta de sărutare, care-şĭ perde zile întregĭ să să împrieteneascā cu dragul eĭ, care caută *„chip cu viclenie sa-l facă s-o întrebe“* în care *plînge durerea* cînd vede nătîngia; iată ce-va atît de bine simţit, atît de bine priceput şi atît de lăsat în voia sa, cum nu găsim des. Şi ce firesc este ghimpele satiric din sfîrşitul poezieĭ şi cu cîtă părere de răŭ are aerul că-l rosteşte fata!

Apoĭ o vorbire firească, neîmpodobită, cuvintele obicinuite şi — o crimă îngrozitoare de lèze-poetică — în toată poezia numaĭ două imaginĭ!

Iată ce va să zică a plînge cu cel întristat şi a-ĭ descrie durerea, lăsînd pe om în apele luĭ, lăsîndu-l cu gîndurile luĭ, cu gusturile luĭ, cu firea luĭ, cu graiul luĭ, nu îmbrăcîndu-l de ocazie în cultura, simţirea şi retorica meşteşugită a autoruluĭ.

Căcĭ, în definitiv, unde e Coşbuc în această poezie? Dar, dacă-ĭ vorba pe asta, apoĭ unde e Coşbuc în *Cîntecul fusuluĭ*, în *Fata Moraruluĭ*, în *Pe lîngă boĭ*, în *La oglindă*? Unde e Coşbuc în *Rugămintea din urmă*, în *Calul draculuĭ*, în *Numaĭ una*, în *Recrutul*, în *Subţirica din vecinĭ*?

Incepînd cu dureroasa şi sfăşietoarea jale care resună în *Cîntecul fusuluĭ*, una din cele maĭ puternice şi maĭ sugestive bucăţĭ din literatura noastră, — trecînd pe lîngă ecoul acestuĭ cîntec pe care-l suspină *Fata moraruluĭ* cînd vede că

. . . brîul de-ncins mi-a fost lung,
Dar brîul meŭ astă-zĭ mă strînge,
La copciĭ cu greŭ îl ajung,
Atît de cu greŭ îl ajung
Şi-n copciĭ el trupul mi-l frînge! —

trecînd apoĭ pe lîngă fata care stă supărată toată ziua că şi-a suparat ibovnicul nelăsîndu-l s-o sărute cînd trecea

Pocnind din biciŭ *pe lîngă boĭ* —

zăbovind orĭcît de mult pe la fereasta feteĭ ce să folosește de lipsa mameĭ ca să-șĭ soarbă frumuseța, să-șĭ aprindâ tinereța și să-șĭ înveselească sufletul *la oglindă*,—ascultînd tînguirea amară și destul de înveninată a feteĭ sarace pe care-aŭ lovit-o *dușmancele* în ce are maĭ sfînt, —sărind apoĭ de-o-dată la *nedumerirea* feteĭ naive pe care a cam speriat-o întrebarea pusă grăbit și aprins „dacă l-a iubit vre-o dată“, — în toate aceste poeziĭ, unde e analizată inima feteĭ, în toate în zădar vețĭ căuta pe Coșbuc.

Și tot în zădar îl vețĭ căuta în bucățile unde ne vorbește flăcăul, orĭ că e în prada zbuciumuluĭ sufletesc în care l-a lăsat iubita luĭ *mînioasă*, orĭ că rînit între lifte păgîne îșĭ face frateluĭ săŭ de cruce *rugămintea din urmă*, orĭ că e îndrăcit pe *Calul dracului* pe care-ar vrea s-o ia sus și s-o dea în rîu pentru că-l împedecă să-șĭ întîlnească drăguța, orĭ că-șĭ varsă focul și necazul că toată familia-l urgisește pentru că s-a dat în dragoste cu una maĭ săracă, *numaĭ una*, care-ĭ e dragă și pentru care, de cît să să dezbare de ia, maĭ bine aprinde tot satul, — orĭ că trebuind să plece *recrutul* îșĭ lasă drăguța în paza frateluĭ săŭ pe care vrea să-l convingă să n-o dezmerde, ci numaĭ să-ĭ poarte grija,—orĭ că, pentru a-șĭ face draga să să lase îmbrățișată, jumătate în glumă, jumătate de *politică* să face mîndru și nepăsător,—în toate aceste poeziĭ, unde e Coșbuc ?

Și să nu vă înșele împrejurarea că toate aceste poeziĭ sînt de *dragoste* : sentimentul este unul, este dragostea, dar caracterele eroilor sînt atît de deosebite, atît de departe chiar unul de altul ; apoĭ împrejurările din afară în cari sînt pușĭ eroiĭ și întîmplarea anumită, în care capătă eĭ starea sufletească descrisă de poezie, toate acestea sînt așa de feliurite, încît n-avem aci a face cu variantele aceleia-șĭ teme.

Bine înțeles că între caracterele eroilor din aceste poeziĭ sînt și asemănărĭ multe, asemănărĭ maĭ mult de pătură socială ; că împrejurările exterioare, că întîmplările ocazionale de prin poeziĭ, tot samănă întru cîtva prin atmosfera țărănească pe care o respiră, prin mirosul cîmpenesc pe care-l împrăștie [5]) ; cu toate acestea

5. Asupra acesteia, vezĭ maĭ departe, articolul al treilea.

puneţĭ alăturea *La oglindă* cu *Cîntecul fusuluĭ* orĭ cu *Duşmancele*, puneţĭ faţă în faţă *Rugămintea de pe urmă* cu *Recrutul*—şi îaŭ înadins aceste poeziĭ, între care e atîta asemănare exterioară — orĭ cu *Calul Draculuĭ*, şi vă veţĭ convinge că nu e o singură coardă la lira poetuluĭ, măcar că lira e aceiaşĭ că acelaşĭ e cîntăreţul şi de la acelaşĭ maestru şi-a îmbogăţit sufletul.

Astfeliŭ *Duşmancele* [6])

Las, ochiĭ, mamă, las' să plîngă!
Tu-n leagăn tot cu mîna stîngă
Mi-aĭ dat să sug, de-aceia sînt
Nătîngă!
Dar n-am pus doară jurămînt
Să merg neplînsă în mormînt!

Şi care e pricina acestuĭ amar, acestuĭ plîns care a adus pe sermana fată la atîta scîrbă, încît îşĭ închipue că a fost menită plînsuluĭ, şi încă menită de mama eĭ care a laptat-o?

Nu plîng, că-mĭ e de Leana teamă;
De ciudă plîng eŭ numaĭ, mamă.
Cuvintele eĭ nu le iaŭ
In samă;
Dar mi-e ruşine şi mi-e greŭ
Că scoală satu-n capul meŭ.

Ia duce sfat din casă-n casă
Că n-am broboade de mătasă,
N-am şorţ cu florĭ...

Ştiĭ, erĭ la moară ce spunea?
Că-s proastă foc şi gură-rea!

„Şi-auzĭ! îĭ umblă-n cap, tu soră
„S-ajungă ia Lucsandreĭ noră!

---

6. Pag. 122.

„O, meargă-ĭ numele! N-o vezĭ
La horă?
„Cu şorţul rupt, să nu-l visezĭ,
„Că-ĭ din strămoşĭ! Ce zic să crezĭ!

„Nu l-aş purta nicĭ de poruncă!
„Ce poartă ia, alt om aruncă!

Și versurile ce urmează descriŭ atît de bine mîndria, despreţul aproape crud al ţărancei bogate și trufașe cînd să vede împiedecată de un sărac, căruia n-are ce pricină-ĭ găsi căcĭ:

Ia-mĭ sare-n drum, ca doară-doară
M-apuc să-ĭ spun o vorbă-n poară;
Și dacă tac, îĭ vin căldurĭ
Să moară.
Să vezĭ tu mamă-njurăturĭ!
Că ia cu mă-sa-s zece gurĭ.

Cu gura, mă-sa bate-o gloată,
Și-ĭ de otravă Leana toată —

Apoĭ în cîte-va trăsăturĭ de condeiŭ să arată nu numaĭ apărarea feteĭ sărace, nu nnmaĭ viaţa eĭ, ci întreagă lumea de la sat, cu săraciĭ eĭ, care muncesc din greŭ, care aŭ simţit cu ce putere apasă călcîiul bogăţieĭ pe grumazul lor, care trebue la joc să stea de-o parte și să nu să rîdice la cele ce nu-s de sama lor, căcĭ „tot omul la teapa luĭ, precum apa la matca eĭ“ cu bogaţiĭ eĭ care umblă în mătăsurĭ și care nu îngăduc nicĭ măcar asemănare la port celor maĭ nevoeșĭ!

Eŭ iarna singură-mĭ ţes tortul
Și umblu și eŭ, cum socot
Că-ĭ portul.
De n-am mătăsurĭ, am ce pot,
Nicĭ bun prea-prea, nicĭ răŭ de tot.

Mă prind cu ia? Cel sfînt s-o bată
Dar cum mă prind? Ia e bogată,

Ce haine mi-am făcut ca ia
Vre-o dată ?
La joc mă poţĭ orĭ cînd vedea
Cu fetele de sama mea.

Orĭ am vorbit cu dînsa glume ?
O fac de rîs şi-ĭ scot eŭ nume ?
Orĭ ĭes gătită-n ciuda eĭ
In lume ?

Observaţĭ cît de cumpenit şi măsurat vorbeşte aicĭ fata, fata săracă. In faţa sărăcieĭ eĭ şi a bogăţieĭ Leneĭ, ia are aerul că să supune soarteĭ fără murmur şi fără părere de răŭ. Să nu ne înşele liniştea aceasta de la suprafaţă. Sub pajiştea înflorită adesea colcăe un vulcan gata să izbucnească. Ce crede ia şi ce simţeşte ia, asta e altă ceva! Asta ne-o va spune ia singură maĭ tîrziŭ cînd nu să va maĭ putea stăpîni ; acuma nu uitaţĭ că să apără, şi să apără tocmaĭ arătîndu-să umilită, respectuoasă faţă cu puternica eĭ vrăjmaşă: ia nu poartă haine ca Leana, nu joacă alăturea cu ia, n-o vorbeşte de răŭ, atuncĭ ?

Iĭ ştiŭ eŭ focul ! ochiĭ meĭ,
Lisandru e ! că alta ce-ĭ?

Şi iară-şĭ acela-şĭ sistem de apărare, atît de natural, atît de adevărat şi spus cu atîta nevinovăţie prefăcută!

Dar ce ? Il ţiŭ legat de mine ?
Il trag de mînecă ? Ba bine !
El vine-aşa de dragul luĭ,
Cînd vine.
Eŭ nu pot uşa să i-o-încuĭ,
De stă prea mult, eŭ cum să-ĭ spuĭ?

Acuma s-a isprăvit cu apărarea : ni s-a spus tot ce trebue ca s-o dezvinovăţim. Dar oare adecă, este eroina noastră aşa de bună, de ertătoare, de mărinimoasă încît pic de ură, de răutate, orĭ măcar de poftă de răzbunare să nu-ĭ încolţască în inimă ?

Sînt eŭ la urmă vinovată
Că Leana umblă ca turbată
Să-l vadă-n casa lor întrînd
O dată ?

Intîia înţepătură.

Dar poate da ia bobĭ cu sita !
O fierbe cĭuda pe urîta
Că-s maĭ frumoasă decît ia
Şi atîta !
Să aibă Leana-n frunte stea
Nu-ĭ partea eĭ, ce-ĭ partea mea!

A doua înţepătură : asta maĭ adîncă ; tonul să rîdică, vorba ajunge maĭ îndrăzneaţă : cel impilat şi obidit par'că şi-a maĭ rîdicat fruntea; şi-a maĭ deschis ochiĭ şi să uită cu eĭ drept înainte: fata îşĭ simte sprijinul şi puterea

Că boii-s bunĭ, bine-ĭ bogată,
Dar . . .
Bogata-şĭ pupă boiĭ-n bot
Imbătrînind cu boĭ cu tot.

Şi asta-ĭ lovitura de pe urmă : scurt şi indesat. Incheere, care aminteşte versurile populare

Of săraciĭ boiĭ mulţĭ
Cum însoară nişte muţĭ !
Of sărace sutele
Cum mărită mutele !

Văzurăţĭ ce minunat de bine sînt aicĭ urmărite toate fazele sufleteştĭ ale eroineĭ poetuluĭ : un început cu obidă şi oarecum descurajare, apoĭ o ciudă, pe urmă o înşirare a tuturor răutăţilor pe care le fac duşmancele, duşmance bogate; înşirare în care povestitoarea pare a gusta o plăcere răzbunătoare, răsfirînd una după alta toate răutăţile, toate înfumurările, toate micimile omuluĭ pătimaş ; şi după aceia, cu un aer de mironosită nevinovată, o apărare cuviincioasă şi cuminte, apoĭ un strigăt de triumf şi în sfîrşit îndrăzneala, ura, răutatea

bucuria, toate amestecate în două treĭ versurĭ în care conceziunea are de păreche numaĭ profunditatea lor:

Bogata-şĭ pupă boiĭ-n bot,
Imbătrînind cu boĭ cu tot.

Aceiaşĭ putere de pătrundere în sufletul altuia, aceiaşĭ uitare de sine în simţirea durerilor altuia, găsim în altă poezie, *Recrutul* [7]);

Ciudată poezie saŭ maĭ degrabă, ciudat titlu ar zice cine-va; în cele 15 strofe cîte o alcătuesc, nu e nicĭ o vorbă despre oaste, despre sorţĭ, şi totuşĭ poezia e intitulată *Recrutul*! De ce nu *Plecarea*? orĭ *Despărţirea*?

De ce? Apoĭ pentru că aicĭ nu e vorba de o dramă a căreia urzeală sînt nevoile casnice, trebuinţele băneştĭ, întîmplările zilnice şi neînsemnate, care, orĭcîte suferinţĭ sufleteştĭ ar putea aduce, nu esă totuşĭ din cercul strîmt al nevoilor individuale. Aicĭ e vorba de ceva maĭ serios, maĭ adînc, de o nenorocire obştească şi puternică şi neînfrîntă care cu greutatea uneĭ fatalităţĭ biblice ameninţă visul, fericirea şi chiar viaţa ţăranuluĭ: e cătănia. Flăcăul *trebue* să plece şi să supune, nu intereselor luĭ, nu nevoilor de familie, ci uneĭ puterĭ maĭ presus de el, şi astfeliŭ flăcăul care într-o poezie intitulată *Plecarea* orĭ *Despărţirea* ar fi fost un simplu ibovnic maĭ mult saŭ maĭ puţin nenorocit, ajunge în poezia *Recrutul* eroul ţărănesc al căruĭ glas este răsunetul de durere al tuturor visurilor, tuturor iluziilor, tuturor fericirilor fiecăruia pe care le sfarîmă *luarea la oaste.*

Cît interes dramatic nu răspîndeşte peste toată poezia singur cuvîntul care-ĭ slujeşte drept titlu! Ca atinse de o baghetă magică ne resar în minte toate scenele dureroase de plînsete în sat, de despărţirĭ sfăşietoare la poarta căzărmilor, ne răsar înaintea ochilor acele figurĭ încă sănătoase pe care s-a întins paloarea morţeĭ şi care aŭ lăsat, poate plug în brazdă, soră şi fraţĭ micĭ, ibovnică — poate tată, nevastă şi copil — şi care fără să ştie de ce, fără să priceapă pentru ce, *trebue* să plece. Şi cînd ne gîndim că lucrul să petrece încă peste munţĭ,

7. Pag. 135.

unde cătana e luată de Neamț saŭ Ungur și să așteaptă să fie dusă

. . . . . în țară străină
Unde morĭ fără lumină,
Nu-ĭ nicĭ lumină de săŭ
Nicĭ oamenĭ din satul meŭ,
Nicĭ nu-ĭ lumină de ceară,
Nicĭ oamenĭ din a mea țară ;

cînd ne gîndim că rămasul bun ce-l lasă cătana mameĭ sale este :

Maică, măiculița mea
De te-a lovi dor de mine
Ia drumuțul de-a lungul,
Orașele de-a rîndul,
Că pe mine mi-ĭ afla
In fundul Italieĭ
La compania Mîndrieĭ,
Sub o tulpină de brad
Acolo mi-afla-ngropat,

(Poezie populară)

apoĭ vedem cît de negru și întunecos este fondul tabloului, cît de profund interes dramatic insuflă Coșbuc — și printr-un cuvînt! — peste tînguirea ibovnicului nenorocit.

Am să plec . . . . .
. . . .
Omul fără de noroc
Tot cu răul să-ntîlnește !

iată singurele vorbe despre el, despre plecarea luĭ, despre cătănie.... Oh, nu de cătănie e vorba aicĭ, nu ; e vorba de ceva care-l arde maĭ tare și maĭ amarnic,

Am să plec ! și par'că-mĭ moare
Inima, să rupe-n mine.
Nu de voĭ ! Tu știĭ de cine !
Și mă doare
De-așĭ țipa !

. . . .
Tu-mĭ eştĭ frate dintr-o mamă,
Mă iubeştĭ! Ţi-o las în samă,
Mi-o păzeşte ca de foc

Ah, dar aicĭ începe în sufletul recrutuluĭ zbuciumul. Drăguța luĭ e frumoasă,

Ia-ĭ atît de subţirică!
Ca pe-o floare
Poţĭ s-o frîngĭ
. . . . . .
Ia, cu părul gălbior
Naltă, zugrăvită-ntreagă,
Cînd îşĭ mlădie trupşorul!
A ursit-o-n faşă dorul
De-a fi dragă
Tuturor

și totușĭ el trebue să înduplece pe frate-săŭ să n-o îndrăgească! Să teme de frate-săŭ și luĭ i-o lasă în samă! Dar să teme și de ia! Trecutul luĭ, poate prea ușoara-ĭ izbîndă, poate și o adîncă cunoștință a inimeĭ omeneștĭ îl face să prevadă că va veni un timp cînd jocul va lipi pe drăguța luĭ de sinul altuĭ flăcăŭ; cum o știe cam slabă de înger și poate cam iubeață, ar vrea și să-ĭ spue luĭ frate-săŭ asta și să-l înşele asupra purtărilor eĭ; ar vrea și s-o arete ușurică și să n-o înjosască; și toate aceste pornirĭ nepotrivite una cu alta, toate aceste sentimente vrăjmașe îĭ muncesc sermana judecată ca pe un rug dureros și-l fac atîta de copilăros, atîta de plin de contradicțiĭ, atîta de turburat și de tremurător, încît însuș inima noastră ajunge a nu să maĭ stăpîni: nu știm să plîngem orĭ să rîdem de naivitatea luĭ, să ne fie milă orĭ rușine de lipsa luĭ de judecată... și toată starea asta de nelămurire, de nedumerire sufletească pe care o soarbem vers cu vers, vorbă cu vorbă, durează pînă cînd recrutul țăran îșĭ formulează sancțiunea finală a vorbelor luĭ:

Căcĭ fac moarte
Pentru ia!

Acuma pricepem naivitatea luĭ, lipsa luĭ de judecată, nelămurirea vorbelor luĭ, teama de a numi lucrurile pe nume, contrazicerile luĭ nenumărate, stăruința pe care o pune către țelul încă întunecat... toate acestea acuma sînt limpezĭ, toate acestea semnele pline de viață ale aceluiașĭ sentiment: dragostea, puternica dragoste, sentiment profund în tot ce are ia maĭ omenesc, profund în tot ce are ia maĭ specific țărănasc:

Căcĭ fac moarte
Pentru ia!

Dar analiza acesteĭ poeziĭ nu e în deajuns: ar trebui s-o putem citi toată, toată așa cum o citește omul singur noaptea, cînd să poate opri oare-ntregĭ pe murmurul uneĭ singure strofe, pe îngînatnl unuĭ singur vers, pentru ca să putem gusta farmecul uneĭ poeziĭ superbe, pentru a putea pricepe minunatul dar ce are Coșbuc— mă întorc iarășĭ la vorba mea de dinioarea—de a plînge cu cel întristat și a-ĭ descrie durerea, lăsînd pe om în apele luĭ, lăsîndu-l cu gîndurile, cu gusturile, cu firea și cu graiul luĭ—întru cît bine înțeles să împacă toate acestea cu cerințele formale ale arteĭ.

Veĭ vedea-o pe la horĭ.
Să n-o lașĭ la vino-ncoace. —
Stăĭ cu ia, ce știĭ tu-ĭ spune,
Dar cu capul mi te pune
Să n-o joace
Alțĭ feciorĭ!

Tu s-o jocĭ dar maĭ așa
Liniștit cum jocĭ pe-o soră,
Să n-o strîngĭ prea mult la tine,
Că ea, biata, de rușine
Maĭ mult horă
N-a juca!

Tu o vezĭ şi n-o-nţelegĭ;
De-o cuprinzĭ, ia ştie una:
Moartă-n braţe ţi să lasă,
Dar de ciudă plînge-acasă,
Plînge-ntr-una
Zile-ntregĭ!

. . . . .

Ia va zice tot ce vreĭ;
O dezmerzĭ şi nu te vede,
O săruţĭ şi-ĭ pare bine.
Ah, dar crede-mă pe mine
Şi nu crede
Vorba eĭ!

Apoĭ naivitatea luĭ ajunge neîntrecută:

Ce folos ca tu s-o strîngĭ?
Simţĭ tu că pe ia o doare?
Vezĭ, nicĭ eŭ n-o strîng de frică:
Ia-ĭ aşa de subţirică!
Ca pe-o floare
Poţĭ s-o frîngĭ!

Către sfîrşit însă recrutul să încruntă:

De-ĭ vedea pe cine-va
Pe la eĭ în fapt de sară,
Prinde-l într-adins ca-n glumă,
Frînge-ĭ gîtul şi-l zugrumă,
Ca pe-o fiară
Nu-l cruţa!

Şi-apoĭ las' să fie-al meŭ
De-ĭ păcat! La judecată
Eŭ voĭ merge pentru tine!

Eŭ daŭ samă ! Şi pe mine
Să mă bată
Dumnezeŭ.

Poartă-ĭ grija ! Tot a mea
S-o găsesc, tot dar să-mĭ poarte !
Dar de nu-ĭ păzi-o bine,
Ţi-aĭ găsit duşman în mine
Căcĭ fac moarte
Pentru ia !

Nu e nevoe să analizăm şi celelalte poezii, despre care v-am vorbit ; din toate reesă limpede şi lămurit adevărul pe care vi-l spuseĭ la început că in toate aceste poeziĭ Coşbuc să ascunde, nu ne vorbeşte nimic despre el !

Acuma, după toate acestea, cînd v-aş citi o poezie ca *Subţirica din vecinĭ*, în care gingăşia, veselia dragosteĭ şăgalnice şi fericite e descrisă cum n-avem nicĭ seamăn nicĭ umbră în literatura noastră — aţĭ putea d-v spune, cu mînă pe cuget, dacă vorbeşte Coşbuc despre dînsul saŭ dacă nu cumva cine-ştie-ce flăcăŭ şi-a destăinuit poetuluĭ taina aceasta dulce şi fermecătoare ?

Ia mergea căpşunĭ s-adune
Fragĭ s-adune —
Eŭ şedeam pe prag la noĭ.
Ia, ca şarpele prin foĭ,
Vine ncet, pe ochĭ îmĭ pune
Mînele eĭ micĭ şi moĭ,
In ureche-o vorbă-mĭ spune,
Rîde lung şi fuge-apoĭ.

Peptul plin cu mîna-l ţine,
Strîns îl ţine,
Că-ĭ pept tînăr şi mereŭ
Ar sălta, şi-n salt e greŭ.
Stă pe loc şi-ĭ pare bine,
Bate-n palme : „Te ştiu eŭ !
„Nu maĭ viŭ ! De viŭ la time,
„Mă săruţĭ şi nu maĭ vreŭ !“

Flăcăul o chiamă, apoĭ să face supărat:

. . . . . . „Eĭ du-te dar“
Capul mi-l proptesc pe coate
Staŭ pe prag, pe gîndurĭ iar.

Stînd aşa, un braţ rîdică,
Blînd rîdică
Părul meŭ pe frnnte dat.
Cînd mă-nalţ, rămîn mirat:
„Te-aĭ întors?“ Şi subţirică
Ia pe pĭeptu-mĭ s-a lăsat
Şi zimbea cu-n fel de frică:
„Răule, te-aĭ supărat?“

Lăsînd la o parte frumuseţa, viaţa, ce însuflă aceastâ poezie — oh, de multe orĭ cel ce vorbeşte despre poeziĭ are aerul nu numaĭ că lasă la o parte dar chiar că uită aceste frumuseţĭ, atuncĭ cînd începe a le explica — nu observaţĭ d-voastră aicĭ cît de bine e pricepută şi descrisă nu numaĭ starea poetuluĭ, ci şi a drăguţeĭ luĭ? Cu ce să încheie bucata?

Şi zîmbia cu-n fel de frică:
„Răule, te-aĭ supărat?“

ca şi cum poetul a voit să facă din bunătatea feteĭ ultima trăsătură care desăvîrşeşte tabloul fericireĭ luĭ, ca şi cum — păcat că nu pot întrebuinţa alt cuvînt, căcĭ aceasta dă a înţelege că eŭ nu sînt convins de ceia ce spun — ca şi cum, saŭ maĭ bine, *pentru că* toată plăcerea şi fericirea poetuluĭ nu e numaĭ în sărutarea pe care o gustă pe buzele drăguţeĭ, ci maĭ ales în mişcările, apucăturile, jocurile, glumele, gîndul şi inima eĭ: e perdut uitîndu-să la ia, pe ia o vede, pe ia o chiamă, pe ia ni-o descrie; sufletul luĭ e perdut într-al eĭ, saŭ maĭ bine, amîndouă sufletele să topesc într-o flacără superioară şi sfîntă, în flacăra dragosteĭ.

Şi cînd gîndesc că vă spuneam că Coşbuc vorbeşte despre el aicĭ! Despre el, da! Dar ce este el aicĭ? E un prilej, e cel mult un factor; nu este acel *eŭ* gelos şi amarnic care-şĭ robeşte iubita, înjurăturile; şi toată lumea; e un *eŭ* atît de dulce şi de prietenos, atît de bun

şi iubitor, ca par-că maĭ mult ar fi vorba de *doĭ* de *eĭ amîndoĭ*, de cît de unul din eĭ.

Imĭ pare răŭ că timpul nu-mĭ dă voe să compar această poezie cu una a luĭ Eminescu, care are tot cam acela-şĭ subiect, dezmerdările a doĭ iubiţĭ, anume *Noaptea*: o asemenea comparare ar lămuri minunat deosebirea dintre aceste două felurĭ de *eŭ* şi ne-ar face şi maĭ bine să înţelegem caracterul luĭ Coşbuc saŭ maĭ bine caracterul artistic al luĭ Coşbuc; dar, cum vom avea curînd ocazie să maĭ vorbim despre asta, ne putem mulţumi şi cu atîta.

* * *

Noĭ pînă acuma ne-am ocupat numaĭ de poeziile luĭ de dragoste şi totu-şĭ am putut descoperi o mulţime de soiurĭ de dragoste în o mulţime de împrejurărĭ care, împreună cu caracterele, diversifică la nesfîrşit unitatea fundamentală şi adîncă a acestuĭ sentiment. A putea să pricepĭ, să simţĭ şi să descriĭ toate aceste faze şi întrupărĭ e deja mult.

Dar nu numaĭ în poeziĭ de dragoste să arată darul acesta al luĭ Coşbuc. Il găsim de pildă în puternicul *Cîntec barbar* [8]) în care acelaşĭ poet, cu aceia-şĭ îndămănare, cu aceiaşĭ amănunţime, cu aceiaşĭ adîncime, simpatie, cu care ne-a descris glumele nevinovate saŭ vinovate ale flăcăilor şi fetelor, farmecul tainic şi scump al doruluĭ, acelaş poet ne insuflă tot ce ura selbatică a unuĭ barbar înfuriat poate simţi, urzi, dori înpotriva împărăţieĭ romane.

Ce săritură! de la îngustimea bordeelor, în care să petrec scenele despre care am vorbit pînă acuma, iată-ne de-o-dată în mijlocul nemărginiteĭ întinderĭ a împărăţieĭ romane, de la micul şi neînsemnatul orizon de gîndurĭ în care să cuprinde şi sfîrşeşte tot sufletul fetelor ce să uită în oglindă, saŭ ţese la războĭ, saŭ să joacă în hucĭ cu ibovnicul lor, iată-ne deodată pe înălţimele cele maĭ ameţitoare ale unuĭ moment istoric din cele maĭ însemnate, în care potopul de gîndurĭ, măreţia şi încordarea lor n-aŭ alt seamăn decît neînfrînarea patemeĭ şi selbătăcia porniriĭ. Despreţ, ură şi reutate, încrederea cea maĭ nebună în propria lor

8. Pag. 159.

putere, cruzimea cea maĭ sîngeroasă, dar, poftă neînfrînată de măcel, plăcerea cea maĭ fioroasă a unuĭ succes gustat maĭ înainte de dobîndire, cu scrîşnirile din dinţĭ, mormanul de cadavre, îngenunchiarea întregeĭ civilizaţiĭ, sfărmarea tuturor zeilor, dezgroparea chiar a morţilor pentru a-ĭ putea pălmui şi scuipa; iată un tabloŭ atît de puternic al furieĭ, atît de fioros încît citirea luĭ ajunge o nuptăire (cauchemar), iar amintirea luĭ un chin.

Şi nu numaĭ sentimentele sînt deosebite.

In *Recrutul* ca maĭ în toate poeziile de care am vorbit — afară de *Rugămintea din urmă* — maĭ toţĭ eroiĭ să despart pare de toată lumea, îşĭ pironesc gîndul şi ochiĭ la un obiect mic şi neînsemnat, care capătă în ochiĭ lor preţ şi măreţie uriaşă. Aci ura barbarilor e sublimă: ţinta lor este ruina, înjosirea întregeĭ şi nemăsurateĭ împărăţiĭ! Cu o scînteere de geniŭ, de acele scînteerĭ pe care le scot totdeauna ciocnirile unor patimĭ puternice; barbarul cuprinde într-o clipă pe tot ce e Roman: cohortele, ca şi holdele, barbaţiĭ ca şi femeile, templele ca şi lagările, patriciĭ cu togă ca şi poporul de jos, zeiĭ ca şi morţiĭ, tot, dar *tot ce e Roman, tot trebue sfărămat, îngropat, nimicit, căcĭ toţĭ aceştia, toate aceste puterĭ, cu saŭ fără cuget, cu saŭ fără ştiinţă, cu saŭ fără voinţă, toate într-o solidaritate fatală aŭ lucrat împreună, aŭ trăit împreună, aŭ stîrnit, ca un singur tot, aceiaşĭ ură selbatecă şi nesăturată încă.*

E îngrozitoare ura aceasta oarbă şi nedreaptă, e îngrozitoare şi totuşĭ e tot blîndul, gingaşul şi nevinovatul şi, copilărosul Coşbuc care ne-o descrie!

Ce prapastie! nu e aşa?

Eĭ bine, nu e tocmaĭ aşa şi dacă veţĭ binevoi a vă reaminti ceva, veţĭ vedea că prăpastia v-am insuflat-o eŭ prin chipul şi şirul cum v-am povestit lucrurile, dar că nu este, că nu există în firea lor.

Cînd vă citeam nişte versurĭ aşa par'că aruncate din întîmplare în coada poezieĭ, precum următoarele din *Recrutul*

De-ĭ vedea pe cine-va
Pe la eĭ în fapt de sară,
Prinde-l într-adins ca-n glumă,

Frînge-ĭ gîtul şi-l zugrumă
Ca pe o fiară,
Nu-l cruţa

Şi-apoĭ las' să fie-al meŭ,
De-ĭ păcat

observaţĭ restricţia, căcĭ e plină de învăţăminte.

La judecată
Eŭ voĭ merge pentru tine!
Eŭ daŭ sama! Şi pe mine
Să mă bată
Dumnezeŭ.

Poartă-ĭ grija . . . . .
. . . .
Căcĭ fac moarte
Pentru ia!

la cetirea versurilor acestea chiar maĭ adineoarea — asupra cărora înadins n-am stăruit — aţĭ ris, vi s-aŭ părut ciudate, poate nepotrivite şi de sigur aşa aŭ părut multora multe din încheerile poeziilor luĭ Coşbuc.

Cînd fata moraruluĭ îşĭ încheie tînguirea zicînd:

O macină grîul maĭ bine
Şi-nvîrte-te, roată, mereŭ!
Că lumea să-nvîrte cu mine
Şi vreŭ, şi eŭ nu ştiŭ ce vreŭ:
Ba lasă, că ştiŭ eŭ ce vreŭ:
Aş vrea să fiŭ, roată, sub tine

saŭ, cînd flăcăul înstărit căruia-ĭ e dragă *numaĭ una* o fată săracă, îşĭ arată hotărîrea nestrămutată de a rămînea credincios feteĭ, prin versurile

Să-mĭ cînte lumea cîte vrea!
Mi-ĭ dragă una şi-ĭ a mea:
Decît să mă dezdar de ia
Maĭ bine-aprind tot satul.

sfîrşiturile astea ni să par căutate, născocite anume într-un scop teatral, vorbele ne par umflate, pline de lăudăroşie şi umblînd după efect, şi nu lipseşte mult pînă să învinuim pe Coşbuc de neadevăr psihologic, de nepotrivire artistică, de maĭ ştiŭ eŭ ce.

Şi cu toate acestea vina este în noĭ, nu în Coşbuc: pe cît sînt de adevarate vorbele dulcĭ, moĭ, molatice şi line de pe la începutul poezieĭ cînd eroul să stăpîneşte, să dezmiardă, să linguşeşte, să umileşte, tot pe atîta sînt de adevărate şi sfîrşiturile acestea energice, hotărîte, tăetoare care arată momentul suprem al cugetăreĭ erouluĭ, cînd după un încunjur de cîte-va clipe, cîte-va dibuirĭ nehotărîte, pe care însăşĭ alcătuirea îngăimată a versuluĭ ni le sugerează, cînd, ne maĭ stăpînindu-să fără voe grămădeşte într-o frază, toate puterile sufleteştĭ care i s-aŭ grămădit în ultimul gînd.

Efect? fireşte efect! pentru că şi Eminescu caută în versul de la urmă să concentreze ce are de concentrat,

> Ci tu rămîĭ în floare ca luna luĭ April,
> Cu ochiĭ marĭ şi galeşĭ, cu zimbet de copil;
> Din cît eştĭ de copilă, să-ntinereştĭ mereŭ
> Să nu mă ştiĭ pe mine, cum nu m-oĭ şti nicĭ eŭ.

pentru că şi la Vlăhuţă ultimul cuvînt este ultimul strigăt al inimeĭ care concentrează şi sintetizează tot sufletul luĭ:

> Văpae, ce-o să pese lumeĭ
> Că tu te mistuĭ — luminînd?

orĭ

> Lumea ce-aĭ visat, în suflet negăsind-o nicăirea
> Caută-ţĭ în tine însu-ţĭ liniştea şi fericirea!

pentru că în toate poeziile — cum e cazul pentru Vlăhuţă — în toate temperamentele ascendente, acesta e mersul gîndireĭ în clipele de emoţie [9]): fiecare gînd, fiecare amintire adauge cantitatea şi calitatea sa de emoţie lîngă aceia care l-a deşteptat şi cu cît patima este maĭ puternică, maĭ înverşunată cu atîta legătura

9. Asupra acesteĭ numirĭ şi acesteĭ afirmaţiĭ vezĭ articolul al treilea.

logică dintre ideĭ este maĭ slabă, şi cu cît este maĭ covîrşitoare puterea patimeĭ asupra inteligenţeĭ, cu atîta par maĭ neîndreptăţite strigătele, fiorurile patimeĭ.

In Eminescu, despre a căruĭ bogăţie de cunoştinţĭ v-am vorbit maĭ spre început, potrivirea dintre forţa patimeĭ în clipa de emoţie şi cantitatea şi calitatea ideilor şi a imaginelor este aşa de minunată în cîte-va poeziĭ, încît nicĭ nu băgăm de samă săriturile inteligenţeĭ, contrazicerile dintre ideĭ, ciocnirea imaginilor şi a pornirilor subconştiente: concluzia poezieĭ ne pare logică, poezia ne pare ca un mers lin, spăimîntător al unuĭ fluviŭ larg şi adînc.

In Coşbuc lucrul stă altfeliŭ: orĭ cîte imaginĭ şi ideĭ şi-ar fi adunat prin viaţa de toate zilele, prin învăţătura din strămoşĭ, prin meditaţie, un recrut, orĭ o fată de morar de sat, orĭ un alt eroŭ din aceĭ studiaţĭ pînă acuma, ce poate să însemneze această săracă comoară intelectuală cu care eroul trebue să cumpere încrederea noastră? ce puterĭ poate el pune în slujba patimeĭ luĭ? cu ce argumente şi dovezĭ poate el umplea albia adîncă şi prăpăstioasă pe care-l mînă patima nestăpînită a omuluĭ impulziv, a omuluĭ neînfrînat de civilizaţie, a omului aproape de natură? In clipele de emoţie, inteligenţa luĭ pare ruptă în bucăţĭ între care găsim golurĭ; ia nu poate ţinea piept viforuluĭ patimeĭ, nu poate stăpîni pornirile, ca să le îmbrace frumos pentru sine şi pentru semenĭ, ca să le împodobească, să le justifice: inteligenţa luĭ are zvîcnirĭ, nu curs regulat; omul nu să poate înşela pe sine singur asupra ţinteĭ luĭ, asupra direcţieĭ pornireĭ luĭ: el ştie ce vrea; şi această ţintă să înfăţişază cu atîta putere în realitatea eĭ precisă şi luminoasă, încît pentru ce ar maĭ ascunde-o? I-ar fi chiar zădarnică încercarea: a cercat o clipa, două; s-a stăpînit omul o strofă, două; a vrut să să ascundă, să mintă — oh, şi minte atît de stîngaciŭ — dar asta îl oboseşte prea mult şi la urmă ne maĭ putîndu-să stăpîni, sbucneşte într-un strigăt cu atît maĭ spăimîntător cu cît pare maĭ neaşteptat! Dar cîte puterĭ oarbe, cîte pornirĭ fără nume — adevărat fără nume, căcĭ n-aŭ pentru eroŭ nicĭ nume nicĭ înţeles — n-aŭ chinuit sufletul eroluĭ atuncĭ cînd el vorbea dulce şi blînd şi cuminte! Dar ce

clipă grozavă în puterea şi concentrarea eĭ, clipa aceia cînd omul stă în fața propriilor sale minciunĭ, cînd încă nu s-a hotărît să spue ce-l doare şi ce-l arde! Scena aceasta mută, pe care trebue să ne-o închipuim înainte de sfîrşitul poezieĭ, pe care un actor trebue să ne o joace cînd ne-ar citi o poezie de asemenea natură a luĭ Coşbuc, scena aceasta mută este cu atîta maĭ grozavă cu cît este maĭ ascunsă. Şi deodată ca un suspin, ca un geamăt apare:

De cît să mă dezbar de ia
Maĭ bine-aprind tot satul!

orĭ

Ba lasă, că ştiŭ eŭ ce vreŭ:
Aş vrea să fiŭ, roată, sub tine

orĭ

Căcĭ fac moarte
Pentru ia!

Asemenea poeziĭ nu să pot asemăna decît cu cursurile prăpăstioase de munte, unde numaĭ repeginnea curgereĭ face că albia nu remîne goală de puţina apă ce lunecă la vale.

Dar daţĭ unuĭ pîrîŭ de munte, cu înclinarea sa spăimîntătoare, cu albia luĭ împiedecată şi sălbatecă, cu malurĭ neregulate şi ascuţite, daţi-ĭ valurile marĭ şi nesfîrşite, daţi-ĭ apa îmbelşugată pe care i-o varsă topirea zăpezilor, şi veţĭ vedea spectacolul măreţ şi înfiorător în sublimitatea luĭ al uneĭ revărsărĭ prăpăstioase de munte: iată cîntecul barbar, în care violenţa patimeĭ, răpegiunea şi nebunia pornireĭ sînt atît de bine cumpenite de bogăţia ideilor, de mulţimea cunoştinţelor şi a imaginilor.

Şi omul care cu o putere aşa de mare, a priceput sufletul recrutuluĭ şi a feteĭ moraruluĭ, omul acela este capabil — şi aţĭ văzut că este — să priceapă şi furtuna barbarilor.

Voĭ laşĭ dătătorĭ de poroncĭ,
Maĭ rideţĭ! Nevolnică turmă,
Maĭ rideţĭ, că-ĭ răsul din urmă!
S-apropia ziua! Şi atuncĭ . . . .

Eşi-vor din negru pămînt
In zale de-argint cavaleriĭ,
Puternicĭ ca grindina veriĭ
Şi roibiĭ cu nările-n vînt
Vor trece-n sălbatec galop
Spre Roma....
Călcînd pe cohorţĭ
Răzbi-ţi-vom colosul de-aproape
Şi nu va fi cine să-ngroape
Mulţimea cea mare de morţĭ!

Din Istru vom face pîrăŭ
Să-l umpli, Romane, cu sînge,
Cu lacrîmĭ, pe cari le-or plînge
Nevestele neamuluĭ tăŭ!
. . . .
Şi-om face să fie o dată
Toţĭ corbiĭ şi lupiĭ sătuĭ!
Căcĭ vultur să fiĭ, un colos
Cu aripĭ de răpezĭ furtune
Şi cuibul în cer de l-aĭ pune,
De-acolo noĭ da-te-vom jos.

Ce-ĭ viŭ, sfăşia-vom în dinţĭ,
Aprinde-vom templele tale
. . . .
Şi, fără milă calăĭ,
In faşe strivi-vom poporul
Şi mîndri vom pune piciorul
Pe gîtu-mpăraţilor tăĭ!

Vom face cît cerul de-nalt
Mormanul cadavrelor crunte,
Şi munte vom pune pe munte
Şi ceruluĭ da-vom asalt.
Pe-al vostru Zamolxe-pigmeŭ
L-om prinde de barbă nhăţîndu-l
. . . . . căcĭ acel Dumnezeŭ

Ce lasă pe-al vostru pămînt
Să crească atîta urgie,
Acela nu poate să fie
Nicĭ mare, nicĭ tare, nicĭ sfînt

. . . .

Că dacă voĭ toţĭ aţĭ muri
De spaimele morţĭ-nainte
De-al nostru sosit, din morminte
V-am scoate, de-or unde veţĭ fi,
Şi răzbunătoarelor sorţĭ
Le-am face cu palma dreptate,
Căcĭ fetele voastre le-am bate,
Scuipîndu-ţĭ pe fiiĭ tăĭ morţĭ.

Şi cu toate acestea, cu toată puterea selbatică din poezia aceasta, poate tocmaĭ din pricina acesteĭ puterĭ, cîntecul barbar nu arată acea cumpăneală sufletească, de care vă vorbeam, între materialul intelectual şi cel emoţionalo-voluntar; prea puţine detaliurĭ plastice, prea mereŭ aceia-şĭ coardă zbîrnie, a măcelului şi a sîngeluĭ; această poezie nu înfăţişază decĭ modelul poeziilor de acest feliŭ:

Acest model este altă poezie, *Noĭ vrem pămînt* [10].

Aicĭ nu numaĭ sentimentul este puternic, aproape selbatec, dar încă el este atît de bine îndreptăţit; în jurul gîndului pironit care îmbracă dorinţa din poezie, în jurul cuvintelor de foc care ard în sfîrşitul fiecăreĭ strofe, în jurul vorbelor „noĭ vrem pămînt“ care cu o îndărătnicie pătimaşă învîrtesc toată mintea noastră pentru a o aduce la acelaşĭ punct; în jurul acestor gîndurĭ să adună atîta potop de amintirĭ dureroase şi crude, atîtea adevărurĭ goale şi oribile în goliciunea lor, atîtea suferinţĭ actuale, atîtea dorinţĭ sfinte şi cinstite, încît poezia, maĭ puţin sublimă în înălţimea cugetăreĭ decît *Cîntecul Barbar*, ne zgudue maĭ tare şi maĭ adînc.

---

10. Apărută în „Vatra“ apoĭ publicată în „Fire de tort“ pag 31.

Flămînd şi gol, făr-adăpost
Mi-aĭ pus pe umerĭ, cît aĭ vrut
Şi m-aĭ scuipat şi m-aĭ bătut
Şi cîne eŭ ţi-am fost!

Eŭ? — Oh nu: aicĭ nu e vorba de *eŭ*, de *un* ţăran oare-şĭ-care, asupra căruia poate cădea învinuirea beţieĭ, a leneĭ, a nevredniciei, a mişelieĭ, învinuire care dacă nu îndreptăţeşte nepăsarea stăpînuluĭ, cel puţin îl împacă pe sine cu creştinizmul şi morala luĭ; nu. Aicĭ, după cum în ura sa barbarul învăluia toată lumea romană, tot aşa în amarul şi suferinţa aceluĭ *eŭ*, este cuprinsă suferinţa şi amarul ţărănimeĭ.

Din strofa întîia chiar toate elementele saŭ, maĭ bine zicînd, toate direcţiile în care vor zbura gîndurile poetuluĭ şi ale erouluĭ ţărănesc, toate ne sînt arătate: *eŭ* sufăr, dar nu sînt numaĭ *eŭ*, ci sîntem *noĭ* care suferim cu toţiĭ de un ciocoiŭ pribeag, care ne-a adus în aşa hal că am ajuns să răbdăm tot numaĭ pămînt să ne dea.

Ciocoĭ pribeag, adus de vînt,
De aĭ cu iadul legămînt
Să-ţĭ fim tot cînĭ,—loveşte-n noĭ!
Răbdăm poverĭ, răbdăm nevoĭ
Şi ham de caĭ şi jug de boĭ,
Dar vrem pămînt.

Dar strofa aceasta, care este una din cele treĭ maĭ puternice şi maĭ artistice din toată poezia, atinge sublimul în versul unde naivitatea ţărănească încearcă să-şĭ lămurească fatalitatea cu care s-a petrecut ruinarea luĭ:

De aĭ cu iadul legămînt
Să-ţĭ fim tot cînĭ....

ce copilărească ne poate părea această explicare şi totuşĭ ia este filozofia sociologică a ţărănimeĭ noastre, care se simte strivită, care vede *cum*, dar nu pricepe ce forţe fatale o nimiceşte şi care, în ceia ce numeşte ia ciocoiŭ nu vede decît saŭ un instrument orb al durerilor necurate saŭ un Faust de altă natură care a făcut legămînt cu iadul: nouă oamenilor cultĭ — atît de cultĭ că am ajuns aproape nesimţitorĭ la suferinţele care nu să

descriŭ în limba de salon — nouă ne pot părea neînsemnate asemenea versurĭ şi totuşĭ să nu uităm că ele cuprind în cîteva cuvinte aceia-şĭ cugetare ce licureşte în versurile luĭ Eminescu:

De la Turnu-n Dorohoĭ
Curg duşmaniĭ în puhoĭ
Şi s-aşează pe la noĭ;
Şi cum vin cu drum de fer
Toate cîntecele per;
Zboară paserile toate
De neagra streinetate.

. . . .

Işĭ dezbracă ţara sînul:
Codrul, frate cu Romînul
De secure să tot pleacă
Şi izvoarele îĭ sacă,
Sărac în ţară săracă!

unde nu e vorba de sărăcia ţăriĭ, ci de sărăcia ţăranilor! In sfîrşit să nu uităm că în toate acestea este adînca filozofie descurajată şi tristă a ţăranilor, filozofie care în sublima eĭ naivitate ar merita să ne facă maĭ puţin semeţĭ, maĭ puţin încrezătorĭ, maĭ blînzĭ şi maĭ milostivĭ cînd ne gîndim la civilizata Romînie a oraşelor şi la selbatica Romînie a satelor.

Ascultaţĭ maĭ departe tînguirea, care nu maĭ e spusă ca o tîngnire, ci maĭ mult ca o învinuire amară, aproape ca o cerere de socoteală:

O coajă de mălaĭ de erĭ
De-o vezĭ la noĭ, tu ne-o apucĭ;
Băeţiĭ tu-n războĭ ni-ĭ ducĭ,
  Pe fete ni le cerĭ.
Injurĭ ce-avem noĭ drag şi sfînt;
Nicĭ milă n-aĭ, nicĭ crezămînt!
Flămînzĭ copiiĭ în drum ne mor
Şi ne sfîrşim de mila lor, —
Dar toate le-am trăi uşor.
  De-ar fi pămînt.

Şi totu-şĭ nu e de ajuns: suferinţe, necazurĭ, coaja de mălaĭ răpită pot, pentru oamenii de legĭ, să nu fie destule dovezĭ de *drept la pămînt,* fără de care *noĭ vrem pămînt* poate ajunge o poezie tot atît de selbatică pe cît este şi *cîntecul barbar.* Dar cu o stăruinţă pe care ne-o îndreptăţeşte în de ajuns starea de obidă şi de răutate a suferinţeĭ zugrăvită în poezie, aceste necazurĭ şi suferinţe, aceste bătăĭ de joc sînt descrise cu o amănunţime, varietate şi plasticitate care ne înfiorează:

N-avem nicĭ vreme de-nchinat
Căcĭ vremea ni e-n mînĭ la voĭ;
Avem un suflet încă-n noĭ
Şi par-că l-aţĭ uitat!
Aţĭ pus cu toţiĭ jurămînt
Să n-avem drepturĭ şi cuvînt:
Bătăĭ şi chinurĭ, cînd ţipăm;
Obezĭ şi lanţ, cînd ne mişcăm;
Şi plumb, cînd istoviţĭ strigăm
Că vrem pămînt!

Şi totuşĭ maĭ e ceva: este nu numaĭ dreptul celuĭ chinuit la mila noastră, nu numaĭ dreptul celuĭ călcat în picioare la ajutorul nostru, este maĭ mult: e *dreptul ţăranuluĭ la pămîntul pe care-l cere.*

Acest drept este săpat cu slove de foc în treĭ strofe, din care cea d-intîiŭ şi a treia sînt de o putere neasemănată:

De-avem un cimitir în sat
Ni-l faceţĭ lan, noĭ boĭ în jug,
Şi-n urma lacomuluĭ plug
Ies oase şi-ĭ păcat!
Sînt oase dintr-al nostru os:
Dar ce vă pasă! Voĭ ne-aţĭ scos
Din case goĭ în ger şi-n vînt,
Ne-aţĭ scos şi morţiĭ din pămînt, —
O, pentru morţĭ şi-al lor prinos
Noĭ vrem pămînt

Şi-am vrea şi noĭ, şi noĭ să ştim
Că ne-ar sta oasele-ntr-un loc
Că nu-şĭ vor bate-aĭ voştriĭ joc
De noĭ, dacă murim.
Orfanĭ şi ceĭ ce dragĭ ne sînt,
De-ar vrea să plîngă pe-un mormînt,
Eĭ n-or şti-n care şanţ zăcem,
Căcĭ nicĭ pentr-un mormînt n-avem
Pămînt, — şi noĭ creştinĭ sîntem
Şi vrem pămînt

şi în sfîrşit sublima strofă:

Voĭ ce-aveţĭ îngropat aicĭ?
Voĭ, grîŭ! Dar noĭ strămoşĭ şi taţĭ,
Noĭ mame şi surorĭ şi fraţĭ!
In lăturĭ veneticĭ!
Pămîntul nostru-ĭ scump şi sfînt
Că el ni-e leagăn şi mormînt:
Cu sînge cald l-am apărat,
Şi cîte ape l-aŭ udat
Sînt numaĭ lacrîmĭ ce-am vărsat:
Noĭ vrem pămînt!

în care să afirmă puternic şi neclintit dreptul natural şi dreptul istoric, peste care numaĭ dreptul civil a putut trece, cu ajutorul celuĭ criminal!

Şi poezia să opreşte aicĭ? Nu, căcĭ nu să poate opri: aicĭ e jumătate de drum unde să poate opri un jurist, un teoretician, care nu doreşte altă decît să dovedească un principiŭ, dar nu un om pornit, clocotind de emoţie, care vrea împlinirea uneĭ cererĭ: pentru ţăran, dovada ce a adus-o în sprijinul cerereĭ luĭ, dovada că are drept la pămînt, dovada aceasta nu-ĭ e maĭ de nicĭ un folos: el ştie că s-a rugat, s-a tînguit în deajuns şi că totul i-a fost în zădar; el ştie că în faţa cerereĭ luĭ să rîdică ameninţătoare voinţa celuĭ ce are „cu iadul legămînt“. Incît pentru împlinirea cerereĭ luĭ îĭ trebue altă sancţiune şi aceasta este ceia ce totdeauna excesul de suferinţă, de nerăbdare şi de nepricepere a arătat omuluĭ simplist şi pornit: revoluţia;

Să nu dea Dumnezeŭ cel sfînt,
Să vrem noĭ sînge, nu pămînt!
Cînd nu vom maĭ putea răbda,
Cînd foamea ne va răscula,
Hristoşĭ să fiţĭ, nu veţĭ scăpa
Nicĭ în mormînt!

încît *Noĭ vrem pămînt* să isprăveşte acolo unde începe *Cîntec barbar.* Dar deosebirea aceasta este de căpetenie, pentru că numaĭ ia ne lămureşte şi simpatia maĭ mare maĭ adîncă pe care ne-o insuflă *noĭ vrem pămînt* şi extensiunea, dacă pot numi aşa, vieţeĭ sufleteştĭ maĭ vastă şi maĭ variată decît a celeĭ d-întîiŭ poeziĭ.

Cîntecul barbar este *afirmarea* unuĭ sentiment şi toate amănuntele, toate imaginele, fiecare strofă, fiecare rînd nu face alta decît să sape maĭ adînc, maĭ adînc afirmaţia aceasta. *Cîntecul barbar* să apropie de un strigăt. Momentul psihic ales este aşa că nu poate cuprinde un număr mare şi felurit de ideĭ saŭ imaginĭ, ci numaĭ cîteva, care cad repetîndu-să ca nişte loviturĭ de ciocan foarte puternice, dar pe care *graiul scris nu ni le poate deştepta cu acea vioiciune, claritate şi putere cu care aceste imaginĭ şi ideĭ trăesc în mintea poetuluĭ.* Aceasta însă însemnează că *poezia* scrisă nu poate, în mod artistic, înfăţişa şi deştepta acest moment psihic, pentru care e maĭ nemerită *arta dramatică* şi că decĭ, cu toate sforţările şi talentul vărsat în ia, poezia este mult inferioară celeĭ de a doua, poezieĭ *Noĭ vrem pămînt,* — In aceasta de pe urmă, momentul psihic este minunat de bine ales: nu numaĭ o dorinţă, o voinţă să afirmă, să sancţionează la urmă, ci maĭ ales un *sentiment să îndreptăţeşte*: un trecut întreg de viacurĭ, un prezent larg, vast şi feliurit, iată două izvoare de unde pot curge imaginĭ, ideĭ felurite şi nenumărate, adecă o sumă de elemente psihice pe care graiul le poate deştepta în sufletul cetitoruluĭ cu destulă putere şi de claritate, pentru ca poezia să emoţioneze pe cititor în acelaş fel şi grad în care a fost emoţionat poetul: rîpirea coajeĭ de mălaĭ, jertfa sîngeluĭ, foamea copiilor, pîngărirea Duminiceĭ prin silirea de a munci, rîpirea drepturilor, bătăĭ, obezĭ, plumb de puşcă, schimbarea cimitiruluĭ în lan şi ararea mormintelor, din care

es oase, şi în sfîrşit toate, dar toate amănuntele din poezie, uneorĭ brutale alte orĭ plastice, toate îndreptăţesc minunat sentimentul din poezie şi toate emoţionează.

Dar afară de aceasta: ura aceasta, setea aceasta selbatică de răzbunare, plăcerea aceasta fioroasă, pe care barbarul o gustă în preînchipuirea triumfuluĭ săŭ, toate aceste stărĭ sufleteştĭ sînt prin ele însăşĭ maĭ puţin molipsitoare decît înverşunarea cu care ţăraniĭ cer socoteală ciocoiuluĭ de chinurile îndurate, cruzimea cu care-ĭ aminteşte toate nelegiuirile, neclintirea cu care-şĭ afirmă dreptul la pămînt, dragostea nesfîrşită şi sfîntă pe care o arată faţă cu cela ce le e leagîn şi mormînt şi care are menirea să îndreptăţască ura mocnită ce tremură în ultima ameninţare.

Şi, pentru ca deosebirea să să vază maĭ bine, presupunețĭ *Cîntecul barbar* ca o urmare a poezieĭ *Noĭ vrem pămînt*; presupuneţĭ că setea de dreptate din cea de pe urmă ajunge sete de răzbunare, că tabloul de suferinţe ale impilatuluĭ ajunge tabloul cruzimilor luĭ, că ciocoiul ajunge victimă din călăŭ; poezia, presupuneţi-o tot atît de artistic alcătuită: sentimentele avînd aceiaşĭ tărie, imaginele avînd acea bogăţie şi felurime pe care o poate răbda feliul sentimentuluĭ: presupuneţĭ cu alte cuvinte starea psihică din *Cîntecul barbar* deşteptată cu aceia-şĭ putere la urma stăreĭ psihice din *Noĭ vrem pămînt*: care ar fi impresia? De unde în mijlocul durerilor, în mijlocul simfonieĭ sfăşietoare din *Noĭ vrem pămînt* să aude îngînarea tainică şi rodnică a unuĭ ideal de dreptate, pe care o putem, o vrem s-o ascultăm pe urmă mult timp, în zgomotul dezordonat şi desfrînat al selbătăciilor din *Cîntec barbar* nu găsim nicĭ un ferment rodnic, nicĭ o notă simpatică pe care s-o maĭ dezmerdăm cu dragă inimă după aceia: după citirea poezieĭ, un vis chinuit, nu o meditaţie prelungită; un dor să uităm ce am văzut nu o dragoste de cele ce-am gîndit.

Iată dar că din toate punctele de vedere *Cîntec barbar* este inferior luĭ *Noĭ vrem pămînt* şi că decĭ am avut dreptate de a considera ultima poezie ca modelul poeziilor de feliul acestora.

Dar, vă rog să notaţĭ că învinuirile ce le-am adus

aci, nu micşurează întru nimic valoarea poetuluĭ; din potrivă. Coşbuc a fost în stare să priceapă şi să descrie minunat şi starea sufletească a celor care cer pămînt şi starea celor ce vor ruina Romeĭ : sînt stărĭ sufleteştĭ deosebite, cu toate că mulţĭ le pot confunda, — Coşbuc le-a simţit de o potrivă pe amîndouă ; una e maĭ rodnică în poezie decît cealaltă, Coşbuc, fără să schimbe firea stăreĭ sufleteştĭ, ni le-a putut descrie pe amîndouă, aşa cum legile psihice spun, cum observaţiile psihice ne arată că să petrec.

* * *

Sufletul acesta atît de plastic încît să poate da după atîtea alte suflete străine, atît de simpatizător cu semeniĭ săĭ, încît tremură armonic cu durerile şi fericirile străine, încît prinde, ghiceşte, eternizează în versurĭ cel maĭ mic gest, cel maĭ ascuns gînd, cea maĭ tainică simţire, cu graiul cel maĭ firesc, cel maĭ adevărat, acest suflet care în morală să chiamă *altruist*, iar în estetică să chiamă în lipsă de alt cuvînt *impersonal*, sufletul acesta, zic, întruneşte una din condiţiile fundamentale ale dramaturguluĭ.

Dramaturgul superior nu să vede în personajele sale ; acestea aŭ, fie-care caracterul, pornirile, limba sa proprie şi numaĭ omul care poate pricepe artisticeşte, care poate pricepe *deplin* pe alţĭ oamenĭ, şi pe oamenĭ feliurıţĭ, numaĭ acela poate fi un mare dramaturg.

Nu voiŭ să zic nicĭ că această condiţie este numaĭ a dramaturguluĭ, nicĭ că e îndestulătoare pentru dramaturg — aceste sînt probleme, pe care nu voiŭ să le ating aicĭ. De asemenea nu voiŭ să zic că, după cîte a scris pînă acuma Coşbuc, să vede că ar putea face şi bune piese de teatru. Din potrivă, cînd va veni locul şi timpul cuvenit, ne vom întreba dacă chiar talentul acesta al luĭ Coşbuc este atît de universal cît trebue pentru un dramaturg, ne vom putea face, pe cît cu putinţă este, o idee maĭ întreagă despre întinderea talentuluĭ luĭ Coşbuc : acuma nu este vorba decît despre ceia ce-a scris Coşbuc, nu despre ceia ce n-a scris.

Ceia ce reesă din spusele de pînă aicĭ este că la Coşbuc persoanele descrise în poeziile, pe care vi le-am numit maĭ înnainte şi care sînt toate în formă

lirică, aceste persoane sînt minunat de bine şi în întregul lor simțite, scenele descrise sînt atît de contagioase pentru poet că îl fac să să uite pe sine, pentru noĭ, că ne va face să-l uităm pe el.

Eĭ bine, faptul acesta este de o însemnătate capitală pentru estetică.

Anul acesta, la Sorbona, d-l F. Brunetière, într-o serie de lecțiĭ [11]), care aŭ făcut mare zgomot, a susținut că între *individualizm* şi *lirizm* este o legătură aşa de strînsă încît unul este echivalentul celuilalt, încît este aproape acelaş lucru dacă nu chiar acela-şĭ lucru, orĭ vom începe cu individualizmul ca să ajungem la lirizm, orĭ cu lirizmul ca să ajungem la individualizm. Şi fireşte că d-sa a argumentat, a citat versurĭ şi poețĭ, critice şi criticĭ pentru a dovedi lucrul acesta, pe care l-a înfățişat cu un caracter de universalitate absolută. Acuma, după ce am studiat cîteva din bucățile lirice ale luĭ Coşbuc, — şi nu e acesta singurul argument contra paradoxuluĭ susținut de d-l Brunetière — acuma, maĭ putem noĭ afirma vorbele d-sale?

Liric? da; dar lirizmul săŭ nu este individualist, nu este preocupat de propria sa persoană, nu este îngust; nu! este un lirizm larg, în care simțirea poetuluĭ pare supusă, nu impusă eroilor cîntațĭ, un lirizm altruist şi care, chiar dacă-şĭ are izvorul în simțirea personală a poetuluĭ, să rîdică maĭ sus şi ținteşte maĭ departe de patima proprieĭ persoane.

Liric altruist — iată decĭ prima şi cea maĭ puternică impresie ce ne face Coşbuc, după studiul acestor poeziĭ lirice şi de dragoste.

Din acest punct de vedere, el n-are samăn în literatura noastră, decît poate pe Boliac şi Grigore Alexandrescu, care scriŭ cam în acelaşĭ mod: pun pe eroŭ să vorbească singur, îl pun să lucreze ca pe scenă, fără ca în descriere să ne apară poetul. Fireşte Coşbuc să deosebeşte de dînşiĭ: nu numaĭ că ceĭ dintîiŭ pun pe eroŭ să ne *descrie* lucrurile ca petrecute într-un trecut maĭ mult saŭ maĭ puțin departat, adecă nu numaĭ că

---

11. Care aŭ apărut pe urmă în volum sub titlul de: „Evolution de la poésie lyrique en France au XIX-e siècle“.

eĭ aleg momentul *epic* al sufletuluĭ erouluĭ, pe cînd Coşbuc îl alege pe cel *liric*, adecă nu descrie tocmaĭ momentul în care eroul este sub înriurirea emoţiuneĭ care-ĭ face să vorbească şi să lucreze [12]; dar afară de aceasta Coşbuc este maĭ puternic, pătrunde maĭ adînc în sufletul personajelor, ne arată maĭ viŭ ritmul frămîntat şi dureros al ideilor, bătăile turburate ale inimeĭ, contrazicerile fără samăn şi fără număr ce mişună în mintea unuĭ om emoţionat; pe cînd ceilalţĭ ne descriŭ maĭ mult pe dinafară personajele şi întîmplarile şi nu totdeauna păstrează în vorbă şi gest firea adevărată a celuĭ descris.

III

Dar am zis că asta este pentru Coşbuc caracteristic, adaug că este mult maĭ caracteristic decît s-ar crede. Mulţĭ din d-voastră vă puteţĭ închipui că aicĭ e numaĭ afacere de deprindere saŭ la urma urmeĭ chiar o şmichirie, un *truc*; cu alte cuvinte că în poeziile sale Coşbuc pune pe eroĭ să vorbească singurĭ numaĭ pentru că s-a deprins aşa saŭ că-ĭ vine maĭ uşor saŭ, în sfîrşit, căutînd să fie original, şi-a născocit saŭ însuşit modul acesta de compunere.

La urma urmeĭ chiar aşa să fie şi încă lucrul nu trebue trecut cu vederea aşa uşor: dacă, în căutarea originalităţiĭ, a ales saŭ şi-a născocit modul acesta de compunere, apoĭ asta însamnă, pare-mi-să că modul acesta să potrivea maĭ bine cu firea psihică şi artistică a luĭ; şi tot asta ar însămna dacă ar fi adevărat — şi este adevărat — că scrie aşa pentru că e aşa deprins, şi că aşa-ĭ vine maĭ uşor; încît deprinderea de a scrie aşa, plăcerea specială ce pare că simte el descriindu-ne pe alţiĭ, toate acestea dovedesc o *înclinare tainică, dar puternică a poetuluĭ spre împreună veţuirea cu viaţa sufletească a altora* spre analiza psihică simpatică, *spre acel altruizm moral*, de care vă vorbeam maĭ dinioarea şi *care-l face ca în orĭce împrejurare ceia ce-l atrage maĭ mult,*

---

12. Intrebuinţez aceste cuvinte în înţelesul în care le-am luat şi analizat în articolul „Clasificarea genurilor literare" din *Literatură şi ştiinţă*. Vol. II.

ceia ce caută el maĭ mult este tovărăşia unuĭ suflet de om care-l face să să simtă străin în orĭce loc unde un semen de-al săŭ nu să iveşte pentru a învia natura şi a da un rost şi un înţeles vieţeĭ, care-l face în sfîrşit că acolo unde nu găseşte tovarăşĭ, şi-ĭ plăzmueşte el şi acolo unde-ĭ găseşte, vede prin sufletul lor toată natura şi toată viaţa pămîntească.

Incheerea aceasta, cum bine înţelegeţĭ, atrage după sine nenumărate alte încheerĭ a cărora însemnătate este de căpetenie pentru Coşbuc şi maĭ ales pentru dezvoltarea literatureĭ noastre.

Dar această încheere nu este deplin îndreptăţită prin poeziile ce-am studiat pînă acum, ia merge maĭ departe decît aceste poeziĭ şi cuprinde maĭ multe afirmărĭ decît ne îngădue studiul făcut pînă acuma.

Pentru a vedea dacă este şi întru cît ia este adevărată, trebue să analizăm pentru poeziile sale lirice personale şi maĭ pe urmă poeziile pe care poetica le numeşte epice.

* * *

Fireşte că nu toate poeziile personale ale luĭ Coşbuc, pot arăta cu aceiaşĭ putere caracterul acesta, ci unele maĭ mult, altele maĭ puţin.

Foarte interesant ar fi pentru noĭ, să ştim care poeziĭ anume sînt acele în care caracterul altruist este maĭ puternic şi cari sînt acelea în care e maĭ slab, şi aceasta pentru că vom putea ast-feliŭ pătrunde şi maĭ adînc în firea psihică şi artistică a poetuluĭ; dar această cercetare va veni la locul săŭ, atuncĭ cînd va trebui anume să determinăm natura filozofică a poezieĭ luĭ.

Pînă atuncĭ ne ajunge numaĭ să vedem *dacă* sînt poeziĭ personale în care este clar caracterul de care vorbim, şi dacă aceste poeziĭ sînt multe saŭ puţine, însemnate saŭ nu în opera poetuluĭ nostru.

Că vom găsi o poezie precum e *Cîntecul IX* [13]), care samănă atît de mult ca încordare şi tărie de simţirĭ cu *Cîntecul barbar*, aceasta nu trebue să ne minuneze: observaţĭ starea psihică descrisă:

---

13. Pag. 215.

Cu noaptea-n cap, din casa lor
Pe viscol am plecat
Şi-n deal m-am răzămat plîngînd
De-un paltin fulgerat.

Şi Oltul ca un leŭ rînit
Gemea la cotiturĭ
Şi trist vuiaŭ de-al toamneĭ vînt
Intinsele pădurĭ.

Părea că-mĭ plînge-n jur cu drag
Un glas de turturea,
Şi mă durea un singur gînd,
Că lumea nu-ĭ a mea,

Ca pe un păhar eŭ jos s-o pun,
Jos sub piciorul meŭ,
Şi s-o sfărîm şi mă prind
De piept cu Dumnezeŭ

şi spunețĭ dacă în asemenea stare sufletească însăşĭ tăcerea despre semeniĭ săĭ, însăşĭ uitarea despre aceĭ din casa cărora a eşit atît de zdrobit, însăşĭ generalizarea furieĭ luĭ şi întinderea eĭ asupra lumeĭ întregĭ, dacă toate acestea nu să potrivesc minunat cu ceia ce-am spus pînă acum: versurile de pe urmă nu sînt numaĭ o iperbolă care zugrăveşte intensitatea năcazuluĭ poetuluĭ, căcĭ cu aceiaşĭ intensitate poetul ne-ar fi putut descrie necazul luĭ asupra caseĭ *lor*, asupra *lor* în feliul cum, dacă vă aducețĭ aminte, recrutul îşĭ descrie năcazul şi ura pe acel care i-ar fura inima iubiteĭ

Prinde-l într-adins ca-n glumă:
Frînge-ĭ gîtul şi-l zugrumă
Ca pe-o fiară,
Nu-l cruța,

Dacă poetul generalizază ura saŭ maĭ bine năcazul săŭ şi-l întinde asupra lumeĭ întregĭ, apoĭ e din pricină că să-ngrozeşte de-a-şĭ privi în față vinovatul care a fost în stare să-ĭ răscolească în aşa hal sufletul, este din pricină că acum acest vinovat nu este responsabil, nu este

vinovat de vina luĭ, ci că vina este în afară de el, în firea omenească, în răutatea din lumea întreagă: nu este aceasta destul de caracteristic?

Dar oare nu este tot aşa de caracteristic faptul că, dintre toate poeziile personale din volum, numaĭ aceasta clocoteşte de mînie în potriva altora? [14]).

Iar, dacă trecem la poeziile în care poetul nu numaĭ că ne descrie sentimentul săŭ, ci oarecum ni-l şi îndreptăţeşte descriindu-ne cauza aceluĭ sentiment, apoĭ nicĭ cea maĭ mică umbră de îndoială nu poate să existe asupra încheereĭ ce maĭ adinioarea am scos.

*
* *

Să începem cu poeziile în care cauza emoţieĭ este o privelişte. De feliul acesta sînt poeziile *Noapte de vară*, *Vîntul*, *Vestitoriĭ primăvereĭ*, *Prahova*, *Vara*, *Cîntecul XLV*: în nicĭ una nu să găsesc descripţiĭ pitoreştĭ largĭ, pline, în care natura să umple prin ia însăşĭ sufletul poetuluĭ; în nicĭ una nu să găsesc tablourile întinse şi bogate ale luĭ Eminescu, în care sensualizmul să revarsă în belşug, în care sînt alese şi luminate toate sensaţiile pe care ni le poate pricinui natura [15]).

In *In noapte de vară* [16]), descrierea înserăreĭ cuprinde numaĭ cîteva vorbe despre natura pitorească

Zările de farmec pline
Strălucesc în luminiş

atît, atît; în colo este viaţa; paserile, carele, muncitoriĭ, fetele, etc.

Care cu poverĭ de muncă
Vin încet şi scîrţiind:

---

14. In opera întreagă a poetuluĭ nu e singura, dar raportul cantitativ şi calitativ rămîne acelaşĭ.

15. „Toate“ vorba merge că sînt „toate“ sensaţiile. Intr-o critică prea vehementă pe care în „Contemporanul“ am făcut-o conferinţeĭ luĭ Ed. Gruber despre stil şi gîndire, sper că am dovedit că Eminescu nu e un tip complect sensaţional şi că maĭ ales văzul şi tactul i-aŭ dat amănuntele sensaţionale din care să alcătuesc poeziile luĭ.

16. Pag. 5.

Turmele s-aud mugind
Și flăcăiĭ vin pe luncă
Hăulind,

Cu cofița pe-ndelete
Vin neveste de la rîŭ
Și cu poala prinsă-n brîŭ
Vin cîntînd în stolurĭ fete
De la grîŭ.

De la gîrlă-n stolurĭ dese
Sgomotoșĭ copiiĭ vin :
Satul e de vuet plin ;
Fumul alb alene ese
Din cămin.

Dar din ce în ce s-alină
Toate zgomotele-n sat,
Muncitoriĭ s-aŭ culcat,
Liniștea-ĭ acum deplină
Și-a-noptat

Focul e-nvelit pe vatră
Iar opaițele-aŭ murit,
Și prin satul adormit
Doar vre-un cîne de maĭ latră
Răgușit.

Și numaĭ după ce a adormit omul și numaĭ după ce poetul i-a cîntat la căpătîiŭ ca să viseze dulce, numaĭ după aceia să întoarce spre natură și în treĭ strofe superbe, pline de frumuseță și căldură, ne dovedește că, dacă nu-șĭ umple filele cu asemenea petre scumpe, este, nu că nu le poate ciopli, ci că nu-l mulțumesc deplin ! Și, ca și cum ar fi ținut însușĭ să ne dovedească asta, nu găsește alt chip, maĭ frumos, maĭ scump maĭ mulțumitor pentru sine, ca să-șĭ inchee poezia, decît

Numaĭ dorul maĭ colindă
Dorul tînăr și pribag.
Tainic să-ntîlnește-n prag
Dor cu dor să să cuprindă,
Drag cu drag.

Vestitoriĭ primăveriĭ[17]) este maĭ caracteristică: e un imn înălţător şi o destăinuire ferbinte, aproape, cum spune singur poetul, un plîns de bucurie: i-aŭ sosit prieteniĭ, buniĭ luĭ prietenĭ! Căcĭ nicĭ să poate să numim altfeliŭ pe acele suflete rătăcitoare, după care aŭ plîns codriĭ, pe cari-ĭ întreabă poetul cu pripa neliniştită a uneĭ iubite care să teme că a fost uitată

In zarea cea de vecĭ albastră
Nu v-a prins dragostea sihastră
De ce-aţĭ lăsat? Nu v-a fost dor
De ţara voastră?
N-aţĭ plîns văzînd cum trece-n zbor
Spre miază noapte nor cu nor?

sînt prietenĭ, nu-ĭ aşa? şi bunĭ prietenĭ aĭ poetuluĭ aceste păserele, a cărora sosit îl umple de atîta veselie încît le spune

E vară, vară!
Aşĭ vrea la suflet să vă strîng,
Să rîd de fericit, să plîng!

şi, ceia ce este cu noimă adîncă, fericirea asta, beţia asta de fericire pare a nu fi adusă în sufletul poetuluĭ de întinerirea natureĭ ca atare, ci de reîntinerirea unuĭ suflet universal care pătrunde toată natura; paserile vin, din ţările unde aŭ fost şi ele străine, vin în ţara lor; codriĭ nu vor maĭ plînge, cuiburile vor învia

Cu voĭ vin florile-n cîmpie
Şi nopţile cu poezie
Şi vînturĭ line, calde ploĭ
Şi veselie.

Şi, pentru că nimic în asemene chestiunĭ, nu este maĭ instructiv decît comparaţia cu lucrurĭ cunoscute, daţi-mĭ voe să pun în faţa acesteĭ de pe urmă poeziĭ o bucată a veseluluĭ Alexandri, o bucată care prin subiect aduce ceva cu *Vestitoriĭ primăveriĭ*. E vorba despre... despre *Vestitoriĭ primăveriĭ*.

---

17. Pag. 68.

In fund, pe cer albastru, în zarea depărtată,
La răsărit sub soare, un negru punct s-arată!
E cocostircul tainic în lume călător
Al primăvereĭ dulce iubit prevestitor.

El vine, să înalță, în cercurĭ line zboară
Și repede ca gîndul la cuiburĭ să coboară,
Iar copilașiĭ veselĭ, cu pieptul dezgolit,
Aleargă, sar în cale-ĭ și-ĭ zic „*bine-aĭ venit*“.

In aer ciocîrlia, pe casă rîndunele,
Pe crengile pădureĭ un roiŭ de păserele
Cu-o lungă ciripire la soare să ncălzesc
Și pe de-asupra bălțeĭ nagîțiĭ să-nvîrtesc.

Ah, iată primăvara cu sinu-ĭ de verdeață!
In lume-ĭ veselie, amor, sperare, viață,
Și cerul și pămîntul preschimbă sărutărĭ
Prin raze aurite și vesele cîntărĭ.

Observațĭ ce seninătate, ce liniște măreață împrăștie toată poezia și amintiți-vă ferbințala, aproape dogoarea sufletuluĭ din poezia luĭ Coșbuc: pripa, neastîmpărul, neliniștea, fiorul viețeĭ calde și maĭ ales puterea cu care Coșbuc pătrunde în sufletul vestitorilor primăvereĭ, contrastează în chip destul de izbitor cu pictura făcută de Alexandri: într-o parte natura e văzută, în cealaltă ia este simțită, o poezie ne dă un tabloŭ pitoresc, cealaltă ne dă un tabloŭ psihic.

Coșbuc nu vede numaĭ ci simte natura cu simpatia unuĭ om ce s-a identificat cu dînsa, care s-a perdut în armonia codruluĭ cu cîntărețiĭ luĭ, care a tremurat la tremurul frunzeĭ, a cîntat cu ciocîrlia și a simțit acea înfiorare de dragoste ce zvîcnește în cîntecul de noapte, în trilul privighitoareĭ: este cu alte cuvinte poezia unuĭ om care îndrăgește natura ca pe-o amantă sănătoasă și voioasă, nu poezia unuia care o vede *en amateur*, nicĭ a acelora care o iaŭ drept un duhovnic căruia să tîngu-esc de răutatea și mișelia oamenilor.

Dar maĭ caracteristice decît aceste bucățĭ sînt cele

treĭ poeziĭ în care natura este înzestrată de poet cu sentimente, gîndirĭ şi acţiunĭ omeneştĭ.

Vîntul [18]) este un flăcăŭ cam răsfăţat, ba chiar cam obraznic, ale căruia glume cu fetele din luncă nu prea plac flăcăilor şi maĭ ales poetuluĭ: prinde fetele de mînecă, îşĭ face joc prin părul lor, îşĭ întinde braţul de cuprinde şi strînge tocmaĭ pe fata cea maĭ dragă, o sărută pe salbă, ba ajunge cu obrăznicia să li să joace şi prin sin. Vîntul este aşa de tare om, în cît la urmă poetul vrea chiar să-l zugrume, după ce să convinge că, cu toată tînguirea luĭ pe la vlădicĭ, obraznicul de străin e în stare să mînînce praznicul.

Prahova [19]) este o mireasă a Teleajănuluĭ. Poetul o însoţeşte din pămînt din locuinţa mameĭ eĭ, într-un drum cam prea lung şi cu prea multe popasurĭ, pînă ce ia să întîlneşte cu mirele eĭ: tot drumul poetul stă cu ia de vorbă şi-ĭ ţine de urît, ba o ajută ţinînd-o de mînă ca să nu cadă pe petrele de la izvor, ba o laudă cît e mare şi de frumoasă şi o îndeamnă să fie cumpătată la vorbă, căcĭ de-acuma aŭ să treacă prin sate, îĭ vorbeşte despre Azuga, îĭ descrie spaima la întîia lor întîlnire cu trenul, mirarea plină de sfială curioasă în faţa Caraimanuluĭ, admiraţia pentru Castelul Peleşuluĭ şi în sfîrşit emoţia întîlnireĭ cu mirele eĭ.

Dar acolo unde natura capătă intensitatea vieţeĭ omeneştĭ, cum n-o vedem în nicĭ un poet de al nostru, este lupta codruluĭ cu crivăţul din *Cîntecul XLV* [20]). Numaĭ după aceste poeziĭ, două, aţĭ putut vedea că Coşbuc însufleţind natura, umanizînd-o ca să zicem aşa, o vede şi o simte maĭ ales în mişcare şi în mişcarea variată, adesea neregulată, rare orĭ lină şi monotonă.

Eĭ bine, şi asta-l deosebeşte de poeţiĭ noştriĭ contemporanĭ. In aceştia natura este maĭ totdeauna înfăţişată ca liniştită, lină: luna răsare şi lunecă *lin*, codrul îşĭ bate frunza *lin*, umbrele de norĭ trec *lin*.—Coşbuc are şi el, nu descripţiĭ largĭ, cum am maĭ spus-o ci evocărĭ numaĭ de tablourĭ liniştite, cum de pildă

---

18. Pag. 64.
19. Pag. 175.
20. Pag. 253.

este *Noaptea de vară*, dar alăturea cu acestea are bucăţĭ mult maĭ marĭ, maĭ însemnate, maĭ caracterizătoare, în care natura este în mişcare, în neastîmpăr.

Cînd vom vorbi despre poezia epică a luĭ Coşbuc, vom avea prilejul să întărim şi maĭ mult această afirmaţie, dar anticipînd să pomenim despre măreaţa şi puternica descriere a lupteĭ codruluĭ cu crivăţul, atît de sugestivă cum rare bucăţĭ are chiar Coşbuc.

E toamna tîrziŭ şi codrul aude prin noapte cum vine şi creşte maĭ iute, maĭ tare un vuet răsărit din nordul cu negurĭ.

El vrea să răscoale
Puterĭ obosite
Şi-njură şi urlă
Că-şĭ simte peirea.
Şi galbăn să face,
Nu poate să doarmă,
Nu-şĭ află nicĭ pace.

Vîntul însă roşeşte şi atuncĭ...

Şi tremură codrul,
. . . .
Cu vîntul să luptă,
Pocneşte şi sună
Şi-şĭ urlă durerea,
Căcĭ vîntul îl prinde
Şi-l strînge de mijloc
Topindu-ĭ puterea.

Şi codrul să-ndoae.
Şi-l birue vîntul,
Rîzînd îl zugrumă
Şi-ĭ rupe vesmîntul
Şi părul i-l zmulge
Şi-n văĭ i-l aruncă.
Un ţipăt răsare
Pe deal şi pe luncă:

Grăbitele paserĭ
Cu vuet aleargă,
Şi noriĭ vın stolurĭ
Pe-ntinderea largă.

De spaimă s-ascunde
Pîrîul sub ghiaţă. —
Şi regele codru
Din ultima viaţă
Suspină văzîndu-şĭ
Pustiul, şi geme
Şi cade pe spate
Şi moare cu fruntea
Pe peptul natureĭ
Şi moare natura
De jalea pădureĭ
In toamna tîrziŭ.

Sînt rarĭ bucăţile în care să fie atît de bine simţit şi descris zbuciumul, frămîntarea dezordonată a lupteĭ, cum e în această poezie, cu mijloace atît de simple, cu vorbe atît de fireştĭ, cu frază atît de nemeşteşugită ; decĭ pentru că noĭ nu studiem acum aceste mijloace prin care poetul descrie ce are în suflet, ci observăm numaĭ ceia ce are el în suflet, de aceia nu mă pot împiedeca să vă atrag atenţia asupra putereĭ cu care poetul pe de o parte a văzut lupta aceasta, iar pe de alta a simţit-o în sufletul eĭ, în încordarea eĭ lăuntrică.

Şi să nu credeţĭ că e acelaşĭ lucru a vedea o luptă, o mişcare şi a o simţi în sufletul eĭ, în tăria cu care să încleştează, să prind şi să desprind puterile lăuntrice care pricinuesc acea mişcare. Iată un exemplu pentru o maĭ bună lămurire a ideeĭ ce v-o spuseĭ acúma. — In descrierea lupteĭ de la Rovine, Eminescu descrie sositul, încleştatul, lupta, ruina ca nişte lucrurĭ văzute şi auzite, nicăire însă nu ne arată încordarea sufletească a luptătorilor : e un tabloŭ, măreţ bine-înţeles dar e tabloŭ văzut, pictat, nu e o analiză sufletească. Vom vedea că Coşbuc ne descrie tocmaĭ această mişcare sufletească şi că tocmaĭ încordarea voinţeĭ şi a mişcăreĭ îl stăpîneşte

față cu asemenea scene. Și atuncĭ, vom pune în legătură adîncimea cu care el pricepe mișcarea omenească cu adîncimea cu care pricepe și simte mișcarea natureĭ și vom vedea și aicĭ cît este de mare extensiunea priceperei artistice și sufleteștĭ a poetuluĭ nostru.

Acuma însă să ne mulțumim cu maĭ puțin; în însuflețirea aceasta a natureĭ și maĭ ales în împrejurarea că natura este descrisă maĭ cu samă în mișcare, să vedem o dovadă și de dorul ce are poetul de a să găsi mereŭ în tovărășia semenilor săĭ și de adînca pricepere a sufletuluĭ omenesc: ceia ce alcătuește viața sufletească este mișcarea neîntreruptă și complexă a tuturor stărilor de conștiință; dacă omul nu poate cuprinde în aceiașĭ clipă deodată decît cel mult 10—12 gîndurĭ și încă nu de o potrivă de clare, apoĭ unul din mijloacele cu care îșĭ lecuește saŭ îșĭ micșurează asemenea lipsă este iuțala, amețitoarea iuțală cu care să urmează gîndurile: cine ar putea număra miile de gîndurĭ care trec într-o clipă de bănuială?

Dar poetul nostru care, precum am văzut, pricepe simte atît de bine mersul și încrucîșarea gîndurilor omeneștĭ, poetul nostru are maĭ mult decît orĭ cine darul de a pricepe și simți mișcarea, orĭcît de neregulată și orĭcît de complexă ar fi ia. Poetul care pricepe în *Cîntec barbar* furtuna de gîndurĭ și pornirĭ ce să zbuciumă în mintea năvălirilor Romeĭ, acest poet *poate* pricepe furtuna de zgomote și de mișcărĭ ce să zbuciumă între crengele codruluĭ.

Și iată cum atît în priceperea oamenilor cît și în priceperea natureĭ, Coșbuc are aceiașĭ putere și aceiașĭ întindere.

*
* *

Dacă trecem acum la poeziile în care cauza emoțieĭ poetuluĭ este o amintire și maĭ ales o amintire în care *omul* joacă un rol anumit, apoĭ vom avea o dovadă maĭ mult de afirmația noastră.

Și această dovadă este maĭ vie și maĭ puternică. Și iată pentru ce.

Dacă pricina emoțieĭ este un act anumit, saŭ purtarea în general a unuĭ om, amintirea acestuĭ act saŭ a tuturor actelor aceluĭ să amestecă atît de intim

cu iluziile, speranţele, gîndurile personale ale celuĭ emoţionat, încît fac un tot nedezlipit. In acest tot cumpăna e greŭ de fixat: uneorĭ ceia ce ne stăpîneşte maĭ mult este propria noastră persoană cu speranţele eĭ lovite, cu iluziile eĭ atinse, cu visurile eĭ împlinite; alte orĭ gîndul şi inima ne fuge maĭ mult în sufletul celuia ce ne-a emoţionat, în intenţiile luĭ bune saŭ rele, în emoţiile luĭ propriĭ, în mişcarea sufletească a luĭ întreagă.

In *Recrutul* am văzut cîteva amintirĭ despre „ia", cîteva încondeerĭ despre chipul feteĭ, două treĭ aluziĭ la caracterul eĭ, dar ceia ce chinueşte pe recrut este grija dacă la întoarcere ia va maĭ fi a luĭ saŭ ba; — de asemenea în *Cîntec barbar* şi încă aicĭ şi maĭ puţin este vorba despre priceperea sufletuluĭ Romanilor; — în *Noĭ vrem pămînt* acelaşĭ lucru: descrierea tuturor actelor ciocoiuluĭ nu este făcută în legătură cu sufletul luĭ, ci în efectele lor asupra sufletuluĭ ţăranilor.

Nu urmează de aicĭ că nu sînt poeziĭ în care precumpăneşte al doilea factor. Astfeliŭ este de pildă *Pe lîngă boĭ* [21].

Pocnind din biciŭ pe lîngă boĭ
In zorĭ de zi el a trecut
Cu plugul pe la noĭ.

în treĭ versurĭ un tabloŭ.

Şi de pe biciŭ l-am cunoscut!

Judecaţĭ numaĭ după versul acesta, puterea dragosteĭ: dar maĭ adăugiţĭ că

Şi cum ţeseam, nicĭ n-am ştiut
Cum am sărit, şi m-am zbătut
Să es de la războiŭ.

şi veţĭ putea ghici ceva din zvîcnirea inimeĭ celeĭ ce ne povesteşte. Cu toate acestea, curios lucru; de zvîcnit, i-a zvîcnit inima şi totuşĭ ia acuma nu uită nicĭ un amănunt al întîmplăreĭ, ca şi cum ar ţinea mult să ne arate cît de tare s-a zăpăcit şi cît mare zor a avut:

Şi-atîta tort mi-am încîlcit
Şi-n grabă mare-am spart un geam

---

21. Pag. 74.

Dar pentru ce atîta zăpăceală și zor?

Știŭ eu ce mi-a venit!
Am cap, dar par-că nu-l maĭ am.
Ce-aveam să-ĭ spuiŭ? Nimic n-aveam

Atuncĭ, atuncĭ? întrebațĭ d-voastră nerăbdătorĭ și ne maĭ pricepînd nimic.

.... Era-n zorĭ și eŭ voiam
Să-ntreb cum a dormit.

Și maĭ departe, cu aceiașĭ exactitate îșĭ va aduce aminte de cele întîmplate:

Și vezĭ așa-ĭ el nu știŭ cum!
M-a prins de braț și m-a cuprins
Să mă sărute-n drum

Auzĭ, mă rog, tocmaĭ „în drum!“

Dar eŭ din brațe-ĭ m-am desprins
Și l-am certat și l-am împins

Apoĭ? Apoĭ? Ce s-a-ntîmplat? Ce-a făcut el? s-a supărat? s-a înverșunat? s-a lăsat? maĭ punețĭ o mie de întrebărĭ: povestitoarea nu vă va respunde, pentru că eĭ nu de răspuns îĭ arde, ia nu caută să înșire ce s-a petrecut apoĭ: din toate cîte s-aŭ petrecut pînă acum ia ține minte numaĭ ce dovedesc dragostea eĭ și îndrăzneala oarecum nesocotită a luĭ: „auzĭ, în drum?!“ Din cele ce s-aŭ petrecut după aceia, ia nu-șĭ maĭ aminteste, orĭ, maĭ bine zis, ia nu ține să ne spue de cît doară că și-a sîngerat

La prag piciorul într-un cuiŭ

și firește că povestirea să rupe acolo; dar poezia nu să rupe:

Dar eŭ din brațe-ĭ m-am desprins
Și l-am certat și l-am împins, —
Dar n-am făcut cu dinadins
Și răŭ ce-mĭ pare-acum

încît, iată ce o arde pe dînsa: el s-a supărat, l-a supărat ia și părerea eĭ de răŭ vrea să ne-o arate, după

cum la început ne-a arătat dragostea eĭ: de aceia la început înşira cu atîta amănunţime ba că l-a cunoscut de pe biciŭ, ba c-a sărit, ba că şi-a-ncălcit tortul, a spart un geam; fiecare amănunt avea un rost, o menire hotărîtă; de aceia şi acuma întreruperea povestireĭ şi începutul destăinuireĭ

O, nu mi-e că mi-am sîngerat
La prag piciorul într-un cuiŭ,
Dar mi-e că e păcat!
Om bun ca dînsul nimenĭ nu-ĭ
Şi pentru-o vorbă rea ce-ĭ spuĭ
El toată ziulica luĭ
Munceşte supărat.

Vă indemn să faceţĭ o comparaţie între sentimentele şi povestirea din poezia asta şi din poezia Subţirica din vecinĭ

Şi pentru o vorbă rea ce-ĭ spuĭ
El toată ziulica luĭ
Munceşte supărat

Iată mîhnirea, părerea eĭ de răŭ: dacă ar putea! dacă ar putea, cum şi-ar maĭ drege greşala! Ar face mi să pare ca Subţirica din Vecinĭ, care

. . . . . Şi subţirică
Ia pe peptu-mĭ s-a lăsat
Şi zimbia cu-n fel de frică:
„Răule, te-aĭ supărat?"

Şi totuşĭ între amîndouă poeziile este o deosebire mare: în *Pe lîngă boĭ* să străvede tot aşa de bine ca şi-n *Subţirica din vecinĭ* întîmplarea trecută care a emoţionat pe eroŭ, şi amintirile să întreţese atît de bine cu gîndirile şi emoţiile prezente încît nu ştim să desfacem trecutul de prezent. Insă ce bine să vede că *Pe lîngă boĭ* arată maĭ mult grija de sine decît de celălalt, că *Subţirica din vecinĭ* arată maĭ mult grija saŭ preocuparea de celălalt decît de sine!

Fireşte că pricina psihică, adecă una din pricinele

psihice, este natura emoţieĭ care e : tristeţa, mîhnirea în cazul întîiŭ şi veselia în cazul al doilea, una care încovoae maĭ mult gîndul omuluĭ în sine, cealaltă care-l împrăştie în afară.

Dar nu e maĭ puţin adevărat că şi în cazul al doilea veselia poetuluĭ ar fi putut fi concentrată tot în sine şi ar fi putut căpăta aerul acela întunecat şi sinistru ca fericirea luĭ Eminescu.

Şi de aicĭ urmează că, după cum Coşbuc pricepe emoţiile în care simţul personalităţiĭ precumpăneşte, tot aşa de bine le pricepe pe acelea unde omul este stăpînit de iubirea altruistă a semenuluĭ săŭ.

Şi, ceia ce cred eŭ că este foarte important, nu ştiŭ cum să face că tocmaĭ în poeziile aceste de pe urmă este maĭ mult vorba despre simţirile şi emoţiile luĭ propriĭ!

Eĭ bine faptul acesta este însemnat din maĭ multe puncte de vedere: a fi preocupat în momentele tale de emoţie, a fi, zic, preocupat de emoţia altuia este o dovadă peste măsură de puternică de adevărul caracterizăreĭ psihice ce am dat-o ; dar a putea să topeştĭ în acelaşĭ moment psihic sentimentele tale şi sentimentele altuia, să concentrezĭ două suflete deosebite şi prin emoţia ta clară dar puternică să ne facĭ să pătrundem în emoţia tot puternică şi profundă a altuia, asta e o dovadă de o superioritate psihică, pentru că e vorba de complexitatea sufletească a poetuluĭ.

Această complexitate să va vedea maĭ bine în studiul poezieĭ epice, dar era bine chiar de pe acuma s-o arătăm, maĭ ales că pentru dovedirea eĭ avem una din poeziile cele maĭ bune şi una din cele maĭ sfinte pentru poet chiar, *Mama* [22]).

Titlul şi subiectul acesteĭ poeziĭ este de mare însemnatate, pentru că, precum vom vedea, mama este înconjurată în toată opera poetuluĭ de o aureolă de sfîntă şi martiră, de o aureolă care îşĭ împrăştie lumina asupra întregeĭ opere a poetuluĭ.

Dar nu este acuma vorba despre aceasta, ci vorba

---

22. Publicată întîiŭ în „Vatra“ apoĭ în volumul „Fire de tort“ pag. 5.

e despre chipul cum poetul înțelege şi descrie sentimentele sale către mamă şi maĭ ales cum să străvede mama prin prizma sentimentuluĭ poetuluĭ.

Şi pentru a prinde maĭ cu uşurință şi maĭ viŭ acest chip, să-mĭ dațĭ voe să comparăm cu această frumoasă poezie alta tot atît de frumoasă, tot atît de profundă, dar care are cu totul alt caracter decît a luĭ Coşbuc; s-o comparăm cu.... deja numele poezieĭ este pe buzele domnielor-voastre, căcĭ nu poate fi vorba decît de poezia *Mameĭ* a luĭ Vlăhuță.

Cine nu-şĭ aduce aminte de minunatele versurĭ cu care începe tînguirea dureroasă a luĭ Vlăhuță!

Din vremile trecute şi-atît de fericite
Aducerile-aminte adesea mă-mpresoară.
Ce de-a viață-n urmă! Ca un petop mă-nghite
Puzderia de visurĭ,—perduta mea comoară
Din vremile trecute şi-atît de fericite!

Şi printre aceste aducerĭ aminte, în această puzderie de visurĭ risipite, dintre aceste icoane vechĭ şi sfinte ce să desfac din noapte cu durerosul farmec al perdereĭ eterne, răsare deodată figura mameĭ, a căreia amintire va amărî şi maĭ mult, va zdrobi şi maĭ mult zdrobitul suflet al poetuluĭ şi ia răsare

Ca o madonă sfîntă, scăldată în lumină
Ce clară stă-n pervazul copilărieĭ mele.

Şi, precum stelele căzătoare lasă, trag în urma lor o dîră de scînteĭ luminoase ce nu sînt decît frînturĭ din propriul trup al steleĭ, tot aşa acuma sufletul acesta al mameĭ — nenorocită stea căzătoare — lasă în noaptea sufletească a poetuluĭ o fâşie lungă de amintirĭ: frînturĭ din propria viață a eĭ! Şi ce frumoasă este această evocare! Acuma pricepe poetul, acuma simte el cu un feliŭ de părere de răŭ îndoită, cîte jertfe a făcut mama pentru dînsul, cîtă grijă şi cîtă dragoste:

La patul meŭ tăcută, veghind neadormită
Incet pe fruntea-mĭ arsă de frigurĭ mîna-țĭ lunecĭ:
In mine-țĭ stă viața, întreaga ta ursită
Şi, după cum mi-s ochiĭ, te bucurĭ orĭ te-ntunecĭ!

Acuma înţelege poetul cîtă fericire i-a adus şi maĭ ales cîtă fericire i-a dorit, i-a urat sufletul acesta stingher de mamă!

Din cîţĭ copiĭ pe lume-s, nicĭ unul nu-ĭ ca mine!
Şi cît mă vezĭ de mare în planurile tale!
In zodiĭ chiar, s-arată cum am s-ajung de bine
Şi ce menirĭ m-aşteaptă în norocoasa-mĭ cale!

Dar tocmaĭ visurile acelea de mărire, planurile strălucite pe care şi le-a urzit dragostea de mamă şi cu care a încărcat cu grea răspundere viitorul fiuluĭ iubitor, tocmaĭ aceste visurĭ chinuesc astăzĭ pe fiul care a primit neîntrebat această răspundere şi care, nevinovat, n-a putut-o împlini:

Ce dureros să stinse deşarta-ţĭ aşteptare!
Perdut, te văd din cruda vieţeĭ vijelie
Nenorocită mamă, şi plîng că nu-s în stare
O slabă mîngîere să-ţĭ daŭ cît de tîrzie!

Şi această neputinţă de-a da o mîngîere cît de slabă şi cît de tîrzie este atît de fără leac, încît, în faţa zdrobireĭ visurilor mameĭ sale care stă

De fiul *eĭ* departe stingheră şi trudită
Ne maĭ avînd puterea de-a te ruga şi plînge

şi care-şĭ priveşte cu silă

viaţa amăgită
Cum a rămas pustie şi cît de trist să stînge
De fiul *eĭ* departe, stingheră şi trudită

în faţa acesteĭ ruinărĭ sufleteştĭ, poetul îşĭ pleacă fruntea, îşĭ stinge şi cele de pe urmă scînteerĭ de iluziĭ, îşĭ îneacă şi cel maĭ slab dor, cea maĭ slabă speranţă de vremurĭ maĭ bune şi

Ca pete marĭ de umbră pe o mirişte uscată
Aşa pe a noastră urmă, trec stolurĭ lungĭ de gîndurĭ.
Nimic nu maĭ există din cîte-aŭ fost o dată
Şi asupra noastră aniĭ pustiĭ trec rîndurĭ, rîndurĭ
Ca pete marĭ de umbră pe-o mirişte uscată!

Ce slabă şi maĭ ales ce dureroasă mîngîere pentru

sărmana mamă, cînd vede că i să stinge, că trebue să-şĭ stingă şi cea de pe urmă iluzie ce-o maĭ avea, iluzia că nicĭ odată fiul eĭ nu va perde speranţa de a realiza fericirea lor amîndurora.

Dar poetul a voit tocmaĭ această perdere s-o descrie: ruperea firuluĭ tradiţional dintre generaţiĭ, atît de caracteristică timpuluĭ nostru de progres repede, umple de durere sufletul poetuluĭ şi pe această durere ne-o descrie el. Şi ne-o descrie nu a parte ci, lucru iarăşĭ vrednic de însemnat, ne-o descrie ca făcînd parte dintr-un şir întreg de durerĭ pe care dezamăgirea vieţeĭ i le-a turnat în suflet. Cum a perdut atîta comoară de visurĭ, cum şi-a nimicit atîtea dorinţe, aşa perde acum şi visul şi dorinţa de-a împlini idealul mameĭ sale, de-a cuprinde în fericirea luĭ — sărmana fericire — icoana mameĭ sale. Nu durerile mameĭ sînt aicĭ centrul poezieĭ, ci maĭ ales durerile poetuluĭ: mama nu este decît unul din personajele sfăşietoare, drame care de anĭ să joacă în sufletul poetuluĭ şi poetul ne-o descrie ca atare.

In Coşbuc lucrurile staŭ cam altfeliŭ: poezia e tot dureroasă şi poetul pare tot atît de copleşit de mîhnirea că nu poate împlini acum — e vorba numaĭ de acum — visul mameĭ sale; dar toate acestea să simt, nu să văd în poezie. Ceia ce să vede este melancolia, durerea, deznădejdea, dorul nesfîrşit şi iubirea fără marginĭ a mameĭ.

In vadurĭ ape repezĭ curg
 Şi vuet daŭ în cale,
Iar plopĭ în umedul amurg
 Doinesc eterna jale.
Pe malul apeĭ să-mpletesc
 Cărărĭ ce duc la moară —
Acolo, mamă, te zăresc
Pe tine-ntr-o căscioară.

După o strofă minunată ca evocare de tablourĭ şi de o puternică originalitate, vine o descripţie, aceia ce poetul vede din străinĭ: cu tine staŭ două fete şi torc în rînd cu tine

Sînt încă micĭ şi tată n-aŭ
 Şi Gheorghe nu maĭ vine

Cine spune vorba asta? o spune poetul? o spune mama luĭ? saŭ este numaĭ un gînd care îmrejeşte sufletele amînduror fiinţelor acestora care, despărţite de munţĭ şi de ape, să simt zvîcnind de aceiaşĭ dorinţă, de aceiaşĭ părere de răŭ,

Şi firul tăŭ să rupe des
Căcĭ gîndurĭ te frămîntă,
Spuĭ şoapte fără de-nţeles
Şi ochiĭ tăĭ staŭ ţîntă.
Scapĭ fusul jos; nimic nu zicĭ
Cînd fusul să desfiră....
Te uiţĭ la el şi nu-l rădicĭ
Şi

ce puternică observaţie, ce adînc adevăr în versul ce urmează şi cît de bine este deosebită simţirea mameĭ de a fetelor eĭ

Şi fetele să miră.

Apoĭ, ca şi cum poetul nu să poate răbda să lase mama pradă gînduluĭ ce şi-a gîcit, îşĭ rupe firul povestireĭ cu o scurtă rugăminte

.... Oh nu! nu-ĭ drept să te-ndoeştĭ!

Nu! căcĭ, chiar dacă eŭ fiul tăŭ aşĭ simţi că nu să maĭ poate, pentru ce să-ţĭ otrăvesc zilele dînd dreptate temereĭ tale? De ce să nu-ţĭ las mîngîerea, de ce să nu-ţĭ-o daŭ eŭ minciunoasă poate, dar alinătoarea mîngîere că n-aĭ drept să te-ndoeştĭ atuncĭ cînd

.... jalea te răpune
Şi fie-care vorb-a ta
E plîns de-ngropăciune!

Şi pe urmă în cîteva versurĭ — sînt două strofe — vorbele îngînate ale mameĭ a cărora dragoste descurajată să aseamănă numaĭ cu dragostea plină de speranţă a mameĭ ce să duce *la icoană*

Intr-un tîrziŭ, nerîdicînd
De jos a ta privire:

„Eŭ simt că voiŭ muri curînd,
„Că nu-mĭ maĭ sînt în fire...
„Maĭ ştiŭ şi eŭ la ce gîndeam?
„Aveţĭ şi voĭ un frate...
„Mi s-a părut c-aud la geam
„Cu degetul cum bate.

„Dar n-a fost el!... Să-l văd venind
„Aşĭ maĭ trăi o viaţă.
„E dus, — şi voiŭ muri dorind
„Să-l văd odată-n faţă.
„Aşa vrea poate Dumnezeŭ,
„Aşa mi-e datul sorţiĭ,
„Să n-am eŭ pe băiatul meŭ
„La cap, în ceasul morţiĭ!"

Resemnarea aceasta, cu care în alte vorbe şi cu alt înţeles, dar cu acela-şĭ rezultat îşĭ închee în Vlăhuţă fiul cugetarea sa pentru a găsi o mîngîere, această resemnare nu mulţumeşte pe Coşbuc: Dumnezeŭ nu dă omuluĭ dreptul de a fi fericit şi mîngîerea pe care ne-o dă credinţa în el atuncĭ cînd nu maĭ avem credinţă în noĭ, are ceva sinistru şi rece ca moartea. De aceia e maĭ caldă şi maĭ dătătoare de viaţă o vedenie mincinoasă, o plăzmuire înşelătoare; de aceia sermana mamă a poetuluĭ nu crede, simte că nu poate crede în hotărîrea unuĭ Dumnezeŭ care s-o lipsească de aşa fericire, atuncĭ cînd el are atîta la el

Nu să poate să n-asculte cerul ale mele plîngerĭ:
Eŭ atîta am pe lume, pe cînd ceru-ĭ plin de îngerĭ

Şi de aceia mîngîitorul şi iubitorul Coşbuc dă mameĭ sale credinţa, putinţa să creadă că tot să poate să fie împreună:

Afară-ĭ vînt şi e-norat,
Şi noaptea e tîrzie;
Copilele ţi s-aŭ culcat. —
Tu, inimă pustie,

Staĭ tot la vatră, încet plîngînd:
E dus și nu maĭ vine!
Și-adormĭ tîrziŭ cu mine-n gînd
Ca să visezĭ de mine!

un sfîrșit în care nu știĭ ce să admirĭ: iubirea mameĭ, iubirea poetuluĭ, gingășia fiuluĭ, duioșia mameĭ, însă în tot cazul de sigur că știĭ că trebue să admirĭ puterea cu care poetul a înțeles sentimentele mameĭ sale și meșteșugul — e oare aceasta un meșteșug saŭ tot un semn al daruluĭ de care vă vorbeam eŭ — și darul ce are de-a-șĭ topi sufletul săŭ în sufletul celuia pe care-l descrie.

Știŭ că de obiceiŭ compararea a doĭ poețĭ este bănuită și că cel de pe urmă citat pare că este anume pus la urmă pentru a i să vedea superioritatea. Și de aceia mă grăbesc să nu vedețĭ în compararea acestor două poeziĭ compararea celor doĭ poețĭ: în chestia iubireĭ de mamă, nu uitațĭ că, dacă în Vlăhuță n-o vedem străbătînd toate poeziile luĭ, apoĭ numaĭ analizeĭ eĭ, adînceĭ eĭ pricepelĭ și simțirĭ datorim cele maĭ frumoase versurĭ din *La Icoană* — și că, dacă am pus față în față aceste două poeziĭ, apoĭ inseamnă că le-am socotit vrednice una de alta: că una este într-un feliŭ și alta este în altfeliŭ, apoĭ mi să pare că tocmaĭ așa trebue să fie, devremece fiecare înfățișază alt sentiment, altă emoție, alt temperament!

Prin comparație cu o poezie care să deosebește tocmaĭ prin accentul săŭ personal pronunțat, am voit și mă măgulesc cu credința că n-am fost tocmaĭ departe de a reuși să vă dovedesc cum Coșbuc are chiar în poeziile de cel maĭ înalt lirizm același dar de a simți simțirile altuĭ suflet și de a contopi amîndouă inimile într-o armonie superioară în care fiecare inimă își murmură tainele sale, știind însă amîndouă că nu fac de cît un tot.

IV

Și ceia ce-l deosebește de aproape toțĭ literațiĭ noștri actualĭ — vă rog să notațĭ că este vorba mereŭ maĭ ales despre întinderea și puterea personalitățiĭ sale psihice —

este că darul acesta de a pricepe pe alțiĭ îmbrățișează de o potrivă veselia ca și tristeța, bucuria ca și durerea.

Pînă acuma, afară întru cîtva de cea de pe urmă poezie pe care v-am citit-o, *Subțirica din vecinĭ*, toate celelalte aŭ fost, par-că anume, triste și întunecate.

Totu șĭ, chiar numaĭ după aceasta, ațĭ putut vedea măestria și gingășia cu care înțelege și pătrunde Coșbuc și veselia viețeĭ, veselia largă și deschisă.

Dar Coşbuc are bucățĭ întregĭ, tot în felul celora ce analizăm noĭ acuma, și care sînt de o veselie neîntrecută, de o veselie atît de molipsitoare încît îndrăznesc să prevăd volumuluĭ săŭ de versurĭ un mare succes în saloanele mijlociĭ; pentru care profunditatea și întunecimea luĭ Eminescu, melancolia luĭ Vlăhuță sînt cam nepotrivite.

Aicĭ nu vorbim despre veselia pe care ne-o stîrneşte el prin aceia că finele luĭ observațiĭ descopăr în sufletele eroilor ciudățeniĭ, pe care noĭ nu le-am fi observat niciodată, dar care prin adevărul și firescul lor să impun iar prin contrastul cu cele spuse pînă atuncĭ ne fac să zimbim. Așa e de pildă sfîrșitul strofeĭ a doua din *Pe lîngă boĭ*.

Și atîta tort mi-am încîlcit,
Șı-n graba mare-am spart un geam,
Știŭ eŭ ce mi-a venit!
Am cap, dar par-că nu-l maĭ am
Ce-aveam să-ĭ spuiŭ!... *Nimic n-aveam,*
Dar era-n zorĭ, și eŭ voiam
Să-ntreb cum a dormit

orĭ întîia strofă din *Calul Draculuĭ*

Iară-șĭ ia!
Iĭ văd ochiĭ și guriţa.
A deschis încet portiţa
Şi ivită stă de-abia,
Zăpăcind cărarea mea.
Nu știŭ ce-o fi vrînd portiţa,
Eĭ, dar ştiŭ fata ce vrea!

orĭ multe altele.

Nu e vorba nicĭ de veselia pe care ne-o stîrnește el prin meșteșugul cum întoarce vorba de-țĭ aduce același cuvînt și te silește să te gîndeștĭ în chipurĭ felurite, cum de pildă e poezia *Mînioasă*

Am să merg maĭ în spre sară
Prin dumbrăvĭ, ca maĭ de mult,
In privighitorĭ să-mĭ pară
Glasul Lineĭ că-l ascult.
Maĭ știŭ eŭ ce-așĭ vrea s-ascult?!
Că-n zorĭ Lina stă-n portiță,
Saltă-n vînt a eĭ altiță,
Vîntul îĭ sălta-n cosiță
Și-ĭ făcea floare-n obraz:
Eŭ mergeam la plug în laz.
Și, cînd trec Lina s-ascunde
Par-că nicĭ nu m-a văzut.
Iĭ vorbesc, *și nu-mĭ răspunde,*
Nu-mĭ răspunde
Și-o întreb *și nu-mĭ răspunde,*
Și mă mir.., ce i-am făcut!

Nu e vorbă nicĭ de veselia pe care ne-o însuflă chipul cum vorbesc și gîndesc eroiĭ luĭ țăranĭ în naivitatea și necunoștința lor, cum de pildă cea de pe urmă strofă din *Numaĭ una*

Orĭ este om, de sila cuĭ
Să-mĭ placă tot ce-ĭ place luĭ?
Așa om *nicĭ Vlădica nu-ĭ!*
Și nu-ĭ nicĭ Impăratul!

Nu e vorbă nicĭ de vorbele neașteptate care răsar așa din senin de-o dată în mijlocul uneĭ povestirĭ saŭ descrierĭ, maĭ ales în poeziile epice, și carĭ daŭ un farmec deosebit și cu totul țărănesc acestor povestirĭ, cum este începutul din Nunta Zamfireĭ

E lung pămîntul, *ba e lat,*
Dar ca Săgeată de bogat
Nicĭ astăzĭ domn pe lume nu-ĭ,
Și-avea o fată — *fata luĭ* —

orĭ sfîrşitul din *Vîntul*

Auzĭ? dar cine e păgînul
Ca să-mĭ sărute fete-n drum?

Nu ştie nimenĭ de-unde vine
Şi capu-ĭ stă la sărutat!
De-ar fi măcar de-aicĭ din sat!
Voĭ, cîţĭ sînteţĭ flăcăĭ ca mine,
Să-mĭ spuneţĭ voĭ acum: *e bine*
Să facĭ ca vîntul? nu-ĭ păcat?

Adecă stăĭ! Ce fată moare
Dac-o săruţĭ puţin? Da zăŭ!

Cum vedeţĭ de multe feliurĭ de veseliĭ e plină cartea luĭ Coşbuc şi totuşĭ acuma nu de dînsele voiŭ să vorbesc.

Aceste veseliĭ sînt saŭ întîmplătoare în poezie saŭ sînt oarecum meşteşugirĭ artistice saŭ chiar numaĭ propriĭ nouă care nu cunoaştem bine sufletul ţăranuluĭ; încît rămînem miraţĭ de o mulţime de lucrurĭ ce n-ar trebui să ne minuneze; în tot cazul nu alcătuesc fondul intim al poezieĭ, nu izvorăsc din ceia ce-am numi noĭ *sentimentul creator* al poezieĭ.

Eĭ bine asupra acestuĭ noŭ feliŭ de veselie aşĭ voi să vă atrag acuma băgarea de samă, adecă asupra veselieĭ care apare ca bază a alcătuireĭ poezieĭ şi ca ţintă finală a eĭ.

Alcătuirea cu poeziile dureroase, sfăşietor de dureroase, pe care vi le-am citit saŭ pomenit pînă acum, a cărora întunecime ajunge pe-a luĭ Eminescu, a cărora melancolie stă alăturĭ cu a luĭ Vlăhuţă, a cărora amărăcĭune plină de chin ţine aproape în cumpănă pe O. Carp, alăturea cu acestea Coşbuc are glume, anecdote vesele, şăgĭ, ţipăturĭ şi strigăte — tocmaĭ după cum poezia populară scoate alăturea de suspinul doinelor zimbetul vesel al horelor.

Poeziĭ vesele să găsăsc multe în Coşbuc şi de toate feliurile: şi poeziĭ în care vorbeşte despre el şi poeziĭ în care vorbeşte despre alţiĭ. Şi, pentru că vorbind despre extensiunea şi varietatea personalităţiĭ sale psihico-ar-

tistice, trebue să vorbim şi despre această veselie, îmĭ vețĭ da voe să călcăm acuma în cîmpul poeziilor epice ca şi al celor lirice şi să căutăm veselia luĭ Coşbuc nu numaĭ într-un gen de poeziĭ ci în toate genurile.

A rîde de propria sa pîcîleală suferită de la o fată *Rea de plată,* saŭ de pîcîleala universală petrecută în jur de *Puntea luĭ Rumi*; a juca împreună cu fetița ce să dezmiardă *La oglindă*; a glumi pe socoteala călugărilor care ca să poată bea pentru „*Toțĭ sfințiĭ*", beaŭ şi pentru călugărul ce murise bînd cu eĭ; a face haz de povestea de *La pîrăŭ*, pe care nicĭ măcar nu ne-o spune toată, ca să fie maĭ mucalit; a zimbi şiret de o mulțime de pățeniĭ şi de sfaturĭ pe care ni le înşiră în cele 21 de *Frisco-ritornele*; a şugui pînă şi cu durerea frumoaseĭ. căreia-ĭ scoate logodnicul *Spinul* din picior şi a alcătui din veselia sa, cînd maĭ ascunsă cînd maĭ zgomotoasă, o carte aproape întreagă de *Cîntece,* iată ceva care nu să prea găseşte în literatura noastră.

Glume pe socoteala femeilor credincioase şi necredincioase, glume pe socoteala cochetărieĭ țărăneştĭ, glume pe socoteala cocoaneĭ artistocratice, glume în dragoste, în filozofia vieţeĭ, în beție şi glume pe socoteala morțiĭ, Coşbuc ne-a dat de toate.

Aşa de pildă *Cîntecul XXI* [23].

Unde-ĭ apa maĭ adîncă
Nu rîdică haina lor :
Nu-ĭ frumos ca să-şĭ arate
Pulpa goluluĭ picior ;
Şi-apoĭ sînt şi plopĭ pe malurĭ
Şi eĭ văd şi spun uşor.
Indemnate de ruşine
Ele lasă mult maĭ bine
Să să ude haina lor.
Unde-ĭ maĭ puţină apă
Işĭ rîdică haina sus.
Ah şi sînt flăcăĭ pe malurĭ !
Sînt, dar cine i-a adus ?

---

23. Pag. 227.

Să privească-n altă parte!
Şi, de văd, ce-aŭ eĭ de spus?
De cît hainele-nmuiate
Tot maĭ bine e s-arate
Gol peciorul cît de sus.

saŭ rugăciunea cea atît de curioasă şi de cuviincioasă din *Cîntecul XXXV* [24]).

Ţie ne-nchinăm, Stăpîne!
Dă-ne apă, cînd ni-ĭ sete;
Cînd ni-ĭ foame, dă-ne pîne!
Dar... tu schimbă apa-n vin;
Pînea pune-o pe la fete
Şi pe la neveste-n sin.
Şi-apoĭ las' Părinte mare,
Să şi-o cate fiecare
Ca un drept şi bun creştin!

saŭ cîntecul XXII, care reduce judecata de pe urmă la ţălul unuĭ chelner de birt saŭ superba filozofie a vieţeĭ făcută de un şchiop în *Cîntecul V* [25]).

Schiop! dar şi eŭ am să mor:
De ce să mă supăr oare,
Dacă n-am două picioare?
Pot muri şi cu-n picior.

Locul meŭ e hotărît:
Iadul! Nu-mĭ ajută ruga.
Iar spre iad, orĭ mergĭ cu fuga
Orĭ mergĭ schiop, e tot atît.

Şi-ntre şchiopĭ găseştĭ eroĭ:
Cînd e vorba pe băute,
Mergeţĭ voĭ orĭcît de iute,
Schiopul merge-n pas cu voĭ

---

24. Pag. 214.
25. Pag. 211.

și cu părere de răŭ trebue să mă mărginesc cu cititul și să las la o parte nenumăratele glume pe socoteala dragosteĭ și a îndrăgostiților și veselia cu care sînt povestite scenele de ceartă și împăcare dintre ceĭ fericițĭ.

Veselia, dar o veselie largă și deschisă, o veselie lipsită de răutate, o veselie care creează glume prieteneștĭ nu sarcazmurĭ mușcătoare, iată ce găsim în poeziile luĭ Coșbuc.

E un lucru foarte caracteristic pentru literatura noastră cultă — întrebuințez acest cuvînt în lipsă de altul maĭ potrivit — este împrejurarea că scriitorilor noștri le lipsește veselia largă deschisă, dorul de a glumi fără răutate, veselia *nevinovată*, instinctivă și, ceia ce e maĭ dureros pentru poporul care-a produs minunatele hore și strigăturĭ, scriitorilor noștri le lipsește spiritul, spiritul fin, vioiŭ, scînteetor.

Dacă scoatem dintre literațiĭ noștri pe A. Bacalbașa, I. Caragiali, A. C. Cuza, Dr. Urechiă, apoĭ s-a isprăvit, mi să pare, cu scriitoriĭ noștri de spirit. Dar aceștĭ scriitorĭ, precum și aceĭ care, maĭ puțin înzestrațĭ decît eĭ, aŭ profesia maĭ mult decît vocația de scriitorĭ de spirit, nu sînt oamenĭ cu veselie deschisă: toțĭ în veselia lor, aŭ ceia ce spune Francezul „une arrière-pensée“ un gînd ascuns, o idee care maĭ mult saŭ maĭ puțin precisă cîrmuește dar în același timp și mărginește activitatea lor: pe de o parte pentru fiecare din eĭ există cîte o regiune de fapte, o lume de ideĭ de care nu să ating în glumele lor, iar pe de alta în faptele și ideile ce eĭ combat, pe socoteala cărora glumesc, eĭ văd ridiculă numaĭ o parte, aceia anume care lovește tendințele, credințele saŭ convingerile lor politico-filozofice: veselia lor instinctivă este decĭ călăuzită și mărginită de un sistem intelectual de care eĭ sînt maĭ mult saŭ maĭ puțin conștiențĭ, dar care îĭ stăpînește totușĭ [26]).

Afară de aceasta, grupa de oamenĭ de spirit, despre care vorbim, n-are o glumă veselă și nevinovată ci nervoasă, adesea chiar — cele maĭ adesea — răutăcioasă. Această răutate întrebuințez iarășĭ acest cuvînt în lipsă

---

26. S-ar părea că d-rul Urechie cu universalul săŭ cinizm să abate de la aceasta. „S-ar părea“.

de altul care să arăte maĭ bine şi maĭ îndulcit gîndul meŭ — este adesea şi maĭ ales în A. C. Cuza, stîmpărată prin o filozofie fină, dar puţin profundă, prin o delicateţă de moravurĭ, dar, de cîte orĭ emoţia este ceva maĭ puternică, ia ajunge sarcastică, muşcătoare, răsturnătoare.

Nu este aşa, şi maĭ ales în a doua caracteristică, nu este de loc aşa veselia luĭ Coşbuc.

Şi, pentru că n-aşĭ dori să vă las în credinţa că Coşbuc e singur, adaug că nu este aşa nicĭ veselia luĭ Creangă, nicĭ pînă la oarecare punct, veselia luĭ T. D. Speranţă.

Locul nu este aicĭ şi nicĭ timpul nu este acum să facem analiza veselieĭ acestorlalţĭ doĭ scriitorĭ, analiză care voiŭ însă să o fac şi o voiŭ face atuncĭ cînd va veni vorba să explicăm personalitatea luĭ Coşbuc; dar am ţinut să pomenesc numele acestor scriitorĭ pentru ca să nu credeţĭ că poetul nostru n-are tovarăşĭ de care însă să deosebeşte enorm.

Şi maĭ întîiŭ, cum aţĭ văzut chiar din poeziile citate pînă acuma, veselia luĭ Coşbuc, este instinctivă, nemoderată, nestăpînită de lumea, pe care noĭ ne-am deprins s-o numim lumea ideilor: el glumeşte pe socoteala sa proprie, fără să *pozeze*, glumeşte pe socoteala tuturor lucrurilor şi a tuturor fiinţelor.

Şi, ceia ce pare şi maĭ curios şi maĭ neînţeles nouă, el glumeşte chiar pe socoteala lucrurilor pe care el însuşĭ le găseşte sfinte şi, ceia ce e maĭ grav, pe socoteala persoanelor chiar — pe socoteala principiilor nu, principiĭ nu există în Coşbuc, pe care el le iubeşte le venerează maĭ mult.

Astfeliŭ, ca să nu maĭ vorbim despre moarte orĭ despre moralitatea familieĭ şi a dragosteĭ, să luăm glumele făcute de poet saŭ de eroiĭ săĭ pe socoteala „mameĭ“.

Ascultaţĭ cum rîde fetiţa care s-a folosit de lipsa mameĭ ca să-şĭ admire frumuseţa şi podoabele fireştĭ în oglindă; ascultaţĭ-o cum rîde de pîcîleala ce i-a tras mameĭ eĭ [27]).

---

27. Pag. 90, 91.

De-ar şti mama ! Vaĭ, să ştie
Ce-ĭ fac azĭ, mi-ar da ia mie !
D-apoĭ ! N-am să fiŭ tot fată,
Voiŭ fi şi nevast-o dată :
Las-să văd cît e de bine
Măritată !

. . . .

Aolio ! Mama-n ogradă !
Era gata să mă vadă
Pe fereastă

. . . .

Intră-n casă ? O, ba bine !
Şi-a găsit nişte vecine,
Stă la sfat . . . . .
Doamne, de-ar fi dat de mine,
Ce bătae !

orĭ gluma din *Cîntecul XXXI*[28]).

Mama zice din scriptură :
„Dacă doĭ prietenĭ aĭ,
„Vrînd să daĭ a ta avere
„Unuia, căruĭ s-o daĭ ?
„Unul tace, altul cere :
„Cest din urmă-ĭ prefăcut —
„Dă-o dar cuĭ n-a cerut !“

Eŭ explic cuvîntul mameĭ :
„Mamă, eŭ te-am priceput !
„Tu-mĭ eştĭ dragă, tu şi-o fată.
„Tu-mĭ tot cerĭ să te sărut,
„Ia nu-mĭ cere nicĭ o dată,
„Şi, după scriptura ta,
„Ghicĭ : pe cine-aşĭ săruta ?“

28. Pag. 237.

De sigur că gluma asta s-a încheiat printr-o sărutare, căcĭ gluma e nevinovată, prietenoasă ca din partea unuĭ băiat cuminte şi iubitor care scrie despre mă-sa în *Cîntecul XXV* [29].

Eĭ veselĭ repetaŭ cîntarea
Ciocnind păharele în cor —
Eŭ mi-am lăsat pe mînă capul
Şi n-auziam cîntarea lor.

Departe-n văĭ e o căscioară
Cu prispă netedă de lut,
Şi mama coasă şi-a eĭ lacrimĭ
Staŭ umede pe ce-a cusut.

încît gluma făcută maĭ înainte pe socoteala învăţătureĭ ce-ĭ da mama este o glumă de fiŭ cuminte, tot aşa precum toate glumele făcute de poet saŭ eroiĭ luĭ sînt glume de prieten.

Un singur cîntec, *Cîntecul al XI* [30], are un aer deosebit şi, poate, o însemnătate simptomatică destul de mare şi, pentru că înţelesul luĭ nu să poate prinde decît din întregimea luĭ, sînt nevoit să-l citesc tot:

Ah, cît eştĭ de frumoasă, doamnă,
Cînd stăm de vorbă amîndoĭ,
Dar maĭ ales cînd spuĭ blazată
Că viaţa asta e noroiŭ.

Mi-arăţĭ brilantata-ţĭ mînă
Şi obositul cap ţi-l plecĭ —
Eştĭ întruparea frumuseţeĭ
Visate de poeţiĭ grecĭ!

Tu mă omorĭ cu ochiĭ nobilĭ!
Răceala ta m-a fermecat,
La foşnetul cel cald de rochiĭ
Dintr-un copil mă simt bărbat

---

29. Pag. 231.
30. Pag. 217.

Şi-atuncĭ cînd rizĭ aristocratic
Cu vecinicul tăŭ *mon-ami*,
Ah, nu-nţelegĭ, sublimă doamnă,
Cu ce *plaisir* te-aşĭ pălmui!

Ah, de sigur poetul nu e prieten, prieten sufletesc, nicĭ cu această sublimă doamnă nicĭ maĭ ales cu lumea pe care ia o înfăţişază şi, iarăşĭ de sigur nu fără însemnătate este împrejurarea că poetul a trebuit să aibă a face cu un suflet cu totul străin de lumea ţărănească, de lumea satuluĭ; pentru ca un grăunte de răutate să încolţească în veselia luĭ —Şi încă un grăunte atît de mic, atît de slab.

Dar dacă, pentru moment, lăsăm la o parte această poezie care întăreşte încă o dată şi pe altă cale adeadevărul ce l-am prezintat că *gluma nevinovată şi nerăutăcioasă dovedeşte prietenia sufletească a poetuluĭ cu ceĭ glumiţĭ*, şi dacă observăm cît sînt de feliurite şi de multe şi de covîrşitoare ca însemnătate psihică poeziile în care aceste glume nevinovate şi nerăutăcioase sînt sămănate saŭ turnate, apoĭ cred că studiul veselieĭ luĭ Coşbuc nu ne-a dus la un rezultat deosebit de cel la care ne-a dus studiul tristeţeĭ luĭ.

In studiul celor întîiŭ poeziĭ am văzut pe Coşbuc pricepînd durerea care zbuciumă atîtea suflete, atît de feliurite şi puse în împrejurărĭ atît de felurite, durerea care de la legănarea lină şi adormitoare e melancolieĭ ajunge pînă la furtuna zbuciumată şi răscolitoare a catastrofelor sufleteştĭ.

In studiul veselieĭ luĭ Coşbuc, îl vedem iară-şĭ pricepînd nu numaĭ starea sufletească a omuluĭ vesel, vesel de la zimbetul cel de-abia zugrăvit pe buze pînă la hohotul zgomotos şi omeric al unor gălăgioşĭ, dar încă îl vedem pricepînd, iubind starea sufletească a acelora pe socoteala cărora glumeşte şi din cauza acesteĭ priceperĭ dînd glumeĭ sale o bunătate şi o nevinovăţie prietenească.

Şi iată cum în amîndouă aceste ordine de poeziĭ am descoperit în Coşbuc acela-şĭ altruizm moral care-l face să nu-şĭ falşifice observaţiile ce capătă din atingerea cu oameniĭ, care-l face să lase oameniĭ — veselĭ saŭ

triştĭ — în voia lor, care-l face ca într-un volum de două sute şi ceva de paginĭ să ne arate plăcerile şi durerile bătrînilor şi tinerilor, barbaţilor şi femeilor, ibovnicilor, beţivilor, soldaţilor, copiilor, părinţilor.

Lăsăm la o parte pentru moment, pentru analiza la un loc unde va fi maĭ potrivită, problema dacă altruizmul moral acesta al luĭ Coşbuc este atît de universal pe cît avem aerul de a afirma acuma; însă, înainte de a formula caracteristica psihologieĭ artistice a luĭ Coşbuc va trebui ca pe lîngă întinderea personalităţeĭ sale, să studiem complexitatea eĭ, ceia ce va face obiectul articoluluĭ viitor, unde vom studia poezia luĭ epică.

J. BONIFACE - HÉTRAT

Moş Petrea

I

Băeţiĭ-şĭ spuneaŭ o poveste
Cu zmeĭ şi cu fermecătoare.
Moş Petrea mija. Fără veste
Un tunet îl pune-n picioare.

Să-ntunecă cerul deodată ;
Cad tresnete scurte într-una,
Şi-o ploae cu ghiaţă-ncarcată
Mugind o porneşte furtuna.

Ca gîndul Moş Petrea s-aruncă
Şi-nfige-n pămînt un topor
S-o tae... Zădarnică muncă :
Căcĭ grîndina bate cu spor.

Şi iar din bordeiŭ să repede
S-arunce-un cuţit în pămînt;
Dar piatra-ĭ vrăjită, să vede :
Porumbul să sbuciumă-n vînt...

Maĭ cată el cum s-o maĭ *prindă*;
Să-ncruntă: „mă, daţi-mĭ un cleşte!..“
— „Acolo-ĭ, bunicule, 'n tindă;
Scoteam nişte“...—„Haide, grăbeşte!“

— „Eĭ, na-ţi-l“!... Il svîrle afară
Făcînd semnul crucii bunicul;
Obrajiĭ luĭ par-că-s de ceară:
Porumbul să-ndoae ca spicul.

Moş Petrea-amărît dă din mînă,
Şi-l mistue gîndul nebun,
Că dacă-ar avea la-ndămînă
Acum o nuea de alun,

Cu care scăpatu-s-a-n pripă
O broască din gură de şerpe,
El piatra-ar *întoarce-o*-ntr-o clipă,
Scutit de-ncercările-ĭ sterpe...

S-aşează greoiŭ şi priveşte
Spre-ogoru-ĭ udat cu sudorĭ,
Şi-n inima-ĭ jalea zvîcneşte
De-ĭ zgudue carnea-n fiorĭ.

II

Șivoiul de piatră să vadă
Cum toacă pieziș în păreți,
Spre-a doua fereastră grămadă
Să-ndreaptă tuspatru băeți.

Ghiontindu-să, gureșĭ, s-adună
Aĭ bunuluĭ dragĭ *„băetanĭ“* ;
(Ca vîrstă, nu fac împreună
Nicĭ două duzine de anĭ).

Li-s fețele arse de soare
Și-n zdrențe cămeșile cad ;
Da-s volnicĭ ca iarba-n răzoare,
Vînjoșĭ ca și puiĭ de brad.

Cel mare, limbut ca o moară,
E dascalul fraților : — „Nică !
Da piatra pe lup îl omoară ?“
— „S-ascunde și ursul de frică !...

Da ce crezĭ ?.. Doar piatra-ĭ cu dracĭ !..
E-adusă de fermecătoare
Să rupă-n livadă copacĭ,
Și pîinea pe cîmp s-o doboare...

Eĭ, Doamne, cumplit ce-ĭ maĭ strică!
Să duce și mărul bătrîn,
Ia uit-te!..“—“Minciunĭ spuĭ, mă Nică:
Maĭ stă el: treĭ crengĭ îĭ rămîn...

— „Eĭ, eaca!. A sta doară spinul,
Iar pomiĭ, să știĭ, c-aŭ să pice“...
(Să vadă minunea, mezinul
Să roagă în sus să-l ridice).

— „Ba lasă, că-s zdravenĭ!..—„Ș-apoĭ!
N-auzĭ, mă, băete, ce vînt?
Să fie copacu cît doĭ, —
Ți-l ia, ș-apoĭ *trosc* la pămînt!“

III

Tot crește furtuna turbată,
Și-ogoarele-s albe de ghiață;
Spre ele moș Petrea tot cată:
Sudorile-ĭ curg de pe față.

Un trăsnet.—Grăbit îșĭ fac cruce
Băețiĭ-n a geneĭ bătae;
El ba, înlemni: i să duce
Nădejdea ca focul de pae.

— „Să duc popuşoiĭ, Ţilică,
Şi nu-s încă-n lapte macar...
Ţi-ĭ culcă“...—„Nu face nimică :
S-or maĭ ridica apoĭ iar“...

— „Ba-s peteci!... Şi iaca-ĭ culcaţĭ !
S-adus de-acum toată-arătura !...“
Moş Petrea cu pumniĭ-ncleştaţĭ
Tresare de-ĭ tremură gura.

— „Păĭ, piatra-ĭ ca puşca, băete :
Aşa-ĭ la războiŭ cu duşmaniĭ !...“
Moş Petrea priveşte-n perete
Să nu-ĭ vadă ochiĭ orfaniĭ.

Din munţiĭ Moldoveĭ
Iulie 1896.

TH. MÎNDRU
(după Simonin)

VOTUL UNIVERSAL

Este ştiut că în Franţa să practică votul universal şi acuma chiar, un ilustru conferenţiar şi publicist d-l *Amedée H. Simonin*, a început o serie de conferenţe, pe care le ţine la întrunirile societăţiĭ din Paris pe care o prezidează, numită „*L'Avenir Social*", asupra acestuĭ mod de îndeplinire a funcţiuneĭ elective, una din cele treĭ marĭ îndatorirĭ a cetăţanuluĭ.

D-l Simonin, prin scrierile sale asupra *psihologieĭ* şi *filozofieĭ*, a probat că este nu numaĭ un mare învăţat, dar şi un profund cugetător. El de 50 de anĭ s-a dedat cu un adevărat devotament, studiul problemeĭ sociale, şi fructul munceĭ sale titanice „*Sinteza Socială*", publicată la Paris cătră finele anuluĭ 94, este o operă de o mare valoare, care coronează toate celelalte scrierĭ ale sale, şi indică adevarata cale pe care omenirea va putea găsi soluţiunea aceste ĭ grele şi arzătoare probleme.

Prin studiile sale profunde asupra organizăreĭ sociale, trăind şi într-o ţară unde să practică votul universal, d-l Simonin a devenit foarte competent asupra materieĭ şi, fiindcă la noĭ să agită de cîtva timp chestiunea, am crezut a face un serviciŭ concetăţenilor noştri, publicînd aci un rezumat a conferinţilor sale de care vorbim maĭ sus. Aceasta ne va pune în poziţie să vedem cu cîtă uşurinţă, să tratează chestiunea la noĭ.

Despre întrebuinţarea raţională a sufragiului universal

Sînt verităţĭ care vor deveni aforizme filozofice sociale, pe care le vom accepta şi răspunde pretutindene.

Societatea „L'Avenier Social“ va avea ca datorie de a descoperi cît maĭ multe din aceste verităţĭ şi a le întipări în spiritul maselor. Aceste adevărurĭ morale şi filozofice sînt destinate a înlocui în spiritul omenesc prejudecăţile îngrămădite de secule. Lucrul e maĭ uşor decît pare la prima vedere.

Contrar cu ceia ce să petrece în cele maĭ multe societăţĭ, noĭ nu vom rămînea staţionarĭ. Noĭ vroim să ne punem în mişcare pe domeniul filozofieĭ, domeniŭ care ca şi spaţiul e fără limite şi mersul nostru tot înainte va dura cît şi omenirea.

Va fi util de a răspunde aicĭ definiţiunea pe care am dat-o noĭ filozofieĭ, în opera noastră „*La Synthèse sociale*“ şi aiurea.

„Filozofia nu este o ştiinţă; maĭ mult, ia scapă orĭcăreĭ definiţiunĭ exacte. Nu să poate da o idee de ceia ce ia este, decît avînd recurs la întrebuinţarea uneĭ metafore.

„*Filozofia este fotosfera ştiinţelor*“.

„Pentru a dezvăli această idee, să poate spune că din toate punctele fotosfereĭ pleacă raze luminoase care să dirig către centru: ia este fără limite cunoscute. Interiorul săŭ constitue adevăratul domeniŭ ştiinţifico-filozofic. Ştiinţele pot toate acolo să să încorporeze, decĭ să să răsădească şi să să mişte cu comoditate, să simţească raporturile de înrudire între ele, şi să vadă înaintea lor, pe o linie ce să prelungeşte la infinit, drumul ce aŭ a percurge. In afară de *fotosfera filozofică*, nicĭ o lumină mare, nicĭ un orizon sigur, nicĭ un mers asigurat şi nicĭ o noţiune generală saŭ universală. In *fotosferă*, care are dimensiunĭ incomensurabile, să găseşte orbita fie-căreia stiinţe şi imperiul raţiuneĭ“.

Corupţia electorală este cauza principală a corupţiuneĭ publice. Trebue repetat acest adevăr pînă ce va întra în mintea fie-căruia cetăţan.

Noĭ avem ideĭ a cărora realizare va ameliora soarta maselor şi va asigura viitorul societăţiĭ: datoria noastră imperioasă este de a asigura despre aceasta opinia publică. Va trebui, spre

exemplu, ca propozițiunea următoare să ajungă la cunoștința tuturor cetățenilor și tuturor legislatorilor.

„Orĭ ce lege scrisă care pune în luptă interesul idividuluĭ cu conștiința luĭ, e o lege falșă și rea“.

Este necesar ca toțĭ aderențiĭ societățiĭ noastre să fie pătrunșĭ de următoarea idee:

„Noĭ trebue să compunem un feliŭ de familie omenească de al doilea grad; un grup în care să fie reprezentate toate profesiunele și toate nuanțele cultureĭ morale și intelectuale; iar membriĭ grupuluĭ vor trebui să fie animațĭ de aceleașĭ vederĭ și aspirațiunĭ.

Cel întîiŭ articol al statutelor noastre conține, între altele, un deziderat um care cere a fi dezvoltat, și de care trebue bine să ne pătrundem cu toțiĭ: *a face binele pentru bine.* Toate teoriile și toate doctrinele materialiste ale universităților și ale învățaților, aŭ umplut de egoizm sufletul omenesc: va trebui să facem să renască în el sentimetul devotamentuluĭ.

Aceste doctrine pusteitoare ale materializmuluĭ, aŭ nimicit marele și puternicele credințe pe care creatorul le-a imprimat în sufletul omuluĭ; ele aŭ fost înlocuite cu scepticizmul, adecă cu deșertul. Iar scepticizmul produce asupra sufletuluĭ acelaș efect pe care paralizia îl produce asupra corpuluĭ.

Să vede astăzĭ, în societatea civilizată, un simptom social înspăimîntător, care justifică toate temerile ce fac să să nască în sufletul nostru convulziunele sociale de care sîntem amenințațĭ: gazetele ne vorbesc de *legĭ scelerate.*

Pentru ce avem *legĭ scelerate?* Pentru că avem răĭ legislatorĭ care, ne-avînd în vedere decît interesul unuĭ partid, a uneĭ coteriĭ, saŭ chiar și numaĭ a unuĭ individ, fac legĭ în care interesele publice sînt uitate. Există un mijloc care permite de a evita fabricarea *legilor scelerate*: acest mijloc noĭ îl cunoaștem și-l vom răspîndi în spiritul lumeĭ întregĭ.

In ședințele societățiĭ zice d-l Simonin continuînd în a doua sa conferință, și apoĭ în buletinele mensuale, vom ave a explica filozoficește cum este posibil de a modifica aplicațiunea actuală a sufragiuluĭ universal, și a o modifica în sensul cel maĭ avantajos pentru elector, pentru masa cetățenilor, pentru binele public și pentru societatea întreagă.

Noul mod de aplicare a votuluĭ universal trebuind, prin o practică prelungită, să lucreze profilacticeşte asupra aberaţiunilor şi iluziunilor partidelor politice, este poate necesar saŭ chiar indispensabil de a da, în mod sumariŭ, opiniunile unuĭ oarecare număr de scriitorĭ asupra partidelor politice. E probabil că după această parte critică, complicaţiunea nouelor mijloace va fi maĭ bine şi maĭ uşor înţeleasă, fie de auditorĭ, fie de lectorĭ.

Asupra partidelor politice

Să crede în general că existenţa partidelor politice este necesară vieţiĭ, activităţiĭ şi progresuluĭ naţiunilor ; şi că dacă, pentru vre o cauză oarecare, partidele vor dispărea, naţiunile vor pica în marazm. Această opiniune este foarte răspîndită, în Anglia şi în Europa continentală, dar ia este încă maĭ răspîndită in Statele Unite. Am vroit adesa orĭ, dar cu un foarte slab succes, să exprim opinia contrară ; în zadar am citat fapte patente şi probante : nu puteam convinge în realitate pe nimenea.

Faptele imprimate produc maĭ mult efect asupra spirituluĭ de cît cînd ele sînt exprimate prin cuvinte, afară de faptele relative la pasiunele omeneştĭ. Vom cita cîteva din acestea, pe care le recomandăm reflexiuneĭ auditoruluĭ saŭ lectoruluĭ :

1) Cicerone, în *Republica* sa (Cartea VI, fragmente), zice că „Diviziunea cetăţenilor, separaţĭ în diferite partizĭ să numeşte sediţiune". Aceasta este tot ce s-a zis maĭ adevarat asupra *partidelor*. Cicerone văzuse în tinereţa sa furoarea războiuluĭ civil, în lupta dintre partizaniĭ luĭ Marius şi aĭ luĭ Sylla, şi şi-a exprimat convincţia intimă în opinia de maĭ sus.

2) Herbert Spencer, în Cap. XI al scrisereĭ sale *Introducţiune la ştiinţa socială*, a exprimat asupra partidelor o opiniune contrară celeia a luĭ Cicerone ; el a zis că „partidele sînt nişte agenţĭ fără de care nu este posibil progresul". Contrazicîndu-să în aceiaşĭ scriere, el spune pag. 285 că „Spiritul de partid e cauza că fie-care din ele răspinge o măsură propusă de adversar, orĭcît de justă saŭ utilă ar fi ia". D-l Spencer, mare învăţat, numit : *Aristotel modern*, să contrazice ca şi marele săŭ

patron *principele filozofilor*. Pare că mariĭ cugetătorĭ nu sînt adstrinșĭ la rectitudinea gîndireĭ.

3) *Le Petit Journal* din 29 Ianuarie 1884, scriea: „Toate partidele strigă cît le ține gura: Veniți la mine, eŭ îțĭ voiŭ face fericirea!... Eŭ numaĭ posed soluția chestiuneĭ sociale! etc.“ Aceiașĭ foae zicea la 2 April 1885: Partidele: ele zugrumă Franța!“

4) Ezra Seaman a scriș o carte din cele maĭ instructive asupra *Sistemuluĭ de guvernămînt american*. Iată cîteva rîndurĭ de pe pag. 84 a acesteĭ scrierĭ; „Spiritul de partid a devenit așa de violent și așa de puternic în această țară, că el tinde a orbi inteligența, a umplea spiritul de prejudecățĭ și noțiunĭ falșe, și a perverti puterea raționamentuluĭ“.

5) Un ziar din New-York, intitulat *Chronicle*, din Sept. 1881, pag. 189, spune că: *„partidele politice sînt o adevărată calamitate“*.

6) Citim în *Journal de Génève*, din 28 Septemvrie 1881, că „partidele politice perd guvernele și națiunile“. Zisa foae publicase la 11 a aceleiașĭ lunĭ: „politica este ca un cerc din infernul luĭ Dante: nu maĭ poțĭ eși din el dacă aĭ apucat a intra“. Acest ziar a întrat pe alte mînĭ: și-a schimbat oare și credo?

7). Sînt două partide în Statele-Unite, *Democrațiĭ* și *Republicaniĭ*, care-șĭ dispută puterea de vr-o 35 de anĭ; ele aŭ cauzat războiul fratricid numit al Secesiuneĭ, războiŭ care s-ar fi putut evita cu ușurință.

Capiĭ de partide cîntă cîte un cîntec deosebit, să înțelege, și daŭ totdeauna a înțelege că eĭ sînt care procură națiunilor tot binele ce-l primesc saŭ la care pot spera; să ascultăm vocea cîtorva dintrînșiĭ:

D-l de Broglie a zis în timp cînd era la putere, în 1877, „că capul statuluĭ numit de către un partid trebue să rămînă omul partiduluĭ“.

D-l Jules Simon a declarat într-o zi „că el va fi totdeauna fidel partiduluĭ săŭ, și că trebue să aparțiĭ unuĭ partid“.

D-l Jules Ferry, de funestă memorie, a aruncat următoarea dogmă politică: „omul politic orĭcît de mare ar fi aparține totdeauna unuĭ partid“.

D-l Paul Leroy-Beaulieu, în ziarul săŭ *Economistul*, din 21 Fevruarie 85, a formulat aceiaşĭ dogmă: „statul aparţine pururea unuĭ partid“.

D-l Waldek-Rousseau, în 84, „a recomandat cu căldură disciplina partidelor“.

D-l Raoul Frary, în al săŭ *Manuel du Démagogue*, pag. 302, a afirmat că „guvernămîntul parlamentar este guvernămîntul partidelor“ ; şi a avut dreptate.

In cele şapte exemple citate maĭ sus, şi date de scriitorĭ aparţinînd la diferite naţiunĭ şi în diferite epoce, partidele politice eraŭ considerate ca o calamitate publică, ca o vargă a luĭ D-zeŭ. Ceĭ patru politicianĭ însă pe care i-am numit şi care toţĭ aŭ fost miniştri, D. D. de Broglie, Jules Simon, Jules Ferry şi Waldek-Rousseau, aŭ fost de opinie contrară. Politica partidelor, politica de basculă, calamitatea popoarelor, a fost aceia care i-aŭ adus la putere; şi, în egoizmul lor, eĭ găsesc că totul este de minune în astă lume plină de fericirĭ.

Aceaste contra-ziccerĭ brutale, în ideĭ şi în tendinţe şi în aspiraţiunile politice ale oamenilor, aŭ creat o stare de spirit specială, o stare anormală şi în adevăr patologică a sufletuluĭ omenesc. Această stare de zmintire este simţită de un oarecare număr de scriitorĭ, care îşĭ exprimă sentimentele lor într-un mod maĭ mult saŭ maĭ puţin deschis şi exact. Pătrundeţi-vă bine de valoarea citaţiunelor următoare :

Gazeta care să chiamă *Le Journal de Génève*, din 4 Fevruarie 85, făcînd aluzie la ideile de maĭ sus, zice că: „civilizaţia are să să înece“. Aceiaşĭ foae, din 1 April următor, zice că: „Francejiĭ nu sînt într-o stare de spirit normal“.

Nu sîntem destul de umiliţĭ să auzim străinătatea emiţînd, o astfeliŭ de părere pe comptul nostru.

In *Revue des deux Mondes*, din 15 Sept. 83, d-l Brunetière ne declară că : „Franţa este o ţară care să duce“.

Figaro, în cursul luneĭ Maĭ 83, „prezice împărţirea Franţieĭ între naţiunele Europeĭ“. *Horresco referens !* Francejiĭ, tremură eĭ, ca mine, de indignare, la citirea acesteĭ incalificabile prezicerĭ?! Eĭ bine! Nu; Franţa nu va fi împărţită, vom împedeca această grozăvie dînd o desminţire acesteĭ foĭ.

Sînt 32 de partide politice în Spania.

Ziarul *Le Journal de Génève*, din 30 Septemvrie 83, face o observaţie importantă, şi să exprimă aşa: „partidele politice—în democraţie—practică despotizmul ca şi în monahiele absolute".

Vedeţĭ în fine unde duce nebunia politică: un cetăţan din partidul democratic, în Statele-Unite, reclamă divorţul în 1880, pentru că soţia luĭ nu vroia să vadă în casa eĭ vr-un ziar democratic!

Cînd observă cineva, după cum am făcut-o eŭ timp de jumătate de secol, acţiunea funestă a politicianilor, şi relele ce produc într-un mare număr de ţărĭ civilizate, ajunge să facă foarte triste reflexiunĭ asupra nesanităţiĭ politiceĭ; şi eştĭ adus să crezĭ că oameniĭ acestuĭ secol sînt tot aşa de lipsiţĭ de sensul comun ca şi îngeriĭ, care ascultîud sfaturile Sataneĭ să revoltară, după cum spune Milton. Am făcut aluziune la acest pasaj al poetuluĭ englez, în una din precedentele noastre şedinţe; vroesc astăzĭ să vorbesc din noŭ de acest fapt.

După Milton, Satana numit principele demonilor şi a întunericuluĭ, avea în imperiul unde domnesc fiinţele cereştĭ, un rang foarte înalt; în erarhia divină, el era ceia ce s-ar numi astăzĭ şeful statuluĭ major general, saŭ ministru preşedinte consiliuluĭ. Nu era el cel întîiŭ în putere, da era al doilea, pentru că D-zeŭ era maĭ puternic şi maĭ inteligent de cît dînsul. Cu toată inferioritatea sa Satana, împins de ambiţie, încercă de a răsturna pe D-zeŭ însuşĭ şi a să pune în locul luĭ.

Pentru a-şĭ ajunge scopul Satana, formă puţin cîte puţin un partid de revoltaţĭ în miliţia cerească, umplînd inimele lor de ură, de ambiţie şi de invidie. Dacă rebeliĭ s-ar fi gîndit un singur moment, în loc de a să lăsa cuprinşĭ şi duşĭ de pasiune, i-ar fi văzut îndată că aŭ totul de perdut şi nimica de cîştigat; ar fi văzut că dacă, prin supoziţiune Satana ar fi reuşit a detrona pe D-zeŭ, s-ar fi găsit după războiŭ, dînşiĭ, soldaţiĭ în rangul, în aceiaşĭ situaţie ca şi maĭ înainte, cu deosebire numaĭ că vor fi supuşĭ luĭ Satana în loc de a fi aĭ luĭ Dumnezeŭ, aceasta este evidenţa însăşĭ.

Capiĭ politicĭ joacă acelaş rol ca şi Satana. Soldaţiĭ n-aŭ absolut nimica de cîştigat în lupta lor pentru putere, afară de loviturĭ, rînirĭ, amputaţiĭ, ruine materiale şi morale şi tot soiul de dezastre. Un fapt cert, care trebue să fie bine cunoscut, este

că societatea nu poate să fie salvată decît prin ideĭ şi nu prin luptele materiale.

Am raportat aci ideia luĭ Milton, pentru că ar ţine cineva că este o critică *scrisă erĭ*, pentru a ne face să înţelegem neghiobia acelora care cred, că reclamele şărlătăneştĭ, debitate în întrunirile publice, pot să aducă cel maĭ mic avantaj pentru ceĭ ce le execută.

O mare parte din forţele viĭ ale fie-căreĭ naţiunĭ şi, prin urmare a societăţiĭ întregĭ, este neutralizată saŭ consumată în mod improductiv, din cauza existenţeĭ şi acţiuneĭ partidelor politice.

Inchipuiţi-vă că un om ar lua o cremene în mîna stîngă şi un amnar în cea dreaptă, şi că ar lovi necontenit cremenea cu amnarul, fară a pune la mijloc şi iasca, ce să va întîmpla? el va uza fără nicĭ un folos şi cremenea şi amnarul; căcĭ nu va produce decît scînteĭ care vor dispărea îndată după apariţia lor. Vedeţĭ, ascultaţĭ, pe şefiiĭ de partid într-un meeting saŭ adunare electorală, şi citiţĭ jurnalele partidelor care să combat; deoparte să găsăşte cremenea şi de ceealaltă amnarul. Fiecare partid este pe rînd amnariŭ saŭ cremene, după cum e vorba de atac saŭ de aparare. Care este rezultatul lovitureĭ: cuvinte, fraze, discursurĭ? Resultatul este acelaş ca şi în exemplul cremeneĭ cu amnarul; să produc fără nicĭ un folos scînteĭ intelectuale, care dispar imediat; şi, ca şi cremenea şi amnarul, masele care formează partidele, să freacă şi uzează în mod inutil în loc de a aplica forţele lor la ceva folositor.

Am făcut în mod cu totul sumariŭ istoria roluluĭ saŭ acţiuneĭ partidelor politice. Dacă partidele nu produc niciodată binele, în schimb ele produc foarte adesea orĭ mult răŭ. Războiul secesiuneĭ, războiul din Tonkin, şi acel din 1870, corupţia generală, grozava delapidaţiune administrativă, pedicele puse adevăratuluĭ progres, etc. etc. sînt calamităţile publice datorite acţiuneĭ nefaste a politicianilor.

Este aproape imposibil a face să înţăleagă generaţiile contemporane răul pe care partidele îl cauzează societăţiĭ actuale.

Să cităm un exemplu mitologic, care are analogia cu ceia ce să petrece sub ochiĭ noştri. Fiecare a citit cum Jupiter, cu concursul zeilor din Olimp, a creat Pandora prima femee, şi cum el a trimis-o, avînd cu dînsa cutia care conţinea toate rălele

cum a trimes-o, zicem, luĭ Prometeŭ. Acesta, avînd motivele sale de a să teme, nu o deschisă; fratele săŭ însă Epimeteu, care era un nepăsător, luă şi deschisă cutia funestă: rălele să răspîndiră în lumea întreagă; şi n-a maĭ rămas decît speranţa în fundul cutieĭ! Urna electorală a partidelor, plină de voturĭ, este o nouă cutie a Pandoreĭ din care es toate rălele care mînîncă societatea actuală.

S-ar maĭ putea spune că politica, cu partidele sale, este o încarnaţiune a anticeĭ zeiţe Discordia; eĭ să datoresc neînţălegerile între oamenĭ şi popoare, războaele civile, certele în departamente şi comune, etc. Jupiter a alungat Discordia din Olimp, pentru că ia făcea să să certe între dînşiĭ chiar Zeiĭ. Politica nu încurcă şi învrăjbeşte oare totul în lumea actuală, pe naţiunĭ, pe oamenĭ şi pe guverne? E indispensabil de a alunga politica din societate, precum Jupiter a alungat Discordia.

In opera noastră *Synthèse Sociale,* am aratat un mijloc foarte simplu pentru a evita încercările stupide ale Sataneĭ, pentru a evita munca idioată cu cremenea şi amnarul, pentru a lăsa închisă cutia Pandoreĭ şi pentru a ţintui saŭ lega la par pe Zeiţa Discordia. In şedinţa viitoare vom reveni asupra aplicaţiuneĭ uşoare a acestuĭ mijloc.

(Va urma).

GEORGE MURNU

Mirare nu-i...

Mirare nu-ĭ c-atît amor
Nespus de trist să-nchee;
Eŭ m-am născut un visător,
Tu te-aĭ născut femee.

Şi vremile vor repeta
Un cîntec vechiŭ în lume
Că-ĭ val statornicia ta,
Şi dragostea ta, spume.

Şi totuşĭ, fruntea-n palme-mĭ strîng,
Simt rana maĭ adîncă,
Şi, tot mă zbucium, ard şi plîng,
Şi tremur să cred încă!

GEORGE MURNU

ANACREONTICE

O, Libertate . . .

O, Libertate, scumpa mea,
Tu fugĭ de-un tron frumos;
Nicĭ regilor nu-ĭ dat să bea
Paharul de prisos.

Decĭ dațĭ-mĭ vin mereŭ să beaŭ,
Să cînt voios mereŭ,
Căcĭ dacă regiĭ nu-l maĭ aŭ,
Atuncĭ sînt rege eŭ!

ANA CONTA-KERNBACH

In fața morții

Florĭ albe pe cosciugul în pînză de mătasă,
Trăsurile, corbĭ negri, în urma luĭ alunecă.
Pe valurĭ de-armonie să-mprăștie-n vînt jalea
Mulțimeĭ. Lacrimĭ grele privirile întunecă.

Pe umerele goale un alb cosciug de scîndurĭ,
Doĭ ciocli și atîta!.... bogatul car urmează.
Doar vîntul plînge-n urmă. Drept torciĭ nepăsarea...
Mormintele sărace de-apururea veghează.

N. VASCHIDE

Un noŭ feliŭ de inspirație

Vremea, dușmanul neîmpăcat al tuturor celor încăerațĭ în lupta pentru traiŭ, nu mĭ-a dat răgaz să string laolaltă notele culese în vederea unuĭ viitor volum, de altfeliŭ aproape gata, ce va purta titlul de *„Bucățĭ alese din plagiatura romînă“*. Volumul va fi o antologie literaro-științifică, care va cuprinde toate plagierile saŭ maĭ bine zis „toate utilizările“, – ca să întrebuințez un termen consacrat,—constatate de vre-o 30 de anĭ încoace, plus un mare număr de constatărĭ nouĭ, făcute de mine însumĭ, deși trebue s o mărturisesc într-un mod întîmplător. Poețiĭ și maĭ ales ceĭ tinerĭ care să îndreaptă cu atîta îngîmfare spre Carpațĭ, de și numaĭ în întrunirĭ, ca și spre Parnas, țin fruntea plagiaturilor.

Generația noastră de astăzĭ înfierbîntată de ambiții artistice, literare, etc. vra cu orĭ ce chip să ajungă, să afirme existența eĭ; și în lipsă de inspirație adevărată... aleargă la un noŭ feliŭ de inspirație, la izvoare, maĭ mult saŭ maĭ puțin valoroase, îmbrobodește ideile și inspirațiile în vorbe saŭ mîzgîliturĭ de culorĭ și iată autorĭ de talent: filozofĭ, muzicanțĭ, pictorĭ, sculptorĭ, etc.

Denunțarea de față nu e decît o simplă pagină din „plagiatura artistică“. E vorba de astă dată de un sculptor.

Să venim la fapte.

In salonul romîn din 94, dacă nu mă înșel, a fi-

Bustul luĭ Radu Negru
de *D. D. Mirea* (Cîmpulung).

gurat un bust în bronz reprezentînd pe primul nostru Voevod, pe „*Radu Negru*“, datorit d-luĭ D. D. Mirea, una din puținele lucrărĭ artistice expuse care merită a fi citată, după spusa domnuluĭ Speranță . . . . cronicar artistic [1]). Bustul a fost, îmĭ pare, vreme multă expus

Capul statueĭ calare a luĭ Carol cel Mare
de *Rochet* (Paris)

într-unul din vestibulele ministeruluĭ instrucțiuneĭ publice și acum a fost așezat în Cîmpulung, locul de descălicătoare a mareluĭ voevod.

Bustul ce e drept, e frumos, e chiar o lucrare de artă.

Venind la Paris și preumblîndu-mă într-una din zile pe cheiŭ, am rămas înmărmurit zărind statua luĭ „Carol cel mare“ în splendida piață „Notre Dame“.

---

1. „Lumea ilustrată“, broșura 3, anul III, p. 74.

Uuite — mi-am zis fără vrere — Radu Negru al luĭ..... Mirea.... Frumosul bronz al luĭ Rochet reprezintă pe Carol cel mare călare, condus de doĭ oamenĭ armațĭ, ținînd în mîna dreaptă un frumos sceptru împărătesc.

Cititoriĭ de altfeliŭ îșĭ pot da bine samă de uimirea mea, privind figurile reproduse.

Capul luĭ Carol cel mare e aidoma cu al luĭ Radu Negru, saŭ vice-versa ; expresia fețeĭ, fruntea, ochiĭ, nasul, barba... pînă și coafura capuluĭ e copiată pînă în cele maĭ micĭ amănunte. Coroana chiar aduce mult cu a luĭ Radu Negru. D-l D. D. Mirea a făcut—și aicĭ e meritul d-sale — o mică schimbare: a răsucit puțin maĭ mult mustața luĭ Carol cel mare! chiar atitudinea capuluĭ reamintește poza luĭ Radu Negru, atitudine ce să potrivește de altfeliŭ bine luĭ Carol cel mare, devremece ținînd o mînă rîdicată în sus, fiind calare, etc., e natural ca unul din umerĭ să fie maĭ sus decît celalt.

Un franțuz, un distins literat, care a călătorit prin Romînia mă întreba cu mirare, zilele trecute, cum să face oare de avem noĭ la Cîmpulung, bustul luĭ Carol cel mare, căcĭ din cunoștințele luĭ istorice marele lor împărat dusese lupte numaĭ pînă prin Panonia contra hordelor barbare ce-ĭ neliniștea hotarele împărățieĭ...

Ce să răspund ? Rog pe d-l Mirea să o facă în locul meŭ.

J. BONIFACE-HÉTRAT

Iarna

Alene cad fulgiĭ pe ulițĭ tăcute,
Și fumul din hornurĭ să sue domol.
Prin aer trec corbiĭ, — trec pîlcurĭ pierdute —
Și cîmpul dispare sub vînătu-ĭ țol....
. . . . .

Vreaŭ inima-mĭ arsă s-o scald
In freamătul blîndelor șoapte, —
Stăpîn pe cîmpiĭ de smarald,
Robit de a Suduluĭ noapte!

Vreaŭ fruntea-mĭ ferită de norĭ
S-o las alintărilor boareĭ,
Stînd mut și cuprins de fiorĭ
La cîntecul privighitoareĭ.

Sub farmecul ceruluĭ lin
Vreaŭ munțiĭ cu repezĭ părae, —
Cînd soarele-n drumu-ĭ senin
Apare-ntr-un nimb de văpae;

Cînd totul e viață și dor
Și-ĭ vis sub lumină-aurie ;
Cînd sute de glasurĭ în cor
Să pierd în noian de-armonie.

Vreaŭ mîndrul covor înflorit
Pe țărmurĭ cu vecĭnicul soare :
Mă-mbete cu miros vrăjit
Lămîul și myrtul în floare !

Vreaŭ tihnă !... Și, totușĭ, ades
Pripit cînd m-apucă-ntristarea
Adîncă și făr-de-nțeles...
Vreaŭ zgomot, vreaŭ vuet — vreaŭ marea !

O vreaŭ cînd turbatul mistral
Iĭ sună din trîmbițĭ alarmă,
Și valul sărind peste val
In clocot de stîncă să sfarmă.

Căcĭ, astfeliŭ, adîncu-ĭ, — stîrnit
De-al vîntuluĭ aspră mănie,
Al sînuluĭ meŭ chinuit
De dorurĭ icoană e vie.

Ia-ĭ sufletu-mĭ îndurerat
In luptă cu-a vieţiĭ vultoare ;
S-o văd,—şi mă simt mîngîiat
Că tot maĭ rămîn în picioare !...

Şi-o vreaŭ neatinsă de vînt,
Albastrul eĭ larg să-mĭ intindă,
Să lunec, uitînd de pămînt,
Pe-a eĭ fermecată oglindă.

Şi vreaŭ lopatarul sfătos
Să-mĭ cînte a măreĭ baladă,
Agale cu glasu-ĭ duios,
Lăsîndu-mă visuluĭ pradă...

Iar vîsla, ritmat lovind valul,
Să-mprăştie mărgăritare,
Şi, moale, în urma mea malul
Să-l mistue umbra din zare....

. . . .

Cad fulgiĭ şi vîntul îĭ zbuciumă-n aer ;
Iar gerul să ţeasă pe geamurĭ a prins...
Prin hornurĭ s-aude acuma un vaer ;
Şi moartă-ĭ cîmpia sub giulgiu-ĭ intins.

Ianuarie 1897
Iaşĭ.

IOAN SIMIONESCU

Crida superioară şi calcarul Lithothamnium pe malul Prutuluĭ (jud. Dorohoĭ) [1].

Vara trecută avuĭ ocaziunea să vizitez partea din malul drept al Prutuluĭ, cuprinsă pe moşia Mitoc aproape de marginea sudică a judeţuluĭ Dorohoĭ.

Regiunea e deluroasă ne fiind decît prelungirea dealurilor din Bucovina ce să întind între marginea estică a Carpaţilor şi fluviul Nistru.

Pentru aşĭ face drum către sud, Prutul e silit să încunjure fiecare rîdîcătură ; de unde cotiturile caracteristice, care daŭ pînă la un punct şi mărginile fiecăruĭ deal.

Fenomenele de eroziune ce el cu miciĭ luĭ afluenţĭ le pricinuesc, aduc la lumină formaţiunile geologice maĭ vechĭ, acoperite în alte părţĭ de mantaua năsipurilor şi a luturilor quatenare.

In acest chip să poate observa, în locul citat, prezenţa *crideĭ superioare* şi a depozitelor ce reprezintă *al doilea stadiu mediteranian* (II-te Mediteranstufe).

---

1) Această mică comunicare a fost cetită în „Conversatorium“, ce să ţine în fiecare săptămînă la Universitatea din Viena, sub conducerea *Prof. E. Suess*, *Director Th. Fuchs* şi Privatdocent Dr. *Fr. Wähner*.

Pe singura „hartă geologică a Romîneĭ“ [2]) ce există, aceste depozite nu sînt figurate. In „Anuarul geologic romîn“ [2]), să pomeneşte numaĭ că „miocenul apare în S. W. satuluĭ Mitoc“.

* * *

Crida să poate bine observa la locul zis „cotul mic“, ceva maĭ în sus de sat. Malul este abrupt şi are o înălţime de cîţiva metri, arătîndu-să în totul format din o marnă cridoasă, de culoare albă gălbie şi nestratificată. Cremene rotunzite, aşezate în rîndurĭ paralele să întîlnesc în mare număr. Prin distrugerea marneĭ, ele devin libere, aşa încît luate de apă, acopăr pe o bună întindere albia rîuluĭ, jucînd un rol însemnat în formarea depozitelor aluviale.

Deasupra acesteĭ mase marĭ de marnă, să întîlnesc cîte-va straturĭ maĭ compacte, fără cremene, constituite maĭ mult din un gres călcăros.

Fosile lipsesc. La microscop, marna să vede formată în totul numaĭ din *foraminifere* (globigerine, nodosariĭ) amestecate strîns cu rămăşiţĭ de scoicĭ sfărmate. Icĭ şi colo fire de *glauconit* cu forme neregulate întrerupt prin coloarea lor verzue, cîmpul colorat deschis al secţiuneĭ.

De cealaltă parte a Prutuluĭ să întinde pe o suprafaţă maĭ mare, de la satul Teţcanĭ pînă maĭ în jos de Badraz [3]).

Incontestabil, întreaga această cridă nu este decît continuarea aceleiaşĭ formaţiunĭ ce ocupă o atît de întinsă suprafaţă în Galiţia ostică şi în Rusia [4]).

O comparaţie cu acele locurĭ nu aduce nicĭ un punct fix determinăreĭ exacte de vrîstă, deoarece caracterele litologice sînt schimbătoare, iar fosilele şi pe acole sînt rarĭ orĭ lipsesc cu totul.

---

2. Geologische Übersichtskarte Rumäniens von M. Drăghiceanu Jahrb. der Geol. Reichanstalt 1890.
3. Anuarul biurouluĭ geologic.
4. „Geologia Basarabieĭ“ de Prof. *Sinzow* în Material p. geol. Rusieĭ vol. XI (ruseşte). Mulţumesc prietenoaseĭ comunicărĭ a d-luĭ Dr. *L. Spendiarof*, tot ce să va raporta la această lucrare.

A doua formaţiune, ce să razîmă pe cridă, este *Calcarul cu Lithothamnium* ca reprezentant al celuĭ de al doilea stadiŭ mediteran.

Aceleaşĭ alge călcăroase, care trăit-aŭ în basenul Vieneĭ, ş-aŭ găsit şi aicĭ condiţiunĭ prielnice. Numaĭ că pe cînd la marginea estică a Alpilor ele aŭ format straturĭ groase, jucînd astfeliŭ un rol însemnat în construcţia clădirilor din capitala Austrieĭ, aicĭ abea aŭ format băncĭ de cîţĭ-va centimetri în grosime. Astfeliŭ să poate observa în albia pîrăuluĭ luĭ Istrati şi maĭ ales „la Izvoare", pe malul drept al pîrăuluĭ Ghereni, unde calcarul, care cimenta ramurile algelor, fiind distrus, aceste sînt răspîndite pe întreaga suprafaţă, sub forma unor concreţiunĭ calcaroase de 1—2 centimetre lungime.

Microscopul arată în plăcile subţirĭ ale acestuĭ calcar, pe lîngă structura caracteristică a ramurilor de Lithothamnium, o cîtime însemnată de *foraminifere* şi *bryozoeri*.

Maĭ în jos băncile subţirĭ, puţin rezistente de calcar, trec în un gres călcăros şi maĭ apoĭ în băncĭ groase de adevărat gres quarţos, în care firele de quarţ, cimentate de calcar, sînt unghiulare, arătînd că acţiunea mecanică a apeĭ nu s a exercitat multă vreme asupra lor. — In aceste băncĭ sînt săpate micĭ cariere de piatră pentru construcţie.

Fosile nu lipsesc. Speciele sînt puţine dar reprezentate prin numeroşĭ indivizĭ, care, în ce priveşte păstrarea, lasă mult de dorit.

Se întîlnesc :

Pecten elegans Andrz.
caracterizat prin convexitatea scoiceĭ, numărul mic de coaste compuse din făsciĭ de îndoiturĭ, prin mărgenile de creştere, etc.

Pecten cf. Malvinae

Şi numeroşĭ *Clypeastri*, greŭ de scos din gresul compact.

Această formaţiune pare a să întinde, pe sub straturile maĭ noĭ, pe întreg teritoriul moldovenesc, pînă la Carpaţĭ, unde Prof. *Teisseyre* o descrie în judeţul Bacăŭ, lîngă Brăteştĭ în contact cu formaţiunea saliferă [5]).

---

5. Prof. *L. Teisseyre* Geologische Reiseberichte aus den Karpathen Rumäniens (District Bacăŭ). Verhandl. 1896 p. 138

Prezenţa pectenilor şi a clypeastrilor arată apropierea ţermuluĭ. Maĭ în spre est, în Basarabia, aceste fosile nu să întîlnesc. In locul lor apar forme micĭ [6]) ce trăiaŭ în o parte liniştită a măreĭ. Aceiaşĭ deosebire a fost indicată în Galiţia In partea vestică formele maĭ mult litorale predomnesc, pe cînd în ost, din bogata faună găsită în dealul Golda, nu să indică de cît o formă indeterminată de pecten [7]).

Ca încheere, voĭ încerca să schiţez istoria de formaţiune a acestuĭ mic teritoriŭ.

Marea transgresiune cretacică, a acoperit aceste locurĭ cu apă. Caracterul litologic este pentru o adîncime deosebită.

După depunerea marnelor cretacice, a urmat un timp, cînd acest loc a devenit uscat. Lipsa celor maĭ vechĭ depozite terţiare ne arată lunga durată a fazeĭ continentale. O nouă transgresiune urmează, ce nu rămîne în urma celeĭ cretacice. Aceleaşĭ păturĭ, de aceiaşĭ vrîstă, să întîlneşte în Portugalia, Africa de nord, în Galiţia ca şi în Italia, în Rusia ca şi în westul Asieĭ [8]). Moldova toată pare a fi fost acoperită de acest ocean. După retragerea apelor, locul a rămas iarăşĭ uscat ; saŭ dacă depozitele maĭ noĭ s-aŭ format, ele aŭ fost îndepărtate de groaznicele torente ce veneaŭ dinspre nord, pe timpul cînd gheţariĭ, nu puteaŭ rezista căldureĭ. De aicĭ, fenomenul, că în acest loc, calcarul cu lithothamnium este acoperit direct de depozitele quaternare.

Viena

---

6. Prof. *Sinzow* loc c. (Turbo, Ostreo, Haliotis).
7. Prof. *V. Uhlig.* Geolog. Beschaffenheit eines Theiles d. Ost u. Mittelgaliz. Tiefebene in Jahrbuch der K. K. Geol. Reichsanst. 1884 p. 184.
8. *E Suess.* Antlitz der Erde v. I pag. 412.

I. LAUR

FURTUNA

In liniștea-adîncă sărbătorească-a mărei
Răsună-un glas sălbatec deodat-asupra sărei :

E paserea furtunei ce-n zboru-i săgetat
Vestirea cea de moarte pe unde-a aruncat,

Și păserile îndată spre țărmuri să-ndreptează,
Iar peștii în spre funduri sub bolovani s-așază.

Pustiŭ și gol ei lasă al mărei cîmp intins,
Pe care vîntu-n luptă cu apa s-a încins.

Cu-aripa-i nevăzută cumplit el bate valul,
Cu plugul săŭ gigantic brăzdîndu-i greŭ cristalul;

El întră cu putere-n sinul mărei-adînc;
Aruncă marea în ceriuri talazuri ce să frîng.

Să pare că văzduhul și marea-și schimbă locul,
Atîta li-i de straniŭ și de sălbatec jocul.

Dar paserea din cuibu-ĭ privește fără fior
Pe mare cum s-abate cel negru, strașnic nor;

Și peștele din fundul, rămas în liniștire,
Nicĭ chiar nu să trăzește din lina-ĭ adormire.

Numaĭ sărmanul, omul, pe vas trîntit de vînt
Zadarnic să trudește să scape de mormînt...

V. FĂRCĂŞEANU

Cum trec . . .

Mă uit pe mare, văd cum trec
Talazurĭ înroşite-n soare
Şi pînze albe-n depărtare
In mersu lor cum să întrec.

Să duc, sînt doĭ, şi sînt robiţĭ
Iubireĭ cu eternă vară,
Să duc la ţărmurĭ ce-n spre sară
Sînt raiul celor fericiţĭ.

Vor spune vorbe de amor,
Şi fermecaţĭ în aşteptare,
Vor urmări cuprinşĭ de dor,
Talazurĭ miĭ pe-ntinsa mare.

Şi vor visa . . . şi vor trăi;
Vor crede viaţa-o veşnicie,
Şi fericiţĭ îşĭ vor zîmbi
Sub vîntul săreĭ ce adie.

Mă uit pe mare, văd cum trec
Roşiţĭ în cel apus de soare
Şi-n mersu lor cum să întrec
Talazurĭ miĭ pe-ntinsa mare.

DARĬ DE SAMĂ

Michel Revon, La philosophie de la guerre.

„*Philosophie de la guerre*" e titlul întroducereĭ pusă în fruntea opereĭ „*L'arbitrage international, son passé, son présent, son avenir*", scris de *Michel Revon*, profesor de drept la universitatea imperială din Japonia şi sfetnic al ministeruluĭ dreptăţiĭ. Această întroducere „*filozofia războiuluĭ*" e atît de însemnată prin cuprinsul ideilor pacifice, în cît „*societatea pentru arbitrajul internaţional*" cu sediul în Nîmes (Franţa) a extras-o în broşură separată, punînd-o în vînzare pentru preţul de 20 de banĭ. Nu e cu putinţă de închipuit un cititor al acestor paginĭ, care să nu să declare pentru viitor, partizan devotat al ideilor paceĭ, într-atît măestria stiluluĭ unită cu justeţa argumentăreĭ pătrunde şi răscoleşte firea omenească. Autorul e cît să poate de sistematic, stabileşte maĭ întîiŭ în ce constă problema de studiat, arată în urmă părerile favorabile şi defavorabile ce să pot spune cu privire la războiŭ, făcînd şi sinteza celor doă seriĭ de argumentărĭ contrare, în fine propune soluţiunea în conformitate cu nevoile timpuluĭ în care trăim.

Revon începe prin a ne trezi în minte ideia spaţiuluĭ infinit şi a timpuluĭ infinit, în care există un firişor de colb, pămîntul, locuit de nişte fiinţĭ microscopice, oamenii. Aceştia, prin inteligenţa lor rîdicîndu-să maĭ presus de cosmosul infinit, căci sînt în stare a calcula părţĭ din el, astrele cu mişcarea lor vertiginoasă tîrziŭ de tot aŭ ajuns — şi încă în o mică minoritate — să înţăleagă că în mijlocul societăţilor, e bine, e frumos, e logic ca sămînţa oricăreĭ discordiĭ să dispară pentru vecie. Pe cînd în

cosmosul întreg o linişte eternă să întinde, numaĭ pe pămînt între fiinţele microscopice duşmăniile îşĭ aŭ loc, şi încă sub forma spăĭmîntătoare a războiuluĭ. Oameniĭ făuresc arme cît maĭ ucigătoare, în loc de a-şĭ uni puterile contra natureĭ fizice, în loc de a întra în luptă fiecare om cu ideile, sentimentele şi credinţele din sufletul săŭ ce aduc duşmăniĭ între oamenĭ.

Michel Revon înşîrăe argumentele atît ale apologiştilor cît şi ale adversarilor războiuluĭ, grupîndu-le sub treĭ puncte de vedere: logic, estetic şi moral.

Apologiştiĭ susţin pe cale logică că războiul e un fenomen inerent întregeĭ naturĭ. Insuşĭ existenţa luĭ, ne face să credem că ceva neînţeles de mintea noastră, ceva de ordine supranaturală l-a hărăzit, ca o lege necesară, omenireĭ. — Oameniĭ păceĭ susţin din contra că explicaţiunea existenţeĭ acesteĭ calamităţĭ o găsim în analiza sufletuluĭ omenesc. Nu numaĭ sentimente nobile, altruiste împodobesc natura omenească; în ia maĭ găsim şi părţĭ josnice, sentimente egoistice în înţelesul răŭ al cuvîntuluĭ. Aceste patimĭ oarbe pun în duşmănie om cu om, frate chiar cu frate. Vreţĭ să ştiţĭ care ar fi rezultanta acestor patimĭ, cînd ele ar stăpîni, nu un singur om, ci mase compacte, popoare? Războiul.

Apologiştiĭ susţin, în domeniul arteĭ, că războiul a făcut să să nască şi să să dezvolte arta. Ce sînt epopeele, cele întîiŭ poeziĭ, dacă nu glorificarea războiuluĭ? Cuĭ nu-ĭ place să admire tablourile de artă cu cuprins războinic? — Adversariĭ susţin că arta inspirată de războiŭ numaĭ în aparenţă place; în realitate fiecare vede în dosul tablouluĭ uneĭ victoriĭ doliul şi jalea a miĭ de familiĭ. Şi chiar de-am admira un asemenea tabloŭ admirăm talentul de execuţie a artistuluĭ.

Apologiştiĭ susţin că războiul e o necesitate din punct de vedere moral şi al dreptuluĭ. Pacea cu urmările eĭ liniştitoare dezvoltă egoizmul omenesc; în mijlocul avuţiilor tot crescînde, viţiile uşor să nasc şi să dezvoltă. Războiul e o regenerare, o scoală morală a omenireĭ; în el să nasc virtuţile marĭ: curajul, devotamentul, abnegarea individuală pentru binele general, patria. — Criticiĭ răspund că războiul e imoral, căcĭ prin el să execută cele maĭ oribile crime; pe cînd crimile maĭ micĭ din domeniul vieţeĭ individuale sînt pedepsite cu asprime de codul pe-

nal, în acelaş timp o crimă atît de îngrozitoare la auz, cum e războiul, unde intenţionat să comit miĭ de omorurĭ, cît aĭ clipi, ramîne nepedepsită. Războiul e imoral pentru că abrutizază inteligenţa, dezvoltă sentimentele josnice, animalice, anihilează voinţa.

După ce Michel Revon a pus faţă în faţă şirurile de argumente, face sinteza lor. Arată că dreptatea stă şi cu uniĭ şi cu alţiĭ; pentru a înţelege cum de amîndoĭ aŭ dreptate, trebue să cerem lămurirĭ istorieĭ. Toate argumentele apologiştilor sînt drepte pentru timpul trecut. Eĭ cînd argumentează, să gîndesc la trecut şi de aci sînt împinşĭ a crede—pe nedrept—că şi viitorul va fi tot astfeliŭ. Criticiĭ sînt nedrepţĭ cînd nu văd rolul binefăcător al războiuluĭ în trecut; eĭ judecă gîndindu-să numaĭ la momentul de azĭ şi la viitor.

In fine autorul arată cum evoluţiunea e în direcţiunea ideilor păceĭ şi cum societăţile pentru răspîndirea acestor ideĭ să înmulţesc, dovadă că oameniĭ de bine să înmulţesc. Cu privire la masele populare, Revon constată că ele nu-s în favoarea războiuluĭ, cum ar crede apologiştiĭ luĭ, nicĭ nu-s pentru ideile păceĭ, cum ar susţine-o pacificiĭ, ci zac maĭ mult într-un sentiment de indiferenţă faţă şi cu uniĭ şi cu alţiĭ. Datoria pacificilor este a deştepta interesul pentru ideile lor, pe calea raţionamentuluĭ, a inteligenţeĭ, determinînd masele populare în favoarea lor, făcîndu-le să iubească justiţia internaţională, cum să supun celeĭ penale

Incheem rîndurile de maĭ sus cu reproducerea gîndirilor unuia din ceĭ maĭ însemnaţĭ oamenĭ aĭ păceĭ, *Louis Franc*:

„Luaţĭ sama, calomniind războiul prea orbeşte, fără nicĭ o restricţiune, calomniaţĭ specia omenească, care a avut nenorocirea să aprobe războiul şi calomniind specia omenească, noĭ perdem dreptul la încrederea sa.

„Da, războiul, pentru un timp, a fost relativ binefăcător. Pentru ce? Pentru c-a pus ordinea în locul haosuluĭ primitiv, autoritatea în locul anarhieĭ, disciplina în locul conflictelor fără capăt a voinţilor şi patimilor individuale, pentru că a făcut un loc curajuluĭ, abnegaţiuneĭ şi eroizmuluĭ maĭ sus de slăbăciunile şi laşităţile noastre; iată ce-a făcut războiul; trebue s-o ştim, să-l înţelegem, căcĭ fără asta nu ne-am da socoteală pen-

tru ce s-a bucurat atît de lung timp de o favoare nediscutabilă ; fără asta, noĭ n-am putea înţelege cum războiul a inspirat cele întîiŭ accente ale poezieĭ, cum el a putut fi un obiect de admiraţiune din partea popoarelor, cum el a stabilit întîile elemente de organizaţiune şi de civilizaţiune ; şi ceia ce a făcut inevitabit triumful momentan şi trecut al războiuluĭ, e că el nu e ceia ce credem adesea, într-o pornire de generozitate, dar de generozitate superficială; ceea ce a făcut că războiul a fost aşa de lung timp atît de puternic, e faptul că alăturea cu curajul, eroizmul şi forţa, el a sporit şi inteligenţa ; războiul a ajuns o ştiinţă, care presupune pe toate celelalte, maĭ ales cînd e reprezentată prin ceia ce numim arma geniuluĭ, artilerieĭ şi marineĭ militare, bazată aceasta din urmă pe mecanică şi pe astronomie".

V. Hulubeiŭ

I

C. G. Disescu, Curs de drept public romîn profesat la facultatea de drept din Bucureştĭ (stenografiat).

Treĭ volume din care cele două dintîiŭ tratează dreptul constituţional, iar cel din urmă dreptul administrativ. Paginaţia e continuă; cîte trele volumurile conţin 65 de lecţiunĭ şi 1181 de pagine, apărute în Bucureştĭ de la 1890—1892.

Cele treĭ volumurĭ ale d-luĭ Disescu conţin un curs deplin de drept public intern, acel constituţional şi acel administrativ. Cursul este stenografiat după vorbele profesoruluĭ şi în fruntea luĭ să află o scrisoare a d-luĭ Disescu cătră stenograful acestuĭ curs d-l M. A. Dimitrescu, în care îĭ mulţumeşte pentru osteneala ce a luat-o de a stenografia cursul, şi constată cu fericire cît de bine a pătruns fostul săŭ distins şcolar de spiritul luĭ. Mărturisim că nu prea înţelegem îndoita mulţumire; căcĭ dacă d-l Dimitrescu a stenografiat cursul, atuncĭ nu a făcut decît a reproduce *ad litteram* cuvintele din discurs şi atuncĭ pătrunderea în spiritul cursuluĭ nu are nicĭ un înţeles, saŭ d-l Dimitrescu l-a redactat după propria sa minte; atuncĭ el poate să primească complimentele domnuluĭ Disescu asupra chipuluĭ cum a reprodus gîndirile pıofesoruluĭ; dar atuncĭ nu maĭ poate fi vorba de stenografie. A stenografiat cu spirit!? In orĭce caz găsim cam nepotrivit acest sistem de publicare al unuĭ curs. Pentru ce d-l Disescu nu-l dă ca lucrare proprie a luĭ, ci ca reproducere fie inteligentă, fie manuală a spuselor sale? Este oare spre a să putea pune la adăpostul criticeĭ, în cazul cred cînd s-ar găsi ceva de criticat, ca nefiind răspunzător?

Dar lăsînd la o parte chestia de formă a lucrăreĭ, să întrăm în fondul eĭ. Neputînd cerceta în toate amănunţimele eĭ voluminoasa lucrare a d-luĭ Disescu, vom spune că părţile aces-

tuĭ curs care ating chestiunile generale pentru a zice aşa europene ale dreptuluĭ public, sînt toate trătate pe cît de deplin, pe atît şi cu o nătăgăduită competenţă. Autorul e stăpîn pe materie, cunoaşte toate controversele, toate teoriile, şi le expune într-un chip clar şi înţeles, într-o limbă curgătoare care însă ar fi putut să fie maĭ ferită de neologizme.

Partea dreptuluĭ public romîn care este împrumutată de la străinĭ este cît să poate de bună. Nu tot astfeliŭ staŭ lucrurile cu partea aceia ce ar fi trebuit să fie lucrarea originală a d-luĭ Disescu, adecă acele întrebărĭ care să referă la dezvoltarea proprie a poporuluĭ romîn pe tărîmul studiat de d-sa.

Aicĭ d-l Disescu să arată şovăitor, nesigur, afirmă adese orĭ lucrurĭ greşite, luîndu-să după studiĭ răŭ făcute şi fără de valoare, precum *Essai sur les institutions de la Roumanie* a d-luĭ Blaremberg, o carte absolut fără nicĭ o valoare ştiinţifică, saŭ *vechile instituţiunĭ ale Romînieĭ* ale luĭ Brezoianu care de şi cu mult superioară nerumegateĭ compilaţiĭ a d-luĭ Blaremberg, totuşĭ e departe de a putea sluji de călăuză în asemenea materiĭ. Nouă ne pare că d-l Disescu ar fi trebuit, în această parte a studiuluĭ săŭ, să să supună uneĭ muncĭ maĭ anevoioase, să cerceteze d-sa însuşĭ izvoarele şi să caute a extrage din ele ştiinţele ce conţin asupra dreptuluĭ public al Romînilor în vremurile maĭ vechĭ.

Dacă d-sa era scutit de această muncă, pentru întrebările generale ale dreptuluĭ, deoarece aicĭ nu avea decît să consulte numeroasele lucrărĭ străine pe care le-a şi cercetat, cursul d-sale, ar fi căpătat o valoare, proprie tocmaĭ prin studiul noŭ al aşezămintelor romîneştĭ.

Dar să va întîmpina poate, că de ce folos poate fi un studiŭ istoric al aşezămintelor romîneştĭ întrucît tradiţiunea internă a fost cu desăvîrşire ruptă şi organizarea nouă nu este un product al dezvoltăreĭ noastre istorice ci o importaţie din afară? In aşa caz însă răspundem, că nicĭ nu trebue să să atingă *partea istorică romînească* a aşezămintelor noastre. Să să lese cu totul la la o parte înţelegem, şi în loc de a studia dezvoltarea istorică a aşezămintelor noastre să studiăm pe acea a celor streine introduse la noĭ. Dar dacă să întreprinde studiul dezvoltăreĭ interne, ne pare înviderat ca acel ce o încearcă trebue să să îndrepte la izvoare spre a-şĭ forma o părere proprie în o materie în care ar trebui

să aibă tocmaĭ o competenţă deosebită şi să nu să mulţămească a cita părerile altora asupra uneĭ materiĭ care tocmaĭ d-sa o tratează *ex professo*.

D-l Disescu, de îndată ce atinge o chestiune internă, să încurcă în o mulţime de părerĭ neadevărate care amestecate cu unele adevărate, întocmesc un tot nedescurcat, în care nu să poate deosebi adevărul de eroare. Aşa bună oară în lecţiile XIV, XV şi XVI găsim, între altele multe maĭ puţin însemnate, următoarele ereziĭ care nu să explică decît din un studiŭ nedeplin şi prea grăbit al materieĭ expuse.

Aşa bună oară d-sa pomeneşte numaĭ de municipiile din Dacia fără a aminti coloniile şi dă ca magistraţĭ aĭ municipiilor pe duumviri şi quatorviri (sic în loc de quatuorviri) cînd este cunoscut că municipiile aveaŭ numaĭ quatuorviri, iar duumviri eraŭ magistraţĭ aĭ coloniilor, (I. p. 249). Convenţia cunoscută în istoria diplomatică a Europeĭ sub numele tecnic de *Convenţia de la Akerman* d-sa o numeşte cu numele romînesc al aceluĭ oraş *tratatul* de la Cetatea Albă, şi îĭ pune ca dată 26 Septemvrie 1822, cînd este cunoscut că ia a fost încheiată, nu ca tratat în urma unuĭ războiŭ ci ca convenţie *la 7 Octomvrie 1826* (I. p. 266). D-sa vorbeşte într-un loc de reîntoarcerea luĭ Constantin Mavrocordat pe tronul *Romînieĭ* (a căreĭ Romîniĭ ?) şi ce înţelege d-l Disescu prin acest termen Muntenia saŭ Moldova (I. p. 265)? De unde apoĭ ia d-sa fantastica d-sale enumerare a reformelor luĭ Constantin Mavrocordat (I. p. 263) cînd documentele ce le conţin (1743 Uricarul I. p. 49—55 ; 1741 Emile Legrand, Ephémérides daces Paris 1884, II. p. III şi urm. ; 1746 Mag. ist. II, p. 280—283; 1746, idem, p. 284—287; 1749, idem p. 288—282) nu pomenesc decît de o parte din ele. D-l Disescu ne spune că la 1780 s-a promulgat ultima *lege* agrară din veacul al XVIII-lea (I. p. 265). In care ţară ? In Muntenia saŭ Moldova. Urbariile din Muntenia nu sînt cunoscute; în Moldova însă ultimul urbariŭ din veacul trecut nu e din 1782 ci din 1776 saŭ 1777 (data luĭ nu e preciză, vezĭ Istoria Romînilor de subsemnatul VI, p. 117). D-sa repetă neexacta afirmare că pămînturile domneştĭ în vechime ar fi fost alcătuite din locurile de pustiŭ nestăpînite de nimenea, locurile impresurate din hotare deschise (??) braniştele domneştĭ şi locurile tîrgurilor, cînd la cea întiiŭ cer-

cetare a numeroaselor documente de dăruiri de moşii din partea domnuluĭ particularilor din pămînturile domneştĭ, să vede că aceste constaŭ din *sate locuite* (Ibidem II, p. 407) şi aşa maĭ departe.

D-l Disescu are cu toate aceste intuiţia adevăruluĭ, cu toate că nu aŭ întreprins un studiŭ special asupra părţeĭ istorice a dreptuluĭ nostru public, ceia ce după părerea mea era dator să facă. Aşa d-sa vede foarte clar natura absolută, aziatică pentru a zice astfeliŭ a potereĭ domneştĭ, şi ne mirăm numaĭ cum de-şĭ dă osteneala a critica părerile d-luĭ Blaremberg şi Neculaĭ Ionescu asupra natureĭ moderate, ba chiar constituţionale (!!) a autorităţeĭ voevozilor noştri. D-l Disescu le face prea mare onoare, luîndu-le în serios.

Apoĭ d-l Disescu întrevede foarte bine că originea boeriilor la noĭ este nobleţa de sînge; de asemenea analizază cu destulă pătrundere, cu toată sărăcia date lor sale, originea proprietăţeĭ şi tot aşa cu multe din întrebările referitoare la vechea noastră viaţă. Faţă cu puterea d-sale de pătrundere, nu putem decît a arata o şi maĭ adîncă părere de răŭ că d-sa nu şi-a dat maĭ multă osteneală în partea referitoare la aşezămintele romîneştĭ. La o viitoare ediţie nu ne îndoim că d-sa va întreprinde un studiŭ al izvoarelor şi va expune atuncĭ cu deplină autoritate materia dreptuluĭ public *romîn*.

A. D. Xenopol

Un Fragment

Din istoria mineralogului F. S. Beudant, publicată în 1822 [1] *cu ocazia unei călătorii științifice ce a făcut în Ungaria și privitor la Romînĭ.*

Inainte de a veni la pasajul în care acest mineralog descrie şi pe Romînii din Transilvania, precum descrie şi pe toate celelalte naţiĭ din Ungaria, e bine să citez următoarea notiţă de la pag. 2, în care caută să explice, pentru ce nu spune *hongrois* şi *hongrais*, orĭ de cîte orĭ vine vorba de acest popor.

Zice el „scriŭ *hongrais*, pentru a mă conforma pronunţăreĭ obicinuită în Ungaria, la persoanele ce vorbesc limba franceză şi care găsesc ceva dur şi chiar înjurios în modul nostru de a pronunţa în Franţa. Mărturisesc, că după ce am trecut cîteva momente (*momens*) în Ungaria am găsit că în adevăr cuvîntul de *hongrois* nu să acoardă de loc cu amabilitatea ce am întîlnit-o în toate părţile, încît degrabă degrabă m-am văzut tîrît înspre pronunţarea *hongrais*" (! !)

In această notiţă — de şi aiurea spune, că-n toate aprecierile luĭ a fost condus numaĭ de imparţialitate — găsim pot spune, cheia apreciereĭ sale asupra Romînilor.

Maĭ găsesc la pag. 19, o notiţă privitoare la originea cuvintelor de Transilvania, Erdély-Orszag (cum spun Unguriĭ), Siebenbürgen (nemţeşte), Ardealul (romîneşte) care poate să aibă oarecare interes, pentru ceĭ ce să ocup cu asemenea cercetărĭ.

---

1. Voyage minéralogique et géologique en Hongrie, pendant l'année 1818. Paris 3 Vol. chez Verdière, Libraire, Quai des Augustins No. 15. 1822.

„Numele de Transilvania — spune Beudant — vine de la cuvintele latine Trans-sylvania şi s-a dat acesteĭ provinciĭ ca să să arăte că să află dincolo de regiunea păduroasă a Ungarieĭ, ca fiind numaĭ cu pădurĭ. Şi chiar cuvîntul ungur *Erdély* de la *Erdò*—însamnă pădure; *Erdély Ország*, ţara saŭ împărăţia pădurilor. Iar expresiunea nemţască *Siebenbürgen*, nu s-ar şti bine de unde provine. Uniĭ zic că vine de la ceĭ 7 şefĭ primitivĭ ce aŭ avut Unguriĭ după invaziunea lor, şi care aŭ zidit 7 fortăreţe; alţiĭ şi probabil cu maĭ mult rezon—tot Beudant spune—cred că s-ar trage de la cele 7 oraşe nemţeştĭ ce ar cuprinde şi anume: Hermanstadt, Bistritz, Klausenburg, Kronstadt, Mediasch (Medgyes) Mühlenbach (Szaszsebes) şi Schäsburg (Segesvar)“.

Lăsînd de o parte feliŭ de feliŭ de alte aprecierĭ, fie asupra poporuluĭ Maghiar fie asupra faptelor istorice, petrecute în Ungaria, iată ce ne spune de poporul Romîn (p. 71):

„*Valahiĭ*, care în limba lor îşĭ daŭ numele de *Rumaene*, samănă să fie în adavăr un amestec de vechiĭ Dacĭ şi de coloniĭ Romane, care s-aŭ retras în timpul invasiunelor barbare, în spre muntele *Hemus* şi de unde apoĭ aŭ năvălit înapoĭ în patria lor“.

„Limba ce o vorbesc este un amestec de latinească stricată saŭ de italiană proastă şi cu slavonă. De aceia chiar, cu foarte puţine excepţiĭ, un Francez, obicinuit cu dialectul din sudul Franţeĭ, poate să să înţăleagă uşor cu Valahiĭ“.

„In scriere însă, să slujesc de caractere greceştĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin stîlcite. Alfabetul lor le vine de la Slavĭ, care îl datoresc fraţilor *Cyrile* şi *Methode*, trimişĭ pe la finele secoluluĭ al 9-lea din Constantinopole, pentru a propovedui Evanghelia şi a scrie Scriptura în limba acestuĭ popor; aceştia aŭ maĭ adăogit alfabetuluĭ grecesc, cîte-va semne particulare, ca să poată exprima toate tonurile limbeĭ nouă, ce trebuiaŭ să rostească“.

„Iar cuvîntul de *Valac* saŭ *Wallach* (germ.), să poate crede că vine de la cuvîntul slav *Wlach*, care să pronunţă aproape *valac* şi care însamnă: italian. Dar să maĭ dă şi o altă etimologie cuvîntuluĭ de Valac. El derivă de la cuvîntul slav *Wlahi* ce ar însemna şi păstor, deoarece şi Turciĭ numesc poporul acesta (adecă Romîniĭ) *Tjuban*, cuvint cu acelaş înţeles. Cu toate acestea — zice Beudant — cuvîntul *Wlahi*, însamnă maĭ degrabă: *locuitorĭ de munte*, saŭ prin a latitudine maĭ mare, *popor grosier*“.

„Valahii în genere sînt scurţi şi voinici, cu o fizionomie vie, dar brutală şi închircită, cu părul negru şi des, şi este poporul din Ungaria cel mai îndepărtat de civilizaţie. Barbaţii sînt din natură, leneşi şi de îndată ce aŭ găsit mijlocul ca să-şi satisfacă nevoile cele mai de căpetenie, pentru nimica în lume nu să vor mai apuca de lucru; din acea cauză, sînt în totdeauna murdari şi răŭ îmbrăcaţi şi duc o viaţă din cele mai mizerabile. (Chiar pentru a arăta această stare—spune Beudant— că după De Sacy, s-ar fi creat numele de Valach şi încă dat de Greci, ce pentru prima oară ar fi vorbit de dînşii — βλάξ, însemnînd leneş şi de despreţuit)".

„Femeile valahe, din contra sînt foarte harnice; nici odată nu le vezi şezînd şi de cîte ori le întîlneşti pe drumuri, ori aŭ furca la brîŭ ori ceva de împletit. Ele fabrică toată îmbrăcămintea membrilor familiei; ele ajut saŭ chiar fac lucrul cîmpului în locul barbaţilor şi odată înturnate în bordeele lor să mai ocupă şi de gospodărie, pe cînd barbaţii fumînd din lulea, staŭ culcaţi a lene într-un colţ de casă saŭ de grădină, aşteptînd să le aducă de mîncare. De sigur că acestei hărniciĭ, datoresc femeele valahe, un exterior mai atrăgător. Ba uneori sînt chiar elegante şi chiar port un costum ce—de regulă—nu are nimic de displăcut. Ele nu port fuste şi cămaşa adesea brodată cu multe culori este foarte lungă. Pe de-asupra camaşei mai pun două foi cu franjuri, una pe dinainte şi alta pe dindărăt. Pe cap să leagă cu un tulpan, adesea în formă de turban şi une ori sînt cu capul gol, cu părul împletit şi une ori foarte bine peptănat".

„Nutrimentul principal a Valahilor este popuşoiul, cu care fac un feliŭ de fertură ce o numesc *mamaliga* şı un feliŭ de pîne rea. In cele din urmă, ei nu trăesc de cît din lăptărit şi legume, însă barbaţii beaŭ o mare cătime de rachiŭ, de care sînt pasionaţi".

„Acest popor este—după cum să spune—*şiret, vindicativ, talhar* şi *închinat în spre tot soiul de superstiţiuni; fără nici un principiŭ de moralitate, de religiune; fără arte, fără civilizaţie; din care cauză, pretutindeni să află într-o stare netrebnică, şi Ungurii ca şi cele alte naţii, îl tratează ca pe sclavi*".

„Locueşte mai cu samă în Transilvania şi-nspre graniţele Valachiei; *dar este un popor* **tolerat** şi nu face parte din cele trei naţii ce să află în această regiune.

„Nu urmează de acolea, că maĭ mulţĭ Valahĭ să nu fi fost admişĭ din cauza merituluĭ lor, printre membriĭ acestor naţiunĭ şi maĭ multe familiĭ distinse, sînt de origină valahă. Ba chiar din această rasă aŭ eşit celebrul Ioan Corvin (Jean Hunyad), care să făcu cunoscut prin atîtea izbînde glorioase în războaele contra Turcilor şi fiul saŭ Mathias Corvin, unul din ceĭ maĭ marĭ regĭ aĭ Ungarieĭ“.

Această descriere care reflectează opiniile Maghiarilor asupra poporuluĭ Romîn, la începutul viaculuĭ acestuia, aflată în o carte franceză, dedicată chiar regeluĭ Franţeĭ, de sigur că are un mare interes pentru învăţaţiĭ Romînĭ, ce să ocupă cu Istoria acestuĭ popor şi cum ia să află scrisă în o carte de ştiinţă—de mineralogie şi geologie—fără îndoială, că nu este cunoscută de istoriciĭ noştri. Pentru aceste motive am tradus pasajele de maĭ sus, lăsînd cuvîntul celor interesaţĭ.

Iaşĭ 8 Decemvrie 1894.

Dr. Leon C. Cosmovicĭ

Alex. Stefulescu. *Mînăstirea Tismana; un elegant volum în 8°. pag. 140. Tîrgul-Jiŭ, Tipo-Litografia N. D. Miloşescu.*

D-l Alex. Stefulescu, cunoscut publiculuĭ cetitor ca arheolog şi slavist, în urma studiilor sale publicate în frumoasa revistă literară „Jiul", ce apare în Tîrgul-Jiŭ, în tipografia d-luĭ Miloşescu, ne oferă azĭ un întreg volum asupra mînăstireĭ Tismana, cea maĭ veche mînăstire din Muntenia.

Studiul d-luĭ Stefulescu să prezintă ca o lucrare de erudiţie şi de artă. Tot ce posedă Tismana ca antichităţĭ ne e reprodus în stampe, foarte bine executate de institutul de arte grafice al d-luĭ Miloşescu. Eram deprinşĭ pînă acum a vedea lucrurĭ de artă eşind din teascurile cîtorva marĭ stabilimente grafice din capitală; d-l Miloşescu ne arată prin tipo-litografia sa că să poate face lucru bun şi frumos şi în Tîrgu-Jiŭ. Frumoasa revistă *Jiul*; frumosul volum de nuvele a luĭ Vlăhuţă „In Văltoare"; volumul de traducere „Ţăsătoriĭ" sînt atîtea dovezĭ de progresul artelor grafice romîne. Volumul „Mănăstirea Tismana" arată un progres faţă cu celelalte, ceia ce contribue mult la valoarea studiuluĭ.

Autorul face să ne treacă pe dinainte tot trecutul acesteĭ mînăstirĭ, foastă odinioară *lavră*, de la întemeerea de către sfîntul Nicodim pînă la a eĭ restaurare din 1844. In toată această escursiune cetitorul constată pe lîngă erudiţie, şi un adînc dor al autoruluĭ pentru monumentele noastre vechĭ.

„Inălţarea uneĭ naţiunĭ, demnitatea şi tăria eĭ izvorăsc din iubirea de a cerceta, de a admira şi a scoate la lumină faptele, ce-ĭ alcătuesc trecutul, de a înemuri amintirea barbaţilor marĭ şi a gloriilor străbune, de a înfăţoşa icoane neperitoare de aspiraţiunĭ nobile şi sacrificiĭ măreţe".

Dintre monumentele noastre istorice, mînăstirele înfăţişază cel maĭ mare interes. Ele unind întrînsele evlavia şi pietatea creştină aŭ reuşit a ne păstra cele maĭ vechĭ urme de viaţă culturală şi socială. Domnia în ţările romîne, cu toată continuitatea eĭ de la descălicătoare pînă azĭ nu ne-a putut păstra nimica din vechĭ. Din lipsă de stabilitate a familiilor domnitoare, din cauza deseĭ trecerĭ a putereĭ de la o casă la alta, noĭ nu posedăm nimic din ceia ce face fala caselor domnitoare în ţările străine.

Biserica din contra, prin faptul permanenţeĭ sale, ne-a păstrat tot ce s-a putut păstra în urma atîtor vijeliĭ ce-aŭ trecut peste ţările romîne.

Una din mînăstirile, care atestă prin exteriorul eĭ influenţa destrugătoare a vremurilor şi a oamenilor, e Tismana. Tot ce natura a putut da maĭ frumos ochiuluĭ omuluĭ contrastează în mod straşnic cu ruinele mînăstireĭ. Faţă cu starea deplorabilă a acestuĭ monument vechiŭ, un strigăt de indignare fără voe îţĭ cuprinde inima şi te face a crede că a venit momentul pentru a restaura acest monument măreţ, dovadă neperitoare a vechimeĭ elementuluĭ romîn, cum şi a putereĭ romîneştĭ pe acele locurĭ muntoase pînă la *Apele calde* (Mehadia).

Tot ceia ce Tismana posedă ca vechime: crucĭ, odoare, haine, cărţĭ, documente, D-l Stefulescu ni le dă rînd pe rînd în stampe exact reproduse şi artistic executate. Toate inscripţiunile ce să găsesc pe vase, pe clopote, pe porţĭ, pe păreţĭ; toate figurile ctitorilor şi a domnilor, totul e reprodus în mod exact. Cetitor abil al inscripţiunilor, corectînd pe icĭ pe colea greşelele făcute de d-l Tocilescu, ne face să avem toată încrederea în chipul cum publică textele.

Intemeetorul mînăstireĭ e fericitul pentru pomenire Nicodim, egumen mînăstireĭ pe vremea domnilor Vladislav Vodă, Radu Vodă şi Mircea Vodă. In descrierea vieţeĭ întemeetoruluĭ Tismaneĭ, autorul aduce toate textele cunoscute pînă acum atît în slavoneşte, cît şi în traducere exact făcută, ceia ce ni-l arată ca un bun slavist şi consumat filolog.

D-sa crede că Vlad Vodă Călugărul e fiul luĭ Vlad Ţepeş ceia ce este în contrazicere cu datele documentelor publicate de Venelin şi Meleticĭ (vezĭ studiul nostru din „Arhiva“ No. 3—4 an. VII).

Pe lîngă înteresul special ce ni-l prezintă frumoasa mono-

grafie asupra Tismaneĭ, ea ne maĭ prezintă şi un interes general faţă cu istoria ţăreĭ. Tismana fiind cea maĭ veche mînăstire în Muntenia, aşezată la hotarele apusene a ţăreĭ, ne-a păstrat cele maĭ vechĭ ştirĭ sigure despre întinderea ţăreĭ Romîneştĭ spre apus, maĭ departe de cît actualele eĭ hotare, cum şi de necontenitele năzuinţĭ ale Turcilor şi Ungurilor de a îngusta acele hotare. Tot în actele Tismaneĭ găsim cele maĭ vechĭ documente pomenind de domniĭ Munteniеĭ; iar cu prilejul uneĭ inscripţiĭ de la Tismana, de la Petru Vodă şi de la fiul său Marcu din 1538 autorul să încearcă a discuta persoana confuză a luĭ Radu Paisie, zis şi Petru în inscripţie, fără însă a lăsa adînca convingere în mintea cetitoruluĭ.

Cînd fie-care mînastire mare din ţară va avea un cercetătător stăruitor ca d-l Stefulescu, şi cînd istoriografia romînă va număra maĭ mulţĭ scriitorĭ dezinteresaţĭ ca d-sa, vom fi sigurĭ de progres, căcĭ ceia ce ne lipseşte nouă în special e un maĭ mare număr de cercetătorĭ.

15 Octomvrie 1896.

Gh. Ghibănescu.

DOCUMENTE

Noï Iliaş Alexandru Woevod, Bojaï milosti gospodar Zemlăï Moldavskoï, dăm Cartea mea la boiariï noştri la Părcălăbia de Hotin, dăm de ştire că Domnieï meale saŭ jeluit Andronic Badiul din Cerlina, pre Alexandru din Hotin, zicînd înaintea Domnieï mele cum că are un zapiz la dînsu de cincï sute de leï ci iaŭ fost îndatorit el luï Alexandru ca să scoată o roabă.... şi baniï nu iaŭ fost dat, ci iaŭ fost acest Zapis la mîna d-sale *al stern de a roabe* (?) s-aŭ sculat de aŭ luat iarăşï de la Alexandru opt sute de leï, aşişderea pentru roabă, şi iarăşï s-aŭ făcut zapis, şi Andronic cu zapisul luï cel de cincï sute de leï aŭ rămas de sminteală, şi amu Andronic cere să-ï dea zapisul dacă l-aŭ adus... pentru zapis... maï mult el nu va pastra zapisul, şi le ţine amîndouă la el. Dacă veţï videa Cartea Domnieï meale.... şi de a hi aşa dupre cum s-aŭ jeluit, şi de vreme ce nu-ï zapisul nicï de o treabă, să luaţï zapisul de la Alexandru, să-l rupeţï, şi să-şï ţie el zapisul cel de cincï sute de leï ce l-aŭ adaos ; iar de va hi... să vie de faţă....

(Documentul este dintre 1667—1669 cînd a domnit Iliaş Alexandru).

(Sigiliul)

Adecă eŭ Vasile Şoituzul şi cu Preoţiï toţï, şi cu toţï tîrgoveţiï ot Hotinuluï, scriem şi mărturisim noï toţï cu sufletele noastre, dînduï acesteï fămeï Fădoareï a Bădiuluï, cum s-aŭ dus Bădiul în ţara muntenească pentru nişte datoriï ce aŭ avut acolo. Din datoriile s-aŭ scos de la sine aŭ avut, şi dintraceia banï, aŭ

trimes opt sute de leĭ pe un frate a luĭ, anume Bâdiul, şi o bivoliţă, şi o căruţă cu г. (3) caĭ, şi o blană de vulpe, şi o cergă cu o perină, şi un sinet şi π (80) coţĭ postav verde, aceste toate aŭ mărturisit înaintea noastră, acest fecior a Bădiuluĭ carele aŭ venit şi înaintea feţeĭ Dumitale cu fâmeia Bădiuluĭ, şi la mîna eĭ nu aŭ venit nimica, căcĭ frate-săŭ n-aŭ apucat să vie la Hotin, să dea Fădoareĭ fămeeĭ Bădiuluĭ acele unealte ce-s trimese de Bădiul, aŭ luat lucrurile toate... rămăin fămeeĭ luĭ Bădiul... şi n-aŭ primit, şi pentru credinţă am pus pecetea tîrguluĭ ca să să ştie.

(Comunicate de Grigore Goilav).

NOTIŢĬ

Domnul *Neculaĭ Iorga* a publicat de curînd un fascicul din al treilea volum al eminenteĭ sale culegerĭ de *Acte şi fragmente cu privire la Istoria Romînilor*. Fasciculul cuprinde în 107 paginĭ vr-o 100 de documente din viacul XIV—XV, foarte interesante, ca unele ce să referă la partea cea maĭ puţin cunoscută a istorieĭ noastre. Din nefericire, o notă pusă la sfîrşitul broşureĭ ne spune ca „consideraţiunĭ budgetare oprind continuarea acesteĭ publicaţiĭ, actele ce rămîn să vor publica sperăm în colecţia Hurmuzachi. Un al doilea fascicul, cuprinzind ca şi acesta bucăţĭ din viacurile XIV şi XV, în special din epoca luĭ Stefan cel Mare, ar mîntui în intenţia noastră (independent de maĭ sus citatele consideraţiĭ budgetare) volumul al treilea şi ultim din *Acte şi fragmente*. Acolo să va găsi şi tabla alfabetică".

Nu prea înţelegem ce a vrut să zică d-l Iorga. Va publica d-sa pe propriele d-sale spese al doile fascicul, spre a închee al 3-le volum, saŭ acele acte vor fi publicate în colecţia Hurmuzaki? Am dori o lămurire, căcĭ publicaţia d-sale interesază, de nu pe mulţĭ în ţară, totuşĭ măcar pe cîţĭ-va ; dar aceia trebuesc luaţĭ în samă.

Domnul D-r I. Felix a publicat *Raportul general asupra igieneĭ publice şi asupra serviciuluĭ sanitar* pe anul 1895, lucrare foarte însemnată şi care ar trebui cetită de acel ce să interesază de mersul poporuluĭ romîn. Vom face o dare de samă maĭ amănunţită într-un număr viitor.

Revista *L'Enclos* din Paris în al său No. 5 (Octombre-Noembre 1895) dă traducerea poezieĭ luĭ Coşbuc : *„Noĭ vrem pămînt“*, însoţită de următoarea notă:

„George Cosbuc est un poète roumain, né à Hardau dans le district de Bistritza-Nasaud, en Transylvanie, qui mérite l'attention de tous les passionnés de littérature, bien qu'il ne soit qu'au commencement de sa carière et que plusieurs critiques, ses compatriotes, lui contestent le talent.

Son livre, *Ballades et Idylles*, a produit dans tous les esprits, une véritable revolution intelectuelle. Sa rare originalité, saine et virile, a réveillé les intelligences engourdies par un art maladif, le seul qui ait pu pénétrer en Roumanie jusqu'ici.

Cosbuc s'inspire de la Vie et de la Nature. L'Amour s'exprime dans ses vers avec l'intensité d'un besoin. La forme subit l'influence de l'art populaire. Il aime les paysans et son rève est d'aller à la campagne vivre parmi ses frères.

Dernièrement il publia dans sa Revue littéraire : Vatra (L'Atre) une poésie révolutionaire : *Noi vrem pamînt* (Nous voulons de la terre) qui a confirmé sa puissante personalité artistique. Cette poésie est la note la plus sincère que l'on ait donnée, synthétisant le sentiment général du paysan roumain.

La capitalisme, en s'introduisant en Roumanie, a dépouillé les paysans de leurs terres et créé un prolétariat rural qui, dans sa misère, ne cherche qu'a reprendre le bien ravi par les exploiteurs. Partout on crie : Nous voulons de la terre! et ces cris désespérés menacent de violence et de mort les „mangeurs de peuple“.

Tous les journaux roumains ont reproduit le poème de Cosbuc, dout la déclamation a attiré une condamnation en Transylvanie.

Nous sommes heureux d'en donner la traduction en français, car, à travers patries, se forment et s'attirent les affinités intellectuelles pour l'Idée“.

Această traducere, împreună cu nota a fost reprodusă de „L'Etoile Socialiste“ (An. III No. 3 din 22 Decembrie 1895) din Charleroi ; iar revista *Ciência Social* din Barcelona, anunţînd cetitorilor săĭ apariţia număruluĭ 5 din *l'Enclos* zice: „între arti-

colele maĭ de samă, l'Enclos traduce o poesie de poetul Romîn George Coşbuc".

Atît nota cît şi poezia, a maĭ fost tradusă şi în spanioleşte (din l'Enclos) de J. P. (José Prat) şi publicată în ziarul „El Despertar" din New-York în numărul 144 An VI, 10 Martie 1896.

Observăm că nota e foarte justă în ceea ce priveşte pe Coşbuc; dar greşită în aprecierile asupra raporturilor dintre ţăranii noştri şi capitaliştiĭ *ce lear fi rîpit pamînturile"* !!

Ziarul nemţesc „Freiheit" din New-York în numerile sale din 22 şi 29 Februar 1896, publică un lung studiŭ asupra socializmuluĭ în Romînia: *Der Socialismus in Rumänien*, în care face o dare de samă maĭ mult saŭ maĭ puţin complectă asupra întroducereĭ şi dezvoltăreĭ ideilor socialiste în ţara Romînească.

Acest studiŭ, îl publică în spanioleşte actualmente revista „*Ciencia Social*" din Barcelona; a publicat pînă acum două părţĭ în No. 6 şi 8 din Martie şi Maĭ 1896, făgăduind a publica sfîrşitul acestuĭ „*curioso trabajo*" într-un număr viitor. După cum mi să spune într-o scrisoare, acest studiŭ, „a fost foarte mult gustat de intelectualĭ" în Spania.

Tot acest studiŭ să publică în limba olandeză de către revista artistică şi literară „Ontwaking" sub titlul: *Het Socialisme in Roemenië.*

Ziarul „La Idea Libre" din Madrid, publică în treĭ numere [1]) un alt studiŭ asupra: *La desidencia socialista in Rumania*, în care vorbeşte despre poziţia Evreilor în ţara Romînească şi scisiunea dintre socialiştiĭ evreĭ şi ceĭ romînĭ, în partidul social-democrat.

Revista „l'Etoile Socialiste" strămutată la Bruxelles, în al săŭ No. 19 An. III din 13 April 1896, dă traducerea în fran-

---

1. An. III No. 100 din 28 Martie 96, 102, 11 April şi 105 din 1 Maĭ 1896.

ţuzeşte a poezieĭ luĭ Coşbuc: *Treĭ Doamne şi toţĭ treĭ* — Trois, mon Dieu, et tous trois!

Răscoala de la Poiana, a fost menţionată de următoarele ziare şi reviste: *La Sociale* din Paris, *Ontwaking* din Amsterdam, *Idea Libre* din Madrid, *Ciencia Social* din Barcelona, *El Corsario* din La Coruna. Iar ziarul american *El Esclavo* (spaniolesc) din Tampa (Florida), după ce aminteşte răscoalele de la 1888, le combină cu cea de la Poiana, făcînd reflexiĭ asupra luptelor din Cuba şi dorind ca luptătoriĭ să fie cel puţin tot atît de vitejĭ ca ţăraniĭ romînĭ.

A să nota încă, că ziarele bulgăreştĭ: *Proges, Mir* şi *Dneoni Norini*, publică dese orĭ note din Romînia şi traducerĭ de articole politice din gazetele bucureştene: Timpul, Adevărul şi Lumea Nouă. (Cînd cu asasinarea luĭ Stambuloff ziarul *Svoboda* organul partiduluĭ liberal din Bulgaria, publică articolele de simpatie pentru ucisul de la Sofia, din *Lumea Nouă*, pînă cînd gazeta *Sotzialist*, organul central al partiduluĭ marxist din Bulgaria, a trebuit să atragă atenţia „Lumeĭ Noue, să nu maĭ laude pe Stambuloff, care de şi era *rusofob*, voia s-aducă absolutismul rusesc în ţara bulgărească).

Studiul asupra „Mişcăreĭ economice în Romînia" pe care-l făgădueşte „Revue d'Economie politique" din Paris, a fost maĭ întăĭ publicat pe italieneşte în „Critica Sociala" din Milano, la care i s-a răspuns la timp şi în cîte va cuvinte, de cătră ziarul „Les temps nouveaux" din Paris.

Revista „*La paix par le droit*" în No. 2 din Februarie 1897 cuprinde un articol, scris cu multă căldură şi în deplină cunoştinţă de cauză asupra Romînilor din Ungaria al domnuluĭ *Paul-Edouard Decharme*. Ceia ce ne înflăcărează sentimentul nostru de romînizm la citirea acestor rîndurĭ intitulate: „*Alsace et Transylvanie*" este atît faptul că străiniĭ să interesază de istoria noastră naţională, cît şi faptul că o revistă ca „*La paix par le droit*", cunoscută în deajuns prin justeţa aprecierilor sociologice, s-a în-

scris pentru apărarea aspiraţiunelor către recunoaşterea individualităţeĭ naţionale ale Romînilor de sub coroana Ungarieĭ. Cu bună dreptate *Paul-Edouard Decharme* scrie că ceia ce dă dreptul la viaţă naţiunilor nu sînt raţionamentele logice, scoase din domeniul istorieĭ trecutuluĭ, ci modul de vitalitate cu care mănunchiul compact de 3,000,000 de Romînĭ îşĭ apără şi susţine drepturile. Şi din acest punct de vedere Romîniĭ merită laudă; sînt o rasă tenace.

V. H.

La Revue du Monde Latin care este în anul al 13-lea, cuprinde, numele eĭ ne-o spune, de multe orĭ, articolele aşa zise Romîneştĭ. Numărul de la 1 Noemvrie 1895, cuprinde chiar două. In cel dintăĭ *les Roumains en Hongrie*, autorul anonim arată care este adevarata stare a lupteĭ din Transilvania, denaturată *de scriitoriĭ favorabilĭ Ungurilor în unele reviste franceze*, cum e de Chélard şi alţiĭ.

Să înţelege că după atîtea cîte s-aŭ scris, nu maĭ sînt lucrurĭ nouă de spus. Totuşĭ e bine să să repete adevărul, de teamă ca nu cumva tăcerea amicilor Romînilor să fie dată de Ungurĭ ca o dovadă că nu aŭ nimic de răspuns argumentăreĭ amicilor maghiarilor.

Al doilea articol este *Chronica politica*, de d-l V. A. Urechia. D-sa întîiŭ tălmăceşte, pentru ce graţiarea condemnaţilor de Cluj nu termină cîtuşĭ de puţin nedreptatea Ungurilor faţă cu naţionalitatea romînă. „Trebue să să acorde Romînilor aceleaşĭ drepturĭ constituţionale ca şi Ungurilor, să să respecte limba, şcolile lor, bisericele lor.... Altfeliŭ nu s-a făcut nimic“.

In partea a doua a Chroniceĭ, d-l Urechia să aruncă în consideraţiunĭ asupra politiceĭ noastre externe şi interne. Politica fiind străină *Arhiveĭ* nu-l vom urma. Tot ce putem spune este că poate ar fi maĭ nemerit să oprim pentru noĭ neînţelegerile şi certele noastre interne care nu aŭ ce căuta în o revistă destinată străinilor. Romînia nu are nimic de cîştigat, nicĭ chestia naţională de care vorbeşte atît de mult d-l Urechia, prin desfăşurarea acestor certurĭ, chiar de *pana autorizată* a vice-preşedinteluĭ senatuluĭ.

In puţin cunoscutul *Bulletin mensuel de la Société d'Etudes philosophiques et sociales* din Paris de la Iunie şi August-Octomvrie 1895, de G. Ocasian, publică două conferinţe ţinute dinaintea membrilor aceleĭ societăţĭ. Amîndouă să ocupă de *Cestiunea Romînă*, în Austria, în Orientul Europeĭ şi maĭ ales în Transilvania. Conferenţiarul nu are pretenţiunea să spună lucrurĭ noue. El să mulţămeşte să expună auditoruluĭ săŭ lucrurile ce le crede puţin cuuoscute, fiind astfeliŭ printre publiciştiĭ care aŭ contribuit la formarea sentimentelor de simpatie, ce causa Romînilor din Transilvania a găsit în Francia.

S-a vorbit aicĭ în maĭ multe rîndurĭ despre chipul cum străiniĭ cunosc starea ţăreĭ noastre mulţumită, maĭ ales, scrierilor unor Romînĭ care să silesc a o zugrăvi cît să poate maĭ negru, exagerînd peste orĭ ce măsură şi generalizînd starea populaţieĭ noastre rurale, pentru care cam încurca cauzele. Citînd scriirile recente, în limba franceză, a d-lor Arion şi Geblescu, despre care s-a vorbit aicĭ, Prof. Salvioli de la Palermo, pentru a combate instituţia de *Homestead* şi foloasele eĭ, poate cam exagerate de uniĭ, dă în *La Rifórma Sociale* din Torino (No. din 25 Noemvrie 1895) ca exemplu Romînia. In Romînia, zice în rezumat d-sa, legea din 1865 (în loc de 1864), care a asigurat ţăranilor nouĭ împroprietăriţĭ inalienabilitatea, neipotecarea şi nesechestrarea pămîntuluĭ lor, aŭ fost un izvor numaĭ de rele. Le aŭ adus camîta. Prin acea dispoziţie, consacrată de Constituţie în urmă, s-aŭ adus ticăloşia, sărăcia extremă a ţăranuluĭ numaĭ în folosul mareluĭ proprietar. Acea „panacee atît de lăudată", aŭ adus pe ţăran în starea luĭ de acum, pe care o rezumă astfel: „Hrănit cu mămăligă, locuind în vizuniĭ fără aer, ignoranţĭ, goĭ, lipsiţĭ de toate":

Concluzia ar fi decĭ, că suprimarea piediceĭ din art. 132 din Constitaţie, ar face să înceteze mizeria, şi că proprietariĭ micĭ vor fi fericiţĭ numaĭ atuncĭ cînd vor putea vinde, saŭ maĭ bine zis, cînd li s-ar putea vinde la mezat de creditorĭ pămîntul lor!

Vom aminti. fără a nega că sunt multe, foarte multe suferinţĭ, ca *această populaţie rurală*, creşte însă cu peste 12 la

mie pe an, prin excedente de naşterĭ asupra morţilor. Răul nu ar fi oare în prea mare împărţire a pămîntuluĭ? Cestiunea merită a fi studiată.

In *La Revue des Traditions populaires*, care apare în Paris o-dată pe lună, d-l Arthur Goroveĭ, directorul revisteĭ *Şăzătoarea*, a publicat cimiliturĭ romîne traduse în franţuzeşte şi două micĭ legende asupra a două sate dispărute, unul din Bucovina şi altul din Transilvania. Articolul cu Cimiliturile, nu e o simplă traducere, ci o lucrare sistematică: Cimiliturile sînt aşezate în ordinea alfabetică; pentru un singur lucru, autorul dă toate cimiliturile cîte le-a putut afla; în fine la fie-care cimilitură trimite la vro colecţie, orĭ studiŭ de cimiliturĭ de ale altor popoare, unde să găsesc cimiliturĭ asemenea cu ale noastre. Din punct de vedere romînesc, lucrarea d-luĭ Goroveĭ arată străinătăţeĭ, fineţa, isteţimea şi spiritul glumeţ al poporuluĭ Romîn.

Intr-o carte polonă *Polonia în veacul XVI de Alex. Iablonowski* [1]) se află două notiţe relative la Romîniĭ din interiorul Polonieĭ. Iată aceste notiţe:

Pag. 109. *Wolosi* (Romînĭ)

Aŭ venit de dincolo de Nistru, de la Dunăre, foarte puţinĭ şi aceştĭ maĭ cu samă aŭ fost aceĭ Romînĭ, care aŭ avut legăturĭ cu Rusia meridională, cu Litvania şi cu coroana. Aceste le deducem din asemănarea denumirilor romîne cu cele ruse, din cauza cultureĭ de atuncĭ slave a Romînilor—aceste în general; în special iar nu posedăm vre-o descriere nominală complectă a cetăţenilor oraşuluĭ Braclav din anul 1552, în care elementul romîn, din natura lucruluĭ, ar fi trebuit să fie reprezentat. La Winnica găsim însemnaţĭ maĭ desluşit pe doĭ inşĭ: *Szerban* (Şerban) şi *Lupsza* (Lupşa). La Cerkesy doĭ: *Walăch* şi *Danzul* (Danjul) în Kaniova unul: Woloszenin.—Sînt asemenea urme şi a Sîrbilor: în Winnica, în Fitonia.

1. Polska XVI Wieku, Werszawa 1890.

Wolosi (pagina 169).

Colonizaţia romînă n-a fost foarte mare în ţinutul Braţlavuluĭ—numeric nu să poate defini. Raporturile Rusieĭ cu Romînia a fost vechĭ şi intime şi a fost asemene şi constante. Necontenit oamenĭ armaţĭ din amîndouă părţile să întîlneaŭ în mod amical, luptînd împreună în contra oardelor sălbatice a năvălirilor Tatarilor; aşa spre ex. în anul 1583 străjele romîne staŭ pînă dincolo de Bug—la Apa moartă şi la Krzywe. N-aŭ lipsit Romîniĭ niciodată printre armatele atăcătoare şi în mijlocul Cazacilor. În o maĭ mare parte să dedeaŭ la păstorie; aşa că în anul 1594 din salaşele lor de pe lîngă Nistru în Szaszkiewice, să împlineaŭ de la Romînĭ zecimele.

Domnule Xenopol,

In „*Convorbirĭ Literare*“ ultimile două numere am citit „Din toponimia romînească“ unde am găsit (pag. 205):

„Noĭ ceştĭ de aice nu ştim dacă Romîniĭ din Ardeal ar fi numind Mehadia, *Media* cum afirmă Xenopol; ştim însă că zic Mehedinţĭ judeţuluĭ vecin din ţara romînească; dar de aicĭ nu urmează nimic“.

Gîndindu-mă că asemenea spuse ale unuĭ filolog maghiar, Pesty Frideric, vă poate lăsa în nedumerire dacă s-ar fi zicînd Media, m-am hotărît a vă scrie aceste rîndurĭ. Mă miară, şi maĭ că-mĭ vine a crede c-ar fi ceva din şovinizmul maghiar, în afirmarea „nu ştim de zic *Media* dar ştim că zic *Mehedinţĭ*“. Dacă Pesty Frideric ar fi vizitat băile Mehadia, s-ar fi putut convinge de afirmarea d-voastră cercetînd graiul popular. Eŭ pe cînd eram în Severin, m-am dus la Mehadia. De la gară pănă la băĭ, drum de jumatate oră cu trăsura, în loc să mă suĭ în omnibus, am luat un birjar romîn cu care am vorbit tot drumul. La întrebarea mea de unde-ĭ, mi-a răspuns din „*Media*“. Şi fiind că eram nedumerit de ceea ce-mĭ spunea, el îm explică că e din satul *Media*, peste muntele de lîngă băile *Media*; că eĭ zic *Media* între eĭ, iar Mehadia către străinĭ. Tot de atuncĭ mi-a rămas în minte cuvintele *mormințărie* şi *morțărie* date ţintirimuluĭ nostru, cuvînt pe care încă-l cunosc.

Tot atuncĭ am văzut că Orşova e numită de băştinaşiĭ romînĭ din Mehedinţĭ *Ruşava* (lucru de care aveţĭ cunoştinţă).

După cît mi-aduc aminte acum, ştiŭ că accentul în cuvîntul *Media* cade pe silaba *me*; iar faţă cu afirmarea luĭ E. Hodoş că accentul cade pe *di*, îmĭ place a crede (pînă ce mă voiŭ informa maĭ sigur de la ceĭ ce-şĭ petrec viaţa pe acele locurĭ) că să accentuiază pe *di* prin cîntecele populare şi nu în limba populară zilnic vorbită.

Fără a întra in dezbaterĭ de natură filologică, am ţinut numaĭ să vă confirm forma graiuluĭ popular *Mediă*. Şi fiind că la început am scris : maĭ că-mĭ vine a crede că ar fi ceva din şovinizmul maghiar în spusele luĭ Pesty Frideric, adaog că mi s-a sugerat aceasta, din afirmarea că nu ştiŭ de să zice *Media*, dar ştiŭ că zice *Mehedinţĭ*, ca şi cum ar voi să înlăture din discuţie forma fără *ha*. Aş maĭ putea adăogi pentru a termina că pronunţarea cu *h* e rară şi întrebuinţată de culţĭ; ceilalţĭ pronunţă *ėa* nediftongat : Me-adia.

Primiţĭ, vă rog, respectuoase salutărĭ.

Valeriŭ Hulubeĭ

Iaşĭ — Tipografia H. Goldner, Str. Primărieĭ No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul VIII. Ianuarie și Fevruarie 1897. No 1 și 2.

D. A. TEODORU

Ceva despre poeziile luĭ Coșbuc [1]

I

O fire foarte simpatică, atît de blîndă și de sfioasă, — încît energia adesea selbatică din versurile luĭ pare a fi resunetul alteĭ firĭ; un om care foarte rar îndrăznește să vorbească neîntrebat, care nu-șĭ poate citi versurile, care, cînd le aude citite de altul, fuge, — încît fraza cea curgătoare, limpede, plină ca a unuĭ maestru în darul cuvîntuluĭ, pare fraza altuĭ om; un suflet mereŭ parcă preocupat de cele ce nu-s în jurul săŭ, un suflet aproape de copil zglobiu și neastîmpărat, pe care nu te poțĭ supăra, pe care ți-ĭ milă să-l mustri, — în cît filozofia serioază și adîncă din baladele luĭ pare urzită și țesută de alt suflet; iată o sumă de întrebărĭ care mi-aŭ

1. Articolul acesta nu este altă decît conferința pe care am ținut-o în 1894 la Ploeștĭ în folosul societățiĭ „Caritatea". In el am studiat numaĭ volumul *Balade și Idile* și poeziile apărute în „Vatra" înainte de ținerea conferințeĭ. — Articolele viitoare vor îmbrățișa aproape întreaga activitate literară a poetuluĭ.

muncit cugetul, după ce, pentru întîia oară, l-am văzut pe Coșbuc, după ce am putut să stau cu el de vorbă, să-ĭ spun ce-am să vorbesc despre dînsul, să-mĭ spue el ce-a gîndit, ce crede, ce speră....

Și întrebările acestea să amestecaŭ și să încurcaŭ cu alte întrebărĭ, de altă natură, acelea pe cari le pusese presa, jurnale și reviste, asupra acesteĭ personalitățĭ complexe și puternice, care de la 17 anĭ s-a ivit așa de bine caracterizată, cu o formă atît de desăvîrșită, cu o comoară de ideĭ și de simțirĭ atît de puternice și maĭ ales atît de roditoare, încît mulțĭ chiar să întreabă dacă... dacă lumea noastră literară nu să va despărți în curînd în două tabere: tabăra luĭ Eminescu și a luĭ Coșbuc.

Ce e dreptul, pînă acuma un partid coșbucist nu există, dar ne-a dat Dumnezeŭ și geniul națiuneĭ romîne un partid anti-coșbucist, ceia ce e ceva și pentru el și pentru Coșbuc — căcĭ în potriva unuĭ gîndac nu să fac partide: i s-a negat talentul pentru că rimează *Rada* cu *strada*
Ileana... poate cu *poeana*
Nușa cu *mătușa*, orĭ *cenușa* sau maĭ știŭ eŭ cu ce; par-că *Nușa* ar fi putut rima cu *Lazu*! S-a negat originalitatea luĭ Coșbuc, pentru că volumul luĭ cuprinde vre-o două poeziĭ foarte frumos și artistic traduse, și încă vre-o două „imitate“ care aŭ darul de-a face din modelurĭ proaste imitațiĭ de talent. Și, ca și cum aceasta nu era de-ajuns pentru un poet; după ce i-aŭ atacat talentul, pe urmă i-aŭ bănuit caracterul și, din „amintirĭ“ din „reminiscențe“ poetice aŭ făcut falșificărĭ de marfă și din poet prost l-aŭ făcut viitor falit!

Ca să mă mulțumesc cu numărarea acestor cîteva puncte de învinuire, iată deja un program de acțiune pentru viitorul partid anti-coșbucist, numaĭ de-ar da sfîntul ca membriĭ luĭ să aibă atîta talent încît să scape cu totul de sub înrîurirea artistică și sufletească a blîndului Coșbuc!

Acuma să nu vă mirațĭ: din partidul acesta — pe cînd era încă în fașă și încă nu-șĭ afișase programul— am făcut parte și eŭ și cu această *mea culpa* țin să-mĭ încep conferența despre Coșbuc.

După ce apăruse volumul de *Balade și Idile*, din

care citisem numaĭ în treacăt vre-o cîte-va bucăţele, din cele maĭ micĭ, mă întîlnesc cu unul din poeţiĭ noştriĭ care mă întreabă: „ce zicĭ despre Coşbuc?“ şi eŭ, cu competenţa şi bunătatea criticuluĭ romîn, răspund: „Coşbuc? Dar eŭ i-am citit poeziile înainte de publicare: i le-am cetit în colecţia de poeziĭ populare a luĭ Iarnic-Bîrsan din Transilvania“.

Cum vedeţĭ, eŭ bănuiam talentul luĭ Coşbuc, pentru că găsiam că poeziile luĭ samănă cu cele populare. Dar tocmaĭ bănuiala asta mi-a slujit ca indemn să studiez cu seriozitate versurile aceluia care îndrăzneşte încă să găsască frumoase poeziile ţărăneştĭ.

Ca să pot lucra şi eŭ pentru progresul naţiuneĭ romîne, descoperind un noŭ plagiator, m-am aşezat la masă încunjurat de vre-o douăsprezece colecţiĭ de poeziĭ populare: în mijloc era Coşbuc—ca Hus pe rug.

Şi l-am citit!

Şi l-am citit! şi am uitat pentru ce-l citesc, şi am uitat ce urmăresc, şi am uitat ce caută pe masa mea Iarnic-Bîrsan, ce caută Caramfil cel cu cîntecele de pe malul Prutuluĭ, ce caută Elena Sevastos, ce caută Gh. Dem. Teodorescu, Canianu, Th. Th. Burada, Alexandri.., şi cînd am închis cartea m-a cuprins o părere de răŭ şi o mîhnire: îmĭ părea răŭ de vorba ce rostisem, de gîndul ce avusem. Par'că de-l întîlneam, îĭ ceream ertare şi dacă aşĭ fi putut aşĭ fi rupt din amintirea prietenuluĭ meŭ cuvîntul cel răutăcios şi nedrept, pe care-l scăpasem fără voie.

Căcĭ ceia ce fusese o învinuire adusă luĭ Coşbuc, asemănarea cu poezia ardelenească, aceia este titlul săŭ de glorie şi ar fi destul să-l înemurească, dacă pe lîngă dînsul, n-ar maĭ avea şi altele pe care le vom vedea analizînd această complexă şi profundă personalitate artistică!

II

Şi într-adevăr este profundă şi complexă această personalitate şi de aceia e greŭ, foarte greŭ s-o răspicăm şi să aşternem în vorbe clare şi uşoare cele ce vom găsi.

Deprinşĭ să citim — rog să fiŭ ertat de aciia pe

care-ĭ acuz pe nedrept de crima aceasta — deprinşĭ să citim volumul luĭ Eminescu saŭ chiar pe al luĭ Vlăhuţă, ne-am învăţat să nu numim poezie lirică decit aceia în care poetul vorbeşte de dînsul şi arată ce simte el în faţa cutăreĭ saŭ cutăreĭ întîmplărĭ.

Eŭ, vorba *eŭ*, ideia *eŭ* ca un fir roş, cînd la faţă, cînd ascuns printre rîndurile dureroase străbate de la un capăt pînă la celălalt volumul luĭ Eminescu. In cele 96 de poieziĭ, cîte cuprinde ediţia Şaraga, maĭ nu să vede alta decît nenumăratele forme sub care să iveşte acest proteu : cînd e vorba de iubită, care vine orĭ nu vine, care să desparte de poet orĭ se împacă iară-şĭ cu el ; cînd e vorba de ramurile care bat în geam anume ca să amintească poetuluĭ pe ubita luĭ ; apoĭ e vorba de natura întreagă, care cu măreţie şi nesimţirea eĭ poate lecui ranele poetuluĭ ; orĭ e vorba de lumea întreagă, care îmbracă de ocazie haina durerilor poetuluĭ şi să tîngue împreună cu el. Toată filozofia, adîncă şi puternică a luĭ Eminescu, este numaĭ o îndreptăţire a tuturor poeziilor luĭ lirice, în care vorbeşte de *el*, numaĭ despr e *el* [2]. — In asemenea caz, înţelegeţĭ bine că greutatea în priceperea luĭ Eminescu nu stă atîta în mulţimea şi felurimea sentimentelor luĭ, ci maĭ ales în profunditatea, în marea întindere a inteligenţeĭ luĭ, care face ca unul şi acela-şĭ sentiment să îmbracă într-atîtea haine, cu atîtea nuanţe, cu atîtea fineţe, şi atîtea ascunsurĭ, încît cu mare, cu foarte mare greutate îl poţĭ cunoaşte.

Dacă treceţĭ la Vlăhuţă, observaţĭ cam acelaşĭ caracter. In cele 36 de poeziĭ publicate în ediţia Steinberg, e numaĭ *una*, în care poetul nu vorbeşte de dînsul saŭ de ceia ce simte dînsul în cutare ocazie. Aceastâ una este *La icoană* [3]. Incolo... cînd nu vorbeşte la persoana întîia, vorbeşte la persoana a doua, stînd

2. Cu aceasta nu voiŭ să spun că Eminescu n-are şi poeziĭ cu formă epică ; dar aşĭ putea dovedi că tot acela-şĭ lucru să petrece şi cu aceste poeziĭ.

3. Analiza acesteĭ poeziĭ va arăta că ia nu să prea abate de la regula generală ce stăpîneşte celelalte bucăţĭ ale poetuluĭ. Vezĭ maĭ departe : articolul al doilea.

de vorbă într-o dulce, minunată și tainică sfătuire cu cîțĭ-va prietenĭ, care sînt destul de detreabă că-l lasă numaĭ pe poet să vorbească. Şi el spune, și spune, atît de mult și de frumos, şi pătrunde aşa de bine adîncurile sufletuluĭ săŭ și potriveşte aşa de bine propriile sale simțirĭ și ideĭ cu ideile și simțirile pe care le-a descoperit în prietenii săĭ și ni-ĭ descrie atîta de frumos în cît și fata ce așteaptă un iubit închipuit şi fata pe care a ținut-o cînd-va pe genunchĭ dar care azĭ e *domnișoară* și dama care a trecut *la quarantaine* dar oftează totușĭ după tinerii sosițĭ de curînd în oraș, toate aceste prietene — cam puține la număr și care cam samănă, ce e dreptul, dar care în tot cazul sînt bune și cu totul intime prietene—toate, zic, pot fi mîndre că aŭ ajuns nemuritoare prin talentul prietenuluĭ lor. Dar la urma urmeĭ, o dată cu ele, poetul și-a înemurit propriile sale emoțiĭ și gîndirĭ, căcĭ, în toate aceste conversațiĭ, *tu* acela este numaĭ o umbră și singura realitate este poetul care-șĭ varsă focul, amarul, une-orĭ dorul de traiŭ și care și-a luat umbra drept motiv și pe sine drept subiect.

Ce mare, ce uriașă deosebire este între aceștĭ doĭ poețĭ și Coșbuc !

Şi ca să fim maĭ în cunoștință de lucru, să cercetăm pentru început, un capitol, capitolul dragosteĭ. Acesta cuprinde vre-o 35 de poeziĭ din cele 99 cîte sînt în volum.

Eĭ bine, nu știŭ dacă sînt 5 care să vorbească de poet, de dragostea luĭ, de suferințele și plăcerile dragosteĭ luĭ propriĭ: maĭ toate vorbesc de plăcerĭ și de durerĭ streine, dar pe care poetul le-a simțit și le-a înțeles cu acel tainic dar de simpatie altruistă, de simpatie universală care ne face nu numaĭ *să plîngem cu cel întristat și să rîdem cu cel vesel*—ceia ce e deja mult—dar ceia ce e și maĭ mult—*în această veselie și tristeță să iubim pe om așa cum este el*, nu să-l însuflețim cu sufletul pe care am dori noĭ să-l aibă.

Astfeliŭ minunata poezie *Nu te aĭ priceput* [1]), tîngu-

---

1. Pag. 11.

irea uneĭ fete că iubeşte pe un flăcăŭ care nu să pricepe *ce* şi *cum* să-ĭ spuie, şi care dă vina nătîngieĭ luĭ pe socoteala feteĭ :

Nu te-aĭ priceput !
Singur tu nu mi-aĭ plăcut,
Că eu tot fugeam de tine ?
O, nu-ĭ drept, nu-ĭ drept Sorine !
Ţi am fost dragă, ştiŭ eŭ bine,
Dar—să-mĭ spuĭ tu te-aĭ temut
Şi eŭ toate le-am făcut
Ca să poţĭ să-mĭ spuĭ vre-o dată,
Să mă-ntrebĭ : „mă vreĭ tu, fată ?“
Şi plîngeam de supărată
Că tu nu te-aĭ priceput.

Nu te aĭ priceput !
Zicĭ că-s mîndră şi n-am vrut
Ca s-ascult vorbele tale ?
Dar de unde ştiĭ ? In cale
Ţi-am umblat şi-n deal şi-n valè
Şi orĭ unde te-am zărit.
Zile-ntregĭ mi le-am pĭerdut
Să mă-mprietenesc cu tine
Şi plîngea durerea-n mine
Că tu nu te-aĭ priceput.

. . . .

Nu te-aĭ priceput !
Zicĭ că, de m-aĭ fi cerut,
Mameĭ tale noră-n casă
N-aşĭ fi vrut să merg ? E, lasă
Că de-o fată cuĭ îĭ pasă ?
Nu să ia după părut !
De-ntreabaĭ, aĭ fi văzut !
Tu să fi-nceput iubitul
Că-ĭ făceam eŭ isprăvitul —
Tu cu pînea şi cuţitul
Morĭ flămînd nepriceput !

Dragostea aceasta a feteĭ, nu dragostea eterică și nebuloasă a uneĭ gentile domnișoare care—*horresco referens*—n-a văzut nicĭ cum să dezmeardă porumbeiĭ, ci dragostea uneĭ fete de țăran care-șĭ dă samă că iubește, care iubește atîta de puternic încît poate numaĭ rușinea feciorească o face să-șĭ „*învingă*“ pofta de sărutare, care-șĭ perde zile întregĭ să să împrietenească cu dragul eĭ. care caută „*chip cu viclenie sa-l facă s-o întrebe*“ în care *plînge durerea* cînd vede nătîngia; iată ce-va atît de bine simțit, atît de bine priceput și atît de lăsat în voia sa, cum nu găsim des. Și ce firesc este ghimpele satiric din sfîrșitul poezieĭ și cu cîtă părere de răŭ are aerul că-l rostește fata!

Apoĭ o vorbire firească, neîmpodobită, cuvintele obicinuite și — o crimă îngrozitoare de lèze-poetică — în toată poezia numaĭ două imaginĭ!

Iată ce va să zică a plînge cu cel întristat și a-ĭ descrie durerea, lăsînd pe om în apele luĭ, lăsîndu-l cu gîndurile luĭ. cu gusturile luĭ, cu firea luĭ, cu graiul luĭ, nu îmbrăcîndu-l de ocazie în cultura, simțirea și retorica meșteșugită a autoruluĭ.

Căcĭ, în definitiv, unde e Coșbuc în această poezie? Dar, dacă-ĭ vorba pe asta, apoĭ unde e Coșbuc în *Cîntecul fusuluĭ*, în *Fata Moraruluĭ*, în *Pe lîngă boĭ*, în *La oglindă*? Unde e Coșbuc în *Rugămintea din urmă*, în *Calul draculuĭ*, în *Numaĭ una*, în *Recrutul*, în *Subțirica din vecinĭ*?

Incepînd cu dureroasa și sfășietoarea jale care resună în *Cîntecul fusuluĭ*, una din cele maĭ puternice și maĭ sugestive bucățĭ din literatura noastră, — trecînd pe lîngă ecoul acestuĭ cîntec pe care-l suspină *Fata moraruluĭ* cînd vede că

> . . . brîul de-ncins mi-a fost lung,
> Dar brîul meŭ astă-zĭ mă strînge,
> La copciĭ cu greŭ îl ajung,
> Atît de cu greŭ îl ajung
> Și-n copciĭ el trupul mi-l frînge! —

trecînd apoĭ pe lîngă fata care stă supărată toată ziua că și-a suparat ibovnicul nelăsîndu-l s-o sărute cînd trecea

> Pocnind din biciŭ *pe lîngă boĭ* —

zăbovind orĭcît de mult pe la fereasta feteĭ ce să folosește de lipsa mameĭ ca să-șĭ soarbă frumusețа, să-șĭ aprindâ tinerețа și să-șĭ înveselească sufletul *la oglindă*,—ascultînd tînguirea amară și destul de înveninată a feteĭ sarace pe care-aŭ lovit-o *dușmancele* în ce are maĭ sfînt, —sărind apoĭ de-o-dată la *nedumerirea* feteĭ naive pe care a cam speriat-o întrebarea pusă grăbit și aprins „dacă l-a iubit vre-o dată“, — în toate aceste poeziĭ, unde e analizată inima feteĭ, în toate în zădar vețĭ căuta pe Coşbuc.

Și tot în zădar îl vețĭ căuta în bucățile unde ne vorbește flăcăul, orĭ că e în prada zbuciumuluĭ sufletesc în care l-a lăsat iubita luĭ *mînioasă*, orĭ că rînit între lifte păgîne îșĭ face frateluĭ săŭ de cruce *rugămintea din urmă*, orì că e îndrăcit pe *Calul draculuĭ* pe care-ar vrea s-o ia sus şi s-o dea în rìu pentru că-l împedecă să-șĭ întîlnească drăguța, orĭ că-șĭ varsă focul și necazul că toată familia-l urgiseşte pentru că s-a dat în dragoste cu una maĭ săracă, *numaĭ una*, care-ĭ e dragă și pentru care, de cît să să dezbare de ia, maĭ bine aprinde tot satul, — orĭ că trebuind să plece *recrutul* îșĭ lasă drăguța în paza frateluĭ săŭ pe care vrea să-l convingă să n-o dezmerde, ci numaĭ să-ĭ poarte grija,—orĭ că, pentru a-șĭ face draga să să lase îmbrățișată, jumătate în glumă, jumătate de *politică* să face mîndru și nepăsător,—în toate aceste poeziĭ, unde e Coșbuc?

Și să nu vă înşele împrejurarea că toate aceste poeziĭ sînt de *dragoste*: sentimentul este unul, este dragostea, dar caracterele eroilor sînt atît de deosebite, atît de departe chiar unul de altul; apoĭ împrejurările din afară în cari sînt pușĭ eroiĭ și întîmplarea anumită, în care capătă eĭ starea sufletească descrisă de poezie, toate acestea sînt așa de feliurite, încît n-avem aci a face cu variantele aceleia-șĭ teme.

Bine înțeles că între caracterele eroilor din aceste poeziĭ sînt și asemănărĭ multe, asemănărĭ maĭ mult de pătură socială; că împrejurările exterioare, că întîmplările ocazionale de prin poeziĭ, tot samănă întru cîtva prin atmosfera țărănească pe care o respiră, prin mirosul cîmpenesc pe care-l împrăștie [5]; cu toate acestea

5. Asupra acesteia, vezĭ maĭ departe, articolul al treilea.

puneţĭ alăturea *La oglindă* cu *Cîntecul fusuluĭ* orĭ cu *Duşmancele*, puneţĭ faţă în faţă *Rugămintea de pe urmă* cu *Recrutul*—şi iaŭ înadins aceste poeziĭ, între care e atîta asemănare exterioară — orĭ cu *Calul Draculuĭ*, şi vă veţĭ convinge că nu e o singură coardă la lira poetuluĭ, măcar că lira e aceiaşĭ că acelaşĭ e cîntăreţul şi de la acelaşĭ maestru şi-a îmbogăţit sufletul.

Astfeliŭ *Duşmancele* [6])

Las, ochiĭ, mamă, las' să plîngă!
Tu-n leagăn tot cu mîna stîngă
Mi-aĭ dat să sug, de-aceia sînt
Nătîngă!
Dar n-am pus doară jurămînt
Să merg neplînsă în mormînt!

Şi care e pricina acestuĭ amar, acestuĭ plîns care a adus pe sermana fată la atîta scîrbă, încît îşĭ închipue că a fost menită plînsuluĭ, şi încă menită de mama eĭ care a laptat-o?

Nu plîng, că-mĭ e de Leana teamă;
De ciudă plîng eŭ numaĭ, mamă.
Cuvintele eĭ nu le iaŭ
In samă;
Dar mi-e ruşine şi mi-e greŭ
Că scoală satu-n capul meŭ.

Ia duce sfat din casă-n casă
Că n-am broboade de mătasă,
N-am şorţ cu florĭ...

Ştiĭ, erĭ la moară ce spunea?
Că-s proastă foc şi gură-rea!

„Şi-auzĭ! îĭ umblă-n cap, tu soră
„S-ajungă ia Lucsandreĭ noră!

---

6. Pag. 122.

„O, meargă-ĭ numele! N-o vezĭ
La horă?
„Cu şorţul rupt, să nu-l visezĭ,
„Că-ĭ din strămoşĭ! Ce zic să crezĭ!

„Nu l-aş purta nicĭ de poruncă!
„Ce poartă ia, alt om aruncă!

Şi versurile ce urmează descriŭ atît de bine mîndria, despreţul aproape crud al ţărancei bogate şi trufaşe cînd să vede împiedecată de un sărac, căruia n-are ce pricină-ĭ găsi căcĭ:

Ia-mĭ sare-n drum, ca doară-doară
M-apuc să-ĭ spun o vorbă-n poară;
Şi dacă tac, îĭ vin căldurĭ
Să moară.
Să vezĭ tu mamă-njurăturĭ!
Că ia cu mă-sa-s zece gurĭ.

Cu gura, mă-sa bate-o gloată,
Şi-ĭ de otravă Leana toată —

Apoĭ în cîte-va trăsăturĭ de condeiŭ să arată nu numaĭ apărarea feteĭ sărace, nu nnmaĭ viaţa eĭ, ci întreagă lumea de la sat, cu săraciĭ eĭ, care muncesc din greŭ, care aŭ simţit cu ce putere apasă călcîiul bogăţieĭ pe grumazul lor, care trebue la joc să stea de-o parte şi să nu să rîdice la cele ce nu-s de sama lor, căcĭ „tot omul la teapa luĭ, precum apa la matca eĭ“ cu bogaţiĭ cĭ care umblă în mătăsurĭ şi care nu îngăduc nicĭ măcar asemănare la port celor maĭ nevoeşĭ!

Eŭ iarna singură-mĭ ţes tortul
Şi umblu şi eŭ, cum socot
Că-ĭ portul.
De n-am mătăsurĭ, am ce pot,
Nicĭ bun prea-prea, nicĭ răŭ de tot.

Mă prind cu ia? Cel sfînt s-o bată
Dar cum mă prind? Ia e bogată,

Ce haine mi-am făcut ca ia
Vre-o dată ?
La joc mă poţĭ orĭ cînd vedea
Cu fetele de sama mea.

Orĭ am vorbit cu dînsa glume ?
O fac de rîs şi-ĭ scot eŭ nume ?
Orĭ ĭes gătită-n ciuda eĭ
In lume ?

Observaţĭ cît de cumpenit şi măsurat vorbeşte aicĭ fata, fata săracă. In faţa sărăcieĭ eĭ şi a bogăţieĭ Leneĭ, ia are aerul că să supune soarteĭ fără murmur şi fără părere de răŭ. Să nu ne înşele liniştea aceasta de la suprafaţă. Sub pajiştea înflorită adesea colcăe un vulcan gata să izbucnească. Ce crede ia şi ce simţeşte ia, asta e altă ceva! Asta ne-o va spune ia singură maĭ tîrziŭ cînd nu să va maĭ putea stăpîni ; acuma nu uitaţĭ că să apără, şi să apără tocmaĭ arătîndu-să umilită, respectuoasă faţă cu puternica eĭ vrăjmaşă: ia nu poartă haine ca Leana, nu joacă alăturea cu ia, n-o vorbeşte de răŭ, atuncĭ ?

Iĭ ştiŭ eŭ focul ! ochiĭ meĭ,
Lisandru e ! că alta ce-ĭ?

Şi iară-şĭ acela-şĭ sistem de apărare, atît de natural, atît de adevărat şi spus cu atîta nevinovăţie prefăcută !

Dar ce ? Il ţiŭ legat de mine ?
Il trag de mînecă ? Ba bine !
El vine-aşa de dragul luĭ,
Cînd vine.
Eŭ nu pot uşa să i-o-încuĭ,
De stă prea mult, eŭ cum să-ĭ spuĭ ?

Acuma s-a isprăvit cu apărarea : ni s-a spus tot ce trebue ca s-o dezvinovăţim. Dar oare adecă, este eroina noastră aşa de bună, de ertătoare, de mărinimoasă încît pic de ură, de răutate, orĭ măcar de poftă de răzbunare să nu-ĭ încolţască în inimă ?

Sînt eŭ la urmă vinovată
Că Leana umblă ca turbată
Să-l vadă-n casa lor intrînd
O dată ?

Intîia înțepătură.

Dar poate da ia bobĭ cu sita !
O fierbe cĭuda pe urîta
Că-s maĭ frumoasă decît ia
Şi atîta !
Să aibă Leana-n frunte stea
Nu-ĭ partea eĭ, ce-ĭ partea mea !

A doua înțepătură: asta maĭ adîncă; tonul să rîdică, vorba ajunge maĭ îndrăzneață: cel impilat și obidit par'că și-a maĭ rîdicat fruntea; și-a maĭ deschis ochiĭ şi să uită cu eĭ drept înainte: fata îșĭ simte sprijinul şi puterea

Că boii-s bunĭ, bine-ĭ bogată,
Dar . . .
Bogata-şĭ pupă boiĭ-n bot
Imbătrînind cu boĭ cu tot.

Şi asta-ĭ lovitura de pe urmă: scurt și indesat. Incheere, care amintește versurile populare

Of săraciĭ boiĭ mulțĭ
Cum însoară nişte muțĭ !
Of sărace sutele
Cum mărită mutele !

Văzurățĭ ce minunat de bine sînt aicĭ urmărite toate fazele sufleteștĭ ale eroineĭ poetuluĭ: un început cu obidă şi oarecum descurajare, apoĭ o ciudă, pe urmă o înşirare a tuturor răutăților pe care le fac duşmancele, duşmance bogate; înşirare în care povestitoarea pare a gusta o plăcere răzbunătoare, răsfirînd una după alta toate răutățile, toate înfumurările, toate micimile omuluĭ pătimaş; şi după aceia, cu un aer de mironosită nevinovată, o apărare cuviincioasă şi cuminte, apoĭ un strigăt de triumf și în sfîrșit îndrăzneala, ura, răutatea

bucuria, toate amestecate în două treĭ versurĭ în care conceziunea are de păreche numaĭ profunditatea lor:

Bogata-şĭ pupă boiĭ-n bot,
Imbătrînind cu boĭ cu tot.

Aceiaşĭ putere de pătrundere în sufletul altuia, aceiaşĭ uitare de sine în simţirea durerilor altuia, găsim în altă poezie, *Recrutul* [7];

Ciudată poezie saŭ maĭ degrabă, ciudat titlu ar zice cine-va; în cele 15 strofe cîte o alcătuesc, nu e nicĭ o vorbă despre oaste, despre sorţĭ, şi totuşĭ poezia e intitulată *Recrutul*! De ce nu *Plecarea*? orĭ *Despărţirea*?

De ce? Apoĭ pentru că aicĭ nu e vorba de o dramă a căreia urzeală sînt nevoile casnice, trebuinţele băneştĭ, întîmplările zilnice şi neînsemnate, care, orĭcîte suferinţĭ sufleteştĭ ar putea aduce, nu esă totuşĭ din cercul strîmt al nevoilor individuale. Aicĭ e vorba de ceva maĭ serios, maĭ adînc, de o nenorocire obştească şi puternică şi neînfrîntă care cu greutatea uneĭ fatalităţĭ biblice ameninţă visul, fericirea şi chiar viaţa ţăranuluĭ: e cătănia. Flăcăul *trebue* să plece şi să supune, nu intereselor luĭ, nu nevoilor de familie, ci uneĭ puterĭ maĭ presus de el, şi astfeliŭ flăcăul care într-o poezie intitulată *Plecarea* orĭ *Despărţirea* ar fi fost un simplu ibovnic maĭ mult saŭ maĭ puţin nenorocit, ajunge în poezia *Recrutul* eroul ţărănesc al căruĭ glas este răsunetul de durere al tuturor visurilor, tuturor iluziilor, tuturor fericirilor fiecăruia pe care le sfarîmă *luarea la oaste.*

Cît interes dramatic nu răspîndeşte peste toată poezia singur cuvîntul care-ĭ slujeşte drept titlu! Ca atinse de o baghetă magică ne resar în minte toate scenele dureroase de plînsete în sat, de despărţirĭ sfăşietoare la poarta căzărmilor, ne răsar înaintea ochilor acele figurĭ încă sănătoase pe care s-a întins paloarea morţeĭ şi care aŭ lăsat, poate plug în brazdă, soră şi fraţĭ micĭ, ibovnică — poate tată, nevastă şi copil — şi care fără să ştie de ce, fără să priceapă pentru ce, *trebue* să plece. Şi cînd ne gîndim că lucrul să petrece încă peste munţĭ,

---

7. Pag. 135.

unde cătana e luată de Neamț saŭ Ungur și să așteaptă să fie dusă

. . . . . în țară străină
Unde morĭ fără lumină,
Nu-ĭ nicĭ lumină de săŭ
Nicĭ oamenĭ din satul meŭ,
Nicĭ nu-ĭ lumină de ceară,
Nicĭ oamenĭ din a mea țară ;

cînd ne gîndim că rămasul bun ce-l lasă cătana mameĭ sale este :

Maică, măiculița mea
De te-a lovi dor de mine
Ia drumuțul de-a lungul,
Orașele de-a rîndul,
Că pe mine mi-ĭ afla
In fundul Italieĭ
La compania Mîndrieĭ,
Sub o tulpină de brad
Acolo mi-afla-ngropat,

(Poezie populară)

apoĭ vedem cît de negru și întunecos este fondul tabloluĭ, cît de profund interes dramatic insuflă Coșbuc — și printr-un cuvînt! — peste tînguirea ibovniculuĭ nenorocit.

Am să plec . . . . .
. . . .
Omul fără de noroc
Tot cu răul să-ntîlnește !

iată singurele vorbe despre el, despre plecarea luĭ, despre cătănie.... Oh, nu de cătănie e vorba aicĭ, nu ; e vorba de ceva care-l arde maĭ tare și maĭ amarnic,

Am să plec ! și par'că-mĭ moare
Inima, să rupe-n mine.
Nu de voĭ ! Tu științ de cine !
Și mă doare
De-ași țipa !

. . . .

Tu-mĭ eştĭ frate dintr-o mamă,
Mă iubeştĭ! Ţi-o las în samă,
Mi-o păzeşte ca de foc

Ah, dar aicĭ începe în sufletul recrutuluĭ zbuciumul. Drăguța luĭ e frumoasă,

Ia-ĭ atît de subţirică!
Ca pe-o floare
Poţĭ s-o frîngĭ

. . . .

Ia, cu părul gălbior
Naltă, zugrăvită-ntreagă,
Cînd îşĭ mlădie trupşorul!
A ursit-o-n faşă dorul
De-a fi dragă
Tuturor

și totușĭ el trebue să înduplece pe frate-său să n-o îndrăgească! Să teme de frate-său și luĭ i-o lasă în samă! Dar să teme și de ia! Trecutul luĭ, poate prea ușoara-ĭ izbîndă, poate și o adîncă cunoștință a inimeĭ omeneștĭ îl face să prevadă că va veni un timp cînd jocul va lipi pe drăguța luĭ de sinul altuĭ flăcăŭ; cum o știe cam slabă de înger și poate cam iubeață, ar vrea și să-ĭ spue luĭ frate-săŭ asta și să-l înșele asupra purtărilor eĭ; ar vrea și s-o arete ușurică și să n-o înjosască; și toate aceste pornirĭ nepotrivite una cu alta, toate aceste sentimente vrăjmașe îĭ muncesc sermana judecată ca pe un rug dureros și-l fac atîta de copilăros, atîta de plin de contradicțiĭ, atîta de turburat și de tremurător, încît însuș inima noastră ajunge a nu să maĭ stăpîni: nu știm să plîngem orĭ să rîdem de naivitatea luĭ, să ne fie milă orĭ rușine de lipsa luĭ de judecată... și toată starea asta de nelămurire, de nedumerire sufletească pe care o soarbem vers cu vers, vorbă cu vorbă, durează pînă cînd recrutul țăran îșĭ formulează sancțiunea finală a vorbelor luĭ:

Căcĭ fac moarte
Pentru ia!

Acuma pricepem naivitatea luĭ, lipsa luĭ de judecată, nelămurirea vorbelor luĭ, teama de a numi lucrurile pe nume, contrazicerile luĭ nenumărate, stăruința pe care o pune către țelul încă întunecat... toate acestea acuma sînt limpezĭ, toate acestea semnele pline de viață ale aceluiașĭ sentiment: dragostea, puternica dragoste, sentiment profund în tot ce are ia maĭ omenesc, profund în tot ce are ia maĭ specific țărănasc:

Căcĭ fac moarte
Pentru ia!

Dar analiza acesteĭ poeziĭ nu e în deajuns: ar trebui s-o putem citi toată, toată așa cum o citește omul singur noaptea, cînd să poate opri oare-ntregĭ pe murmurul uneĭ singure strofe, pe îngînatnl unuĭ singur vers, pentru ca să putem gusta farmecul uneĭ poeziĭ superbe, pentru a putea pricepe minunatul dar ce are Coșbuc— mă întorc iarășĭ la vorba mea de dinioarea—de a plînge cu cel întristat și a-ĭ descrie durerea, lăsînd pe om în apele luĭ, lăsîndu-l cu gîndurile, cu gusturile, cu firea și cu graiul luĭ—întru cît bine înțeles să împacă toate acestea cu cerințele formale ale arteĭ.

Veĭ vedea-o pe la horĭ.
Să n-o lașĭ la vino-ncoace. —
Stăĭ cu ia, ce știĭ tu-ĭ spune,
Dar cu capul mi te pune
Să n-o joace
Alțĭ feciorĭ!

Tu s-o jocĭ dar maĭ așa
Liniștit cum jocĭ pe-o soră,
Să n-o strîngĭ prea mult la tine,
Că ea, biata, de rușine
Maĭ mult horă
N-a juca!

Tu o vezĭ şi n-o-nţelegĭ;
De o cuprinzĭ, ia ştie una:
Moartă-n braţe ţi să lasă,
Dar de ciudă plînge-acasă,
Plînge-ntr-una
Zile-ntregĭ!

. . . . .

Ia va zice tot ce vreĭ;
O dezmerzĭ şi nu te vede,
O săruţĭ şi-ĭ pare bine.
Ah, dar crede-mă pe mine
Şi nu crede
Vorba eĭ!

Apoĭ naivitatea luĭ ajunge neîntrecută:

Ce folos ca tu s-o strîngĭ?
Simţĭ tu că pe ia o doare?
Vezĭ, nicĭ eŭ n-o strîng de frică:
Ia-ĭ aşa de subţirică!
Ca pe-o floare
Poţĭ s-o frîngĭ!

Cătră sfîrşit însă recrutul să încruntă:

De-ĭ vedea pe cine-va
Pe la eĭ în fapt de sară,
Prinde-l într-adins ca-n glumă,
Frînge-ĭ gîtul şi-l zugrumă,
Ca pe-o fiară
Nu-l cruţa!

Şi-apoĭ las' să fie-al meŭ
De-ĭ păcat! La judecată
Eŭ voĭ merge pentru tine!

Eŭ daŭ samă! Şi pe mine
Să mă bată
Dumnezeŭ.

Poartă-ĭ grija! Tot a mea
S-o găsesc, tot dar să-mĭ poarte!
Dar de nu-ĭ păzi-o bine,
Ţi-aĭ găsit duşman în mine
Căcĭ fac moarte
Pentru ia!

Nu e nevoe să analizăm şi celelalte poezii, despre care v-am vorbit; din toate reesă limpede şi lămurit adevărul pe care vi-l spuseĭ la început că in toate aceste poeziĭ Coşbuc să ascunde, nu ne vorbeşte nimic despre el!

Acuma, după toate acestea, cînd v-aş citi o poezie ca *Subţirica din vecinĭ*, în care gingăşia, veselia dragosteĭ şăgalnice şi fericite e descrisă cum n-avem nicĭ seamăn nicĭ umbră în literatura noastră — aţĭ putea d-v spune, cu mînă pe cuget, dacă vorbeşte Coşbuc despre dînsul saŭ dacă nu cumva cine-ştie-ce flăcăŭ şi-a destăinuit poetuluĭ taina aceasta dulce şi fermecătoare?

Ia mergea căpşunĭ s-adune
Fragĭ s-adune —
Eŭ şedeam pe prag la noĭ.
Ia, ca şarpele prin foĭ,
Vine ncet, pe ochĭ îmĭ pune
Mînele eĭ micĭ şi moĭ,
In ureche-o vorbă-mĭ spune,
Rîde lung şi fuge-apoĭ.

Peptul plin cu mîna-l ţine,
Strîns îl ţine,
Că-ĭ pept tînăr şi mereŭ
Ar sălta, şi-n salt e greŭ.
Stă pe loc şi-ĭ pare bine,
Bate-n palme: „Te ştiu eŭ!
„Nu maĭ viŭ! De viŭ la time,
„Mă săruţĭ şi nu maĭ vreŭ!“

Flăcăul o chiamă, apoĭ să face supărat:

. . . . . . „Eĭ du-te dar“
Capul mi-l proptesc pe coate
Staŭ pe prag, pe gîndurĭ iar.

Stînd aşa, un braţ rîdică,
Blînd rîdică
Părul meŭ pe frnnte dat.
Cînd mă-nalţ, rămîn mirat:
„Te-aĭ întors?“ Şi subţirică
Ia pe pĭeptu-mĭ s-a lăsat
Şi zimbea cu-n fel de frică:
„Răule, te-aĭ supărat?“

Lăsînd la o parte frumuseţa, viaţa, ce însuflă această poezie — oh, de multe orĭ cel ce vorbeşte despre poeziĭ are aerul nu numaĭ că lasă la o parte dar chiar că uită aceste frumusețĭ, atuncĭ cînd începe a le explica — nu observaţĭ d-voastră aicĭ cît de bine e pricepută şi descrisă nu numaĭ starea poetuluĭ, ci şi a drăguțeĭ luĭ? Cu ce să încheie bucata?

Şi zîmbia cu-n fel de frică:
„Răule, te-aĭ supărat?“

ca şi cum poetul a voit să facă din bunătatea feteĭ ultima trăsătură care desăvîrşeşte tabloul fericireĭ luĭ, ca şi cum — păcat că nu pot întrebuința alt cuvînt, căcĭ aceasta dă a înțelege că eŭ nu sînt convins de ceia ce spun — ca şi cum, saŭ maĭ bine, *pentru că* toată plăcerea şi fericirea poetuluĭ nu e numaĭ în sărutarea pe care o gustă pe buzele drăguţeĭ, ci maĭ ales în mişcările, apucăturile, jocurile, glumele, gîndul şi inima eĭ: e perdut uitîndu-să la ia, pe ia o vede, pe ia o chiamă, pe ia ni-o descrie; sufletul luĭ e perdut într-al eĭ, saŭ maĭ bine, amîndouă sufletele să topesc într-o flacără superioară şi sfîntă, în flacăra dragosteĭ.

Şi cînd gîndesc că vă spuneam că Coşbuc vorbeşte despre el aicĭ! Despre el, da! Dar ce este el aicĭ? E un prilej, e cel mult un factor; nu este acel *eŭ* gelos şi amarnic care-şĭ robeşte iubita, înjurăturile; şi toată lumea; e un *eŭ* atît de dulce şi de prietenos, atît de bun

şi iubitor, ca par-că maĭ mult ar fi vorba de *doĭ* de *eĭ amîndoĭ*, de cît de unul din eĭ.

Imĭ pare răŭ că timpul nu-mĭ dă voe să compar această poezie cu una a luĭ Eminescu, care are tot cam acela-şĭ subiect, dezmerdările a doĭ iubiţĭ, anume *Noaptea*: o asemenea comparare ar lămuri minunat deosebirea dintre aceste două felurĭ de *eŭ* şi ne-ar face şi maĭ bine să înţelegem caracterul luĭ Coşbuc saŭ maĭ bine caracterul artistic al luĭ Coşbuc; dar, cum vom avea curînd ocazie să maĭ vorbim despre asta, ne putem mulţumi şi cu atîta.

* * *

Noĭ pînă acuma ne-am ocupat numaĭ de poeziile luĭ de dragoste şi totu-şĭ am putut descoperi o mulţime de soiurĭ de dragoste în o mulţime de împrejurărĭ care, împreună cu caracterele, diversifică la nesfîrşit unitatea fundamentală şi adîncă a acestuĭ sentiment. A putea să pricepĭ, să simţĭ şi să descriĭ toate aceste faze şi întrupărĭ e deja mult.

Dar nu numaĭ în poeziĭ de dragoste să arată darul acesta al luĭ Coşbuc. Il găsim de pildă în puternicul *Cîntec barbar* [8]) în care acelaşĭ poet, cu aceia-şĭ îndămănare, cu aceiaşĭ amănunţime, cu aceiaşĭ adîncime, simpatie, cu care ne-a descris glumele nevinovate saŭ vinovate ale flăcăilor şi fetelor, farmecul tainic şi scump al doruluĭ, acelaş poet ne insuflă tot ce ura selbatică a unuĭ barbar înfuriat poate simţi, urzi, dori înpotriva împărăţieĭ romane.

Ce săritură! de la îngustimea bordeelor, în care să petrec scenele despre care am vorbit pînă acuma, iată-ne de-o-dată în mijlocul nemărginiteĭ întinderĭ a împărăţieĭ romane, de la micul şi neînsemnatul orizon de gîndurĭ în care să cuprinde şi sfîrşeşte tot sufletul fetelor ce să uită în oglindă, saŭ ţese la războĭ, saŭ să joacă în hucĭ cu ibovnicul lor, iată-ne deodată pe înălţimele cele maĭ ameţitoare ale unuĭ moment istoric din cele maĭ însemnate, în care potopul de gîndurĭ, măreţia şi încordarea lor n-aŭ alt seamăn decît neînfrînarea patemeĭ şi selbătăcia pornireĭ. Despreţ, ură şi reutate, încrederea cea maĭ nebună în propria lor

8. Pag. 159.

putere, cruzimea cea maĭ sîngeroasă, dar, poftă neînfrînată de măcel, plăcerea cea maĭ fioroasă a unuĭ succes gustat maĭ înainte de dobîndire, cu scrîşnirile din dinţĭ, mormanul de cadavre, îngenunchiarea întregeĭ civilizaţiĭ, sfărmarea tuturor zeilor, dezgroparea chiar a morţilor pentru a-ĭ putea pălmui şi scuipa ; iată un tabloŭ atît de puternic al furieĭ, atît de fioros încît citirea luĭ ajunge o nuptăire (cauchemar), iar amintirea luĭ un chin.

Şi nu numaĭ sentimentele sînt deosebite.

In *Recrutul* ca maĭ în toate poeziile de care am vorbit — afară de *Rugămintea din urmă* — maĭ toţĭ eroiĭ să despart pare de toată lumea, îşi pironesc gîndul şi ochiĭ la un obiect mic şi neînsemnat, care capătă în ochiĭ lor preţ şi măreţie uriaşă. Aci ura barbarilor e sublimă: ţinta lor este ruina, înjosirea întregeĭ şi nemăsurateĭ împărăţiĭ ! Cu o scînteere de geniŭ, de acele scînteerĭ pe care le scot totdeauna ciocnirile unor patimĭ puternice ; barbarul cuprinde într-o clipă pe tot ce e Roman : cohortele, ca şi holdele, barbaţiĭ ca şi femeile, templele ca şi lagările, patriciĭ cu togă ca şi poporul de jos, zeiĭ ca şi morţiĭ, tot, dar *tot ce e Roman, tot trebue sfărămat, îngropat, nimicit, căcĭ toţĭ aceştia, toate aceste puterĭ, cu saŭ fără cuget, cu saŭ fără ştiinţă, cu saŭ fără voinţă, toate într-o solidaritate fatală aŭ lucrat împreună, aŭ trăit împreună, aŭ stîrnit, ca un singur tot, aceiaşĭ ură selbatecă şi nesăturată încă.*

E îngrozitoare ura aceasta oarbă şi nedreaptă, e îngrozitoare şi totuşĭ e tot blîndul, gingaşul şi nevinovatul şi, copilărosul Coşbuc care ne-o descrie !

Ce prapastie ! nu e aşa ?

Eĭ bine, nu e tocmaĭ aşa şi dacă veţĭ binevoi a vă reaminti ceva, veţĭ vedea că prăpastia v-am insuflat-o eŭ prin chipul şi şirul cum v-am povestit lucrurile, dar că nu este, că nu există în firea lor.

Cînd vă citeam nişte versurĭ aşa par'că aruncate din întîmplare în coada poezieĭ, precum următoarele din *Recrutul*

De-ĭ vedea pe cine-va
Pe la eĭ în fapt de sară,
Prinde-l într-adins ca-n glumă,

Frînge-ĭ gîtul şi-l zugrumă
Ca pe o fiară,
Nu-l cruţa

Şi-apoĭ las' să fie-al meŭ,
De-ĭ păcat

observaţĭ restricţia, căcĭ e plină de învăţăminte.

La judecată
Eŭ voĭ merge pentru tine!
Eŭ daŭ sama! Şi pe mine
Să mă bată
Dumnezeŭ.

Poartă-ĭ grija . . . .
. . . .
Căcĭ fac moarte
Pentru ia!

la cetirea versurilor acestea chiar maĭ adineoarea — asupra cărora înadins n-am stăruit — aţĭ ris, vi s-aŭ părut ciudate, poate nepotrivite şi de sigur aşa aŭ părut multora multe din încheerile poeziilor luĭ Coşbuc.

Cînd fata moraruluĭ îşĭ încheie tînguirea zicînd:

O macină grîul maĭ bine
Şi-nvîrte-te, roată, mereŭ!
Că lumea să-nvîrte cu mine
Şi vreŭ, şi eŭ nu ştiŭ ce vreŭ:
Ba lasă, că ştiŭ eŭ ce vreŭ:
Aş vrea să fiŭ, roată, sub tine

saŭ, cînd flăcăul înstărit căruia-ĭ e dragă *numaĭ una* o fată săracă, îşĭ arată hotărîrea nestrămutată de a rămînea credincios feteĭ, prin versurile

Să-mĭ cînte lumea cîte vrea!
Mi-ĭ dragă una şi-ĭ a mea:
Decît să mă dezdar de ia
Maĭ bine-aprind tot satul.

sfîrşiturile astea ni să par căutate, născocite anume într-un scop teatral, vorbele ne par umflate, pline de lăudăroşie şi umblînd după efect, şi nu lipseşte mult pînă să învinuim pe Coşbuc de neadevăr psihologic, de nepotrivire artistică, de maĭ ştiŭ eŭ ce.

Şi cu toate acestea vina este în noĭ, nu în Coşbuc: pe cît sînt de adevarate vorbele dulcĭ, moĭ, molatice şi line de pe la începutul poezieĭ cînd eroul să stăpîneşte, să dezmiardă, să linguşeşte, să umileşte, tot pe atîta sînt de adevărate şi sfîrşiturile acestea energice, hotărîte, tăetoare care arată momentul suprem al cugetăreĭ eroului, cînd după un încunjur de cîte-va clipe, cîte-va dibuirĭ nehotărîte, pe care însăşĭ alcătuirea îngăimată a versuluĭ ni le sugerează, cînd, ne maĭ stăpînindu-să fără voe grămădeşte într-o frază, toate puterile sufleteştĭ care i s-aŭ grămădit în ultimul gînd.

Efect? fireşte efect! pentru că şi Eminescu caută în versul de la urmă să concentreze ce are de concentrat,

Ci tu rămiĭ în floare ca luna luĭ April,
Cu ochiĭ marĭ şi galeşĭ, cu zimbet de copil;
Din cît eştĭ de copilă, să-ntinereştĭ mereŭ
Să nu mă ştiĭ pe mine, cum nu m-oĭ şti nicĭ eŭ.

pentru că şi la Vlăhuţă ultimul cuvînt este ultimul strigăt al inimeĭ care concentrează şi sintetizează tot sufletul luĭ:

Văpae, ce-o să pese lumeĭ
Că tu te mistuĭ — luminînd?

orĭ

Lumea ce-aĭ visat, în suflet negăsind-o nicăirea
Caută-ţĭ în tine însu-ţĭ liniştea şi fericirea!

pentru că în toate poeziile — cum e cazul pentru Vlăhuţă — în toate temperamentele ascendente, acesta e mersul gîndireĭ în clipele de emoţie [9]: fiecare gînd, fiecare amintire adauge cantitatea şi calitatea sa de emoţie lîngă aceia care l-a deşteptat şi cu cît patima este maĭ puternică, maĭ înverşunată cu atîta legătura

---

9. Asupra acesteĭ numirĭ şi acesteĭ afirmaţiĭ vezĭ articolul al treilea.

logică dintre ideĭ este maĭ slabă, şi cu cît este maĭ covîrşitoare puterea patimeĭ asupra inteligenţeĭ, cu atîta par maĭ neîndreptăţite strigătele, fiorurile patimeĭ.

In Eminescu, despre a căruĭ bogăţie de cunoştinţĭ v-am vorbit maĭ spre început, potrivirea dintre forţa patimeĭ în clipa de emoţie şi cantitatea şi calitatea ideilor şi a imaginelor este aşa de minunată în cîte-va poeziĭ, încît nicĭ nu băgăm de samă săriturile inteligenţeĭ, contrazicerile dintre ideĭ, ciocnirea imaginilor şi a pornirilor subconştiente: concluzia poezieĭ ne pare logică, poezia ne pare ca un mers lin, spăimîntător al unuĭ fluviŭ larg şi adînc.

In Coşbuc lucrul stă altfeliŭ: orĭ cîte imaginĭ şi ideĭ şi-ar fi adunat prin viaţa de toate zilele, prin învăţătura din strămoşĭ, prin meditaţie, un recrut, orĭ o fată de morar de sat, orĭ un alt eroŭ din aceĭ studiaţĭ pînă acuma, ce poate să însemneze această săracă comoară intelectuală cu care eroul trebue să cumpere încrederea noastră? ce puterĭ poate el pune în slujba patimeĭ luĭ? cu ce argumente şi dovezĭ poate el umplea albia adîncă şi prăpăstioasă pe care-l mînă patima nestăpînită a omuluĭ impulziv, a omuluĭ neînfrînat de civilizaţie, a omului aproape de natură? In clipele de emoţie, inteligenţa luĭ pare ruptă în bucăţĭ între care găsim golurĭ; ia nu poate ţinea piept viforuluĭ patimeĭ, nu poate stăpîni pornirile, ca să le îmbrace frumos pentru sine şi pentru semenĭ, ca să le împodobească, să le justifice: inteligenţa luĭ are zvîcnirĭ, nu curs regulat; omul nu să poate înşela pe sine singur asupra ţinteĭ luĭ, asupra direcţieĭ pornireĭ luĭ: el ştie ce vrea; şi această ţintă să înfăţişază cu atîta putere în realitatea eĭ precisă şi luminoasă, încît pentru ce ar maĭ ascunde-o? I-ar fi chiar zădarnică încercarea: a cercat o clipa, două; s-a stăpînit omul o strofă, două; a vrut să să ascundă, să mintă — oh, şi minte atît de stîngaciŭ — dar asta îl oboseşte prea mult şi la urmă ne maĭ putîndu-să stăpîni, sbucneşte într-un strigăt cu atît maĭ spăimîntător cu cît pare maĭ neaşteptat! Dar cîte puterĭ oarbe, cîte pornirĭ fără nume — adevărat fără nume, căcĭ n-aŭ pentru eroŭ nicĭ nume nicĭ înţeles — n-aŭ chinuit sufletul eroului atuncĭ cînd el vorbea dulce şi blînd şi cuminte! Dar ce

clipă grozavă în puterea şi concentrarea eĭ, clipa aceia cînd omul stă în fața propriilor sale minciunĭ, cînd încă nu s-a hotărît să spue ce-l doare și ce-l arde! Scena aceasta mută, pe care trebue să ne-o închipuim înainte de sfîrșitul poezieĭ, pe care un actor trebue să ne o joace cînd ne-ar citi o poezie de asemenea natură a luĭ Coșbuc, scena aceasta mută este cu atîta maĭ grozavă cu cît este maĭ ascunsă. Și deodată ca un suspin, ca un geamăt apare:

De cît să mă dezbar de ia
Maĭ bine-aprind tot satul!

orĭ

Ba lasă, că ştiŭ eŭ ce vreŭ:
Aş vrea să fiŭ, roată, sub tine

orĭ

Căcĭ fac moarte
Pentru ia!

Asemenea poeziĭ nu să pot asemăna decît cu cursurile prăpăstioase de munte, unde numaĭ repegiunea curgereĭ face că albia nu remîne goală de puțina apă ce lunecă la vale.

Dar dațĭ unuĭ pîrîŭ de munte, cu înclinarea sa spăimîntătoare, cu albia luĭ împiedecată și sălbatecă, cu malurĭ neregulate și ascuțite, dați-ĭ valurile marĭ și nesfîrșite, dați-ĭ apa îmbelșugată pe care i-o varsă topirea zăpezilor, și vețĭ vedea spectacolul măreț și înfiorător în sublimitatea luĭ al uneĭ revărsărĭ prăpăstioase de munte: iată cîntecul barbar, în care violența patimeĭ, răpegiunea și nebunia pornireĭ sînt atît de bine cumpenite de bogăția ideilor, de mulțimea cunoștințelor și a imaginilor.

Și omul care cu o putere așa de mare, a priceput sufletul recrutuluĭ și a feteĭ moraruluĭ, omul acela este capabil — și ațĭ văzut că este — să priceapă și furtuna barbarilor.

Voĭ laşĭ dătătorĭ de poroncĭ,
Maĭ ridețĭ! Nevolnică turmă,
Maĭ ridețĭ, că-ĭ răsul din urmă!..
S-apropia ziua! Şi atuncĭ . . . .

Eşi-vor din negru pămînt
In zale de-argint cavaleriĭ,
Puternicĭ ca grindina veriĭ
Şi roibiĭ cu nările-n vînt
Vor trece-n sălbatec galop
Spre Roma....
Călcînd pe cohorţĭ
Răzbi-ţi-vom colosul de-aproape
Şi nu va fi cine să-ngroape
Mulţimea cea mare de morţĭ!

Din Istru vom face pîrăŭ
Să-l umpli, Romane, cu sînge,
Cu lacrîmĭ, pe cari le-or plînge
Nevestele neamuluĭ tăŭ!
. . . .
Şi-om face să fie o dată
Toţĭ corbiĭ şi lupiĭ sătuĭ!
Căcĭ vultur să fiĭ, un colos
Cu aripĭ de răpezĭ furtune
Şi cuibul în cer de l-aĭ pune,
De-acolo noĭ da-te-vom jos.

Ce-ĭ viŭ, sfăşia-vom în dinţĭ,
Aprinde-vom templele tale
. . . .
Şi, fără milă călăĭ,
In faşe strivi-vom poporul
Şi mîndri vom pune piciorul
Pe gîtu-mpăraţilor tăĭ!

Vom face cît cerul de-nalt
Mormanul cadavrelor crunte,
Şi munte vom pune pe munte
Şi ceruluĭ da-vom asalt.
Pe-al vostru Zamolxe-pigmeŭ
L-om prinde de barbă-nhăţîndu-l
. . . . . căcĭ acel Dumnezeŭ

Ce lasă pe-al vostru pămînt
Să crească atîta urgie,
Acela nu poate să fie
Nicĭ mare, nicĭ tare, nicĭ sfînt

. . . .

Că dacă voĭ toţĭ aţĭ muri
De spaimele morţĭ-nainte
De-al nostru sosit, din morminte
V-am scoate, de-or unde veţĭ fi,
Şi răzbunătoarelor sorţĭ
Le-am face cu palma dreptate,
Căcĭ fetele voastre le-am bate,
Scuipîndu-ţĭ pe fiiĭ tăĭ morţĭ.

Şi cu toate acestea, cu toată puterea selbatică din poezia aceasta, poate tocmaĭ din pricina acesteĭ puterĭ, cîntecul barbar nu arată acea cumpăneală sufletească, de care vă vorbeam, între materialul intelectual şi cel emoţionalo-voluntar; prea puţine detaliurĭ plastice, prea mereŭ aceia-şĭ coardă zbîrnie, a măcelului şi a sîngeluĭ; această poezie nu înfăţişază decĭ modelul poeziilor de acest feliŭ:

Acest model este altă poezie, *Noĭ vrem pămînt* [10].

Aicĭ nu numaĭ sentimentul este puternic, aproape selbatec, dar încă el este atît de bine îndreptăţit; în jurul gînduluĭ pironit care îmbracă dorinţa din poezie, în jurul cuvintelor de foc care ard în sfîrşitul fiecăreĭ strofe, în jurul vorbelor „noĭ vrem pămînt" care cu o îndărătnicie pătimaşă învîrtesc toată mintea noastră pentru a o aduce la acelaşĭ punct; în jurul acestor gîndurĭ să adună atîta potop de amintirĭ dureroase şi crude, atîtea adevărurĭ goale şi oribile în goliciunea lor, atîtea suferinţĭ actuale, atîtea dorinţĭ sfinte şi cinstite, încît poezia, maĭ puţin sublimă în înălţimea cugetăreĭ decît *Cîntecul Barbar*, ne zgudue maĭ tare şi maĭ adînc.

---

10. Apărută în „Vatra" apoĭ publicată în „Fire de tort" pag 31.

Flămînd şi gol, făr-adăpost
Mi-aĭ pus pe umerĭ, cît aĭ vrut
Şi m-aĭ scuipat şi m-aĭ bătut
Şi cîne eŭ ţi-am fost!

Eŭ? — Oh nu: aicĭ nu e vorba de *eŭ*, de *un* ţăran oare-şĭ-care, asupra căruia poate cădea învinuirea beţieĭ, a leneĭ, a nevredniciei, a mişelieĭ, învinuire care dacă nu îndreptăţeşte nepăsarea stăpînuluĭ, cel puţin îl împacă pe sine cu creştinizmul şi morala luĭ; nu. Aicĭ, după cum în ura sa barbarul învăluia toată lumea romană, tot aşa în amarul şi suferinţa aceluĭ *eŭ*, este cuprinsă suferinţa şi amarul ţărănimeĭ.

Din strofa întîia chiar toate elementele saŭ, maĭ bine zicînd, toate direcţiile în care vor zbura gîndurile poetuluĭ şi ale erouluĭ ţăranesc, toate ne sînt arătate: *eŭ* sufăr, dar nu sînt numaĭ *eŭ*, ci sîntem *noĭ* care suferim cu toţiĭ de un ciocoiŭ pribeag, care ne-a adus în aşa hal că am ajuns să răbdăm tot numaĭ pămînt să ne dea.

Ciocoĭ pribeag, adus de vînt,
De aĭ cu iadul legămînt
Să-ţĭ fim tot cînĭ,—loveşte-n noĭ!
Răbdăm poverĭ, răbdăm nevoĭ
Şi ham de caĭ şi jug de boĭ,
Dar vrem pămînt.

Dar strofa aceasta, care este una din cele treĭ maĭ puternice şi maĭ artistice din toată poezia, atinge sublimul în versul unde naivitatea ţărănească încearcă să-şĭ lămurească fatalitatea cu care s-a petrecut ruinarea luĭ:

De aĭ cu iadul legămînt
Să-ţĭ fim tot cînĭ....

ce copilărească ne poate părea această explicare şi totuşĭ ia este filozofia sociologică a ţărănimeĭ noastre, care se simte strivită, care vede *cum*, dar nu pricepe ce forţe fatale o nimiceşte şi care, în ceia ce numeşte ia ciocoiŭ nu vede decît saŭ un instrument orb al durerilor necurate saŭ un Faust de altă natură care a făcut legămînt cu iadul: nouă oamenilor culţĭ — atît de culţĭ că am ajuns aproape nesimţitorĭ la suferinţele care nu să

descriŭ în limba de salon — nouă ne pot părea neînsemnate asemenea versurĭ şi totuşĭ să nu uităm că ele cuprind în cîteva cuvinte aceia-şĭ cugetare ce licureşte în versurile luĭ Eminescu:

De la Turnu-n Dorohoĭ
Curg duşmaniĭ în puhoĭ
Şi s-aşează pe la noĭ;
Şi cum vin cu drum de fer
Toate cîntecele per;
Zboară paserile toate
De neagra streinetate.

. . . .

Işĭ dezbracă ţara sînul:
Codrul, frate cu Romînul
De secure să tot pleacă
Şi izvoarele îĭ sacă,
Sărac în ţară săracă!

unde nu e vorba de sărăcia ţăriĭ, ci de sărăcia ţăranilor! In sfîrşit să nu uităm că în toate acestea este adînca filozofie descurajată şi tristă a ţăranilor, filozofie care în sublima eĭ naivitate ar merita să ne facă maĭ puţin semeţĭ, maĭ puţin încrezătorĭ, maĭ blînzĭ şi maĭ milostivĭ cînd ne gîndim la civilizata Romînie a oraşelor şi la selbatica Romînie a satelor.

Ascultaţĭ maĭ departe tînguirea, care nu maĭ e spusă ca o tîngnire, ci maĭ mult ca o învinuire amară, aproape ca o cerere de socoteală:

O coajă de mălaĭ de erĭ
De-o vezĭ la noĭ, tu ne-o apucĭ;
Băeţiĭ tu-n războĭ ni-ĭ ducĭ,
Pe fete ni le cerĭ.
Injurĭ ce-avem noĭ drag şi sfînt;
Nicĭ milă n-aĭ, nicĭ crezămînt!
Flămînzĭ copiiĭ în drum ne mor
Şi ne sfîrşim de mila lor, —
Dar toate le-am trăi uşor.
De-ar fi pămînt.

Şi totu-şĭ nu e de ajuns: suferinţe, necazurĭ, coaja de mălaĭ răpită pot, pentru oameniĭ de legĭ, să nu fie destule dovezĭ de *drept la pămînt,* fără de care *noĭ vrem pămînt* poate ajunge o poezie tot atît de selbatică pe cît este şi *cîntecul barbar.* Dar cu o stăruinţă pe care ne-o îndreptăţeşte în de ajuns starea de obidă şi de răutate a suferinţeĭ zugrăvită în poezie, aceste necazurĭ şi suferinţe, aceste bătăĭ de joc sînt descrise cu o amănunţime, varietate şi plasticitate care ne înfiorează:

N-avem nicĭ vreme de-nchinat
Căcĭ vremea ni e-n mînĭ la voĭ;
Avem un suflet încă-n noĭ
Şi par-că l-aţĭ uitat!
Aţĭ pus cu toţiĭ jurămînt
Să n-avem drepturĭ şi cuvînt:
Bătăĭ şi chinurĭ, cînd ţipăm;
Obezĭ şi lanţ, cînd ne mişcăm;
Şi plumb, cînd istoviţĭ strigăm
Că vrem pămînt!

Şi totuşĭ maĭ e ceva: este nu numaĭ dreptul celuĭ chinuit la mila noastră, nu numaĭ dreptul celuĭ călcat în picioare la ajutorul nostru, este maĭ mult: e *dreptul ţăranuluĭ la pămîntul pe care-l cere.*

Acest drept este săpat cu slove de foc în treĭ strofe, din care cea d-intîiŭ şi a treia sînt de o putere neasemănată:

De-avem un cimitir în sat
Ni-l faceţĭ lan, noĭ boĭ în jug,
Şi-n urma lacomuluĭ plug
Ies oase şi-ĭ păcat!
Sînt oase dintr-al nostru os:
Dar ce vă pasă! Voĭ ne-aţĭ scos
Din case goĭ în ger şi-n vînt,
Ne-aţĭ scos şi morţiĭ din pămînt, —
O, pentru morţĭ şi-al lor prinos
Noĭ vrem pămînt.

Și-am vrea şi noĭ, şi noĭ să ştim
Că ne-ar sta oasele-ntr-un loc
Că nu-şĭ vor bate-aĭ voştriĭ joc
De noĭ, dacă murim.
Orfanĭ şi ceĭ ce dragĭ ne sînt,
De-ar vrea să plîngă pe-un mormînt,
Eĭ n-or şti-n care şanţ zăcem,
Căcĭ nicĭ pentr-un mormînt n-avem
Pămînt, — şi noĭ creştinĭ sîntem
Şi vrem pămînt

şi în sfîrşit sublima strofă:

Voĭ ce-aveţĭ îngropat aicĭ?
Voĭ, grîŭ! Dar noĭ strămoşĭ şi taţĭ,
Noĭ mame şi surorĭ şi fraţĭ!
In lăturĭ veneticĭ!
Pămîntul nostru-ĭ scump şi sfînt
Că el ni-e leagăn şi mormînt:
Cu sînge cald l-am apărat,
Şi cîte ape l-aŭ udat
Sînt numaĭ lacrîmĭ ce-am vărsat:
Noĭ vrem pămînt!

în care să afirmă puternic şi neclintit dreptul natural şi dreptul istoric, peste care numaĭ dreptul civil a putut trece, cu ajutorul celuĭ criminal!

Şi poezia să opreşte aicĭ? Nu, căcĭ nu să poate opri: aicĭ e jumătate de drum unde să poate opri un jurist, un teoretician, care nu doreşte alta decît să dovedească un principiŭ, dar nu un om pornit, clocotind de emoţie, care vrea împlinirea uneĭ cererĭ: pentru ţăran, dovada ce a adus-o în sprijinul cerereĭ luĭ, dovada că are drept la pămînt, dovada aceasta nu-ĭ e maĭ de nicĭ un folos: el ştie că s-a rugat, s-a tînguit în deajuns şi că totul i-a fost în zădar; el ştie că în faţa cerereĭ luĭ să rîdică ameninţătoare voinţa celuĭ ce are „cu iadul legămînt“. Incît pentru împlinirea cerereĭ luĭ îĭ trebue altă sancţiune şi aceasta este ceia ce totdeauna excesul de suferinţă, de nerăbdare şi de nepricepere a arătat omuluĭ simplist şi pornit: revoluţia:

Să nu dea Dumnezeŭ cel sfînt,
Să vrem noĭ sînge, nu pămînt!
Cînd nu vom maĭ putea răbda,
Cînd foamea ne va răscula,
Hristoşĭ să fiţĭ, nu veţĭ scăpa
Nicĭ în mormînt!

încît *Noĭ vrem pămînt* să isprăveşte acolo unde începe *Cîntec barbar.* Dar deosebirea aceasta este de căpetenie, pentru că numaĭ ia ne lămureşte şi simpatia maĭ mare maĭ adîncă pe care ne-o insuflă *noĭ vrem pămînt* şi extensiunea, dacă pot numi aşa, vieţeĭ sufleteştĭ maĭ vastă şi maĭ variată decît a celeĭ d-întîiŭ poeziĭ.

Cîntecul barbar este *afirmarea* unuĭ sentiment şi toate amănuntele, toate imaginele, fiecare strofă, fiecare rînd nu face alta decît să sape maĭ adînc, maĭ adînc afirmaţia aceasta. *Cîntecul barbar* să apropie de un strigăt. Momentul psihic ales este aşa că nu poate cuprinde un număr mare şi felurit de ideĭ saŭ imaginĭ, ci numaĭ cîteva, care cad repetîndu-să ca nişte lovituri de ciocan foarte puternice, dar pe care *graiul scris nu ni le poate deştepta cu acea vioiciune, claritate şi putere cu care aceste imaginĭ şi ideĭ trăesc în mintea poetuluĭ.* Aceasta însă însemnează că *poezia* scrisă nu poate, în mod artistic, înfăţişa şi deştepta acest moment psihic, pentru care e maĭ nemerită *arta dramatică* şi că decĭ, cu toate sforţările şi talentul vărsat în ia, poezia este mult inferioară celeĭ de a doua, poezieĭ *Noĭ vrem pămînt,* — In aceasta de pe urmă, momentul psihic este minunat de bine ales: nu numaĭ o dorinţă, o voinţă să afirmă, să sancţionează la urmă, ci maĭ ales un *sentiment să îndreptăţeşte*: un trecut întreg de viacurĭ, un prezent larg, vast şi feliurit, iată două izvoare de unde pot curge imaginĭ, ideĭ felurite şi nenumărate, adecă o sumă de elemente psihice pe care graiul le poate deştepta în sufletul cetitoruluĭ cu destulă putere şi de claritate, pentru ca poezia să emoţioneze pe cititor în acelaş fel şi grad în care a fost emoţionat poetul: rîpirea coajeĭ de mălaĭ, jertfa sîngeluĭ, foamea copiilor, pîngărirea Duminiceĭ prin silirea de a munci, rîpirea drepturilor, bătăĭ, obezĭ, plumb de puşcă, schimbarea cimitiruluĭ în lan şi ararea mormintelor, din care

es oase, şi în sfîrşit toate, dar toate amănuntele din poezie, uneorĭ brutale alte orĭ plastice, toate îndreptăţesc minunat sentimentul din poezie şi toate emoţionează.

Dar afară de aceasta: ura aceasta, setea aceasta selbatică de răzbunare, plăcerea aceasta fioroasă, pe care barbarul o gustă în preînchipuirea triumfuluĭ săŭ, toate aceste stărĭ sufleteştĭ sînt prin ele însăşĭ maĭ puţin molipsitoare decît înverşunarea cu care ţăraniĭ cer socoteală ciocoiuluĭ de chinurile îndurate, cruzimea cu care-ĭ aminteşte toate nelegiuirile, neclintirea cu care-şĭ afirmă dreptul la pămînt, dragostea nesfîrşită şi sfîntă pe care o arată faţă cu cela ce le e leagîn şi mormînt şi care are menirea să îndreptăţască ura mocnită ce tremură în ultima amenințare.

Şi, pentru ca deosebirea să să vază maĭ bine, presupunețĭ *Cîntecul barbar* ca o urmare a poezieĭ *Noĭ vrem pămînt*; presupunețĭ că setea de dreptate din cea de pe urmă ajunge sete de răzbunare, că tabloul de suferinţe ale impilatuluĭ ajunge tabloul cruzimilor luĭ, că ciocoiul ajunge victimă din călăŭ; poezia, presupuneţi-o tot atît de artistic alcătuită: sentimentele avînd aceiaşĭ tărie, imaginele avînd acea bogăţie şi felurime pe care o poate răbda feliul sentimentuluĭ: presupunețĭ cu alte cuvinte starea psihică din *Cîntecul barbar* deşteptată cu aceia-şĭ putere la urma stăreĭ psihice din *Noĭ vrem pămînt*: care ar fi impresia? De unde în mijlocul durerilor, în mijlocul simfonieĭ sfăşietoare din *Noĭ vrem pămînt* să aude îngînarea tainică şi rodnică a unuĭ ideal de dreptate, pe care o putem, o vrem s-o ascultăm pe urmă mult timp, în zgomotul dezordonat şi desfrînat al selbătăciilor din *Cîntec barbar* nu găsim nicĭ un ferment rodnic, nicĭ o notă simpatică pe care s-o maĭ dezmerdăm cu dragă inimă după aceia: după citirea poezieĭ, un vis chinuit, nu o meditaţie prelungită; un dor să uităm ce am văzut nu o dragoste de cele ce-am gîndit.

Iată dar că din toate punctele de vedere *Cîntec barbar* este inferior luĭ *Noĭ vrem pămînt* şi că decĭ am avut dreptate de a considera ultima poezie ca modelul poeziilor de feliul acestora.

Dar, vă rog să notaţĭ că învinuirile ce le-am adus

aci, nu micşurează întru nimic valoarea poetuluĭ; din potrivă. Coşbuc a fost în stare să priceapă şi să descrie minunat şi starea sufletească a celor care cer pămînt şi starea celor ce vor ruina Romeĭ: sînt stărĭ sufleteştĭ deosebite, cu toate că mulţĭ le pot confunda, — Coşbuc le-a simţit de o potrivă pe amîndouă; una e maĭ rodnică în poezie decît cealaltă, Coşbuc, fără să schimbe firea stăreĭ sufleteştĭ, ni le-a putut descrie pe amîndouă, aşa cum legile psihice spun, cum observaţiile psihice ne arată că să petrec.

* * *

Sufletul acesta atît de plastic încît să poate da după atîtea alte suflete străine, atît de simpatizător cu semeniĭ săĭ, încît tremură armonic cu durerile şi fericirile străine, încît prinde, ghiceşte, eternizează în versurĭ cel maĭ mic gest, cel maĭ ascuns gînd, cea maĭ tainică simţire, cu graiul cel maĭ firesc, cel maĭ adevărat, acest suflet, care în morală să chiamă *altruist*, iar în estetică să chiamă în lipsă de alt cuvînt *impersonal*, sufletul acesta, zic, întruneşte una din condiţiile fundamentale ale dramaturguluĭ.

Dramaturgul superior nu să vede în personajele sale; acestea aŭ, fie-care caracterul, pornirile, limba sa proprie şi numaĭ omul care poate pricepe artisticeşte, care poate pricepe *deplin* pe alţĭ oamenĭ, şi pe oamenĭ feliurițĭ, numaĭ acela poate fi un mare dramaturg.

Nu voiŭ să zic nicĭ că această condiţie este numaĭ a dramaturguluĭ, nicĭ că e îndestulătoare pentru dramaturg — aceste sînt probleme, pe care nu voiŭ să le ating aicĭ. De asemenea nu voiŭ să zic că, după cîte a scris pînă acuma Coşbuc, să vede că ar putea face şi bune piese de teatru. Din potrivă, cînd va veni locul şi timpul cuvenit, ne vom întreba dacă chiar talentul acesta al luĭ Coşbuc este atît de universal cît trebue pentru un dramaturg, ne vom putea face, pe cît cu putinţă este, o idee maĭ întreagă despre întinderea talentuluĭ luĭ Coşbuc: acuma nu este vorba decît despre ceia ce-a scris Coşbuc, nu despre ceia ce n-a scris.

Ceia ce reesă din spusele de pînă aicĭ este că la Coşbuc persoanele descrise în poeziile, pe care vi le-am numit maĭ înnainte şi care sînt toate în formă

lirică, aceste persoane sînt minunat de bine şi în întregul lor simţite, scenele descrise sînt atît de contagioase pentru poet că îl fac să să uite pe sine, pentru noĭ, că ne va face să-l uităm pe el.

Eĭ bine, faptul acesta este de o însemnătate capitală pentru estetică.

Anul acesta, la Sorbona, d-l F. Brunetière, într-o serie de lecţiĭ [11]), care aŭ făcut mare zgomot, a susţinut că între *individualizm* şi *lirizm* este o legătură aşa de strînsă încît unul este echivalentul celuilalt, încît este aproape acelaş lucru dacă nu chiar acela-şĭ lucru, orĭ vom începe cu individualizmul ca să ajungem la lirizm, orĭ cu lirizmul ca să ajungem la individualizm. Şi fireşte că d-sa a argumentat, a citat versurĭ şi poeţĭ, critice şi criticĭ pentru a dovedi lucrul acesta, pe care l-a înfăţişat cu un caracter de universalitate absolută. Acuma, după ce am studiat cîteva din bucăţile lirice ale luĭ Coşbuc, — şi nu e acesta singurul argument contra paradoxuluĭ susţinut de d-l Brunetière — acuma, maĭ putem noĭ afirma vorbele d-sale?

Liric? da; dar lirizmul săŭ nu este individualist, nu este preocupat de propria sa persoană, nu este îngust; nu! este un lirizm larg, în care simţirea poetuluĭ pare supusă, nu impusă eroilor cîntaţĭ, un lirizm altruist şi care, chiar dacă-şĭ are izvorul în simţirea personală a poetuluĭ, să rîdică maĭ sus şi ţinteşte maĭ departe de patima proprieĭ persoane.

Liric altruist — iată decĭ prima şi cea maĭ puternică impresie ce ne face Coşbuc, după studiul acestor poeziĭ lirice şi de dragoste.

Din acest punct de vedere, el n-are samăn în literatura noastră, decît poate pe Boliac şi Grigore Alexandrescu, care scriŭ cam în acelaşĭ mod: pun pe eroŭ să vorbească singur, îl pun să lucreze ca pe scenă, fără ca în descriere să ne apară poetul. Fireşte Coşbuc să deosebeşte de dînşiĭ: nu numaĭ că ceĭ dintîiŭ pun pe eroŭ să ne *descrie* lucrurile ca petrecute într-un trecut maĭ mult saŭ maĭ puţin departat, adecă nu numaĭ că

11. Care aŭ apărut pe urmă în volum sub titlul de: „Evolution de la poésie lyrique en France au XIX-e siècle“.

eĭ aleg momentul *epic* al sufletuluĭ erouluĭ, pe cînd Coşbuc îl alege pe cel *liric*, adecă nu descrie tocmaĭ momentul în care eroul este sub înriurirea emoţiuneĭ care-ĭ face să vorbească şi să lucreze [12]; dar afară de aceasta Coşbuc este maĭ puternic, pătrunde maĭ adînc în sufletul personajelor, ne arată maĭ viŭ ritmul frămîntat şi dureros al ideilor, bătăile turburate ale inimeĭ, contrazicerile fără samăn şi fără număr ce mişună în mintea unuĭ om emoţionat; pe cînd ceilalţĭ ne descriŭ maĭ mult pe dinafară personajele şi întîmplarile şi nu totdeauna păstrează în vorbă şi gest firea adevărată a celuĭ descris.

III

Dar am zis că asta este pentru Coşbuc caracteristic, adaug că este mult maĭ caracteristic decît s-ar crede. Mulţĭ din d-voastră vă puteţĭ închipui că aicĭ e numaĭ afacere de deprindere saŭ la urma urmeĭ chiar o şmichirie, un *truc*; cu alte cuvinte că în poeziile sale Coşbuc pune pe eroĭ să vorbească singurĭ numaĭ pentru că s-a deprins aşa saŭ că-ĭ vine maĭ uşor saŭ, în sfîrşit, căutînd să fie original, şi-a născocit saŭ însuşit modul acesta de compunere.

La urma urmeĭ chiar aşa să fie şi încă lucrul nu trebue trecut cu vederea aşa uşor: dacă, în căutarea originalităţiĭ, a ales saŭ şi-a născocit modul acesta de compunere, apoĭ asta însamnă, pare-mi-să că modul acesta să potrivea maĭ bine cu firea psihică şi artistică a luĭ; şi tot asta ar însămna dacă ar fi adevărat — şi este adevărat — că scrie aşa pentru că e aşa deprins, şi că aşa-ĭ vine maĭ uşor; încît deprinderea de a scrie aşa, plăcerea specială ce pare că simte el descriindu-ne pe alţiĭ, toate acestea dovedesc o *înclinare tainică, dar puternică a poetuluĭ spre împreună veţuirea cu viaţa sufletească a altora* spre analiza psihică simpatică, *spre acel altruizm moral,* de care vă vorbeam maĭ dinioarea şi *care-l face ca în orĭce împrejurare ceia ce-l atrage maĭ mult,*

---

12. Intrebuinţez aceste cuvinte în înţelesul în care le-am luat şi analizat în articolul „Clasificarea genurilor literare“ din *Literatură şi ştiinţă.* Vol. II.

ceia ce caută el maĭ mult este tovărășia unuĭ suflet de om care-l face să sa simtă străin în orice loc unde un semen de-al său nu să ivește pentru a învia natura și a da un rost și un înțeles viețeĭ, care-l face în sfîrșit că acolo unde nu găsește tovarășĭ, și-ĭ plăzmuește el și acolo unde-ĭ găsește, vede prin sufletul lor toată natura și toată viața pămîntească.

Incheerea aceasta, cum bine înțelegețĭ, atrage după sine nenumărate alte încheerĭ a cărora însemnătate este de căpetenie pentru Coșbuc și maĭ ales pentru dezvoltarea literatureĭ noastre.

Dar această încheere nu este deplin îndreptățită prin poeziile ce-am studiat pînă acum, ia merge maĭ departe decît aceste poeziĭ și cuprinde maĭ multe afirmărĭ decît ne îngădue studiul făcut pînă acuma.

Pentru a vedea dacă este și întru cît ia este adevărată, trebue să analizăm pentru poeziile sale lirice personale și maĭ pe urmă poeziile pe care poetica le numește epice.

* * *

Firește că nu toate poeziile personale ale luĭ Coșbuc, pot arăta cu aceiașĭ putere caracterul acesta, ci unele maĭ mult, altele maĭ puțin.

Foarte interesant ar fi pentru noĭ, să știm care poeziĭ anume sînt acele în care caracterul altruist este maĭ puternic și carĭ sînt acelea în care e maĭ slab, și aceasta pentru că vom putea ast-feliŭ pătrunde și maĭ adînc în firea psihică și artistică a poetuluĭ; dar această cercetare va veni la locul săŭ, atuncĭ cînd va trebui anume să determinăm natura filozofică a poezieĭ luĭ.

Pînă atuncĭ ne ajunge numaĭ să vedem *dacă* sînt poeziĭ personale în care este clar caracterul de care vorbim, și dacă aceste poeziĭ sînt multe saŭ puține, însemnate saŭ nu în opera poetuluĭ nostru.

Că vom găsi o poezie precum e *Cîntecul IX* [13]), care samănă atît de mult ca încordare și tărie de simțirĭ cu *Cîntecul barbar*, aceasta nu trebue să ne minuneze: observațĭ starea psihică descrisă:

---

13. Pag. 215.

Cu noaptea-n cap, din casa lor
Pe viscol am plecat
Şi-n deal m-am răzămat plîngînd
De-un paltin fulgerat.

Şi Oltul ca un leŭ rînit
Gemea la cotiturĭ
Şi trist vuiaŭ de-al toamneĭ vînt
Intinsele pădurĭ.

Părea că-mĭ plînge-n jur cu drag
Un glas de turturea,
Şi mă durea un singur gînd,
Că lumea nu-ĭ a mea,

Ca pe un păhar eŭ jos s-o pun,
Jos sub piciorul meŭ,
Şi s-o sfărîm şi mă prind
De piept cu Dumnezeŭ

şi spunețĭ dacă în asemenea stare sufletească însășĭ tăcerea despre semeniĭ săĭ, însășĭ uitarea despre aceĭ din casa cărora a eșit atît de zdrobit, însășĭ generalizarea furieĭ luĭ şi întinderea eĭ asupra lumeĭ întregĭ, dacă toate acestea nu să potrivesc minunat cu ceia ce-am spus pînă acum: versurile de pe urmă nu sînt numaĭ o iperbolă care zugrăvește intensitatea năcazuluĭ poetuluĭ, căcĭ cu aceiașĭ intensitate poetul ne-ar fi putut descrie necazul luĭ asupra caseĭ *lor*, asupra *lor* în feliul cum, dacă vă aducețĭ aminte, recrutul îșĭ descrie năcazul și ura pe acel care i-ar fura inima iubiteĭ

Prinde-l într-adins ca-n glumă:
Frînge-ĭ gîtul şi-l zugrumă
Ca pe-o fiară,
Nu-l cruţa,

Dacă poetul generalizază ura saŭ maĭ bine năcazul săŭ și-l întinde asupra lumeĭ întregĭ, apoĭ e din pricină că să-ngrozește de-a-șĭ privi în față vinovatul care a fost în stare să-ĭ răscolească în așa hal sufletul, este din pricină că acum acest vinovat nu este responsabil, nu este

vinovat de vina luĭ, ci că vina este în afară de el. în firea omenească, în răutatea din lumea întreagă: nu este aceasta destul de caracteristic?

Dar oare nu este tot aşa de caracteristic faptul că, dintre toate poeziile personale din volum, numaĭ aceasta clocoteşte de mînie în potriva altora? [14]).

Iar, dacă trecem la poeziile în care poetul nu numaĭ că ne descrie sentimentul săŭ, ci oarecum ni-l şi îndreptăţeşte descriindu-ne cauza aceluĭ sentiment, apoĭ nicĭ cea maĭ mică umbră de îndoială nu poate să existe asupra încheereĭ ce maĭ adinioarea am scos.

*
* *

Să începem cu poeziile în care cauza emoţieĭ este o privelişte. De feliul acesta sînt poeziile *Noapte de vară*, *Vîntul*, *Vestitoriĭ primăvereĭ*, *Prahova*, *Vara*, *Cîntecul XLV*: în nicĭ una nu să găsesc descripţiĭ pitoreştĭ largĭ, pline, în care natura să umple prin ia însăşĭ sufletul poetuluĭ; în nicĭ una nu să găsesc tablourile întinse şi bogate ale luĭ Eminescu, în care sensualizmul să revarsă în belşug, în care sînt alese şi luminate toate sensaţiile pe care ni le poate pricinui natura [15]).

In *In noapte de vară* [16]), descrierea înserăreĭ cuprinde numaĭ cîteva vorbe despre natura pitorească

Zările de farmec pline
Strălucesc în luminiş

atît, atît; în colo este viaţa; paserile, carele, muncitoriĭ, fetele, etc.

Care cu poverĭ de muncă
Vin încet şi scîrţiind:

---

14. In opera întreagă a poetuluĭ nu e singura, dar raportul cantitativ şi calitativ rămîne acelaşĭ.

15. „Toate" vorba merge că sînt „toate" sensaţiile. Intr-o critică prea vehementă pe care în „Contemporanul" am făcut-o conferinţeĭ luĭ Ed. Gruber despre stil şi gîndire, sper că am dovedit că Eminescu nu e un tip complect sensaţional şi că maĭ ales văzul şi tactul i-aŭ dat amănuntele sensaţionale din care să alcătuesc poeziile luĭ.

16. Pag. 5.

Turmele s-aud mugind
Şi flăcăiĭ vin pe luncă
Hăulind,

Cu cofiţa pe-ndelete
Vin neveste de la rîŭ
Şi cu poala prinsă-n brîŭ
Vin cîntînd în stolurĭ fete
De la grîŭ.

De la gîrlă-n stolurĭ dese
Sgomotoşĭ copiiĭ vin :
Satul e de vuet plin ;
Fumul alb alene ese
Din cămin.

Dar din ce în ce s-alină
Toate zgomotele-n sat,
Muncitoriĭ s-aŭ culcat,
Linişteа-ĭ acum deplină
Şi-a-noptat

Focul e-nvelit pe vatră
Iar opaiţele-aŭ murit,
Şi prin satul adormit
Doar vre-un cîne de maĭ latră
Răguşit.

Şi numaĭ după ce a adormit omul şi numaĭ după ce poetul i-a cîntat la căpătîiŭ ca să viseze dulce, numaĭ după aceia să întoarce spre natură şi în treĭ strofe superbe, pline de frumuseţă şi căldură, ne dovedeşte că, dacă nu-şĭ umple filele cu asemenea petre scumpe, este, nu că nu le poate ciopli, ci că nu-l mulţumesc deplin ! Şi, ca şi cum ar fi ţinut însuşĭ să ne dovedească asta, nu găseşte alt chip, maĭ frumos, maĭ scump maĭ mulţumitor pentru sine, ca să-şĭ închee poezia, decît

Numaĭ dorul maĭ colindă
Dorul tînăr şi pribag.
Tainic să-ntîlneşte-n prag
Dor cu dor să să cuprindă,
Drag cu drag.

Vestitoriĭ primăveriĭ [17]) este maĭ caracteristică: e un imn înălţător şi o destăinuire ferbinte, aproape, cum spune singur poetul, un plîns de bucurie: i-aŭ sosit prieteniĭ, buniĭ luĭ prietenĭ! Căcĭ nicĭ să poate să numim altfeliŭ pe acele suflete rătăcitoare, după care aŭ plîns codriĭ, pe cari-ĭ întreabă poetul cu pripa neliniştită a uneĭ iubite care să teme că a fost uitată

In zarea cea de vecĭ albastră
Nu v-a prins dragostea sihastră
De ce-aţĭ lăsat? Nu v-a fost dor
De ţara voastră?
N-aţĭ plîns văzînd cum trece-n zbor
Spre miază noapte nor cu nor?

sînt prietenĭ, nu-ĭ aşa? şi bunĭ prietenĭ aĭ poetuluĭ aceste păserele, a cărora sosit îl umple de atîta veselie încît le spune

E vară, vară!
Aşĭ vrea la suflet să vă strîng,
Să rîd de fericit, să plîng!

şi, ceia ce este cu noimă adîncă, fericirea asta, beţia asta de fericire pare a nu fi adusă în sufletul poetuluĭ de întinerirea natureĭ ca atare, ci de reîntinerirea unuĭ suflet universal care pătrunde toată natura; paserile vin, din ţările unde aŭ fost şi ele străine, vin în ţara lor; codriĭ nu vor maĭ plînge, cuiburile vor învia

Cu voĭ vin florile-n cîmpie
Şi nopţile cu poezie
Şi vînturĭ line, calde ploĭ
Şi veselie.

Şi, pentru că nimic în asemene chestiunĭ, nu este maĭ instructiv decît comparaţia cu lucrurĭ cunoscute, daţi-mĭ voe să pun în faţa aceşteĭ de pe urmă poeziĭ o bucată a veseluluĭ Alexandri, o bucată care prin subiect aduce ceva cu *Vestitoriĭ primăveriĭ*. E vorba despre... despre *Vestitoriĭ primăveriĭ*.

---

17. Pag. 68.

In fund, pe cer albastru, în zarea depărtată,
La răsărit sub soare, un negru punct s-arată!
E cocostîrcul tainic în lume călător
Al primăvereĭ dulce iubit prevestitor.

El vine, să înalţă, în cercurĭ line zboară
Şi repede ca gîndul la cuiburĭ să coboară,
Iar copilaşiĭ veselĭ, cu pieptul dezgolit,
Aleargă, sar în cale-ĭ şi-ĭ zic *„bine-aĭ venit"*.

In aer ciocîrlia, pe casă rîndunele,
Pe crengile pădureĭ un roiŭ de păserele
Cu-o lungă ciripire la soare să ncălzesc
Şi pe de-asupra bălţeĭ nagîţiĭ să-nvîrtesc.

Ah, iată primăvara cu sinu-ĭ de verdeaţă!
In lume-ĭ veselie, amor, sperare, viaţă,
Şi cerul şi pămîntul preschimbă sărutărĭ
Prin raze aurite şi vesele cîntărĭ.

Observaţĭ ce seninătate, ce linişte mărcată împrăştie toată poezia şi amintiţi-vă ferbinţala, aproape dogoarea sufletuluĭ din poezia luĭ Coşbuc: pripa, neastîmpărul, neliniştea, fiorul vieţeĭ calde şi maĭ ales puterea cu care Coşbuc pătrunde în sufletul vestitorilor primăvereĭ, contrastează în chip destul de izbitor cu pictura făcută de Alexandri: într-o parte natura e văzută, în cealaltă ia este simţită, o poezie ne dă un tabloŭ pitoresc, cealaltă ne dă un tabloŭ psihic.

Coşbuc nu vede numaĭ ci simte natura cu simpatia unuĭ om ce s-a identificat cu dînsa, care s-a perdut în armonia codruluĭ cu cîntăreţiĭ luĭ, care a tremurat la tremurul frunzeĭ, a cîntat cu ciocîrlia şi a simţit acea înfiorare de dragoste ce zvîcneşte în cîntecul de noapte, în trilul privighitoareĭ: este cu alte cuvinte poezia unuĭ om care îndrăgeşte natura ca pe-o amantă sănătoasă şi voioasă, nu poezia unuia care o vede *en amateur*, niciĭ a acelora care o iaŭ drept un duhovnic căruia să tîngu-esc de răutatea şi mişelia oamenilor.

Dar maĭ caracteristice decît aceste bucăţĭ sînt cele

treĭ poeziĭ în care natura este înzestrată de poet cu sentimente, gîndirĭ şi acţiunĭ omeneştĭ.

Vîntul [18]) este un flăcăŭ cam răsfăţat, ba chiar cam obraznic, ale căruia glume cu fetele din luncă nu prea plac flăcăilor şi maĭ ales poetuluĭ: prinde fetele de mînecă, îşĭ face joc prin părul lor, îşĭ întinde braţul de cuprinde şi strînge tocmaĭ pe fata cea maĭ dragă, o sărută pe salbă, ba ajunge cu obrăznicia să li să joace şi prin sin. Vîntul este aşa de tare om, în cît la urmă poetul vrea chiar să-l zugrume, după ce să convinge că, cu toată tînguirea luĭ pe la vlădicĭ, obraznicul de străin e în stare să mînînce praznicul.

Prahova [19]) este o mireasă a Teleajănuluĭ. Poetul o însoţeşte din pămînt din locuinţa mameĭ eĭ, într-un drum cam prea lung şi cu prea multe popasurĭ, pînă ce ia să întîlneşte cu mirele eĭ: tot drumul poetul stă cu ia de vorbă şi-ĭ ţine de urît, ba o ajută ţinînd-o de mînă ca să nu cadă pe petrele de la izvor, ba o laudă cît e mare şi de frumoasă şi o îndeamnă să fie cumpătată la vorbă, căcĭ de-acuma aŭ să treacă prin sate, îĭ vorbeşte despre Azuga, îĭ descrie spaima la întîia lor întîlnire cu trenul, mirarea plină de sfială curioasă în faţa Caraimanuluĭ, admiraţia pentru Castelul Peleşuluĭ şi în sfîrşit emoţia întîlnireĭ cu mirele eĭ.

Dar acolo unde natura capătă intensitatea vieţeĭ omeneştĭ, cum n-o vedem în nicĭ un poet de al nostru, este lupta codruluĭ cu crivăţul din *Cîntecul XLV* [20]). Numaĭ după aceste poeziĭ, două, aţĭ putut vedea că Coşbuc însufleţind natura, umanizînd-o ca să zicem aşa, o vede şi o simte maĭ ales în mişcare şi în mişcarea variată, adesea neregulată, rare orĭ lină şi monotonă.

Eĭ bine, şi asta-l deosebeşte de poeţiĭ noştriĭ contemporanĭ. In aceştia natura este maĭ totdeauna înfăţişată ca liniştită, lină: luna răsare şi lunecă *lin*, codrul îşĭ bate frunza *lin*, umbrele de norĭ trec *lin*.—Coşbuc are şi el, nu descripţiĭ largĭ, cum am maĭ spus-o ci evocărĭ numaĭ de tablourĭ liniştite, cum de pildă

18. Pag. 64.
19. Pag. 175.
20. Pag. 253.

este *Noaptea de vară,* dar alăturea cu acestea are bucăţĭ mult maĭ marĭ, maĭ însemnate, maĭ caracterizătoare, în care natura este în mişcare, în neastîmpăr.

Cînd vom vorbi despre poezia epică a luĭ Coşbuc, vom avea prilejul să întărim şi maĭ mult această afirmaţie, dar anticipînd să pomenim despre măreaţa şi puternica descriere a lupteĭ codruluĭ cu crivăţul, atît de sugestivă cum rare bucăţĭ are chiar Coşbuc.

E toamna tîrziŭ şi codrul aude prin noapte cum vine şi creşte maĭ iute, maĭ tare un vuet răsărit din nordul cu negurĭ.

El vrea să răscoale
Puterĭ obosite
Şi-njură şi urlă
Că-şĭ simte peirea.
Şi galbăn să face,
Nu poate să doarmă,
Nu-şĭ află nicĭ pace.

Vîntul însă roşeşte şi atuncĭ...

Şi tremură codrul,
. . . .
Cu vîntul să luptă,
Pocneşte şi sună
Şi-şĭ urlă durerea,
Căcĭ vîntul îl prinde
Şi-l strînge de mijloc
Topindu-ĭ puterea.

Şi codrul să-ndoae.
Şi-l birue vîntul,
Rîzînd îl zugrumă
Şi-ĭ rupe vesmîntul
Şi părul i-l zmulge
Şi-n văĭ i-l aruncă.
Un ţipăt răsare
Pe deal şi pe luncă:

Grăbitele paserĭ
Cu vuet aleargă,
Şi noriĭ vin stolurĭ
Pe-ntinderea largă.

De spaimă s-ascunde
Pîrîul sub ghiaţă. —
Şi regele codru
Din ultima viaţă
Suspină văzîndu-şĭ
Pustiul, şi geme
Şi cade pe spate
Şi moare cu fruntea
Pe peptul natureĭ
Şi moare natura
De jalea pădureĭ
In toamna tîrziŭ.

Sînt rarĭ bucăţile în care să fie atît de bine simţit şi descris zbuciumul, frămîntarea dezordonată a lupteĭ, cum e în această poezie, cu mijloace atît de simple, cu vorbe atît de fireştĭ, cu frază atît de nemeşteşugită ; decĭ pentru că noĭ nu studiem acum aceste mijloace prin care poetul descrie ce are în suflet, ci observăm numaĭ ceia ce are el în suflet, de aceia nu mă pot împiedeca să vă atrag atenţia asupra putereĭ cu care poetul pe de o parte a văzut lupta aceasta, iar pe de alta a simţit-o în sufletul eĭ, în încordarea eĭ lăuntrică.

Şi să nu credeţĭ că e acelaşĭ lucru a vedea o luptă, o mişcare şi a o simţi în sufletul eĭ, în tăria cu care să încleştează, să prind şi să desprind puterile lăuntrice care pricinuesc acea mişcare. Iată un exemplu pentru o maĭ bună lămurire a ideeĭ ce v-o spuseĭ acúma. — In descrierea lupteĭ de la Rovine, Eminescu descrie sositul, încleştatul, lupta, ruina ca nişte lucrurĭ văzute şi auzite, nicăire însă nu ne arată încordarea sufletească a luptătorilor : e un tabloŭ, măreţ bine-înţeles dar e tabloŭ văzut, pictat, nu e o analiză sufletească. Vom vedea că Coşbuc ne descrie tocmaĭ această mişcare sufletească şi că tocmaĭ încordarea voinţeĭ şi a mişcăreĭ îl stăpîneşte

față cu asemenea scene. Și atuncĭ, vom pune în legătură adîncimea cu care el pricepe mișcarea omenească cu adîncimea cu care pricepe și simte mișcarea natureĭ și vom vedea și aicĭ cît este de mare extensiunea priceperei artistice și sufleteștĭ a poetuluĭ nostru.

Acuma însă să ne mulțumim cu maĭ puțin; în însuflețirea aceasta a natureĭ și maĭ ales în împrejurarea că natura este descrisă maĭ cu samă în mișcare, să vedem o dovadă și de dorul ce are poetul de a să găsi mereŭ în tovărășia semenilor săĭ și de adînca pricepere a sufletuluĭ omenesc: ceia ce alcătuește viața sufletească este mișcarea neîntreruptă și complexă a tuturor stărilor de conștiință; dacă omul nu poate cuprinde în aceiașĭ clipă deodată decît cel mult 10—12 gîndurĭ și încă nu de o potrivă de clare, apoĭ unul din mijloacele cu care îșĭ lecuește saŭ îșĭ micșurează asemenea lipsă este iuțala, amețitoarea iuțală cu care să urmează gîndurile: cine ar putea număra miile de gîndurĭ care trec într-o clipă de bănuială?

Dar poetul nostru care, precum am văzut, pricepe simte atît de bine mersul și încrucișarea gîndurilor omeneștĭ, poetul nostru are maĭ mult decît orĭ cine darul de a pricepe și simți mișcarea, orĭcît de neregulată și orĭcît de complexă ar fi ia. Poetul care pricepe în *Cîntec barbar* furtuna de gîndurĭ și pornirĭ ce să zbuciumă în mintea năvălirilor Romeĭ, acest poet *poate* pricepe furtuna de zgomote și de mișcărĭ ce să zbuciumă între crengele codruluĭ.

Și iată cum atît în priceperea oamenilor cît și în priceperea natureĭ, Coșbuc are aceiașĭ putere și aceiașĭ întindere.

*
* *

Dacă trecem acum la poeziile în care cauza emoțieĭ poetuluĭ este o amintire și maĭ ales o amintire în care *omul* joacă un rol anumit, apoĭ vom avea o dovadă maĭ mult de afirmația noastră.

Și această dovadă este maĭ vie și maĭ puternică. Și iată pentru ce.

Dacă pricina emoțieĭ este un act anumit, saŭ purtarea în general a unuĭ om, amintirea acestuĭ act saŭ a tuturor actelor aceluĭ să amestecă atît de intim

cu iluziile, speranțele, gîndurile personale ale celuĭ emoționat, încît fac un tot nedezlipit. In acest tot cumpăna e greŭ de fixat: uneorĭ ceia ce ne stăpîneşte maĭ mult este propria noastră persoană cu speranțele eĭ lovite, cu iluziile eĭ atinse, cu visurile eĭ împlinite; alte orĭ gîndul şi inima ne fuge maĭ mult în sufletul celuia ce ne-a emoționat, în intențiile luĭ bune saŭ rele, în emoțiile luĭ propriĭ, în mişcarea sufletească a luĭ întreagă.

In *Recrutul* am văzut cîteva amintirĭ despre „ia“, cîteva încondeerĭ despre chipul feteĭ, două treĭ aluziĭ la caracterul eĭ, dar ceia ce chinueşte pe recrut este grija dacă la întoarcere ia va maĭ fi a luĭ saŭ ba; — de asemenea în *Cîntec barbar* şi încă aicĭ şi maĭ puțin este vorba despre priceperea sufletuluĭ Romanilor; — în *Noĭ vrem pămînt* acelaşĭ lucru: descrierea tuturor actelor ciocoiuluĭ nu este făcută în legătură cu sufletul luĭ, ci în efectele lor asupra sufletuluĭ țăranilor.

Nu urmează de aicĭ că nu sînt poeziĭ în care precumpăneşte al doilea factor. Astfeliŭ este de pildă *Pe lîngă boĭ* [21].

Pocnind din biciŭ pe lîngă boĭ
In zorĭ de zi el a trecut
Cu plugul pe la noĭ.

în treĭ versurĭ un tabloŭ.

Şi de pe biciŭ l-am cunoscut!

Judecațĭ numaĭ după versul acesta, puterea dragosteĭ: dar maĭ adăugițĭ că

Şi cum țeseam, nicĭ n-am ştiut
Cum am sărit, şi m-am zbătut
Să es de la războiŭ.

şi vețĭ putea ghici ceva din zvîcnirea inimeĭ celeĭ ce ne povesteşte. Cu toate acestea, curios lucru; de zvîcnit, i-a zvîcnit inima şi totuşĭ ia acuma nu uită nicĭ un amănunt al întîmplăreĭ, ca şi cum ar ținea mult să ne arate cît de tare s-a zăpăcit şi cît mare zor a avut:

Şi-atîta tort mi-am încîlcit
Şi-n grabă mare-am spart un geam

---

21. Pag. 74.

Dar pentru ce atîta zăpăceală și zor?

Știŭ eu ce mi-a venit!
Am cap, dar par-că nu-l maĭ am.
Ce-aveam să-ĭ spuiŭ? Nimic n-aveam

Atuncĭ, atuncĭ? întrebațĭ d-voastră nerăbdătorĭ și ne maĭ pricepînd nimic.

.... Era-n zorĭ și eŭ voiam
Să-ntreb cum a dormit.

Și maĭ departe, cu acciașĭ exactitate ișĭ va aduce aminte de cele întîmplate:

Și vezĭ așa-ĭ el nu știŭ cum!
M-a prins de braț și m-a cuprins
Să mă sărute-n drum

Auzĭ, mă rog, tocmaĭ „în drum!“

Dar eŭ din brațe-ĭ m-am desprins
Și l-am certat și l-am împins

Apoĭ? Apoĭ? Ce s-a-ntîmplat? Ce-a făcut el? s-a supărat? s-a înverșunat? s-a lăsat? maĭ punețĭ o mie de întrebărĭ: povestitoarea nu vă va respunde, pentru că eĭ nu de răspuns îĭ arde, ia nu caută să înșire ce s-a petrecut apoĭ: din toate cîte s-aŭ petrecut pînă acum ia ține minte numaĭ ce dovedesc dragostea eĭ și îndrăzneala oarecum nesocotită a luĭ: „auzĭ, în drum?!“ Din cele ce s-aŭ petrecut după aceia, ia nu-șĭ maĭ aminteşte, orĭ, maĭ bine zis, ia nu ține să ne spue de cît doară că și-a sîngerat

La prag piciorul într-un cuiŭ

și firește că povestirea să rupe acolo; dar poezia nu să rupe:

Dar eŭ din brațe-ĭ m-am desprins
Și l-am certat și l-am împins, —
Dar n-am făcut cu dinadins
Și răŭ ce-mĭ pare-acum

încît, iată ce o arde pe dînsa: el s-a supărat, l-a supărat ia și părerea eĭ de răŭ vrea să ne-o arate, după

cum la început ne-a arătat dragostea eĭ: de aceia la început înșira cu atîta amănunțime ba că l-a cunoscut de pe biciŭ, ba c-a sărit, ba că și-a-ncălcit tortul, a spart un geam; fiecare amănunt avea un rost, o menire hotărîtă; de aceia şi acuma întreruperea povestireĭ și începutul destăinuireĭ

O, nu mi-e că mi-am sîngerat
La prag piciorul într-un cuiŭ,
Dar mi-e că e păcat!
Om bun ca dînsul nimenĭ nu-ĭ
Şi pentru-o vorbă rea ce-ĭ spuĭ
El toată ziulica luĭ
Munceşte supărat.

Vă indemn să faceți o comparație între sentimentele și povestirea din poezia asta și din poezia Subțirica din vecinĭ

Şi pentru o vorbă rea ce-ĭ spuĭ
El toată ziulica luĭ
Munceşte supărat

Iată mîhnirea, părerea eĭ de răŭ: dacă ar putea! dacă ar putea, cum și-ar maĭ drege greșala! Ar face mi să pare ca Subțirica din Vecinĭ, care

. . . . . Şi subţirică
Ia pe peptu-mĭ s-a lăsat
Şi zimbia cu-n fel de frică:
„Răule, te-aĭ supărat?"

Şi totușĭ între amîndouă poeziile este o deosebire mare: în *Pe lîngă boĭ* să străvede tot așa de bine ca și-n *Subțirica din vecinĭ* întîmplarea trecută care a emoționat pe eroŭ, și amintirile să întrețese atît de bine cu gîndirile și emoțiile prezente încît nu știm să desfacem trecutul de prezent. Insă ce bine să vede că *Pe lîngă boĭ* arată maĭ mult grija de sine decît de celălalt, că *Subțirica din vecinĭ* arată maĭ mult grija saŭ preocuparea de celălalt decît de sine!

Fireşte că pricina psihică, adecă una din pricinele

psihice, este natura emoţieĭ care e : tristeţa, mîhnirea în cazul întîiŭ şi veselia în cazul al doilea, una care încovoae maĭ mult gîndul omuluĭ în sine, cealaltă care-l împrăştie în afară.

Dar nu e maĭ puţin adevărat că şi în cazul al doilea veselia poetuluĭ ar fi putut fi concentrată tot în sine şi ar fi putut căpăta aerul acela întunecat şi sinistru ca fericirea luĭ Eminescu.

Şi de aicĭ urmează că, după cum Coşbuc pricepe emoţiile în care simţul personalităţiĭ precumpăneşte, tot aşa de bine le pricepe pe acelea unde omul este stăpînit de iubirea altruistă a semenuluĭ săŭ.

Şi, ceia ce cred eŭ că este foarte important, nu ştiŭ cum să face că tocmaĭ în poeziile aceste de pe urmă este maĭ mult vorba despre simţirile şi emoţiile luĭ propriĭ!

Eĭ bine faptul acesta este însemnat din maĭ multe puncte de vedere: a fi preocupat în momentele tale de emoţie, a fi, zic, preocupat de emoţia altuia este o dovadă peste măsură de puternică de adevărul caracterizăreĭ psihice ce am dat-o; dar a putea să topeştĭ în acelaşĭ moment psihic sentimentele tale şi sentimentele altuia, să concentrezĭ două suflete deosebite şi prin emoţia ta clară dar puternică să ne facĭ să pătrundem în emoţia tot puternică şi profundă a altuia, asta e o dovadă de o superioritate psihică, pentru că e vorba de complexitatea sufletească a poetuluĭ.

Această complexitate să va vedea maĭ bine în studiul poezieĭ epice, dar era bine chiar de pe acuma s-o arătăm, maĭ ales că pentru dovedirea eĭ avem una din poeziile cele maĭ bune şi una din cele maĭ sfinte pentru poet chiar, *Mama* [22].

Titlul şi subiectul aceste poeziĭ este de mare însemnatate, pentru că, precum vom vedea, mama este înconjurată în toată opera poetuluĭ de o aureolă de sfîntă şi martiră, de o aureolă care îşĭ împrăştie lumina asupra întregeĭ opere a poetuluĭ.

Dar nu este acuma vorba despre aceasta, ci vorba

---

22. Publicată întîiŭ în „Vatra“ apoĭ în volumul „Fire de tort“ pag. 5.

e despre chipul cum poetul înţelege şi descrie sentimentele sale cătră mamă şi maĭ ales cum să străvede mama prin prizma sentimentuluĭ poetuluĭ.

Şi pentru a prinde maĭ cu uşurinţă şi maĭ viŭ acest chip, să-mĭ daţĭ voe să comparăm cu această frumoasă poezie alta tot atît de frumoasă, tot atît de profundă, dar care are cu totul alt caracter decît a luĭ Coşbuc; s-o comparăm cu.... deja numele poezieĭ este pe buzele domnielor-voastre, căcĭ nu poate fi vorba decît de poezia *Mameĭ* a luĭ Vlăhuţă.

Cine nu-şĭ aduce aminte de minunatele versurĭ cu care începe tînguirea dureroasă a luĭ Vlăhuţă!

Din vremile trecute şi-atît de fericite
Aducerile-aminte adesea mă-mpresoară.
Ce de-a viaţă-n urmă! Ca un petop mă-nghite
Puzderia de visurĭ,—perduta mea comoară
Din vremile trecute şi-atît de fericite!

Şi printre aceste aducerĭ aminte, în această puzderie de visurĭ risipite, dintre aceste icoane vechĭ şi sfinte ce să desfac din noapte cu durerosul farmec al perdereĭ eterne, răsare deodată figura mameĭ, a căreia amintire va amărî şi maĭ mult, va zdrobi şi maĭ mult zdrobitul suflet al poetuluĭ şi ia răsare

Ca o madonă sfîntă, scăldată în lumină
Ce clară stă-n pervazul copilărieĭ mele.

Şi, precum stelele căzătoare lasă, trag în urma lor o dîră de scînteĭ luminoase ce nu sînt decît frînturĭ din propriul trup al steleĭ, tot aşa acuma sufletul acesta al mameĭ — nenorocită stea căzătoare — lasă în noaptea sufletească a poetuluĭ o făşie lungă de amintirĭ: frînturĭ din propria viaţă a eĭ! Şi ce frumoasă este această evocare! Acuma pricepe poetul, acuma simte el cu un feliŭ de părere de răŭ îndoită, cîte jertfe a făcut mama pentru dînsul, cîtă grijă şi cîtă dragoste:

La patul meŭ tăcută, veghind neadormită
Incet pe fruntea-mĭ arsă de frigurĭ mîna-ţĭ lunecĭ:
In mine-ţĭ stă viaţa, întreaga ta ursită
Şi, după cum mi-s ochiĭ, te bucurĭ orĭ te-ntunecĭ!

Acuma înțelege poetul cîtă fericire i-a adus și maĭ ales cîtă fericire i-a dorit, i-a urat sufletul acesta stingher de mamă!

Din cîțĭ copiĭ pe lume-s, nicĭ unul nu-ĭ ca mine!
Și cît mă vezĭ de mare în planurile tale!
In zodiĭ chiar, s-arată cum am s-ajung de bine
Și ce menirĭ m-așteaptă în norocoasa-mĭ cale!

Dar tocmaĭ visurile acelea de mărire, planurile strălucite pe care și le-a urzit dragostea de mamă și cu care a încărcat cu grea răspundere viitorul fiuluĭ iubitor, tocmaĭ aceste visurĭ chinuesc astăzĭ pe fiul care a primit neîntrebat această răspundere și care, nevinovat, n-a putut-o împlini:

Ce dureros să stinse deșarta-țĭ așteptare!
Perdut, te văd din cruda viețeĭ vijelie
Nenorocită mamă, și plîng că nu-s în stare
O slabă mîngîere să-țĭ daŭ cît de tîrzie!

Și această neputință de-a da o mîngîere cît de slabă și cît de tîrzie este atît de fără leac, încît, în fața zdrobireĭ visurilor mameĭ sale care stă

De fiul *eĭ* departe stingheră și trudită
Ne maĭ avînd puterea de-a te ruga și plînge

și care-șĭ privește cu silă

viața amăgită
Cum a rămas pustie și cît de trist să stînge
De fiul *eĭ* departe, stingheră și trudită

în fața acesteĭ ruinărĭ sufleteștĭ, poetul îșĭ pleacă fruntea, îșĭ stinge și cele de pe urmă scînteerĭ de iluziĭ, îșĭ îneacă și cel maĭ slab dor, cea maĭ slabă speranță de vremurĭ maĭ bune și

Ca pete marĭ de umbră pe o miriște uscată
Așa pe a noastră urmă, trec stolurĭ lungĭ de gîndurĭ.
Nimic nu maĭ există din cîte-aŭ fost o dată
Și asupra noastră aniĭ pustiĭ trec rîndurĭ, rîndurĭ
Ca pete marĭ de umbră pe-o miriște uscată!

Ce slabă și maĭ ales ce dureroasă mîngîere pentru

sărmana mamă, cînd vede că i să stinge, că trebue să-şĭ stingă şi cea de pe urmă iluzie ce-o maĭ avea, iluzia că nicĭ odată fiul eĭ nu va perde speranţa de a realiza fericirea lor amîndurora.

Dar poetul a voit tocmaĭ această perdere s-o descrie: ruperea firuluĭ tradiţional dintre generaţiĭ, atît de caracteristică timpuluĭ nostru de progres repede, umple de durere sufletul poetuluĭ şi pe această durere ne-o descrie el. Şi ne-o descrie nu a parte ci, lucru iarăşĭ vrednic de însemnat, ne-o descrie ca făcînd parte dintr-un şir întreg de durerĭ pe care dezamăgirea vieţeĭ i le-a turnat în suflet. Cum a perdut atîta comoară de visurĭ, cum şi-a nimicit atîtea dorinţe, aşa perde acum şi visul şi dorinţa de-a împlini idealul mameĭ sale, de-a cuprinde în fericirea luĭ — sărmana fericire — icoana mameĭ sale. Nu durerile mameĭ sînt aicĭ centrul poezieĭ, ci maĭ ales durerile poetuluĭ: mama nu este decît unul din personajele sfăşietoare, drame care de anĭ să joacă în sufletul poetuluĭ şi poetul ne-o descrie ca atare.

In Coşbuc lucrurile staŭ cam altfeliŭ: poezia e tot dureroasă şi poetul pare tot atît de copleşit de mîhnirea că nu poate împlini acum — e vorba numaĭ de acum — visul mameĭ sale; dar toate acestea să simt, nu să văd în poezie. Ceia ce să vede este melancolia, durerea, deznădejdea, dorul nesfîrşit şi iubirea fără marginĭ a mameĭ.

In vadurĭ ape repezĭ curg
Şi vuet daŭ în cale,
Iar plopĭ în umedul amurg
Doinesc eterna jale.
Pe malul apeĭ să-mpletesc
Cărărĭ ce duc la moară —
Acolo, mamă, te zăresc
Pe tine-ntr-o căscioară.

După o strofă minunată ca evocare de tablourĭ şi de o puternică originalitate, vine o descripţie, aceia ce poetul vede din străinĭ: cu tine staŭ două fete şi torc în rînd cu tine

Sînt încă micĭ şi tată n-aŭ
Şi Gheorghe nu maĭ vine

Cine spune vorba asta? o spune poetul? o spune mama luĭ? saŭ este numaĭ un gînd care împrejeşte sufletele amînduror ființelor acestora care, despărțite de munțĭ şi de ape, să simt zvîcnind de aceiaşĭ dorință, de aceiaşĭ părere de răŭ,

Şi firul tăŭ să rupe des
 Căcĭ gîndurĭ te frămîntă,
Spuĭ şoapte fără de-nţeles
 Şi ochiĭ tăĭ staŭ ţîntă.
Scapĭ fusul jos ; nimic nu zicĭ
 Cînd fusul să desfiră....
Te uiţĭ la el şi nu-l rădicĭ
 Şi

ce puternică observaţie, ce adînc adevăr în versul ce urmează şi cît de bine este deosebită simţirea mameĭ de a fetelor eĭ

 Şi fetele să miră.

Apoĭ, ca şi cum poetul nu să poate răbda să lase mama pradă gînduluĭ ce şi-a gîcit, îşĭ rupe firul povestireĭ cu o scurtă rugăminte

.... Oh nu! nu-ĭ drept să te-ndoeştĭ!

Nu! căcĭ, chiar dacă eŭ fiul tăŭ aşĭ simţi că nu să maĭ poate, pentru ce să-ţĭ otrăvesc zilele dînd dreptate temereĭ tale? De ce să nu-ţĭ las mîngîerea, de ce să nu-ţĭ-o daŭ eŭ minciunoasă poate, dar alinătoarea mîngîere că n-aĭ drept să te-ndoeştĭ atuncĭ cînd

.... jalea te răpune
Şi fie-care vorb-a ta
 E plîns de-ngropăciune!

Şi pe urmă în cîteva versurĭ — sînt două strofe — vorbele îngînate ale mameĭ a cărora dragoste descurajată să aseamănă numaĭ cu dragostea plină de speranţă a mameĭ ce să duce *la icoană*

Intr-un tîrziŭ, nerîdicînd
 De jos a ta privire:

„Eŭ simt că voiŭ muri curînd,
„Că nu-mĭ maĭ sînt în fire...
„Maĭ ştiŭ şi eŭ la ce gîndeam ?
„Avețĭ şi voĭ un frate...
„Mi s-a părut c-aud la geam
„Cu degetul cum bate.

„Dar n-a fost el !... Să-l văd venind
„Aşĭ maĭ trăi o viață.
„E dus, — şi voiŭ muri dorind
„Să-l văd odată-n față.
„Aşa vrea poate Dumnezeŭ,
„Aşa mi-e datul sorțiĭ,
„Să n-am eŭ pe băiatul meŭ
„La cap, în ceasul morțiĭ!“

Resemnarea aceasta, cu care în alte vorbe şi cu alt înțeles, dar cu acela-şĭ rezultat îşĭ închee în Vlăhuță fiul cugetarea sa pentru a găsi o mîngîere, această resemnare nu mulțumeşte pe Coşbuc: Dumnezeŭ nu dă omuluĭ dreptul de a fi fericit şi mîngîerea pe care ne-o dă credința în el atuncĭ cînd nu maĭ avem credință în noĭ, are ceva sinistru şi rece ca moartea. De aceia e maĭ caldă şi maĭ dătătoare de viață o vedenie mincinoasă, o plăzmuire înşelătoare; de aceia sermana mamă a poetuluĭ nu crede, simte că nu poate crede în hotărîrea unuĭ Dumnezeŭ care s-o lipsească de aşa fericire, atuncĭ cînd el are atîta la el

Nu să poate să n-asculte cerul ale mele plîngerĭ :
Eŭ atîta am pe lume, pe cînd ceru-ĭ plin de îngerĭ

Şi de aceia mîngîitorul şi iubitorul Coşbuc dă mameĭ sale credința, putința să creadă că tot să poate să fie împreună :

Afară-ĭ vînt şi e-norat,
Şi noaptea e tîrzie ;
Copilele ți s-aŭ culcat. —
Tu, inimă pustie,

Staĭ tot la vatră, încet plîngînd:
E dus şi nu maĭ vine!
Şi-adormĭ tîrziŭ cu mine n gînd
Ca să visezĭ de mine!

un sfîrşit în care nu ştiĭ ce să admirĭ: iubirea mameĭ, iubirea poetuluĭ, gingăşia fiuluĭ, duioşia mameĭ, însă în tot cazul de sigur că ştiĭ că trebue să admirĭ puterea cu care poetul a înţeles sentimentele mameĭ sale şi meşteşugul — e oare aceasta un meşteşug saŭ tot un semn al daruluĭ de care vă vorbeam eŭ — şi darul ce are de-a-şĭ topi sufletul săŭ în sufletul celuia pe care-l descrie.

Ştiŭ că de obiceiŭ compararea a doĭ poeţĭ este bănuită şi că cel de pe urmă citat pare că este anume pus la urmă pentru a i să vedea superioritatea. Şi de aceia mă grăbesc să nu vedeţĭ în compararea acestor două poeziĭ compararea celor doĭ poeţĭ: în chestia iubireĭ de mamă, nu uitaţĭ că, dacă în Vlăhuţă n-o vedem străbătînd toate poeziile luĭ, apoĭ numaĭ analizeĭ eĭ. adînceĭ eĭ priceperĭ şi simţirĭ datorim cele maĭ frumoase versurĭ din *La Icoană* — şi că, dacă am pus faţă în faţă aceste două poeziĭ, apoĭ inseamnă că le-am socotit vrednice una de alta: că una este într-un feliŭ şi alta este în altfeliŭ, apoĭ mi să pare că tocmaĭ aşa trebue să fie, devremece fiecare înfăţişază alt sentiment, altă emoţie, alt temperament!

Prin comparaţie cu o poezie care să deosebeşte tocmaĭ prin accentul săŭ personal pronunţat, am voit şi mă măgulesc cu credinţa că n-am fost tocmaĭ departe de a reuşi să vă dovedesc cum Coşbuc are chiar în poeziile de cel maĭ înalt lirizm acelaşĭ dar de a simţi simţirile altuĭ suflet şi de a contopi amîndouă inimile într-o armonie superioară în care fiecare inimă îşĭ murmură tainele sale, ştiind însă amîndouă că nu fac de cît un tot.

IV

Şi ceia ce-l deosebeşte de aproape toţĭ literaţiĭ noştri actualĭ — vă rog să notaţĭ că este vorba mereŭ maĭ ales despre întinderea şi puterea personalităţiĭ sale psihice —

este că darul acesta de a pricepe pe alţiĭ îmbrăţişează de o potrivă veselia ca şi tristeţa, bucuria ca şi durerea.

Pînă acuma, afară întru cîtva de cea de pe urmă poezie pe care v-am citit-o, *Subţirica din veciniĭ*, toate celelalte aŭ fost, par-că anume, triste şi întunecate.

Totu şĭ, chiar numaĭ după aceasta, aţĭ putut vedea măestria şi gingăşia cu care înţelege şi pătrunde Coşbuc şi veselia vieţeĭ, veselia largă şi deschisă.

Dar Coşbuc are bucăţĭ întregĭ, tot în felul celora ce analizăm noĭ acuma, şi care sînt de o veselie neîntrecută, de o veselie atît de molipsitoare încît îndrăznesc să prevăd volumuluĭ săŭ de versurĭ un mare succes în saloanele mijlociĭ; pentru care profunditatea şi întunecimea luĭ Eminescu, melancolia luĭ Vlăhuţă sînt cam nepotrivite.

Aicĭ nu vorbim despre veselia pe care ne-o stîrneşte el prin aceia că finele luĭ observaţiĭ descopăr în sufletele eroilor ciudăţeniĭ, pe care noĭ nu le-am fi observat niciodată, dar care prin adevărul şi firescul lor să impun iar prin contrastul cu cele spuse pînă atuncĭ ne fac să zimbim. Aşa e de pildă sfîrşitul strofeĭ a doua din *Pe lîngă boĭ*.

Şi atîta tort mi-am încîlcit,
Şi-n graba mare-am spart un geam,
Ştiŭ eŭ ce mi-a venit!
Am cap, dar par-că nu-l maĭ am
Ce-aveam să-ĭ spuiŭ!... *Nimic n-aveam,*
Dar era-n zorĭ, şi eŭ voiam
Să-ntreb cum a dormit

orĭ întîia strofă din *Calul Draculuĭ*

Iară-şĭ ia!
Iĭ văd ochiĭ şi guriţa.
A deschis încet portiţa
Şi ivită stă de-abia,
Zăpăcind cărarea mea.
Nu ştiŭ ce-o fi vrînd portiţa,
Eĭ, dar ştiŭ fata ce vrea!

orĭ multe altele.

Nu e vorba nicĭ de veselia pe care ne-o stîrnește el prin meșteșugul cum întoarce vorba de-țĭ aduce același cuvînt și te silește să te gîndeștĭ în chipurĭ felurite, cum de pildă e poezia *Mînioasă*

Am să merg maĭ în spre sară
Prin dumbrăvĭ, ca maĭ de mult,
In privighitorĭ să-mĭ pară
Glasul Lineĭ că-l ascult.
Maĭ știŭ eŭ ce-așĭ vrea s-ascult?!
Că-n zorĭ Lina stă-n portiță,
Saltă-n vînt a eĭ altiță,
Vîntul iĭ sălta-n cosiță
Și-ĭ făcea floare-n obraz:
Eŭ mergeam la plug în laz.
Și, cînd trec Lina s-ascunde
Par-că nicĭ nu m-a văzut.
Iĭ vorbesc, *și nu-mĭ răspunde,*
Nu-mĭ răspunde
Și-o întreb *și nu-mĭ răspunde,*
Și mă mir.., ce i-am făcut!

Nu e vorbă nicĭ de veselia pe care ne-o însuflă chipul cum vorbesc și gîndesc eroiĭ luĭ țăranĭ în naivitatea și necunoștința lor, cum de pildă cea de pe urmă strofă din *Numaĭ una*

Orĭ este om, de sila cuĭ
Să-mĭ placă tot ce-ĭ place luĭ?
Așa om *nicĭ Vlădica nu-ĭ!*
Și nu-ĭ nicĭ Impăratul!

Nu e vorbă nicĭ de vorbele neașteptate care răsar așa din senin de-o dată în mijlocul uneĭ povestirĭ saŭ descrierĭ, maĭ ales în poeziile epice, și carĭ daŭ un farmec deosebit și cu totul țărănesc acestor povestirĭ, cum este începutul din Nunta Zamfireĭ

E lung pămîntul, *ba e lat,*
Dar ca Săgeată de bogat
Nicĭ astăzĭ domn pe lume nu-ĭ,
Și-avea o fată — *fata luĭ* —

orĭ sfîrșitul din *Vîntul*

Auzĭ? dar cine e păgînul
Ca să-mĭ sărute fete-n drum?

Nu ştie nimenĭ de-unde vine
Şi capu-ĭ stă la sărutat!
De-ar fi măcar de-aicĭ din sat!
Voĭ, cîţĭ sînteţĭ flăcăĭ ca mine,
Să-mĭ spuneţĭ voĭ acum: *e bine*
Să facĭ ca vîntul? nu-ĭ păcat?

Adecă stăĭ! Ce fată moare
Dac-o săruţĭ puţin? Da zăŭ!

Cum vedeţĭ de multe feliurĭ de veseliĭ e plină cartea luĭ Coșbuc și totușĭ acuma nu de dînsele voiŭ să vorbesc.

Aceste veseliĭ sînt saŭ întîmplătoare în poezie saŭ sînt oarecum meșteșugirĭ artistice saŭ chiar numaĭ propriĭ nouă care nu cunoaștem bine sufletul țăranuluĭ; încît rămînem mirațĭ de o mulțime de lucrurĭ ce n-ar trebui să ne minuneze; în tot cazul nu alcătuesc fondul intim al poezieĭ, nu izvorăsc din ceia ce-am numi noĭ *sentimentul creator* al poezieĭ.

Eĭ bine asupra acestuĭ noŭ feliŭ de veselie așĭ voi să vă atrag acuma băgarea de samă, adecă asupra veselieĭ care apare ca bază a alcătuireĭ poezieĭ și ca țintă finală a eĭ.

Alcătuirea cu poeziile dureroase, sfășietor de dureroase, pe care vi le-am citit saŭ pomenit pînă acum, a cărora întunecime ajunge pe-a luĭ Eminescu, a cărora melancolie stă alăturĭ cu a luĭ Vlăhuță, a cărora amărăcĭune plină de chin ține aproape în cumpănă pe O. Carp, alăturea cu acestea Coșbuc are glume, anecdote vesele, șăgĭ, țipăturĭ și strigăte — tocmaĭ după cum poezia populară scoate alăturea de suspinul doinelor zimbetul vesel al horelor.

Poeziĭ vesele să găsăsc multe în Coșbuc și de toate feliurile: și poeziĭ în care vorbește despre el și poeziĭ în care vorbește despre alțiĭ. Și, pentru că vorbind despre extensiunea și varietatea personalitățiĭ sale psihico-ar-

tistice, trebue să vorbim şi despre această veselie, îmi veţi da voe să călcăm acuma în cîmpul poeziilor epice ca şi al celor lirice şi să căutăm veselia lui Coşbuc nu numai într-un gen de poezii ci în toate genurile.

A rîde de propria sa pîcîleală suferită de la o fată *Rea de plată*, saŭ de pîcîleala universală petrecută în jur de *Puntea lui Rumi*; a juca împreună cu fetiţa ce să dezmiardă *La oglindă*; a glumi pe socoteala călugărilor care ca să poată bea pentru „*Toţi sfinţii*", beaŭ şi pentru călugărul ce murise bînd cu ei; a face haz de povestea de *La pîrăŭ*, pe care nici măcar nu ne-o spune toată, ca să fie mai mucalit; a zimbi şiret de o mulţime de păţenii şi de sfaturi pe care ni le înşiră în cele 21 de *Frisco-ritornele*; a şugui pînă şi cu durerea frumoasei. căreia-i scoate logodnicul *Spinul* din picior şi a alcătui din veselia sa, cînd mai ascunsă cînd mai zgomotoasă, o carte aproape întreagă de *Cîntece*, iată ceva care nu să prea găseşte în literatura noastră.

Glume pe socoteala femeilor credincioase şi necredincioase, glume pe socoteala cochetăriei ţărăneşti, glume pe socoteala cocoanei artistocratice, glume în dragoste, în filozofia vieţei, în beţie şi glume pe socoteala morţii, Coşbuc ne-a dat de toate.

Aşa de pildă *Cîntecul XXI* [23]).

Unde-i apa mai adîncă
Nu rîdică haina lor:
Nu-i frumos ca să-şi arate
Pulpa golului picior;
Şi-apoi sînt şi plopi pe maluri
Şi ei văd şi spun uşor.
Indemnate de ruşine
Ele lasă mult mai bine
Să să ude haina lor.
Unde-i mai puţină apă
Işi rîdică haina sus.
Ah şi sînt flăcăi pe maluri!
Sînt, dar cine i-a adus?

---

23. Pag. 227.

Să privească-n altă parte!
Şi, de văd, ce-aŭ eĭ de spus?
De cît hainele-nmuiate
Tot maĭ bine e s-arate
Gol peciorul cît de sus.

saŭ rugăciunea cea atît de curioasă şi de cuviincioasă din *Cîntecul XXXV* [24]).

Ţie ne-nchinăm, Stăpîne!
Dă-ne apă, cînd ni-ĭ sete;
Cînd ni-ĭ foame, dă-ne pîne!
Dar... tu schimbă apa-n vin;
Pînea pune-o pe la fete
Şi pe la neveste-n sin.
Şi-apoĭ las' Părinte mare,
Să şi-o cate fiecare
Ca un drept şi bun creştin!

saŭ cîntecul XXII, care reduce judecata de pe urmă la ţălul unuĭ chelner de birt saŭ superba filozofie a vieţeĭ făcută de un şchiop în *Cîntecul V* [25]).

Schiop! dar şi eŭ am să mor:
De ce să mă supăr oare,
Dacă n-am două picioare?
Pot muri şi cu-n picior.

Locul meŭ e hotărît:
Iadul! Nu mĭ ajută ruga.
Iar spre iad, orĭ mergĭ cu fuga
Orĭ mergĭ schiop, e tot atît.

Şi-ntre şchiopĭ găseştĭ eroĭ:
Cînd e vorba pe băute,
Mergeţĭ voĭ orĭcît de iute,
Schiopul merge-n pas cu voĭ

---

24. Pag. 214.
25. Pag. 211.

și cu părere de răŭ trebue să mă mărginesc cu cititul și să las la o parte nenumăratele glume pe socoteala dragosteĭ și a îndrăgostiților și veselia cu care sînt povestite scenele de ceartă și împăcare dintre ceĭ fericițĭ.

Veselia, dar o veselie largă și deschisă, o veselie lipsită de răutate, o veselie care creează glume prieteneștĭ nu sarcazmurĭ mușcătoare, iată ce găsim în poeziile luĭ Coșbuc.

E un lucru foarte caracteristic pentru literatura noastră cultă — întrebuințez acest cuvînt în lipsă de altul maĭ potrivit — este împrejurarea că scriitorilor noștri le lipsește veselia largă deschisă, dorul de a glumi fără răutate, veselia *nevinovată*, instinctivă și, ceia ce e maĭ dureros pentru poporul care-a produs minunatele hore și strigăturĭ, scriitorilor noștri le lipsește spiritul, spiritul fin, vioiŭ, scînteetor.

Dacă scoatem dintre literațiĭ noștri pe A. Bacalbașa, I. Caragiali, A. C. Cuza, Dr. Urechiă, apoĭ s-a isprăvit, mi să pare, cu scriitoriĭ noștri de spirit. Dar aceștĭ scriitorĭ, precum și aceĭ care, maĭ puțin înzestrațĭ decît eĭ, aŭ profesia maĭ mult decît vocația de scriitorĭ de spirit, nu sînt oamenĭ cu veselie deschisă: toțĭ în veselia lor, aŭ ceia ce spune Francezul „une arrière-pensée“ un gînd ascuns, o idee care maĭ mult saŭ maĭ puțin precisă cîrmuește dar în același timp și mărginește activitatea lor: pe de o parte pentru fiecare din eĭ există cîte o regiune de fapte, o lume de ideĭ de care nu să ating în glumele lor, iar pe de alta în faptele și ideile ce eĭ combat, pe socoteala cărora glumesc, eĭ văd ridiculă numaĭ o parte, aceia anume care lovește tendințele, credințele saŭ convingerile lor politico-filozofice: veselia lor instinctivă este deci călăuzită și mărginită de un sistem intelectual de care eĭ sînt maĭ mult saŭ maĭ puțin conștiențĭ, dar care îĭ stăpînește totușĭ [26]).

Afară de aceasta, grupa de oamenĭ de spirit, despre care vorbim, n-are o glumă veselă și nevinovată ci nervoasă, adesea chiar — cele maĭ adesea — răutăcioasă. Această răutate întrebuințez iarășĭ acest cuvînt în lipsă

---

26. S-ar părea că d-rul Urechie cu universalul săŭ cinizm să abate de la aceasta. „S-ar părea“.

de altul care să arăte maĭ bine și maĭ îndulcit gîndul meŭ — este adesea și maĭ ales în A. C. Cuza, stîmpărată prin o filozofie fină, dar puțin profundă, prin o delicateță de moravurĭ, dar, de cîte orĭ emoția este ceva maĭ puternică, ia ajunge sarcastică, mușcătoare, răsturnătoare.

Nu este așa, și maĭ ales în a doua caracteristică, nu este de loc așa veselia luĭ Coșbuc.

Și, pentru că n-așĭ dori să vă las în credința că Coșbuc e singur, adaug că nu este așa nicĭ veselia luĭ Creangă, nicĭ pînă la oarecare punct, veselia luĭ T. D. Speranță.

Locul nu este aicĭ și nicĭ timpul nu este acum să facem analiza veselieĭ acestorlalțĭ doĭ scriitorĭ, analiză care voiŭ însă să o fac și o voiŭ face atuncĭ cînd va veni vorba să explicăm personalitatea luĭ Coșbuc; dar am ținut să pomenesc numele acestor scriitorĭ pentru ca să nu credețĭ că poetul nostru n-are tovarășĭ de care însă să deosebește enorm.

Și maĭ întîiŭ, cum ațĭ văzut chiar din poeziile citate pînă acuma, veselia luĭ Coșbuc, este instinctivă, nemoderată, nestăpînită de lumea, pe care noĭ ne-am deprins s-o numim lumea ideilor: el glumește pe socoteala sa proprie, fără să *pozeze*, glumește pe socoteala tuturor lucrurilor și a tuturor ființelor.

Şi, ceia ce pare şi maĭ curios și maĭ neînțeles nouă, el glumește chiar pe socoteala lucrurilor pe care el însușĭ le găsește sfinte și, ceia ce e maĭ grav, pe socoteala persoanelor chiar — pe socoteala principiilor nu, principiĭ nu există în Coșbuc, pe care el le iubește le venerează maĭ mult.

Astfeliŭ, ca să nu maĭ vorbim despre moarte orĭ despre moralitatea familieĭ și a dragosteĭ, să luăm glumele făcute de poet saŭ de eroiĭ săĭ pe socoteala „mameĭ".

Ascultațĭ cum rîde fetița care s-a folosit de lipsa mameĭ ca să-șĭ admire frumuseța și podoabele fireștĭ în oglindă; ascultațĭ-o cum rîde de pîcîleala ce i-a tras mameĭ eĭ [27]).

---

27. Pag. 90, 91.

De-ar şti mama! Vaĭ, să ştie
Ce-ĭ fac azĭ, mi-ar da ia mie!
D-apoĭ! N-am să fiŭ tot fată,
Voiŭ fi şi nevast-o dată:
Las-să văd cît e de bine
Măritată!

. . . .

Aolio! Mama-n ogradă!
Era gata să mă vadă
Pe fereastă

. . . .

Intră-n casă? O, ba bine!
Şi-a găsit nişte vecine,
Stă la sfat . . . . .
Doamne, de-ar fi dat de mine,
Ce bătae!

orĭ gluma din *Cîntecul XXXI* [28])

Mama zice din scriptură:
„Dacă doĭ prietenĭ aĭ,
„Vrînd să daĭ a ta avere
„Unuia, căruĭ s-o daĭ?
„Unul tace, altul cere:
„Cest din urmă-ĭ prefăcut —
„Dă-o dar cuĭ n-a cerut!“

Eŭ explic cuvîntul mameĭ:
„Mamă, eŭ te-am priceput!
„Tu-mĭ eştĭ dragă, tu şi-o fată.
„Tu-mĭ tot cerĭ să te sărut,
„Ia nu-mĭ cere nicĭ o dată,
„Şi, după scriptura ta,
„Ghicĭ: pe cine-aşĭ săruta?“

---

28. Pag. 237.

De sigur că gluma asta s-a încheiat printr-o sărutare, căcĭ gluma e nevinovată, prietenoasă ca din partea unuĭ băiat cuminte şi iubitor care scrie despre mă-sa în *Cîntecul XXV* [29]).

Eĭ veselĭ repetaŭ cîntarea
Ciocnind păharele în cor —
Eŭ mi-am lăsat pe mînă capul
Şi n-auziam cîntarea lor.

Departe-n văĭ e o căscioară
Cu prispă netedă de lut,
Şi mama coasă şi-a eĭ lacrimĭ
Staŭ umede pe ce-a cusut.

încît gluma făcută maĭ înainte pe socoteala învăţătureĭ ce-ĭ da mama este o glumă de fiŭ cuminte, tot aşa precum toate glumele făcute de poet saŭ eroiĭ luĭ sînt glume de prieten.

Un singur cîntec, *Cîntecul al XI* [30]), are un aer deosebit şi, poate, o însemnătate simptomatică destul de mare şi, pentru că înţelesul luĭ nu să poate prinde decît din întregimea luĭ, sînt nevoit să-l citesc tot:

Ah, cît eştĭ de frumoasă, doamnă,
Cînd stăm de vorbă amîndoĭ,
Dar maĭ ales cînd spuĭ blazată
Că viaţa asta e noroiŭ.

Mi-arăţĭ brilantata-ţĭ mînă
Şi obositul cap ţi-l plecĭ —
Eştĭ întruparea frumuseţeĭ
Visate de poeţiĭ grecĭ!

Tu mă omorĭ cu ochiĭ nobilĭ!
Răceala ta m-a fermecat,
La foşnetul cel cald de rochiĭ
Dintr-un copil mă simt bărbat

29. Pag. 231.
30. Pag. 217.

Şi-atuncĭ cînd rizĭ aristocratic
Cu vecinicul tăŭ *mon-ami*,
Ah, nu-nţelegĭ, sublimă doamnă,
Cu ce *plaisir* te-aşĭ pălmui!

Ah, de sigur poetul nu e prieten, prieten sufletesc, nicĭ cu această sublimă doamnă nicĭ maĭ ales cu lumea pe care ia o înfăţişază şi, iarăşĭ de sigur nu fără însemnătate este împrejurarea că poetul a trebuit să aibă a face cu un suflet cu totul străin de lumea ţărănească, de lumea satuluĭ, pentru ca un grăunte de răutate să încolţească în veselia luĭ —Şi încă un grăunte atît de mic, atît de slab.

Dar dacă, pentru moment, lăsăm la o parte această poezie care întăreşte încă o dată şi pe altă cale adeadevărul ce l-am prezintat că *gluma nevinovată şi nerăutăcioasă dovedeşte prietenia sufletească a poetuluĭ cu ceĭ glumiţĭ*, şi dacă observăm cît sînt de feliurite şi de multe şi de covîrşitoare ca însemnătate psihică poeziile în care aceste glume nevinovate şi nerăutăcioase sînt sămănate saŭ turnate, apoĭ cred că studiul veselieĭ luĭ Coşbuc nu ne-a dus la un rezultat deosebit de cel la care ne-a dus studiul tristeţeĭ luĭ.

In studiul celor întîiŭ poeziĭ am văzut pe Coşbuc pricepînd durerea care zbuciumă atîtea suflete, atît de feliurite şi puse în împrejurărĭ atît de felurite, durerea care de la legănarea lină şi adormitoare e melancolieĭ ajunge pînă la furtuna zbuciumată şi răscolitoare a catastrofelor sufleteştĭ.

In studiul veselieĭ luĭ Coşbuc, îl vedem iară-şĭ pricepînd nu numaĭ starea sufletească a omuluĭ vesel, vesel de la zimbetul cel de-abia zugrăvit pe buze pînă la hohotul zgomotos şi omeric al unor gălăgioşĭ, dar încă îl vedem pricepînd, iubind starea sufletească a acelora pe socoteala cărora glumeşte şi din cauza acesteĭ priceperĭ dînd glumeĭ sale o bunătate şi o nevinovăţie prietenească.

Şi iată cum în amîndouă aceste ordine de poeziĭ am descoperit în Coşbuc acela-şĭ altruizm moral care-l face să nu-şĭ falşifice observaţiile ce capătă din atingerea cu oameniĭ, care-l face să lase oameniĭ — veselĭ saŭ

triştĭ — în voia lor, care-l face ca într-un volum de două sute şi ceva de paginĭ să ne arate plăcerile şi durerile bătrînilor şi tinerilor, barbaţilor şi femeilor, ibovnicilor, beţivilor, soldaţilor, copiilor, părinţilor.

Lăsăm la o parte pentru moment, pentru analiza la un loc unde va fi maĭ potrivită, problema dacă altruizmul moral acesta al luĭ Coşbuc este atît de universal pe cît avem aerul de a afirma acuma; însă, înainte de a formula caracteristica psihologieĭ artistice a luĭ Coşbuc va trebui ca pe lîngă întinderea personalităţeĭ sale, să studiem complexitatea eĭ, ceia ce va face obiectul articoluluĭ viitor, unde vom studia poezia luĭ epică.

J. BONIFACE - HÉTRAT

Moş Petrea

I

Băeţiĭ-şĭ spuneaŭ o poveste
Cu zmeĭ şi cu fermecătoare.
Moş Petrea mija. Fără veste
Un tunet îl pune-n picioare.

Să-ntunecă cerul deodată ;
Cad tresnete scurte într-una,
Şi-o ploae cu ghiaţă-ncarcată
Mugind o porneşte furtuna.

Ca gîndul Moş Petrea s-aruncă
Şi-nfige-n pămînt un topor
S-o tae... Zădarnică muncă :
Căcĭ grîndina bate cu spor.

Şi iar din bordeiŭ să repede
S-arunce-un cuţit în pămînt ;
Dar piatra-ĭ vrăjită, să vede :
Porumbul să sbuciumă-n vînt...

Maĭ cată el cum s-o maĭ *prindă*;
Să-ncruntă: „mă, daţi-mĭ un cleşte!..“
— „Acolo-ĭ, bunicule, 'n tindă;
Scoteam nişte“...—„Haide, grăbeşte!“

— „Eĭ, na-ţi-l“!... Il svîrle afară
Făcînd semnul crucii bunicul;
Obrajiĭ luĭ par-că-s de ceară:
Porumbul să-ndoae ca spicul.

Moş Petrea-amărît dă din mînă,
Şi-l mistue gîndul nebun,
Că dacă-ar avea la-ndămînă
Acum o nuea de alun,

Cu care scăpatu-s-a-n pripă
O broască din gură de şerpe,
El piatra-ar *întoarce-o*-ntr-o clipă,
Scutit de-ncercările-ĭ sterpe...

S-aşează greoiŭ şi priveşte
Spre-ogoru-ĭ udat cu sudorĭ,
Şi-n inima-ĭ jalea zvîcneşte
De-ĭ zgudue carnea-n fiorĭ.

II

Şivoiul de piatră să vadă
Cum toacă pieziş în păreţĭ,
Spre-a doua fereastră grămadă
Să-ndreaptă tuspatru băeţĭ.

Ghiontindu-să, gureşĭ, s-adună
Aĭ bunuluĭ dragĭ *„băetanĭ“* ;
(Ca vîrstă, nu fac împreună
Nicĭ două duzine de anĭ).

Li-s feţele arse de soare
Şi-n zdrenţe cămeşile cad ;
Da-s volnicĭ ca iarba-n răzoare,
Vînjoşĭ ca şi puiĭ de brad.

Cel mare, limbut ca o moară,
E dascalul fraţilor : — „Nică !
Da piatra pe lup îl omoară ?“
— „S-ascunde şi ursul de frică !...

Da ce crezĭ ?.. Doar piatra-ĭ cu dracĭ !..
E-adusă de fermecătoare
Să rupă-n livadă copacĭ,
Şi pîinea pe cîmp s-o doboare...

Eĭ, Doamne, cumplit ce-ĭ maĭ strică!
Să duce și mărul bătrîn,
Ia uit-te!..“—“Minciunĭ spuĭ, mă Nică:
Maĭ stă el: treĭ crengĭ îĭ rămîn...

— „Eĭ, eaca!. A sta doară spinul,
Iar pomiĭ, să știĭ, c-aŭ să pice“...
(Să vadă minunea, mezinul
Să roagă în sus să-l ridice).

— „Ba lasă, că-s zdravenĭ!..—„Ș-apoĭ!
N-auzĭ, mă, băete, ce vînt?
Să fie copacu cît doĭ, —
Ți-l ia, ș-apoĭ *trosc* la pămînt!“

III

Tot crește furtuna turbată,
Și-ogoarele-s albe de ghiață;
Spre ele moș Petrea tot cată:
Sudorile-ĭ curg de pe față.

Un trăsnet.—Grăbit își fac cruce
Băețiĭ-n a geneĭ bătae;
El ba, înlemni: i să duce
Nădejdea ca focul de pae.

— „Să duc popușoiĭ, Ţilică,
Și nu-s încă-n lapte macar...
Ți-ĭ culcă"...—„Nu face nimică :
S-or maĭ ridica apoĭ iar"...

— „Ba-s peteci!... Și iaca-ĭ culcațĭ!
S-adus de-acum toată-arătura!..."
Moş Petrea cu pumniĭ-ncleştaţĭ
Tresare de-ĭ tremură gura.

— „Păĭ, piatra-ĭ ca pușca, băete:
Așa-ĭ la războiŭ cu dușmaniĭ!..."
Moș Petrea privește-n perete
Să nu-ĭ vadă ochiĭ orfaniĭ.

Din munţiĭ Moldoveĭ
Iulie 1896.

TH. MÎNDRU
(după Simonin)

VOTUL UNIVERSAL

Este ştiut că în Franţa să practică votul universal şi acuma chiar, un ilustru conferenţiar şi publicist d-l *Amedée H. Simonin*, a început o serie de conferenţe, pe care le ţine la întrunirile societăţiĭ din Paris pe care o prezidează, numită *„L'Avenir Social“*, asupra acestuĭ mod de îndeplinire a funcţiuneĭ elective, una din cele treĭ marĭ îndatorirĭ a cetăţanuluĭ.

D-l Simonin, prin scrierile sale asupra *psihologieĭ* şi *filozofieĭ*, a probat că este nu numaĭ un mare învăţat, dar şi un profund cugetător. El de 50 de anĭ s-a dedat cu un adevărat devotament, studiul problemeĭ sociale, şi fructul munceĭ sale titanice *„Sinteza Socială“*, publicată la Paris cătră finele anuluĭ 94, este o operă de o mare valoare, care coronează toate celelalte scrierĭ ale sale, şi indică adevarata cale pe care omenirea va putea găsi soluţiunea acesteĭ grele şi arzătoare probleme.

Prin studiile sale profunde asupra organizăreĭ sociale, trăind şi într-o ţară unde să practică votul universal, d-l Simonin a devenit foarte competent asupra materieĭ şi, fiindcă la noĭ să agită de cîtva timp chestiunea, am crezut a face un serviciŭ concetăţenilor noştri, publicînd aci un rezumat a conferinţilor sale de care vorbim maĭ sus. Aceasta ne va pune în poziţie să vedem cu cîtă uşurinţă, să tratează chestiunea la noĭ.

Despre întrebuinţarea raţională a sufragiuluĭ universal

Sînt verităţĭ care vor deveni aforizme filozofice sociale, pe care le vom accepta şi răspunde pretutindene.

Societatea „L'Avenier Social" va avea ca datorie de a descoperi cît maĭ multe din aceste verităţĭ şi a le întipări în spiritul maselor. Aceste adevărurĭ morale şi filozofice sînt destinate a înlocui în spiritul omenesc prejudecăţile îngrămădite de secule. Lucrul e maĭ uşor decît pare la prima vedere.

Contrar cu ceia ce să petrece în cele maĭ multe societăţĭ, noĭ nu vom rămînea staţionarĭ. Noĭ vroim să ne punem în mişcare pe domeniul filozofieĭ, domeniŭ care ca şi spaţiul e fără limite şi mersul nostru tot înainte va dura cît şi omenirea.

Va fi util de a răspunde aicĭ definiţiunea pe care am dat-o noĭ filozofieĭ, în opera noastră „*La Synthèse sociale*" şi aiurea.

„Filozofia nu este o ştiinţă; maĭ mult, ia scapă orĭcăreĭ definiţiunĭ exacte. Nu să poate da o idee de ceia ce ia este, decît avînd recurs la întrebuinţarea uneĭ metafore.

„*Filozofia este fotosfera ştiinţelor*".

„Pentru a dezvăli această idee, să poate spune că din toate punctele fotosfereĭ pleacă raze luminoase care să dirig cătră centru: ia este fără limite cunoscute. Interiorul săŭ constitue adevăratul domeniŭ ştiinţifico-filozofic. Ştiinţele pot toate acolo să să încorporeze, decĭ să să răsădească şi să să mişte cu comoditate, să simţească raporturile de înrudire între ele, şi să vadă înaintea lor, pe o linie ce să prelungeşte la infinit, drumul ce aŭ a percurge. In afară de *fotosfera filozofică*, nicĭ o lumină mare, nicĭ un orizon sigur, nicĭ un mers asigurat şi nicĭ o noţiune generală saŭ universală. In *fotosferă*, care are dimensiunĭ incomensurabile, să găseşte orbita fie-căreia stiinţe şi imperiul raţiuneĭ".

Corupţia electorală este cauza principală a corupţiuneĭ publice. Trebue repetat acest adevăr pînă ce va întra în mintea fie-căruia cetăţan.

Noĭ avem ideĭ a cărora realizare va ameliora soarta maselor şi va asigura viitorul societăţiĭ: datoria noastră imperioasă este de a asigura despre această opinia publică. Va trebui, spre

exemplu, ca propozițiunea următoare să ajungă la cunoștința tuturor cetățenilor și tuturor legislatorilor.

„Orĭ ce lege scrisă care pune în luptă interesul idividuluĭ cu conștiința luĭ, e o lege falșă și rea“.

Este necesar ca toțĭ aderențiĭ societățiĭ noastre să fie pătrunșĭ de următoarea idee:

„Noĭ trebue să compunem un feliŭ de familie omenească de al doilea grad; un grup în care să fie reprezentate toate profesiunele și toate nuanțele cultureĭ morale și intelectuale; iar membriĭ grupuluĭ vor trebui să fie animațĭ de aceleașĭ vederĭ și aspirațiunĭ.

Cel întîiŭ articol al statutelor noastre conține, între altele, un dezideratum care cere a fi dezvoltat, și de care trebue bine să ne pătrundem cu toțiĭ: *a face binele pentru bine.* Toate teoriile și toate doctrinele materialiste ale universitățilors și ale învățaților, aŭ umplut de egoizm sufletul omenesc: va trebui să facem să renască în el sentimetul devotamentuluĭ.

Aceste doctrine pusteitoare ale materializmuluĭ, aŭ nimicit marele și puternicele credințe pe care creatorul le-a imprimat în sufletul omuluĭ; ele aŭ fost înlocuite cu scepticizmul, adecă cu deșertul. Iar scepticizmul produce asupra sufletuluĭ acelaș efect pe care paralizia îl produce asupra corpuluĭ.

Să vede astăzĭ, în societatea civilizată, un simptom social înspăimîntător, care justifică toate temerile ce fac să să nască în sufletul nostru convulziunele sociale de care sîntem amenințațĭ: gazetele ne vorbesc de *legĭ scelerate.*

Pentru ce avem *legĭ scelerate?* Pentru că avem răĭ legislatorĭ care, ne-avînd în vedere decît interesul unuĭ partid, a uneĭ coteriĭ, saŭ chiar și numaĭ a unuĭ individ, fac legĭ în care interesele publice sînt uitate. Există un mijloc care permite de a evita fabricarea *legilor scelerate*: acest mijloc noĭ îl cunoaștem și-l vom răspîndi în spiritul lumeĭ întregĭ.

In ședințele societățiĭ zice d-l Simonin continuînd în a doua sa conferință, și apoĭ în buletinele mensuale, vom ave a explica filozoficește cum este posibil de a modifica aplicațiunea actuală a sufragiuluĭ universal, și a o modifica în sensul cel maĭ avantajos pentru elector, pentru masa cetățenilor, pentru binele public și pentru societatea întreagă.

Noul mod de aplicare a votuluĭ universal trebuind, prin o practică prelungită, să lucreze profilacticeşte asupra aberaţiunilor şi iluziunilor partidelor politice, este poate necesar saŭ chiar indispensabil de a da, în mod sumariŭ, opiniunile unuĭ oarecare număr de scriitorĭ asupra partidelor politice. E probabil că după această parte critică, complicaţiunea nouelor mijloace va fi maĭ bine şi maĭ uşor înţeleasă, fie de auditorĭ, fie de lectorĭ.

Asupra partidelor politice

Să crede în general că existenţa partidelor politice este necesară vieţiĭ, activităţiĭ şi progresuluĭ naţiunilor ; şi că dacă, pentru vre o cauză oarecare, partidele vor dispărea, naţiunile vor pica în marazm. Această opiniune este foarte răspîndită, în Anglia şi în Europa continentală, dar ia este încă maĭ răspîndită in Statele Unite. Am vroit adesa orĭ, dar cu un foarte slab succes, să exprim opinia contrară ; în zadar am citat fapte patente şi probante : nu puteam convinge în realitate pe nimenea.

Faptele imprimate produc maĭ mult efect asupra spirituluĭ de cît cînd ele sînt exprimate prin cuvinte, afară de faptele relative la pasiunele omeneştĭ. Vom cita cîteva din acestea, pe care le recomandăm reflexiuneĭ auditoruluĭ saŭ lectoruluĭ :

1) Cicerone, în *Republica* sa (Cartea VI, fragmente), zice că „Diviziunea cetăţenilor, separaţĭ în diferite partizĭ să numeşte sediţiune". Aceasta este tot ce s-a zis maĭ adevarat asupra *partidelor*. Cicerone văzuse în tinereţa sa furoarea războiuluĭ civil, în lupta dintre partizaniĭ luĭ Marius şi aĭ luĭ Sylla, şi şi-a exprimat convincţia intimă în opinia de maĭ sus.

2) Herbert Spencer, în Cap. XI al scrisereĭ sale *Introducţiune la ştiinţa socială*, a exprimat asupra partidelor o opiniune contrară celeia a luĭ Cicerone ; el a zis că „partidele sînt nişte agenţĭ fără de care nu este posibil progresul". Contrazicîndu-să în aceiaşĭ scriere, el spune pag. 285 că „Spiritul de partid e cauza că fie-care din ele răspinge o măsură propusă de adversar, orĭcît de justă saŭ utilă ar fi ia". D-l Spencer, mare învăţat, numit : *Aristotel modern*, să contrazice ca şi marele săŭ

patron *principele filozofilor*. Pare că marii cugetătorĭ nu sînt adstrinşĭ la rectitudinea gîndireĭ.

3) *Le Petit Journal* din 29 Ianuarie 1884, scriea: „Toate partidele strigă cît le ţine gura: Veniţĭ la mine, eŭ îţĭ voiŭ face fericirea!... Eŭ numaĭ posed soluţia chestiuneĭ sociale! etc.“ Aceiaşĭ foae zicea la 2 April 1885: Partidele: ele zugrumă Franţa!“

4) Ezra Seaman a scris o carte din cele maĭ instructive asupra *Sistemuluĭ de guvernămînt american*. Iată cîteva rîndurĭ de pe pag. 84 a acesteĭ scrierĭ; „Spiritul de partid a devenit aşa de violent şi aşa de puternic în această ţară, că el tinde a orbi inteligenţa, a umplea spiritul de prejudecăţĭ şi noţiunĭ falşe, şi a perverti puterea raţionamentuluĭ“.

5) Un ziar din New-York, intitulat *Chronicle*, din Sept. 1881, pag. 189, spune că: *„partidele politice sînt o adevărată calamitate“*.

6) Citim în *Journal de Génève*, din 28 Septemvrie 1881, că „partidele politice perd guvernele şi naţiunile“. Zisa foae publicase la 11 a aceleiaşĭ lunĭ: „politica este ca un cerc din infernul luĭ Dante: nu maĭ poţĭ eşi din el dacă aĭ apucat a întra“. Acest ziar a întrat pe alte mînĭ: şi-a schimbat oare şi credo?

7). Sînt două partide în Statele-Unite, *Democraţiĭ* şi *Republicaniĭ*, care-şĭ dispută puterea de vr-o 35 de anĭ; ele aŭ cauzat războiul fratricid numit al Secesiuneĭ, războiŭ care s-ar fi putut evita cu uşurinţă.

Çapiĭ de partide cîntă cîte un cîntec deosebit, să înţelege, şi daŭ totdeauna a înţelege că eĭ sînt care procură naţiunilor tot binele ce-l primesc saŭ la care pot spera; să ascultăm vocea cîtorva dintrînşiĭ:

D-l de Broglie a zis în timp cînd era la putere, în 1877, „că capul statuluĭ numit de către un partid trebue să rămînă omul partiduluĭ“.

D-l Jules Simon a declarat într-o zi „că el va fi totdeauna fidel partiduluĭ săŭ, şi că trebue să aparţiĭ unuĭ partid“.

D-l Jules Ferry, de funestă memorie, a aruncat următoarea dogmă politică: „omul politic oricît de mare ar fi aparţine totdeauna unuĭ partid“.

D-l Paul Leroy-Beaulieu, în ziarul săŭ *Economistul*, din 21 Fevruarie 85, a formulat aceiaşĭ dogmă: „statul aparţine pururea unuĭ partid“.

D-l Waldek-Rousseau, în 84, „a recomandat cu căldură disciplina partidelor“.

D-l Raoul Frary, în al săŭ *Manuel du Démagogue*, pag. 302, a afirmat că „guvernămîntul parlamentar este guvernămîntul partidelor“ ; şi a avut dreptate.

In cele şapte exemple citate maĭ sus, şi date de scriitorĭ aparţinînd la diferite naţiunĭ şi în diferite epoce, partidele politice eraŭ considerate ca o calamitate publică, ca o vargă a luĭ D-zeŭ. Ceĭ patru politicianĭ însă pe care i-am numit şi care toţĭ aŭ fost miniştri, D. D. de Broglie, Jules Simon, Jules Ferry şi Waldek-Rousseau, aŭ fost de opinie contrară. Politica partidelor, politica de basculă, calamitatea popoarelor, a fost aceia care i-aŭ adus la putere; şi, în egoizmul lor, eĭ găsesc că totul este de minune în astă lume plină de fericirĭ.

Aceaste contra-zicerĭ brutale, în ideĭ şi în tendinţe şi în aspiraţiunile politice ale oamenilor, aŭ creat o stare de spirit specială, o stare anormală şi în adevăr patologică a sufletuluĭ omenesc. Această stare de zmintire este simţită de un oarecare număr de scriitorĭ, care îşĭ exprimă sentimentele lor într-un mod maĭ mult saŭ maĭ puţin deschis şi exact. Pătrundeţi-vă bine de valoarea citaţiunelor următoare :

Gazeta care să chiamă *Le Journal de Génève*, din 4 Fevruarie 85, făcînd aluzie la ideile de maĭ sus, zice că: „civilizaţia are să să înece“. Aceiaşĭ foae, din 1 April următor, zice că: „Francejiĭ nu sînt într-o stare de spirit normal“.

Nu sîntem destul de umiliţĭ să auzim străinătatea emiţînd, o astfeliŭ de părere pe comptul nostru.

In *Revue des deux Mondes*, din 15 Sept. 83, d-l Brunetière ne declară că : „Franţa este o ţară care să duce“.

Figaro, în cursul luneĭ Maĭ 83, „prezice împărţirea Franţieĭ între naţiunele Europeĭ“. *Horresco referens!* Francejiĭ, tremură eĭ, ca mine, de indignare, la citirea acesteĭ incalificabile prezicerĭ?! Eĭ bine! Nu; Franţa nu va fi împărţită, vom împedeca această grozăvie dînd o desminţire acesteĭ foĭ.

Sînt 32 de partide politice în Spania.

Ziarul *Le Journal de Génève*, din 30 Septemvrie 83, face o observaţie importantă, şi să exprimă aşa: „partidele politice—în democraţie—practică despotizmul ca şi în monahiele absolute".

Vedeţĭ în fine unde duce nebunia politică: un cetăţan din partidul democratic, în Statele-Unite, reclamă divorţul în 1880, pentru că soţia luĭ nu vroia să vadă în casa eĭ vr-un ziar democratic!

Cînd observă cineva, după cum am făcut-o eŭ timp de jumătate de secol, acţiunea funestă a politicianilor, şi relele ce produc într-un mare număr de ţărĭ civilizate, ajunge să facă foarte triste reflexiunĭ asupra nesanităţiĭ politiceĭ; şi eştĭ adus să crezĭ că oameniĭ acestuĭ secol sînt tot aşa de lipsiţĭ de sensul comun ca şi îngeriĭ, care ascultîud sfaturile Sataneĭ să revoltară, după cum spune Milton. Am făcut aluziune la acest pasaj al poetuluĭ englez, în una din precedentele noastre şedinţe; vroesc astăzĭ să vorbesc din noŭ de acest fapt.

După Milton, Satana numit principele demonilor şi a întunericuluĭ, avea în imperiul unde domnesc fiinţele cereştĭ, un rang foarte înalt; în erarhia divină, el era ceia ce s-ar numi astăzĭ şeful statuluĭ major general, saŭ ministru preşedinte consiliuluĭ. Nu era el cel întîiŭ în putere, da era al doilea, pentru că D-zeŭ era maĭ puternic şi maĭ inteligent de cît dînsul. Cu toată inferioritatea sa Satana, împins de ambiţie, încercă de a răsturna pe D-zeŭ însuşĭ şi a să pune în locul luĭ.

Pentru a-şĭ ajunge scopul Satana, formă puţin cîte puţin un partid de revoltaţĭ în miliţia cerească, umplînd inimele lor de ură, de ambiţie şi de invidie. Dacă rebeliĭ s-ar fi gîndit un singur moment, în loc de a să lăsa cuprinşĭ şi duşĭ de pasiune, i-ar fi văzut îndată că aŭ totul de perdut şi nimica de cîştigat; ar fi văzut că dacă, prin supoziţiune Satana ar fi reuşit a detrona pe D-zeŭ, s-ar fi găsit după războiŭ, dînşiĭ, soldaţiĭ în rangul, în aceiaşĭ situaţie ca şi maĭ înainte, cu deosebire numaĭ că vor fi supuşĭ luĭ Satana în loc de a fi aĭ luĭ Dumnezeŭ, aceasta este evidenţa însăşĭ.

Capiĭ politicĭ joacă acelaş rol ca şi Satana. Soldaţiĭ n-aŭ absolut nimica de cîştigat în lupta lor pentru putere, afară de loviturĭ, rînirĭ, amputaţiĭ, ruine materiale şi morale şi tot soiul de dezastre. Un fapt cert, care trebue să fie bine cunoscut, este

că societatea nu poate să fie salvată decît prin ideĭ şi nu prin luptele materiale.

Am raportat aci ideia luĭ Milton, pentru că ar ţine cineva că este o critică *scrisă erĭ*, pentru a ne face să înţelegem neghiobia acelora care cred, că reclamele şărlătăneştĭ, debitate în întrunirile publice, pot să aducă cel maĭ mic avantaj pentru ceĭ ce le execută.

O mare parte din forţele viĭ ale fie-căreĭ naţiunĭ şi, prin urmare a societăţiĭ întregĭ, este neutralizată saŭ consumată în mod improductiv, din cauza existenţeĭ şi acţiuneĭ partidelor politice. Inchipuiţi-vă că un om ar lua o cremene în mîna stîngă şi un amnar în cea dreaptă, şi că ar lovi necontenit cremenea cu amnarul, fară a pune la mijloc şi iasca, ce să va întîmpla? el va uza fără nicĭ un folos şi cremenea şi amnarul; căcĭ nu va produce decît scînteĭ care vor dispărea îndată după apariţia lor. Vedeţĭ, ascultaţĭ, pe şefiiĭ de partid într-un meeting saŭ adunare electorală, şi citiţĭ jurnalele partidelor care să combat; deoparte să găsăşte cremenea şi de ceealaltă amnarul. Fiecare partid este pe rînd amnariŭ saŭ cremene, după cum e vorba de atac saŭ de aparare. Care este rezultatul lovitureĭ: cuvinte, fraze, discursurĭ? Resultatul este acelaş ca şi în exemplul cremeneĭ cu amnarul; să produc fără nicĭ un folos scînteĭ intelectuale, care dispar imediat; şi, ca şi cremenea şi amnarul, masele care formează partidele, să freacă şi uzează în mod inutil în loc de a aplica forţele lor la ceva folositor.

Am făcut în mod cu totul sumariŭ istoria roluluĭ saŭ acţiuneĭ partidelor politice. Dacă partidele nu produc niciodată binele, în schimb ele produc foarte adesea orĭ mult răŭ. Războiul secesiuneĭ, războiul din Tonkin, şi acel din 1870, corupţia generală, grozava delapidaţiune administrativă, pedicele puse adevăratuluĭ progres, etc. etc. sînt calamităţile publice datorite acţiuneĭ nefaste a politicianilor.

Este aproape imposibil a face să înţăleagă generaţiile contemporane răul pe care partidele îl cauzează societăţiĭ actuale.

Să citām un exemplu mitologic, care are analogia cu ceia ce să petrece sub ochiĭ noştri. Fiecare a citit cum Jupiter, cu concursul zeilor din Olimp, a creat Pandora prima femee, şi cum el a trimis-o, avînd cu dînsa cutia care conţinea toate rălele

cum a trimes-o, zicem, luĭ Prometeŭ. Acesta, avînd motivele sale de a să teme, nu o deschisă; fratele său însă Epimeteu, care era un nepăsător, luă şi deschisă cutia funestă: rălele să răspîndiră în lumea întreagă; şi n-a maĭ rămas decît speranţa în fundul cutieĭ! Urna electorală a partidelor, plină de voturĭ, este o nouă cutie a Pandoreĭ din care es toate rălele care mînîncă societatea actuală.

S-ar maĭ putea spune că politica, cu partidele sale, este o încarnaţiune a anticeĭ zeiţe Discordia; eĭ să datoresc neînţălegerile între oamenĭ şi popoare, războaele civile, certele în departamente şi comune, etc. Jupiter a alungat Discordia din Olimp, pentru că ia făcea să să certe între dînşiĭ chiar Zeiĭ. Politica nu încurcă şi învrăjbeşte oare totul în lumea actuală, pe naţiunĭ, pe oamenĭ şi pe guverne? E indispensabil de a alunga politica din societate, precum Jupiter a alungat Discordia.

In opera noastră *Synthèse Sociale*, am aratat un mijloc foarte simplu pentru a evita încercările stupide ale Sataneĭ, pentru a evita munca idioată cu cremenea şi amnarul, pentru a lăsa închisă cutia Pandoreĭ şi pentru a ţintui saŭ lega la par pe Zeiţa Discordia. In şedinţa viitoare vom reveni asupra aplicaţiuneĭ uşoare a acestuĭ mijloc.

(Va urma).

GEORGE MURNU

Mirare nu-i...

Mirare nu-ĭ c-atît amor
Nespus de trist să-nchee;
Eŭ m-am născut un visător,
Tu te-aĭ născut femee.

Şi vremile vor repeta
Un cîntec vechiŭ în lume
Că-ĭ val statornicia ta,
Şi dragostea ta, spume.

Şi totuşĭ, fruntea-n palme-mĭ strîng,
Simt rana maĭ adîncă,
Şi, tot mă zbucium, ard şi plîng,
Şi tremur să cred încă!

GEORGE MURNU

ANACREONTICE

O, Libertate . . .

O, Libertate, scumpa mea,
Tu fugĭ de-un tron frumos;
Nicĭ regilor nu-ĭ dat să bea
Paharul de prisos.

Decĭ daţĭ-mĭ vin mereŭ să beaŭ,
Să cînt voios mereŭ,
Căcĭ dacă regiĭ nu-l maĭ aŭ,
Atuncĭ sînt rege eŭ!

ANA CONTA-KERNBACH

In fața morții

Florĭ albe pe cosciugul în pînză de mătasă,
Trăsurile, corbĭ negri, în urma luĭ alunecă.
Pe valurĭ de-armonie să-mprăștie-n vînt jalea
Mulțimeĭ. Lacrimĭ grele privirile întunecă.

Pe umerele goale un alb cosciug de scîndurĭ,
Doĭ ciocli și atîta!.... bogatul car urmează.
Doar vîntul plînge-n urmă. Drept torciĭ nepăsarea...
Mormintele sărace de-apururea veghează.

N. VASCHIDE

Un noŭ feliŭ de inspirație

Vremea, dușmanul neîmpăcat al tuturor celor încăerațĭ în lupta pentru traiŭ, nu mĭ-a dat răgaz să strîng laolaltă notele culese în vederea unuĭ viitor volum, de altfeliŭ aproape gata, ce va purta titlul de „*Bucățĭ alese din plagiatura romînă*". Volumul va fi o antologie literaro-științifică, care va cuprinde toate plagierile saŭ maĭ bine zis „toate utilizările", – ca să întrebuințez un termen consacrat,—constatate de vre-o 30 de anĭ încoace, plus un mare număr de constatărĭ nouĭ, făcute de mine însumĭ, deși trebue s o mărturisesc într-un mod întîmplător. Poețiĭ și maĭ ales ceĭ tinerĭ care să îndreaptă cu atîta îngîmfare spre Carpațĭ, de și numaĭ în întrunirĭ, ca și spre Parnas, țin fruntea plagiaturilor.

Generația noastră de astăzĭ înfierbîntată de ambițiĭ artistice, literare, etc. vra cu orĭ ce chip să ajungă, să afirme existența eĭ ; și în lipsă de inspirație adevărată... aleargă la un noŭ feliŭ de inspirație, la izvoare, maĭ mult saŭ maĭ puțin valoroase, îmbrobodește ideile și inspirațiile în vorbe saŭ mîzgîliturĭ de culorĭ și iată autorĭ de talent : filozofĭ, muzicanțĭ, pictorĭ, sculptorĭ, etc.

Denunțarea de față nu e decît o simplă pagină din „plagiatura artistică“. E vorba de astă dată de un sculptor.

Să venim la fapte.

In salonul romîn din 94, dacă nu mă înșel, a fi-

Bustul luĭ Radu Negru
de *D. D. Mirea* (Cîmpulung).

gurat un bust în bronz reprezentînd pe primul nostru Voevod, pe „*Radu Negru*“, datorit d-luĭ D. D. Mirea, una din puținele lucrărĭ artistice expuse care merită a fi citată, după spusa domnuluĭ Speranță . . . . cronicar artistic [1]). Bustul a fost, îmĭ pare, vreme multă expus

Capul statueĭ călare a luĭ Carol cel Mare
de *Rochet* (Paris)

într-unul din vestibulele ministeruluĭ instrucțiuneĭ publice și acum a fost așezat în Cîmpulung, locul de descălicătoare a mareluĭ voevod.

Bustul ce e drept, e frumos, e chiar o lucrare de artă.

Venind la Paris și preumblîndu-mă într-una din zile pe cheiŭ, am rămas înmărmurit zărind statua luĭ „Carol cel mare“ în splendida piață „Notre Dame“.

1. „Lumea ilustrată“, broșura 3, anul III, p. 74.

Uuite — mi-am zis fără vrere — Radu Negru al luĭ..... Mirea.... Frumosul bronz al luĭ Rochet reprezintă pe Carol cel mare călare, condus de doĭ oamenĭ armațĭ, ținînd în mîna dreaptă un frumos sceptru împărătesc.

Cititoriĭ de altfeliŭ îșĭ pot da bine samă de uimirea mea, privind figurile reproduse.

Capul luĭ Carol cel mare e aidoma cu al luĭ Radu Negru, saŭ vice-versa ; expresia fețeĭ, fruntea, ochiĭ, nasul, barba... pînă și coafura capuluĭ e copiată pînă în cele maĭ micĭ amănunte. Coroana chiar aduce mult cu a luĭ Radu Negru. D-l D. D. Mirea a făcut—și aicĭ e meritul d-sale — o mică schimbare : a răsucit puțin maĭ mult mustața luĭ Carol cel mare ! chiar atitudinea capuluĭ reamintește poza luĭ Radu Negru, atitudine ce să potrivește de altfeliŭ bine luĭ Carol cel mare, devremece ținînd o mînă rîdicată în sus, fiind calare, etc., e natural ca unul din umerĭ să fie maĭ sus decît celalt.

Un franțuz, un distins literat, care a călătorit prin România mă întreba cu mirare, zilele trecute, cum să face oare de avem noĭ la Cîmpulung, bustul luĭ Carol cel mare, căcĭ din cunoștințele luĭ istorice marele lor împărat dusese lupte numaĭ pînă prin Panonia contra hordelor barbare ce-ĭ neliniștea hotarele împărățieĭ...

Ce să răspund ? Rog pe d-l Mirea să o facă în locul meŭ.

J. BONIFACE-HÉTRAT

Iarna

Alene cad fulgiĭ pe ulițĭ tăcute,
Și fumul din hornurĭ să sue domol.
Prin aer trec corbiĭ, — trec pîlcurĭ pierdute —
Și cîmpul dispare sub vînătu-ĭ țol....
. . . .

Vreaŭ inima-mĭ arsă s-o scald
In freamătul blîndelor șoapte, —
Stăpîn pe cîmpiĭ de smarald,
Robit de a Suduluĭ noapte!

Vreaŭ fruntea-mĭ ferită de norĭ
S-o las alintărilor boareĭ,
Stînd mut și cuprins de fiorĭ
La cîntecul privighitoareĭ.

Sub farmecul ceruluĭ lin
Vreaŭ munțiĭ cu repezĭ părae, —
Cînd soarele-n drumu-ĭ senin
Apare-ntr-un nimb de văpae;

Cînd totul e viață și dor
Și-ĭ vis sub lumină-aurie;
Cînd sute de glasurĭ în cor
Să pierd în noian de-armonie.

Vreaŭ mîndrul covor înflorit
Pe țărmurĭ cu vecĭnicul soare:
Mă-mbete cu miros vrăjit
Lămîul și myrtul în floare!

Vreaŭ tihnă!... Și, totușĭ, ades
Pripit cînd m-apucă-ntristarea
Adîncă și făr-de-nțeles...
Vreaŭ zgomot, vreaŭ vuet—vreaŭ marea!

O vreaŭ cînd turbatul mistral
Iĭ sună din trîmbițĭ alarmă,
Și valul sărind peste val
In clocot de stîncă să sfarmă.

Căcĭ, astfeliŭ, adîncu-ĭ, — stîrnit
De-al vîntuluĭ aspră mănie,
Al sînuluĭ meŭ chinuit
De dorurĭ icoană e vie.

Ia-ĭ sufletu-mĭ îndurerat
In luptă cu-a vieţiĭ vultoare ;
S-o văd,—şi mă simt mîngîiat
Că tot maĭ rămîn în picioare !...

Şi-o vreaŭ neatinsă de vînt,
Albastrul eĭ larg să-mĭ intindă,
Să lunec, uitînd de pămînt,
Pe-a eĭ fermecată oglindă.

Şi vreaŭ lopatarul sfătos
Să-mĭ cînte a măreĭ baladă,
Agale cu glasu-ĭ duios,
Lăsîndu-mă visuluĭ pradă...

Iar vîsla, ritmat lovind valul,
Să-mprăştie mărgăritare,
Şi, moale, în urma mea malul
Să-l mistue umbra din zare....

. . . .

Cad fulgiĭ şi vîntul îĭ zbuciumă-n aer ;
Iar gerul să ţeasă pe geamurĭ a prins...
Prin hornurĭ s-aude acuma un vaer ;
Şi moartă-ĭ cîmpia sub giulgiu-ĭ intins.

Ianuarie 1897
Iaşĭ.

IOAN SIMIONESCU

Crida superioară și calcarul Lithothamnium pe malul Prutuluĭ (jud. Dorohoĭ) [1].

Vara trecută avuĭ ocaziunea să vizitez partea din malul drept al Prutuluĭ, cuprinsă pe moșia Mitoc aproape de marginea sudică a județuluĭ Dorohoĭ.

Regiunea e deluroasă, ne fiind decît prelungirea dealurilor din Bucovina ce să întind între marginea estică a Carpaților și fluviul Nistru.

Pentru așĭ face drum cătră sud, Prutul e silit să încunjure fiecare rîdîcătură ; de unde cotiturile caracteristice, care daŭ pînă la un punct și mărginile fiecăruĭ deal.

Fenomenele de eroziune ce el cu miciĭ luĭ afluențĭ le pricinuesc, aduc la lumină formațiunile geologice maĭ vechĭ, acoperite în alte părțĭ de mantaua năsipurilor și a luturilor quatenare.

In acest chip să poate observa, în locul citat, prezența *crideĭ superioare* și a depozitelor ce reprezintă *al doilea stadiu mediteranian* (II-te Mediteranstufe).

---

1) Această mică comunicare a fost cetită în „Conversatorium“, ce să ține în fiecare săptămînă la Universitatea din Viena, sub conducerea *Prof. E. Suess*, *Director Th. Fuchs* și Privatdocent Dr. *Fr. Wähner*.

Pe singura „hartă geologică a Romîneĭ“ [2]) ce există, aceste depozite nu sînt figurate. In „Anuarul geologic romîn“ [2]), să pomeneşte numaĭ că „miocenul apare în S. W. satuluĭ Mitoc“.

* * *

Crida să poate bine observa la locul zis „cotul mic“, ceva maĭ în sus de sat. Malul este abrupt şi are o înălţime de cîţiva metri, arătîndu-să în totul format din o marnă cridoasă, de culoare albă gălbie şi nestratificată. Cremene rotunzite, aşezate în rîndurĭ paralele să întîlnesc în mare număr. Prin distrugerea marneĭ, ele devin libere, aşa încît luate de apă, acopăr pe o bună întindere albia rîuluĭ, jucînd un rol însemnat în formarea depozitelor aluviale.

Deasupra acesteĭ mase marĭ de marnă, să întîlnesc cîte-va straturĭ maĭ compacte, fără cremene, constituite maĭ mult din un gres călcăros.

Fosile lipsesc. La microscop, marna să vede formată în totul numaĭ din *foraminifere* (globigerine, nodosariĭ) amestecate strîns cu rămăşiţĭ de scoicĭ sfărmate. Icĭ şi colo fire de *glauconit* cu forme neregulate întrerupt prin coloarea lor verzue, cîmpul colorat deschis al secţiuneĭ.

De cealaltă parte a Prutuluĭ să întinde pe o suprafaţă maĭ mare, de la satul Teţcanĭ pînă maĭ în jos de Badraz [3]).

Incontestabil, întreaga această cridă nu este decît continuarea aceleiaşĭ formaţiunĭ ce ocupă o atît de întinsă suprafaţă în Galiţia ostică şi în Rusia [4]).

O comparaţie cu acele locurĭ nu aduce nicĭ un punct fix determinăreĭ exacte de vrîstă, deoarece caracterele litologice sînt schimbătoare, iar fosilele şi pe acole sînt rarĭ orĭ lipsesc cu totul.

---

2. Geologische Übersichtskarte Rumäniens von M. Drăghiceanu Jahrb. der Geol. Reichanstalt 1890.
3. Anuarul biurouluĭ geologic.
4. „Geologia Basarabieĭ“ de Prof. *Sinzow* în Material p, geol. Rusieĭ vol. XI (ruseşte). Mulţumesc prietenoaseĭ comunicărĭ a d-luĭ Dr. *L. Spendiarof*, tot ce să va raporta la această lucrare.

A doua formaţiune, ce să razîmă pe cridă, este *Calcarul cu Lithothamnium* ca reprezentant al celuĭ de al doilea stadiŭ mediteran.

Aceleaşĭ alge călcăroase, care trăit-aŭ în basenul Vieneĭ, ş-aŭ găsit şi aicĭ condiţiunĭ prielnice. Numaĭ că pe cînd la marginea estică a Alpilor ele aŭ format straturĭ groase, jucînd astfeliŭ un rol însemnat în construcţia clădirilor din capitala Austrieĭ, aicĭ abea aŭ format băncĭ de cîţĭ-va centimetri în grosime. Astfeliŭ să poate observa în albia pîrăuluĭ luĭ Istrati şi maĭ ales „la Izvoare", pe malul drept al pîrăuluĭ Ghereni, unde calcarul, care cimenta ramurile algelor, fiind distrus, aceste sînt răspîndite pe întreaga suprafaţă, sub forma unor concreţiunĭ calcaroase de 1—2 centimetre lungime.

Microscopul arată în plăcile subţirĭ ale acestuĭ calcar, pe lîngă structura caracteristică a ramurilor de Lithothamnium, o cîtime însemnată de *foraminifere* şi *bryozoeri.*

Maĭ în jos băncile subţirĭ, puţin rezistente de calcar, trec în un gres călcăros şi maĭ apoĭ în băncĭ groase de adevărat gres quarţos, în care firele de quarţ, cimentate de calcar, sînt unghiulare, arătînd că acţiunea mecanică a apeĭ nu s a exercitat multă vreme asupra lor. — In aceste băncĭ sînt săpate micĭ cariere de piatră pentru construcţie.

Fosile nu lipsesc. Speciele sînt puţine dar reprezentate prin numeroşĭ indivizĭ, care, în ce priveşte păstrarea, lasă mult de dorit.

Se întîlnesc :

Pecten elegans Andrz.
caracterizat prin convexitatea scoiceĭ, numărul mic de coaste compuse din făsciĭ de îndoiturĭ, prin mărgenile de creştere, etc.

Pecten cf. Malvinae

Şi numeroşĭ *Clypeastri*, greŭ de scos din gresul compact.

Această formaţiune pare a să întinde, pe sub straturile maĭ noĭ, pe întreg teritoriul moldovenesc, pînă la Carpaţĭ, unde Prof. *Teisseyre* o descrie în judeţul Bacăŭ, lîngă Brăteştĭ în contact cu formaţiunea saliferă [5]).

5. Prof. *L. Teisseyre* Geologische Reiseberichte aus den Karpathen Rumäniens (District Bacăŭ). Verhandl. 1896 p. 138

Prezenţa pectenilor şi a clypeastrilor arată apropierea ţermuluĭ. Maĭ în spre est, în Basarabia, aceste fosile nu să întîlnesc. In locul lor apar forme micĭ [6]) ce trăiaŭ în o parte liniştită a măreĭ. Aceiaşĭ deosebire a fost indicată în Galiţia In partea vestică formele maĭ mult litorale predomnesc, pe cînd în ost, din bogata faună găsită în dealul Golda, nu să indică de cît o formă indeterminată de pecten [7]).

Ca încheere, voĭ încerca să schiţez istoria de formaţiune a acestuĭ mic teritoriŭ.

Marea transgresiune cretacică, a acoperit aceste locurĭ cu apă. Caracterul litologic este pentru o adîncime deosebită.

După depunerea marnelor cretacice, a urmat un timp, cînd acest loc a devenit uscat. Lipsa celor maĭ vechĭ depozite terţiare ne arată lunga durată a fazeĭ continentale. O nouă transgresiune urmează, ce nu rămîne în urma celeĭ cretacice. Aceleaşĭ păturĭ, de aceiaşĭ vrîstă, să întîlneşte în Portugalia, Africa de nord, în Galiţia ca şi în Italia, în Rusia ca şi în westul Asieĭ [8]). Moldova toată pare a fi fost acoperită de acest ocean. După retragerea apelor, locul a rămas iarăşĭ uscat ; saŭ dacă depozitele maĭ noĭ s-aŭ format, ele aŭ fost îndepărtate de groaznicele torente ce veneaŭ dinspre nord, pe timpul cînd gheţariĭ, nu puteaŭ rezista căldureĭ. De aicĭ, fenomenul, că în acest loc, calcarul cu lithothamnium este acoperit direct de depozitele quaternare.

Viena

---

6. Prof. *Sinzow* loc c. (Turbo, Ostreo, Haliotis).
7. Prof. *V. Uhlig*. Geolog. Beschaffenheit eines Theiles d. Ost u. Mittelgaliz. Tiefebene in Jahrbuch der K. K. Geol. Reichsanst. 1884 p. 184.
8. *E Suess*. Antlitz der Erde v. I pag. 412.

I. LAUR

FURTUNA

In liniştea-adîncă sărbătorească-a mărei
Răsună-un glas sălbatec deodat-asupra sărei :

E paserea furtunei ce-n zboru-ĭ săgetat
Vestirea cea de moarte pe unde-a aruncat,

Şi păserile îndată spre ţărmurĭ să-ndreptează,
Iar peştiĭ în spre fundurĭ sub bolovanĭ s-aşază.

Pustiŭ şi gol eĭ lasă al mărei cîmp intins,
Pe care vîntu-n luptă cu apa s-a încins.

Cu-aripa-ĭ nevăzută cumplit el bate valul,
Cu plugul săŭ gigantic brăzdîndu-ĭ greŭ cristalul;

El întră cu putere-n sinul mărei-adînc;
Aruncă marea în ceriurĭ talazurĭ ce să frîng.

Să pare că văzduhul şi marea-şĭ schimbă locul,
Atîta li-ĭ de straniŭ şi de sălbatec jocul.

Dar paserea din cuibu-ĭ privește fără fior
Pe mare cum s-abate cel negru, strașnic nor;

Și peștele din fundul, rămas în liniștire,
Nicĭ chiar nu să trăzește din lina-ĭ adormire.

Numaĭ sărmanul, omul, pe vas trîntit de vînt
Zadarnic să trudește să scape de mormînt...

V. FĂRCĂŞEANU

Cum trec...

Mă uit pe mare, văd cum trec
Talazurĭ înroşite-n soare
Şi pînze albe-n depărtare
In mersu lor cum să întrec.

Să duc, sînt doĭ, şi sînt robiţĭ
Iubireĭ cu eternă vară,
Să duc la ţărmurĭ ce-n spre sară
Sînt raiul celor fericiţĭ.

Vor spune vorbe de amor,
Şi fermecaţĭ în aşteptare,
Vor urmări cuprinşĭ de dor,
Talazurĭ miĭ pe-ntinsa mare.

Şi vor visa... şi vor trăi;
Vor crede viaţa-o veşnicie,
Şi fericiţĭ îşĭ vor zîmbi
Sub vîntul săreĭ ce adie.

Mă uit pe mare, văd cum trec
Roşiţĭ în cel apus de soare
Şi-n mersu lor cum să întrec
Talazurĭ miĭ pe-ntinsa mare.

DARĬ DE SAMĂ

Michel Revon, La philosophie de la guerre.

„Philosophie de la guerre“ e titlul întroducereĭ pusă în fruntea opereĭ *„L'arbitrage international, son passé, son présent, son avenir“*, scris de *Michel Revon*, profesor de drept la universitatea imperială din Japonia şi sfetnic al ministeruluĭ dreptăţiĭ. Această întroducere *„filozofia războiuluĭ“* e atît de însemnată prin cuprinsul ideilor pacifice, în cît *„societatea pentru arbitrajul internaţional“* cu sediul în Nîmes (Franţa) a extras-o în broşură separată, punînd-o în vînzare pentru preţul de 20 de banĭ. Nu e cu putinţă de închipuit un cititor al acestor paginĭ, care să nu să declare pentru viitor, partizan devotat al ideilor paceĭ, într-atît măestria stiluluĭ unită cu justeţa argumentăreĭ pătrunde şi răscoleşte firea omenească. Autorul e cît să poate de sistematic, stabileşte maĭ întîiŭ în ce constă problema de studiat, arată în urmă părerile favorabile şi defavorabile ce să pot spune cu privire la războiŭ, făcînd şi sinteza celor doă seriĭ de argumentărĭ contrare, în fine propune soluţiunea în conformitate cu nevoile timpuluĭ în care trăim.

Revon începe prin a ne trezi în minte ideja spaţiuluĭ infinit şi a timpuluĭ infinit, în care există un firişor de colb, pămîntul, locuit de nişte fiinţĭ microscopice, oameniĭ. Aceştia, prin inteligenţa lor rîdicîndu-să maĭ presus de cosmosul infinit, căci sînt în stare a calcula părţĭ din el, astrele cu mişcarea lor vertiginoasă tîrziŭ de tot aŭ ajuns — şi încă în o mică minoritate — să înţăleagă că în mijlocul societăţilor, e bine, e frumos, e logic ca sămînţa orĭcăreĭ discordiĭ să dispară pentru vecie. Pe cînd în

cosmosul întreg o linişte eternă să întinde, numaĭ pe pămînt între fiinţele microscopice duşmăniile îşĭ aŭ loc, şi încă sub forma spăĭmîntătoare a războiuluĭ. Oamenii făuresc arme cît maĭ ucigătoare, în loc de a-şĭ uni puterile contra natureĭ fizice, în loc de a întra în luptă fiecare om cu ideile, sentimentele şi credinţele din sufletul săŭ ce aduc duşmănii între oamenĭ.

Michel Revon înşîrăe argumentele atît ale apologiştilor cît şi ale adversarilor războiuluĭ, grupîndu-le sub treĭ puncte de vedere: logic, estetic şi moral.

Apologiştiĭ susţin pe cale logică că războiul e un fenomen inerent întregeĭ naturĭ. Insuşĭ existenţa luĭ, ne face să credem că ceva neînţeles de mintea noastră, ceva de ordine supranaturală l-a hărăzit, ca o lege necesară, omenireĭ. — Oameniĭ păceĭ susţin din contra că explicaţiunea existenţeĭ acesteĭ calamităţĭ o găsim în analiza sufletuluĭ omenesc. Nu numaĭ sentimente nobile, altruiste împodobesc natura omenească; în ia maĭ găsim şi părţĭ josnice, sentimente egoïstice în înţelesul răŭ al cuvîntuluĭ. Aceste patimĭ oarbe pun în duşmănie om cu om, frate chiar cu frate. Vreţĭ să ştiţĭ care ar fi rezultanta acestor patimĭ, cînd ele ar stăpîni, nu un singur om, ci mase compacte, popoare? Războiul.

Apologiştiĭ susţin, în domeniul arteĭ, că războiul a făcut să să nască şi să să dezvolte arta. Ce sînt epopeele, cele întîiŭ poeziĭ, dacă nu glorificarea războiuluĭ? Cuĭ nu-ĭ place să admire tablourile de artă cu cuprins războinic? — Adversariĭ susţin că arta inspirată de războiŭ numaĭ în aparenţă place; în realitate fiecare vede în dosul tablouluĭ uneĭ victoriĭ doliul şi jalea a miĭ de familiĭ. Şi chiar de-am admira un asemenea tabloŭ admirăm talentul de execuţie a artistuluĭ.

Apologiştiĭ susţin că războiul e o necesitate din punct de vedere moral şi al dreptuluĭ. Pacea cu urmările eĭ liniştitoare dezvoltă egoizmul omenesc; în mijlocul avuţiilor tot crescînde, viţiile uşor să nasc şi să dezvoltă. Războiul e o regenerare, o scoală morală a omenireĭ; în el să nasc virtuţile marĭ: curajul, devotamentul, abnegarea individuală pentru binele general, patria. — Criticiĭ răspund că războiul e imoral, căcĭ prin el să execută cele maĭ oribile crime; pe cînd crimile maĭ micĭ din domeniul vieţeĭ individuale sînt pedepsite cu asprime de codul pe-

nal, în acelaş timp o crimă atît de îngrozitoare la auz, cum e războiul, unde intenţionat să comit miĭ de omorurĭ, cît aĭ clipi, ramîne nepedepsită. Războiul e imoral pentru că abrutizază inteligenţa, dezvoltă sentimentele josnice, animalice, anihilează voinţa.

După ce Michel Revon a pus faţă în faţă şirurile de argumente, face sinteza lor. Arată că dreptatea stă şi cu uniĭ şi cu alţiĭ; pentru a înţelege cum de amîndoĭ aŭ dreptate, trebue să cerem lămurirĭ istorieĭ. Toate argumentele apologiştilor sînt drepte pentru timpul trecut. Eĭ cînd argumentează, să gîndesc la trecut şi de aci sînt împinşĭ a crede—pe nedrept—că şi viitorul va fi tot astfeliŭ. Criticiĭ sînt nedrepţĭ cînd nu văd rolul binefăcător al războiuluĭ în trecut; eĭ judecă gîndindu-să numaĭ la momentul de azĭ şi la viitor.

In fine autorul arată cum evoluţiunea e în direcţiunea ideilor păceĭ şi cum societăţile pentru răspîndirea acestor ideĭ să înmulţesc, dovadă că oameniĭ de bine să înmulţesc. Cu privire la masele populare, Revon constată că ele nu-s în favoarea războiuluĭ, cum ar crede apologiştiĭ luĭ, nicĭ nu-s pentru ideile păceĭ, cum ar susţine-o pacificiĭ, ci zac maĭ mult într-un sentiment de indiferenţă faţă şi cu uniĭ şi cu alţiĭ. Datoria pacificilor este a deştepta interesul pentru ideile lor, pe calea raţionamentuluĭ, a inteligenţeĭ, determinînd masele populare în favoarea lor, făcîndu-le să iubească justiţia internaţională, cum să supun celeĭ penale

Incheem rîndurile de maĭ sus cu reproducerea gîndirilor unuia din ceĭ maĭ însemnaţĭ oamenĭ aĭ păceĭ, *Louis Franc*:

„Luaţĭ sama, calomniind războiul prea orbeşte, fără nicĭ o restricţiune, calomniaţĭ specia omenească, care a avut nenorocirea să aprobe războiul şi calomniind specia omenească, noĭ perdem dreptul la încrederea sa.

„Da, războiul, pentru un timp, a fost relativ binefăcător. Pentru ce? Pentru c-a pus ordinea în locul haosuluĭ primitiv, autoritatea în locul anarhieĭ, disciplina în locul conflictelor fără capăt a voinţilor şi patimilor individuale, pentru că a făcut un loc curajuluĭ, abnegaţiuneĭ şi eroizmuluĭ maĭ sus de slăbăciunile şi laşităţile noastre; iată ce-a făcut războiul; trebue s-o ştim, să-l înţelegem, căcĭ fără asta nu ne-am da socoteală pen-

tru ce s-a bucurat atît de lung timp de o favoare nediscutabilă ; fără asta, noĭ n-am putea înţelege cum războiul a inspirat cele întîiŭ accente ale poezieĭ, cum el a putut fi un obiect de admiraţiune din partea popoarelor, cum el a stabilit întîile elemente de organizaţiune şi de civilizaţiune ; şi ceia ce a făcut inevitabit triumful momentan şi trecut al războiuluĭ, e că el nu e ceia ce credem adesea, într-o pornire de generozitate, dar de generozitate superficială; ceea ce a făcut că războiul a fost aşa de lung timp atît de puternic, e faptul că alăturea cu curajul, eroizmul şi forţa, el a sporit şi inteligenţa ; războiul a ajuns o ştiinţă, care presupune pe toate celelalte, maĭ ales cînd e reprezentată prin ceia ce numim arma geniuluĭ, artilerieĭ şi marineĭ militare, bazată aceasta din urmă pe mecanică şi pe astronomie".

V. Hulubeiŭ

I

C. G. Disescu, Curs de drept public romîn profesat la facultatea de drept din Bucureştĭ (stenografiat).

Treĭ volume din care cele două dintîiŭ tratează dreptul constituţional, iar cel din urmă dreptul administrativ. Paginaţia e continuă; cîte trele volumurile conţin 65 de lecţiunĭ şi 1181 de pagine, apărute în Bucureştĭ de la 1890—1892.

Cele treĭ volumurĭ ale d-luĭ Disescu conţin un curs deplin de drept public intern, acel constituţional şi acel administrativ. Cursul este stenografiat după vorbele profesoruluĭ şi în fruntea luĭ să află o scrisoare a d-luĭ Disescu către stenograful acestuĭ curs d-l M. A. Dimitrescu, în care îĭ mulţumeşte pentru osteneala ce a luat-o de a stenografia cursul, şi constată cu fericire cît de bine a pătruns fostul săŭ distins şcolar de spiritul luĭ. Mărturisim că nu prea înţelegem îndoita mulţumire; căcĭ dacă d-l Dimitrescu a stenografiat cursul, atuncĭ nu a făcut decît a reproduce *ad litteram* cuvintele din discurs şi atuncĭ pătrunderea în spiritul cursuluĭ nu are nicĭ un înţeles, saŭ d-l Dimitrescu l-a redactat după propria sa minte; atuncĭ el poate să primească complimentele domnuluĭ Disescu asupra chipuluĭ cum a reprodus gîndirile profesoruluĭ; dar atuncĭ nu maĭ poate fi vorba de stenografie. A stenografiat cu spirit!? In orĭce caz găsim cam nepotrivit acest sistem de publicare al unuĭ curs. Pentru ce d-l Disescu nu-l dă ca lucrare proprie a luĭ, ci ca reproducere fie inteligentă, fie manuală a spuselor sale? Este oare spre a să putea pune la adăpostul criticeĭ, în cazul cred cînd s-ar găsi ceva de criticat, ca nefiind răspunzător?

Dar lăsînd la o parte chestia de formă a lucrăreĭ, să întrăm în fondul eĭ. Neputînd cerceta în toate amănunţimele eĭ voluminoasa lucrare a d-luĭ Disescu, vom spune că părţile aces-

tuĭ curs care ating chestiunile generale pentru a zice aşa europene ale dreptuluĭ public, sînt toate trătate pe cît de deplin, pe atît şi cu o nătăgăduită competenţă. Autorul e stăpîn pe materie, cunoaşte toate controversele, toate teoriile, şi le expune într-un chip clar şi înţeles, într-o limbă curgătoare care însă ar fi putut să fie maĭ ferită de neologizme.

Partea dreptuluĭ public romîn care este împrumutată de la străinĭ este cît să poate de bună. Nu tot astfeliŭ staŭ lucrurile cu partea aceia ce ar fi trebuit să fie lucrarea originală a d-luĭ Disescu, adecă acele întrebărĭ care să referă la dezvoltarea proprie a poporuluĭ romîn pe tărîmul studiat de d-sa.

Aicĭ d-l Disescu să arată şovăitor, nesigur, afirmă adese orĭ lucrurĭ greşite, luîndu-să după studiĭ răŭ făcute şi fără de valoare, precum *Essai sur les institutions de la Roumanie* a d-luĭ Blaremberg, o carte absolut fără nicĭ o valoare ştiinţifică, saŭ *vechile instituţiunĭ ale Romînieĭ* ale luĭ Brezoianu care de şi cu mult superioară nerumegateĭ compilaţiĭ a d-luĭ Blaremberg, totuşĭ e departe de a putea sluji de călăuză în asemenea materiĭ. Nouă ne pare că d l Disescu ar fi trebuit, în această parte a studiuluĭ săŭ, să să supună uneĭ muncĭ maĭ anevoioase, să cerceteze d-sa însuşĭ izvoarele şi să caute a extrage din ele ştiinţele ce conţin asupra dreptuluĭ public al Romînilor în vremurile maĭ vechĭ.

Dacă d-sa era scutit de această muncă, pentru întrebările generale ale dreptuluĭ, deoarece aicĭ nu avea decît să consulte numeroasele lucrărĭ străine pe care le-a şi cercetat, cursul d-sale, ar fi căpătat o valoare, proprie tocmaĭ prin studiul noŭ al aşezămintelor romîneştĭ.

Dar să va întîmpina poate, că de ce folos poate fi un studiŭ istoric al aşezămintelor romîneştĭ, întrucît tradiţiunea internă a fost cu desăvîrşire ruptă şi organizarea nouă nu este un product al dezvoltăreĭ noastre istorice ci o importaţie din afară ? In aşa caz însă răspundem, că nicĭ nu trebue să să atingă *partea istorică romînească* a aşezămintelor noastre. Să să lese cu totul la la o parte înţelegem, şi în loc de a studia dezvoltarea istorică a aşezămintelor noastre să studiăm pe acea a celor streine întroduse la noĭ. Dar dacă să întreprinde studiul dezvoltăreĭ interne, ne pare învederat ca acel ce o încearcă trebue să să îndrepte la izvoare spre a-şĭ forma o părere proprie în o materie în care ar trebui

să aibă tocmaî o competenţă deosebită şi să nu să mulţămească a cita părerile altora asupra uneî materiî care tocmaî d-sa o tratează *ex professo*.

D-l Disescu, de îndată ce atinge o chestiune internă, să încurcă în o mulţime de părerî neadevărate care amestecate cu unele adevărate, întocmesc un tot nedescurcat, în care nu să poate deosebi adevărul de eroare. Aşa bună oară în lecţiile XIV, XV şi XVI găsim, între altele multe maî puţin însemnate, următoarele ereziî care nu să explică decît din un studiŭ nedeplin şi prea grăbit al materieî expuse.

Aşa bună oară d-sa pomeneşte numaî de municipiile din Dacia fără a aminti coloniile şi dă ca magistraţî aî municipiilor pe duumviri şi quatorviri (sic în loc de quatuorviri) cînd este cunoscut că municipiile aveaŭ numaî quatuorviri, iar duumviri eraŭ magistraţî aî coloniilor, (I. p. 249). Convenţia cunoscută în istoria diplomatică a Europeî sub numele tecnic de *Convenţia de la Akerman* d-sa o numeşte cu numele romînesc al aceluî oraş *tratatul* de la Cetatea Albă, şi îî pune ca dată 26 Septemvrie 1822, cînd este cunoscut că ia a fost încheiată, nu ca tratat în urma unuî războiŭ ci ca convenţie *la 7 Octomvrie 1826* (I. p. 266). D-sa vorbeşte într-un loc de reîntoarcerea luî Constantin Mavrocordat pe tronul *Romînieî* (a căreî Romîniî?) şi ce înţelege d-l Disescu prin acest termen Muntenia saŭ Moldova (I. p. 265)? De unde apoî ia d-sa fantastica d-sale enumerare a reformelor luî Constantin Mavrocordat (I. p. 263) cînd documentele ce le conţin (1743 Uricarul I. p. 49—55; 1741 Emile Legrand, Ephémérides daces Paris 1884, II. p. III şi urm.; 1746 Mag. ist. II, p. 280—283; 1746, idem, p. 284—287; 1749, idem p. 288—282) nu pomenesc decît de o parte din ele. D-l Disescu ne spune că la 1780 s-a promulgat ultima *lege* agrară din veacul al XVIII-lea (I. p. 265). In care ţară? In Muntenia saŭ Moldova. Urbariile din Muntenia nu sînt cunoscute; în Moldova însă ultimul urbariŭ din veacul trecut nu e din 1782 ci din 1776 saŭ 1777 (data luî nu e preciză, vezî Istoria Romînilor de subsemnatul VI, p. 117). D-sa repetă neexacta afirmare că pămînturile domneştî în vechime ar fi fost alcătuite din locurile de pustiŭ nestăpînite de nimenea, locurile impresurate din hotare deschise (??) braniştele domneştî şi locurile tîrgurilor, cînd la cea întîiŭ cer-

cetare a numeroaselor documente de dăruirĭ de moşiĭ din partea domnuluĭ particularilor din pămînturile domneştĭ, să vede că aceste constaŭ din *sate locuite* (Ibidem II, p. 407) şi aşa maĭ departe.

D-l Disescu are cu toate aceste intuiţia adevăruluĭ, cu toate că nu aŭ întreprins un studiŭ special asupra părţeĭ istorice a dreptuluĭ nostru public, ceia ce după părerea mea era dator să facă. Aşa d-sa vede foarte clar natura absolută, aziatică pentru a zice astfeliŭ a putereĭ domneştĭ, şi ne mirăm numaĭ cum de-şĭ dă osteneala a critica părerile d-luĭ Blaremberg şi Neculaĭ Ionescu asupra natureĭ moderate, ba chiar constituţionale (!!) a autorităţeĭ voevozilor noştri. D-l Disescu le face prea mare onoare, luîndu-le în serios.

Apoĭ d-l Disescu întrevede foarte bine că originea boeriilor la noĭ este nobleţa de sînge; de asemenea analizază cu destulă pătrundere, cu toată sărăcia date lor sale, originea proprietăţeĭ şi tot aşa cu multe din întrebările referitoare la vechea noastră viaţă. Faţă cu puterea d-sale de pătrundere, nu putem decît a arata o şi maĭ adîncă părere de răŭ că d-sa nu şi-a dat maĭ multă osteneală în partea referitoare la aşezămintele romîneştĭ. La o viitoare ediţie nu ne îndoim că d-sa va întreprinde un studiŭ al izvoarelor şi va expune atuncĭ cu deplină autoritate materia dreptuluĭ public *romîn*.

A. D. Xenopol

Un Fragment

Din istoria mineralogului F. S. Beudant, publicată în 1822 [1] *cu ocazia unei călătorii științifice ce a făcut în Ungaria și privitor la Romîni.*

Inainte de a veni la pasajul în care acest mineralog descrie şi pe Romînii din Transilvania, precum descrie şi pe toate celelalte naţii din Ungaria, e bine să citez următoarea notiţă de la pag. 2, în care caută să explice, pentru ce nu spune *hongrois* şi *hongrais*, ori de cîte ori vine vorba de acest popor.

Zice el „scriŭ *hongrais*, pentru a mă conforma pronunţărei obicinuită în Ungaria, la persoanele ce vorbesc limba franceză şi care găsesc ceva dur şi chiar înjurios în modul nostru de a pronunţa în Franţa. Mărturisesc, că după ce am trecut cîteva momente (*momens*) în Ungaria am găsit că în adevăr cuvîntul de *hongrois* nu să acoardă de loc cu amabilitatea ce am întîlnit-o în toate părţile, încît degrabă degrabă m-am văzut tîrît înspre pronunţarea *hongrais*" (! !)

In această notiţă — de şi aiurea spune, că-n toate aprecierile luĭ a fost condus numaĭ de imparţialitate — găsim pot spune, cheia aprecierei sale asupra Romînilor.

Maĭ găsesc la pag. 19, o notiţă privitoare la originea cuvintelor de Transilvania, Erdély-Orszag (cum spun Ungurii), Siebenbürgen (nemţeşte), Ardealul (romîneşte) care poate să aibă oarecare interes, pentru ceĭ ce să ocup cu asemenea cercetări.

---

1. Voyage minéralogique et géologique en Hongrie, pendant l'année 1818. Paris 3 Vol. chez Verdière, Libraire, Quai des Augustins No. 15. 1822.

„Numele de Transilvania — spune Beudant — vine de la cuvintele latine Trans-sylvania şi s-a dat acesteĭ provinciĭ ca să să arăte că să află dincolo de regiunea păduroasă a Ungarieĭ, ca fiind numaĭ cu pădurĭ. Şi chiar cuvîntul ungur *Erdély* de la *Erdò*—însamnă pădure; *Erdély Ország*, ţara saŭ împărăţia pădurilor. Iar expresiunea nemţască *Siebenbürgen*, nu s-ar şti bine de unde provine. Uniĭ zic că vine de la ceĭ 7 şefĭ primitivĭ ce aŭ avut Unguriĭ după invaziunea lor, şi care aŭ zidit 7 fortăreţe; alţiĭ şi probabil cu maĭ mult rezon—tot Beudant spune—cred că s-ar trage de la cele 7 oraşe nemţeştĭ ce ar cuprinde şi anume: Hermanstadt, Bistritz, Klausenburg, Kronstadt, Mediasch (Medgyes) Mühlenbach (Szaszsebes) şi Schäsburg (Segesvar)".

Lăsînd de o parte feliŭ de feliŭ de alte aprecierĭ, fie asupra poporuluĭ Maghiar fie asupra faptelor istorice, petrecute în Ungaria, iată ce ne spune de poporul Romîn (p. 71):

„*Valahiĭ*, care în limba lor îşĭ daŭ numele de *Rumaene*, samănă să fie în adavăr un amestec de vechiĭ Dacĭ şi de coloniĭ Romane, care s-aŭ retras în timpul invasiunelor barbare, în spre muntele *Hemus* şi de unde apoĭ aŭ năvălit înapoĭ în patria lor".

„Limba ce o vorbesc este un amestec de latinească stricată saŭ de italiană proastă şi cu slavonă. De aceia chiar, cu foarte puţine excepţiĭ, un Francez, obicinuit cu dialectul din sudul Franţeĭ, poate să să înţăleagă uşor cu Valahiĭ".

„In scriere însă, să slujesc de caractere greceştĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin stîlcite. Alfabetul lor le vine de la Slavĭ, care îl datoresc fraţilor *Cyrile* şi *Methode*, trimişĭ pe la finele seculuĭ al 9-lea din Constantinopole, pentru a propovedui Evanghelia şi a scrie Scriptura în limba acestuĭ popor; aceştia aŭ maĭ adăogit alfabetuluĭ grecesc, cîte-va semne particulare, ca să poată exprima toate tonurile limbeĭ nouă, ce trebuiaŭ să rostească".

„Iar cuvîntul de *Valac* saŭ *Wallach* (germ.), să poate crede că vine de la cuvîntul slav *Wlach*, care să pronunţă aproape *valac* şi care însamnă: italian. Dar să maĭ dă şi o altă etimologie cuvîntuluĭ de Valac. El derivă de la cuvîntul slav *Wlahi* ce ar însemna şi păstor, deoarece şi Turciĭ numesc poporul acesta (adecă Romîniĭ) *Tjuban*, cuvint cu acelaş înţeles. Cu toate acestea — zice Beudant — cuvîntul *Wlahi*, însamnă maĭ degrabă: *locuitorĭ de munte*, saŭ prin a latitudine maĭ mare, *popor grosier*".

„Valahiĭ în genere sînt scurţĭ şi voinicĭ, cu o fizionomie vie, dar brutală şi închircită, cu părul negru şi des, şi este poporul din Ungaria cel maĭ îndepărtat de civilizaţie. Barbaţiĭ sînt din natură, leneşĭ şi de îndată ce aŭ găsit mijlocul ca să-şĭ satisfacă nevoile cele maĭ de căpetenie, pentru nimica în lume nu să vor maĭ apuca de lucru; din acea cauză, sînt în totdeauna murdarĭ şi răŭ îmbrăcaţĭ şi duc o viaţă din cele maĭ mizerabile. (Chiar pentru a arăta această stare—spune Beudant—că după De Sacy, s-ar fi creat numele de Valach şi încă dat de Grecĭ, ce pentru prima oară ar fi vorbit de dînşiĭ — βλάξ, însemnînd leneş şi de despreţuit)“.

„Femeile valahe, din contra sînt foarte harnice; nicĭ odată nu le vezĭ şezînd şi de cîte orĭ le întîlneştĭ pe drumurĭ, orĭ aŭ furca la brîŭ orĭ ceva de împletit. Ele fabrică toată îmbrăcămintea membrilor familieĭ; ele ajut saŭ chiar fac lucrul cîmpuluĭ în locul barbaţilor şi odată înturnate în bordeele lor să maĭ ocupă şi de gospodărie, pe cînd barbaţiĭ fumînd din lulea, staŭ culcaţĭ a lene într-un colţ de casă saŭ de grădină, aşteptînd să le aducă de mîncare. De sigur că acesteĭ hărniciĭ, datoresc femeele valahe, un exterior maĭ atrăgător. Ba uneorĭ sînt chiar elegante şi chiar port un costum ce—de regulă—nu are nimic de displăcut. Ele nu port fuste şi cămaşa adesea brodată cu multe culorĭ este foarte lungă. Pe de-asupra camaşeĭ maĭ pun două foĭ cu franjurĭ, una pe dinainte şi alta pe dindărăt. Pe cap să leagă cu un tulpan, adesea în formă de turban şi une orĭ sînt cu capul gol, cu părul împletit şi une orĭ foarte bine peptănat“.

„Nutrimentul principal a Valahilor este popuşoiul, cu care fac un feliŭ de fertură ce o numesc *mamaliga* şı un feliŭ de pîne rea. In cele din urmă, eĭ nu trăesc de cît din lăptărit şi legume, însă barbaţiĭ beaŭ o mare cătime de rachiŭ, de care sînt pasionaţĭ“.

„Acest popor este—după cum să spune—*şiret, vindicativ, talhar* şi *închinat în spre tot soiul de superstiţiunĭ; fără nicĭ un principiŭ de moralitate, de religiune; fără arte, fără civilizaţie; din care cauză, pretutindenĭ să află într-o stare netrebnică, şi Unguriĭ ca şi cele alte naţiĭ, îl tratează ca pe sclavĭ*“.

„Locueşte maĭ cu samă în Transilvania şi-nspre graniţele Valachieĭ; *dar este un popor* **tolerat** şi nu face parte din cele treĭ naţiĭ ce să află în această regiune.

„Nu urmează de acolea, că maĭ mulţĭ Valahĭ să nu fi fost admişĭ din cauza merituluĭ lor, printre membriĭ acestor naţiunĭ şi maĭ multe familiĭ distinse, sînt de origină valahă. Ba chiar din această rasă aŭ eşit celebrul Ioan Corvin (Jean Hunyad), care să făcu cunoscut prin atîtea izbînde glorioase în războaele contra Turcilor şi fiul saŭ Mathias Corvin, unul din ceĭ maĭ marĭ regĭ aĭ Ungarieĭ".

Această descriere care reflectează opiniile Maghiarilor asupra poporuluĭ Romîn, la începutul viaculuĭ acestuia, aflată în o carte franceză, dedicată chiar regeluĭ Franţeĭ, de sigur că are un mare interes pentru învăţaţiĭ Romînĭ, ce să ocupă cu Istoria acestuĭ popor şi cum ia să află scrisă în o carte de ştiinţă—de mineralogie şi geologie—fără îndoială, că nu este cunoscută de istoriciĭ noştri. Pentru aceste motive am tradus pasajele de maĭ sus, lăsînd cuvîntul celor interesaţĭ.

Iaşĭ 8 Decemvrie 1894.

Dr. Leon C. Cosmovicĭ

Alex. Stefulescu. *Mînăstirea Tismana; un elegant volum în 8°. pag. 140. Tîrgul-Jiŭ, Tipo-Litografia N. D. Miloşescu.*

D-l Alex. Stefulescu, cunoscut publiculuĭ cetitor ca arheolog şi slavist, în urma studiilor sale publicate în frumoasa revistă literară „Jiul", ce apare în Tìrgul-Jiŭ, în tipografia d-luĭ Miloşescu, ne oferă azĭ un întreg volum asupra mînăstireĭ Tismana, cea maĭ veche mînăstire din Muntenia.

Studiul d-luĭ Stefulescu să prezintă ca o lucrare de erudiţie şi de artă. Tot ce posedă Tismana ca antichităţĭ ne e reprodus în stampe, foarte bine executate de institutul de arte grafice al d-luĭ Miloşescu. Eram deprinşĭ pînă acum a vedea lucrurĭ de artă eşind din teascurile cîtorva marĭ stabilimente grafice din capitală; d-l Miloşescu ne arată prin tipo-litografia sa că să poate face lucru bun şi frumos şi în Tìrgu-Jiŭ. Frumoasa revistă *Jiul*; frumosul volum de nuvele a luĭ Vlăhuţă „In Vàltoare"; volumul de traducere „Ţăsătoriĭ" sînt atîtea dovezĭ de progresul artelor grafice romîne. Volumul „Mănăstirea Tismana" arată un progres faţă cu celelalte, ceia ce contribue mult la valoarea studiuluĭ.

Autorul face să ne treacă pe dinainte tot trecutul acesteĭ mînăstirĭ, foastă odinioară *lavră*, de la întemeerea de către sfîntul Nicodim pînă la a eĭ restaurare din 1844. In toată această escursiune cetitorul constată pe lîngă erudiţie, şi un adînc dor al autoruluĭ pentru monumentele noastre vechĭ.

„Inălţarea uneĭ naţiunĭ, demnitatea şi tăria eĭ izvorăsc din iubirea de a cerceta, de a admira şi a scoate la lumină faptele, ce-ĭ alcătuesc trecutul, de a înemuri amintirea barbaţilor marĭ şi a gloriilor străbune, de a înfăţoşa icoane neperitoare de aspiraţiunĭ nobile şi sacrificiĭ măreţe".

Dintre monumentele noastre istorice, mînăstirele înfăţişază cel maĭ mare interes. Ele unind întrînsele evlavia şi pietatea creştină aŭ reuşit a ne păstra cele maĭ vechĭ urme de viaţă culturală şi socială. Domnia în ţările romîne, cu toată continuitatea eĭ de la descălicătoare pînă azĭ nu ne-a putut păstra nimica din vechĭ. Din lipsă de stabilitate a familiilor domnitoare, din cauza deseĭ trecerĭ a putereĭ de la o casă la alta, noĭ nu posedăm nimic din ceia ce face fala caselor domnitoare în ţările străine.

Biserica din contra, prin faptul permanenţeĭ sale, ne-a păstrat tot ce s-a putut păstra în urma atîtor vijeliĭ ce aŭ trecut peste ţările romîne.

Una din mînăstirile, care atestă prin exteriorul eĭ influenţa destrugătoare a vremurilor şi a oamenilor, e Tismana. Tot ce natura a putut da maĭ frumos ochiuluĭ omuluĭ contrastează în mod straşnic cu ruinele mînăstireĭ. Faţă cu starea deplorabilă a acestuĭ monument vechiŭ, un strigăt de indignare fără voe îţĭ cuprinde inima şi te face a crede că a venit momentul pentru a restaura acest monument măreţ, dovadă neperitoare a vechimeĭ elementuluĭ romîn, cum şi a putereĭ romîneştĭ pe acele locurĭ muntoase pînă la *Apele calde* (Mehadia).

Tot ceia ce Tismana posedă ca vechime: crucĭ, odoare, haine, cărţĭ, documente, D-l Stefulescu ni le dă rînd pe rînd în stampe exact reproduse şi artistic executate. Toate inscripţiunile ce să găsesc pe vase, pe clopote, pe porţĭ, pe păreţĭ; toate figurile ctitorilor şi a domnilor, totul e reprodus în mod exact. Cetitor abil al inscripţiunilor, corectînd pe icĭ pe colea greşelele făcute de d-l Tocilescu, ne face să avem toată încrederea în chipul cum publică textele.

Intemeetorul mînăstireĭ e fericitul pentru pomenire Nicodim, egumen mînăstireĭ pe vremea domnilor Vladislav Vodă, Radu Vodă şi Mircea Vodă. In descrierea vieţeĭ întemeetoruluĭ Tismaneĭ, autorul aduce toate textele cunoscute pînă acum atît în slavoneşte, cît şi în traducere exact făcută, ceia ce ni-l arată ca un bun slavist şi consumat filolog.

D-sa crede că Vlad Vodă Călugărul e fiul luĭ Vlad Ţepeş ceia ce este în contrazicere cu datele documentelor publicate de Venelin şi Miletici (vezĭ studiul nostru din „Arhiva“ No. 3—4 an. VII).

Pe lîngă înteresul special ce ni-l prezintă frumoasa mono-

grafie asupra Tismaneĭ, ea ne maĭ prezintă şi un interes general faţă cu istoria ţăreĭ. Tismana fiind cea maĭ veche mînăstire în Muntenia, aşezată la hotarele apusene a ţăreĭ, ne-a păstrat cele maĭ vechĭ ştirĭ sigure despre întinderea ţăreĭ Romîneştĭ spre apus, maĭ departe de cît actualele eĭ hotare, cum şi de necontenitele năzuinţĭ ale Turcilor şi Ungurilor de a îngusta acele hotare. Tot în actele Tismaneĭ găsim cele maĭ vechĭ documente pomenind de domniĭ Munteniei; iar cu prilejul uneĭ inscripţiĭ de la Tismana, de la Petru Vodă şi de la fiul său Marcu din 1538 autorul să încearcă a discuta persoana confuză a luĭ Radu Paisie, zis şi Petru în inscripţie, fără însă a lăsa adînca convingere în mintea cetitoruluĭ.

Cînd fie-care mînastire mare din ţară va avea un cercetător stăruitor ca d-l Stefulescu, şi cînd istoriografia romînă va număra maĭ mulţĭ scriitorĭ dezinteresaţĭ ca d-sa, vom fi sigurĭ de progres, căcĭ ceia ce ne lipseşte nouă în special e un maĭ mare număr de cercetătorĭ.

15 Octomvrie 1896.

Gh. Ghibănescu.

DOCUMENTE

Noĭ Iliaş Alexandru Woevod, Bojaĭ milosti gospodar Zemlăĭ Moldavskoĭ, dăm Cartea mea la boiariĭ noştri la Părcălăbia de Hotin, dăm de ştire cà Domnieĭ meale saŭ jeluit Andronic Badiul din Cerlina, pre Alexandru din Hotin, zicînd înaintea Domnieĭ mele cum că are un zapiz la dînsu de cincĭ sute de leĭ ci iaŭ fost îndatorit el luĭ Alexandru ca să scoată o roabă.... şi baniĭ nu iaŭ fost dat, ci iaŭ fost acest Zapis la mîna d-sale *al stern de a roabe* (?) s-aŭ sculat de aŭ luat iarăşĭ de la Alexandru opt sute de leĭ, aşişderea pentru roabă, şi iarăşĭ s-aŭ făcut zapis, şi Andronic cu zapisul luĭ cel de cincĭ sute de leĭ aŭ rămas de sminteală, şi amu Andronic cere să-ĭ dea zapisul dacă l-aŭ adus... pentru zapis... maĭ mult el nu va pastra zapisul, şi le ţine amîndouă la el. Dacă veţĭ videa Cartea Domnieĭ meale.... şi de a hi aşa dupre cum s-aŭ jeluit, şi de vreme ce nu-ĭ zapisul nicĭ de o treabă, să luaţĭ zapisul de la Alexandru, să-l rupeţĭ, şi să-şĭ ţie el zapisul cel de cincĭ sute de leĭ ce l-aŭ adaos ; iar de va hi... să vie de faţă....

(Documentul este dintre 1667—1669 cînd a domnit Iliaş Alexandru).

(Sigiliul)

Adecă eŭ Vasile Şoituzul şi cu Preoţiĭ toţĭ, şi cu toţĭ tîrgoveţiĭ ot Hotinuluĭ, scriem şi mărturisim noĭ toţĭ cu sufletele noastre, dînduĭ acesteĭ fămeĭ Fădoareĭ a Bădiuluĭ, cum s-aŭ dus Bădiul în ţara muntenească pentru nişte datoriĭ ce aŭ avut acolo. Din datoriile s-aŭ scos de la sine aŭ avut, şi dintraceia banĭ, aŭ

trimes opt sute de leĭ pe un frate a luĭ, anume Bâdiul, şi o bivoliţă, şi o căruţă cu г. (3) caĭ, şi o blană de vulpe, şi o cergă cu o perină, şi un sinet şi π (80) coţĭ postav verde, aceste toate aŭ mărturisit înaintea noastră, acest fecior a Bădiuluĭ carele aŭ venit şi înaintea feţeĭ Dumitale cu fâmeia Bădiuluĭ, şi la mîna eĭ nu aŭ venit nimica, căcĭ frate-săŭ n-aŭ apucat să vie la Hotin, să dea Fădoareĭ fămeeĭ Bădiuluĭ acele unealte ce-s trimese de Bădiul, aŭ luat lucrurile toate... rămăin fămeeĭ luĭ Bădiul... şi n-aŭ primit, şi pentru credinţă am pus pecetea tîrguluĭ ca să să ştie.

(Comunicate de Grigore Goilav).

NOTIŢĬ

Domnul *Neculaĭ Iorga* a publicat de curînd un fascicul din al treilea volum al eminenteĭ sale culegerĭ de *Acte şi fragmente cu privire la Istoria Romînilor.* Fasciculul cuprinde în 107 paginĭ vr-o 100 de documente din viacul XIV—XV, foarte interesante, ca unele ce să referă la partea cea maĭ puţin cunoscută a istorieĭ noastre. Din nefericire, o notă pusă la sfîrşitul broşureĭ ne spune ca „consideraţiunĭ budgetare oprind continuarea acesteĭ publicaţiĭ, actele ce rămîn să vor publica sperăm în colecţia Hurmuzachi. Un al doilea fascicul, cuprinzind ca şi acesta bucăţĭ din viacurile XIV şi XV, în special din epoca luĭ Stefan cel Mare, ar mîntui în intenţia noastră (independent de maĭ sus citatele consideraţiĭ budgetare) volumul al treilea şi ultim din *Acte şi fragmente.* Acolo să va găsi şi tabla alfabetică".

Nu prea înţelegem ce a vrut să zică d-l Iorga. Va publica d-sa pe propriele d-sale spese al doile fascicul, spre a închee al 3-le volum, saŭ acele acte vor fi publicate în colecţia Hurmuzaki? Am dori o lămurire, căcĭ publicaţia d-sale interesază, de nu pe mulţĭ în ţară, totuşĭ măcar pe cîţĭ-va ; dar aceia trebuesc luaţĭ în samă.

Domnul D-r I. Felix a publicat *Raportul general asupra igieneĭ publice şi asupra serviciuluĭ sanitar* pe anul 1895, lucrare foarte însemnată şi care ar trebui cetită de acel ce să interesază de mersul poporuluĭ romîn. Vom face o dare de samă maĭ amănunţită într-un număr viitor.

Revista *L'Enclos* din Paris în al său No. 5 (Octombre-Noembre 1895) dă traducerea poezieĭ luĭ Coşbuc : „*Noĭ vrem pămînt*“, însoțită de următoarea notă:

„George Cosbuc est un poète roumain, né à Hardau dans le district de Bistritza-Nasaud, en Transylvanie, qui mérite l'attention de tous les passionnés de littérature, bien qu'il ne soit qu'au commencement de sa carière et que plusieurs critiques, ses compatriotes, lui contestent le talent.

Son livre, *Ballades et Idylles*, a produit dans tous les esprits, une véritable revolution intelectuelle. Sa rare originalité, saine et virile, a réveillé les intelligences engourdies par un art maladif, le seul qui ait pu pénétrer en Roumanie jusqu'ici.

Cosbuc s'inspire de la Vie et de la Nature. L'Amour s'exprime dans ses vers avec l'intensité d'un besoin. La forme subit l'influence de l'art populaire. Il aime les paysans et son rève est d'aller à la campagne vivre parmi ses frères.

Dernièrement il publia dans sa Revue littéraire : Vatra (L'Atre) une poésie révolutionaire : *Noi vrem pamînt* (Nous voulons de la terre) qui a confirmé sa puissante personalité artistique. Cette poésie est la note la plus sincère que l'on ait donnée, synthétisant le sentiment général du paysan roumain.

La capitalisme, en s'introduisant en Roumanie, a dépouillé les paysans de leurs terres et créé un prolétariat rural qui, dans sa misère, ne cherche qu'a reprendre le bien ravi par les exploiteurs. Partout on crie : Nous voulons de la terre! et ces cris désespérés menacent de violence et de mort les „mangeurs de peuple“.

Tous les journaux roumains ont reproduit le poëme de Cosbuc, dout la déclamation a attiré une condamnation en Transylvanie.

Nous sommes heureux d'en donner la traduction en français, car, à travers patries, se forment et s'attirent les affinités intellectuelles pour l'Idée“.

Această traducere, împreună cu nota a fost reprodusă de „L'Etoile Socialiste“ (An. III No. 3 din 22 Decembrie 1895) din Charleroi ; iar revista *Ciéncia Social* din Barcelona, anunțînd cetitorilor săĭ apariția număruluĭ 5 din *l'Enclos* zice: „între arti-

colele maĭ de samă, l'Enclos traduce o poesie de poetul Romîn George Coşbuc".

Atît nota cît şi poezia, a maĭ fost tradusă şi în spanioleşte (din l'Enclos) de J. P. (José Prat) şi publicată în ziarul „El Despertar" din New-York în numărul 144 An VI, 10 Martie 1896.

Observăm că nota e foarte justă în ceea ce priveşte pe Coşbuc; dar greşită în aprecierile asupra raporturilor dintre ţăr aniĭ noştri şi capitaliştiĭ *ce lear fi rîpit pamînturile"* !!

Ziarul nemţesc „Freiheit" din New-York în numerile sale din 22 şi 29 Februar 1896, publică un lung studiŭ asupra socializmuluĭ în Romînia: *Der Socialismus in Rumänien,* în care face o dare de samă maĭ mult saŭ maĭ puţin complectă asupra întroducereĭ şi dezvoltăreĭ ideilor socialiste în ţara Romînească.

Acest studiŭ, îl publică în spanioleşte actualmente revista „*Ciencia Social*" din Barcelona; a publicat pînă acum două părţĭ în No. 6 şi 8 din Martie şi Maĭ 1896, făgăduind a publica sfîrşitul acestuĭ „*curioso trabajo*" într-un număr viitor. După cum mi să spune într-o scrisoare, acest studiŭ, „a fost foarte mult gustat de intelectualĭ" în Spania.

Tot acest studiŭ să publică în limba olandeză de către revista artistică şi literară „Ontwaking" sub titlul: *Het Socialisme in Roemenië.*

Ziarul „La Idea Libre" din Madrid, publică în treĭ numere [1]) un alt studiŭ asupra: *La desidencia socialista in Rumania*, în care vorbeşte despre poziţia Evreilor în ţara Romînească şi scisiunea dintre socialiştiĭ evreĭ şi ceĭ romînĭ, în partidul social-democrat.

Revista „l'Etoile Socialiste" strămutată la Bruxelles, în al săŭ No. 19. An. III din 13 April 1896, dă traducerea în fran-

1. An. III No. 100 din 28 Martie 96, 102, 11 April şi 105 din 1 Maĭ 1896.

ţuzeşte a poezieĭ luĭ Coşbuc: *Treĭ Doamne şi toţĭ treĭ* — Trois, mon Dieu, et tous trois!

Răscoala de la Poiana, a fost menţionată de următoarele ziare şi reviste: *La Sociale* din Paris, *Ontwaking* din Amsterdam, *Idea Libre* din Madrid, *Ciencia Social* din Barcelona, *El Corsario* din La Coruna. Iar ziarul american *El Esclavo* (spaniolesc) din Tampa (Florida), după ce aminteşte răscoalele de la 1888, le combină cu cea de la Poiana, făcînd reflexiĭ asupra luptelor din Cuba şi dorind ca luptătoriĭ să fie cel puţin tot atît de vitejĭ ca ţăraniĭ romînĭ.

A să nota încă, că ziarele bulgăreştĭ: *Proges*, *Mir* şi *Dneoni Novini*, publică dese orĭ note din Romînia şi traducerĭ de articole politice din gazetele bucureştene: Timpul, Adevărul şi Lumea Nouă. (Cînd cu asasinarea luĭ Stambuloff ziarul *Svoboda* organul partiduluĭ liberal din Bulgaria. publică articolele de simpatie pentru ucisul de la Sofia, din *Lumea Nouă*, pînă cînd gazeta *Sotzialist*, organul central al partiduluĭ marxist din Bulgaria, a trebuit să atragă atenţia „Lumeĭ Noue, să nu maĭ laude pe Stambuloff, care de şi era *rusofob*, voia s-aducă absolutismul rusesc în ţara bulgărească).

Studiul asupra „Mişcăreĭ economice în Romînia“ pe care-l făgădueşte „Revue d'Economie politique“ din Paris, a fost maĭ întăĭ publicat pe italieneşte în „Critica Sociala“ din Milano, la care i s-a răspuns la timp şi în cîte va cuvinte, de cătră ziarul „Les temps nouveaux“ din Paris.

Revista „*La paix par le droit*“ în No. 2 din Februarie 1897 cuprinde un articol, scris cu multă căldură şi în deplină cunoştinţă de cauză asupra Romînilor din Ungaria al domnuluĭ *Paul-Edouard Decharme*. Ceia ce ne înflăcărează sentimentul nostru de romînizm la citirea acestor rîndurĭ intitulate: „*Alsace et Transylvanie*“ este atît faptul că străiniĭ să interesază de istoria noastră naţională, cît şi faptul că o revistă ca „*La paix par le droit*“, cunoscută în deajuns prin justeţa aprecierilor sociologice, s-a în-

scris pentru apararea aspiraţiunelor cătră recunoaşterea individualităţeĭ naţionale ale Romînilor de sub coroana Ungarieĭ. Cu bună dreptate *Paul-Edouard Decharme* scrie că ceia ce dă dreptul la viaţă naţiunilor nu sînt raţionamentele logice, scoase din domeniul istorieĭ trecutuluĭ, ci modul de vitalitate cu care mănunchiul compact de 3,000,000 de Romînĭ îşĭ apără şi susţine drepturile. Şi din acest punct de vedere Romîniĭ merită laudă; sînt o rasă tenace.

V. H.

La Revue du Monde Latin care este în anul al 13-lea, cuprinde, numele eĭ ne-o spune, de multe orĭ, articolele aşa zise Romîneştĭ. Numărul de la 1 Noemvrie 1895, cuprinde chiar două. In cel dintăĭ *les Roumains en Hongrie*, autorul anonim arată care este adevarata stare a lupteĭ din Transilvania, denaturată *de scriitoriĭ favorabilĭ Ungurilor în unele reviste franceze*, cum e de Chélard şi alţiĭ.

Să înţelege că după atîtea cîte s-aŭ scris, nu maĭ sînt lucrurĭ nouă de spus. Totuşĭ e bine să să repete adevărul, de teamă ca nu cumva tăcerea amicilor Romînilor să fie dată de Ungurĭ ca o dovadă că nu aŭ nimic de răspuns argumentăreĭ amicilor maghiarilor.

Al doilea articol este *Chronica politica*, de d-l V. A. Urechia. D-sa întîiŭ tălmăceşte, pentru ce graţiarea condemnaţilor de Cluj nu termină cîtuşĭ de puţin nedreptatea Ungurilor faţă cu naţionalitatea romînă. „Trebue să să acorde Romînilor aceleaşĭ drepturĭ constituţionale ca şi Ungurilor, să să respecte limba, şcolile lor, bisericele lor.... Altfeliŭ nu s-a făcut nimic“.

In partea a doua a Chroniceĭ, d-l Urechia să aruncă în consideraţiunĭ asupra politiceĭ noastre externe şi interne. Politica fiind străină *Arhiveĭ* nu-l vom urma. Tot ce putem spune este că poate ar fi maĭ nemerit să oprim pentru noĭ neînţelegerile şi certele noastre interne care nu aŭ ce căuta în o revistă destinată străinilor. Romînia nu are nimic de cîştigat, nicĭ chestia naţională de care vorbeşte atît de mult d-l Urechia, prin desfăşurarea acestor certurĭ, chiar de *pana autorizată* a vice-preşedinteluĭ senatuluĭ.

In puţin cunoscutul *Bulletin mensuel de la Société d'Etudes philosophiques et sociales* din Paris de la Iunie şi August-Octomvrie 1895, de G. Ocasian, publică două conferinţe ţinute dinaintea membrilor aceleĭ societăţĭ. Amîndouă să ocupă de *Cestiunea Romînă*, în Austria, în Orientul Europeĭ şi maĭ ales în Transilvania. Conferenţiarul nu are pretenţiunea să spună lucrurĭ noue. El să mulţămeşte să expună auditoruluĭ săŭ lucrurile ce le crede puţin cuuoscute, fiind astfeliŭ printre publiciştiĭ care aŭ contribuit la formarea sentimentelor de simpatie, ce causa Romînilor din Transilvania a găsit în Francia.

S-a vorbit aicĭ în maĭ multe rîndurĭ despre chipul cum străiniĭ cunosc starea ţăreĭ noastre mulţumită, maĭ ales, scrierilor unor Romînĭ care să silesc a o zugrăvi cît să poate maĭ negru, exagerînd peste orĭ ce măsură şi generalizînd starea populaţieĭ noastre rurale, pentru care cam încurca cauzele. Citînd scriirile recente, în limba franceză, a d-lor Arion şi Geblescu, despre care s-a vorbit aicĭ, Prof. Salvioli de la Palermo, pentru a combate instituţia de *Homestead* şi foloasele eĭ, poate cam exagerate de uniĭ, dă în *La Riforma Sociale* din Torino (No. din 25 Noemvrie 1895) ca exemplu Romînia. In Romînia, zice în rezumat d-sa, legea din 1865 (în loc de 1864), care a asigurat ţăranilor nouĭ împroprietăriţĭ inalienabilitatea, neipotecarea şi nesechestrarea pămîntuluĭ lor, aŭ fost un izvor numaĭ de rele. Le aŭ adus camîta. Prin acea dispoziţie, consacrată de Constituţie în urmă, s-aŭ adus ticăloşia, sărăcia extremă a ţăranuluĭ numaĭ în folosul mareluĭ proprietar. Acea „panacee atît de lăudată“, aŭ adus pe ţăran în starea luĭ de acum, pe care o rezumă astfel: „Hrănit cu mămăligă, locuind în vizuniĭ fără aer, ignoranţĭ, goĭ, lipsiţĭ de toate“:

Concluzia ar fi decĭ, că suprimarea piediceĭ din art. 132 din Constitaţie, ar face să înceteze mizeria, şi că proprietariĭ micĭ vor fi fericiţĭ numaĭ atuncĭ cînd vor putea vinde, saŭ maĭ bine zis, cînd li s-ar putea vinde la mezat de creditorĭ pămîntul lor!

Vom aminti. fără a nega că sunt multe, foarte multe suferinţĭ, ca *această populaţie rurală*, creşte însă cu peste 12 la

mie pe an, prin excedente de naşterĭ asupra morţilor. Răul nu ar fi oare în prea mare împărţire a pămîntuluĭ? Cestiunea merită a fi studiată.

In *La Revue des Traditions populaires*, care apare în Paris o-dată pe lună, d-l Arthur Goroveĭ, directorul revisteĭ *Şăzătoarea*, a publicat cimiliturĭ romîne traduse în franţuzeşte şi două micĭ legende asupra a două sate dispărute, unul din Bucovina şi altul din Transilvania. Articolul cu Cimiliturile, nu e o simplă traducere, ci o lucrare sistematică: Cimiliturile sînt aşezate în ordinea alfabetică; pentru un singur lucru, autorul dă toate cimiliturile cîte le-a putut afla; în fine la fie-care cimilitură trimite la vro colecţie, orĭ studiŭ de cimiliturĭ de ale altor popoare, unde să găsesc cimiliturĭ asemenea cu ale noastre. Din punct de vedere romînesc, lucrarea d-luĭ Goroveĭ arată străinătăţeĭ, fineţa, isteţimea şi spiritul glumeţ al poporuluĭ Romîn.

Intr-o carte polonă *Polonia în veacul XVI de Alex. Iablonowski* [1]) se află două notiţe relative la Romîniĭ din interiorul Polonieĭ. Iată aceste notiţe:

Pag. 109. *Wolosi* (Romînĭ)

Aŭ venit de dincolo de Nistru, de la Dunăre, foarte puţinĭ şi aceştĭ maĭ cu samă aŭ fost aceĭ Romînĭ, care aŭ avut legăturĭ cu Rusia meridională, cu Litvania şi cu coroana. Aceste le deducem din asemănarea denumirilor romîne cu cele ruse, din cauza cultureĭ de atuncĭ slave a Romînilor—aceste în general; în special iar nu posedăm vre-o descriere nominală complectă a cetăţenilor oraşuluĭ Braclav din anul 1552, în care elementul romîn, din natura lucruluĭ, ar fi trebuit să fie reprezentat. La Winnica găsim însemnaţĭ maĭ desluşit pe doĭ inşĭ: *Szerban* (Şerban) şi *Lupsza* (Lupşa). La Cerkesy doĭ: *Walăch* şi *Danzul* (Danjul) în Kaniova unul: Woloszenin.—Sînt asemenea urme şi a Sîrbilor: în Winnica, în Fitonia.

1. Polska XVI Wieku, Werszawa 1890.

Wolosi (pagina 169).

Colonizaţia romînă n-a fost foarte mare în ţinutul Braţlavuluĭ—numeric nu să poate defini. Raporturile Rusieĭ cu Romînia a fost vechĭ şi intime şi a fost asemene şi constante. Necontenit oamenĭ armaţĭ din amîndouă părţile să întîlneaŭ în mod amical, luptînd împreună în contra oardelor sălbatice a năvălirilor Tatarilor; aşa spre ex. în anul 1583 străjele romîne staŭ pînă dincolo de Bug—la Apa moartă şi la Krzywe. N-aŭ lipsit Romîniĭ niciodată printre armatele atăcătoare şi în mijlocul Cazacilor. In o maĭ mare parte să dedeaŭ la păstorie; aşa că în anul 1594 din salaşele lor de pe lîngă Nistru în Szaszkiewice, să împlineaŭ de la Romînĭ zecimele.

Domnule Xenopol,

In „*Convorbirĭ Literare*“ ultimile două numere am citit „Din toponimia romînească“ unde am găsit (pag. 205):

„Noĭ ceştĭ de aice nu ştim dacă Romîniĭ din Ardeal ar fi numind Mehadia. *Media* cum afirmă Xenopol; ştim însă că zic Mehedinţĭ judeţuluĭ vecin din ţara romînească; dar de aicĭ nu urmează nimic“.

Gîndindu-mă că asemenea spuse ale unuĭ filolog maghiar, Pesty Frideric, vă poate lăsa în nedumerire dacă s-ar fi zicînd Media, m-am hotărît a vă scrie aceste rîndurĭ. Mă miară, şi maĭ că-mĭ vine a crede c-ar fi ceva din şovinizmul maghiar, în afirmarea „nu ştim de zic *Media* dar ştim că zic *Mehedinţĭ*“. Dacă Pesty Frideric ar fi vizitat băile Mehadia, s-ar fi putut convinge de afirmarea d-voastră cercetînd graiul popular. Eŭ pe cînd eram în Severin, m-am dus la Mehadia. De la gară pănă la băĭ, drum de jumatate oră cu trăsura, în loc să mă suĭ în omnibus, am luat un birjar romîn cu care am vorbit tot drumul. La întrebarea mea de unde-ĭ, mi-a răspuns din „*Media*“. Şi fiind că eram nedumerit de ceea ce-mĭ spunea, el îm explică că e din satul *Media*, peste muntele de lîngă băile *Media*; că eĭ zic *Media* între eĭ, iar Mehadia cătră străinĭ. Tot de atuncĭ mi-a rămas în minte cuvintele *mormințărie* şi *morţărie* date ţintirimuluĭ nostru, cuvînt pe care încă-l cunosc.

Tot atuncĭ am văzut că Orşova e numită de băştinaşiĭ romînĭ din Mehedinţĭ *Ruşava* (lucru de care aveţĭ cunoştinţă).

După cît mi-aduc aminte acum, ştiŭ că accentul în cuvîntul *Media* cade pe silaba *me*; iar faţă cu afirmarea luĭ E. Hodoş că accentul cade pe *di*, îmĭ place a crede (pînă ce mă voiŭ informa maĭ sigur de la ceĭ ce-şĭ petrec viaţa pe acele locurĭ) că să accentuiază pe *di* prin cîntecele populare şi nu în limba populară zilnic vorbită.

Fără a întra in dezbaterĭ de natură filologică, am ţinut numaĭ să vă confirm forma graiuluĭ popular *Media*. Şi fiind că la început am scris : maĭ că-mĭ vine a crede că ar fi ceva din şovinizmul maghiar în spusele luĭ Pesty Frideric, adaog că mi s-a sugerat aceasta, din afirmarea că nu ştiŭ de să zice *Media*, dar ştiŭ că zice *Mehedinţĭ*, ca şi cum ar voi să înlăture din discuţie forma fără *ha*. Aş maĭ putea adăogi pentru a termina că pronunţarea cu *h* e rară şi întrebuinţată de culţĭ; ceilalţĭ pronunţă *ea* nediftongat: Me-adia.

Primiţĭ, vă rog, respectuoase salutărĭ.

Valeriŭ Hulubeĭ

Iaşĭ — Tipografia H. Goldner, Str. Primărieĭ No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂŢII ŞTIINŢIFICE ŞI LITERARE

DIN IAŞI

Anul VIII. Iulie şi August 1897. No. 7 şi 8.

GH. GHIBĂNESCU

VLAD ŢEPEŞ
(Studiŭ critic)

Intr-un frumos studiŭ, apărut în editura librărieĭ Socec, d-l I. Bogdan, cunoscutul profesor de limbĭ slave la Universitatea din Bucureştĭ, a căutat să arunce o nouă lumină asupra persoaneĭ luĭ Vlad Ţepeş, pe baza unuĭ bogat material de izvoare, în parte necunoscute pînă acum istoriografilor noştri.

D-sa ne aduce cele 2 versurĭ nemţeştĭ asupra luĭ *Dracole Waida*, din care una era deja cunoscută şi luĭ Engel.

Apoĭ pentru prima oară d-l Bogdan publică în întregime cele patru versiunĭ ruseştĭ despre *Dracula Voevodul muntenesc*, servind şi literatura rusă cu publicarea acestor versiunĭ, importante sub raportul limbeĭ.

Tot ca material noŭ sînt documentele din arhiva Săsească a Braşovuluĭ.

Inarmat cu acest material bogat d-sa s-a pus să refacă pe de-a-ntregul domnia luĭ Ţepeş, schimbînd în mod radical părerile, cene formasem despre dînsul ca domn :

Miezul întreguluĭ studiŭ e următoarea părere : Vlad Țepeș n-a fost un domn viteaz și patriot. Faptele sale politice arată o totală *neconsecvență*: „Vasal al Ungurilor, el devastează teritoriile lor ; supus suzeranității turceștĭ, el refuză tributul, și după ce din pricina aceasta e alungat din țară, el cere ertare Sultanuluĭ; după ce provoacă războiŭ cu Turciĭ, el fuge dinaintea lor în Transilvania ; tot fapte care nu să leagă una cu alta.“ (pag. 41).

„Un lucru însă rămîne constant în domnia luĭ : schingiuirile oamenilor, fără deosebire de sex, de vrîstă, de clasă, de neam. Cel maĭ neînsemnat motiv îĭ este suficient pentru a condemna la moarte prin țapă, prin foc, prin apă și prin toate torturile imaginabile. Acestea eraŭ pentru el o plăcere diabolică. El prînzea liniștit în mijlocul celor ce să zbăteaŭ în țepe, azista la frigerea celor aruncațĭ în foc, tăia și spinteca cu mîna sa proprie. Astfeliŭ Țepeș ne aduce aminte de tiranĭ ca Nero și Ivan Groznicul.“ (pag. 42).

„Țepeș era atins de boala numită *moral insanity*, era un degenerat psihic, explicîndu-i-să natura prin ascedenții săĭ Vlad Dracul, un *irascibil* și el, cum și prin descedențiĭ săĭ Vlad Călugărul și Mihnea cel Răŭ, unul atins de *mania religioasă*, altul fiind *tiran* ca și tatăl săŭ“.

Pe lîngă acestea d-sa să silește a dovedi nu maĭ puțin decît 15, zic *cincisprezece*, puncte și anume :

1) Premergătorul luĭ Țepeș e Vladislav Dan, care domnește de la Octomvrie 1448 — Iunie 1456.

2) Țepeș să sue în scaun cu ajutorul unguresc, nu turcesc, în Iunie 1456.

3) Politica luĭ deși neconsecventă a fost totdeauna Ungurească.

4) El și familia luĭ par a fi catolicĭ.

5) *Vlad Călugărul și Mihnea cel Răŭ sînt fiiĭ luĭ Țepeș.*

6) Atît Țepeș cît și fiiĭ săĭ aŭ prezentat diverse simptome de degenerare psihică ; aceasta ne explică cruzimea nebună a luĭ Țepeș și Mihnea, mania religioasă a luĭ Vlad Călugărul.

7) Țepeș cucerește la 1456 Chilia de la Turcĭ, cărora le-o cedase Petru Aron la 1456, după ce maĭ înainte o cedase Ungurilor.

8) *Bravura luĭ Țepeș în lupta cu Turciĭ de la 1462 e o legendă ; el fuge dinaintea lor.*

9) Stefan cel mare n-a luat parte la expediția Turcilor contra luĭ Țepeș.

10) Poporul numea pe Țepeș *Drăculea.*

11) Narațiunea germană despre Dracole Wayda este scrisă de un Sas contemporan de la Brașov și e demnă de toată credința ; cruzimile și jafurile istorisite întrînsa să adeveresc din documentele contemporane.

12) Povestea rusască despre Dracula este scrisă pe la 1481 de un Rus, care cunoaște foarte bine familia luĭ Țepeș la Buda.

13) Mihnea cel Răŭ să sue în scaun cu ajutor Unguresc, nu Turcesc, în Maiŭ 1508.

14) El a fost copie fidelă a tatăluĭ săŭ.

15) Danciul Țepeluș care în 1510 omoară pe Mihnea la Sibiŭ e fratele luĭ Neagoe Basarab. (pag. XII—XIII).

Nu toate aceste chestiunĭ privesc direct pe Vlad Țepeș dar autorul a fost dus a să ocupa de ele prin legătura datelor și faptelor. Apoĭ nu toate sînt de o potrivă de interesante pentru studiul, ce ne preocupă, deoarece asupra unora din ele, chiar autorul ne spune că nu a dat ultimul cuvînt ;

„Sînt, să înțelege, departe de a crede că aceste 15 puncte vor rămînea ca rezultate cîștigate pentru totdeauna pentru istoriografia noastră ; *unele din ele nu sînt destul de sigure, cum sînt cele privitoare la originea luĭ Vlad Călugărul și a luĭ Mihnea* ; ele vor rămînea încă dubioase, cît timp documentele noastre interne zac în întunericul arhivelor și în mînĭ particulare“. (o. c. pag. XIII).

I. Vladislav Dan domnește de la Oct. 1448 — Iunie 1456.

Alăturarea de date și explicarea dată documentelor timpuluĭ e cît se poate de mulțemitoare [1]). (Vezĭ escurs III, 62—69).

Un lucru numaĭ avem de observat. D-l Bogdan, ca admirator al politiceĭ Ungureștĭ, nu vede decît amestec Unguresc. Toțĭ

1. In 1453 domnea Vlad, cum dovedește Turocz (Schwandtner: „Scriptores rerum Hungaricarum I, 268) care zice că la venirea luĭ Ladislau regele Ungarieĭ era și *Wlad Transalpinarum partium Vaywoda*“.

domniĭ anteriorĭ — cu rare escepţiunĭ — ţinînd la politica Ungurească urmează ca şi acest Vladislav, fiul luĭ Dan Voevod, cu toate că tatăl săŭ a făcut defecţiune Ungurilor în bătălia de la Cosova, a rămas fidel politiceĭ ungureştĭ de la începutul domnieĭ sale pînă la fine (1448—1456).

Dar politica tatăluĭ luĭ Dan Voevod nu ne e bine cunoscută. Că era prieten cu Unguriĭ să vede de pe faptul că iea parte cu Huniade contra Turcilor în bătălia de la Cosova, dînd ajutor de 8000 oamenĭ. Sînt multe mărturiĭ că Dan n-a tradat pe Ungurĭ, deşi Huniade pierde bătălia. Aşa ne spun Brietie, Bonfinie, Fabricius, Spondanus, Leunclavius (apud Sincaĭ II). Toţĭ povestesc că Turciĭ reuşind a tăia pe Sechely, nepotul luĭ Huniade, a înfrînt armata creştinilor. Numaĭ Chalcocondila ne spune că Dan, Voevodul muntenesc, în momentul lupteĭ trece la Turcĭ şi aşa face să să piardă cauza creştină [2]).

Care din aceste versiunĭ să fie adevărată, e greŭ de hotărît. Nu ştim ce să fi hotărît pe Dan ca să tradeze cauza creştină. Armata luĭ Huniade era maĭ mică la număr decît cea turcească şi posibil ca Voevodul Dan, văzînd sigura învingere a luĭ Corvin să fie căutat să cruţe mica sa armată de 8000 oamenĭ, făcînd defecţiune. Dacă Dan rămîne fidel Ungurilor la Cosova, n-avea motiv Huniadi să-l scoată din scaun îndată şi să-l înlocuească prin fiiul săŭ Vladislav; iar dacă Dan devine prieten Turcilor prin tradarea de

---

2. Chalcocondilas Ediţia Bonnae 1845 pag. 365—369, unde cetim în traducere latină acestea: „sinistro cornu praefuit Danus, Choniatis amicus (ἀυτῷ ἐπιτήδειος ὤν), quem Daciae principatum produxit odio Draculis; quem Daciae principatu deturbavit, et in eius locum substituit Danum, cui Dacos parere iussit. *ἦσαν δ'ἀυτῷ Δᾶκες ἀμφὶ τοὺς ὀκτακισχιλίους παραγενόμενοι ἐς τόνδε τὸν πόλεμον.*

Daci cum vidissent Turco impigre praeter spem rem gerere, et sibi hinc plurimum periculi imminere, huiusmodi consilium ceperunt, nam nullam mali liberationem cernebant, etiamsi incolumes ex eo proelio evasissent, nec etiam in iurisjurandi religione spem aliquam ponebant, quo minus regis poenas luerent injuriam quibus ipsum affecissent, quod in ea expeditione socia arma iunxissent Pannonibus. Videbatur igitur in praesenti tumultu consultissimum fore, nuntium mittere ad regem Amuratem et cum eo in gratiam redire; traditis namque armis testabantur se in posterum regi hospites et amicos fore; in hanc sententiam cum omnes concessissent, nuntius ad regem missus est.

pe cîmpul de luptă, nu putea ca învinsul Huniade să sprijine domnia luĭ Vlad. Stăm într-o dilemă, din care cu greŭ putem eşi, maĭ ales că ne încurcă şi numele de *Radozla*, ce ne vine în documentul din 1449, Dec. 7, nume greŭ de confundat cu Vladislav.

Cu toate aceste rezerve, credem că năzuinţa d-luĭ Bogdan de a dovedi că Vladislav Dan a domnit de la 1448 pînă la 1456 e destul de probatorie pînă la noĭ izvoare.

II.

Nu tot aşa stă lucrul şi cu aserţiunile de la puntul 2 şi 13: *Vlad Ţepeş ocupă tronul cu ajutorul unguresc, nu turcesc, întocmaĭ ca şi Mihnea cel Răŭ.* Pentru susţinerea acesteĭ părerĭ d-l Bogdan interpretează maĭ multe texte, care ar da a înţelege că Ţepeş a trăit în Transilvania înainte de a pune mîna pe domnie, şi decĭ fiind prieten Ungurilor a fost adus de eĭ pe tron, contra luĭ Vladislav.

Pentru d-l Bogdan e inexplicabil lucru, cum Ţepeş, dacă a fost pus pe tron de Turcĭ, îndată după suirea în scaun să jure credinţă regeluĭ Ungarieĭ, ca să-şĭ capete un azil, cînd va fi izgonit de Turcĭ, *de care să teme.* Cum ar fi zis aceasta un domn pus de Turcĭ?

Că lucrul să putea întîmpla şi aşa, vedem cazul cu Mihnea cel Răŭ, pe care d-l Bogdan îl face a fi venit cu ajutor unguresc, *pe cînd e cert că a venit cu ajutor turcesc,* căcĭ iată ce ne spun documentele timpuluĭ:

In 1508, 12 Mart cancelaria regească scrie luĭ Josa de Şomca, îndată ce va muri Radul Vodă, să între în ţară şi să iea înaintea Turcilor [3]).

Iar în a doua scrisoare din 6 Aprilie [4]). Vladislav scrie către Emeric de Czobor că Radul a murit şi că boeriĭ vreaŭ de domn

---

3. „. . . si Radul Vojvoda partium Regni nostru Transalpinarum moriretur . . . . . cum exercitu in Transalpinam ingressus, Turcas praeveniet“ (Hurmuzachi II², 572, 573) datum Budae in festo b. Gregorii Papae; (cf. Şincaĭ II, 181).

4. Feria quinta proxima ante dominicam Judicam: „audimus hodie, Vajvodam Transalpinum esse mortuum;.... Boyarones... optant quendam filium Vayvodae Chypelles pro eorum Vojvoda... qui (sc. Scepusiensis) habet filium Chypelles. (Hurmuzachi II², 573)“.

pe un oare-care fiŭ a luĭ Chypelles, care era la contele de Zips (Scepusiensis).

Dar împrejurarea face că nicĭ Ungurii, nicĭ boerii țăriĭ nu reuşesc. Unguriĭ pentr-un moment n-aveaŭ un pretendent; ar părea însă că susțineaŭ pe favoritul boerilor, pe acel *„filium Vayvodae Chypelles“*. Turciĭ iĭ iaŭ înainte, şi în adevăr în cursul lunilor de la April — Iulie să pune în scaun de către Turcĭ un oare-care *Mihnea, fiul luĭ Dracula*. Acest Mihnea e pus în scaun *fără voia Ungurilor*; regele să supără de aceasta, dar considerațiunĭ politice îl fac să privească lucrul maĭ cu sînge rece şi în scrisoarea ce Vladislav regele Ungarieĭ scrie luĭ Sigismund regele Polonieĭ zice că noul domn, *pus fără voea noastră de către Turcĭ*, ne roagă întru una; el e schismatic şi *vrea să să apropie de noĭ*; ba încă jură că va fi maĭ supus decît predecesoriĭ săĭ; decĭ nu trebue să-l alungăm. De aceia credem că trebue să ne temem de Sultanul, ca să nu îndepărtăm şi să înstreinăm pe acest Voevod *al săŭ, pus de dînsul în chipul cunoscut* [5]).

Sigismund, regele Polonieĭ răspunde în acelaş an 1 August, că nu e bine să să încreadă în Mihnea, căcĭ şi el făgădueşte multe, ca şi alțĭ domnĭ, dar e viclean, deoarece după cîte am aflat noĭ el e încunjurat cu armată turcească, ba încă ce e maĭ mult el să încearcă a întroduce în țară ritul şi legile Turceştĭ [6]).

Dacă luăm în mod strict vorbele luĭ Vladislav şi ale luĭ Si-

5. . . . Turci, qui cum quodam filio Condam Dracule Vojevode Mihne Vocato . . . . . item autem Vojevoda novus assidue supplicat. Nam licet sit scismaticus, tamen magis videtur christianis favere et in secreto nobis se obtulit: velle omnia facere et majore etiam et strictius esse obligatus quam etiam sui predecessores, dummodo ipsum non ejiciamus. Nunc ergo arbitramur Cesarem Turcorum vereri, ne nos deturbemus et expellamus istum suum Vojevodam, per ipsum premisso modo locatum et in hoc casu vellet ipsum juvare, non quod vellet contra eum ire vel impedire. (Hurmuzachi II², 574) [cf. acta Tomiciana I, 25].

6. Timemus tamen ne sub pretextu amicitie et fidelitatis, quam de se promittit novus ille Vojevoda Transalpinus aliquid rerum novarum molietur. Nam si vera sunt que significata sunt nobis ab exploratoribus nostris, non caret idem magno suscipione, quia aliter se genere velit erga m-tem v-ram. et alios principes christianos. Nunciatum enim est nobis, quod paratum habet apud se ex Turcis armatum militem, legesque et ritus Turcicos in terra illa inducere conatur“. (Hurmuzachi II², 575).

gismund, aşa cum le-am raportat, apoĭ Voevodul pus în scaunul Munteniei nu este acel fiŭ al luĭ Ţepeluş, care să afla la curtea luĭ Ion Zapolia, contele de Scepusiensis, ci un oare care Mihnea, fiul luĭ Dracula. Să ştie din istorie că Ţepeluş, nu e tot una cu Ţepeş. Ţepeluş e Basarab cel tînăr, bătut de Stefan la Rîmnic în 1481, cum spune inscripţia de la Bădeuţĭ. (vezĭ N. Beldiceanu „Arhiva“ anul VI pag. 475 şi „Epoca“ 15 Martie 1897).

Dacă acum acel fiŭ al luĭ Ţepeluş era Danciul Basarab, omorîtorul luĭ Mihnea în Sibiŭ, saŭ însuşĭ Neagoe, nu putem şti pozitiv. Engel crede a fi Danciul (Danchwl, filius quondam Chyppellews) [7]. Am fi maĭ îndreptăţiţĭ a crede că e însuşĭ Neagoe Basarab, care după 4 anĭ ajunge a fi domn, şi care singur să intitulează: „Io Neagoe Voivoda, fiul mareluĭ şi bunuluĭ Basarab cel tînăr Voevoda“ [8].

In Neagoe Basarab boeriĭ îşĭ pusese toată credinţa, şi dar nu pe un Danciu, ci pe Neagoe boeriĭ îl doreaŭ „boyarones optant“ cum zice documentul unguresc [9].

Mihnea a fost pus în scaun de Turcĭ [10], nu de boerĭ saŭ Ungurĭ, care sprijineaŭ pe un membru din familia Basarabeştilor, pe fiul luĭ Ţepeluş, de sigur pe Neagoe.

Cronica ţăriĭ şi diferite relaţiunĭ contemporane ne dovedesc cruzimea acestuĭ domn tiran asupra boerilor banoveţĭ. Explicarea aceste ĭ urĭ ar sta tocmaĭ în chipul suireĭ sale pe tron. Pus pe tron de Turcĭ, cum moare Radul cel Mare, el are contra sa pe boeriĭ ţăriĭ şi pe Ungurĭ, ce sprijineaŭ pe „filius quondam Chyppellews“. Pentru a să menţinea recurge la politica predecesorilor săĭ, făgădueşte Ungurilor marea cu sarea, de pune în pază pe Sigismund

---

7. Engel „Geschichte der Wallachei“ pag. 192.

8. Іѡ Нѣгое воивода снъ великаго и прѣдобраго млади Басарава воивода. (Tocilescu „Raport asupra cîtorva mînăstirĭ“ pag. 72; inscripţie pe o tava de argint pentru litie).

9. Vezĭ şi Anonimul romînesc în Mag. istoric pentru Dacia.

10. In Hurmuzachi VIII. 41 avem o relaţiune a secretaruluĭ din Ungaria, care scrie cu data de 1510, 8 Martie.

„Item per lettere del secretario in Hungaria de di 8 Marzo prossimo pretterito da Buda . . . erano intrate ne la Valachia Transalpina fer huver quella occupato sotto home de uno Voyvoda des paese et che uno figlio de uno Dracole *che pur fo pasto per il signor Turcho*“.

al Poloniei; în sfîrşit reuşeşte a ademeni pe Ungurĭ şi a intra în apele politiceĭ maghiare.

Era acel joc fatal, care trebuia să-l joace orĭce domn muntean de pe atuncĭ, pentru a să putea menţinea pe tron şi a-şĭ asigura viaţa după detronare. Ţarigradul nu oferea atîta siguranţă domnilor mazilĭ ca Buda. Turcul nu era pe atuncĭ tot una cu Ungurul.

Dacă pentru Mihnea avem dovezĭ contemporane venite de la doĭ regĭ, că a fost pus în scaun de Turcĭ contra boerilor şi contra Ungurilor, nu tot aşa putem spune de Ţepeş, cu ocazia suireĭ sale pe tron. Pentru suirea în scaun a luĭ Ţepeş avem afirmările luĭ Calcocondilas, şi a eniceruluĭ serb. Calcocondilas zice [11]): „ci după scurtă vreme împăratul a dat domnia Valahieĭ luĭ Vlad, fratele copiluluĭ acestuia" (*τούτου δὲ τοῦ παιδὸς ἐπέτρεψε βασιλεὺς τῷ βλάδῳ τῷ ἀδελφῷ τὴν Δακίας ἡγεμονίαν*).

Iar Ienicerul Serb spune şi maĭ hotărît: „Dracu Vodă cel bătrîn avusese 2 fiĭ şi-ĭ dete să stea la curtea sultanuluĭ Mohamet; iar după aceia în scurt timp murind acel Vodă, şi aflîndu-ĭ moartea Sultanul turcesc înzestră pe marele luĭ fiŭ cu banĭ, caĭ, haine şi corturĭ precum să cuvine unuĭ domn şi-l trimese cu onoare la ţara romînească să domnească acolo în scaunul părintesc".

După aceste 2 arătărĭ de cronicarĭ contemporanĭ s-aŭ luat toţĭ istoriciĭ noştri şi aŭ admis — cu drept cuvînt — că Turciĭ aŭ pus în scaun pe Vlad Ţepeş [12]).

Imprejurările politice ale ţăriĭ explică minunat de bine acest lucru. Vlad Dracul, tatăl luĭ Ţepeş, tăiat de Corvin în 1446, era un afiliat al Turcilor, cărora lasă ca ostatecĭ pe ceĭ doĭ fiĭ aĭ săĭ: pre Vlad şi pre Radu, din care cel maĭ mic Radul, *eius* (Mahomet) *concubinus factus est* [13]).

D-l Bogdan ne spune să-l credem pe simplu cuvînt că Ion Huniade a cruţat viaţa luĭ Ţepeş în 1446, cînd cu omorul luĭ Vlad Dracul şi Mircea, şi că a luat la sine pe acest Vlad pentru a-l avea pururea contra candidat la scaunul Munteniei. Acest chip de a vedea îl sprijină pe faptul că imediat după suirea sa în scaun,

11. Chalcocondilas pag. 500.
12. Arh. ist. 1865 I. 2. 10.
13. *Καὶ παιδικὰ ἐγένετο βασιλέως*. (Calcocondilas).

Ţepeş caută ajutor la Ungurĭ, tocmaĭ de frica Turcilor (prae timor Turcorum). Rîdicat în scaun prin Maiŭ 1456, el caută îndată a să pune bine cu Unguriĭ. Incercările de supunere le vedem începute la 3 Iulie, iar la 7 Sept. acelaş an Vlad face act de supunere cătră regele Ungarieĭ „voind să calce pe urmele luĭ Mircea şi ale succesorilor acestuia, *cari pururea aŭ fost în bune relaţiĭ cu regiĭ Ungarieĭ*, să supune şi el de bună voe tînăruluĭ rege Vladislav şi cere ca în caz, cînd ar fi alungat din ţara sa de Turcĭ, *saŭ de alţĭ duşmanĭ*, să găsească un azil sigur în Ungaria“ [14]).

Pentru Vlad duşmaniĭ eraŭ Turciĭ şi . . . **boeriĭ**. In adevăr Turciĭ dădeaŭ de gîndit; eĭ mergeaŭ din victorie în victorie. Ocupase Constantinopolul în 1453; eraŭ acum în luptă cu Scanderberg; asediase Belgradul; rîvneaŭ Kilia şi Cetatea Albă. Cu drept cuvînt dar puterea de temut era Turcia.

Făcea şi Vlad Ţepeş în 1456 acelaş lucru, ca şi Mihnea în 1508.

Am ţinut a alătura aceste 2 date, pentru a vedea că ceia ce pentru noĭ ar fi nelogic, neexplicabil, pentru timpul de atuncĭ era perfect normal.

Sînt multe cazurĭ, în care domnĭ puşĭ de Turcĭ trec spre Ungurĭ; cum alţĭ domnĭ puşĭ de Stefan cel Mare, trec pe dată la Turcĭ: ca, Basarab Laiota, Basarab Ţepeluş şi Vlad Călugărul.

Tocmaĭ în aceste neconsequenţe stătea toată fineţa politiceĭ timpuluĭ; şi Ţepeş nu face escepţie. Tot materialul adunat de d-l Bogdan pentru a proba raporturile politice cu Unguriĭ e bun, dar credem că e sforţată inducţiunea ce face, că tronul l-a ocupat cu ajutor unguresc.

Asemănarea cu Mihnea, ne explică politica luĭ Ţepeş. Aceleaşĭ împrejurărĭ dictează aceiaşĭ linie de purtare. La 1456 ca şi la 1508 condiţiunile politice ale Ţărilor Romîne eraŭ perfect aceleaşĭ.

Urmează dar că aserţiunile de la puntul 2 şi 13-a sînt neadevărate.

---

14 In adeptione prima huius Valahiae dominationis, *pro maiori experientia* serenissimo principi domino domino Ladislao, sua in iuventute nostram fidelitatem ostendere et facere volentes, caput quoque nostrum et nostrorum omnium in sinum et protectionem suae serenitatis inclinantes *„prae timor Turcorum“*. apud Bogdan. „Vlad Ţepeş“).

III.

Politica luĭ Vlad Ţepeş a fost totdeauna ungurească, deşi neconsequentă. In adevăr pus rău cu Turciĭ, de care e şi detronat; înduşmănit cu Stefan al Moldoveĭ de la Chilia; inamic de moarte al Saşilor, care proteguiaŭ pe un popă valah, zis ficior de vodă; neîncrezător în boerĭ, de care să temea; el a trebuit să între în apele politiceĭ ungureştĭ, singura scăpare la vreme de nevoe.

Cît de statornic a fost în această politică ne-o arată vestita scrisoare adresată Sultanuluĭ, scrisoare adusă de Gobelini în Istoria papeĭ luĭ Pius II-a, cum şi de Bzovie şi Spondan [15]).

Tot aşa şi aserţiunea de sub punctul 4, că Vlad Ţepeş a devenit catolic, ne temem să nu fie o informaţiune exagerată scoasă din sorginţĭ catolice, deoarece ştiut e că sub raportul de credinţă nu prea era o normă dreaptă de cîntărire. Zicem aceasta duşĭ de faptul că Ţepeş e îngropat la o biserică ortodocsă, *la Sneagov* (?), iar Mihnea, despre care să zice că a fost şi el catoic, era considerat ca Turcit în ochiĭ luĭ Sigismund: „legesque et itus Turcicos in terra illa inducere conatur".

Nu ştim dacă nu cum-va credinţa religioasă era o armă politică în mîna domnilor, putîndu-şi-o schimba după împrejurările rolitice. Un Petru Cercel, un Laţcu Vodă, un Ţepeş, un Mihnea, ortodocşĭ în ţară, catolicĭ cu Unguriĭ, apăreaŭ turciţĭ în ochiĭ Polonilor. Crede-vom acum pe popiĭ catolicĭ de la Tîrgovişte, saŭ de aiurea, orĭ pe Sigismund, regele Polonieĭ? Să admitem că Vlad Ţepeş familia luĭ aŭ fost catolicĭ; dar atuncĭ cum de fiul săŭ, care după d-l Bogdan e Vlad Călugărul — e ortodox, ba încă Vodă şi Călugăr?

IV.

Vlad Călugărul şi Mihnea cel Rău sînt fiĭ luĭ Ţepeş.

D-l Bogdan e muncit în studiul săŭ de o idee: *Vlad Ţepeş a fost un degenerat.* Adept al scoaleĭ luĭ Magnan, a trebuit să explice degenerarea luĭ Ţepeş prin o întreagă familie de nevropaţĭ. De aicĭ apreciarea că Vlad Dracul, tatăl luĭ Ţepeş a fost un *irascibil*,

---

15. Zinkeisen „Gesch. des. osm. Reiches II. . . . .; Şincaĭ. Cronice 11. 66.

iar Vlad Călugărul și Mihnea, unul *maniac religios*, altul un tiran degenerat ca și tatăl săŭ.

Să vedem însă ce zice Magnan ;

„In teoria degeneraților faptul principal e transmiterea afecțiunilor mintale prin agravarea progresivă a boaleĭ la descedențĭ. *Astfeliŭ dacă la ascedențĭ s-a observat o exagerare de temperament nervos, eĭ vor naște istericĭ, epilepticĭ, hipohondricĭ. Aceștia la rîndul lor vor naște alienațĭ* (nebunĭ), *iar nebuniĭ vor naște imbecilĭ, idioțĭ, care la urma urmeĭ vor rămînea sterilĭ*".

Potrivit acesteĭ teoriĭ, d-l Bogdan zice că Vlad Dracul, tatăl luĭ Țepeș a prezentat o mare exagerare de temperament nervos, deoarece îl vedem că închide pe Huniade fără motiv politic bine cuvîntat. *Nervosul* Vlad Dracul a născut pe *istericul* Vlad Țepeș, căcĭ cum ne vom explica cruzimile luĭ decît prin accese de isterie.

Pentru a proba maĭ departe teoria luĭ Magnan îĭ trebuiaŭ d-luĭ Bogdan și urmașĭ după chip și asemănare. Odată gîndul avut, istoria îĭ oferea prilejul. D-l Xenopol admite deja că Vlad Călugărul e fiul luĭ Țepeș (Istoria Romînilor II, 425). Să aliază și d-sa la această părere, nesocotind în mod fățiș documentele. Tot așa și pe Mihnea cel Răŭ îl ia ca fiŭ al luĭ Țepeș.

Aceștĭ doĭ domnĭ, potrivit teorieĭ admise, vor fi socotițĭ *alienațĭ, nebunĭ*; unul e *nebun religios*, altul *nebun tiran*. Iată Magnan aplicat în istoria noastră pe dea'ntregul.

Amîndoĭ aceștĭ doĭ domnĭ daŭ naștere la niște *imbecilĭ* ! Vlad Călugărul naște pe Radu cel Mare — un *imbecil*, care aduce pe Grecĭ în țară, iar Mihnea naște pe Mircea Ciobanul — alt *imbecil*, care a avut de soție pe o muere capeșă, ca Doamna Chiajna !

Un lucru numaĭ încurcă teoria : imbeciliĭ Radu cel Mare și Mircea Ciobanul lasă copiĭ. Magnan însă spune că imbeciliĭ sînt sterilĭ.

Iată unde duce o teorie, care caută a fi aplicată hortiș — mortiș la o familie.

Dar în aceasta, d-luĭ Bogdan, nu i-a succes. Vlad Călugărul nu e fiul luĭ Țepeș, ci frate. Pentru a dovedi că Vlad Călugărul e fiul luĭ Țepeș, d-l Bogdan aduce ca dovadă următoarele izvoare : In Miletică și Agură „Sbornicul ministeruluĭ de Culte bulgar IX, 341 (separat 131) sînt două documente de la

Vlad Călugărul, din 1490 în care să numeşte: *Vlad fiul luĭ Vlad cel Mare*; iar în Engel „Geschichte der Walachei 185, e citatul:“ *fiul răposatuluĭ Drăculea Vodă, credinciosul nostru iubit* — „Vlad Vayvodae, filio quondam Draculyae, fideli nobis dilecto“ (o. c. 50).

Pe baza acestor izvoare d-l Bogdan să grăbeşte a încheia că Vlad Călugărul e fiul luĭ Ţepeş, şi decĭ pare să fi fost în domnie un *imbelcil*. Dar să controlăm izvoarele aduse.

Avem pe Mileticĭ sub ochĭ în ediţie separată. Deschidem la pagina 131 şi vedem în adevăr următoarele două documente:

1) 1490 April 12 (6998), document dat de *Vlad Voevod, sin velicago Vlada Voivode*, egumenuluĭ Doroteĭ de la Govora pentru un iaz şi o gîrlă.

2) 1490 Sept. 11 (6998), document dat de Vlad Voevoda şi domn, *sin velicago Vlada Voivode*, tot egumenuluĭ Doroteĭ de la Govora,

Intoarcem însă la pagina 133 şi găsim un al treilea document dat tot de Vlad Voevoda, *sin Vlada velicago voivode*, în 1493 Iunie 15 (7001). d-l Bogdan l-a lăsat *intenţionat*, căcĭ nu-ĭ convenea cu teoria d-sale. In acest document să spune lămurit cine a fost Vlad Călugărul.

Vodă dă luĭ Hranitul spatarul toate moşiile, ce le-a stăpînit Albul şi fiiĭ luĭ: Băleştiĭ pe Jiiŭ şi Budianiĭ, „deoarece *fratele domnieĭ meale Radul Voevod* le-a fost luat Pocruia şi Godineştiĭ de la Cristea, socrul Hrănituluĭ, şi le-a fost dat mănăstireĭ Tismana.“ Hotărîrea să bazează pe faptul că: „însuşĭ am văzut *cărţile frateluĭ Domnieĭ mele Radu Voevod*“ [16]).

Cînd vine însuşĭ Domnul şi zice că Radu Vodă (cel frumos) i-a fost frate, îndoială nu maĭ încape că Vlad Călugărul nu poate fi fiul luĭ Ţepeş, căcĭ atuncĭ ar fi nepot luĭ Radu, анепсїȣ, ĭar nu братъ.

Altă dovadă ne-o maĭ dă un document din 1496 Ianuarie 31, de la Radul cel mare, în care zice că el e fiul luĭ Vlad Voevod, iar că Radul Voevod îĭ venea *unchiŭ* nu *bunel*, оуицѣ nu дѣдъ [17]).

---

16. „Понеже им е ȣѯел брата господьвами Радȣа воивода . . . и гледах книге брата гс вами Радȣла воивода“. (apud Mileticĭ pag. 136 .

17. При ȣицѣ гсвами Радȣла воевода и ѿ родителъ господьвами Влад воевода. (apud Mileticĭ 137).

Sprijinit pe aceste două arătări documentale am încercat a arăta în studiul nostru; „Vlad Vodă Călugărul“ (Arhiva Iași VII, 111—147), că Vlad Călugărul e frate cu Țepeș și cu Radul cel Frumos, iar nici de cum fiŭ luĭ Țepeș, și ca atare un alt *filio quondam Draculiae fideli nobis dilecto*, cum sună citatul din Engel [18].

Cine să fi fost acel *Draculiae*? D-l Bogdan înclină a crede că e Țepeș, căcĭ *Draculiae* este *Drăculea*, porecla romînească dată uĭ Țepeș. Alăturarea cu documentele date de Agură și Mileticĭ ne duce a vedea aicĭ pe Vlad Dracul, iar nu pe Țepeș [19].

De Vlad Călugărul știm acum maĭ multe. In narațiunile rusești, aduse de d-l Bogdan, ni să spune că: „Iar Stefan, Voevodul Moldoveĭ, cu voia Craiuluĭ puse în țara muntenească Voevod pe un oare-care Vlad, fiŭ de Voevod; *acest Vlad Voevod fusese de mic copil călugăr, apoĭ preut și egumen într-o mănăstire*; maĭ apoĭ să tunse și să sui în scaunul țăriĭ munteneștĭ; el să însură și trăi puțin timp, căcĭ Stefan îl omorî și-ĭ luă nevasta și acum domnește el singur în țara muntenească“ [20].

Iată un pasaj, care ar mulțumi și pe d-l Georgian pentru susținerea tezeĭ sale: că Stefan cel Mare a domnit de fapt în Muntenia. Numaĭ aicĭ să face o confuziune între Vlad Călugărul și Radul cel Frumos.

Stefan cel Mare să amestecase așa de mult în afacerile Munteniei, de la 1472 încoace, încît ambasadorul luĭ Ivan Vasilievicĭ la Pesta, *Curicyn*, bănuitul autor al narațiunilor rusești despre Dracula, n-a maĭ știut cum și ce să aleagă, și a amestecat faptele

---

18. Vezĭ și Hurmuzachi II², 365 „magnifico Vlad Waywodae, filio quondam Drakwlya, fideli nobis dilecto.

19. In adevăr notița de maĭ sus e din o scrisoare a regeluĭ Vladislav, care a domnit de la 1490—1516; și ar fi exagerat a zice că, deoarece Vladislav spune luĭ Draculia *fideli nobis dilecto*, apoĭ nu e Vlad Dracul, mort în 1446, ci Țepeș; dar noĭ știm că și Țepeș moare în 1476 și că dar n-avem a face aicĭ de cît cu o frază scrisă în stil oficial.

20. Vezĭ I. Bogdan. o. c. pag. 143. Стефан же молдwзскыи и с кралевы воли посади на мꙋтьанскои ꙁемли некоего воеводꙋ влада, воевwдскаго ж (е) с҃на. Быст той воевода влад wт млад иогот быа с҃щенник инок игꙋмен в манастыри, да ѡостригса и сѣл на воеводство на мꙋтьанскои ꙁемли, и женилса и мало побыл, и Стефан его оубил и женоу его wтнал и н҃нѣ на мꙋтанскои ꙁемли воеводсꙋетъ.

Un lucru reese că acest Vlad Călugărul, a fost călugărit de mic copil, apoĭ s-a făcut preut, egumen, și în fine lepădînd rasa s-a însurat și a avut feciorĭ. — Porecla de *Călugăr* o purta chiar în timpul domnieĭ, cum ne probează și scrisoarea luĭ Ladislaŭ de Lozonț și B. Dragfi din 1493: „necredincioșiĭ Turcĭ cu o mare putere și o strașnică pregătire, luînd *cu sine și pe Călugărul Vodă* și pe toțĭ Munteniĭ aŭ de gînd fără îndoială să pătrundă în țara noastră“ [21].

De acest Călugăr, înainte de a fi domn, maĭ știm ceva în scrisoarea ce Vlad Țepeș scrie din Tîrgoviștea în 1457, Mart 13, către Sașiĭ din Sibiiŭ, ca să nu oploșască în mijlocul lor pe *un popă romînesc, ce să zice ficior de domn* (Sacerdos Valachorum, qui se nominat filium vaivodae).

Rătăcia pe la 1457 la Sașiĭ din Sibiŭ un popă romînesc, pretins fiŭ de domn, dar pe care Vlad Țepeș nu-l recunoaște.

„Acest Vlad Vodă fusese de mic copil Călugăr, apoĭ *preut*, zice narațiunea rusască.

Iată izvoare care să complectează unele pe altele. Popa romînesc din 1457 nu e Dan, cum crede d-l Bogdan, ci însușĭ Vlad Călugărul, pripășit la Sașĭ, pripășit apoĭ la Stefan cel mare și Ungurĭ, prin ajutorul cărora ajunge domn în Muntenia (1481)

Țepeș îĭ zicea în 1457 „qui se nominat filium Vaivodae“ ĭar el ajuns Domn se intitulează: „*Vlad Voevod sin velicago Vlada Vaivode*“; își dă ca frate pe Radu cel Frumos, și se crede dar din tulpina Drăculeștilor. Incheerea noastră este că acest Vlad Călugărul pare să fi fost un *copil natural* a luĭ Vlad Dracul „filio quondam Draculiae, fideli nobis dilecto“, frate dar cu Țepeș, și cu Radu cel Frumos; dar dușman neîmpăcat a luĭ Țepeș în intăia domnie.

Indepărtat de mic de la curtea domnească el a rătăcit pe la Sașĭ, și Moldovenĭ, a îmbrățișat cariera monahală și a reușit maĭ apoĭ să pună mîna pe tron, de oare ce nu era pe atunce o pedică la domnie faptul că eraĭ copil natural, ba incă și călugăr.

---

21. Transilvania VII, 1874, 29; Engel. l. c. 185. apud Xenopol II, 526; Arhiva Iași anul VI, pag. 96; Hurmuzachi II², 341: Turci perfidissimi cum maxima multitudine ... assumptis eciam secum Kalogyor Voivoda ac universis Vallachis Transalpinis“.

Fost-a el un *imbecil*, cum îĭ place d-luĭ Bogdan a-l califica? Dacă despre Vlad Călugărul știm ceva maĭ sigur, căcĭ singur să dă de frate luĭ Radu cel Frumos, nu tot așa putem zice și de Mihnea cel Răŭ.

Cronica țăriĭ munteneștĭ îl dă de fiŭ luĭ *Dracea* armașul din Măneștĭ, sat lîngă Ploeștĭ [22]. Pe tema aceasta răposatul Al. Odobescu a înjghebat frumoasa sa nuvelă „Mihnea cel Răŭ".

De unde să fi luat această știre cronica nu știm; în orĭ ce caz ne pare foarte ciudat, să creadă ca un simplu ficior de armaș, pe acela care în documente își zice *fiul mareluĭ Vlad Voevod.* Numele însă de *Dracea* ne amintește destul de invederat textul latin a luĭ Siegler: „Mychne filius Draculae" [23], de unde urmează că pentru bătrîniĭ noștri porecla Drăculeștilor era probabil *Dracea* [24] nu *Drăculea*, din care lesne aŭ putut născoci bătrîniĭ noștri cronicarĭ pe un armaș cu numele Dracea.

Dracea era în mare luptă cu banovețiĭ basarabeștĭ, urmașĭ aĭ luĭ Dan Vodă Basarab și aĭ luĭ Basarab Țepeluș, numit și Basarab cel tînăr. Faptul că Dracea și Mihnea își alipise politiceĭ lor pe boeriĭ muntenĭ contra Basarabeștilor cu Olteniĭ lor, ne arată că în lupta acestor membri din familia Dăneștilor și Drăculeștilor și boeriĭ să împărțise în două tabere: boeriĭ muntenĭ țineaŭ cu Drăculeștiĭ, pe cînd boeriĭ Oltenĭ (Craiovenĭ) țineaŭ cu Dăneștiĭ (Basarabeștiĭ).

Sub acest raport cronica țăriĭ, scrisă de C. Căpitanul, face aceiașĭ omisiune cu Mihnea ca și cu Neagoe, pe care îl dă de fiŭ luĭ Banu Barbu Craiovescu, pe cînd el singur își zice fiŭ luĭ Basarab cel tînăr.

Mihnea era dar fiul luĭ *Dracea Vodă*, nu armaș cum îĭ place croniceĭ a zice.

Că Mihnea era fiul luĭ Dracea, maĭ stă dovadă și relațiunea secretaruluĭ ungur cătră dogele Veneţieĭ, în care să zice „intra-

22. Anonimul romînesc in Magazin Istoric pentru Dacia I, 112; G. Ionid. Istoria țăriĭ romîneștĭ II, 13.

23. „Engel. Geschichte der Walachey" 193; Șincaĭ, Cronica Romînilor II, 196.

24. De la *Dracea* avem plural Drăculeștĭ, de unde singularul Dracul scris des Dragul, cum de la Leca avem *Leculeștĭ*, *Ghica — Ghiculeștĭ.*

sem în Valahia transalpină, care fusese ocupată nu de mult de un Voevod al țăriĭ, fiul unuia Dracole“ [25]).

In sprijinul acesteĭ ideĭ avem și relațiunea luĭ Vladislav regele Ungarieĭ cătră Sigismund, regele Polonieĭ, adusă maĭ sus și în care cetim: „qui cum quodam filio Condam Dracule Vojevode Michne vocato“ [26]).

De la Mihnea nu avem nicĭ un document intern publicat pînă acum; pe cînd de la Vlad Călugărul avem o sumă [27]).

Din fericire avem scrisă pe vremea luĭ o leturghie Slavonă, în care să găsește o notiță istorică de mare valoare pentru noĭ. Iată cuprinsul acele notițe:

„..... Inceputu-s-a această sfîntă carte numită Liturghie, prin poronca Domnuluĭ Io Radul Voevod, fie-ĭ veșnica pomenire; și s-a săvărșit această carte prin poronca întru Hristos D-zeŭ iubitoruluĭ și drept credinciosuluĭ și păzitoruluĭ de D-zeŭ și prea mărituluĭ Domn Io Mihnea, marele Voevod a toată țara Ungro-Vlahă și pe Dunăre, *fiul mareluĭ Io Vlad Voevod* în primul an al domnieĭ. Truditu-s-a la dînsa smeritul monah și preut Macarie în anul 7016 crugul soareluĭ 16, al luneĭ 5, Indictionul 11, luna Noembre 10 zile [28]).

Aice Mihnea îșĭ zice lămurit că e *fiul mareluĭ Io Vlad Voe-*

---

25. Hurmuzachi „Documente“. VIII. 41: erano intrate ne la Valachia Transalpina per haver quella occupata Sotto nome *de uno Vayovda* del paese et che uno figlio de uno Dragole.

26. Hurmuzachi „Documente“ II². 574.

27. Vezĭ studiul nostru „Vlad Călugărul“ în Arhiva VII. 111,

28. Denkschriften von Dr. I. Iagic Wien 1894. B. XLIII; Stepulescu „Tismana“ 46 nota; I. Bogdan „Vlad Țepeș“ 51 nota; Odobescu „Rev. Rom.“ 1861, III, 819. Xenopol „Ist. Rom.“ II. 470. Iată și textul slavon al aceleĭ celebre notițe:

Вьсавидцꙋ и прѣбл҃гомꙋ б҃гоу || слава и величїе дажщюмꙋ съ || вршити вьсѣко дѣло бл҃го и || же ѡ немь начинаемꙋ || томꙋ || слава и дрьжава вь вѣкы вѣком ||: почесеса сїе стыѫ книгы г҃лемыа лу || тоургїа повелѣнїе || мь господина Іѡ Радꙋ || ла воеводѣ емꙋже бѫди вѣчнаа памать || и сьврьшиса сїа кни || га повелѣнїемь вь || х҃а б҃га благовѣрнаго || и х҃олюбиваго и бгѡм || хранимаго и прѣсвѣ || тлаго г҃спдара Іѡ Мнхнѣ ве || ликаго воеводы вьсеѫ ѯемли || оугровлахїиской и подоунавїю || с҃нь великаго Іѡ влада воево || да. вь прa-вое лѣто господства || го. троуди же са ѡ семь смѣре || нїи мних и с҃щенникь Макарїе вь лѣто ꙃзꙃѕї кржгь сл҃нцоу ѕї лоунѣ є индиктїѡнь аї м҃сца ноемврїа ї д҃нь.

vod. Cine să fi fost acest Vlad Voevod, căruia contemporanii îi ziceaŭ *Dracole*, *Dracule*; iar cronica ţăriĭ, *Dracea*? In starea actuală a istorieĭ noastre cu greŭ e de spus cine-ĭ. D-l Tocilescu îl crede a fi fiul luĭ *Vladislav Dan* [29]) care a domnit de la 1448—1456, după cum afirmă d-l Bogdan. Ar urma atuncĭ că Mihnea era şi el membru din familia Basarabeştilor, descedenţi din ramura luĭ Dan, pe cînd după izvoarele contemporane el îşĭ zicea fiul luĭ Dracea, Dracole, decĭ din Drăculeştĭ, urmaşĭ luĭ Vlad Dracul (Dracea). Părerea d-luĭ Tocilescu cade dar de la sine.

D-l A. D. Xenopol îl iea de fiŭ luĭ Vlad Calugărul, luînd pe *Mircea*, cel dat de inscripţie, drept *Mihnea* [30]). Faţă cu aceste două afirmărĭ d-l Bogdan crede a dovedi că Mihnea e fiul luĭ Ţepeş Vodă, luîndu-l drept *Mihail*, cel dat de naraţiunea rusască:

«Pe al treilea, cel maĭ mare, cu numele Mihail, l-am văzut tot în Buda; el fugise de la împăratul turcesc la craiul, pînă ce nu să însurase încă; crăiul iĭ dete o fată de soţie [31]).

In adevăr e maĭ multă legătură între Mihail şi Mihnea de cît între Mircea; dar socoteala la care să dă d-l Bogdan asupra vrîsteĭ luĭ Mihnea şi a fiuluĭ săŭ Mircea (Ciobanul) e neîntemeiată, d-sa pleacă de la premisa că Vlad Călugărul e fiul luĭ Ţepeş, ceia ce e falş. Dacă Vlad Călugărul e frate cu Ţepeş, cum reiese din documente, s-ar împaca ca vrîstă să-l dăm pe Mihnea de fiŭ luĭ Vlad Călugărul.

Pînă cînd nu vom avea izvoare interne, care să ne spună ţămurit cine-ĭ acel Vlad marele Voevod, nu ne putem pronunţa dacă este: Vlad Ţepeş orĭ Vlad Călugărul.

Sînt lucrurĭ nu uşor de hotărît în starea actuală a cercetărilor noastre istorice, cum e şi cazul cu Mircea Ciobanul a cuĭ fiŭ este: el îşĭ zice fiul luĭ Radu Voevod, iar relaţiunile externe îl daŭ de fiŭ luĭ Mihnea, ca şi nepotul săŭ Alexandru în cîteva documente [32]).

---

29. Gr. Tocilescu „Manual de Istoria Romînilor" 1886.
30. A. D. Xenopol, Istoria Romînilor II. . . . .
31. Bogdan «Vlad Ţepeş» 142: а третiи старешьи Михаилъ тѹтъ же на боудин видѣхωм. ωт цра тоурскωго прибежал ко кралю еще не женивсѧ прижил его съ дѣвочкою.
32. Scrisoarea luĭ Vladislav, regele Ungarieĭ, către Sibienĭ, din 1510 zice: — «dominam relictam et Vayvodam Myrche, *filium*

Pînă la aflarea de noĭ izvoare, care să ne lămurească asupra acestuĭ punct, ne oprim şi noĭ la ideia că Mihnea e fiul luĭ Vlad Călugărul, zis şi Draculea, Dracea, poreclă ce a putut s-o poarte foarte bine şi Călugărul Vodă, fiul luĭ Vlad Dracul.

V. Domnia luĭ Vlad Ţepeş; raporturile cu Saşiĭ.

Vlad Ţepeş ocupă tronul Munteniei *cu ajutorul Turcesc* [33]):

La Turcĭ Vlad avea chizăş pe fratele său, pe Radu, poreclit *cel Frumos*, de-oare-ce servea ca concubin: *παιδικὰ ἐγένετο* [34]). Cum însă politica timpuluĭ cerea ca domniĭ romînĭ, supuşĭ dreptuluĭ feudal Unguresc, trebuiaŭ să asculte şi de regiĭ Ungarieĭ, maĭ ales că pe atuncĭ omul zileĭ era Ioan Corvin de Huniade, înrudit cu casa domnitoare din Muntenia; Ţepeş e silit a da supunere, jurînd credinţă regilor Ungarieĭ, spunînd verde că în aceasta urmează politica veche a predecesorilor săĭ, la care maĭ adaugă încă un motiv: frica de Turcĭ. Nicĭ o dată ca pe la

---

eius, ceterosque nominatos, totamque domum et familiam eorum pacifice secur et absque ullo impedimento istic in medio vestri conservare (Hurmuzachi II². 609). Iar doc. din 7084, April 28 (1576) zice curat «Io Alexandru Vodă, fiul mareluĭ şi prea bunuluĭ Mircea Vodă şi *nepot a luĭ Mihnea Vodă* (Stefulescu «Tismana» 44).

In Venelin găsim 4 documente, în care să zice de către Alexandru Mircea Voevod că Mircea e fiul luĭ Mihnea, (Venelin «Gramota» pag. 182; documente din aniĭ 1570 Iulie 22, 1571 Ianuar 10, 1572 Ianuar 19, 1573 Oct. 23, 1577 April 19. Din contra în toate documentele date de el îşĭ zice Mircea fiul luĭ Radu Vodă. Doc. 7053 April 26 (Episc. Rîmnic paq. 52, No. 11); 7054 Ianuar 18; 7057 Maiŭ 3; 7067 Ianuar 17. (Rîmnic paq. 79, No. 1); 7056 August 9 (idem pachetul 76, No. 2); 7056 Mart 3 (idem pachet 76 No. 3). Vezĭ şi documentele aduse de Brezoianu «Instituţiile Romînieĭ» . . . .

Maĭ probabil e că Mircea este fiul luĭ Radu, căcĭ nu putem pune la îndoială textul documentelor date de dînsul, pe cînd în documentele aduse de la Alexandru Mircea s-a putut ceti greşit ѧнеѱїоѵ în loc de с҃нь, cum crede şi d-l N. Iorga în noul săŭ studiu: «Contribuţiunĭ, la Istoria Munteniei, 1896 Buc. pag. 2. nota 3, unde afirmă că acest Radu e Radu cel mare, fiul Călugăruluĭ Vodă.

33. Chalcocondila. Ediţia Bonn. 499. [*ἐπέτρεψε βασιλεὺς τῷ βλάδῳ τούτου δὲ τοῦ παιδὸς τῷ ἀδελφῷ τὴν δακίας ἡγεμονίαν*].

34. Chalcocondila idem 499. Chiar cuvîntul *Radu* e o poreclă slavonă, ce însamnă pe romîneşte: frumos, înţelept, plăcut.

1456—60 nu era maĭ adevărată această vorbă, Turcia era guvernată de cuceritorul Constantinopoluluĭ, Mahomet II, Sultanul care merge din victorie în victorie supunînd în timp de 10 anĭ multe cetăţĭ şi ţărĭ [35]).

Pus de Turcĭ, Vlad caută sprijin la Ungurĭ, făcînd prin aceasta un act de înţeleaptă politică urmată de înaintaşiĭ săĭ: „pro maiori experientia". Acelaş lucru a făcut maĭ apoĭ şi Mihnea cel Răŭ, nepotul săŭ de frate, cum am arătat maĭ sus.

Dar Vlad Ţepeş maĭ avea şi alte motive speciale de a să pune bine cu Unguriĭ. In Transilvania mişunaŭ o sumă de pretendenţĭ la tronul Munteniei; uniĭ din aceştia eraŭ urmaşĭ de aĭ luĭ Dan Basarabă, decĭ verĭ cu dînsul; iar alţiĭ fiĭ naturalĭ aĭ luĭ Vlad Dracul, decĭ fraţĭ cu el. Aşa e *Dan*, proteguitul Ungurilor. El aştepta momentul să ocupe tronul cu ajutorul Saşilor din Braşov. Acest Dan să aşezase chiar la Braşov saŭ la Feldioara, în ţara Bîrseĭ şi de acolo ponegrea pe Ţepeş în chipul cel maĭ neomenos [36]).

Acest Dan era proteguitul special al Corvinilor. Saşiĭ din Sibiŭ aveaŭ şi eĭ un pretendent la tronul Munteniei, pe acel „Sacerdos Walachorum, qui se nominat filium vaivodae" şi pe care noĭ îl credem a fi însuşĭ *Vlad Călugărul*, frate de pe tată cu Ţepeş, şi copil natural al luĭ Vlad Dracul.

Pune-te acum între aceştĭ doĭ rivalĭ de moarte; unul îĭ contesta dreptul la domnie ca un uzurpator al tronuluĭ tătăluĭ săŭ (Vladislav Dan), omorît chiar de Ţepeş; altul îl rîvnea, în calitate de ficior şi el al luĭ Dracul. Maĭ adaoge la acestea şi *minciunile* ce le scorneaŭ aceştĭ duşmanĭ, mărind în răŭ faptele luĭ Ţepeş, şi ne vom explica cruzimea răzbunăriĭ luĭ Vlad [37]).

Cînd este vorba de răzbunare, pe domniĭ noştri vechì nu trebue să-ĭ cîntărim după noĭ. Arma lor de luptă era *duplicitatea*; mijloacele eraŭ *omorul*, *schingiuirea*, *sluţirea trupuluĭ*, *înţeparea*.

---

35. Jonckière «Histoire de l'empire otomane". Lavisse et Rambaud «Histoire Général" vol. III.

36. Vezĭ scrisoarea luĭ din 2 April 1459, scrisă din Feldioara. Apud Bogdan o. c. 17.

37. In 1457, Mart 13, Ţepeş roagă pe Saşiĭ Sibienĭ să nu oploşască la dînşiĭ pe acel popă Valah, pretins fiŭ de Domn. După 2 anĭ vedem că Dan, fostul voevod Valah, scrie în 2 April 1459 că Ţepeş a devastat ţara Bîrseĭ. Ca dovadă că în adevăr aŭ

Sașiĭ și-aŭ rîs de Țepeș, l-aŭ dușmănit peste măsură, l-aŭ ponegrit Ungurilor, a cărora prietenie o căuta Vlad. Ceĭ de la Curtea ungară cunoșteaŭ toate acestea. In mintea lor vinovațĭ eraŭ Sașiĭ, nu Țepeș. El uzase contra lor de armele timpuluĭ.

Această vedere limpede, neîmpuiată cu alte doctrine moderne, reiese clar din cetirea documentelor. Pentru noĭ e un lucru cert că nu Țepeș a provocat pe Sașĭ, ci el a fost provocat de Sașĭ, pentru motivele arătate maĭ sus. Că lucrul așa a fost, staŭ dovadă două scrisorĭ din 1458, una venită de la însușĭ regele Mateĭ Corvin, chiar în anul suireĭ sale pe tron [38]), iar alta de la moșul săŭ M. Szylagy, comitele Bistrițeĭ.

Insemnătatea acestor două scrisorĭ pentru explicarea faptelor de cruzime, atribuite luĭ Țepeș, a fost recunoscută chiar de Șincaĭ [39]).

In învălmașala politică, urmată de la moartea luĭ Vladislav regele Ungarieĭ (22 Noembre 1457) și pînă la alegerea luĭ Mateĭ Corvin, (15 Ianuar 1458), Sașiĭ păscuiaŭ în apă tulbure, căutînd a aduce pe tronul Munteniei pe unul din ceĭ 2 pretendențĭ : *Dan* saŭ *popa Valah.* Ca să reușască în scopul lor și uniĭ și alțiĭ, pretendențiĭ și proteguitoriĭ, întrebuințară toate mijloacele ertate și neertate, de-oare-ce Țepeș vede nevoe să să jăluească regeluĭ Ungarieĭ, un băetan de 17 anĭ, și acesta să creadă în înțelepciunea luĭ juvenilă că dreptale are Vlad, iar Sașilor să le scrie o scrisoare

---

fost crude răfuelĭ între Vlad și Dan, aducem scrisoarea luĭ Blasius cătră Bartenses din 1460 April 12 dată din Pesta, feria III prox. post Dominicam Quasimodo :

«Item est verum, quorum in praesenti Vaivoda Draculya dictus, habuit conflictum cum Vaivoda Dann dicto, ita videlicet, quod ex hominibus Vaivodae Dann solummodo septem a nece misserrima liberati sunt, ac solus in captivitatem incidendo, idem Draculya eumdem decollare fecit. Item propter enormitatem, idem Draculya homines ejusdem Vajvodae Dann, qui scilicet fuerunt interfecti, in palum trahere non postpossuit. Item idem Draculya omnes mulieres, quas arripere potuit similiter in palum trahere fecit, pueros earumdem in pectore ligando, et hoc propter enormitatem et in praejudicium Christianorum valde magnum. (Wagner, Dipl. Sar. 120 ; apud Katona XIV, 338).

38. Ioan Corvin de Huniade moare în 10 Septembre 1456 ; regele Ladislav VI al Ungarieĭ moare în 22 Noembre 1457. Mateĭ Corvin să sue pe tronul Ungarieĭ în 15 Ianuar 1458, fiind în vrîstă abia de 17 anĭ. Sincaĭ II, 49.

39. Șincaĭ «Cr. Romînilor» II, 51.

în 28 Februar 1458, prin care să-ĭ îndemne *„ca să dee pace luĭ Vlad și să trăească în pace“* [40]).

Maĭ complect și lămurit e moșul luĭ Mateĭ Corvin, Mihail Szylagy, comitele Bistrițeĭ. Iată ce zice el: [41]).

Michael Szylagy de Hurogzeg, guoernatorul către Sibienĭ. Am înțeles *cum voĭ ațĭ dat pricină prin zavistiile voastre* luminatuluĭ prințuluĭ Vlad Vodă, prințul țăriĭ Munteneștĭ, *de v'aŭ venit vouă prea multe rele și pagube, care vouă vi le imputăm.* Ci fiind că noĭ am scris și numituluĭ Vodă prin alte cărțĭ a noastre ca el să vă dea pace și odihnă, pentru aceia vouă încă vă poroncim tare și vîrtos prin rîndul acestora, ca de cumva ațĭ făcut vre-o strîmbătate și pagubă oamenilor saŭ supușilor luĭ să o îndreptațĭ și cu el să vă împăcațĭ și de aicĭ înainte cu el și cu oameniĭ, ce să țin de dînsul, să trăițĭ linĭ și pașnicĭ; altmintrelea să știțĭ că de vețĭ maĭ îndrăzni a face ceva lucru noŭ în contra luĭ, nu voiŭ ajuta maĭ mult, nicĭ voiŭ mulcomi maĭ mult lucrul și apăra pe voĭ. Dat în Buda în a patra septămînă a păreasemeĭ din anul domnuluĭ 1458.

Nimic maĭ lămurit ca cuprinsul acesteĭ scrisorĭ. Atît Mateĭ Corvin cît și moșul săŭ [42]) Szilaghi sînt demnĭ de credință, căcĭ sînt două autoritățĭ superioare, care fusese puse ca arbitri între Țepeș și Sașĭ. Amîndoĭ țin de răŭ pe Sașĭ, că *prin maĭ multe*

---

40. 1458 Budae, feria secunda proxima post Dominica oculi: «... ut Saxones cum principe Vlad Transalpinensis pacifice vivant». — Hurmuzachi II², 110.

41. Michael Szylagy de Hurogzeg gubernator ad Cibinienses. Intelleximus quomodo vos *pluribus jam incitationibus caussam movendi injuriam contra vos illustri principi Wlad Voyvodae partium Transalpinarum dedisset,* unde vobis plurima mala et dampna evenisset, *de quibus vobis non mediocriter imputamus.* Sed quia nos et ipsi Woyvodae per alias litteras nostras superinde firmiter committimus et mandamus, quatenus si quae injuriae et nocumenta hominibus aut subditis suis intulistis, reformare et eum reconciliare ac deinceps cum eodem Voyvoda et ad eum pertinentibus pace et bona tranquillitate uti et frui debeatis; quum sciatis, quod si quid novitatis contra eum attentaveritis, vos non juvabimus et nec eiusrei seditioni et vestrae in hac parte tutationi partes nostras interponemus“. Hurmuzachi II², 110; traducerea e dată după Șincai II, 51.

42. Szylagy era frate cu Elisabeta, soția luĭ Ioan Corvin, tatăl luĭ Mateĭ Corvin.

zavistiĭ — pluribus incitationibus — aŭ supărat pe Vlad, pentru care *vouă vi le împutăm* — vobis non mediocriter imputèmus [43]).

Saşiĭ nu ascultară de poveţele regeluĭ Ungarieĭ şi ale luĭ Szilagyi. Eĭ să lăsară stăpîniţĭ de ură contra luĭ Vlad, şi a oamenilor luĭ, ceia ce provocă la el o mare răzbunare. Tigrul nu cunoaşte marginĭ, cînd e zădărît de prada sa. Furia sa n-are hotar. In adevăr grozav trebue să fi fost Ţepeş în răzbunarea sa. Ne place a-l privi sub imagina mărită a vremeĭ, pentru a vedea întrînsul sintesa cruzimiĭ timpurilor vechĭ şi tipul domnuluĭ crud·

Ţepeş trece munţiĭ, atacă Braşovul, ţara Bîrseĭ, Faragaşul, şi luînd ad-litteram vorbele naraţiuneĭ Săseştĭ înţapă la 30000 oamenĭ.

In anul 1460 Dracula Vodă a prădat oraşul de peste munţĭ, Omlaşul, în ziua Sf. Bartolomeĭ (24 August) [44]).

In urma acestor acte de răsbunare crudă s-a născut la Saşĭ acea versiune răutăcioasă pe sama luĭ Ţepeş, care însă n-a văzut lumina decît după moartea luĭ Ţepeş, cam prin 1477, cum crede şi Engel [45]). Naraţiunea primitivă a fost mărită prin închipuire; ura a ajutat şi hrănit fantasia, şi a dat acestor istorisirĭ acea faţă exagerată de poveştĭ, că le-a uşurat răspîndirea lor în lume. D-l Bogdan aminteşte de 6 versiunĭ nemţeştĭ scrise şi tipărite în aniĭ 1477, 1490, 1491 (Bamberg), 1494. (Augsburg), 1500 (Strassburg) 1521 (Nürnberg).

De la Buda povestea a trecut la Ruşĭ, probabil prin mijlocirea

---

43. D-l Bogdan vede altfel lucrurile: Vlad fiind bine cu Unguriĭ, atît Mateiŭ Corvin cât şi Szilagyi îĭ acoper cruzimile luĭ faţă de Saşĭ şi vreaŭ să-l justifice. Mateĭ Corvin să proteguinscă pe Vlad în 1458, el care în 1459 susţinea pe Dan contra luĭ Vlad!

44. Inscriptio Coronensis seu Brasoviae, ecclesiae parietibus notata, breviter ita meminet:

1460; Dracole Wayvoda oppidum antesilvanum Omlasch diripuit in festo Bartholomaei;

Apud Schwandtner I, 886; Katona XIV, 338; Şincaĭ II, 56.

Această notiţă o găsim altfel reprodusă în „Annales Hungarici et Transilvanici. Coronae 1847 I, 41:

„1463 Dracula, Waivoda Transalpinus, oppidum antesylvanum Omlasch diripuit in festo Bartholomaei; ob id a rege Matthia capitur, Budamque abductis decennali carcere mulctatur".

45. Geschichte der Moldau und Walachey. Halle 1804, pag. 75—80.

ambasadoruluĭ rus *Kuricyn*, trimes pe lîngă curtea luĭ Mateĭ Corvin de către Ivan Vasilievicĭ, țarul Moscveĭ.

Tradusă în rusește această narațiune numără maĭ multe redacțiunĭ cu variante. Istoriciĭ și literațiĭ Rușĭ cunoșteaŭ această poveste despre un Dracula Vodă Muntenesc, maĭ ales că să trecuse și în cărțile de scoală bucățĭ din această povestire, ca model de limbă veche rusască. Karamsin, Vostokov, Pipyn, Buslaev, Adam Mickievicĭ, toțĭ cunosc această narațiune. Textele complecte slavone cu note și explicărĭ le publică pentru întîia oară d-l Bogdan și aicĭ lucrarea d-sale prezintă tot interesul istorico-linguistic [46]).

Pentru a vedea ce cred Rușiĭ de această poveste rusască despre Dracula, îmĭ place a aduce părerea fostuluĭ profesor de literatură slavonă la Paris, Adam Mickiewicĭ, însărcinat cu acest curs la Colegiul Franțieĭ în 1841/42.

Am sub ochĭ cursul luĭ Adam Mickiewicĭ în 5 volume Paris 1860 [47]).

„On trouve un conte populaire qui, de même que celui de Chemiaka résume une epoque de l'histoire. Chemiaka est l'idéal du mauvais juge ; Dragula est l'idéal d'un despote.

Ce Dragula est un prince, un Woïévode de Valachie. Il y a eu réellement des princes de ce nom, mais c'est un conte idéal, dans laquel, sous ce nom supposé, sont expriimés l'état du pays et les souffrances du peuple. Ce prince Dragula, puissant, révéré, veut coriger ses sujéts, les rendre heureux, riches. Il voyage sous des noms supposés ; il pénètre partout dans les maisous. Il écoute. Il cherche a rédresser les torts ; mais le seul moyen qu'il emploie c'est la mort. Ainsi, si'l trouve un juge inique, il le fait écorcher ; si'l rencontre une femme paresseuse, il lui fait crever les yeus, la fait enchaîner et l'oblige a tourner la meule. Une femme qui porte du linge sale est jetée dans l'eau par ses ordres, et le con-

---

46. Fiind vara trecută în Petersburg, am aflat de la secretarul legațiuniĭ romîne de acolo, că d-l Sîrcu, cunoscutul profesor Romîn de la Universitatea din Petersburg, ar fi servit pe d-l Bogdan cu cercetarea materialuluĭ rusesc despre Vlad Țepeș, maĭ ales că și d-sa pregătea un studiŭ asupra luĭ Țepeș după izvoare ruseștĭ.

47. Cours de littérature slave, professé au collège de France 1841—1842. Paris. Drukarni L. Martinet. 1860.

teur russe trouve cette manière de punir très juste et très spirituelle. Enfin ce Dragula, qui est économiste est effrayé des progres du paupérisme; il voit dans ce pays un grand nombre de malades, de mendiants; il cherche le moyen d'y remédier. Il fait réunir un jour tous les mendiants, tous les malades, et même tous les hommes malheureux et tristes; il les fait enfermer dans un vaste édifice et les fait brûler, délivrant ainsi son pays de toute espèce de malheureux. Pourquoi, dit le conteur russe, conserver des hommes, qui ne sont bons ni à eux-mêmes ni à la société?" [48]).

Pentru Adam Mickiewicĭ, povestea despre Dracul (el scrie Dragula, ca şi Fotino al nostru), e o poveste ideală, în care să zugrăveşte ţara şi suferinţele eĭ.

E greŭ ce-ĭ drept a crede de-a fir-a pĕrul toate năzdrăvăniile cîte să înşiră acolo. Pentru Ruşĭ chiar numele de Dracul arată că aŭ a face cu un personaj deosebit, însuflat de diavolul:

„Fost-aŭ în ţara muntenească un Voevod, creştin de legea grecească, cu numele Dracula pe limba latinească, iar pe limba noastră rusască *diavol*." „именем Дракѹла латынскым ѧзыкωм, а нашим дьаволъ рѹскым" [49]).

Povestea Rusască pare a fi născocită, crede Mickiewicĭ, pentru a personifica tipul unuĭ monarh tiran, cum a fost Ivan Groznicul.

„Réellement le peuple russe trouva un monarque, qui répondit parfaitement à l'idée de Dragula, mais qui le surpassa par la cruanté et par la puissance des moyens qu'il à applique son pays".

Iată dar că asemănarea între Dragula, personaj închipuit de povestea rusască şi Ivan Groznicul o face Mickiewicĭ în 1842.

Mickiewicĭ ca polon, cu ura sa înăscută contra Ruşilor dă curs la toate istorisirile şi poveştile despre Ivan Groznicul, tiran, care a întrecut prin cruzime pe Dragula.

D-l Bogdan, slavist şi cu dragoste pentru Ruşĭ şi Romînĭ vede

---

48. Adam Mickiewicĭ II, 83—84.

49 Tot această părere o aŭ şi Grecii, de la care probabil aŭ luat-o slaviĭ în naraţiunile lor. Duca chiar zice, pagina 202: „*Δραγούλιον οὕτω γὰρ ἐκαλεῖτο πανοῦργος τοῖς τρόποις ὤν. καὶ γὰρ τὸ Δραγούλιος ὄνομα πονηρὸς ἑρμηνεύεται*" „iar numele de Dragul se interpretează răŭ". Tot aşa şi Timon în Imago Nov. Hung. CXV, 152, apud Katona XIV 549 zice: Dracul enim lingua eorum Cacodaemonom valet".

în Ivan Groznicul tot tiranul nebun, nesocotit; ba maĭ mult, crede toate cele spuse de Saşĭ despre Ţepeş Dracula, şi ne scoate un tip de degenerat, un nebun, un maniac. Dar în istoria rusască persoana luĭ Ivan Groznicul e privită în două felurĭ: ca mare împărat, mare politician, şi ca nebun, maniac.

O constatare cată să facem: Ivan Groznicul e zugrăvit ca nêbun de către duşmanul săŭ de moarte Kurbsky, refugiat la Polonĭ; Vlad Ţepeş e descris cu colorĭ negre de către Saşĭ, duşmaniĭ luĭ de moarte. Istoricul cunoscînd împrejurările sociale ale timpuluĭ va alege din cele două părerĭ care va crede: Din parte-ne ne asociem la părerea, care vede în Ţepeş şi Ivan Groznicul domnĭ ce aŭ dus ţara lor pe o cale de propăşire, relativ cu timpul şi cu mijloacele lor.

Ivan Groznicul a fundat o Rusie mare şi puternică, emancipînd-o definitiv de Tatarĭ prin luarea Cazanuluĭ (1572). Vlad Ţepeş a încercat să să opună Turcilor, dar forţele luĭ aŭ fost micĭ şi împrejurările nu l-aŭ ajutat.

VI. Luptele cu Turciĭ.

Faptul cel maĭ însemnut din întîia domnie a luĭ Ţepeş e lupta cu Turciĭ. Aceste lupte ne sînt dovedite de toate izvoarele: scrisorĭ particulare, relaţiunĭ de marturĭ ocularĭ, cronicarĭ şi istoricĭ de toată mîna.

Cel care a povestit maĭ pe larg acest războiŭ a fost Calcocondila, după care s-aŭ luat apoĭ toţĭ istoriografiĭ noştri.

In deobşte să zice în manualele noastre următoarele: Turciĭ supăraţĭ că Ţepeş nu le dă tributul şi 500 copiĭ fac războiŭ. Ţepeş bate pe Turcĭ într-un atac de noapte, dar izbit şi de Stefan, domnul Moldoveĭ, care voia să-ĭ iea Kilia, el e nevoit să fugă la Ungurĭ, unde stă închis 14 anĭ în temniţă la Buda, din cauza unor scrisorĭ compromiţătoare.

Contra acestuĭ chip de a vedea războiul cu Turciĭ şi urmările luĭ să rădică d-l Bogdan cu toată puterea.

D-sa zice în esenţă următoarele: Turciĭ bat pe Ţepeş, care departe de a le ţinea piept fuge ca *un mişel* în Transilvania. Stefan n-a luat parte în luptă contra luĭ Ţepeş; asta e o legendă creată de Calcocondilas, care nu e demn de credinţă. Vlad Ţepeş nu e

4

dar nicĭ cel puțin eroŭ; el fuge în fața pericoluluĭ, lăsînd țara în prada Turcilor, după ce iĭ întartă prin purtările sale.

Teoria aceasta a d-sale o scoate din o interpretare *ad-hoc*, ce dă textelor și din negarea autorității luĭ Calcocondilas.

Multe sînt izvoarele despre bătălia din 1462. D-l Bogdan le cunoaște maĭ pe toate, dar nu dă credință decît numaĭ relațiuuiĭ eniceruluĭ serb, ca martur ocular; celelalte izvoare le utilizază cu multă rezervă, atenuîndu-le intenționat valoarea lor.

A nega valoarea luĭ Calcocondilas, cronicarul grec, care povestește pe larg creșterea puteriĭ Turceștĭ, și care e baza istoriografieĭ noastre, numaĭ pentru faptul că nu-mĭ convine cu o părere a mea, neizvorîtă direct din documente, cred că nu e nimerit. Nu critica d-luĭ K. Krumbacher va răsturna autoritatea unuĭ istoric ca Calcocondilas, care, dacă n-a spus în mod complect unele fapte, ce ating istoria Ungarieĭ, apoĭ să nu poată spune nimic sigur despre Muntenia.

Cetind pe Calcocondilas în pasajele referitoare la Romînĭ, observăm că are cunoștințĭ cît să poate de precise.

Așa el spune într-un loc că a cunoscut neamul și părințiĭ luĭ Dan [50]).

In asemenea împrejurărĭ Calcocondilas multe lucrurĭ a putut afla despre țara romînească, despre casa domnitoare, despre locuitorĭ, despre limba țăriĭ, și numaĭ ne explicăm exactitatea notițelor, ce dă despre Dacia, prin care înțelege Valahia. Toate pasajiile relative la Valahĭ, le avem reproduse și în Stritter, vol. II (894—936).

---

50. Calcocondilas. Edit. Bonnae, 260 „*ὧν δὴ ἕνα τε καὶ δύο ἀναπυνθανόμενος εὗρον καὶ ἐξέμαθον τό τε γένος αὐτῶν καὶ τοὺς πατέρας*.

Laonic saŭ N. Calcocondilas s-a născut la Atena, nu să știe anume anul nașteriĭ sale; nu să știe de asemenea nicĭ anul morțiĭ; să știe numaĭ că încă trăia pe la 1470. El a scris o *istorie a Turcilor* de la 1298—1462. Dicțiunea sa e barbară și plină de expresiĭ triviale, însă opera sa e importantă pentru secol. al XV-a.

Ediția I-a a operilor sale e făcută la Geneva 1615; a doua la Paris 1650 cu glose de Fabros. Traducerea franceză e făcută în 1577.

Vezĭ „Biographie Universelle ancienne et moderne. Paris. 1813. Vol. VII, 627. Idem „Dictionnaire de l'histoire et de Géographie. Paris 1889, Flammarion.

Despre Dacĭ el̆ zice: „Naţiunea Dacilor (adică a Valahilor şi a Moldovenilor) este foarte aptă la războae; ia locueşte maĭ mult satele, ocupîndu-să cu păşunatul vitelor; să guvernează de legĭ nu tocmaĭ bune. Să întinde această ţară de la Ardealul Ungurilor, de la Dacia Panonieĭ (adică Ungaria) pînă la marea neagră. La dreapta să udă de fluviul Istru, iar la stînga are ţara Bogdanieĭ“ [51]).

Iar maĭ departe vorbind de limba Dacilor, adică a Valahilor zice destul de corect [52]): Limba Dacilor se aseamănă cu limba Italiană; totuşĭ e atît de coruptă şi diferită că cu greŭ Italieniĭ pot înţelege ceia ce se spune prin cuvintele valahe. De unde însă să fie limba şi obiceiurile Romanilor prin aceste locurĭ, şi de unde să-şĭ fi aşezat locuinţele n'am putut afla de la nicĭ un muritor.

Rezultă clar că Calcocondilas cunoscînd în persoană părinţiĭ luĭ Dan a putut afla de la eĭ multe lucrurĭ exacte de ţara Valahilor, de limba lor, de înrudirea eĭ cu Italiana; dar n-a putut afla maĭ nimica de origina Romînilor în Dacia, căcĭ n-a avut de la cine (nec aliquem audivi). Afirmă numaĭ că oameniĭ aŭ intrat în aceste locurĭ, dar că nefiind nicĭ un fapt demn de povestit, n-are ce să pue în istorie [53]).

---

51. Calcocondila 87, 88. „Dacorum (sive Valahorum, in quibus et Moldavi) gens bello praestantissima est, nec tamen admodum bonis gubernatur legibus. Vicos plerumque incolunt, sequentes pascua. Extenditur horum regio ab Pannonum Ardelio, a Pannonum Dacia (quae et Transsylvania) initium sumens, usque ad pontum Euxinum. a dextra, qua vergit ad mare, Istro fluvio alluitur; a sinistra regionem Bodaniam appellatam habet (*ἔχει δέ ἐπεὶ δεξιὰ μὲν καθίκουσα ἐπὶ θάλασσαν τὸν ἴστρον ποταμὸν, ἐπ'αριστερὰ δὲ Βογδανίαν χόραν ὄυτω καλουμένην*).

52. Dacorum lingua similis est Italorum linguae: adeo tamen corrupta et differens ut dificulter Itali queant intelligere quae istorum verbis pronuntiatur. unde antem lingua moribusque Romanis usi in istam regionem accesserint ibique sedes fixerint a nullo mortalium accepi, nec aliquem audivi, qui ista liquido commemoraret.

53. Idem: „Dicuntur tamen homines undique confluentes in istam regionem penetrasse, haud interim extante aliquo memorabili istius gentis exemplo, quod operae pretium sit ut praesenti historiae intexantur. (pag. 78).

Calcocodilas cunoştea dar multe lucrurĭ de ţara Valahilor. El povesteşte pe larg de Mircea şi Musas; (cartea 4) de Dracul şi Dan, cînd cu bătălia de la Cossova (1448, cartea 5 şi 7), iar luĭ Ţepeş îĭ consacră 21 de paginĭ (498—519). Cred dar că merită a ţinea samă de arătările luĭ despre domnia luĭ Ţepeş, maĭ ales că avem atîtea alte izvoare, care vin şi-l complectează, dar nu-l contrazic.

* * *

Să expunem dar care *aŭ fost cauzele bătălieĭ, cum a curs lupta şi urmările acesteĭ lupte*, ţinîndu-ne strict de arătările izvoarelor, ce vom aduce maĭ jos.

A). *Cauzele luptelor cu Turciĭ.* Ducas şi Calcocondilas ne spun că ar fi refuzul tributuluĭ de sînge, pe care Ţepeş nu l-a dat Turcilor, 500 copiĭ şi 10000 galbenĭ, cum şi refuzul de a să duce în persoană la Andrianopol. Ar maĭ fi tot după Calcocondilas şi chipul cum îşĭ organizase ţara, căcĭ îşĭ alesese voinicĭ înarmaţĭ, şi făcuse mare înoire în ţară (hastatos delegit, quos in convictum adhibitos corporis sui custodes designavit. . . . .) şi văzîndu-să tare căută să să deşdine de Turcĭ.

In contra acestor arătărĭ contemporane uniĭ istoricĭ maĭ noĭ, ca Fessler, şi după el d-l Bogdan, susţine că pricina războiuluĭ ar fi politica prea ungurească, ce o ducea Ţepeş.

Fessler chiar zice că, de oare ce Ţepeş Vodă a fost salutat pe regele Mateĭ prin o delegaţiune şi-a atras duşmănia luĭ Mahomet. Controlînd însă datele izvoarelor contemporane reiese că salutarea prin o delegaţiune cătră Mateĭ, a fost provocată tocmaĭ de duşmănia luĭ cu Turciĭ, iar nicĭ de cum cauza acesteia. Căcĭ iată ce zice Ladislaius de Vesen cătră dogele Veneţieĭ: „că în adevăr Voevodul Transalpin în fie-care zi solicită ca să fie ajutat, fiind că singur nu va putea să susţină atîta atac duşmănesc“ [54]).

Ajutorul, ce-l cerea Ţepeş de la Mateĭ şi pentru care stăruia zilnic, ne arată că fusese nevoit la aceasta de poziţia sa faţă cu Turciĭ, căcĭ de altmintrelea, dacă politica prea ungurească ar fi

---

54. Epistolae Matthiae Corvini regis Hungariae. . . Ioannes Hajdo et Michael Kunn. 1745. Claudiopoli, pag. 74: „qui quidem Vajvoda quotidie hic sollicitat ut adjuvetur, quia solus tantos impetus sustinere non valet“. (Biblioteca Universităţiĭ din Iaşĭ).

motivat războiul, ajutorul îĭ venea numaĭ decît fără această zilnică solicitare (quotidie sollicitat).

Dar să lăsăm să vorbească însuşĭ contemporaniĭ prin scrisorile lor. Episcopul Varadinensis scrie Cardinaluluĭ S. Angeli următoarele, cerînd ajutor contra Turcilor: „Toate merg destul de bine, fără numaĭ cu pregătirile, care să fac din partea Turcilor. Vestea merge şi să zice cu siguranţă că chiar el a plecat la drum şi că să aproprie de Dunăre, cu nävĭ, şi că ar fi aşezat în văile Dunăriĭ numeroase corturĭ [55]).

Scrisoarea e de prin April saŭ Maiŭ, ca şi următoarea, prin care Ladislaŭ de Vesen scrie duceluĭ Veneţieĭ următoarele:

„Totuşĭ acum pentru întimpinarea nevoilor marĭ, ce s-aŭ ivit de curînd, a trimis a doua oară, şi din acele să înţelege fără îndoială că Turcul are de gînd în acest an să ne atace regatul, şi că face marĭ pregătirĭ pe apă şi pe uscat, şi că deja armata luĭ să apropie de hotarele regatuluĭ, voind a calca şi a pedepsi pe Voevodul Transalpin *pentru daunele căşunate de el în astă iarnă*. Care Voevod în fie-care zi stărue să fie ajutat, fiind că singur nu va putea ţinea pept la atîta atac".

Apoĭ maĭ la vale, după ce aminteşte de Petru de Tomasiis, secretarul dogeluĭ scrie: „Iar de gîndurile Voevoduluĭ Valah şi de stăruinţa luĭ cea mare ca să fie ajutat de rege, veĭ putea povesti între patru ochĭ" [56]).

---

55. Idem. pag. 72. Vol. II. „Satis prospere omnia succedunt; nisi quod cum apparatu magno Turcus adest. Rumor frequens et certus affertur ipsum in itinere constitutum jam propinguare Danubium scatere navigiis, initia exercitus numerosissimis fixisse in ripis tentoria. R. P. V. 1462. (Vezĭ şi Katona XIV, 540)

56. „ . . . Tamen nunc propter recentem majorum necessitatum instantiam iterum missit, et ex eo videlicet, quod intellexit sine dubio aliquot diversis viis et mediis, quod Turcus omnino hoc anno intendit invadere hoc regnum et ob hoc infinitos apparatus facit per terram et aquam et jam exercitus ejus appropinquat metis regni, *volens aggredi et vindicare se de Vajvoda Transalpino et de damnis per eum in ista hyeme illatis* . . . . Item de intentione Vajvodae Transalpini et quantum incessanter sollicitat ut succuratur sibi a regi, poteris inter loquendum narrare particularia". Idem pag. 74 vol II.

Care să fie acele daune cășunate Turcilor, pentru care însușĭ Mohamet să scoală contra luĭ Vlad? Aicĭ ne respund toate izvoarele.

Petru de Tomasiis, secretarul dogeluĭ de Veneția la Buda, scrie în Mart 4, ora 24, următoarele:

„Nu de mult am cetit unele scrisorĭ de curînd primite de la un ambasador, care să află pe lîngă Dragul Vodă, Beiul Transalpin al Valahieĭ, prin care ni să notifică daunele și cruzimile făcute de el de curînd contra Turcilor, cum și de numărul Turcilor și Bulgarilor omorîțĭ“ [57]).

„Novamente fate“ a luĭ Tomasiis este acelașĭ lucru cu *„in ista hyeme“* a luĭ Ladislaŭ de Vesen.

Arătările din aceste două scrisorĭ corespund cu spusele luĭ Calcocondilas: „după acestea stringîndu-șĭ oastea și trecînd Dunărea în ținutul Impăratuluĭ a omorît foarte multe muerĭ și copiĭ și arzind toate cîte ĭ-aŭ venit înainte, s-aŭ înturnat în Valahia . . . auzind acestea Mehmet și-a strîns oastea și în primăvară a purces asupra Valahieĭ“ [58]).

Toate aceste prădăciunĭ și devastărĭ în Bulgaria ținutul Impăratuluĭ, χώραν τοῦ βασιλέως — sînt confirmate și de narațiunile săseștĭ, ruseștĭ și de însușĭ scrisoarea luĭ Țepeș din 1462, Februar 11.

Iată ce spune narațiunea Săsească [59]):

23. Anno domini 1462, item der Dracoll ist Komen in die grossen statt Schylta (Schiltaw), dat hat er lassen tötten mer den

---

57. Columna Traian 1883, pag. 34. Da poi ozi mando per un questo S-mo S. re et feceme leger algune lettere ricevute per un ambaxatare in quella hora zonto dal Dragull Voivoda Transalpiro zoe de Valachia, *per le qual significha i danni et crudelita per esso novamente fate contra Turchi et el numero de Turchi et Bulgarj morti.*

58. Calc. 502: *„μετὰ δὲ ταῦτα αὐτίκα στρατὸν παρασκευασάμενος ᾗ δύναμις μέγιστον, ἤλασέ τε αὐτίκα ἐπὶ τὸν Ἴστρον καὶ διαβάς ἐς τὰ ἐπὶ τάδε χωρία τοῦ Ἴστρου καὶ χώραν τοῦ βασιλέως, παασυδί τε ἅμα παισὶ καὶ γυναιξὶ διέφθειρε, καὶ οἰκίας ἐνεπίμπρα, πῦρ ἐνιεὶς ὅποι προκήει . . . . . .*

59. Bogdan „Vlad Țepeș“ 100 *Schylta* e Șistov (Bogdan. op. cit. 23).

fünff und zwaintzig tussent menschen allerlay volkes: cristen, haiden, etc.

Iar narațiunea rusască spune următoarele [60]:

Iar el după ce merse cincĭ zile prin țara turcească.... începu să jăfuească orașele și satele, și *mulțĭ* prinșĭ făcu și-ĭ tăè: pe uniĭ îĭ punea în țapă, pe alțiĭ îĭ ardea.... toată țara pe unde a trecut a pustiit-o și.... multă pradă a făcut.

Același lucru îl spune și Țepeș în vestita luĭ scrisoare din 11 Februar 1462, pe cînd să afla în Giurgiu. Pentru interesul mare, ce cuprinde în sine această scrisoare, o reproducem toată: „Strălucite principe și al nostru plăcut domn. Fiind că în *anterioarele noastre scrisorĭ* scrisesem Serenitățiĭ voastre în ce mod Turciĭ, ceĭ maĭ înverșunațĭ dușmanĭ aĭ cruciĭ luĭ Crist, aŭ trimes soliĭ lor obișnuițĭ, ca să nu ținem pacea și unirea făcută și încheiată între Sereninătatea voastră și noĭ, și să nu căutăm a celebra căsătoria, ci a ne alipi numaĭ la eĭ și să trecem la poarta împărățieĭ Turceștĭ, care să chiamă *curie*; fiind că dacă nu vom părăsi pacea și unirea și căsătoria cu Majestatea voastră, apoĭ nicĭ Turciĭ nu vor ținea pace cu noĭ; pentru care lucru aŭ și trimes pe un oare-care consilier principal al Sultanuluĭ Turcilor, cu numele de Hanza, beiul de Nicopol, la hotarele așezate spre Dunărea, așa că acel Hanza beiŭ să ne ducă pe noĭ la poartă prin orĭ-ce chip s-ar putea: prin înșelăciune, prin jurămînt saŭ prin o cursă oare-care, și dacă nu va putea așa, apoĭ să ne prindă și așa prins să ne ducă la Împărăție. Dar voind bunul D-zeŭ, noĭ de și am mers spre sus zisele hotare, am fost înștiințat de înșelăciunea și viclenia lor și pe acel Hanza beiul l-am prins în chiar ținutul săŭ, la un castru numit Giurgiŭ; însă la strigătele oamenilor noștri spărgînd castrul, tocmaĭ cînd intrară oameniĭ lor, oameniĭ noștri amestecîndu-să între aĭ lor aŭ intrat și l-aŭ prins. După aceia îndată am prădat și am ars oamenĭ marĭ și micĭ de îmbe sexele de la locul numit Oblisica și Novazel, unde Dunărea dă în marea, pînă la Rahoma, care loc stă maĭ jos puțin în fața Chilieĭ; apoĭ

---

60. Bogdan „Vlad Țepeș“ 126, 136: „ѡнъ же поидѣ ꙗко є҃ днеи по ꙁемли т8рскон н.... нача пленити грады и села и҆ мнѡго множство плени иссѣче, ѡвы на колье посажа, а иных сожигаше,.... и всю ꙁемлю поуст8 вчини..., и мнѡго користи добы“.

pînă la locul numit Zemomt şi Gigni am omorît Turcĭ şi Bulgarĭ în sumă de 23883, afară de ceĭ ce aŭ ars prin case saŭ a căror capete nu ni-aŭ fost prezentate în mod oficial.

Senenină tatea voastră le ştie toate acestea, cum noĭ am lucrat de acest rînd contra lor, care cu toate acestea ne îndemnaŭ pe noĭ prin diferite rugăciunĭ a părăsi pe creştinĭ şi a ne alipi cătră dînşiĭ.

Pe lîngă acestea maĭ ştie Sereninătatea voastră că noĭ am violat pacea cu dînşiĭ nu pentru noĭ, ci pentru onoarea Majestăţiĭ Voastre şi a sacreĭ Sale coroane, cum şi pentru întărirea şi conservarea credinţeĭ catolice şi a tuturor creştinilor. Văzind ceia ce noĭ am făcut, aŭ lăsat certele şi neînţelegerile, ce le-aŭ avut de pretutindenea, atît cu Majestatea Voastră şi cu popoarele supuse Vouă, cît şi cu celelalte popoare, pe unde aŭ avut, şi toată furia şi mănia aŭ vărsat-o asupra noastră, aşa că aud că dîndu-şĭ mare silinţă, la sosirea primăvereĭ vor veni ca duşmanĭ contra noastră. Totuşĭ de-o-camdată eĭ n-aŭ *vadurĭ* pe unde să treacă, căcĭ toate vadurile de pe Dunărea, afară de Bodon, le-am ars şi le-am distrus; iar prin vadul Bodon, (Vidin ?) prea puţin pot face răŭ, iar *vadurĭ* şi năĭ voesc şi aŭ degînd să aducă din Constantinopol şi Galipoli pe mare spre Dunăre.

Pentru aceasta, prea plăcute Doamne, dacă voinţa Seninătăţiĭ voastre e ca să aibă conflict cu eĭ, atuncĭ toate vadurile voastre şi poporul vostru purtător de arme, atît equestru cît şi pedestru să-l adunaţĭ şi să-l aduceţĭ în aceste părţĭ ale noastre transalpine, şi aicĭ să bine-voiţĭ a avea conflict cu eĭ. Insă dacă Majestatea Voastră nu poate veni singură în persoană atuncĭ să să milostivească a trimete oştile sale în părţile sale transilvane pînă la serbătoarea Sf. mucenic Grigorie. Iar dacă Majestatea Voastră nu voeşte orĭ nu poate a da tot poporul săŭ, atuncĭ să să milostivească a da cît va crede de cuviinţă cel puţin din părţile Transilvaniei şi a Săcuilor.

Dacă în adevăr Seninătatea Voastră crede de cuviinţă a da vre-un ajutor atuncĭ Seninătatea voastră să nu zăbovească, dar iute să ne vestească de hotărîrea sa, iar pe omul nostru trimes înadins pentru aceasta să nu cumva să-l opriţĭ de astă dată, ci de grabă să-l înapoiţĭ, fiind că nu-ĭ cu cale de a lăsa lucrul început, ci voim să-l ducem la capăt. Şi dacă înaltul şi prea puterni-

cul D-zeŭ ar apleca urechea sa bine-voitoare spre rugăciunile și dorințele creștinilor și credincioșilor săĭ și ne-ar da o așa victorie contra păgînilor, inimicĭ cruciĭ luĭ Crist, onoarea cea maĭ mare va fi a Serenitățeĭ voastre și a sacreĭ sale coronĭ și a întreguluĭ săŭ egat creștin, fiind că nu voim a fugi de furia și cruzimea Turcilor, *ci din contra voim a avea cu dînșiĭ luptă în orĭ-ce chip.* Iar dacă ni s-ar întîmpla — ceia ce să nu dea D-zeŭ — să nu ne succeadă războiul și micul nostru principat să-l pierdem, atuncĭ nicĭ Serenitatea voastră nu va fi folosită și înlesnită cu aceasta, fiind-că toțĭ creștiniĭ vor fi jignițĭ. Pe lingă acestea cele ce vor maĭ fi de zis vi le va spune omul nostru Radiul Forma, ca și cum am fi convenit singurĭ în persoană cu Serenitatea voastră. Dat în Giurgiu feria V. în serbătoarea sfinteĭ Fecioare, anul 62."

Scrisoarea luĭ Țepeș e de o importanță capitală pentru războiul luĭ cu Turciĭ. In ia să expune întreaga situație a timpuluĭ. Intrînsa cetim cum Turciĭ să opusese la căsătoria luĭ Țepeș cu o rudă de a luĭ Mateĭ Corvin, și cum îl amenințase că, dacă el să însoară cu o fată din casa regească Ungurească, apoĭ nu vor maĭ ținea pace cu dînsul: „ipsi Turci pacem nobiscum nolent tenere". Apoĭ maĭ spune Țepeș de solia luĭ *Hanza* beiŭl, și în sfîrșit arată că față cu furia, ce Turciĭ o varsă asupra luĭ, trebue să fie ajutat, cel puțin cu armatele ungureștĭ din Transilvania și din Secuime.

Apoĭ ca să măgulească ambițiunea luĭ Mateĭ Corvin și să poată căpăta repede ajutorul, de care avea nevoe pînă la 12 Mart, zice că luptă nu pentru dînsul, dar pentru onoarea serenitățiĭ sale regeluĭ și pentru corona luĭ precum și pentru conservarea credințeĭ catolice. Dar aceste rîndurĭ ne arată perfect de bine fineța politică a luĭ Țepeș. El pune în joc toate motivele politice: coronă, credință, tron. Lumea contemporană împrejurărilor știa însă care eraŭ adevăratele motive: prădăciunile din Bulgaria, ororile săvîrșite de Țepeș asupra a 23883 oamenĭ [61]); ințeparea luĭ

61. Bogdan „Vlad Țepeș" 81: .... „Registrum in quibus locis quot homines pro hac vice in Turcia per Dominum Vulaad parcium Transalpinarum vaivodam utriusque sexus Turcj et Bulgari interempti sunt:
In Oblisica et Novazok interempti sunt MCCL; — in Drekctar, Cartari et Dridopotrom VI^{m}VIII^{c}XL; in Orzoma CCCXLIII;

Hamuza-Pașa, în sfîrșit faptul înrudireĭ luĭ Țepeș cu casa regească din Pesta, lucru la care Mehmet s-a opus.

Fața cu toate aceste arătărĭ cred că unilaterală e părerea d-luĭ Bogdan, care crede că Mehmet s-a sculat contra luĭ Țepeș nu pentru alt motiv de cît „înclinarea prea mare a luĭ Vlad Țepeș către Ungurĭ; Turciĭ să temeaŭ ca nu cumva preponderența acestora în Muntenia să întărească prea mult puterea lor și să pue astfel o stavilă înaintăriĭ musulmane în aceste părțĭ". (Bogdan pag. 21). Motivul devastărilor din Bulgaria îl admite cu dubitativul *poate*, pe cînd din izvoare reiese că *singur* el a fost.

Tendința cea mare de cotropire a Turcilor, care pe acea vreme mergeaŭ din victorie în victorie, căuta la fie-care pas prile de a începe atacul.

Vlad Țepeș îĭ oferea patru motive: *1) căsătoria cu o rudă de a luĭ Mateĭ Corvin, 2) înțeparea luĭ Hamza, 3) refuzul tributuluĭ de sînge, 4) devastările din Bulgaria.*

Din toate acestea motivul imediat a fost: *devastările din Bulgaria*; celelalte aŭ fost hrănitoarele ideeĭ de a-șĭ răzbuna. De aceia are deplină dreptate Ladislaus de Vesen, cînd dă ca motiv al expedițiuniĭ luĭ Mehmet *devastările făcute de Țepeș în cursul erneĭ în Bulgaria*" „volens aggredi et vindicare se de Vajvoda Transalpino et de damnis per eum in ista hyeme illatis".

Tot acest motiv îl aduce și Enicerul Serb, cînd zice: „Atuncĭ plecînd Dracu Vodă îșĭ adună oastea și fiind iarnă și Dunărea înghețată bine, trecu cu toțĭ ostașiĭ săĭ în țara sultanuluĭ maĭ jos de Nicopol, lăsâ oamenii săĭ să prăde și să ucigă în jur și pe Turcĭ și pe creștinĭ prin sate și prin târgușoare deschise, făcînd multă pagubă sultanuluĭ; și apoĭ tuturor, viĭ și morțĭ, barbațĭ și

---

in Vektrem VIII^{c}XL; in Turkama VI^{c}XXX; in Maroten CCX; in Gregio VI^{m}CCCCXIV. Dominus castri videlicet Zabas occisus est et Hanika beg apprehensus est, et Zabas de Nicopol filius Phirnebeg decollavimus ...... In Pirgos, Batin et Novgrad CCCLXXXIV; in Finston CCCCX; Vadus de Nicopol combustus est; in Zomonid, Gingne MCCCXVIII; in Oratona MCCCCCLX; item vadum totaliter est combustum, et ... ubique vada fuerunt, que omnia combusta sunt et destructa; homines autem utriusque sexus, juvenes et parvuli cum infantibus pariter occisi sunt, omnisque locus suprascriptus destructus remansit.

femeĭ, tăindu-le nasurile le trimese la regele Mateĭ, fălindu-să că numărul nasurilor este acel al Turcilor ucişĭ)Arh. ist. I, 2, 20).

Orĭ cît de selbaticĭ ar fi fost Turciĭ, sigur însă că aŭ rămas încremenițĭ de furia dezastruluĭ luĭ Ţepeş. Geniul cel destrugător să abătuse ca o piază rea peste Bulgaria şi Dobrogea devastînd şi pustiind sate şi oraşe de la Vidin pînă la Marea Neagră, ucigînd la 25000 oamenĭ, tinerĭ şi bătrînĭ, fără cea maĭ mică remuşcare de cuget, ca o fiară selbatică. Crud fost-a Ţepeş, căcĭ singur să făleşte regeluĭ Mateĭ cu cruzimea sa; „am omorît, zice el în scrisoarea sa, 23883 de oamenĭ, am ars sate şi oraşe şi mulțĭ alțiĭ aŭ perit prin case arşĭ de foc dar *de care n-avem ştiință oficială*".

Să vede însă că asemenea cruzimĭ eraŭ scuzate atuncĭ. Mateĭ Corvin, tînăr de 22 anĭ nu să înspăimîntă, ci primeşte ca ceva prietenesc cele 23883 de nasurĭ, şi măgulit de prietenia luĭ *Ţepeş* să grăbeşte a să gîndi după ajutor.

Cred că am lămurit pe deplin cauzele lupteĭ, şi convingerea ne-am format că bătrînul Calcocondilas povesteşte exact lucrurile pe lîngă oratoria ce pune în istorisire. Scrisoarea luĭ Ţepeş confirmă spusele cronicaruluĭ grec, care ne lămureşte tot aşa de bine ca şi Ţepeş din ce motive a devastat Bulgaria. Dacă devastarea Bulgarieĭ a provocat războiul din 1462, devastarea Bulgarieĭ a fost provocată şi dînsa de misiunea luĭ Hamuza şi Catabolinos la Ţepeş. Pentru ce aŭ venit aceştĭ doĭ solĭ la Ţepeş, ne-o spune tot Calcocondilas: era cererea tributuluĭ de banĭ şi sînge, cum şi chemarea luĭ Ţepeş la Udrin. Cursa întinsă de Hanza, beiul Nicopoluluĭ, nu reuşeşte. Ţepeş îĭ dejoacă planul. Pe cînd Ţepeş era în lagărul luĭ Hanza, oameniĭ luĭ amestecîndu-să cu aĭ luĭ Hanza intră în lagăr şi în învălmăşală pun mîna pe Hanza şi pe Catabolinos şi-ĭ prind. Iar ca răsplată Ţepeş trece Dunărea şi devastă ținutul beiuluĭ de Nicopole, a luĭ Hanza, provincia sultanuluĭ.

Iată cum să explică faptă prin faptă şi cum din toate izvoarele reiese că Calcocondilas a cunoscut foarte bine pricinile războiuluĭ, căcĭ e confirmat şi complectat de toate izvoarele, iar nu contrazis.

Istoricul să sĭ simtă mulțumit, cînd vede că vechiĭ cronicarĭ să adeveresc prin izvoarele de prima mînă, complectîndu-să, iar nu desmințindu-să [62].

---

62. Vezĭ I. Bogdan „Vlad Ţepeş" pag. 76—78, unde de şi observă exactitatea luĭ Calcocondilas, confirmat de Ţepeş prin scri-

B). *Mersul luptelor cu Turciĭ.* Mahomet, înspăimîntat de pustiirile făcute de Ţepeş în Bulgaria, unde adusese dezolarea şi ruina de la Vidin la Marea Neagră, amărît de înţeparea luĭ Hanza şi a luĭ Catabolinos, să rîdică cu mare oaste contra domnuluĭ valah. Era vremea de a desfăşura steagul verde al profetuluĭ pentru a rîdica poporul contra tigruluĭ valah.

In adevăr cronicariĭ vechĭ ne daŭ cifre fabuloase. Calcocondilas spune că Mehmet a înarmat la 250000 oamenĭ, că armata rîdicată contra luĭ Vlad a fost cea maĭ mare, şi a doua după acea rîdicată contra Bizanţuluĭ; ba încă *să zice că această armată a fost cea maĭ frumoasă din toate armatele şi cea maĭ bine echipată*" [63]).

Ducas spune că Mehmet a înarmat 150000 oamenĭ (ὑπὲρ τὰς ϰρϰν Χιλιάδας).

Petru de Tomasiis spune din contra că: forţele Turcilor eraŭ abia vre-o 60000 oamenĭ, din care 25000 Ienicerĭ. Vlad Ţepeş nu despunea de multă armată; dar pentru a preveni pericolul a ordonat ca femeĭ şi bătrînĭ să să retragă la munte, iar barbaţiĭ şi tineriĭ de la 12 anĭ (!?) în sus i-a pus să păzească Dunărea. Abia putuse înjgheba o armată de 22000 oamenĭ, socotită de alţiĭ la 30000 [64]) cu care avea să ţină pept. Ştiindu-să slab faţă cu forţa colosală a Turcilor, el cere ajutor de la Mateĭ Corvin şi cere ca ajutorul să i să dea de urgenţă" [65]).

---

soarea luĭ, zice însă: „Cuprinsul scrisoriĭ nu schimbă întru nimica concluziunile adoptate de noĭ pînă acum"... care concluziunĭ?... că Calcocondilas nu spune adevărul (vezĭ pag. 26. 27).

63. Calcocondilas Ed. Bonnae 504: „μέγιστον δὲ τοῦτο στρατὸν γενέσθαι φασὶ; δεύτερον μετά γε τὴν ἐς το βυζάντιον ἐπέλασιν τοῦ βασιλέως τοῦδε. λέγεται δε τοῦτο τὸ στρατόπεδον κάλλιστον μὲν γενέσθαι τῶν ἄλλων στρατοπέδων, καὶ κοσμον πολὺν παρέχεσθαι .... τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας στρατοῦ.

64. A. D. Xenopol. Istoria Romînilor II.

65. Petru de Tomasiis; scrisoarea din 14 Iunie 1462 către senatul veneţian, în Colomna Traian 1883, pag. 34: Dissi etiam quello sentiva de lo exercito turco giunto in Bulgaria, et de le gente che principiavano intrar in Servia et le provisione fatte per el Valacho, çoe de haver mandato tute femene et puti ai monti, et lui con tut'altri da XII annj in suso haversi posto a la guardia de le rive del Danubio dal lato suo ...... el Bassa con circa persone LX millia utile, electe de tuto lo exercito, fra le quale esser Ianiceri XXV millia haver passato el Danubio, et

Ţepeş devastase Bulgaria în iarna anuluĭ 1461 prin Noemvrie şi Decemvrie. Faima cruzimilor luĭ Ţepeş ajunsese la urechile luĭ Mahomet de sîrg, căcĭ prin Ianuarie să pregăteşte de luptă, lucru de care ştia Vlad în 1462 Fevruarie 11, cînd scrie regeluĭ Mateĭ după ajutor: „Insă dacă Maiestatea Voastră nu voeşte a veni singură în persoană, atuncĭ să consimţă de necesitate a trimete înarmate popoarele sale din părţile Transilvanieĭ, numaĭ decît pînă la serbătoarea luĭ Sf. Grigorie. Iar dacă Majestatea Voastră nu vrea să dea tot poporul; atuncĭ cît va crede Maiestatea Voastră că e de nevoe, maĭ ales din părţile Transilvanieĭ şi Secuilor“ [66]).

Graba, care o punea Ţepeş în căpătarea ajutoruluĭ de la Mateĭ, era provocată de iuţala înarmărilor luĭ Mahomet. In adevăr Calcocondilas ne *spune un lucru foarte exact* şi pentru prima oară cunoscut cronicarilor grecĭ. Mehmet trimesese curierĭ *olăcarĭ*, pentru strînsul armateĭ. Iată cum ne spune Calcocondilas că s-aŭ făcut aceste pregătirĭ de războiŭ: „Aşa dar regele trimese crainicĭ prin toate părţile împărăţieĭ sale, cu instrucţie ca să strîngă armată bine echipată; apoĭ a concentrat toată cavaleria; crainiciĭ Sultanuluĭ, care aveaŭ de dus hotărîrea Sultanuluĭ prin tot imperiul, cum şi aceĭ care aveaŭ de adus veştĭ nouă la curtea Sultanuluĭ pentru ca să facă în puţine zile drumurĭ marĭ, aveaŭ dreptul că dacă vor întîlni în drumul lor pe cine-va cu cal odihnit să-l deie de pe cal jos, încălecîndu-să eĭ să-şĭ urmeze drumul înainte, mănînd calul cît poate merge de iute; apoĭ văzindu-şĭ calul obosit, în caz cînd va întîlni un al doilea drumeţ călare să-l dea jos, să-ĭ ia calul şi să-şĭ urmeze calea înainte, dînd în schimb calul săŭ obosit. Cu acest chip s-a putut face drumurĭ foarte lungĭ; iar

---

intrato in Valachia, et el Valacho, che con circa persone XXII millia se era posto ala guardia de la ri e, non possendo sostenir tanto impeto haverse posto in fuga, et fornite le forteçe redottossi con tuti ali monti dove per avanti etiam havea mandato tute le femine et puti et molte victualie.

66. Scrisoarea din 1462, feria V in festo beate Scolasticae Virginis: „Si antem eadem vestra serenitas solus cum suo capite venire nollet, extunc suum populum exercitualem ad partes suas transsylvanas jam ad festum Sancti Gregorij martiris proxime affuturum deputari et transmitti dignetur. Si eadem serenitas vestra totum suum populum dare nollet, extunc quantum serenitati vestrae esset voluntas praebere dignaretur, saltim Transsilvaniam et Siculorum partes“. (I. Bogdan „Vlad Ţepeş“ 80).

pentru a nu obosi în drum își încingeaŭ corpul cu curele. Astfel — *pe cît știm* — drumul de la Pelopones la Andrianopol s-a făcut în 5 zile, drum care abia să poate face în 15 zile, orĭ cît de mult s-ar grăbi cine-va. Aceștĭ crainicĭ să chemaŭ ulacizĭ [67]) (*καλοῦνται δὲ οὗτοι οἱ κήρυκες οὐλάκιδες. Ulachiziĭ* luĭ Calcocondilas sînt vechiĭ noștriĭ *olăcarĭ*, așa de cunoscuțĭ nouă din cronicariĭ romînĭ și din documente. Era în vechime și o dare la noĭ, numită *cal de olac.*

Am ținut a da acest pasaj — netradus de Șicaĭ — spre a vedea cît de exact e Calcocondilas, care spune chiar lămurit *pe cît știm.*

Mahomet să pregătea pe mare și pe uscat. Grosul armateĭ pe uscat înainta încet în primăvara anuluĭ 1462, concentrîndu-să la Nicopol, loc cunoscut Turcilor ; iar armata pe mare număra 25 trireme și 150 de corăbiĭ, spune Calcocondilas. (*κατὰ δὲ θάλατταν πληρώσας τριήρεις ἀμφὶ τὰς εἴκοσι καὶ πέντε καὶ πλοῖα εἰς ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα*) și înainta de la Marea Neagră spre Vidin ; — maĭ numera și 120 tunurĭ micĭ, cum ne spune enicerul C. Mihalovicĭ de Ostrovița [68]).

La Nicopol era deja trimes Radu cel Frumos cu ceĭ 2 pașĭ : Mahmud și Isaac, însărcinațĭ de Sultan cu instalarea luĭ Radu, investit ca Domn încă de cu iarnă. Contra luĭ Radu să opusese Vlad căte-va lunĭ pînă ce veni grosul armatelor turceștĭ.

Flota turcească întră în Dunăre și în drumul săŭ devastă totul pe ambele țermurĭ, care pe cît știm eraŭ în stăpănirea Munteniеĭ, cum spune însușĭ Calcocondilas [69]). Arde Brăila, unul din orașele însemnate ale Munteniеĭ (*καὶ ἔκαιε τήντε Πραΐλαβον πόλιν τῶν Δακῶν, ἐν ᾗ καὶ ἀγορὰν παρέχονται βελτίω ἁπασῶν τῶν ἐν τῇ χώρᾳ, πῦρ ἐνιέντες ἐνέπρησαν*). Flota în cap cu navarhul săŭ operează împreună cu Stefan Voevodul Moldoveĭ contra Chilieĭ la 22 Iunie, fără a reuși s-o ia. După aceia numaĭ arde Brăila.

In fața Nicopoluluĭ — la Turnu-Măgurele — era postat Vlad spre a ținea piept Turcilor. Să vede că Valea Oltuluĭ era lesne de

---

67. Calcocondilas Ed. Bonnae. 504 ; vezĭ Zinkeisen : Geschichte des Osmanliches Reiches vol. II. pag. . . . .

68. Arh. Istorică a Romînieĭ de B. P. Hăjdăŭ I. 2. 11.

69. Calcocondilas. Ed. Bonnae 260 ; Explicarea dreaptă a pasajuluĭ din Calcocondilas a fost dată întăiŭ de d-l Hăjdăŭ în Istoria critică a Romînilor. Buc. 1874, pag. 4.

răzbătut și pe acolo își alesese Turcii locul potrivit pentru a întra în țară. Era vechea cale bătută de oștile lui Traian; pe acolo era trecătoarea cea mare. Vlad li să împotrivi puțin; omorî 300 de Ienicerî în prima învălmășală, dar nepuțîndu-le sta față trebui să să retragă ascunzîndu-să în codrii seculari, care acopereaŭ pe atuncĭ fața Munteniei, după ce ordonă lumii să să retragă la munte, cum ne spune Tomasiis în scrisorile sale [70].

Țepeș era la gura Oltului pe la 29 Maiŭ, cum reiese din scrisoarea luĭ Tomasiis din 1462 Maĭ 29, în care zice că: Dracul cu toțĭ aĭ luĭ de la 12 anĭ în sus s-a postat să păzească malul Dunării [71].

Trecerea Dunării să făcu abia în zilele de 14 și 15 Iunie, ceia ce ne arată greutatea mișcării armatelor luĭ Mahomet de la Andrianopol [72]. Chipul cum a trecut Dunărea; hărțuiala cu Vlad ne o spune Ienicerul C. Mihalovicĭ de Ostrovitza în o descriere pe cît de amănunțită, pe atîta de frumoasă și atrăgătoare [73].

„Cînd înoptase (sara de 14 Iunie) ne puserăm în luntri (70 la număr) și ne lăsarăm în josul Dunării, debarcînd pe malul opus *ceva maĭ sus de tabăra luĭ Vodă.* Acolo așezînd în jur tunurile ne ocolirăm cu un șanț pentru ca să nu ne poată supăra călărimea, și iarășĭ întorcîndu-ne la malul nostru al Dunăreĭ transportarăm pe ceĭlalțĭ Ienicerĭ, și cînd toată pedestrimea fu astfeliŭ trecută, înșirîndu-ne ne mișcarăm încet asupra oasteĭ luĭ Dracu.... iar Dracu văzînd că nu maĭ poate apăra trecătoarea să retrase dinaintea noastră.“

Vlad Țepeș era postat la Dunărea de cu primăvară. La 11

70. Col. Traian 1883 pag. 37. Et el Valacho, che con circa persone XXII millia se era posto a la guardia de le rive, non possendo sostenir tanto impeto haverse posto in fuga, et fornite le forteçe, redottossi con tutti ali monti dove per avanti etiam havea mandato tute le femine et puti molte victualie:

71. Mon Hung. historica IV. 142; et luy con tutti altri soi da XII anni in suxu se haveva posto alla guardia de la riva del Danubio, Apud Xenopol II. 282 nota.

72. Mon Hung. hist. acta externa II, 156; dierum 14 et 15 mensis huius, — zice scrisoarea din 28 Iunie — nuntiantes nobis Turcorum regem potentissimus exercitus traiecto flumine Danubii in parte Valachiae fuisse insulturus. Apud Xenopol II, 284. nota.

73. Arhiva istorică 1. 2. 10.

Fevruarie îl găsim la Giurgiŭ, după ce să întorsese din Bulgaria, unde devastase totul. La 29 Maiŭ îl găsim la gura Oltuluĭ la Turnu-Măgurele în fața Nicopoluluĭ, unde oprește timp de 2 săptămânĭ armatele turceștĭ și pe Radu. Cînd sosi însă grosul armatelor turceștĭ cu Mahomet nu maĭ putu să țină piept, ci trebui să să retragă.

Asupra acestuĭ răstimp să referă scrisorile Episcopuluĭ de Varadin către S. Angelo [74]), a luĭ Ladislau de Vesen [75]) și a luĭ Mateĭ Corvin către Episcopul de Kreta din Vacia, în care zice că: cere întăiŭ să fie unire cu Voevodul Valahieĭ, care *în prezent luptă cu curaj și cu succes contra Turcilor, și care cere în fie care zi ajutor;* iar cît e vorba de alianță cu Turciĭ e de respins, nu pentru că ni să par acum periculoase, dar că sînt chiar ignominoase [76]).

Cum să vede Mateĭ Corvin n-a remas nesimțitor la toate stăruințele luĭ Țepeș după ajutor. El prin ambasadoriĭ săĭ stăruia la Venețienĭ după ajutor, căutînd a-ĭ convinge că nu e timpul acum de a închéia pace cu Turciĭ, ci de a ajuta pe Domnul Valah, care luptă cu tărie (agit feliciter et fortiter contra Turcos).

Petru de Tomasiis este chiar hotărîtor pentru ajutorul de dat luĭ Țepeș.

Că acest ajutor cerut de la Venețianĭ nu s-a dat, nicĭ luĭ Mateĭ, nicĭ luĭ Țepeș, și că Mateĭ n-a dat ajutor *efectiv* luĭ Țepeș rezultă din faptul că Ienicerul Serb C. de Ostrovița nu pomenește de vre-un ajutor strein dat luĭ Țepeș; iar Calcocondilas dă a înțelege că Unguriĭ (el îĭ numește Panoni) s-aŭ pregătit de luptă, dar n-ar fi ajuns în Muntenia.

---

74. „Rumor frequens et certus affertur ipsum in itinere constitutum jam propinquare: Danubium scatere navigiis, initia exercitus numerosissimi fixisse in ripis tentoria". (Katona XIV, 540; Epistolae Math. Corvinis regi Hungariae 1795 Claudiopoli. II, 72;

75. „Qui quidem Vajvoda quotidie hic sollicitat ut adjuvetur, quia solus tantos impetus sustinere non valet" . . . . et quantum incessanter sollicitet". idem 74.

76. In primis itaque cum Vaivoda partium Transalpinarum concordia inivimus qui etiam ad praesens contra Turcos agit feliciter et fortiter; pro auxiliis quotidie sollicitat; nam conditiones illae induciarum cum Turco constanter repulsae sunt, non quia hoc tempore nobis damnosae, sed quia ignominiossae videbantur". Idem II, 9; Katona XIV, 515, 51

Bladus ubi accepit ex nuntiis hostei accedere infesto agmine, nuntium missit ad Pannones, talia dicentem. (aicĭ Vlad arată că Muntenia să mărgineşte cu Ungaria și că Turcii supunînd Valahia vor ataca Ungaria; pare că Calcocondilas cunoaşte textul scrisoriĭ luĭ Vlad către Mateiŭ, orĭ îşĭ imaginează exact cam care putea fi cuprinsul aceleĭ misiunĭ către Ungurĭ); maĭ departe spune că Ungurii cum aŭ auzit s-aŭ înduplecat a ajuta pe Vlad şi aŭ strîns oaste (*ταῦτα ὑπὸ τõυ, ἀγγέλου ἀκούσαντες οἱ Παίονες ἐπέιθοντό τε τοῖς λόγοις, καὶ ὥρμηετο βοηθεῖν καὶ ἐς τά μάλιστα ἐπαμύνειν. συνέλεγον δέ στράτευμα.* Calcocondilas. Ed. Bonnae. 509.

Totuşĭ e cert că Mateiŭ Corvin s-a mişcat din Buda, spre Seghedin şi Transilvania în scopul de a ajutora pe Țepeş şi că poate numaĭ greutățĭ vremelnice saŭ iuțala operațiunilor luĭ Mahomet s-aŭ opus acestuĭ ajutor plănuit, dar neîndeplinit. Katona explică astfel această trăgăneală din partea luĭ Mateiŭ. Era tocmaĭ atuncĭ de regulat certele cu Frederic, cum şi serbarea conventuluĭ general, la care fusese invitat şi Albert, ducele Austrieĭ [77]).

Mateiŭ să afla în Seghedin pe la 10 August, venind din Transilvania, dus acolo spre a ajuta pe Vlad. In Seghedin îl găsim şi în 17 Septembre 1462, cum spune Caprinaius [78]). Abia pe la jumătatea luĭ Noemvrie Mateiŭ să întoarse spre Buda, căcĭ în Octom. 1462 arhiepiscopul Szechius scrie regeluĭ absent din Buda: „pe Majestatea Voastră vă dorim să venițĭ la noĭ cu toată fericirea [79]). Venind la Vlad, vedem că el s-a retras în interiorul țăriĭ spre un oraş, care vine sub munțiĭ Braşovuluĭ, zice Calcocondilas [80]), dar după mărturia luĭ Petancius pare a fi însuşĭ Tîrgovişte, căcĭ în apropierea acestuĭ oraş, zice el, s-a făcut atacul de noapte, în urma căruia Mahomet a fost pus în fugă [81]).

---

77. Katona op. citat. XIV. 527.

78. Kaprinaius: „Hung. dipl. I. 327; apud Katona XIV, 548.

79. „M. V. cum omni felicitate ad nos redire optamus". (Epist. Matthias II, 87. Mateiŭ nu era intrat în Buda nicĭ în 18 Noembre 1462 (Katona XIV, 568).

80. Calcocondilas 506: „*τὰς μέν ἐς τὸ ὄρος τὸ Πρασοβον, τὰς δέ ἐς πολίχνην . . . . τοὔνομα.*

81. Felicii Petancii de „Agrediendo Turco" apud Schwandtner I, 871, vorbind de Valahia, arată câte-va oraşe maĭ însemnate, din care e şi Tîrgovişte, la care adauge acestea: Dracula enim cum paucis sed delectis militibus, Mahumetum Turcorum imperaorem, potitum jam majori Valachia et ad minorem occupandam

Mahomet știa de ajutorul luĭ Mateĭ Corvin, dar văzînd că nicĭ Vlad, nicĭ Unguriĭ nu-ĭ iese înainte la luptă, credea că s-aŭ retras; de aceia nicĭ nu punea pază, ci neglija de a-șĭ întări tabăra la vreme de noapte. Vlad Țepeș neputînd ținea piept oștireĭ luĭ Mehmet, aținea calea Turcilor prin pădurile de stejar, pîndindu-le mișcările. Turciĭ înaintaŭ spre orășelul, în care eraŭ adăpostite femeile și copiiĭ, orășel înconjurat cu bălțĭ și ape și decĭ foarte sigur. D-l Tocilescu crede a fi cetatea *Poenarĭ*, zidită de Țepeș Vodă.

In acest chip povestește Calcocondilas mersul operațiunilor armatelor turceștĭ [82]). Vrea prin aceasta să justifice posibilitatea ataculuĭ de noapte, care trada o lipsă de prevedere din partea luĭ Mahomet; și din care reiese că Calcocondilas este părtinitor politiceĭ Turceștĭ.

Maĭ demn de credință e Ienicerul Serb, care a luat parte la campanie. Dînsul spune din contra : „De și domnul valah avea oaste mică și de și ne țineam **cu multă pază** totdeauna, mîind nopțile în șanțurĭ, totușĭ nicĭ așa nu ne puturăm asigura, încît *într-o noapte, lovindu-ne Romîniĭ, măcelăriră oamenĭ, caĭ, cămile*“ [83]).

Mahomet merse apoĭ spre orașul de reședință a luĭ Vlad, dar nu intră în lăuntru, *de și i să deschisese porțile.* El îșĭ continuă drumul maĭ departe spre munțĭ, și acolo în niște văĭ largĭ (de 17 stadiĭ lungime și de 7 stadiĭ lărgime) văzu spectacolul oribil cu cele 20000 de țepĭ.

In acest răstimp să întîmplă atacul de noapte, amintit de Calcocondilas, de Ducas, de Ienicerul Serb și de refugiatul albanez, *decĭ este adevărat.* Cît despre urmările acestuĭ atac de noapte orĭ cît de

---

maturantem. Hic ab secundam vigiliam noctis aggressus conversum in fugam ad Danubium cum magna suorum caede et ignominia regredit coegit«. Ce e dreptul din Calcocondilas nu reiese că acel orășel, unde s-a dat asaltul a fost Tîrgoviștea. Calcocondilas spune că după atacul de noapte Vlad s-a retras și Mahomet a purces spre capitala țăriĭ, trecînd din basenul Oltuluĭ, în al Dîmboviței și Argeșuluĭ : Rex hinc decedens recta contendebat ad urbem in qua regiam sedem Bladus habebat . . . . et accessit ad eam urbem în qua Blado regia sedes erat. (pag. 513).

82. Calcocondilas Ed. Bonnae. pag. 507.

83. Arhiva istorică 1. 2, 11.

multă silință și-ar pune Calcocondilas ca să-ĭ micșureze efectul, e clar că Mahomet a suferit marĭ perderĭ.

Calcocondilas zice că din oastea împărătească prea puținĭ aŭ perit (*καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ βασιλέως στρατοπέδου ὀλίγοι διεφθάρησαν*). Ducas din contra maĭ amărît contra Turcilor scrie: „Valahul de cu noapte a tăbărît în cornul cel drept al taberiĭ fără de veste și pînă ce s-a luminat *prea mare ucidere de Turcĭ a făcut, tăind nenumărațĭ* [84]).

Ienicerul Serb ne spune că s-aŭ omorît 100000, cifră probabil mărită din o greșală de copiere, cum foarte bine arată d-l Bogdan că în loc de *cîte-va miĭ* (kilka tiseațĭ) s-aŭ trecut *stotiseațĭ* o sută de miĭ [85]).

Iar Alois de Candia scrie căpitanuluĭ de Modon Loredano, că apropiindu-să oastea împărătească de a luĭ Vlad, fu atacată noaptea și că a murit, din partea unde era conăcit Sutanul, la vre-o 50000 de oamenĭ, din cari 30000 Azapĭ. Col. Traian 1883. 40. Scrisoarea e din 3 August 1462. Iar Balbi scrie Dogeluĭ de Veneția în 28 Iulie 1462 că Mahomet ar fi perdut 15 miĭ de Turcĭ, iar 4000 ar fi fost trașĭ în țapă; Muntenĭ aŭ perit 5000 din o armată de 30000 oamenĭ. (Apud Xenopol II. 288).

Urmările războiuluĭ ne arată că Țepeș n-a reușit să sfarme pe Turcĭ, cu tot atacul săŭ de noapte. Grosul armatelor turceștĭ, atacate abia într-o parte—cornul din dreapta, cum zice Ducas—nu s-a clintit din întăriturĭ. Ienicerul pare a spune tot aceasta, cînd zice: „iar cînd toțĭ Turciĭ, goniți de dușmanĭ, *alergară către noĭ Ieniceriĭ, îĭ respingeam și-ĭ ucideam și noĭ pentru a nu ne pierde din a lor cauză*; în acest mod — continuă Ienicerul — mare daună suferi atuncĭ Sultanul“.

Să ne ducem cu mintea la acele timpurĭ și să vedem cum am putea califica asemenea fapte. Un mic domn valah *e nevoit* să țină piept Turcilor, colosul care mergea crescînd spre Europa. Cerînd ajutor de la Ungurĭ și văzînd că nu-ĭ maĭ vine, să retrage de la Dunăre, unde să pusese s-o apere cu tot ce despunea, înrolînd chiar copiĭ de 12 anĭ (!). Evită o întîlnire cu Turciĭ la loc deschis; ține pădurile de stejar, și pîndind mișcările Turcilor, căuta

84. Ducas ad finem.
85. I. Bogdan „Vlad Țepeș“ 25 nota.

a-ĭ aduce în zăpăceală, atăcîndu-ĭ noaptea prin locurĭ, unde Turciĭ abia să puteaŭ orienta ziua.

Această tactică de luptă ne arată la Ţepeş o minte destul de abilă în arta războiuluĭ.

Stefan cel Mare va folosi şi dînsul elementele natureĭ în bătălia de la Podul Inalt — ceaţa deasă în dimineaţa zileĭ de 10 Ianuar 1475 — [86]); Mihaĭ Bravul să va folosi la rîndul săŭ de strîmtoarea de la Călugărenĭ [87]) pentru a putea ataca cu succes armatele luĭ Sinan. Acelaşi lucru vedem că-l face şi Ţepeş. El ştiind superioritatea numerică a Turcilor, cunoscîndu-şĭ bine ţara, cearcă tot ce e prin putinţă unuĭ om adus la desperare [88]) să facă şi reuşeşte în parte: *omoară miĭ de Turcĭ.*

Putea să stea Vlad ziua în cîmp deschis faţă cu Turciĭ? Nu. Mihaĭ Viteazul înfruntă pe Sinan la Neajlov, dar să retrage dinaintea luĭ — *noaptea* — spre Stoeneştĭ, unde aşteaptă ajutor Ungurесс. Şi Ţepeş să retrage dinaintea luĭ Mahomet tot spre munţĭ, dar în zadar aştepta ajutorul Unguresc, căcĭ nu-ĭ maĭ veni.

Sîntem bănuiţĭ că exagerăm cînd îĭ zicem că a fost eroŭ; dar să-ĭ spunem că a fost un laş e o infamie, ce o azvîrlim pe spetele luĭ Ţepeş noĭ urmaşiĭ, Romînĭ de viţă nouă.

Viteaz fost-a Ţepeş şi vitejia luĭ stătut-a în curajul neasemuit, ce avù de a atăca pe Turcĭ în cuibul lor noaptea. Viteaz şi ingenios fost-a Ţepeş, căcĭ ca orĭ-ce mare general, folosit-a cu succes elementele naturiĭ.

Istoria e chemată a constata faptele, a le scoate la lumină şi acolo unde găseşte o mică scîntee de vitejie să o pună în lumină, maĭ ales cînd ogorul istorieĭ noastre e aşa de neted şi lipsit de fapte marĭ.

Patru izvoare contemporane vin şi ne atestă exactitatea fap-

---

86. Letopiseţul Moldoveĭ de Gr. Ureche.
87. Istoria luĭ Mihaĭ Viteazul de N. Bălcescu.
88. Calcocondilas 508 aduce vorbele luĭ Vlad cătră regele Ungarieĭ pentru a-ĭ da maĭ degrabă ajutor; între altele zice: Sultanul are cu sine şi pe fratele maĭ tînăr al nostru; pe acesta l-a învestit ca domn ţăriĭ; căcĭ pe acest frate a luĭ Vlad ca să lupte contra Valahieĭ Sultanul l-a încarcat de bunurĭ şi darurĭ şi a trimes vorbă pe la Valahĭ că el poate să facă de acum înainte orĭ-ce „*καὶ εκέλευε πέμπειν ἐπὶ τὴν Δακίαν λόγους, ἐπὶ τοὺς δινατοὺς ἄγειν τὰ πράγματα*“.

tuluĭ: *atacul de noapte.* Cît despre rezultat, adevărul e că a fost dezastros pentru Turcĭ. Sînt maĭ multe izvoare care spun aceasta, căcĭ dintre toţĭ numaĭ Calcocondilas micşurează efectul, ceia ce ne arată că dînsul a scris ca prieten Turcilor şi după izvoare turceştĭ.

Cu pierderĭ aşa marĭ Mahomet să retrage cam în pripă, iar armata să întoarnă în dezordine (mal-condicionata) la Adrianopol (Udriu), unde e licenţiată de Sultan (el qual signor piu che de passo era ritornato in Adrianopoli et licentiato tuto lo exercito suo). Acelaşĭ lucru ni-l spune şi o notiţă dintr-o cronică copiată la 1503, dar care povesteşte faptele pînă la 1481: „1462 Turco andato contra Dracula (Vracula) in Valahia; fono fugati Turci e malmenati. (Vezĭ N. Iorga acte şi fragmente III[1], 39, Bucureştĭ 1896).

Sîntem în 3 August 1462, cînd deja vedem pe Sultan întors la Andrianopol. Toată campania s-a dat dar de la 14 Iunie pînă pe la 20 Iulie cel mult. Tocmaĭ atuncĭ şi oastea ungurească venea în ajutorul luĭ Vlad, cum ne spune relaţiunea din Creta: „temîndu-să Sultanul şi de armata ungurească, care venea spre a da ajutor Romînilor“ [89]).

Vlad rămîne pentru noĭ ca un învingător, *dar detronat.*

De ce Vlad perde Tronul?

Iată o întrebare capitală, la care răspunsurile variază.

(Va urma).

---

89. Apud Xenopol II, 286, nota.

J. BONIFACE-HÉTRAT

Vedenie

Sînt anĭ de atuncea,
Un lung şir de anĭ.

In trista-ĭ şi rece-ncăpere
Din catul de sus al întinseĭ zidirĭ
De ploĭ şi de vreme-negrite,—
Din catul de unde privirea uimită
Cuprinde maĭ toată Cetatea Lumineĭ
Cu şerpuitoarea-ĭ cordea argintie
Ţesută din apele Seneĭ,—
Eŭ par'că şi astăzĭ îl văd pe bătrîn
Cum stă lîng-o masă de brad încărcată
Cu-un vrav de rotiţe de aur.

Adînca tăcere, ce-n juru-ĭ domneşte
E doar întreruptă de murmurul surd,
Ce-n tremur străbate-n odae.

O sarbădă rază din lampa
Remasă nestînsă
Să-ngână cu vesel-a zileĭ lumină,
Ce scaldă puternic
O galbănă frunte de om.
Şi omul ca piatra e fără de glas,
Şi-ĭ făr de mişcare ca lutul;
Căcĭ lacoma secerătoare de vieţĭ
Ca fulgerul fără de veste
Scurt îl izbi.

Şi totuşĭ . . .
Deşi nu-şĭ maĭ numără baniĭ bătrînul,—
In munca-ĭ oprit nemilos,—
El par'că-ĭ maĭ soarbe-ndărătnic
Cu ochiĭ-ĭ de jder însetat;
Iar mîna-ĭ osoasă şi lungă
Să vede hidos încleştată
In vravul de aur.

Năprasnica moarte,—
Spre a eĭ desfătare, s-ar crede,—
Cătat-a să-nchege-ntr-adins
Pe buzele cele subţirĭ ale jertfiĭ,
Alese în pripă,
Uimirea şi groaza...
Precum şi-n privire să prinză
In treacăt o clipă. ..
Dar unde-s cuvinte,—un graiŭ omenesc,—
Orĭ cît de puternic,—s-o spună!

Pe faţa-ĭ brăzdată de anĭ
Şi stoarsă de grija de-a strînge mereŭ,
Precum şi de veşnica frică de oamenĭ,
Maĭ văd....
Icoană pe vecĭ neuitată!
Ca vulpea-ntreruptă de aprigul plumb
In clipă cînd dînsa,
Crezîndu-să nesupărată de nimenĭ,
In tihnă îşĭ sfîşie prada,—
Rînjeşte cadavrul!

Inchide-ţĭ pleoapele grele,
Hidoasă vedenie,—pieĭ!
Rînjirea-ţĭ scîrboasă îmĭ tulbură somnul;
Mi-l tulbură ca năplăirea greoae
Cînd fără de veste-mĭ resaĭ
Cu capul plecat spre părete,

Cu trupul de masă lipit,
Colea, în mansarda cea goală
Alăturĭ de altă-ncăpere,
Din care Iluziea sfîntă
Făcea un feeric palat,
Un templu de visurĭ senine.....

Sfîrşitu-s-a totul!

De acuma prăpastiea cea-ntunecoasă
Pe vecĭ te desparte
De idolul zilelor tale:
De scumpa-ţĭ comoară ce-a fost izvorîtă
Din silnica muncă, la care
Tu singur te-aĭ fost osîndit;
Din nopţĭ nedormite,
Din jertfe-ndurate cu drag;
Din lipsa răbdată-n tăcere
Şi din desperarea celòr obidiţĭ,
Cămătare!

Şi-n juru-ţĭ nu-ĭ nicĭ un prietin,
Nicĭ rude nu sînt, nu-ĭ nime pe lume
Să verse, de compătimire pătruns,
O lacrimă caldă macar:
In juru-ţĭ e Nimicniciea!
Doar tu pentru cine trăit-aĭ
De nu pentru dînsa, nebune!

Ştiut-aĭ vre-odată-n nemernica-ţĭ viaţă,
Pe care-aĭ tîrît-o-n zădar,
De cea ce rîdică sărmana ﬁinţă de om
De-asupra icoanelor triste—ale traiuluĭ
Palid de astăzĭ pe mîne?
Privirea-ţĭ,—tăciune de josnice patimĭ,—

Răspunde că nu ;
Iar gura adînc îngropată-n obrajĭ,
Din asprele ĭ colţurĭ amar îmĭ grăeşte şi dînsa :
Degeaba mă-ntrebĭ.....

Şi tocmaĭ de aceia
Mi-ĭ milă de tine, sărmane !
Mi-ĭ milă, dar mi-ĭ şi ruşine
De om !

Ah, dac-aĭ putea, cel puţin
Acuma, în clipa ce lunecĭ
In noaptea ce fără de zorĭ,
Din pieptu-ţĭ un strigăt să scoţĭ,
Un vaer selbatic,—să rîzĭ intre lacrimĭ
De zilele tale lipsite de tot
Ce e vrednic de traiŭ : de dragostea caldă,
Şi de înălţătoarea iubire de semenĭ,—
Să rizĭ într-atîta
Incît să zbucnească în hohot
De-avalma cu tine şi Iadul !

A. D. XENOPOL

Precuvîntarea și cele două dintăĭ capitole din istoria și genealogia caseĭ Callimachi [1]

PRECUVÎNTARE

Există la noĭ în țară, în deosebitele case boereștĭ, genealogiĭ ale familiilor lor maĭ mult saŭ maĭ puțin întemeiate. Una din cele maĭ pozitive, prin datele pe care să sprijină este acea a familieĭ Calimachi (Calmășul), interesantă și prin faptul că sub un nume grecesc, ascunde o fire adevărat romînească. Genealogia aceasta, deși nu să urcă prea departe — începutul viaculuĭ al XVIII-lea — și tocmaĭ din această pricină, să întemeiază toată pe documente autentice și arătărĭ vrednice de crezare. Ia să maĭ însamnă apoĭ și prin faptul că moșia Stănceștĭ din județul Botoșanĭ, moșie de baștină a acesteĭ familiĭ, să află pînă astăzĭ în mînele eĭ, precum și prin păstrarea tipuluĭ eĭ caracteristic, care să recunoaște a fi același în portretele membrilor celor maĭ de căpetenie, aproape de la origine pînă la urmașiĭ ce maĭ trăesc. Familia Callimachi a dat patru domnĭ Moldoveĭ, un mitropolit și maĭ multe personalitățĭ marcante, încît a jucat un rol de căpitenie în viața publică a acesteĭ țărĭ, cu atît maĭ mult

---

1. Un volum mare în octavo de 400 de paginĭ apărut în ediția de lux, în Bucureștĭ 1897.

că toţĭ aceştĭ domnĭ aŭ fost însemnaţĭ, fie prin apucăturile lor reformătoare, fie prin însuşirile lor personale, fie în sfârşit prin tragica lor soartă. Deşi eĭ reprezintă civilizaţia grecească, maĭ mult saŭ maĭ puţin pătrunsă în a lor fire, totuşĭ eĭ sînt alăturea cu Mavrocordaţiĭ şi cu cîţĭ-va din Ipsilanţĭ şi din Ghiculeştĭ, reprezentanţĭ distinşĭ aĭ grecizmuluĭ, aceĭ ce aŭ lăsat urme trainice ale existenţeĭ lor şi nu numaĭ jafurĭ şi pustierĭ, ca ceĭ maĭ mulţĭ din domniĭ epoceĭ fanariote.

Am început lucrarea noastră cu limpezirea origineĭ familieĭ, apoĭ am trecut la istoria domnitorilor Callimachi şi a mitropolituluĭ Gavriil. Am urmat cu arborele genealogic, punînd în dreptul fie-căruĭ nume, un număr care să rapoartă la datele, maĭ mult saŭ maĭ puţin cunoscute, asupra membruluĭ respectiv. Aceste date sînt întemeiate pe documente saŭ mărturisirĭ ale scriitorilor, din care o parte sînt indicate în note, iar o parte, inedite saŭ maĭ greŭ de consultat, aŭ fost reprodu-se în anexe, cu deosebire acele privitoare la fixarea filiaţiunilor. D-l Alexandru Callimachi, şeful actual al caseĭ Callimachi, coborîtor direct al luĭ Teodor Calmăşul, începătorul cunoscut al acesteĭ familiĭ, mi-a pus la dispoziţie multe din documentele inedite; cîte-va aŭ fost aflate de d-l Teodor Stephanelli, preşedinte al tribunaluluĭ din Cîmpulung (Bucovina); altele de d-l Ioan Tanoviceanu. Unele din ele aŭ fost publicate în revista «*Arhiva*», de unde aŭ trecut în studiul de faţă. Prin această a mea lucrare să aduce o maĭ deplină lămărire asupra părţiĭ istorieĭ Moldoveĭ, cît timp ia a trecut sub Callimachi. Pe lîngă interesul psihologic al urmăririĭ aceluiaşĭ suflet, în corpurile cu existenţă paralelă saŭ succesivă ale coborîtorilor uneĭ părechĭ de oamenĭ, publicaţia noastră maĭ dă şi oare-care amănunţimĭ privitoare la istoria generală a Moldoveĭ, în decursul viaculuĭ trecut şi pînă în acesta în care ne aflăm, şi cătră sfîrşitul căruia barca timpuluĭ înaintează.

Iaşĭ, Decemvrie 1896.

CAPITOLUL I.

ORIGINA CASEI CALLIMACHI

Casa Callimachi [1]) care, după nume s-ar părea a fi de obîrşie grecească, este o adevărată odraslă a poporuluĭ romîn. După spusa cronicaruluĭ Ioan Canta, ia să trage din Teodor Calmăşul (калмъшул), „carele aŭ fost din maziliĭ ceĭ de jos; patria luĭ a fost ţinutul Orheiuluĭ [2])“. Să ştie că maziliĭ eraŭ la început boeriĭ ceĭ eşiţĭ din slujcă, dar care ar fi putut reintra în ele. De la un timp însă uniĭ dintr-înşiĭ, uitaţĭ de domn, rămîneaŭ la ţară, unde înmulţindu-li-să familia prin sporirea urmaşilor şi averile lor împărţindu-să, să coboraŭ cu încetul iar în rîndul ţăranilor, de care totuşĭ să deosebeaŭ prin oare-care privilegiĭ, precum acela de a nu fi supuşĭ cisluireĭ dăreĭ personale, ci de a o plăti după o sumă fixă. Intre mazilĭ să deosebeaŭ două categoriĭ, una maĭ superioară, aşa numitele *neamurĭ*, şi maziliĭ propriĭ saŭ de jos, din care tocmaĭ cronicarul arată că s-ar trage familia Callimachi [3]).

Arătarea cronicaruluĭ, controlată prin alte izvoare, se menţine numaĭ în privirea obîrşieĭ moldoveneştĭ a

---

1. Acest nume, derivînd de la cuvintele greceştĭ καλλη frumoasă, μαχη luptă să să scrie regulat *Callimachi*. In cronicĭ şi în documente să vede scris în diferite modurĭ: *Kalimache*, *Kalimahe*, *Calimach*. *Calimah*. Forma din urmă aŭ întrebuinţat-o ceĭ maĭ mulţĭ membri aĭ familieĭ în iscăliturile lor.

2. *Letopiseţele*, ed. I, 1853, III p. 184.

3. Asupra mazililor şi a neamurilor, vezĭ Xenopol, *Istoria Romînilor* III, p. 542 şi urm., şi 556 nota 29; V. p. 598.

acesteĭ familiĭ. Ìà trebue însă îndreptată în ceia ce privește stratul social, precum și regiunea din care să trage.

Să întărim maĭ întîiŭ obîrșia moldovenească a familieĭ Callimachi.

Ca celor maĭ multe din familiile, marĭ și micĭ, ale Țărilor Romîne s-a căutat și Callimachilor o obîrșie streină. S-a susținut că eĭ s-ar coborî din un Italian, Filip Buonacorsi Callimach, preceptor al regeluĭ Albert al II-lea al Polonieĭ, cel bătut de Stefan cel mare în pădurea Cosminuluĭ [4]). Această obîrșie, din Polonia, a familieĭ Callimachi, pare a căpăta o întărire prin faptul că Ioan, fiul luĭ Teodor Calmășul, acel care a ajuns mare terziman la Poarta Otomană, spune el singur că era Polon [5]). Pe această mărturisire a unuĭ membru însușĭ al familieĭ Callimachi, nu poate fi pusă mare valoare, de-oare-ce „pe atuncĭ nu era deosebită cinste de a fi Romîn, și fiind că precum vom vedea, Ioan Callimachi studiase in Polonia, putea să să dea ca aparținînd aceleĭ țărĭ, maĭ bine decît Moldoveĭ“ [6]). Apoĭ vom cunoaște din corespondența acestuĭ pretins Polon, păstrată în cîte-va scrisorĭ originale, rămase pînă azĭ în mînile urmașilor săĭ, că el era neaoș Romîn, și că nu să poate pune nicĭ un temeiŭ pe întîmplătoarea întîlnire a numeluĭ grecizat al familieĭ Calmășul cu acel al preceptoruluĭ italian de la curtea regeluĭ polon. Căcĭ lucrul să știe cu siguranță, că numele original al familieĭ luĭ Teodor a fost Calmășul și că a fost grecizat în Callimachi, după urcarea luĭ Ioan în postul de mare dragoman, fapt afirmat de un contimpuran, cronicarul grec, Constantin Dapontes în ca-

4. Asupra luĭ Filip Buonacorsi, vezĭ Xenopol, *Istoria Romînilor*, II, p. 375.

5. Raportul luĭ Penkler din 11 Septemvrie 1841 în Hurmuzachi, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen* V, p. 108: „Iohann Callimaki, ein geborner Pollak wie er wenigstens selbst vorgab, wurde neuster Pfortendolmetsch“.

6. Xenopol, *Istoria Romînilor*, V, pag. 145, nota 13. Nu să poate admite părerea d-luĭ Alex. Callimachi, *Originea luĭ Ioan Callimachi*, în *Arhiva* din Iașĭ VI pag. 233, că această origine polonă ar fi fost atribuită din eroare, de ambasadorul german, luĭ Ioan Calmășul, din necunoștința geografică a situațieĭ Cîmpulunguluĭ. Ambasadorul nu dă această origine ca părere a luĭ, ci ca o arătare a însușĭ dragomanuluĭ.

talogul săŭ istoric, unde spune: „că acest Callimachi era din ţară, ca cum am zice ţara Moldoveĭ, cu supranumele de Calmuchi [7]), de neam de jos şi începător neamuluĭ şi cinsteĭ". Venind în Constantinopole, s-a făcut secretarul luĭ Alexandru celuĭ decapitat, apoĭ şi capuchehaia domnuluĭ Valahieĭ, Grigore Ghica, fratele celuĭ decapitat, şi din capuchehaia dragoman, şi din dragoman cu timpul domn al Moldoveĭ, patrieĭ luĭ. Din Calmuchi însă s-a numit eufemic Callimachi" [8]).

Alt contimpuran al luĭ Ioan Callimachi, Germanul Wolf, medicul mitropolituluĭ Gavriil, fratele domnuluĭ, spune că „boeriĭ l-ar fi încredinţat că aceştĭ Callimachi nu sînt de origină Grecĭ, ci curat Moldovenĭ, şi-mĭ dădură ca dovadă că mitropolitul lor Gavriil, care era un frate al voevoduluĭ Ioan Callimachi, n-ar fi putut dobîndi, ca Grec, episcopatul modovenesc" [9]). Intr-adevăr să ştie că în Moldova n-a fost decît o singură dată un mitropolit grec, anume Nichifor, după războiul de 1738—1739, iar la eşirea luĭ din arhipăstorie, în 1752, s-a luat hotărîre, prin o carte sobornicească, ca de acolo înainte să nu să maĭ aleagă mitropolit strein [10]). Dovada adusă fie Wolf pentru romînizmul Callimachilor este hotărîtoare.

Tot aşa să rosteşte şi un catalog cronologic al marilor dragomanĭ ortodoxĭ, spunînd că „Ioan Callimachi, care a îmbrăcat această dregătorie în 1740, era un bărbat minunat în toate, învăţat şi cunoscător de limbĭ, cuminte, prevăzător şi ghibaciŭ în trebile politice; el să trăgea din Moldovenĭ" [11]). O scrisoare apărută în Atena şi datorită învăţatuluĭ grec Stamatiadi, asupra dragoma-

---

7. Erbiceanu, *Cronicariĭ grecĭ, care aŭ scris despre Romînĭ în epoca Fanarioţilor*, Bucureştĭ 1888 pag. 191: „*το ἐπινόμι Καλμούκης*". Sunetele romîneştĭ din *Calmăşul* sînt cu neputinţă de redat în greceşte, din cauza luĭ *ăş*.

8. *Ibidem*: „*καὶ ἀπὸ Καλμούκης μετωνομάσθη δί εὐφημίαν Καλλιμάχης*".

9. Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*. II Theil pag. 211.

10. Erbiceanu, *Istoria mitropolieĭ Moldoveĭ*, Iaşĭ 1888 pag. 24. Compară Xenopol, *Istoria Romînilor*, V. pag. 501.

11. *Portofelul mediculuĭ Suţu*, donat bibl. Academieĭ romîne V. A. Ureche. Vezĭ revista *Atheneul romîn* din 15 Aprilie 1896.

nilor din Constantinopole, arată și ia că «începutul familieĭ Callimachi este moldovenesc, deși ceĭ maĭ noĭ Callimachi îl deduc din Callimachiĭ ce aŭ trăit pe timpiĭ ultimilor autocrațĭ bizantinĭ. Strămoșiĭ acesteĭ familiĭ, numită Calmuchi (*καλμοῦκαι*) care, după aceia s-aŭ elenizat în Callimachi, aveaŭ proprietățĭ bogate în Hotinul Moldoveĭ» [12]). Maĭ este atestată firea moldovenească a Calmășilor de călătonul englez Mac Mihael, care vizitează pe Scarlat Callimachi în 1817. El spune, în amintirile luĭ de călătorie, că «bunicul domnuluĭ ce cîrmuește acuma și al căruĭ nume este *Σκαρλάτος 'Αλεξάνδρου Καλλιμάχης*, era un țăran moldovan, care prin talentul săŭ de a învăța limbile, să ridică la rangul de dragoman al Porțeĭ și apoĭ la rangul căutat de gospodar» [13]). De sigur că această origină moldovenească a domnuluĭ din scaun, a fost aflată de călătorul englez de la încunjurimea luĭ și nicĭ că să putea să fie altfeliŭ, de-oare-ce însușĭ domnitorul cunoștea această origine și să mîndrea cu ia. Anume Scarlat Callimachi în cartea de închinare a Codiceluĭ săŭ către părintele săŭ Alexandru Callimachi, între altele spune: «te îngrijeștĭ și înălțimea ta de Moldova, de-oare-ce nu numaĭ că te-aĭ arătat adevărat părinte al Moldoveĭ în zilele domnieĭ tale, dar eștĭ și adevărat cetățan moldovan și te pogorĭ din neaoșĭ Moldovenĭ, care din Moldova (precum toțĭ știŭ) izvorînd, aĭ dat odraslele tale neamul Callimachesc, pogorîndu-te de-a dreptul din vechĭ și neaoșĭ strămoșĭ care aŭ strălucit în Moldova prin virtuțĭ și fapte bine-cuvîntate de Dumnezeŭ și aŭ fost patrioțĭ bunĭ și domnĭ bine-făcătorĭ» [14]).

Două mărturisirĭ maĭ posterioare, bazate însă și ele pe cercetărĭ personale, daŭ Callimachilor tot o obărșie

---

12. *Βιογραφίαι τῶν ἑλλήνων μεγάλων διερμηνέων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ὑπὸ 'Σπαμ. Ι. Σταματιάδου Ἀθήνησι* 1865, pag. 124 (Carte foarte rară, fiind că a fost distrusă de Turcĭ. Un exemplar să află în biblioteca d-luĭ C. Erbiceanu).

13. *Journey from Moscow to Constantinopol in the years 1817—1818*, by William Mac Mihael, London 1819, rezumat de N. Iorga în articolul: *Un călător englez în țările romîne înainte de eterie* în *Arhiva* din Iașĭ VII, pag. 11 și urm.

14. Tradus din grecește de d-l Alex. Papadopol Calimah în articolul săŭ: *Din istoria legislațiuneĭ Moldoveĭ*, *Arhiva* din Iașĭ, VII, pag. 156.

moldovenească. Aşa Zallony, amarul critic al epoceĭ fanariote, cînd enumără familiile ce-aŭ ocupat gospodaratul ţărilor romîne şi dragomanatul Porţiĭ otomane, spune despre Callimachi că eraŭ Moldovenĭ [15]. Tot aşa şi paharnicul Sion, duşmanul pătimaş şi înverşŭnat al tuturor Grecilor, în Arhondologia Moldoveĭ, întăreşte şi el cu o vădită bucurie romînizmul Callimachilor. El zice că eĭ «sînt ţăranĭ răzăşĭ de la Dorna şi Cîmpulung din ţinutul Suceveĭ, unde Ioan Vodă Teodor Callimachi a fost născut; că el a maĭ avut doĭ fraţĭ Teodor şi Gheorghe, din care acest din urmă s-aŭ călugărit numindu-să Gavriil, şi două surorĭ; dreapta lor poreclă este Calmăş» [16].

Moldovenizmul familieĭ Callimachi este maĭ presus de orĭ-ce îndoială, fiind atestat de izvoare atît de deosebite şi tot-odată aşa de concordante, şi în această privinţă deci, arătarea cronicaruluĭ Ioan Canta este întemeiată.

*
* *

Să cercetăm acuma a doua afirmare a cronicaruluĭ, că Teodor Calmăşul era din maziliĭ de jos, decĭ şi sărac, împrejurare pe care Canta o întăreşte chiar prin cuvintele următoare: «Teodor Calmăşul era creştin bun şi cu frica luĭ Dumnezeŭ, petrecînd viaţa luĭ cu *puţin prilej* şi cu pază bisericească şi cu alte fapte bune, *după puterile luĭ*» [17]. Tot aşa arată şi Constantin Daponte că «Ioan Calmăşul, fiul luĭ Teodor, era din oamenĭ de jos, începător neamuluĭ şi cinsteĭ» [18]. Vom vedea că atît stratul social, căruia aparţine Teodor Calmăşul, cît şi starea luĭ de avuţie, nu eraŭ ast-feliŭ cum le-arată cronicarul romîn, sprijinit de acel grecesc. Să poate ca originea maĭ îndepărtată a acesteĭ familiĭ să să fi tras din maziliĭ de jos, cu toate că în acest caz s-ar fi putut găsi un Cal-

15. *Traité sur lès princes de la Valachie et de la Moldavie sortis de Constantinople, connus sous le nom de Phanariotes*, Paris, Arthur Bertrand libraire 1830, pag. 239.

16. *Arhondologia Moldoveĭ, amintirĭ şi note contimporane* de paharnicul Constantin Sion, Iaşĭ, 1892, pag. 137.

17. *Letopiseţele*, loc citat maĭ sus.

18. M. Erbiceanu, *Cronicariĭ grecĭ*, loc citat maĭ sus.

măș printre boerii mai vechi ai țării, din care să să fi prăsit mazilii Calmășul. Atît din cercetările mele, cît și mai ales din acelea ale d-lui Ioan Tanoviceanu, care aŭ despoiat aproape toate documentele cunoscute, editate și needitate, referitoare la Moldova, în privirea numelor boerilor conținute în ele, rezultă că nu există nici un boer moldovan mai vechiŭ cu numele de Calmășul. Dar chiar dacă am admite că documentele în care acest nume s-ar putea afla, nu aŭ fost încă descoperite, și că deci familia Calmășul să trage dintr-o veche familie de boeri maziliți și este de obîrșie mazilească, încă Teodor Calmășul, de care să ocupă Ioan Canta, nu mai era simplu mazil, ci *boer*, după cum să constată lucrul, fără nici o îndoială, din reaflarea lui în această însușire în documentele timpului.

Anume un document de la Grigorie Ghica Voevod din 1729, Septemvrie în 28 — care document va fi analizat mai pe larg în cursul acestei scrieri, cînd ne vom ocupa de moșia Stănceștii — spune că «spătarul Dimitrie Stroici zălogise moșia lui Stănceștii, de la județul Botoșanilor, către *boerul nostru Teodor Calmășul, vornicul de Cîmpulung*, drept o sută de lei bani gata» [19]). Acest document constată într-un chip învederat mai întîiŭ că Teodor Calmășul era boer și anume vornic de Cîmpulung și al doilea că nu era așa de sărac cum îl arată cronicarul, de-care-ce avea destui bani spre a împrumuta altora, și dacă chiar ar fi adevărată arătarea făcută de el, în documentul citat, că acei o sută de lei, cu care făcuse bine lui Dimitrie Stroici, îi împrumutase el însuși de la un Turc, încă să vede că el avea credit. Dar vom vedea mai la vale că familia Calmășul avea și

---

19. Document publicat de Alexandru Calimachi, după originalul păstrat de d-sa, în articolul săŭ *Originea lui Ioan Callimachi. Arhiva* VI, p. 234 Reprodus aici în *Documente* la No. III. Faptul că Teodor Calmășul era vornic în Cîmpulung pe la 1729, este adeverit și din un zapis dat de Iacob feciorul lui Balan, lui Chirilă, feciorul Piticarului, pentru despăgubirea din pierderea a doi boi, și care zapis să vede a fi fost făcut spe a curma judecata iscată pentru acea despăgubire, înaintea celor doi vornici din Cîmpulung *Solomon Botez* și *Teodor Calmășul*. Vezi zapisul reprodus în *Documente* la No. II.

avere imobilă şi anume munţĭ în regiunea Cîmpulunguluĭ şi viĭ la Putna, aceasta cînd ne vom ocupa de locul din care Calmăşeniĭ îşĭ trag obîrşia. De aceia este mult maĭ exactă arătarea luĭ Stamatiadi, raportată maĭ sus, că strămoşiĭ Callimachilor aveaŭ proprietăţĭ bogate în Hotinul Moldoveĭ, la care autorul grec maĭ adaogă: «pentru bogăţia lor, aŭ putut nu numaĭ să să unească prin căsătoriĭ cu diferiţĭ domnĭ pămînteni, dar şi diferiţĭ membri a eĭ s-aŭ întîmplat să să rìdice pe tronul Moldoveĭ» [20]).

Ce să fie însă boeria pe care o avea Teodor Calmăşul, *vornicia de Cìmpulung*? In Moldova sînt cunoscuţĭ, maĭ întîiŭ un singur vornic cu epitetul de mare; de la sfîrşitul viaculuĭ al XVI-lea doĭ vornicĭ marĭ: acel de ţara de jos şi acel de ţara de sus, ambiĭ boerĭ marĭ de divan. Maĭ eraŭ vorniciĭ de poartă, dregătorĭ subalternĭ, ce executaŭ hotărniciile saŭ împlineaŭ datoriile [21]). Acuma vedem apărînd un vornic al uneĭ regiunĭ, saŭ maĭ bine zis al unuĭ ţinut acel al Cîmpulunguluĭ. Cantemir ne lămureşte însă firea şi caracterul boerieĭ, numite vornicia de Cîmpulung. El spune: «Cîmpulung constitue o specie de republică, cuprinzînd vre-o cincĭ-spre-zece sate, care toate aŭ legile şi judecătoriĭ lor propriĭ. Cîte-odată le trimite domnul doĭ vornicĭ, pe care îĭ primesc de bună-voe şi să supun lor; dar dacă cumva aceştia îĭ vatămă şi le întartă inimile, eĭ îĭ alungă şi-ĭ daŭ afară din ţinut, crezîndu-să tarĭ între zidurile cetăţiĭ ce le este dată de natură» [22]). Arătarea luĭ Cantemir este adeverită şi de o tînguire a sătenilor din munţiĭ Bucovineĭ, în care să vede subsemnat: Simion Păpuşă, vornic de Cîmpulung. In această tînguire locuitoriĭ protestează contra apăsăreĭ căreia eraŭ expuşĭ din partea ocîrmuireĭ austriace, arătînd eĭ, că «sub oblăduirea domnitorilor Moldoveĭ, nu eraŭ încărcaţĭ cu alta nimic, fără numaĭ cu sferturile şi pocloanele, după cum arată aceste aicĭ aninate mărturiĭ *de la boeriĭ care aŭ fost*

---

20. Σταματιάδης l. c. maĭ sus

21. P. Raşcanu, *Lefile şi veniturile boerilor Moldoveĭ în 1776*, Iaşĭ 1887, p. 27.

22. *Descriptio Moldaviae*, pag. 123: „Vornicos binos . . . expellunt.

vornicĭ între noĭ» [23]). Vornicul de Cîmpulung era decĭ unul din ceĭ doĭ boerĭ trimişĭ de domn, spre a reprezenta interesele domnieĭ în republica, de alt-feliŭ destul de neatîrnată, a Cîmpulunguluĭ. Vornicĭ de ţinuturĭ să întîlnesc şi aiurea, şi însamnă aceiaşĭ funcţiune ca şi a ispravniculuĭ. Aşa într-un document de 1758, găsim pe domnitorul Ioan Callimachi ordonînd *vorniculuĭ* de Botoşanĭ înfiinţarea uneĭ şcolĭ în acel oraş [24]). In răspunsurile ce s-aŭ dat înscris la ponturile generaluluĭ Elmpt, găsim la Cîmpulung, arătat ca vornic, pe medelnicerul Constantin Boşotă, iar la Botoşanĭ găsim pe stolnicul Constantin Cogălniceauu ispravnic, ce să numeşte şi vornic de Botoşanĭ» [25]).

Pe la începutul viaculuĭ al XVIII-lea, de cînd datează documentul în care Teodor Calmăşul este arătat ca vornic de Cîmpulung, organizaţia descrisă de Cantemir, ce trăia pe acele timpurĭ, era încă în fiinţă.

In fine că Teodor Calmăşul nu era om de rînd să vede şi după aceia că ţinea în căsătorie pe Ruxandra Ghica, şi o boeroaică ca dînsa nu s-ar fi dus nicĭ odată după un mazil de jos [26]).

După ce am lămurit cele donă dintîiŭ întrebărĭ, trezite de spusele cronicaruluĭ Canta, să trecem la cea de a treia, la regiunea Moldoveĭ, care a fost patria maĭ restrînsă a Călmăşenilor.

---

23. Doc. din 1793 Iulie 1, *Uricarul* luĭ Th. Coarescu, VI, p. 165.

24. *Uricarul* II, p. 51.

25. *Arhiva Romînească* sub redacţia luĭ Mihail Cogălniceanu, ed. II, Iaşĭ, 1860, I, p. 139 şi 143. Nu credem că trebue amestecat cu vornicul de Cîmpulung altă autoritate a oraşuluĭ cu acelaş nume, anume *şoltuzul de Cîmpulung*, care apare într-uu documdnt din 1761, prin care Ioan Teodor Calimachi Voevod scrie luĭ Neculaĭ Pătraşcu, fost mare pitar, şoltuz de Cîmpulung. ca să facă pe locuitorĭ să înţeleagă, că nu aŭ dreptul a păscui în apele din pădurile mînăstireĭ Moldoviţa. Wickenhauser (*Urkunden des Klosters Moldavitza*, Wien, 1862, p. 162). Şoltuzul era autoritate orăşenească; vornicul, a ţinutuluĭ.

26. Vezĭ maĭ jos arborele genealogic, Notiţa No. 1

Ioan Canta spune că eĭ ar fi de baştină din ţinutul Orheiulnĭ din Basarabia şi tot în această regiune pare a-ĭ aşeza şi scriitorul grec Stamatiadi, cînd spune că eĭ aveaŭ întinse proprietăţĭ în Hotinul Moldoveĭ. Paharnicul Sion le dă din potrivă drept loc de sălăşluinţă Cîmpulungul saŭ Dorna din Bucovina actuală [27]. Cercetarea ce vom face va da dreptate izvoruluĭ acestuĭ din urmă, care de alt-feliŭ nu poate fi întrebuinţat decît cu cea maĭ mare băgare de samă.

O primă licărire a acestuĭ adevăr apare în împrejurarea că aflăm pe Teodor Calmăşul în însuşirea de vornic de Cîmpulung. Este însă destul de probabil că în turbulenta republică, care nu să prea sfia de a alunga pe reprezentanţiĭ principeluĭ, acesta va fi ales, spre a-ĭ îngriji interesele, maĭ curînd oamenĭ localnicĭ de cît streinĭ, spre a nu maĭ întărta şi maĭ mult spiritul eĭ de nesupunere. Acest argument singur a determinat pe d-l Hasdeu a primi drept patrie a Călmăşenilor, Cîmpulungul bucovinean [28]. Noĭ sîntem în putinţă de a întări această părere încă cu alte cîte-va dovezĭ maĭ hotărîtoare.

Pînă maĭ dăunăzĭ exista în Cîmpulung o biserică de lemn, despre care să ştie că a fost dărîmată, sînt acuma cîţĭ-va anĭ, şi că lemnul din care era construită, a fost dăruit comuneĭ Ciumarna, din ţinutul Cîmpulunguluĭ, clădindu-să din el în acea comună o biserică nouă. Să spunea despre această biserică că ia fusese rîdicată în Cîmpulung de către Callimachi-Vodă şi să află asupra eĭ în schematismul mitropolieĭ din Cernăuţĭ, următoarea notiţă: „Biserica S-tul Neculaĭ din Cîmpulung, făcută de principiĭ Moldoveĭ Ioan şi Theodor Callimachi la 1689, este de lemn“.

Această notiţă este confirmată de pomelnicul familieĭ Callimachi descoperit de d-l T. V. Stephanelli, preşedintele tribunaluluĭ de Cîmpulung şi membru în dieta bucovineană. Pomelnicul arată de asemenea că biserica s-a început în luna Maĭ 12 zile, şi s-a săvîrşit al doilea

---

27. *Letopiseţele* l. c. maĭ sus: *Σταματιάδης* l. c. maĭ sus; Sion, *Archondologia* l. c.

28. *Columna luĭ Traian*, 1882, p. 630.

an Maĭ 15 zile, leat 7197—1689. Fiind că nu a fost doĭ domnitorĭ Callimachi, unul Ioan şi altul Teodor şi că cel întîiŭ domnitor din această familie este Ioan fiul luĭ Teodor Calmăşul — nu însă în 1689 cum arată concordant notiţa din schematism şi pomelnic, ci de la 1758 pînă la 1761 — apoĭ rezultă în chip învederat că biserica din Cîmpulung a fost zidită de Teodor Calmăşul la 1689.

Inscripţia originală a acesteĭ bisericĭ a fost regăsită tot de d-l Stephanelli în o camară în care fusese depusă, atuncĭ cînd lemnul bisericeĭ desfăcute să transportase la comuna Ciumarna. Inscripţia este săpată pe o tablă de lemn, împreună cu stema ţăriĭ într-un relief aurit, şi fiind tabla de dimensiunĭ micĭ, conţine numaĭ în prescurtare următoarele cuvinte: „Io Ioan Teodor Voevod Domn ţăriĭ Moldoveĭ“ [29]). A fost deci pusă de Ioan fiul luĭ Teodor Calmăşul pe cînd era domn în Moldova, 1758—1761. Să vede că vechia biserică zidită de tatăl a fost refăcută de fiŭ cu atît maĭ mult că după cum afirmă d-l Stephanelli, tradiţia spune că biserica fusese dărîmată pe vremea năvălireĭ Tătarilor de sub domnia luĭ Mihaĭ Racoviţă în 1718. Astfeliŭ s-ar explica şi data pomelniculuĭ şi inscripţia luĭ Ioan Teodor Voedov şi notiţa din schematismul Mitropolieĭ din Cernăuţĭ. Zidirea uneĭ bisericĭ în Cîmpulnng de întemeietorul familieĭ Callimachi şi repararea eĭ de fiul luĭ nu să poate explica de cît dacă admitem că locul de baştină al familieĭ Callimachi era Cîmpulung.

Dar familia Calmăşul avea chiar proprietăţĭ în regiunea Cîmpulunguluĭ, şi anume de acelea care în vremile ce ne ocupă, de obiceiŭ nu să cumpăraŭ, neavînd valoarea deosebită, şi dacă cine-va le avea, era o dovadă că le poseda din moşĭ şi strămoşĭ — anume munţĭ. Un document din 1761 Iunie 29, conţine dania ce o face Grigore Callimachi, domnitorul Moldoveĭ, fiul luĭ Ioan Teodor Callimachi, mătuşeĭ sale, suroreĭ tatăluĭ săŭ,

29. Vezĭ fac-similul inscripţieĭ şi fac-similul pomelniculuĭ reproduse în *Documente* la No. XV. Comp. T. V. Stephanelli, *Origina luĭ Ioan Teodor Callimachi (Calmăşul)*. în *Arhiva*, VII, 1896, p. 357.

Marieĭ, văduva luĭ Gheorghe Cananăŭ, a maĭ multor munțĭ din regiunea Cîmpulunguluĭ, și anume: Cucoșul, Găina, Valea Porcescululuĭ, Pietrișul, Mestecănișul, Fundul Moldoveĭ, Fața Cîmpulunguluĭ, Muncelul de Strajă, și afară de aceștĭ munțĭ și moșia Boteștĭ. Deși Grigore Callimachi numește aceste proprietățĭ, moșiĭ domneștĭ, noĭ credem că ele nu eraŭ pămînturĭ domneștĭ în sensul de avere a țăriĭ, ci posesiunĭ private ale domnuluĭ, întrucît pe timpul luĭ Grigore Callimachi, de mult secase izvorul pămînturilor domneștĭ [30]).

Nu este de admis că aceștĭ munțĭ să fi fost cumpărațĭ de Callimachi, spre a-ĭ dărui suroreĭ sale, căcĭ în acest caz maĭ bine îĭ cumpăra o moșie unde-va la șes. De aceia și vedem pe Maria că, prin alte două documente din Ianuarie 20 și Marte în 10, 1775, schimbă parte din aceștĭ munțĭ cu călugăriĭ de la Solca și parte cu aceĭ de la Voroneț, pentru moșia Costeștĭ a mînăstireĭ Solca, și Vlădenĭ din ținntul Botoșenilor a Voronețuluĭ fiindu-ĭ mult maĭ folositor a poseda o moșie maĭ în apropiere decît în depărtațiĭ munțĭ [31]).

Stăpînirea unor munțĭ în regiunea Cîmpulunguluĭ din partea familieĭ Callimachilor, ne pare hotărîtoare pentru dezbaterea loculuĭ eĭ de obîrșie, care nu poate fi altul decît Cîmpulungul.

Un autor grec, îndestul de cunoscător în trebile romîneștĭ, Atanasie Comnen Ipsilanti, pune leagănul familieĭ Callimachilor și el tot în Bucovina, iar nu în Basarabia. El spune despre Ioan Calmășul, Terzimanul, că era „originar din Cernăuțĭ, județ al Moldoveĭ, fiul al luĭ Teodor Calmășul, *care venind la Cernăuțĭ* și căsătorindu-să cu o femeie de-acolo, s-a așezat în acel oraș

---

30. Xenopol, *Istoria Romînilor*, III, p. 537. Documentul de danie al luĭ Grigore Callimachi în Wickenhauser, *Gechichte der Klöster Woronetz und Putna*, Czernovitz, 1888, p. 115. *Docum.* la No. XX. Traducerea germană spune: „landesherrliche Güter." Cum ar fi fost în original, nu să știe.

31. Doc. din 1775, Ion. 20 în Wickenhauser, *Geschichte des Kloster Solka*, Czernowitz 1877, p. 169. Doc. din 1775 Mart. 10 Wickenhauser, Geschichse der Klöster Woronetz und Putna Czernovitz, 1888, p. 116. Ambele documente la *Docum.* sub No. XXIV.

şi a făcut pe Ioan Locuitoriĭ ţinutuluĭ Cernăuţĭ vorbesc bine limba polonă, pentru că sînt veciniĭ cu Polonia. Ioan Callimachi cunoscînd limba polonă, a studiat şi învăţat bine limba latină şi numaĭ învăţătura a fost cauza noroculuĭ săŭ" [32]). Spusele luĭ Ipsilante nu contrazic originea luĭ Teodor Calmăşul din Cîmpulung, de-oare-ce scriitorul grec spune numaĭ despre Ioan Calmăşul că era originar din Cernăuţĭ, unde fusese născut, iar că tatăl săŭ Teodor *venise în acel oraş*, deci de aiurea unde-va, şi nimic nu ne împiedică de a lua, drept acest aiurea, Cîmpulungul.

D-l Alex. Papadopol-Calimah susţine însă că tot Orheiul ar fi locul de baştină al familieĭ Callimachilor şi nu Cîmpulungul, pe următoarele motive: „Că ţinutul Orheiuluĭ a fost baştina familieĭ Callimachi, dovedeşte nu numaĭ încredinţarea spătaruluĭ Ioan Canta, dar şi mormintele autorilor acesteĭ familiĭ. In ţinutul Orheiuluĭ, la depărtare de 18 verste, aproape 19 chilometre, de la tîrgul Orheiŭ, este satul şi mînăstirea de călugăriţe *Ciurul*, pe apa Ciuruluĭ, de la care şi-a luat numele şi satul şi mînăstirea. In pridvorul bisericeĭ sînt două morminte vechĭ cu vechile lor inscripţiĭ. Intr-unul din aceste morminte odihneşte monahia Pelaghia, Doamna luĭ Ioan Teodor Callimachi Voevod, iar în celălalt fiica acestuia, sora mitropolituluĭ Moldoveĭ şi Suceveĭ Gavriil Callimachi şi a domnuluĭ Moldoveĭ Grigore Callimachi" [33]). D-l Alexandru Papadopol aduce ca izvor al ştirilor sale asupra acestor morminte o scriere rusească [34]). In orĭ-ce caz inscripţia fiiceĭ luĭ Ioan Teodor Callimachi a fost răŭ descifrată. Ia spune că această fiică era sora mitro-

32. *Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῇ τῶν δώδεκα βιβλίον ἤτοι τὰ μετά τὴν ἅλωσιν* (1653—1785) *εν Κωνσταντινουπόλει* 1870. Sub anno 1741, p. 349; editorul însamnă aicĭ că ar lipsi, după acest loc, două foĭ din manuscriptul luĭ Ipsilant, tocmaĭ unde vorbea maĭ pe larg de originea familieĭ Callimachi. Ath. Comnen Ipsilanti era contimpuranul terzimanuluĭ Ioan Theodor Calmăşul. In 1744 el devine protomedicul luĭ Raghib paşa.

33. Papadopol-Callimah. *Schiţa istorică despre oraşul Botoşanĭ în analele Academieĭ romîne*, seria II Tom. VIII, p. 143.

34. Записки Одескаго общества Исторіи и древностеи, Odessa, 1884, III, p. 323.

polituluĭ Gavriil şi a luĭ Grigore Callimachi, de unde ar rezulta că Ioan Teodor Callimachi a fost tatăl luĭ Grigore şi al mitropolituluĭ Gavriil. Este însă constant că mitropolitul Gavriil a fost frate şi nu fiŭ al luĭ Ioan Teodor Callimachi şi deci fata luĭ Ioan era nepoată de frate şi nu sora mitropolituluĭ Gavriil. Dar această chestiune nu atinge dovada pe care d-l Alexandru Papadopol vrea s-o scoată din înmormîntarea acestor femeĭ din familia Callimachi, în o mînăstire din ţinutul Orheiuluĭ, ca argument pentru originea acesteĭ familiĭ din acel judeţ. Acest argument însă nu este cît de puţin încheetor. Monahiile din familia Callimachi aŭ fost îngropate la Ciurul, în ţinutul Orheiuluĭ, nu fiind-că ţinuse ca oasele lor să odihnească în locul lor de baştină, ci din cauză că eraŭ călugăriţe la acea mînăstire.

Un temeiŭ mult maĭ puternic pentru originea cîmpulungeană a familieĭ Calmăşul reiese dintr-un document descoperit de curînd de d-l T. V. Stephanelli, care ridică aproape orĭ-ce îndoială asupra loculuĭ de unde să trag Callimachiĭ. Acest document este o mărturie dată de maĭ mulţĭ oamenĭ bătrînĭ din Cîmpulung, şi care oamenĭ sînt toţĭ contimpuranĭ cu Ioan Teodor Calmăşul şi cu mitropolitul Gavriil Callimachi, ceia ce dă o valoare însemnată spuselor lor. Prin ia să atestă, către mitropolitul Gavriil al Kievuluĭ, că familiile Călmăşenĭ, Erhăneştĭ şi Bănuleştĭ „treĭ neamurĭ dintr-un bătrîn, sînt neamurĭ vechĭ din patria aceasta ; în care Măria Sa Ioan Vodă Calmăşul şi preaosfinţia sa Kiriu Kir reposatul Gavriil mitrodolit al Moldoveĭ, fratele Măriei Sale Ioan, tot de aicea aŭ fost (adecă din Cîmpulung) din neamnl acela maĭ sus numit“ [35]).

Această mărturie provocată de cererea luĭ Gavriil mitropolitul Kievuluĭ, care era şi el din unul din aceste neamurĭ, aduce o nouă şi puternică dovadă a origineĭ cîmpulungene a familieĭ Callimachi.

Incheiem decĭ acest capitol cu următoarele rezultate dobîndite din cercetarea ce am făcut-o :

---

35. Th. Stephanelli, *Origina luĭ Ioan Teodor Callimachĭ (Calmăşul)* în *Arhiva* din Iaşĭ, VII 1896, p. 358, la *Documente* No. XXVIII.

I. Familia Callimachi e de origină romînească.

II. Incepătorul cunoscut al acesteĭ familiĭ, Teodor Calmăşul, era boer de treapa a doua [36]), vornic de Cîmpulung şi om înstărit.

III. Locul de sălăşluinţă al acesteĭ familiĭ este Cîmpulung din Bucovina actuală.

36. Că nu era din treapta întîia, să vede din aceia, că familia Călmăşenilor nu este trecută în lista familiilor marĭ boereştĭ moldovene, alcătuită de Cantemir. V. *Descriptio Moldaviae*, p. 114.

CAPITOLUL II

IOAN CALLIMACHI

DOMNUL MOLDOVEI

Dintre fiiĭ luĭ Teodor Calmăşul, cel maĭ însemnat a fost, fără îndoială, fiul săŭ cel de al doilea, Ioan. Zicem fiul săŭ cel de al doilea, cu toate că Ioniţă Canta ne spune că Ioan era fiul cel maĭ mare al luĭ Teodor Calmăşul [37]; însă Andreas Wolf, medicul mitropolituluĭ Gavriil, care trebuia în această însuşire să cunoască mult maĭ bine împrejurările, ne spune că Gavriil era frate maĭ mare al luĭ Ioan [38].

Ioau Calmăşul este unul din Romîniĭ ceĭ excepţionalĭ, care-şĭ apropriase întinse cunoştinţĭ în descursul viaculuĭ trecut. Deşi el nu a lăsat nicĭ o urmă teoretică a învăţătureĭ sale, totuşĭ nu poate fi îndoială, că el a fost unul din oameniĭ ceĭ maĭ luminaţĭ aĭ timpuluĭ săŭ, de oare-ce el ajunge din simplu boer de Cîmpulung, mare dragoman al împărăţieĭ turceştĭ. Greciĭ din Constantinopole monopolizase acest post, şi este destul de extraordinar ca uu Romîn să-şĭ deschidă calea către asemenea înaltă poziţie. Ioan Calmăşul trebue să fie avut

---

37. *Letopiseţe* III p. 185.
38. Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, II. Theil, p. 183, nota h; „der gelehrte Mitropolit Gabriel Callimachi, welcher der älteste Bruder dieses Woewoden war“. II, p. 19, nota m: „der damalige Mitropotolit Gabriel Callimachi, dessen Gausarzt ich var“.

însușiri cu totul afară din cale, spre a putea răzbi pe puternicii săi concurenți a-i îndepărta și a le lua locul. De aceia ne și spune rezidentul german Penkler că Ioan Calmășul „fiind un om strein și ajungînd în un post atît de însemnat, pe care de mai mult timp, numai familiile cele mai mari și mai cu vază ale Fanarioților din Constantinopole aveau dreptul a-l ocupa, el să expuse la multe prigoniri și dușmănii din partea acestor oameni, și dacă să menținu în postul său, aceasta o datori numai favoarei de care să bucura la Reis-Efendi“ [39]).

Inainte însă de a expune cele ce să știu despre Ioan Teodor Callimachi ca dragoman al Porței Otomane, vroim să amintim ceva din tinereța lui, după un document de curînd publicat de d-l Ioan Tanoviceanu. Acest document conține apărarea hatmanului Ioan Neculcea, vestitul cronicar al Moldovei, făcută de el înaintea divanului, pentru redobîndirea moșiilor sale, confiscate de N. Mavrocordat. In acea apărare, Neculcea spune între altele: că nu domnul său Dimitrie Cantemir și cu dînsul fusese pricinuitorii plecărei Moldovenilor către Ruși, ci încă de pe timpul lui Mihai Racoviță (1709—1711) fusese trimiși 50 de feciori de boeri în Rusia, spre a arăta lui Petru cel Mare un model de armată moldovenească ce era să vină țarului în ajutor. Intre aceștia era și unul Calmășul [40]), care nu poate fi altul decît Ioan fiul lui Teodor, de-oare ce acei feciori de boeri trebuiau să fie oameni tineri, precum de sigur era pe acea vreme Ioan, care vre-o șase ani după aceia pleacă la Constantinopole, trimis în cancelaria fratelui domnului, la Ioan Mavrocordat dragomanul, de Neculai, domnul Moldovei, înainte de 1716. Acest tînăr trebue să fi fost zdravăn și chipeș—însușire fizică la tot neamul Callimachi — pentru a fi trimis de Racoviță lui Petru cel Mare, care brobă despre armata ce o aduna în ajutorul Rușilor [41]).

---

39. Raportul lui Penkler din 1761 în Hurmuzaki, *Fragmente*, V, p. 108.

40. Doc. nedatat de la Mihai Racoviță (a 3-a domnie după Cantemir și N Mavrocordat 1716—1727) în articolul *Un Document istoric* de Ioan Tanovicianu în *Arhiva* IV, p. 339 *Doc.* sub N. I.

41. Intr-adevăr portretul lui Ioan Callimachi, ca domn, la o vîrstă înaintată, arată, încă aceleași însușiri.

Ioan Callimachi îşĭ adunase însă pînă la acea vreme şi oare-care cunoştinţĭ. Cronicarul Canta ne spune anume că tatăl săŭ, Teodor Calmăşul, îl trimesese de copil la şcoala din Lemberg, unde el învăţase latineşte şi leşeşte. Cunoştinţa acesteĭ de pe urmă limbĭ fu cauza înălţăreĭ luĭ Callimachĭ. Poarta avînd pe atuncĭ multe daraverĭ cu Poloniĭ, doreaŭ să aibă pe cine-va pe lîngă dragomanĭ care să cunoască şi această limbă [42]), şi cînd veni în Moldova, Neculaĭ Mavrocordat, fratele acestuia, Ioan, fiind mare dragoman, Neculaĭ preţuind învăţătura tînăruluĭ Calmăşul, l-a trimis la fratele săŭ la Constantinopole, unde deşteptul moldovan îşĭ însuşeşte în curînd şi cele-lalte limbĭ trebuitoare dragomanuluĭ anume: turcească, franceza, italiana şi elina. Cînd să întîmpla să lipsască dragomanul Mavrocordat, Calmăşul îĭ ţinea locul cu mare destoinicie, ast-feliŭ că în curînd îşĭ făcu reputaţia unuĭ om vrednic şi priceput în treburĭ. După ce Ioan Mavrocordat este însărcinat cu domnia Munteniei, în timpul prindereĭ frateluĭ săŭ Neculaĭ de către Nemţĭ, vine la dragomanat Grigore Ghica, care ocupă acest post 11 anĭ, pînă la 1727, cînd este numit domn în Moldova. In acest restimp Calmăşul îndeplineşte tot funcţiunea de subdragoman. Aşa să explică cuvintele cronicaruluĭ Ioan Canta, care spune: „că Ioan Teodor rămase în trebile terzimănieĭ la Grigore Vodă 11 anĭ“ [43]). Cronicarul anticipează luĭ Grigore Ghica titlu de voevod,

---

42. Această împrejurare ne este cunocsută din scriitorul grec *Stamatiadi* op. c. p. 125. El pune însă prima intrare a luĭ Callimachi în slujba dragomanatuluĭ pe timpul domnieĭ luĭ Gr. Ghica în Moldova, pe cînd fratele săŭ Alexandru era dragoman. Ioan Canta *Lepotiseţele* III, p. 184. urcă mergerea luĭ Callimachi la Contrantinopole pe timpul luĭ Neculaĭ Mavrocordat, tocmaĭ pe cînd era dragoman fratele acestuia Ioan, şi atribue întrebuinţarea luĭ Callimachi în afacerile dragomănieĭ, cunoştinţeĭ sale a limbeĭ latineştĭ. Noĭ credem că trebue admis cu Ioan Canta, ca maĭ bine informat despre imprejurările moldoveneştĭ, că Ioan Calmăşul fu trimes la Constantinopole de Neculaĭ Mavrocordat, dar că această favoare o dobîndise nu numaĭ din cauza cunoştinţeĭ sale a limbeĭ latineştĭ, ci şi din aceia a limbeĭ leşeştĭ. In această privire dăm crezare şi luĭ Stamatiadi, fiind vorba de lucrărĭ din Constantinopole.

43. *Letopiseţele,* III, p. 184.

în timpul dragomanuluĭ săŭ, adecă vrea să spună că Ioan Calmăşul a rămas în trebile terzimănieĭ 11 anĭ la Grigore Ghica, care maĭ tîrziŭ deveni domn în Moldova; căcĭ de alt-feliŭ ce înţeles ar fi putut să aibă ca să fi fost Callimachi în trebile terzimănieĭ la Grigore Vodă 11 anĭ? Voevoziĭ romînĭ nu aveaŭ doar terzimanĭ. Cînd Grigore Ghica ocupă tronul Moldoveĭ, el este înlocuit în marele dragomanat de fratele săŭ Alexandrn Ghica, care păstrâ acest post pînă la 1739 cînd fu tăiat de Turcĭ, cu prilejul păceĭ de la Belgrad. Callimachi cum îşĭ schimbase acuma Călmăşul, numele, dădu măsura puterilor sale în timpul tocmaĭ ce şeful săŭ era ocupat cu tratările de pace, maĭ întîiŭ la congresul de la Nimiroff, maĭ apoĭ la acel de Belgrad. La moartea luĭ Alexandru Ghica, Callimachi este el însuşĭ rînduit în postul de mare dragoman în anul 1741. In o scrisoare a luĭ, către fratele săŭ Dumitraşcu din Maĭ 1740, el subsamnă „fratele dumitate Ioan Teodor“ fără a adăugi titlu de mare terziman, precum o face tot-dea-una în scrisorile de maĭ tîrziŭ[44]).

Croricarul Canta ne spune însă că Grigore Ghica, cînd fu rînduit la domnie în 1727, luâ cu sine în Moldova pe Ioan Callimachi şi l-aŭ boerit, făcîndu-l logofăt al III-lea; că în timpul cît a fost în această boerie, el a lucrat pentru a împăca pe Tătariĭ din Bugeag cu hanul Crimeeĭ, şi că Grigore Vodă văzînd vrednicia luĭ l-a făcut medelnicer mare şi apoĭ capu-chehaia, trimeţîndu-l la Ţarigrad la dragomanul, fratele săŭ [45]). Această întrerupere a petrecereĭ luĭ Ioan Callimachi în Constantinopole să poate primi, deşi în nicĭ un document cunoscut al răstimpuluĭ dintre 1727—1733, cît a domnit Grigore Ghica în Moldova, nu întîlnim nicĭ un medelnicer cu numele de Callimachi saŭ Calmăşul.

In orĭ-ce caz la 1741 Ioan Calmăşul saŭ Callimachi ajunge mare dragoman [46]) şi poartă această dregătorie pînă la 1751, cînd este îndepărtat pentru puţin timp

44. Scrisorile I şi II în articolul d-luĭ Al. Callimachi citat din *Arhiva* VI, p. 239 şi 240. *Docum.* No. IV şi V.
45. *Letopiseţele*, III, p. 184.
46. Raportul luĭ Penkler din 17 Septemvrie 1741, Hurmuzaki, *Fragmente*: „Iohann Kallimaki, ein geborner Pollak, wie

din ia, printr-o intrigă urzită în Constantinopole, în următoarele împrejurărĭ, pe care ni le povesteşte bine informatul ambasador german Penkler, în cîte-va din rapoartele sare: „Pe Grigore Vodă îl îngrija mult viitorul fiuluĭ săŭ, pe care voia să-l asigure prin jertfirea unuĭ prieten, pe care-l aruncă peste bord fără a sta mult timp la gîndurĭ. Fiindcă de vre-o jumătate de viac principiĭ dunărenĭ eşeaŭ maĭ ales din dragomanat, apoĭ asupra aceşteĭ dregătoriĭ îşĭ puse principele ochiĭ, pentru al II-lea al săŭ fiŭ, trebuind să-ĭ deschidă calea către tron. Dar nŭ numaĭ cu prieteniă, ci şi cu înrudirea întră dorinţa prinţiară în conflict. Grigoraşcu Ghica, fiul decapitatuluĭ Alexandru şi nepotul luĭ Grigore Ghica, umbla şi el după acel post, şi credea că are maĭ multe drepturĭ asupra luĭ ca moştenitor al nenorocituluĭ săŭ părinte. Încă de maĭ înainte arătase acest nepot de domn şi stăruitor, dorinţa de a urma cînd-va dragomanuluĭ Ienachi Callimachi, de o camdată însă el umbla ca ceĭ puţin să-ĭ fie asociat. In acest scop el vizita pe ambasadoriĭ europenĭ, căuta să le dobîndească favoarea, şi ca să întindă şi să atragă simpatiile lor şi asupra familieĭ sale, înştiinţându-ĭ despre căsătoria luĭ, cu care prilej Penkler îl şi dărui în chip potrivit. Callimachi însă privea cu ochĭ bunĭ aceste demersurĭ ale urmaşuluĭ săŭ prezumtiv, întru-cît el avea o mare consideraţie şi recunoştinţă către familia decapitatuluĭ Alexandru Ghica, de la care să trăgea propriul săŭ noroc[47]) In această îndoită luptă ştiŭ ghibaciul Grigore Vodă în curînd să-şĭ găsască drumul, şi fără aşteptare, el triumfă ca prin o putere ascunsă asupra prietenuluĭ trădat şi înlăturatuluĭ nepot. Deodată şi fără nicĭ o învinuire, cercetare, saŭ măcar presupunere asupra jertfeĭ, Callimachi este chemat într-o noapte tîrziŭ la Poartă (18 Iunie 1751), aruncat în închisoarea cea hotărîtă numaĭ pentru făcătoriĭ de rele, pus în fiere şi împiedicat de la orĭ-ce comunicare cu exteriorul. Aceiaşĭ soartă lovi în acelaşĭ moment

---

er wenigstens vorgab, wurde Pfortendolmetsch." Tot anul 1741 este dat şi de Ath Comnen Ipsilanti *τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν* p. 349. Stamatiadi *l. c.* p. 124 pune 1740, însă evident greşit.

47. Raportul luĭ Penkler din Ianuarie 1749, Hurmuzaki, *Fragmente* V, p. 172.

și pe patriarhul. Vizirul furios osîndi pe ambiĭ prinșĭ la moarte, dobîndi pentru a eĭ îndeplinire porunca sultanuluĭ și să pregătea a da pe ambiĭ învinuițĭ pe mîna călăuluĭ. Interpunîndu-să însă chehaia mareluĭ vizir ce era prieten dragomanuluĭ, apoĭ capuchehaia luĭ Grigore Vodă ce era în bune relațiĭ cu cîțĭ-va favorițĭ aĭ seraiuluĭ, precum și alte cîte-va persoane, ele izbutiră a obținea, deși numaĭ cu mare greutate, ca moartea să fie schimbată în surgun. Ca loc de surgunire fu desemnat pentru dragoman, indepărtatul Alger și numaĭ după multe rugăciunĭ și mulțĭ banĭ vărsațĭ, el fu schimbat pe Tenedos; iar patriarhul fu relegat la muntele Atos. La vestea cea dintîĭ a acestor dizgrațiĭ atît de neașteptate, li să căută o pricină în afacerea cea neplăcută a Cipruluĭ, al căruia veniturĭ formaŭ un adaos la leafa mareluĭ vizir. Locuitoriĭ grecĭ aĭ acesteĭ insule să jăluise de maĭ multe orĭ cu amărăciune la marele vizir în contra guvernorilor și a perceptorilor așezațĭ în insulă; nu căpătase însă nicĭ odată vre-o ușurare și îșĭ atrăsese numaĭ mînia mareluĭ dregător. Spre a-l împăca pe acest din urmă, să însărcinase patriarhul și dragomanul a determina pe locuitorĭ să nu maĭ rîdice asemenea tînguirĭ, cu atît maĭ mult că și eĭ eraŭ amestecațĭ în acele daraverĭ. Cu toate acestea, cîțĭ-va Ciprioțĭ răutăcioșĭ, travestițĭ în călugărĭ, să jăluiră la sultanul în potriva mar reluĭ vizir, că acesta în loc de ale asculta plîngerile, afi rupt hîrtiile înaintea lor chiar. Sultanul comunicînd această tînguire viziruluĭ și făcîndu-ĭ o aspră mustrare, acesta să înfurie așa de cumplit încît îșĭ răzbună în chipul arătat asupra celor două personage însărcinate cu pacificarea insuleĭ [48]). Incurînd însă să lămuriră înprejurările, și opinia publică reveni asupra înșălăreĭ sale, cînd 3 zile după aceia, al doilea fiŭ al luĭ Grigorie Vodă,

---

48. Așa este chiar explicată căderea luĭ Callimachi de Atanasie Comnen Ipsilanti, care însă pune greșit această dizgrație ca întîmplată în anul 1752 (*loc. c.* p. 306, pe cînd dragomanul ce era mult maĭ bine informat pune data preciză de 18 Iunie 1751 și indică adevăratul motiv al catastrofeĭ. Vezĭ și Hammer *Histoire de l'Empire Ottomane.* Trad. Dochez III p. 537. Raportul luĭ Penkler din 22 Iunie 1751 în Hurmuzachi, *Fragmente* V, p. 173—175, pune dizgrația luĭ Callimachi tot în 1751.

un tînăr ca de 23 anĭ, fu chemat de vizir la Poartă, numit dragoman şi îmbrăcat cu caftan de onoare. Dizgraţia ambilor bărbaţĭ era numaĭ tristul rezultat al uneĭ intrigĭ tot aşa de fin combinate, pe cît şi de crud executate, intrigă urzită de Grigorie Vodă, cu ajutornl socruluĭ săŭ Iacobachi Rizu şi cu cheltuiala de o sută de pungĭ (50,000 de leĭ), pentru a răsturna pe Callimachi şi a-l înlocui cu tînărul fiŭ de principe, ginerele luĭ Rizu [49]).

De aceia şi stătuse tînărul principe în apropiere, spre a putea să să arăte la Poartă, la momentul oportul; de aceia să şi adunase atît de urîte acuzărĭ contra luĭ Callimachi, în dosul cărora trădarea către prieten şi rudenie [50]) căuta să să ascundă saŭ cel puţin să să facă necunoscută. Pentru interesul curţiĭ din Viena, îndepărtarea luĭ Callimachi era o însemnătoare pierdere. Nimenea însă nu regreta maĭ mult îndepărtarea luĭ Callimachi decît Reis-Efendi, care avea în el un om de încredere şi un ajutor ghibaciŭ şi iscusit [51]). Maĭ adaogă ambasadorul că neexperienţa luĭ Grigore Ghica tînărul dragoman, era aşa de mare că vizirul să văzu nevoit a-ĭ da maĭ întîiŭ ca ajutor pe unul Lukaki, după aceia ca al doilea ajutor pe Iacobachi Rizu socrul săŭ [52]). Că Ioan Callimachi a pierdut pentru cît-va timp postul de dragoman, să vede şi de pe un document eliberat luĭ, de Constantin Racoviţă voevod în 1751, prin care i să hărăzesc maĭ multe privilegiĭ. Prin acest document, Domnul spune că: „de vreme ce dumnealuĭ *Ienachi Callimachi ce aŭ fost mare terziman*, fiind că aŭ slujit maĭ înainte vreme la prea înălţata Poartă, la multe trebuinţe

49. Nu credem că Penkler să comită greşala de a da pe fiul luĭ Gr. Ghica ca ginere al luĭ Iacobachi Rizu, cînd este cunoscut că ginerele acestuia era fiul frateluĭ luĭ Grigorie Ghica, Alexandru dragomanul cel decapitat. Noĭ am pune maĭ curînd încurcătura pe sama rezumăreĭ documentelor de către Hurmuzachi, căcĭ ne vine greŭ a crede ca Penkler să fi făcut asemenea confuzie.

50. Pentru înrudirea arătată că ar lega pe Ghica cu Callimachi, să ştie că mama luĭ Ioan Callimachi, soţia luĭ Teodor, a fost o Ghiculeasă. Vezĭ maĭ jos arborele genealogic Notiţa No. 1.

51. Raportul luĭ Penkler citat maĭ sus.

52. Eroarea de maĭ sus să repetă.

şi folosul ţăriĭ, iată dar avînd dumnealuĭ la ţara aceasta siliştea Stănceştĭ şi Iepureniĭ de la ţinutul Botoşenĭ" apoĭ îĭ hărăzeşte scutirea a 150 de vite, 500 de oĭ şi 1000 de stupĭ de orĭ-ce dare; să maĭ aibă voe a aduce de peste hotar 20 oamenĭ streinĭ iarăşĭ scutiţĭ de bir, şi să maĭ fie apărat de caĭ de olac, de conac, de podvod, şi cherestea. Pentru dobîndirea acestor scutirĭ, Ioan Callimichi stăruise din surgunul săŭ la Racoviţă ca să i să hărăzască.

Ioan Calimachi însă nu stă mult timp îndepărtat din dragomanatul cel mare. Nedestoinicia înlocuitoruluĭ săŭ, neajunsurile ce proveneaŭ din faptul că prin cele două ajutoare ale luĭ, secretele diplomatice ale Porţeĭ să destăinniaŭ maĭ uşor; aceste împrejurărĭ unite cu neînlăturatele bacşişurĭ, readuc pe disgraţiatul dragoman iar în favoarea şi anume în 1752, după cum ne-o spune tot Penkler într-un raport al săŭ din 16 Octomvrie al aceluĭ an: „Relaţiile Porţeĭ Otomane cu puterile streine nu fură zdruncinate prin desele schimbărĭ de dregătorĭ înalţĭ ce să întîmplară în aceste timpurĭ şi anume acele ale Austrieĭ cu Turcia rămaseră şi în acest restimp tot prietenoase, la care contribuiră mult şi darurile pe care Penkler nu înceta de a le împărţi luĭ Reis-Efendi şi altor miniştri. Prietenia să întări încă maĭ mult, atuncĭ cînd Callimachi fu numit din noŭ ca dragoman, de oare-ce el readuce neatinsă, din surgun, plecarea sa favorabilă păceĭ şi curţeĭ din Viena, şi o dovedi la cea întîiŭ reîntrare a luĭ în dregătorie. Fiind-că era o regulă ca un dragoman al Porţeĭ să nu poată vizita pe un ambasador strein fără porunca eĭ anumită, apoĭ Callimachi să folosi de prilejul uneĭ poftirĭ din partea luĭ Isac-Aga, capul vămilor, pentru ca în trecerea către casa luĭ, să intre în grabă pentru cîte-va momente la internunţiŭ, care locuia în apropriere şi să-l asigure despre continuarea intenţiunilor sale cele bine-voitoare către curtea împărătească. Dacă el îndrăzni să facă un aşa pas, aceasta fu numaĭ fiind că ştia că Poarta era pe atuncĭ foarte prietenă Austrieĭ şi că nu să va supăra pentru vizita luĭ" [53]).

53. Raportul luĭ Penkler din 16 Octomvrie 1752 în Hurmuzaki, *Fragmente* V, p. 182.

Ca o confirmare a arătăreĭ luĭ Penkler, găsim pe Callimachi subsemnînd în scrisoarea sa către fratele său Dumitraşcu din 24 Decemvrie 1752, iarăşĭ: fratele dumitale Ioan vel terziman [51]).

Din al doilea al său dragomanat, Ioan Callimachi trece în 1758 la domnia Moldoveĭ. Dacă facem socoteala anilor cîţĭ aŭ stat Callimachi în Constantinopole, găsim aproximativ următoarele răstimpurĭ: de la Neculaĭ Mavrocordat pînă ce Grigore Ghica ajunge domn în Moldova, cînd îl ia cu sine în ţară, 1715—1727=12 anĭ. De la trimiterea luĭ de Grigore Ghica la fratele său Alexandru pînă la suirea luĭ în domnie 1732—1758=26 anĭ; în totul deci 38 de anĭ petrecuţi în părţile răsăritene, şi maĭ ales în Constantinopole. Această cifră este un minimum; căcĭ dacă el fu trimis de Mavrocordat şi de Ghica cu cîţĭ-va anĭ maĭ înainte în Constantinopole, ca ajutor la fraţiĭ lor, dragomaniĭ de atuncĭ ceia ce este cu atît maĭ probabil cu cît el însuşĭ va fi stăruit spre aşa ceva, atuncĭ să urcă timpul petrecereĭ sale în părţile greceştĭ la maĭ mult de 40 de anĭ. Şi cu toată această îndelungată înstreinare, Ioan Calimachi care învăţase atîtea alte limbĭ, nu uitase pe a luĭ; el nu să grecizase pînă într-atît încît să-şĭ uite graiul. Dovada învederată o avem în scrisorile sale către fratele său Dumitraşcu, dintre aniĭ 1740—1757, scrise toate într-o verde şi ncaoşă limbă romînească. Aşa bunăoară în ultima luĭ scrisoare păstrată, din 10 Octomvrie 1757, el scrie: „Cinstit şi iubit frate, multă şi fericită sănătate poftesc dumitate de la mila luĭ Dumnezeŭ cu toată frăţasca casa dumitale. Noĭ toţĭ însă ne aflăm sănătoşĭ. Zahareaua a venit bine, iarăşĭ tot cu Oprişanu, dar mi s-aŭ jăluit că nu-ĭ prea cruţăm bătrîneţile, că şi an tot el a venit. L-am mîngîiat însă că să va face căpitan la

51. Articolul citat al d-luĭ Al. Callimachi în *Arhiva* VI, p. 244. *Dco.* sub No. IX. Testamentul luĭ Mateĭ Ghica Voevod din anul 1751 şi testamentul luĭ Constantin Racoviţă Voevod din anul 1756 nu maĭ scrie: „Ienache Callimachi *ce aŭ fost marele Târziman*" ci: „De vreme ce Dumnealuĭ Ianacachi Callimachi, *marele Târziman*, de apururea să află slujind prea puternicilor stăpînilor noştri, la prea înălţata Poartă cu multă silinţă şi osîrdie la multă trebuinţă şi folos ţăreĭ". *Doc.* sub No. XI şi XII.

Ropce. Silește dar și dumneata, frate, ca să să facă la locu luĭ, ca să-șĭ odihnească bătrînețile, etc.“ [55])

Asupra vieții intime a luĭ Ioan Callimachi, pe cînd era dragoman în Constantinopole, avem cîte-va știrĭ în memoriile baronuluĭ de Tott, care fiind delegat pe lîngă ambasadorul francez De Vergennes în 1755, merge să vadă într-o zi pe Callimachi la o vilă a luĭ de lîngă marea, unde locuia. De Tott ne spune că „familia luĭ Callimachi să compunea din bătrînul dragoman, ale căruia cunoștințĭ rutiniere să mișcaŭ într-o minte greoae, foarte neștiutoare și care poseda ca limbă streină numaĭ o proastă italiană. Pe lîngă dragoman maĭ vorbește agentul francez de soția luĭ Callimachi care din corespondența acestuia știm că să numea Ralița, spunînd despre ia că ar fi maĭ tînără ca dînsul și că frumusețea eĭ trecută fusese înlocuită cu un aer măreț; că ia ducea gospodăria și făcea onorurile caseĭ cu un feliŭ de bunănate care ascundea slab mîndria de a fi, prin postul bărbatuluĭ eĭ, cea întîĭ persoană din națiunea eĭ. Maĭ vorbește De Tott despre copiiĭ dragomanuluĭ și anume despre două fete și doĭ băețĭ, ale căror nume nu le arată. Vom raporta spusele luĭ asupra lor la biografia fie-căruia din eĭ. Maĭ descrie agentul bogăția caseĭ luĭ Callimachi, în care petrecu chiar o noapte, casă organizată după sistemul din Constantinopole, impodobită cu stofe scumpe și cusuturĭ de preț. După ce descrie cu amănunțimĭ podoabele patuluĭ în care era să doarmă, adaogă: „un mic turn octogonal de abanos, încrustat cu sedef, forma un feliŭ de masă pusă lîngă pat. Pe ia să afla un mare sfeșnic de argint cu o lumînare de ceară galbenă naltă de treĭ picioare și de diametru cît latul mîneĭ, a căreia muc gros ca degetul, scotea un gros fum. Treĭ farfurioare de porțelan, pline cu dulceață de trandafirĭ, de floare de alămîe și de coajă de chitru, o mică lingurită de aur, cu mănunchiul de baga, precum și un

---

55. Scrisoarea publicată în *Arhiva*, art. citat al d-luĭ Alex. Callimachi, VI, p. 249. *Doc.* sub No. XIV. Necunoscînd aceste scrisori, cînd scriam volumul al V din *Istoria Romînilor*, p. 144, admisesem că Ioan Callimachi să grecizase în Constantinopole, presupunere în destul de firească despre un om ce stătuse deștărat maĭ bine de 40 de anĭ.

vas de cristal plin de apă, încunjuraŭ lumînarea, care trebuia să ne servească peste noapte". De Tott ne spune că a dormit foarte răŭ din cauza cusuturilor de fir ce să aflaŭ pe perne, pe care în zadar întinsese nişte batiste pentru a nu i să imprima în obraz. A doua zi să duseră la o petrecere în Asia spre a păscui, de la care să întoarseră spre a sta la masă. La întoarcere maĭ multe dame grece poftite sosiră. Prînzul era servit după modul francez, masă rotundă, scaune prin prejur, linguri şi furculiţĭ; nimic nu lipsea decît obiceiul de a să sluji cu ele; am văzut o femee în timpul prînzuluĭ, luînd măslinele cu degetele şi înfigîndu-le în furculiţă, le mîncă apoĭ franţuzeşte. Am maĭ observat că acelaşĭ pahar de vin fu trecut din mînă în mînă la toţĭ comeseniĭ. După prînz, în care bogăţia predomni maĭ mult decît eleganţa şi curăţenia, mesenii să aşternură pe sofaua aceleiaşĭ sălĭ unde mîncase, spre a lua cafeaua şi ciubucul. Cătră sară toată compania să coborî spre a lua aer la port pe zidul ce să înainta în marea, pentru a uşura apropierea corăbiilor. Luna începea să să arăte şi liniştea îndemna la o preumblare pe apă, cînd deodată să vesti venirea luĭ Bostangi-Başa. Şoareciĭ sînt maĭ puţin grabnicĭ la apropierea pisiceĭ, de cum să ascunseră toate femeile din societatea noastră, afară de femeia dragomanuluĭ şi soţia mea, care singure susţinură aspectul acestuĭ mare ofiţer. Urmarea povestireĭ luĭ De Tott să rapoartă iarăşĭ la fata cea maĭ mică a luĭ Callimachi şi la scenele petrecute între ia şi logodnicul eĭ, care le vom reproduce la biografia Marieĭ, fiiceĭ mezine a luĭ Callimachi [56]).

Aprecierile luĭ De Tott asupra cunoştinţelor dragomanuluĭ sînt desigur nedrepte, căcĭ numaĭ cu o proastă italiană nu ar fi putut îndeplini dregătoria luĭ de dragoman, franceza fiind pe atuncĭ limba diplomatică, fără cunoştinţa căreia, dintre cele apusene, nicĭ nu să poate gîndi îmbrăcarea unuĭ asemenea post. Dar Callimachi era bătrîn, probabil puţin comunicativ şi în aprecierile baronuluĭ de Tott avem în orĭ-ce caz numaĭ rostirea uneĭ impresiunĭ momentane, pe cînd am văzut că ma-

56. Baron De Tott *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Paris 1785, I, p. 57—63.

rele preț ce punea pe el ambasadorul german lasă a presupune nişte însuşirĭ maĭ de samă. Apoĭ arătările cronicaruluĭ Ioan Canta sînt întărite încă de un izvor demn de credință, Atanasie Comnen Ipsilanti, care spune că Ioan Callimachi cunoştea o sumă de limbĭ [57]). Nu maĭ puțin şi Stamatiadi arată că Ioan Callimachi era un om învățat şi practic; cunoştea maĭ multe limbĭ, era înțelept şi adînc cunoscător în ale politiceĭ; într-un cuvînt cu totul vrednic a îndeplini slujba ce i să încredințase [58]).

Să cercetăm acuma daraverile politice, la limpezirea cărora Callimachi trebui să întrebuințeze a luĭ activitate. Nu ne vom ocupa decît de partea aceia a lucrărilor luĭ Callimachi, în care el avu un rol hotărîtor, anume acea care cade în timpul dragomanatuluĭ săŭ, şi nu acea în care el era învățatul ajutor al altor dragomanĭ.

In anul 1741, cînd Ioan Callimachi devine mare dragoman, Poarta încheiasc cu Rusia şi cu Austria pacea de Belgrad, care răpusese capul predecesoruluĭ luĭ Callimachi, Alexandru Ghica. Pacea să încheiesă; însă tragerea limitelor pe tărîm pricinuiră încă lungĭ desbaterĭ, adeseorĭ chiar certe sîngeroase şi nu lipsise mult ca să să încingă chiar un noŭ războiŭ pentru limpezirea păceĭ încheiate. Turciĭ eraŭ cu atît maĭ dispuşĭ a nu ceda din pretențiile lor, că tocmaĭ pe atuncĭ (1740) murise împăratul german Carol al VI-lea şi toată lumea să aştepta la izbucnirea războiuluĭ pentru succesiunea la tronul Austrieĭ, lăsat de împăratul reposat fiiceĭ sale Maria-Tereza. Un renegat austriac, Marchizul de Boneval ce devenise paşă turcesc, împingea maĭ ales pe Poartă la împotrivire şi o îndemna chiar a începe războiul contra împărăteseĭ, ce era să fie în curînd atacată de pretendențiĭ la tronul german şi de puterile ce-ĭ susțineaŭ. De mare ajutor fără Marieĭ-Tereze bunele legăturĭ pe care ambasadoriĭ austriacĭ din Constantinopole le încheiase cu noul dragoman, încă din timpul cînd era ajutor, şi Ioan Callimachi îşĭ interpuse toată influența

57. *Τὰ μετὰ τὴν αλῶσιν*, p. 377.
58. *Σταματιάδης*, l. c. p. 125.

luĭ, spre a reţinea pe Turcĭ de la ruperea păceĭ de abia încheiate.

Cu Rusia executarea tratatuluĭ de Belgrad aduseră de asemenea marĭ greutăţĭ. Maĭ întîiŭ din pricină că Rusia să supărase pe Poartă pentru încheierea unuĭ tratat defensiv cu Svedia îndreptat în contra eĭ; apoĭ fiind că fie-care din cele două părţĭ contractante, din care Rusia era obligată la dărîmarea Azovuluĭ, iar Poarta la recunoaşterea titluluĭ de împărăteasă ţarineĭ Elisabeteĭ, cerea de la ceialaltă îndeplinirea prealabilă a îndatorireĭ luată asupra eĭ. Atacul Silezieĭ din partea luĭ Frideric al II-lea şi stăruinţele sale ca Poarta să declare războiŭ Austrieĭ, aliata electoruluĭ Bavarieĭ, rivalnl Marieĭ Tereze, complica încă situaţiunea. Callimachi îşĭ dădu toate silinţile spre a împiedica războiul, pe care Poarta l-ar fi purtat numaĭ în folosul puterilor stăruitoare; dar el avea de luptat cu foarte marĭ gceutăţĭ, maĭ ales cu stăruinţele interesate ale Franţieĭ şi Prusieĭ. Să înţelege de la sine că rezidentul german Penkler să silea din răsputerĭ, a menţinea pe Callimachi în aceste bune dispoziţiĭ, parte prin prezenturĭ precum era obiceiul prin împărăţia turcească, parte întărindu-ĭ convingerile politice. „Aceste uneltirĭ, scrie Hurmuzachi pe baza uneĭ depeşĭ a luĭ Penkler, analizată de el, putu acest din urmă să le combată cu atît maĭ uşor, cu cît dragomanul Porţeĭ Callimachi, care de la început chiar sprijini politica austriacă, stătea pe partea luĭ“ [59]).

In tot timpul complicaţiilor războiuluĭ de succesiune austriac, Callimachi fu un protivnic neîmpăcat al puterilor duşmane Austrieĭ, şi de aceia noĭ credem că în dizgraţia luĭ momentană din 1751, a trebuit să între în joc, pe lîngă baniĭ vărsaţĭ de Grigore Ghica şi intrigĭ de ale ambasadorilor Francieĭ şi Prusieĭ, cu atît maĭ mult că este cunoscut, că Grigore Ghica era un agent credincios al Prusieĭ şi al Svedieĭ, care căutaŭ să determine cu orĭ-ce preţ pe Poartă la războiŭ în contra duşmanelor lor respective, Rusia şi Austria. Reîntoarcerea luĭ în dragomanat să explică de asemenea prin revenireă Porţeĭ, după

59. Raportul luĭ Penkler din 3 Maĭ 1751, Hurmuzachi, *Fragmente*, V. p. 166.

un moment de șovăire, la politica cea sănătoasă de pace și neutralitate față cu un conflict european, în care ia nu avea nicĭ un interes. Indată ce Callimachi să întoarce în dragomanat, prima luĭ grijă fu de a convinge pe Reis-Efendi, de a nu da ascultare intrigilor Franțieĭ și a păstra maĭ departe bunele relațiĭ cu împărăteasa Austrieĭ. Internunțiul mulțumește dragamanuluĭ cu un dar de 300 galbenĭ pentru această intervenire [60]).

Ceĭ doĭ anĭ pe care Callimachi trebuia să-ĭ maĭ petreacă în dragomanatul cel mare 1756—1758, văzură acea curioază schimbare în mersul politiceĭ europene, în urma căreia, Franța deveni aliata Austrieĭ contra luĭ Frideric al II-lea în războiul de șapte anĭ. Politica Franțeĭ devenind de acolo înainte prietenoasă Austrieĭ, Ioan Callimachi intră în bune relațiĭ cu Franța și care îndrumează plecarea de maĭ tîrziŭ a intregeĭ familiĭ Callimachi către marea națiune latină. Ba în 1758, prin suirea luĭ Callimachi în scaunul Moldoveĭ, interesele țăriĭ sale venind în conflict cu Austria, el este nevoit să să îndepărteze de vechiul săŭ prieteșug către această putere. Cauzele acesteĭ schimbărĭ le vom vedea la expunerea domnieĭ luĭ Callimachi asupra Moldoveĭ.

* * *

Ioan Callimachi este rînduit ca domn în Moldova, atuncĭ cînd Constantin Mavrocordat fiind mazilit din Muntenia, Poarta trimite aicĭ în locul luĭ pe domnul Moldoveĭ, Scarlat Ghica, numind în locul acestuĭ din urmă pe dragomanul eĭ. Audiența solemnă a sultanuluĭ este obținuta de el în 26 Septemvrie 1758; dar să vede că încă din August să hotărîse numirea luĭ de-oare-ce un raport al ambasadoruluĭ francez De Vergennes din 1 August acelaș an, spune că: „Principele Moldoveĭ Scarlat Ghica care trece în Muntenia, este înlocuit prin dragomanul Porțeĭ“ [61]).

60. Raportul luĭ Penkler din 3 Iulie 1753, *Ibidem*, p. 184.
61 Raportul luĭ Schwachheim din 2 Octomvrie 1758, Hurmuzaki, *Fragmente*, V, p. 209 Raportul luĭ De Vergennes din 14 August 1758. *Documente privitoare la istoria Romînilor*, I, supliment I, p. 308.

Ioan Callimachi a domnit în Moldova doĭ anĭ şi nouă lunĭ [62]). Aŭ eşit decĭ din domnie pe la Iunie saŭ Iulie 1761. El intrase în cancelaria dragomanuluĭ pe la 1715. Dacă presupunem că să fi fost atuncĭ numaĭ de 25 de anĭ, — vîrstă probabilă, de-oare-ce pe la 1710 l-am văzut mergînd în Rusia, tînăr, în proba de armată trimisă de Mihaĭ Racoviţă ţaruluĭ Petru I, — atuncĭ pe la suirea luĭ în scaun la 1758, el trebuia să fi fost un bătrîn în vîrstă de 67—68 de anĭ; şi într-adevăr păharnicul Sion îĭ dă această vîrstă la urcarea luĭ în scaun [63]).

Fiind decĭ Ioan Callimachi om înaintat în vîrstă, el trebuia să găsască cam greŭ baniĭ trebuitorĭ pentru a face prezenturile obicinuite la înalţiĭ dregătorĭ aĭ Porţeĭ. Văzind această greutate, îl rugă pe vizir să rînduiască de capuchehae al Moldoveĭ pe Grecul cunoscut şi meşter în afacerile băneştĭ, doctorul Stavarachi. „Atuncĭ", ne zice Ienachi Cogălniceanu, „a chemat Poarta pe Stavarachi si l-aŭ îmbrăcat cu caftan, făcîndu-l baş-capuchehaia a Moldoveĭ şi a găsit banĭ de a dat şi a gătit pe domn de toate cîte îĭ trebuia cum să cade" [64]). Acest Stavarachi era de feliul săŭ un om iscusit; ştiuse prin arta luĭ medicală să-şĭ facă intrare la curţile tutulor celor marĭ. Influenţa luĭ îl făcu foarte căutat de toţĭ candidaţiĭ la domnie aĭ Ţărilor Romîne. Aşa îl găsim în însuşire de capu-chehaia a luĭ Mihaĭ Racoviţă, încă de pe cînd era domn în Ţara Muntenească (1741—1744) [65]).

Racoviţă era insă săpat de Constantin Mavrocordat domnul Moldoveĭ, şi acesta isbutisă să hotărască lucrul în favoarea luĭ, cînd capu-chehaile luĭ Mihaĭ Racoviţă, Stavarachi şi Manole Gelepu, fiind-că maĭ lipsiaŭ încă treĭ lunĭ de la treĭ anĭ de domnie al luĭ Racoviţă şi era tocmaĭ la strînsul veniturilor, „aŭ pornit amîndoĭ pe la toate porţile turceştĭ. Intra Stavarachi pe la Sultan, pe la Kaziscurĭ, căcĭ era foarte îndrăzneţ, însă maĭ mult cu meşteşug, că doftorea pe mulţĭ neluîndu-le nimic" [66]). Silinţele luĭ Stavarachi fură încununate cu izbînda, şi

62. Ath. Comnen Ipsilanti, l. c. p. 387.
63. *Arhondologia*, ed. Codrescu, Iaşĭ 1892, p. 140.
64. *Letopiseţele* III, p. 242.
65. Xenopol, *Istoria Romînilor*, V. p. 106.
66. En. Cogălniceanu în *Letopiseţe*, III, p. 203.

Mihaĭ Racoviţă putu să-şĭ împlinească aniĭ de domnie întregĭ şi să-şĭ strîngă neciuntite veniturile. Stavarachi întră curînd în legătură maĭ strînsă cu ţările romîne, de-oare-ce găsim pe fiul săŭ Iordache dăruit cu boeria de spătar în Moldova pe timpul luĭ Constantim Racoviţă (1753—1756) [67]. Cu ajutorul doctoruluĭ Stavarachi, om aşa de influent în trebile băneştĭ, ajunge decĭ Callimachi la tronul Moldoveĭ; cácĭ cu toată valoarea luĭ netăgăduită, cu toate eminentele serviciĭ aduse de el Porţiĭ cît fusese dragoman, nicĭ că să poate gîndi, faţă cu moravurile turceştĭ, să fi putut el, fără banĭ, obţinea domnia.

Rolul luĭ Stavarachi însă în domnia luĭ Ioan nu să sfîrşeşte aice şi urmează înainte, cum vom vedea, a exercita asupră-ĭ fatala luĭ înrîurire.

Pînă să plece domnul din Constantinopol, el repezi după obiceiŭ un caimacam la Iaşĭ, anume pe grecul Vidali. Cînd acesta ajunse în capitala Moldoveĭ, Tătariĭ intrase într-o mare fierbere din pricina alegereĭ hanuluĭ lor. Poarta numise pe Aslan Gheraĭ, iar o parte din Tatarĭ refuzaŭ să-l recunoască şi alesese pe Crim Gheraĭ ca han. Orĭ-ce mişcare în sinul turburătoareĭ naţiunĭ tătăreştĭ avea de urmare prădalnica lor revarsare asupra ţărilor vecine şi cu deosebire asupra Moldoveĭ, care le stătea maĭ în cale şi nu putea să le opună o împotrivire maĭ serioasă. Anume Crim Gheraĭ, pe care Cogălniceanu îl dă ca sultan din Dobrogia, avînd nevoe de banĭ pentru a-şĭ susţinea candidatura la hănie, ceruse o sumă de pungĭ de la Scarlat Ghica, predecesorul luĭ Ioan Callimachi în tronul Moldoveĭ, tocmaĭ în momentul cînd domnul aflase că să hotărîse mazîlirea luĭ. El răspunde decĭ hanuluĭ că fiind înlocuit, nu-ĭ poate îndeplini cererile şi pleacă chiar îndată după aceia la Constantinopole.

Crim Gheraĭ trimite atuncĭ să ceară baniĭ de la Vidali, caimacanul nouluĭ domn, care ajunsese în Iaşĭ. Deşi boeriĭ stăruesc la Vidali să deie suma cerută şi încă cîte-va peşcheşurĭ pe de-asupra, ca să nu aducă vre-o peire ţăriĭ, „Vidali n-aŭ primit, stînd în protivă, zicîn-

67. *Ibidem*, p. 225. Comp. Ioniţă Canta *ibid*, p. 181.

du-le că nu poate să facă nimic, căcĭ ţara nu-ĭ haină şi domnul stă încă în Ţarigrad“ [68]). Ţăraniĭ însă aflînd de aceste treburĭ fugisă la pădure, ştiind prea bine ce urmărĭ ele pot să aibă. Vidali interesat de a aduce baniĭ trebuitorĭ domnuluĭ pentru îndeplinirea restuluĭ de darurĭ şi peşcheşurĭ pe la Turcĭ şi temîndu-să ca fuga oamenilor de pe la locuinţele lor să nu-ĭ zădărnicească scopul, ordona ca eĭ să fie scoşĭ cu puterea din adăposturile lor şi readuşĭ în sate. Pentru fericirea locuitorilor, ordinul luĭ Vidali nicĭ nu apucase a fi îndeplinit şi Tătariĭ intraŭ în ţară. Furtuna să deslănţuise şi anume în 14 Sept. 1758 [69]). Ţinuturile cuprinse de Tătarĭ fură: Lăpuşna, Fălciul, Covurluiul Vasluiul, Tutova şi Putna, în care eĭ arseră şi prădară, maĭ robind şi o mulţime de suflete [70]). Un raport al ambasadoruluĭ De Vergennes spune că: „Moldova s-a resimţit greŭ de barbaria şi de excesele Tătarilor. Să socoteşte la maĭ mult de 15,000 numărul robilor ce aŭ făcut din ţară, fără a vorbi de o mulţine de bătrînĭ şi de neputincioşĭ pe care i-aŭ ucis fără milă. Vitele ce le-aŭ luat sînt nenumărate şi tot ce n-a putut duce a fost distrus prin fier şi prin foc. Numaĭ treĭ ţinuturĭ din această provincie aŭ scăpat de furiile răzvrătitorilor“ [71]).

Prădăciunea cumplită a Moldoveĭ unită cu împiedicarea aprovizionăreĭ Constantinopoleĭ cu grîne, sileşte pe Sultan să recunoască pe Crim Gheraĭ de han al Tătarilor. Aceştia atuncĭ esă din Moldova şi consimt chiar a înapoi din pradă, ce să va maĭ găsi în fiinţă, făgăduinţă ce să îndeplineşte chiar în parte [72]).

Intre aceste, Ioan Callimachi sosise din Constantinopole şi fusese primit cu alaiul obişnuit, cetindu-i-să molitfă de domnie în biserica S-tu Neculaĭ din Iaşĭ. Cum să aşază, el orîndueşte boeriile divanuluĭ, numind pe: Ioan Bogdan vel logofăt, Manole Costache vel vornic de

68. En. Colălniceanu în *Letopiseţe*, III, p. 242.
69. *Id. Ibid*, p. 243.
70. *Ibid* p 243.
71. Raportul luĭ De Vergennes din 2 Noemvrie 1758. *Documente priv. la Ist. Rom.* I supl. I p. 311
72. Raportul luĭ De Vergennes din Noemvrie 1756 *Ibid.* pag. 312.

Țara de jos, Dumitru Paladi vel vornic de Țara de sus, Vasile Ruset hatman, Ioniță Cantacuzen vel spătar, Andronachi de la Botoșenĭ (cumnatul domnuluĭ prin sora luĭ Paraschiva) vel ban, Iordache Hrisoscoleu vel paharnic și Guliano vel comis; iar ca postelnic pune pe grecul Mihalache Cefot, adus probabil cu el din Constantinopole.

De capuchehaĭ lasă în capitala împărățieĭ alțĭ doĭ grecĭ: pe Stavarachi care-ĭ stătuse în ajutor la luarea domnieĭ și pe unu Stefanachi. Slujba visterieĭ însă nu vroia nimenea s-o ia, din cauză că țara fusese răŭ stricată de Tătarĭ și boeriĭ să temeaŭ să eie periculoasa însărcinare în niște condițiĭ așa de grele. Lipsa visterniculuĭ era, să înțelege, un mare pericol pentru domn, căcĭ neîngrijind nimenea de încasărĭ „nu eșiaŭ banĭ din țară și să mira cum vor face, scriind tot halul la Poartă“ [73]. Cel ce să îngriji maĭ mult fu capuchehaia Stavarachi, căcĭ el avea de luat de la domnitor sume însemnate, care reprezentaŭ nu numaĭ urieșele luĭ cîștigurĭ, dar chiar și baniĭ dațĭ de el. Stavarachi îngrijit să hotărește să vină în persoană la Iașĭ, spre a vedea cele ce să petrec și a pune trebile la cale, „pre carele cu mare cinste l-a primit domnul, și mergînd a conăcit la curte la camară, luînd toate trebile pe mînile luĭ, cît pot zice“, spune Cogălniceanu, „că era al doilea domn“ [74].

Văzînd Stavarachi și cu Ioan Callimachi că nicĭ un boer mare nu vroia să primească visteria, aŭ adus pe medelnicerul Constantin Cogălniceanu, fiiul pitaruluĭ Vasile și frate cu cronicarul Enachi [75]. Constantin Cogălniceanu este rîdicat la rangul de stolnic și este orînduit vechil al visterieĭ celeĭ marĭ, zicîndu-ĭ domnul și cu Stavarachi: „acum să te vedem!“ „Atuncĭ“, spune cronicarul, „aŭ stat Cogălniceanu cu toată silința, tocmind isprăvniciile pe afară, făcînd oamenĭ de treabă, învățîndu-ĭ în ce chip vor urma la toate, care în puțină vreme aŭ îndreptat toate ținuturile și visteria, de era cu

73. En. Cogălniceanu în *Letopisețe*, III, p. 244.

74. *Ibid.*

75. Asupra luĭ Constantin Cogălniceanu, vezĭ maĭ multe amărunte în *Mihail Cogălniceanu. Cuvîntarea de primire în academia romînă* de A. D. Xenopol, Bucureștĭ 1895, p. 5.

mirare tuturor, începînd a veni banĭ la visterie“ [76]). Energia depusă de Constantin Cogălniceanu în conducerea trebilor visterieĭ — însuşire ce să va moşteni într-un chip aşa de strălucit, împărăchiată cu o vastă inteligenţă, în marele bărbat al vremurilor noastre Mihail Cogălniceanu, — de şi poate nu a umblat tot pe căile curate şi neabătute de la dreptate, trebuia totuşĭ la început măcar să ţină samă de starea ţăriĭ de-abea mîntuită de prădăciunile Tătarilor, spre a nu o sparge iar prin măsurĭ prea draconice şi a o împinge iar la munţĭ şi la pădurĭ [77]).

Stavarachi însă nu să mulţumea numaĭ cu baniĭ ce eşeaŭ din dările existente şi din măsurile luate de Cogălniceanu ; el ceru să strîngă maĭ mult frînele, fiind cum spune cronicarul, „lacom şi grabnic“, şi impusă domnuluĭ ca să „pună banĭ şi pe boerĭ şi pe mînăstirĭ şi pe jupînese, caĭ de menzil, podele şi pogonărit şi altele, care nu le părea bine la o samă şi aŭ început a murmurisi“ [78]). Să vede că Cogălniceanu sub imboldirea luĭ Stavarachi strînsese maĭ tare chingile, încît tot poporul, boerĭ cît şi ţăranĭ, eraŭ nemulţumiţĭ cu măsurile luate. Stavarachi simţind aceasta, vroi să scape de capetele conducătoare ale nemulţumiţilor, şi înşălînd pe maĭ mulţĭ boerĭ că ar trebui să să ducă la Căuşenĭ, pentru a pune maĭ curînd la cale restituirea prăzilor făcute de Tătarĭ, face pe boeriĭ Ioan Bogdan logofăt, Manole Costache biv-logofăt, Constantin Balş vornic, Dumitru Paladi vornic, Lupu Balş vornic, Filip Catargiu spătar, Constantin Banul, Ioniţă Sturza vornic, Vasile Negel stolnic, Neculaĭ Buhuş şi Ioniţă Cuza (aceştĭ doĭ din urmă daţĭ numaĭ cu numele lor, fără rangul de boerie), să să ducă la Căuşenĭ, unde eĭ cad în capcana ce le-o întinsese vicleanul de Stavarachi. Boeriĭ sînt prinşĭ de Tătarĭ, cu care Grecul să înţelesese şi puşĭ în fiere. Cînd să auzi despre această trădare, să făcu o mare mişcare în Iaşĭ, stîrnită de boeriĭ ce rămăsese aicĭ şi care temîndu-să să

76. *Letopiseţe, ibid.*
77. Credem că trebue rectificate în acest sens cele spuse de mine în *Istoria Romînilor* V, p. 146.
78. En. Cogălniceanu în *Letopiseţe* III, p. 244.

nu pață tot așa, intețise poporul cel nemulțumit la răscoală contra luĭ Stavarachi. Tocmaĭ pe atuncĭ să adunase mult popor în Iașĭ de iarmarocul de „Miezul pâreților“ (adică al Păreasimilor). Pornit de mitropolit și de boerĭ el să îngrămădește în mare număr spre curte, răcnind și zbierînd „că pe cine aŭ eĭ domn, pe Callimachi saŭ pe Stavarachi. Acesta însă pusă să încue porțile curțeĭ, întărindu-le cu maĭ multe cară de lemne, așază treĭ tunurĭ de-asupra porțeĭ celeĭ marĭ și adună în curte pe toțĭ Arnăuțiĭ și beșliĭ pe care-ĭ aflâ“. Poporul cerea cu mare glas pe Stavarachi, și punînd cu toțiĭ spetele în poarta cea mare, cu toate că să ținea pe dinăuntru, aŭ oborît-o jos și întrînd norodul înlăuntru aŭ început a năvăli [79]). Stavarachi văzîndu-șĭ capul în pericol, o rupse la fugă pe poarta din dos, însoțit de cîțĭva Arnăuțĭ, cu care apucâ în iuțimea cailor drumul Galaților. In zadar să luară din popor după el, căcĭ scăpă și ajunse teafăr la Galațĭ și de aicĭ la Constantinopole.

O jalbă a boerilor către poartă, trimisă prin Arghir Bostangiul paharnicul, ar fi putut deveni fatală luĭ Stavarachi, deoarece Turciĭ totdeauna s-aŭ temut de răscoalele Țărilor Romîne. Stavarachi izbutește însă, prin stăruințele domnuluĭ mazil Constantin Ravoviță, a căruia familie fusese totdeauna în bune relațiĭ cu el, a opri pe trimisul boerilor de la darea arzuluĭ [80]).

După potolirea răscoaleĭ, domnul fu nevoit prin un firman împărătesc să îngrijească să trimată la Constantinopole tot „calabalîcul“ luĭ Stavarachi, precum și toate sumele încasate prin Cogălniceanu și cu care Callimachi datoria Greculuĭ de la punerea în domnie. Indată după liniștea treburilor să găsi un boer mare pentru slujba vistieriеĭ, anume Ioniță Cantacuzen, iar Constantin Cogălniceanu fu înălțat, ca mulțămită, la rangul de sărdar de Kișinăŭ.

De și Ioan Callimachi păstrase firea luĭ de Romîn, cu toată lunga luĭ petrecere în Constantinopole, precum

79. *Id. ibid* p. 426. Asupra surgunireĭ acestor boierĭ, Ioan Voevod caută să să îndreptățească printr-un curios hrisov aflat de mine în documentele Academieĭ și publicat aicĭ în *documente* la No. XVII.

80. *Ibid.* p. 246.

să vede prea bine lucrul din scrisorile către fratele săŭ Dumitraşcu, totuşĭ nu putu nicĭ el scăpa de covîrşitoarea influenţă grecească ce să infiltrase aşa de adînc în viaţa poporuluĭ romîn. De şi Callimachi nu e fanariot nicĭ prin sîngele, nicĭ prin firea luĭ, caracterul domnieĭ luĭ ca şi acel al membrilor din familia Racoviţă, alţĭ Romînĭ din aceleaşĭ timpurĭ, nu să deosebeşte de acel al domnieĭ reprezentanţilor grecizmuluĭ. El este încunjurat de Grecĭ, care mînîncă ţara, sprijinit de Turcĭ şi tot din cauza acestora şi Callimachi el însuşĭ e nevoit să apese ţara cu birurĭ şi să încordeze tare strîngerea lor, precum s-a văzut lucrul la cele petrecute cu Stavarachi şi precum vom vedea să repetă încă odată cu prilejul văcărituluĭ. Anume Ioan Callimachi ne maĭ putînd întîmpina nevoile băneştĭ numaĭ cu dările obişnuite, să hotărăşte a recurge la această uricioasă dare. Ia fusese însă legată pe timpul luĭ Constantin Racoviţă în a doua luĭ domnie şi anume cu blăstăm mare scos de la biserica patriarhicească din Constantinopole şi cu iscăliturile a tot soborul, „scriind în el cu mare afurisenie, ca să nu maĭ poată de acum înainte nimenea din domnĭ scoate această slujbă a văcărituluĭ“ [81]). Domnul însă stărui de Mitropolitul Iacob Putneanul ca să dezlege acea dare a văcărituluĭ. „Ci văzînd că mitropolitul să apără tare, aŭ început domnul a-ĭ căuta cu faţa posomorîtă pînă ce a cunoscut venind rar la Curte, pînă şi înăuntru la domnie nu-l chema, dîndu-ĭ a cunoaşte că sînt mînioşĭ pe el“.

Domnul să hotări atuncĭ a face pe Iacob să să retragă din mitropolie şi să deie scaunul arhipăstoresc al Moldoveĭ frateluĭ săŭ mitropolitul Tesaloniculuĭ.

El însărcină cu negocierile parctisireĭ pe boerul Vasile Ganea, care „apucîndu-l pe mitropolitul Iacob de zi şi de noapte, nelăsîndu-l în pace, îndemnîndu-l ca să facă paretis care nu-ĭ da răsuflare, arătîndu-ĭ cîte nicĭ prin cuget nu-ĭ trecea, îndemnîndu-l să eie cîte-va pungĭ pentru paretis, pe şin, şi după aceia şi domnul şi boeriĭ îl vor căuta cu rîdicăturĭ, cu scutirĭ şi ale milĭ, petrecîndu-şĭ viaţa în linişte, neavînd cu nimea a împărţi nimic, şi-l vor avea toţĭ în cinste şi evlavie, ca pe un mi-

81. *Ibid.* p. 238.

tropolit vechiŭ și bătrîn ce aŭ fost acestuĭ pămînt al Moldoveĭ“ [82]). Aceste și multe altele repetîndu-i-să fără încetare de agentul luĭ Callimachi, Iacob să hotărî la sfîrșit să să retragă, dîndu-i-să să zice, suma de treĭ-zecĭ de pungĭ. Chiar dacă demisia luĭ Iacob a fost plătită, el tot pierdea maĭ mult prin renunțarea la scaunul mitropolitan decît cîștigă prin baniĭ ce i să număraŭ; dar el a preferat să părăsască arhipăstoria, decît să dezlege blăstămul văcărituluĭ și să-șĭ eie, cum spune el, „focul jurămîntuluĭ în cap și în suflet“ [83]). Baniĭ fură numărațĭ mitropolituluĭ Iacob de succesorul săŭ Gavriil Callimachi, care și el găsise să deie scaunul din care să retrăgea unuĭ candidat, pentru acelaș preț [84]).

Odată cu suirea luĭ Gavriil Callimachi în scaunul arhipăstoresc al Moldoveĭ, fratele săŭ, domnitorul Ioan Callimachi scoate de la patriarhie o învoire de a rîdica blăstămul, cu toate că ia îl pusese. Cu această învoire dobîndită, bine înțeles tot prin banĭ, și avînd pe fratele săŭ în capul bisericeĭ, Ioan cere de la el dezlegarea blăstămuluĭ.

Să vede însă că nicĭ noul mitropolit, nicĭ soborul moldovenesc nu aveaŭ conștiința așa de largă ca soborul patriarhicesc din Constantinopole, de-oare-ce el nu dezleagă blăstămul și decĭ refuză scoaterea văcărituluĭ.

Pentru a nu arunca însă pe domn în încurcătură, să înțeleseră cu toțiĭ să scoată o dare cu alt nume, *ajutorința* de câte 11, 5 și 3 leĭ după puterea contribuabiluluĭ, care dare să fie plătită, ca și văcăritul, de toată lumea, adecă nu numaĭ de țăranĭ ci și de boerĭ și mînăstirĭ. Să spune că această dare aduse un venit maĭ mare chiar decît un văcărit, maĭ ales că era luată de două orĭ, vara și iarna.

Deabia însă scăpase Callimachi de greutățile în care l-ar fi putut arunca lipsa banilor, și iată că intrigile încep a să forma contra domnieĭ luĭ. Și era firesc lucru

82. *Ibid.* p. 250.
83. *Ibid.* p. 251.
84. *Ibidem* p. 247. Cogălniceanu pare a spune că Ioan Callimachi adusese de maĭ înainte în Moldova pe fratele săŭ Gavriil. Nu este probabil ca acesta să să fi lepădat de scaunul săŭ din Tesalonic numaĭ în speranța dobîndireĭ celuĭ al Moldoveĭ.

ca el, Romînul parvenit, ce uzurpase postul de dragoman, monopolizat numaĭ de grecii Fanaruluĭ, să fie privit de eĭ tot ca un uzurpator şi al încoronăreĭ carviereĭ dragomanuluĭ, domnia Moldoveĭ. Un raport al ambasadoruluĭ german Schwachheim din 3 Maĭ 1759, ne spune că „bătrînul gospodar al Moldoveĭ e în pericol a-şĭ pierde tronul din cauza intrigilor socruluĭ dragomanuluĭ Porţeĭ, Grigore Ghica, fiul decapitatuluĭ Alexandru Ghica, anume Iacobachi Rizu, care vra să pună pe ginerele luĭ dom în Moldova, iar el să eie postul de dragoman“ [85].

Intriga însă nu prinde, din cauza opoziţieĭ ambasadorilor Franţieĭ şi a Germanieĭ, puterĭ acuma prietene şi care trebuiaŭ să vadă cu ochĭ răĭ pe Rizu şi pe ginerele săŭ, partizanĭ înfocaţĭ aĭ Svedejilor şi Prusienilor. Dar de abia să mîntuise Callimachi de această primejdie, şi alta vine asupra luĭ, din pricina fostuluĭ domn al Moldoveĭ, Constantin Racoviţă, ce stătea mazil la Constantinopole şi uneltea mereŭ spre a redobîndi domnia. El să slujia în intrigile luĭ de un Francez, Linchou, ce începuse prin a fi neguţitor în Constantinopole şi maĭ tîrziŭ să aruncase în intrigĭ şi daraverĭ politice. El să alipi de Constantin Racoviţă, pe care-l sluji douĭ-sprezece anĭ atît în Moldova cît şi în Muntenia, în repetatele sale domniĭ.

In domnia cea dintîiŭ a luĭ Racoviţă din Moldova 1749—1753 găsim pe acel Francez, pe care cronicarul Cogălniceanu îl numeşte *Leinţă Franţuzul* în boeria de mare sluger. In a doua domnie din Moldova a luĭ Racoviţă 1756—1757, acest Leinţă este în mare favoare la domn, şi să spunea că el ar fi otrăvit pe Lascarachi Cantacuzino ... netul postelnicul, care nu prea putea suferi pe favoritul principeluĭ [86]. Să înţelege că această strînsă legătură între Linchou şi Racoviţă împingea pe cel dintîiŭ a intriga pentru reîntoarcerea proteguitoruluĭ săŭ în unul din scaunele romîne. I să păru luĭ că maĭ uşor ar fi de răsturnat pe Ioan Callimachi din tronul Moldoveĭ decît pe Constantin Mavrocordat, ce pe atuncĭ domnia în Muntenia, şi el începu a întinde mrejele sale spre a com-

---

85. *Documente privitoare la Istoria Romînilor*, VII, p. 20.
86, *Letopiseţe*, III, 226 şi 237.

promite domnia Moldovanuluĭ, cu atît maĭ mult că tulburările de la începutul stăpînirii luĭ în Moldova putea să slujască Francezuluĭ spre a lega uneltirile luĭ. Acestea însă trebuia să-l coste capul. Anume capuchehaia luĭ Callimachi la pîndă asupra luĭ Linchou, pune mîna pe-o scrisoare a luĭ către frațiĭ luĭ din Moldova, în care scrisoare sfătuia pe maĭ mulțĭ boerĭ dintre dușmaniĭ luĭ Callimachi, să repete revoluția ce fusesă pornită cînd cu Stavarachi și să trimită o deputație la Poartă, care să ceară depunerea luĭ Callimachi. Dar Linchou pentru a da maĭ multă autoritate sfaturilor sale, comisese nebunia de a spune în scrisoare că vorbise cu marele vizir și că acesta-ĭ ordonase a scrie așa cum făcuse el. Scrisoarea fiind dată de capuchehaia luĭ Callimachi viziruluĭ, acesta să înfuriază cumplit și pune imediat pe Linchou la închisoare. Ambasadorul francez să interpune spre a-șĭ scăpa supusul, dar el rămîne încremenit cînd află, din însușĭ gura luĭ, prăpastia în care să aruncase. Toate silințele ambasadeĭ franceze fără zădarnice, și Linchou fu tăiat la începutul luĭ 1760, iar Racoviță fu surgunit la Lemnos [87]). Neghibăcia acesteĭ intrigĭ întărește bineînțeles, poziția luĭ Callimachi.

Noua situație a luĭ Callimachi, domnul Moldoveĭ, schimbă și relațiile politice în care stătuse ca dragoman cu diferitele puterĭ europene, și această schimbare nu era decît prea firească, întrucît el reprezenta acuma și alte interese decît acele ce le reprezentase ca dragoman, anume interesele țăriĭ supuse oblăduireĭ luĭ. Dacă în privirea Franțieĭ, aceste intetese nouă nu puteaŭ exercita o mare influență, — întru cît Franța era o țară îndepărtată și în legăturĭ numaĭ cu Poarta Otomană, stăpîna luĭ Callimachi — nu eraŭ tot astfeliŭ lucrurile cu Austria, putere limitrofă cu Moldova și în contra căreia aceasta din urmă avea de apărat interese pozitive. De aceia vom vedea că relațiile luĭ Callimachi cu Austria îșĭ schimbă

87. Două rapoarte ale luĭ De Vergennes, din care unul prea interesant, asupra destăinuirilor luĭ Linchou, 17 Martie 1760. *Documente privit. la ist. Rom., I Supl.*, I p. 716—717. Comp. En. Cogălniceanu în *Letopisețe*, III, p. 255 și rezumatul depeșeĭ luĭ Kaunitz către Schwachheim, 15 April 1760 în Hurmuzachi, *Fragmente*, V, p. 210.

caracterul, şi să răcesc mult din strînsa intimitate în care să aflase, cît timp fusese dragoman.

Am văzut maĭ sus că ambasadorul francez, nemulţămit cu schimbarea luĭ Callimachi din dragoman în domnia Moldoveĭ, să mîngîe cu ideia că el va deveni centrul corespondenţeĭ între Polonia şi Poarta Otomană. Ambasadorul spera că Ioan Callimachi nu va maĭ amărî reprezentările, pe care uniĭ din magnaţiĭ polonĭ ar putea să le transmiţă prin canalul săŭ. Anume pe atuncĭ Rusia spre a ajuta pe Austria, cu care să aliase şi ia în războiul de şapte anĭ, ceruse de la Turcĭ învoirea de a face să treacă prin Polonia trupele, pe care ia le trimetea, contra luĭ Frideric al II-lea, învoire pentru a căreia dobîndire intervenise şi ambasadoriĭ Austrieĭ, putere interesată, şi a Franţieĭ, noua aliată a acesteĭ din urmă. Ambasadorul francez rostea decĭ aşteptarea ca numirea luĭ Ioan Callimachi, prietenul politiceĭ austro-ruso-franceză, nu va colora maĭ cu putere tînguirile pe care uniĭ patrioţĭ aĭ Polonieĭ, îngrijiţĭ de viitorul ţăriĭ lor, ar putea să le ridice contra trecereĭ Ruşilor prin ia [88]). Conform cu această aşteptare a ambasadoruluĭ francez, căreia, cît să vede, purtarea luĭ Callimachi corespundea pe deplin, găsim pe De Vergennes înştiinţînd odată pe ministrul săŭ că „domnitorul Moldoveĭ îşĭ dă puţină osteneală de a atrage încrederea nobililor polonĭ şi le refuză chiar cele datorite [89]). Cîte-va tînguirĭ asupra neexacteĭ transmiterĭ a corespondenţeĭ franceze din Polonia către ambasada din Constantinopole, pot fi datorite

---

88. Raportul luĭ de De Vergennes din 14 August 1758 *Doc. priv. la ist. Rom.* I Supl., I, p. 709: „me donnant lieu d'espérer qu'il (Callimachi) n'exagèrera et n'aigrira pas les représentations que quelques seigneurs polonais pourront faire passer par son canal“. Comp Kaunitz c. Schwachheim 7 Dec. 1756 *Fragmente*, V, p. 195: „Diesen feindseligen Umtrieben der Fürsten Ghica und Rakowitza boten nun die Repräsentanten der drei verbündeten Höfe, Iosef Schwachheim, Alexis Obrescow und De Vergennes erfolgreich die Spitze, und brachten die Pforte von jedem Widerstand gegen den militärischen Durchzug der Russen über Polen glücklich ab“.

89. Raport din 1 April 1759. *Doc. priv. la ist. Rom.* I. supl., pag. 713.

unor neprevăzute întîmplări [90]). Dnpă încheerea tratatului de alianță ofensivă și defensivă între Poartă și Prusia și triumful politiceĭ prusiene în Constantinopole, asemenea stinghirire a corespondențeĭ reprezentanților Franțieĭ din Polonia și din Turcia își găsește o altă explicare. Dar Callimachi nu maĭ domnește mult timp după această nouă schimbare în daraverile politice ale Porțeĭ [91]).

Cu Austria însă raporturile, atît de prietenoasă cît timp Callimachi fusese dragoman, încep a să strica de îndată ce el ia în mînă cîrma Moldoveĭ. Stricarea vecheĭ prieteniĭ provine din împrejurărĭ economice, care lovind în țara stăpînită de el, trebuia să turbure și pe domn, maĭ ales în nevoile financiare în care să afla.

Anume izbucnirea cea nouă a războiuluĭ între Austria și Prusia îndemnase pe această din urmă putere, ce făcuse cunoștință cu Moldova prin misiunile trimise la Constantinopole, a să aproviziona în ia, pentru nevoile armatelor sale, cu vite și caĭ, pe cînd din contra comerțul cu Austria să micșurase simțitor, în urma repețitelor închiderĭ ale granițelor, din pricina teameĭ de ciumă. Să întîmpla însă adesea orĭ ca transporturile însemnate destinate pentru Prusia, să fie surprinse de Austria, care le confisca după dreptul războiuluĭ. „In zadar să îndrepta în atare caz gospodarul la curtea imperială și tot atît de fără efect răsunaŭ la Poartă tînguirile neguțitorilor păgubașĭ. Să răspundea cu tărie din Viena că nu ar fi permis ca supușiĭ unuĭ stat ce trăește în relațiĭ pașnice cu curtea imperială, să vină în ajutorul dușmanuluĭ eĭ“ [92]). Intr-un rînd Domnitorul Callimachi intervine cu o scrisoare personală către prințul Kaunitz pentru înapoiarea unuĭ cîrd de treĭ sute douĕ zecĭ și patru de vite vîndute de negustoriĭ moldovenĭ Cazacliu și Nicolicĭ pentru Silezia, armatelor prusiene, și confiscate de autoritățile austriace. Răspunsul luĭ Kaunitz res-

---

90. Raport din 30 Mart. 1760 *Ibid.*, pag. 718.

91. Tratatul încheiat în 2 April 1761, *Ibid.*, p. 719. Tînguirea luĭ De Vergennes, despre piedicile pozitive ce să opun corespondențiĭ sale este din 3 Iuli 1761, pe cînd Ioan Callimachi trecuse domnia către finl săŭ Grigore.

92. Depeșa luĭ Kaunitz c. Schwachheim 1 Aprilie 1760 Hurm., *Fragm.* V. p. 215.

pinge cererea domnitoruluĭ, pe motivul că aceştĭ boĭ de negoţ treceaŭ pe pămîntul austriac, spre dauna intereselor sale. Pentru a umili şi maĭ mult pe domnul Moldoveĭ, respuns nu să face direct de către principele de Kaunitz, ci este însărcinat cu transmiterea luĭ feldmareşalul contele Montoya de Cordova, comandantul Transilvaniei. „Atît de departe“, observă însă fără dreptate, Hurmuzachi, „ajunsesem, cu principiĭ altă dată atît de respectaţĭ aĭ principatelor, că un ministru austriac credea că-şĭ înjoseşte vaza, dacă ar corespunde direct cu eĭ“ [93]. Aceste cuvinte ale luĭ Hurmuzachi primesc cea maĭ categorică desminţire prin faptul că la rîndul luĭ, fiul luĭ Ioan Callimachi, Grigore Voevod — sub domnia căruia relaţiile cele rele care începusă a-şĭ face drumul între Moldova şi Austria în vremea tatăluĭ săŭ, urmară— refuză orĭ-ce satisfacţie putericeĭ împărăţiĭ vecine pentru o strajă austriacă atacată şi prinsă de treĭ sute de Moldovenĭ [94].

In Iulie 1761, Ioan Callimachi nu maĭ era domn, ci fusese înlocuit de fiul săŭ Grigore. Desărcinarea luĭ Callimachi să făcuse, nu în urma uneĭ disgraţiĭ, dovadă înlocuirea cu fiul săŭ, ci din cauza bătrîneţelor prea înaintate la care ajunsese; era de 70 de anĭ trecuţĭ.

Ioan Callimachi maĭ trăeşte în Constantinopole încă vre-o 19 anĭ şi moare tocmaĭ în 1780, după cum ne spune Andreas Wolf, medicul luĭ Gavriil mitropolitul. El ajunse decĭ la vrîsta de 90 anĭ, fratele săŭ Gavriil ce era maĭ mare ca dînsul îĭ supravieţui şi muri tocmaĭ în 1786, Fevruarie în 20, la vrîsta de aproape o sută de anĭ [95].

93. Hurmuzaki, *Fragmente*, V, p. 211. Raportul luĭ Schwachheim 19 Sept. 1760 *ibid.* Comp. Raporturile luĭ De Vergennes din 31 Octomvrie, 16 Noemvrie 1761 *Doc. priv. la ist. Rom. I. supl.*, p. 720, 722. Scrisoarea luĭ Montoya *Ibid.* VII, 722.

94. Vezĭ maĭ jos p. 56, 57, 63.

95. Wolf către Sulzer, scrisoare din 7 Decemvrie 1781. *Geschichte des transalpinischen Dakien* III, p. 502, nota.

ALEX. VOJEN

Priceput către Cărturar.

„Reîntră-n căile umblate
Și fiĭ ca toțĭ, ca să fiĭ bine;
Cuminții toțĭ din șepte sate
Ți-or da acelaș sfat ca mine.

chiar de vraĭ să fiĭ cum eștĭ
a restul-încă poțĭ să samenĭ;
In minte-țĭ poțĭ clădi poveștĭ;
Din graiŭ să nu le spuĭ la oamenĭ“

I. LAUR

O suflete amărîte
Ce-odată aĭ iubit
Ce te-aĭ făcut acuma
Şi unde aĭ fugit?

Aĭ fost ca norul dulce
Pe ceriul cel senin,
Ce trece peste lună
Cînd luminează-n plin

Cît timp pe discu-ĭ trece
E alb scînteitor;
Cînd a trecut de dînsul
Să pierde călător.

Aşa tu al meŭ suflet,
Cît timp te luminaĭ
La dulcea eĭ iubire,
In ceriurĭ străluciaĭ.

Acum rătăceşti însă
In umbrele adînci
Şi înapoi tu nu poţi
Nici cum să te arunci;

Cîci vîntul cel puternic
Statornic, ne-mpăcat
Te duce spre-orizontul
Cel negru depărtat,

Unde nu e lumină
Unde nu e nici traiŭ,
Unde în iad să schimbă
Al vieţii dulce raiŭ.

C. G. STERE

INCERCĂRĬ FILOZOFICE

CAP. III

„Transcendenţele" luĭ W. Wundt.

Cînd W. Wundt a dat în vileag „Etica" şi „Sistemul de filozofie", el a avut o reputaţie universală şi necontestată de cugetător profund cu o metodă ştiinţifică riguroasă, de savant pătrunzător, care a contribuit maĭ mult decît orĭ-cine la stabilirea temeliilor uneĭ psihologiĭ ştiinţifice.

Faptul că acest om de ştiinţă pozitivă a întreprins cercetărĭ în domeniul eticeĭ şi al filozofieĭ, — un teren, dacă nu tocmaĭ u totul nepătruns, apoĭ cu siguranţă, încă în mare parte ascuns b noriĭ groşĭ şi ceaţa ucigătoare a speculaţiunilor arbitrare ale :-tafiziceĭ, — faptul acesta a deşteptat speranţele cele maĭ trandafiriĭ în toţĭ aceia cari s-aŭ interesat cîtu-şĭ de puţin de problemele atît de importante şi atît de puţin luminate încă ale acestor sfere de cunoştinţĭ şi gîndirĭ.

Dar pentru mulţĭ, decepţiunea a fost cu atît maĭ crudă...

In *Moralǎ* W. Wundt n-a ştiut să să ridice maĭ presus de prejudiţiile curente ale claselor stăpînitoare. E destul să amintim că cu toate „năzuinţele către scopurĭ eterne" (adecă, după cum vom vedea la locul cuvenit, tocmaĭ graţie acestor „năzuinţĭ"), el dă sancţiunea morală desmembrăriĭ societăţiĭ în caste, recurgînd la analogiĭ crude cu organizmele animale [1]; crede că bucătăria şi odaea de dormit sînt aproape singura arenă potrivită pentru ac-

1. *W. Wundt*, — Ethic, p. 538 urm., cf. şi p. 519.

tivitatea femeilor [2]; afirmă că pedeapsa penală are o semnificare morală, după esența ei („în sine"), iar nu numai ca o măsură de îndreptare a vinovatului, saŭ de aparare a societății [3]; susține, că statul cuceritor are dreptul să-și menție cu deasila stăpînirea asupra națiunilor subjugate, cari „din egoizm" ar năzui către independență și dezvoltarea națională neîmpedicată [4]; că încetarea războaielor nu e de dorit, pentru că ele ar servi scopurilor morale înalte [5]; și a. m. d.

In *Filosofie* învățatul profesor din Leipzig, în realitate să reîntoarce la tradițiile cele maĭ triste ale metafiziceĭ, căutînd să întemeeze pe lîngă cunoașterea pur științifică, pe care o numește „Verstandeserkenntniss", un fel noŭ de cunoaștere, căruia îĭ dă titlul pompos de „Vernunfterkenntniss" și sub care să ascunde o metafizică din cele maĭ nebuloase și arbitrare, cu tot aparatul quasiștiințific cu care e împodobit [6].

W, Wundt recurge la această nouă sferă de cunoștințĭ, pentru că crede, că e necesar, să *complectăm* știința pozitivă asupra lumeĭ prin nu știŭ ce feliŭ de „pătrundere" în ia („Die Vernunft will den Zusammenhang der Welt *ergründen*" [7]). Și această „complectare" și „pătrundere" ni le dă acest noŭ fel de cunoaștere prin un deosebit procedeŭ metodologic, anume: „*Regressus in indefinitum*" și „transcendența imiginară" (eșirea peste limitele materialuluĭ dat de percepțiunĭ și sensațiunĭ).

---

2. *Ibidem*, p. 530 urm.
3. *Ibid.* p. 460 urm.
4. *Ibid* p. 449.
5. *Ibid* p. 520—521, 570, cf. și system d. Philosophie p. 640.
6. Dacă această «cunoaștere a rațineĭ» nu vițiază cu desăvîrșire la Wundt chiar partea pur pozitivă și științifică a concepțiunilor luĭ, aceasta să întîmplă numaĭ din cauză, că el delimitează riguros sferile de aplicație ale acestor două felurĭ de «cunoașterĭ», și subliniază mereŭ că ipotezele metafizice nu numaĭ nu pot contrazice adevărurile științifice sigur stabilite, ci trebue puse în concordanță cu aceste din urmă și numaĭ să le «complecteze».
7. *W. Wundt*, — System der Philosophie (Leipzig 1889) p. 182. Voiŭ cita maĭ departe maĭ ales această scriere a luĭ Wundt știŭ, că în 1880—1883 el a publicat o lucrare specială asupra logiceĭ (*Logic*, 2 vol.) dar în condițiile nenormale, în care mă aflu (Ianuar 1890), mi-a fost peste putință să-mĭ procur la timp această lucrare.

Cu ajutorul acestuĭ „regres“ filozoful nostru ajunge la idea „unităţiĭ nemărginite a firiĭ“, pe care dînsul, în acord cu concepţiunile sale generale, e silit să o cugete ca o *„voinţă nemărginită a universuluĭ“*. Cu toate aceste Wundt să crede în drept, să-l acuze de arbitrarietate pe Schopenhauer; calea, zice el, pe care acesta a venit de asemenea la ideia voinţeĭ universale, — n-ar fi „regresul ce complectează ştiinţa experimentală“, ci numaĭ o scornitură spirituală, — „lediglich ein geistreicher Einfall“!... Ast-feliŭ, zice, să explică greşelele şi exagerările luĭ Schopenhauer.

Dar însu-şĭ Wundt, cum vom vedea îndată a ajuns la această „idee“ de asemenea numaĭ prin un joc arbitrar cu noţiunile de „bază“ şi „urmare“ (Grund und Folge) şi lansînd nişte „ideĭ“, despre cari *el însu-şĭ* ne spune, că sînt lipsite de conţinut real, că sînt absolut nedeterminate şi nedeterminabile, şi cu desăvîrşire peste putinţă de dovedit (völlig unbestimmbar und unbeweisbar)[8]), adecă, ele sînt, putem adăugi noĭ, numaĭ nişte *cuvinte goale de înţeles*. Venind, pe această cale, la ideia de „bază a lumiĭ“ (Weltgrund, bine înţeles aci prin un joc de cuvinte ajungem şi la „Dumnezeŭ“) a căreĭ „urmare“ să cugetă, ca *dezvoltare universală* (pe care Wundt o înţelege ca un fel de dezvoltare psichică saŭ spirituală, care să începe de la atomĭ şi să sfîrşeşte cu totalitatea nemărginită a lumiĭ), el să opreşte la aceasta; — nu să ştie pentru ce. Insă e vădit, că să poate, cu acela-şĭ drept, „cugeta baza“ acesteĭ „baze“, prelungind această operaţie pînă la infinit. Wundt numeşte toate acestea „metafizică ştiinţifică“! Inse îl felicităm pe acela, care va putea pricepe cum acest exerciţiŭ metafizic poate întru ceva să „complecteze“ şi ast-feliŭ să contribue la „pătrunderea“ în legătura universală a fenomenelor.

Să înţelege, că cu asemenea procedare i-a fost foarte uşor luĭ Wundt să vie într-ajutor curentelor celor maĭ reacţionare din domeniul credinţilor omeneştĭ şi să sprijine cu schelele „filozofice“

---

8. Ibid, p. 403 urm. şi 438 urm. Dar Wund să exprimă prea modest: *nicĭ o noţiune abstractă* nu poate avea acea «realitate», pe care o aŭ reprezentaţiunile, iar «idele», închipuite de el, nu pot avea nicĭ realitatea unor noţiunĭ legitime, de-oare-ce sînt construite arbitrar şi fără vre-o legătură cu materialul ce ne-l daŭ reprezentaţiunile despre ce fel de «dovadă» saŭ «determinare» poate fi decĭ vorba?

niște „ideĭ“ ca „încarnarea“ saŭ „nemurirea“ [9]. Insă trebue să protestăm contra adiectivuluĭ „științific“. Metafizica și filozofia să deosebesc nu prin problemele lor (nu e nicĭ odată de prisos să o repetăm), fiind-că orĭ-ce noțiune, orĭ-ce „idee“, *dacă aŭ vre-un conținut real*, trebue să-șĭ găsească locul într-un sistem filozofic ; ele să deosebesc numaĭ prin metodele lor: filozofia este numaĭ desăvîrșirea științeĭ prin aceia-șĭ metodă generală științifică ; iar metafizica să prezintă, după însă-șĭ esența eĭ, ca negarea științeĭ și experienţeĭ. De aceia noțiunea de „metafizică științifică“ saŭ de „metafizică bazată pe esperiență“ este un simplu *non-sens*. Cu siguranță, nu vom discuta asupra cuvintelor și terminilor de întrebuințat, însă „transcendențele“ luĭ W. Wundt nu să pot împăca, cum vom dovedi cu metoda filozofico-științifică a procedărilor de cunoaștere și cugetare.

Chestia rîdicată de Wundt, în a sa teorie a transcendențelor, este, la drept vorbind, chestia de viață saŭ de moarte pentru *filozofia științifică*, orĭ cît s-ar încerca dînsul să scoată „transcendențele imaginare“ ale sale, afară din regiunea nebuloasă a „poezieĭ de noțiunĭ“ (Begriffsdichtung). Chestiunea e atît de importantă și din punctul de vedere general, pentru a netezi calea filozofieĭ științifice, și în special, pentru judecata concepțiunilor morale și sociale, încît îmĭ permit încercarea de a o studia maĭ pe larg, urmărind expunerile luĭ Wundt, pînă ce vom scoate la iveală πρῶτον ψεῦδος al sistemuluĭ săŭ filozofic. Calea noastră va fi împresurată de greutățĭ nenumarate, maĭ ales pentru un nespecialist, expunerea va fi fatal lungă și aridă, însă vom găsi resplata în conștiința necesitățiĭ lucrăriĭ întreprinse. Vom fi bucuros, dacă altcine-va va face maĭ bine.

* * *

Temelia logică generală a „transcențelor“, W. Wundt o găsește în faptul, că noĭ putem, — prin înlănțuirea noțiunilor după principiul logic de „bază“ și „urmare“, — să eșim peste limitele celor ce ne sînt date imediat în experiență. Conținutul gîndireĭ noastre noĭ putem să-l coordonăm într-un șir de baze și urmărĭ, ast-feliŭ

---

9. *Ibid.* p. 647 urm. și 650 urm.

că fie-care „bază“ putem la rîndul eĭ să o cugetăm ca o „urmare“ a uneĭ alte „baze“, etc. Asemenea înlănțuire a noțiunilor după principiul de bază şi urmare să începe în marginile experienţeĭ şi ia tocmaĭ aduce ordine şi legătură în aceasta. Insă experienţa noastră, zice Wundt, e tot-dea-una maĭ mult saŭ maĭ puţin mărginită, şi cugetarea nu să poate opri la ia. Ajungînd la ultima noțiune, bazată pe experienţă, noĭ putem să cugetăm despre „baza“ eĭ. *Matematica*, urmează filozoful nostru, ne poate servi puternic ca dovadă convingătoare, nu numaĭ de posibilitatea în genere, ci chiar de necesitatea internă a uneĭ ast-feliŭ de înaintărĭ a cugetăriĭ noastre peste toate marginile date ale esperienţeĭ şi ale construiriĭ de noţiunĭ, îndemnată de experienţă (neber jede gegebene Grenze der Erfahrung rend der durch die Erfahrung veranlassten Begriffsbildungen hinaus). E adevărat că matemateca să începe în sînul experîenţeĭ; noțiunile numerilor, ale formelor de spaţiŭ, ale raporturilor de cantităţĭ s-aŭ născut, în orĭ-ce caz, ca nişte abstracţiunĭ formale, ale căror obîrşiĭ să găsesc în obiecte empirice. Insă e tot aşa de adevărat, că matemateca lasă departe în urma sa marginile experienţeĭ, fiind-că ia este silită să ducă construirea noțiunilor, începută cu obiectele empirice, maĭ departe, independent de orĭ-ce confirmare din afară, pînă unde o permite consequenţa internă a gîndireĭ matematice. Ast-feliŭ ia dezvoaltă noţiunile „număruluĭ“, a „multilateralităţiĭ“ (Mannigfaltigkeit)[10], a „funcţiunilor“, — carĭ sînt cu totul neaplicabile la obiectele de numărat ale lumiĭ sensibile, la ordinea reală a lucrurilor multilaterale (adecă la spaţiul cu treĭ dimensiunĭ) şi la raporturile de reală dependenţă[11]. Cugetarea, găsindu-şĭ un punct de razîm în împreunarea logică a noțiunilor după principiul de bază şi urmare, ajunge pe calea aceasta la cele două ideĭ ale infinituluĭ, pe care raţiunea (Vernunft) le aplică la orĭ-ce înlănţuire a faptelor izolate: la idea uneĭ înaintărĭ nesfîrşite a împreunărilor (saŭ ideia unuĭ proces nesfîrşit de împreunărĭ) şi la ideia totalităţiĭ nemărginite (nesfîrşite) a acestor împreunărĭ (die Idee eines unendlichen Fort-

---

10. Noţiunea «multilateralităţiĭ» (Mannigfaltigkeit) este maĭ abstractă de cît *noţiunea spaţiuluĭ*, care după terminologia luĭ Wund, este o «multilateralitate cu treĭ dimensiunĭ».

11. *Wundt*, — System d. Philosophie, p. p. 188, 190—191.

schritts der Verbindungen und die Idee der unendlichen Totalität dieser Verbindungen).

Apoĭ urmează Wundt, în domeniul matematiceĭ trebue să deosebim cele două felurĭ, cu totul deosebite, de a duce construirea noţiunilor peste toate marginile stabilite de puntele lor empirice de plecare şi aplicabilitatea lor experimentală. In cazul celuĭ dintîiŭ feliŭ de înaintare a cugetăriĭ în nemărginire, noţiunile construite de ia pe această cale nu să deosebesc *calitativ* de acele noţiunĭ bazate pe materialul empiric, care aŭ servit ca punct de plecare pentru acest proces al gîndiriĭ; aceste noţiunĭ rămîn, — dacă putem să ne folosim de o expresiune matematică, — înăuntrul aceleia-şĭ „multilateralităţĭ" (Mannigfaltigkeit); în categoria aceasta întră şirul nesfîrşit al numerilor pozitive şi negative, întinderea nemărginită a spaţiuluĭ şi a timpuluĭ, ca şi divizibilitatea nesfîrşită a volumelor (a „mărimilor de dimensiune", cum să exprimă Wundt). Aceasta este ceia ce Wundt numeşte *„transcendenţă reală"*.

Cel de al doilea feliŭ de transcendenţă nu să mărgineşte numaĭ cu întinderea uneĭ noţiunĭ, — născute în sînul experienţeĭ, — peste marginile orĭ-căriĭ experinţe posibile, păstrîndu-ĭ totu-şĭ toate caracterile eĭ calitative. Această a doua transcendenţă crează nişte noţiunĭ cu desăvîrşire nouă, fiind-că ia transformează noţiunile reale, schimbîndu-le arbitrar caracterele şi însuşirile lor saŭ adăugîndu-le nişte însuşirĭ nouă; şi ast-feliŭ le preface în nişte noţiunĭ, cărora nu maĭ corespund de loc însuşirile reale şi raporturile reale ale obiectelor. Aceasta este *„transcendenţa imaginară"* (închipuită). Aci să referă sistemele numerilor imaginare, noţiunile multilateralităţilor imaginare şi ale funcţiunilor imaginare ale matematiceĭ. De pildă, noţiunea de multeralitate cu un număr arbitrar de dimensiunĭ („spaţiul", saŭ maĭ exact, multilateralitatea cu *n* dimensiunĭ) îşĭ are rădăcina, vădit, în noţiunea spaţiuluĭ real (cu treĭ dimensiunĭ), însă, prin înmulţirea arbitrară a număruluĭ de dimensiunĭ, ia a devenit cu totul neaplicabilă la însuşirile formale ale obiectelor reale.

Ast-feliŭ, urmează filosoful nostru, *transcendenţa reală* să razimă pur şi simplu pe nemărgirea înaintăriĭ (Fortschritt) în cugetare, în aşa chip totu-şĭ, că împreunările (combinările, Verknüpfungen) realizate de cugetare îşĭ păstrează aceia-şĭ formă, pe care

ele aŭ avut-o deja în dezvoltarea lor de maĭ înainte în limitele experienţeĭ. Iar la *transcendenţă imaginară* (închipuită), din potrivă, această înaintare a cugetăriĭ (în nemărginire) duce la construirea nouă a unor noţiunĭ, cari din capul loculuĭ să deosebesc prin însuşirile lor calitative de acele noţiunĭ reale înrudite, din a căror dezvoltare ulterioară ele s-aŭ născut. Dacă decĭ în cazul dintîiŭ, înaintarea nesfîrşită a cugetăriĭ (prin urmare şi ideia nemărginigeĭ, la care ia ajunge), rămîne *pur cantitativă*, în cazul al doilea ia ajunge *calitativă*.

Ast-feliŭ în aceste două felurĭ de transcendenţe să cuprind toate formele cugetabile ale nemărginiriĭ (ale infinituluĭ) : cea cantitativă şi cea calitativă. Cea dintîiŭ să mărgineşte la construirea uneĭ *realităţĭ, ce nu ne este dată imediat*, iar cea de a doua duce la o *simplă posibilitate de gîndire* (maĭ pe romîneşte ar fi poate maĭ bine : *la o goală închipuire*, — zu einer blossen Denkmöglichkeit).

In transcendenţele matematice, Wundt, vede numaĭ o simplă pildă a „înaintăriĭ gîndiriĭ în nemărginire“, dar care e legitimă şi pentru tot domeniul cunoaştereĭ filozofice generale (im Gebiet der allgemeinen philosophischen Vernunfterkenntniss), şi în amîndouă formele transcendenţeĭ, — cea reală şi cea închipuită (imaginară). Ele, transcendeţele, ar fi necesare în filozofie, ca o *complectare* saŭ *întregire* (Ergänzung) a datelor ezperienţeĭ, pentru a satisface cerinţile saŭ trebuinţile de unitate ale raţiuneĭ (Vernunft). Şi deşi matematica este o ştiinţă pur formală şi decĭ transcendenţele eĭ aŭ numaĭ o însemnare pur formală, înse în filozofie, ele, după părerea luĭ Wundt, trebue să fie transportate şi asupra *conţinutuluĭ* cugetăriĭ, fără a păstra o însemnare excluziv formală [12]).

Să ne oprim de o cam-dată aci.

*
* *

Voiŭ începe observaţiile mele amintind cele aratate în cap. precedent, că în procesul de cunoaştere ne sînt *date nemijlocil*, cu o putere deplină de constrîngere exterioară, numaĭ percepţiunile, cari sînt reproduse de noĭ, — în toată concretitudinea şi în toată determinarea lor individuală, — în reprezentaţiunile noastre.

---

12. Ibid, p. 191—197.

De aceia *orĭ-care noţiune*, construită din materialul reprezentaţiunilor, petem spune, că într-un înţeles anumit iese deja peste limitele celor ce ne sînt date nemijlocit. Acesta este însu-şĭ scopul construireĭ tuturor noţiunilor abstracte, fiind-că „noţiunea, cum spune C. Göring, este un mijloc, de care să foloseşte cugetarea *spre a învinge marginile* ce sînt puse înaintea omuluĭ de timp şi spaţiŭ [13]). Construirea noţiunilor, fiind în procesul de cunoaştere o operaţiune *secundară* (adecă *ulterioară*), ia ne *poate* da tot-dea-una, observîndu-să anumite condiţiunĭ, numaĭ o cunoştinţă *mijlocită*, indirectă. Aceasta e de o potrivă de adevărat şi pentru noţiunile cele maĭ abstracte şi pentru acele, carĭ staŭ cît de aproape de obîrşia lor (reprezentaţiunile). La elaborarea noţiunilor din ce în ce tot maĭ abstracte şi la împreunarea (combinarea) lor logică, cugetarea necesar să foloseşte de toate legile logice, şi deci „procesul de împreunare a noţiunilor după principiul de bază şi urmare“, despre care ne vorbeşte Wundt, e absolut legitim şi are un rol esenţial. Insă tot procesul acesta al cugetăriĭ cată să fie numaĭ decît supus scopuluĭ, pentru care are loc însă-şĭ construirea noţiunilor. Iar singurul scop legitim al construiriĭ de noţiunĭ *în filozofie*, poate să fie numaĭ *cunoaşterea lumiiĭ*; — aceasta este şi temelia şi justificarea filozofieĭ. (Acele „trebuinţĭ ale inimiĭ“, fie zis în treacăt, pe care trebue să le îndestuleze filosofia, pot fi satisfăcute nu prin *denaturarea* şi *falşificarea* ştiinţeĭ adevărate asupra lumiĭ, ci din potrivă numaĭ, după cum încă vom avea ocazie de a lămuri, *sprijinindu-să* pe această ştiinţă). Iar această cunoaştere a lumeĭ poate fi ajunsă, după cum am maĭ arătat (în cap. precedent), numaĭ atuncĭ, cînd în procesul de abstracţiune a noţiunilor n-a fost ruptă legătura lor directă cu reprezentaţiunile, ast-feliŭ ca să fie tot-dea-una cu putinţă să coborîm scara abstracţiunilor, — de la noţiunea cea maĭ abstractă pînă la reprezentaţiunĭ; precum trebue şi procesul de cugetare însuşĭ de asemenea supus controluluĭ sever al realităţiĭ. Iar în acest sens *nicĭ o noţiune* filozofică ştiinţifică nu maĭ poate ieşi peste limitele nu zic ale experienţeĭ nemijlocite, ci peste limitele materialuluĭ ce ni-l daŭ reprezentaţiunile. Şi legea împreunăriĭ noţiunilor după principiul

---

13. *C. Göring*, — Sistem d. Kritischen Philosophie, vol. I, pag. 247.

de bază și urmare e pe deplin îndreptățită în filozofie numaĭ în limitele acestuĭ material. Noțiunile îl scot pe subiectul cunoscător din marginile puse de timp și spațiŭ, — marginĭ de neînvins, dacă toată știința ar fi fost restrînsă numaĭ la reprezentațiunĭ, — însă în filozofie ele nicĭ odată nu ne pot scoate din marginile materialuluĭ dat de reprezentațiunĭ.

Din acest punct de vedere, însemnătatea filozofico-științifică a celor două „transcendențe“ ale luĭ Wundt, reală și imaginară e departe de a fi egală, deși el par'că ar vrea să le pue „în aceia-șĭ paranteză“, raportînd amîndouă aceste transcendențe în domeniul „cunoașatereĭ raționale“ („Vernunfterkenntnis“ prin opoziție la „Verstandeserkenntnis“, cunoașterea științifică propriŭ zisă).

Dar noțiunile șiruluĭ nesfîrșit de numere, a linieĭ nesfîrșite, a divizibilitățiĭ nemărginite — nu să deosebesc prin nimica, în esența lor, de orĭ-ce altă noțiune abstractă. Noțiunile de „linie matematică“ și de „număr“, ca noțiunĭ abstracte, asemenea nicăerĭ nu ne sînt date în percepțiunĭ și nu pot fi reprezentate, iar atributul de nemărginire (infinit) apare numaĭ ca o exprimare abstractă a faptuluĭ, că în cugetare noĭ putem tot-dea-una să adăogim la orĭ-ce număr dat și la orĭ-ce punct dat al linieĭ încă orĭ-ce mărime voită de număr saŭ linie. W. Wundt le știe de sigur toate aceste, și ne spune, că nu noțiunile aceste înși-le sînt transcendente, ci numaĭ gîndul, că ele pot fi întinse peste orĭ-ce limită dată. Însă „gîndul“ acesta este dat prin o abstracțiune legitimă dintr-un fapt real și decurge nemijlocit din însușirile formale generale ale noțiunilor de număr, timp și spațiŭ. Iar semnificarea reală a acestor noțiunĭ e tot așa de puțin îndoelnică, precum e de pildă ; însemnarea unor noțiunĭ abstracte ca: „virtute“, „rațiune“, etc. W. Wundt însu-șĭ recunoaște toate acestea [14]), și acela-șĭ lucru ne îndică terminul însu-șĭ de „transcendență *reală*“ (iar expresiunea de „transcendență“ ĭĭ trebue aci, cum vom vedea îndată, pentru ca să poată introduce în filozofie, sub scutul celeĭ *reale*, transcendența *imaginară*). Dacă cine-va s-ar apuca să caute în „experiența nemijlocită“ numărul nesfîrșit, el n-ar face o neghiobie maĭ mare, decît acela care ar căuta în ia „virtutea“, „rațiunea“, ca și pur și simplu un „număr“, saŭ o „linie“ ca atari.

14. Vezĭ System d. Phil., p. 194.

E adevărat, că matemateca operează cu infinitul, ca şi cu un ce desăvîrşit (isprăvit), şi chiar admite diferite categoriĭ de infinit; însă în matematică toate aceste sînt cu putinţă, cam în deobşte, e cu putinţă şi „transcendenţa imaginară", numaĭ mulţumită unor însuşirĭ distinctive ale matematiceĭ ca ştiinţă, carĭ o deosebesc radical de toate cele-l-alte ştiinţe.

*
* *

Vom şi trece acum la studiul acestor însuşirĭ distinctive.

Insu-şĭ Wundt defineşte ast-feliŭ deosebirea între *cugetare* şi *cunoaştere*; „cugetarea să rapoartă nemijlocit numaĭ la noţiunile (reprezentaţiunile) noastre. Orĭ-ce conţinut al gîndirilor constă din noţiunĭ, carĭ sînt puse într-un raport determinat unele către altele. Pentru *cugetarea* în sine (ca atare) rămîne în afară de chestie, dacă noţiunile corespund obiectelor şi dacă în împreunările de gîndirĭ sînt reproduse corelaţiunile obiectelor. Numaĭ prin asociarea (in dem Hinzutritt) acestor presupunerĭ (condiţiunĭ, Voraussetzungen) să înalţă cugetarea pînă la *cunoaştere*. Orĭ-ce cunoaştere este astfeliŭ, o cugetare, cu care este legată convingerea despre realitatea acelor obiecte şi a raporturilor obiective, carĭ corespund conţinutuluĭ noţiunilor gîndirilor noastre" [15]. *Urmînd această definiţie a luĭ Wundt, nu putem vedea în matematică un proces de cunoaştere*, în înţelesul propriŭ al cuvîntuluĭ, ci numaĭ un proces de *cugetare pură*, de-oare-ce matematica, după cum s-a exprimat A. Riehl [16], crează ia însă-şĭ obiectele sale şi nu să îngrijeşte de loc, dacă ele corespund saŭ ba obiectelor reale. Matematica are a face nu cu obiectele reale, carĭ ar exista în adevăr, ci cu combinaţiunile fantazieĭ creatoare din nişte elemente, carĭ negreşit sînt luate din lumea reală, însă prin concepţiunea lor ideală ca obiecte matematice, iaŭ o poziţie cu totul excepţională între toate cunoştinţile omeneştĭ. Ast-feliŭ că, după cum urmează C. Göring, matematica nu poate fi numită o *ştiinţă*, propriŭ zisă, saŭ acest nume nu i să poate recunoaşte, decît cu totul în alt înţeles, faţă cu cele-l-alte sfere ale cunoştinţelor noastre [17]. Ia ocupă locul eĭ de onoare între

15. *Ibid.*, p. 90; cf. cap. precedent al studiilor de faţă.
16. *A. Riehl*, — D. Philos Krit. v. II, 2 p. 99.
17. *C. Göring* — System d. Krit Philos., vol. I, p. 260 cf. *Ward* Dynamer Socialagy, vol. I, p. 106.

ştiinţă numaĭ graţie aplicabilităţiĭ sale atît de fertile la alte domeniĭ ştiinţifice; fiind-că ia aduce serviciĭ atît de importante pentru cercetările realităţiĭ, ia este, în fond, numaĭ *un mijloc* pentru „ştiinţa de cunoaştere", adevarata ştiinţă (ist sie im Grunde nur ein Mittel der erkennenden Wissenschaft). Carl Göring arată lămurit, că noţiunile matematice să deosebesc prin însă-şĭ natura lor: pe cînd în cele-l-alte domeniĭ ştiinţifice *noţiunile apar întru cît-va numaĭ ca un răŭ necesar* saŭ inevitabil, fiind-că ele pot cuprinde numaĭ un număr restrîns din caracterele generale ale obiectelor, ignorînd cele-l-alte (de aceia, — după cum am maĭ spus-o în altă parte [18]),— realitatea e reprodusă în noţiunĭ, putem zice descolorată, cu puţine urme sensibile, fără caractere viĭ şi concrete, ştearsă; şi cu cît o noţiune din „ştiinţele cunoscătoare" e maĭ abstractă, cu atît ia e maĭ îndepărtată de lumea reală, pentru cunoaşterea căreia trebue să servească; cu cît e maĭ mare numărul reprezentaţiunilor cuprinse de ia, cu atît maĭ puţine sînt în ia caractere de realitate; iar dacă în lanţul de abstracţiunĭ legătura între noţiune şi reprezentaţiune să rupe, această noţiune nu maĭ poate de loc servi pentru scopul de cunoaştere; *noţiunile matematice însă cuprind în sine, în măsura deplină, tot ce este necesar* pentru cunoştinţile matematice şi *gradul lor de abstracţiune nu produce în această privinţă nicĭ o deosebire.* Dacă în noţiunile matematice nu e exprimată mărimea obiectelor, apoĭ de aceasta nicĭ nu e nevoe, de-vreme-ce matematica are a face numaĭ cu raporturĭ între mărimĭ, şi nu cu mărimile însă-şĭ. Din cauza aceasta trebue să ne unim cu adevărul susţinerilor luĭ Göring, că transportarea metodeĭ matematice în domeniul filozofieĭ e cît să poate de nelegitimă, şi a rîdicat ast-feliŭ de piedicĭ în calea dezvoltăriĭ acesteia, în-cît ele şi azĭ nu sînt încă cu totul învinse. Aratarea aceleĭ naturĭ pur ideale a matematiceĭ, care exclude orĭ-ce analogie cu cele-l-alte sfere de cunoştinţĭ, apare aci ca un moment hotăritor [19]).

Tocmaĭ caracterul acesta ideal al noţiunilor matemetice explică faptul atătat de Wundt, că în ştiinţa aceasta să poate duce procesul de abstracţiune a noţiunilor, absolut independent de orĭ-ce con-

---

18. Vezĭ cap. precedent, *Arhiva*, 1892. No. 5—6.
19. *C. Göring*, — System d. Kritischen Philosophie, vol. I, pag. 262.

firmare saŭ justificare exterioară, atîta timp cît consequenţa pur internă a cugetăriĭ o permite numaĭ.

Aşa numita „transcendenţă imaginară“ nu este altă-ceva decît o ast-feliŭ de abstracţiune, dusă pînă la cea din urmă treaptă cu putinţă. Fiindu-ne dată formula analitică a spaţiuluĭ cu treĭ dimensiunĭ, apoĭ nimic nu poate împiedeca cugetarea matematică să ajungă la formula încă maĭ abstractă a „spaţiuluĭ cu n dimensiunĭ“ saŭ să construească noţiunea „multilateralităţiĭ“ în genere, în care să întreţe numaĭ ca un caz particular multilateralitatea cu treĭ dimensiunĭ (noţiunea spaţiuluĭ real), saŭ multilateralitatea cu patru, cincĭ etc. dimensiunĭ. Tot aşa precum nimic nu o împiedică, odată ce noţiunea de extragere a rădăcinilor pătrate, formată să o generalizeze şi pentru extragerea acestor rădăcinĭ din numerele negative, deşi orĭ-ce elev de la liceŭ ştie că această formulă ne dă numaĭ nişte *mărimĭ imaginare*. Nu există de asemenea nicĭ o contrazicere internă în elaborarea noţiuneĭ abstracte a unor „multilateralităţĭ“ (cum o şi face aşa numita „geometria neeuclidiană“), în limitele cărora două liniĭ drepte s-ar putea între-tăia în maĭ multe puncte, suma unghiurilor într-un triunghiŭ ar face maĭ mult de cît două unghiurĭ drepte şi a. m. d.; şi din asemenea presupunerĭ, matematica, poate deduce toate consecinţile legitime. Toate aceste sînt chiar foarte utile în matematică, dînd ştiinţeĭ un caracte de desăvîrşire ideală şi putînd chiar servi pentru rezolvirea multor probleme şi chestiunĭ. Insă pentru ştiinţile pozitive şi pentru filozofie, „transcendenţa imaginară“ a matematiceĭ are numaĭ o însemnătate indirectă, de-oare-ce ia ne dă o dovadă palpabilă, că axiomele şi adevărurile matematice nu ne sînt cîştigate „*à priori*“, pentru că în afară de sfera experimentală ele nu aŭ pentru cugetarea noastră nicĭ o putere de constrîngere. Ast-feliŭ cade cetatea însă-şĭ a apriorizmuluĭ [20]).

* * *

Faţă cu aceste deosebirĭ fundamentale între noţiunile matematice şi cele-l-alte, şi decĭ între matematică şi „ştiinţile de cunoaştere“; faţă cu faptul, că matematica este maĭ mult o „pură cugetare“, adecă o ştiinţă pur *formală*, iar cele-l-alte ştiinţĭ (şi decĭ

---

20. Vezĭ sc. *G. Lewes*—problem of Life and Mind, cap. ultim.

filozofia, care e numai *desăvîrşirea ştiinţei*) sînt *reale*, vreaŭ să zic, că în ele centrul de gravitate nu este în *forma* cugetăriĭ, ci în *conținutul* eĭ; față, de asemenea, cu deosebirea atît de adîncă şi radicală între cele două „transcendențe“, — reală şi imaginară, semnalată maĭ sus: față cu toate aceste, situațiunea luĭ Wundt, pentru a putea dovedi legitimitatea şi în filozofie a *ambelor* forme de „transcendență“, — e foarte lămurită. El era dator, arătînd *întîiŭ* clar deosebirile aceste, pe de o parte, între matematică şi filosofie, iar, pe de alta, între transcendențele reală şi imaginară să dovedească *apoĭ*, că, cu toate deosebirile arătate, sînt îndreptățite şi în filozofie amîndouă transcendențele, şi să o dovedească aceasta *separat* pentru fie-care, de-vreme-ce una nu presupune pe alta, fiind între ele maĭ mult o legătură de terminologie, de cuvinte, decît o legătură după esența lucrurilor.

Cînd ne întoarcem însă la argumentarea luĭ W. Wundt spre a dovedi, că transcendențele matematice sînt numaĭ nişte exemple ale „înaintăriĭ cugetăriĭ în infinit“ (în nemărginire), care „înaintare“ ar fi însă legiuită şi pentru filozofie, — vedem că această argumentare e uimitor de slabă pentru o inteligență atît de puternică ca a luĭ Wundt. O dovadă aparentă să capătă aci, — mulțumită faptuluĭ, că Wundt nu disparte în argumentările sale cele două genurĭ de transcendeță, — prin ajutorul uneĭ procedărĭ, pentru care îmĭ e greŭ să găsesc un enfemism maĭ dulce decît „necorectă [21]).

Intr-adevăr, iată cum procedează Wundt: El îşĭ pune două întrebărĭ: *întîiŭ*, dacă aŭ şi în filozofie însemnatate amîndouă formele fundamentele ale transcendențeĭ, — reală şi imaginară, *fără să pue aci întrebarea în raport cu chestia de formă şi conținut al cugetăriĭ*; şi numaĭ *după aceasta*, el îşĭ pune şi întrebarea, dacă (în vederea caracteruluĭ pur formal al matematiceĭ) ele aŭ în filozofie, ca şi în matematică, numaĭ o semnificare formală saŭ sînt

---

21. Departe de mine e gîndul de a-l acuza pe marele savant de nesinceritate saŭ rea credință, însă Wundt, vădit, e pînă atîta orbit de *dorința* de a împăca filozofia sa cu tradițiile religioase protestantiste şi cu idealurile şi interesele prusiene, încît şi-a îngăduit o procedare puțin frumoasă, din punctul de vedere logic şi filozofic. In asemenea cazurĭ oameniĭ nu tot-dea-una sînt de rea credință.

aplicabile şi la conţinutul real al cugetăriĭ ; *însă aci nu să maĭ rîdică întrebarea deosebit pentru fie-care din cele două forme de transcendenţă.* Vom vedea îndată, că această ordine e departe de a fi indiferentă pentru o maĭ mare saŭ maĭ mică uşurinţă a sofizmuluĭ.

* * *

La cea dintîiŭ din aceste întrebărĭ, zice filozoful nostru, trebue să respundem afirmativ „fără multe ocolirĭ". Amintesc, că transcendenţa reală, dînsul o numeşte alt-feliŭ *cantitativă*, iar pe cea imaginară — *calitativă*. „Fiind-că — urmează dînsul, — deosebirea între cantitativ şi calitativ îşĭ păstrează însemnatatea Bedentung fundamentală în toate sferele de cugetare, *e vădit*, că aceste forme matematice ale transcendenţeĭ sînt numaĭ exemple ale celor două manifestărĭ (Bethätigungen), — imatente raţiuneĭ, ca atare, — a pornireĭ eĭ de a complecta realitatea, cunoscută diu experienţă (empiric)" [22]). Aceasta de loc *nu e vădit*, de-vreme-ce tocmaĭ aci e întrebare, dacă noţiunea de calitate are în matematică ca o ştiinţă (lucsu, pe care îl recunoaşte şi Wundt) pur formală şi în plus, ideală, — acela-şĭ înţeles şi însemnatate, ca şi în filozofie ; şi întru cît, în genere putem vorbi în matematică despre o *calitate* reală, adevarată. Esfe oare *dintr-un punct de vedere pur matematic* (adecă, fără raport la cunoaşterea lumiĭ reale şi *la experienţă*), esenţială deosebirea între formulele $\sqrt{-1}$ şi $\sqrt{-1}$ saŭ între formulele „multilateralităţilor" cu treĭ saŭ patru dimensiunĭ ? Poate oare fi vorba, faţă cu caracterul formal şi ideal al noţiunilor matematice, despre o deosebire calitativă reală între ele (cum aceasta să înţelege în cele-l-alte ştiinţĭ „decunoaştere"), şi nu avem a face aci maĭ degrabă cu *o simplă diferenţă de treaptă de abstracţiune?* Matematica este ştiinţa formală asupra raporturilor între mărimĭ (asupra raporturilor cantitative), şi, dacă în operaţiile eĭ intră cîte-o-dată mărimile imaginare (închipuite), apoĭ să poate oare, în realitate, întrebuinţa aci, — alt-feliŭ, decît maĭ mult în metaforă, — adiectivul „calitativ" ? Nu să întîmplă oare chiar unuĭ elev începător în Algebră să aibă a face în aceiaşĭ formulă cu mărimĭ imaginare alăturĭ cu cele reale? Nu e oare, la drept

22. *Wundt*, -- System d. Philosophie p. 197.

vorbind, „calitatea“ matematică numaĭ o calitate „imaginară“, închipuită (cu toate că distincțiunea poate avea înțelesul și însemnătatea eĭ)? Toate aceste întrebărĭ remîn fără respuns primo, findcă Wundt nu lămurește, întăiŭ, deosebirea ce există între matematică și filosofie, ca urmare a faptuluĭ, că pentru cea dintîiŭ *esențială e forma* cugetăriĭ și consecuența eĭ internă, iar pentru cea de a doua esențial este *conținutul* cugetăriĭ și concordanța (corespondența) eĭ cu realitatea obiectivă; și secundo, fiind-că Wundt nu atinge aci de loc *caracterul ideal* al noțiunilor matematice. E adevărat, că maĭ departe dînsul par-că ar recunoaște, că rolul transcendențeĭ imaginare în filozofie nu e tocmaĭ identic cu cea din matematică, însă, să întreabă el: „dacă chiar științile experimentale, fizica, chimia, fiziologia aŭ nevoe de ipoteze, apoĭ cum poate să renunțe la ele metafizica? Insă, — *urmează Wundt însu-șĭ*, — pe cînd acolo (în științile pozitive) ipoteza apare numaĭ ca un mijloc pentru a stabili o legătură între datele reale ale experiențeĭ, aci (în filozofie) ia exercitează încă o altă funcțiune, anume, de *a completa* datele experiențeĭ“ (pentru a satisface trebuințile de unitate ale „rațiuneĭ) [23]).

Iată și toată argumentarea relativ la prima întrebare!

La aceasta vom face următoarele observațiunĭ:

1) Nu e vorba dacă sînt îndreptățite ipotezele în filozofie, ci dacă ia îșĭ poate permite călcarea condițiunilor stabilite de teoria cunoștințeĭ pentru construirea noțiunilor abstracte, dacă poate recurge la niște noțiunĭ arbitrare, nelegitime, lipsite de vre-un conținut real, niște cuvinte goale de înțeles: ipotezele științifice, „stabilind legătura între fenomene“, se razimă pe construirea unor *noțiunĭ reale, nu imaginare.* Wundt trebuea să dovedească tocmaĭ că filozofia îșĭ poate permite acest lux.

2) Scopul principal al ipotezelor științifice nu e, în realitate în stabilirea acesteĭ legăturĭ, ci îndrumarea cercetărilor pozitive, netezirea drumuluĭ pentru știința de mîine, — cu timpul cercetarea pozitivă va trebui să înlocuească presupunerile vremelnice cu teoriile pozitive; de aceia ipotezele științifice aŭ tot-dea-una un caracter maĭ mult saŭ maĭ puțin vremelnic — și, cum spune A. Riehl

---

23. *Ibid* p. 200—201.

ele să aplică numaĭ la fenomene și să justifică apoĭ iară-șĭ prin fenomene.

3) In matematică și transcendenţa reală și cea imaginară (iară-șĭ mulţămită caracteruluĭ eĭ formal și ideal, pe care îl ignorează aci Wundt) în adevăr o desăvîrșesc, saŭ, cum să exprimă Wundt, *o complectează*, și această „complectare" *nu e de loc numaĭ ipotetică*, ci cît să poate de pozitivă; dar cum poate „complecta" filozofia, — în care, repet, esenţial e conţinutul, — vre-o noţiune imaginară, lipsită de conţinut real?

4) Aci e toată chestia, că, după însu-șĭ Wundt, rolul ipotezeĭ metafizice e altul decît al celeĭ știinţifice: cea dintîiŭ cată să „complecteze" numaĭ în aparenţă, *prin ajutorul uneĭ noţiunĭ imaginare un conţinut real*; iar Wundt, cum am maĭ spus o de atîtea orĭ, îșĭ ascunde adevărul prin aceia, că pînă aci încă n-a pus întrebarea despre însemnătatea ce-l are pentru filosofie faptul, care o deosebește radical de matematica: *realitatea conţinutuluĭ eĭ*; întrebarea apoĭ, *dacă, faţă cu acest fapt, sînt oare egal de aplicabile* și transcendenţa reală și cea imaginară, — dînsul nicĭ nu și-o pune de loc.

* * *

Numaĭ *după* această argumentare, atît de șubredă, cînd i-să pare, că a dovedit ast-feliŭ aplicabilitatea ambelor transcendenţe în filozofie, Wundt ridică cea-l-altă întrebare: ce însemnare poate avea în filozofie *transcendenţa în genere*, în vederea conţinutuluĭ real al cugetăriĭ în ia. „Noţiunile transcendente, zice el, aŭ în matematică un înţeles exluziv formal; trebue oare să le limităm ast-feliŭ și în filozofie? „El observă maĭ departe, că exemplul matematiceĭ, singur, nu poate hotărî de maĭ înainte soluţia în acest sens, de-oare-ce odată ce matematica e o știinţă pur formală, să înţelege de la sine, că și transcenţele eĭ trebue să-șĭ păstreze un caracter excluziv formal. Deși Wundt nu recunoaște, de sigur, distincţiunea în sensul Kantian între forma și conţinutul cugetăriĭ, nu maĭ puţin însă, socotind această distincţiune ca un produs firesc și legitim al dezvoltăriĭ cugetăriĭ, dînsul mărturisește, că aceasta nu schimbă situaţia lucrurilor, relativ la chestia de faţă —: „odată cu *constanţa*, zice el [24]), a formelor de cunoaștere, e stabilită și va-

24. Aci să află centrul de gravitate al întregeĭ chestiunĭ, fiind că aci tocmaĭ trebue să ieasă la iveală, întru cît și dacă e

liditatea lor generală; și, de orĭ-unde ar izvorî această constanță, ia ne îndreptățește să admitem înaintarea cugetăriĭ, în privința *formală*, peste orĭ-ce margine dată experiențeĭ după acelea-șĭ legĭ, după carĭ noĭ împreunăm înăuntrul experiențeĭ obiectele intențiuniĭ (Anschanung) și ale gîndiriĭ. In fapt noĭ găsim, că această îndreptățire e general recunoscută, chiar dacă nu toțĭ îșĭ daŭ seamă, care e baza acesteĭ îndreptățirĭ. Nicĭ un astronom saŭ fizician nu va admite, că dincolo de hotarele lumeĭ vizibile nouă saŭ dincolo de limitele legăturiĭ între fenomenele fireștĭ, accesibile observațiuniĭ noastre, spațiul ar putea dispare saŭ timpul s-ar putea opri, — saŭ că față cu vre-o parte a mersuluĭ universal al lucrurilor, care nu e accesibilă experiențeĭ noastre, s-ar putea modifica legile, după carĭ cugetarea noastră împreunează obiectele (adecă, după carĭ cugetarea noatră stabilește ordinea în lumea fenomenelor). Dar din contra, nu putem nicĭ într-un caz afirma cu aceia-șĭ siguranță, că și *obiectele* din experiența noastră trebue să remînă acelea-șĭ și peste toate hotarele experiențeĭ reale, — că de pildă, și dincolo de hotarele lumiĭ accesibile nouă există pretutindenea aceia-șĭ materie, saŭ vre-o materie, în genere.

„Totu-șĭ,—(aci, propriu zis, începe Wundt argumentarea sa)— e vădit că nu e absolută imposibilitate de a afirma ceva despre conținutul celor ce nu ne sînt date în vre-o experiență. Nicĭ aci nu ne este îngăduit să presupunem conținutul uneĭ asemene posibile experiențe ca diferit de conținutul realeĭ experiențĭ. O materie care n-ar umplea nicĭ un spațiŭ (adecă, o materie în afară de spațiŭ), o cauzalitate naturală, în care n-ar avea nicĭ o valoare legile de mișcare cunoscute nouă, — toate acestea ne par nouă nu numaĭ niște concepțiunĭ fantastice, ci chiar cu desăvîrșire imposibile. Incă maĭ mult, în cazurĭ numeroase știința naturală de fapt iese din limitele experiențeĭ reale, fiind-că ia din condițiunile date

---

dovedită de către Wundt aplicabilitatea în filozofie a transcendențeĭ imaginare, — precum și în genere, *ce anume* e dovedit de el. Tot edificiul filozofieĭ luĭ Wundt e rezimat de acest punct, de aceia vom reproduce aci toată argumentația luĭ, relativă la acest punct în întregimea eĭ. Citația va fi cam lungă, însă fiind dată importanța lucruluĭ, cetitorul mi-o va ierta, cu atît maĭ mult, că limba germană e relativ puțin respîndită, iar pînă azĭ (1890) această lucrare a luĭ Wundt nu e încă tradusă nicĭ într-o limbă. Notez încă, că *toate cursivele din această citație aparțin luĭ Wundt.*

prezice evenimente viitoare, cînd cu o siguranță apodietică, cînd cu oare-care probabilitate, — saŭ asemenea din aceste condițiunĭ date conchide asupra evenimentelor anterioare, •neaccesibile unor dovezĭ directe. Putem decĭ în genere să stabilim *două regule,* după cari sînt cu putință afirmările pozitive nu numaĭ despre partea formală, ci și despre conținutul material al acesteĭ legăturĭ supraempirice (überempirisch) a lucrurilor: întîiŭ, — întru cît conținutul cunoștințeĭ e condiționat (atîrnă) de forma eĭ, întru atîta odată cu valabilitatea generală (Allgemeingültigkeit) a acesteĭ din urmă ne este dată și valabilitatea generală a aceluĭ dintîiŭ; și al doilea, — acolo, unde împreunarea de baze și urmărĭ, fixată (statornicită cu siguranță) de cugetarea noastră, ne duce peste limitele experiențeĭ, înaintarea cugetăriĭ provocată ast-feliŭ, ne dă în concluziune iară-șĭ odată cu forma și conținutul. După cea dintîiŭ din aceste regule, noĭ atribuim, de pildă, principiilor mecanice valabilitatea generală, căcĭ ele n-aŭ numaĭ un înțeles formal, ca axiomele aritmetice și geometrice, ci cele maĭ importante din ele, așa numitele axiome dinamice, — ca legea perzistențeĭ forțelor, principiul de egalitate a acțiuniĭ și a reacțiuniĭ, — presupun un substract al puterilor mișcătoare (saŭ al forțelor de mișcare); odată cu stabilirea acestor principiĭ să fac, ast-feliŭ, și presupunerĭ asupra însușirilor acestuĭ substrat. Insă însușirile așa presupuse sînt în cea maĭ strînsă legătură cu raporturile de spațiŭ și timp adecă cu condițiunile formale ale existențiĭ materiale, — și prin aceasta ele să deosebesc esențial de cele-l-alte însușirĭ, care, — precum sînt, de pildă, formele speciale de mișcare a elementelor materiale, — pot fi foarte variate, și decĭ pentru arătarea lor sînt tot-dea-una necesare experiențile specifice.

„Cea de a doua din regulele de maĭ sus să află într-un raport încă maĭ apropiat cu conținutul cunoștințeĭ, dat în întregime și după formă și după material. Nicĭ-odată urmărirea științifică a șiruluĭ de cauze și efecte nu să mulțumește numaĭ cu înlănțuirea faptelor din experiența nemijlocită, ci cu o putere irezistibilă duce această înlănțuire peste marginile faptelor date, spre a putea, deschizind perspectiva cauzelor și efectelor, cît numaĭ e cu putință înșira realitatea imediată într-un ce întreg, în legătură cu care să poate numaĭ cuprinde priceperea deplină a fie-căruĭ fapt izolat. Aci nu maĭ e vorba, ca în cazul precedent, numaĭ despre generalizarea

conținutuluĭ abstract al cugetăriĭ, întru cît el este strîns legat cu legile formale ale experiențiĭ; ci prin această aplicațiune a principiuluĭ de cauzalitate pot fi cuprinse chiar elementele cele maĭ concrete ale realitățiĭ, de-oare-ce nu există vre-o parte a experiențiĭ actuale, orĭ-cît de mărginită, care să nu poată fi pusă în legătură cu șirurile de cauze și efecte. Dar cît să câștigă aci în privința plinătățiĭ conținutuluĭ tot atîta să știrbește în acelașĭ timp din întinderea perspectivelor, făcute ast-feliŭ cu putință. Cu cît sînt maĭ determinate în detaliĭ asemenea prelungirĭ ale realitățiĭ, găsite conform principiuluĭ de bază și urmare, cu atîta ele sunt în acela-șĭ timp maĭ puțin sigure, cu atît maĭ mult să prefac ele în niște ipoteze maĭ multe saŭ puțin probabile. De-oare-ce tot-dea-una pot interveni niște condițiunĭ neprevăzute și să schimbe icoana, alcătuită, formată? capatată pe baza unor presupunerĭ determinate. Ast-feliŭ noĭ ne încredem în validitatea nemărginită a legilor gravitațiuneĭ aproape cu aceiașĭ siguranță ca și în legile proprieĭ noastre cugetărĭ; însă relativ la starea inițială saŭ cea finală a sistemuluĭ nostru planetar noĭ ne mulțumim numaĭ cu ipoteze, cari orĭ cît de verosimile ni s-ar părea unele din ele, remîn totu-șĭ departe de orĭ-ce pretențiunĭ la o cunoștință sigură. Cu toate acestea, asemenea ipoteze sînt nu numaĭ posibile, ci chiar necesare din punctul de vedere științific, întru cît în ele să face numaĭ o încercare legitimă de a duce pînă la sfîrșit șirurĭ anumite de cauze și efecte, — șirurĭ date în experiență. Dacă ne ținem conștiincios de această problemă, apoĭ aceste ipoteze, chiar dacă mersul real al lucrurilor le restoarnă, pot totu-șĭ să aducă acel folos, că ele pun în lumina trebuitoare acele urmărĭ, cari ar decurge din condițiunile reale determinate, dacă n-ar fi intervenit alte momente“ [25]).

* * *

Inadins repet, am reprodus aci *în întregime* toată argumentarea luĭ Wundt relativă la această chestie, pentru ca observațiile mele ulterioare să nu pară lipsite de temeiŭ. Dar, întîiŭ, iată și concluzia pe care o trage Wundt din toată expunerea aceasta. „Ast-feliŭ, întrebarea pusă maĭ sus, dacă principiul de transcendență are și în aplicațiunile luĭ generale științifice (adică în filo-

25. *System d. Phil.* p. 202—205.

zofie) numaĭ un înțeles pur formal tot așa ca și în matematică: *trebue să primească* față cu cele două regule de maĭ sus, *un respuns negativ.* Inaintarea cugetăriĭ în sfera transcendentă, — înaintare, la care rațiunea noastră e silită prin pornirea-ĭ imanentă cătră împreunarea nemărginită a datelor experimentale cu vorausssetzungen condițiunilor lor, — să referă în general și la conținutul și la forma experienței: în parte pentru că legătura logică a experienței cu condițiunile eĭ, carĭ nu ne sînt date nemijlocit, trebue să cuprindă necesarminte întreaga experiență; iar în parte pentru că în principiile cele maĭ generale ale cunoaștereĭ experimentale conținutul și forma sînt atît de strîns legate între ele, că nu să pot despărți, și să presupun reciproc ca bază și urmare [26].

Dar despre care transcendență e vorba aci? Și despre cea imaginară? Dar chiar la o cetire nu tocmaĭ atentă a paginilor reproduse să poate observa acea împrejarare stranie, că în toată această expunere, care trebue să aibă o însemnatate hotăritoare în chestie, Wundt ne vorbește despre aplicabilitatea la conținutul cugetăriĭ numaĭ a așa numiteĭ *transcendențeĭ reale,* și numaĭ *în condițiunĭ certe și în certă măsură*; toate exemplele aduse de el, fără excepție, să referă *numaĭ la această transcendență.* Aci nu numaĭ nicĭ un cuvînt nu amintește despre *transcendența imaginară* (saŭ închipuită), dar par-că ni să dă un argument pentru a-ĭ tăgădui orĭ-ce rost în filozofie, și anume, cînd Wundt ne spune că nu sîntem îndreptățițĭ să cugetăm vre-un conținut cu desăvîrșire diferit de cel dat în experiență, — pe cînd în filozofie *transcendența imaginară* tocmaĭ la asemenea presupunerĭ trebue să ducă (după analogia, de pildă, cu noțiunea „spațiuluĭ cu n dimensiunĭ"). Și „antologia" luĭ Wundt, „ideile-ĭ absolut nedeterminabile" e tocmaĭ bogată în exemple de ast-feliŭ de rezultate ale „transcendențiĭ imaginare.

Dacă lipsa desăvîrșită de dovezĭ în pretențiunea luĭ Wundt, că și transcendența *reală* și cea *imaginară* aŭ acelașĭ rost în filozofie, nu bate la ochĭ chiar la o studiare superficială a teorieĭ luĭ; dacă el reușește să clădească un feliŭ de dovedire aparentă, aceasta să datorește cum am spus, uneĭ procedărĭ de răŭ gust. Anume: Wundt nu disparte în argumentările sale cele două transcendențĭ,

26. *Ibidem,* 205—206.

cari însă să deosebesc atît de adînc în fond, că le unește maĭ mult numaĭ *numele*; și cînd dînsul să încearcă să dovedească (cu ce putere de argumentare, am văzut) validitatea *amîndurora* în filozofie, atuncĭ nicĭ nu atinge caracterul distinctiv al acesteia față cu matematica: realitatea conținutuluĭ eĭ (și tocmaĭ aceasta e aci hotărătoare); iar cînd în urmă, vine în sfîrșit la această chestie, el ca din întîmplare, vorbește numaĭ de singura transcendență *reala*, par-că, ar fi acela-șĭ lucru cu cea *imaginară*! Ast-feliŭ în concluziunea luĭ Wundt găsim cevà maĭ mult decît în premise.

Un exemplu ne va lămuri natura sofizmuluĭ luĭ Wundt. Presupunem, că cine-va, plecînd de la faptul că în Rusia Europeană există două varietățĭ de iepurĭ, albĭ și surĭ, vrea să dovedească că *amîndouă* aceste varietățĭ există și în Siberia. Și procedează cum urmează! întîiŭ zice, că Siberia e tot Russia, tot o țară sînt, prin urmare în ia trebue să fie *amîndouă* varietățile pomenite; iar numaĭ după această „dovadă", rîdică întrebarea: dar condițiunile climatice deosebite ale Siberieĭ nu împedică oare existența acolo a *iepurilor în genere* (adecă *fără să maĭ amintească* despre varietatea albă și cea sură *în deosebi*)? Respunzînd *negativ*: „nu împedică", — el aduce ca dovadă mărturiile călătorilor, că în Siberia aŭ fost văzuțĭ iepurĭ *albĭ*. A dovedit el oare că în Siberia există și varietatea *sură*, despre care aci n-a maĭ fost nicĭ un cuvînt? Vădit, că *nu* (și nicĭ nu sînt).

Dar e oare alta procedarea luĭ Wundt? Iată în cîte-va cuvinte toată argumentația luĭ:

In matematecă există două forme de transcendență: una *reală* saŭ *cantitativă*, cea-l-altă *imaginară* saŭ *calitativă*. Sînt aplicabile ele *amîndouă* în filozofie? „Fără multe ocoliri", Wundt respunde: „vădit" că *da*, de-oare-ce, deosebirea între *cantitate* și *calitate* îșĭ păstrează însemnătatea în toate sferele de cunoștință, și numaĭ *după* această „dovadă", rîdică întrebarea: dar caracterul distinctiv al filozofieĭ, față cu matematica, nu împedică *transcendența în genere* (fără să maĭ amintească *în deosebĭ* despre cea reală și imaginară)? Respunzînd *negativ* — „nu împedică", Wundt arată ca dovadă că în anumite condițiunĭ și în anumită măsură, în filozofie îșĭ poate avea rostul eĭ așa numită transcendență *reală* (adecă numaĭ *cantitativă*, putem spune o „quasi-transcendență"). A dovedit el oare aplicabilitatea în filozofie a transcendențeĭ *imaginare*, des-

pre care nu maĭ amintește acĭ? „vădit“, că *nu* (și în adevăr, după cum am arătat, nu este aplicabilă).

Deși cu o dorință puternică și cu un joc maĭ mult saŭ maĭ puțin iscusit de cuvinte, să poate „dovedi“ în aparență orĭ-ce pofteștĭ, însă dacă Wundt ar fi pus chestia în mod corect, i-ar fi fost mult maĭ greŭ să înjghebe măcar o dovadă aparentă, și în orĭ-ce caz pentru un cetitor nepărtinitor ar fi fost maĭ ușor să descopere sofizmul.

* * *

Și procedarea corectă, repet, ar fi fost numaĭ următoarea:

Inainte de toate Wundt a trebuit să ne arăte deosebirea adîncă ce există între matematică (ca o știință pur formală, noțiunile căreia să disting prin o idealitate absolut excepțională) și filozofie (toate noțiunile căreia trebue să plece de la reprezentațiunĭ reale — lucru, pe care nu-l poate tăgădui nicĭ Wundt); și pe urmă numaĭ arătînd iară-șĭ deosebirea, nu maĭ puțin fundamentală între cele două „transcendențe“, să hotărască, întru cît, față cu deosebirile acestea, e permis transportul în filozofie, *în deosebĭ* întîiŭ, a transcendențeĭ reale, și apoĭ și aceleĭ imaginare; în asemenea caz, Wundt n-ar fi putut să treacă ast-feliŭ prin tangentă pe lîngă chestia importantă, dacă în genere e legitim transportul în filozofie al metodelor matematiceĭ.

Maĭ sus am studiat această chestie și am văzut, în unire cu cugetătoriĭ fruntașĭ aĭ Germanieĭ moderne, că trebue să respundem la ia negativ: că metodele matematiceĭ nu sînt aplicabile în filozofie. Wundt, după cum am văzut, nu a spus nimic, ce ar fi putut răsturna această părere, fiind-că el nu a dovedit de loc, că transcendența *imaginară* ar putea să aibă vre-un rost în filozofie, cu toate deosebirile între ia și matematică în raporturile arătate.

* * *

Hic jacit lepus! Aci e „minciuna primordială“ a întreguluĭ sistem moral și filozofic al luĭ Wundt, de acest punct reazimă el toată țesătura construcțiunilor sale. De aceia îĭ trebuea luĭ să dovedească posibilitatea în filozofie tocmaĭ a acesteĭ transcendențe, imaginare; n-a reușit, și nicĭ nu putea să reușească. Cît de im-

portant e rolul transcendenţeĭ imaginare în sistemul luĭ Wundt să poate vedea din faptul, că peste cîte-va paginĭ după argumentaţia reprodusă de noĭ dînsul zice: „ideile [27]) cosmologice posedă în parte o transcendenţă reală, în parte una imaginară..., însă ideile psihologice şi ontologice (care consitue tot sistemul moral şi filozofic propriŭ al luĭ Wundt), din potrivă, întră cu totul şi *excluziv* în domeniul transcendenţeĭ *imaginare*" [28]) cu ajutorul tocmaĭ al transcendenţeĭ *imaginare* a „ajuns" Wundt la „idea" de *voinţă a atomilor* şi la cea de *voinţă a Universuluĭ*; numaĭ mulţumită acesteĭ transcendenţe a reuşit dînsul să ne formuleze „scopurile morale eterne", cari staŭ de-asupra şi a vieţiĭ indivizilor şi a vieţeĭ popoarelor şi chiar a omenireĭ întregĭ, — şi făcîndu-să interpet complezent al acestor „scopurĭ eterne" şi al „voinţeĭ Universuluĭ", ni le tălcueşte în acord cu tradiţiile popilor protestanţĭ şi cu interesele Junker-ilor prusienĭ [29]).

Căzînd această piatră unghiulară a „cunoaştereĭ raţionale" (Vernunfterkenntniss) a luĭ Wundt, o dată cu ia să afundă în roiul „construcţiunilor fantastice", despre care vorbeşte dînsul cu atîta despreţ, şi toată architectonica luĭ de „ideĭ transcendente" pe care el, cu atîta mîndrie, o numeşte „metafizică ştiinţifică"! bazată pe un joc de „noţiunĭ închipuite", un joc de cuvinte lipsite de orĭ-ce conţinut real, ia nu ne poate da nicĭ cunoştinţa lumeĭ, nicĭ „complectarea" eĭ, căcĭ un cuvînt gol de înţeles nimic nu poate conplecta; nu ne dă ia nicĭ macar pentru ce în realitate a fost plăzmuită: temelia neclintită pentru năzuinţile morale ale omenireĭ.

* * *

---

27. In terminologia luĭ Wundt numele de «ideĭ» îl poartă numaĭ noţiunile *Vernunft*-uluĭ, construite cu ajutorul a tot feliul de transcendenţe, în opoziţie cu «noţiunile» *Verstand*-uluĭ cari să reazimă pe experienţă.

28. *System de Phil.*, p. 207. Dar în argumentaţia luĭ de maĭ înainte, Wundt spune că pretindenea avînd a face şi cu calitate şi cu cantitate, *pretutindenĭ* găsim *amîndouă* transcendenţele. E foarte caracteristic ast-feliŭ că în toată sfera «ideilor» propriĭ luĭ Wundt întră *excluziv* transcendenţa *închipuită* imaginară).

29. Cu sistemul moral şi filozofic al luĭ Wundt avem să ne maĭ întîlnim în şirul acestor studiŭ, iar în cadrul capitoluluĭ de faţă nu intră analiza luĭ detaliată, ci numaĭ critica bazeĭ luĭ, — teoria transcendenţelor.

Iar în ce priveşte aşa numita *transcendenţa reală* (cantitativă) amintim că ia, după cuvintele proprii ale luĭ Wundt, are în certe condiţiunĭ un înţeles cu desăvîrşire real. Nu vraŭ să fac discuţiunĭ de terminologie, aceasta ne-ar duce prea departe. Insă cînd terminul de transcendenţă să aplică şi relativ la concluziunea de la efectele date la cauzele anterioare saŭ de la cauzele date la efectele viitoare, apoĭ aceasta poate să fie foarte comod pentru a putea introduce în filozofie, sub scutul uneĭ denumirĭ comune, două noţiunĭ deosebite, cari în realitate, aŭ prea puţin comun între ele. Dar în asemenea caz trebue să ţinem minte două lucrurĭ maĭ întîiŭ, că faţă cu această terminologie, chiar o ştiinţă atît de pozitivă, ca de pildă geologia, e o ştiinţă cu totul «transcendentă», fiindcă geologilor nu e doar dată în experienţa nemijlocită toată istoria transformărilor scoarţeĭ pămîntuluĭ, ci dînşiĭ o reconstruesc conchizînd «de la efectele date la cauzele anterioare». Maĭ mult: chiar cînd, de pildă juraţiĭ daŭ verdictul lor de culpabilitate saŭ de neculpabilitate, aceştĭ cetăţenĭ nevinovaţĭ comit iarăşĭ o «transcendenţă», de oare-ce dînşiĭ trag o concluziune de la nişte fapte date asupra unuĭ eveniment, care nu le este «dat în experienţa nemijlocită». Al doilea lucru pe care trebue să-l ţinem minte, e că în ast-feliŭ de «transcendenţe» (cantitative saŭ reale) nu e nevoe să recurgem la vre-o noţiune nelegitimă din punctul de vedere a teorieĭ ştiinţifico-filozofice a cunoaşterеĭ. Dar aci sîntem foarte departe de «transcendenţa imaginară» patronată de Wundt şi care, în adevăr, ne dă numaĭ nişte *noţiunĭ închipuite*, nişte cuvinte deşerte, cum sînt, de pildă, «voinţa» atomilor saŭ a plantelor şi toate «ideile ontologice» ale luĭ Wundt, necesare chipurile pentru «complectarea» adevăruluĭ, spre a putea întemeia idealurile morale.

* * *

Cum? Numaĭ prin minciună, prin amăgire de sine, prin un joc de noţiunĭ «închipuite» să poate da o temelie neclintită idealurilor omeneştĭ?

Dacă metafizicienilor le place să întrebe:

L'amour craint la clarté: pour que le coeur se donne
Qui sait si l'oeil d'abord ne doit pas se fermer [30])?

30. *M. Grujan*, — Vers d'un philosophe, p. 194.

Pricina e că dînşiĭ nu cred în omenire, nu cred că *singurul şi purul adevăr* să o poată duce spre Ideal. Sub idealizmul lor nebulos să ascunde cel maĭ uricios pesimizm, cel maĭ negru scepticizm: *pesimizmul şi scepticizmul moral.*

Cu plăcere iaŭ dînşiĭ poza luĭ Hamlet şi, uitîndu-să cu dispreţ suveran, spre pămîntul plin de păcate, declamă cu emfază:

«How weary, stale, flat and unprofitable seem to me all the uses of htis world! Fie on't! O, fie! 'tis an unweeded garden!»

Inse Hamlet isprăveşte cel puţin monologul săŭ cu cuvintele:

«But break my hart, — for I must hold my tongue" [31])!

Iar domniĭ cu metafizica de tot felul cred cu tot dinadinsul, că numaĭ cu ajutorul gimnasticeĭ de limbă să pot înalţa dumnealor pe deasupra noroiuluĭ pămîntesc şi să întemeeze în empireele nepătrunse împărăţia idealuluĭ.

Din fericire pentru oamenĭ şi pentru viitorul lor, aceste empiree metafizice sînt numaĭ o «transcendenţă imaginară», o minciună.

* * *

Pînă acum am vorbit maĭ mult numaĭ despre metoda legitimă a *construcţiuniĭ noţiunilor.* In capitolul următor vom vorbi despre metoda cercetărilor ştiinţifice şi a construiriĭ de *sisteme* ştiinţifice, în deosebire de cele metafizice.

(Va urma)

---

31. Cît de plictisitoare, banale şi lipsite de orĭ-c[illegible] st mi să par toate obiceele lumiĭ aceste! Mi-ĭ scîrbă! e o grădin[illegible] părăsită! . . .

Sfarmă-te, inima mea, pentru că trebue să-mĭ ţin limba (să tac)! Hamlet, act I, scena II.

NOTIŢI

Programa de religie a şcoalelor primare

Ministrul actual al instrucţiuneĭ publice a hotărît să supună uneĭ revizuirĭ programul şcoalelor primare ast-felĭŭ cum a fost alcătuit în 1893 (vezĭ Buletinul oficial al ministeriuluĭ cultelor pe acel an No. 4 suplementar) şi a publicat un anti-proiect de program (Bucureştĭ 1897). Reforma programuluĭ şcoalelor primare este o chestiune din cele maĭ grave ale vieţeĭ orĭ-căruĭ stat, cu atît maĭ mult pentru al nostru ce abia începe a să dezvolta pe calea cultureĭ.

Ne propunem a cerceta aicĭ pe scurt de-o-cam-dată numaĭ materia religiuneĭ aşa cum este ia prevăzută în proiectul de reformă.

Şi în acest proiect, ca şi în programul al căruia reformă să inteşte, nu să ţine în destul samă de nevoile învăţămîntuluĭ, aşa cum trebue să fie dat în epoca în care trăim, cînd alege bucăţile din Evanghelie care trebuesc cetite :

Noĭ sîntem în contra cetireĭ uneĭ bucăţĭ ca aceia a paraţboleĭ tînăruluĭ bogat prevăzută la clasa III trim. II şi acea a prediceĭ de pe munte prevăzută la clasa IV trim. II. Morala conţinută în aceste bncăţĭ nu este acea care convine vieţeĭ noastre actuale şi constitue un adevărat pericol pentru copiĭ, dacă eĭ şi-ar lua îndreptarea purtăreĭ după principiile eĭ. In parabola tînăruluĭ bogat (Mateiŭ XIX 16—30) Isus spune «adevăr zic vouă, cu anevoie va întra bogatul în împărăţia ceriurilor. Şi iarăşĭ zic vouă : că maĭ lesne va întra funia prin urechile aculuĭ decît bogatul să între în împărăţia luĭ Dumnezeŭ». In predica de pe munte, Isus este încă şi maĭ rostit în proclamarea aceloraşĭ principiĭ. El zice (Mateiŭ V, VI, VII ; programul noŭ nu specifică ca cel vechiŭ care parte din această predică să să cetească); între altele «Nu vă adunaţĭ tezaurĭ pe pămînt, unde molia şi rugina le strică şi unde furiĭ le sapă şi le fură, ci vă adunaţĭ tezaurĭ în ceriŭ. Nu vă îngrijiţĭ de viaţa voastră ce veţĭ mînca şi ce veţĭ bea, nicĭ de corpul vostru cu ce vă veţĭ îm-

brăca. Căutaţĭ la paserile ceriuluĭ, că nicĭ samănă nicĭ seceră, nicĭ adună în grănariĭ şi părintele vostru ceresc le nutreşte» etc. etc.?

Asemenea principiĭ de morală călugărească era bună pentru vremile luĭ Isus, care venia să mîngăe pe turma cea imensă de robĭ şi de saracĭ din imperiul roman. Trebuia pentru a nu le umplea sufletul de desnădăjduirĭ, să le arăte macar mirajul uneĭ alte vieţĭ în care vor găsi resplătirea pentru relele acesteĭ lumĭ şi pentru a-ĭ întări în hotărîrea lor, trebuia tocmaĭ să le arăte că mijlocul cel maĭ sigur de a dobîndi vecĭnica fericire era suferinţa în această lume. De aceia el şi învaţă că singurul mijloc de a ajunge în raiŭ este sărăcia şi că porţile luĭ vor fi închise bogaţilor ; că nimenea nu trebue să să îngrijască de mijloacele de traiŭ, de-oare-ce dacă vor avea puternică credinţă, Dumnezeŭ va îngriji de eĭ, şi maĭ la urmă dacă vor pieri în suferinţă, cu atît maĭ uşor vor dobîndi împărăţia ceriurilor.

Nu ne sfiim a o spune : o astfeliŭ de morală este contrară spirituluĭ timpuluĭ în care trăim, în care trebue din potrivă să îmboldim pe oamenĭ la căştigarea cît maĭ îmbelşugată a bunurilor acesteĭ lumĭ, la îmbunătăţirea pe cît să poate a traiuluĭ lor. Trezirea în spiritul lor, a dorinţeĭ după aceaste îmbunătăţirĭ este cea maĭ sigură intăţire cătră progres. Timpul nostru nu maĭ poate învăţa o morală de *cerşitorie* ci numaĭ una de *muncă şi de căştig*. Maĭ ales la ţaraniĭ noştri este periculoasă o asemene morală, de-oare-ce eĭ aşa sînt dispuşĭ a nu să prea îngriji de soarta lor şi lasă într-adevăr prea mult această soartă în voia întîmplăriĭ ca paserile ceriuluĭ. Morala conţinută în vestita predică de pe munte, care pentru a fi apreţuită cunoaşterea timpuluĭ în care ia a fost rostită, nu să poată atinge în clasa VI primară.

A. D. Xenopol

* * *

La Revue de Geographie a d-luĭ Ludovic Drapsyron, conţine în numărul săŭ de Iulie 1897 următoarea notiţă înserată de d-l A. D. Xenopol, prin care protestează contra unor apreţuirĭ ocărîtoare făcute de d-l Jost în *annuaire de l'enseigmment primaire 13-me année*, asupra limbeĭ romîne.

Limba romînă după dl. Jost.

Găsim în anuarul învăţămîntuluĭ primar anul al 13-le 1897 asupra Romînieĭ notiţa următoare (p. 353).

«Limba Romînieĭ a fost, după vremurĭ, latină, apoĭ slavă şi apoĭ greacă la începutul viaculuĭ XVIII-lea, dar la începutul celuĭ al XIX-lea romîna reveni din noŭ cu domniĭ de baştină. Ia

este un amestec de latină coruptă care să ajută cu limba franceză şi să adaoge în cuvinte slavone şi greceştĭ». D-l Jost ne spune că el şi-a luat aceste arătărĭ de la «distinsul profesor al seminariuluĭ central din Bucureştĭ, d-l G. Coman, aşazat de minune pentru a ne încunoştiinţa în chip exact» (nota *ibidem*).

Nu ştim dacă d-l Jost a luat şi această ştiinţă de la d-l Coman, saŭ dacă a adăogit-o numaĭ din propria d sale avere cătră datele statistice şi legislative pe care profesorul din Bucureştĭ i le-aŭ dat asupra învăţămîntuluĭ public din Romînia, dar, orĭ care ar fi izvorul din care această notiţă aŭ fost scoasă, nu putem ferici pe acel ce a pus să o tipărească, de-oare-ce conţine tot atîtea păcate pe cîte cuvinte.

Maĭ întăĭ cum poate să cugete dl Jost că «limba *Romînieĭ* să fi fost după timpurĭ latina, slava şi apoĭ greaca»? El pare a vroi să zică cum că *poporul întreg* a schimbat de treĭ orĭ de graiŭ în cursul viacurilor. Aşa lucru nu s-a văzut însă de cînd e lumea ca un popor saŭ o ţară (Romînia) să schimbe ast-feliŭ de-a-totuluĭ tot mijlocul săŭ de împărtăşire a ideilor. Este foarte adevărat că limba *scrisă* la Romînĭ a fost pe rînd latină, slavă şi greacă. Dacă acest lucru a fost în cugetarea d-luĭ Jost, foarte răŭ şi-a ales chipul luĭ de rostire. Dar ce vra să zică cealaltă susţinere că «romîna ar fi un amestec de latină coruptă care să ajută cu limba franceză şi să adauge cu cuvinte slavone şi greceştĭ»? Maĭ întîiŭ nicĭ o limbă nu constitue un amestec de cuvinte, afară doară de Volapuk. Limbile atît acele cultivate cît şi acele neculte sînt toate nişte organizme care îşĭ culeg elementele lor din izvoare deosebite, dar le prefac şi le întrupează într-un tot de acelaş feliŭ. După ideile d-luĭ *Coman-Jost*, franceza nu ar fi şi ia decît un amestec de cuvinte latine, germane, greceştĭ, celtice, şi germana un amestec de cuvinte teutone, latine, greceştĭ şi aşa maĭ de parte. O ast-feliŭ de părerĭ asupra fireĭ graiuluĭ putea fi la locul şi la sfîrşitul veaculuĭ trecut, dar nu la începutul celuĭ al XIX-lea. Dar ce vra să zică latina coruptă a d-luĭ *Coman-Jost*? Prefacerea latină în idiomele ce aŭ eşit din latina poporană, precum franceza, italiana, spaniola, portugheza şi romîna, înfăţoşază pentru d-v o stricare a limbeĭ luĭ Cicerone? dar dacă e aşa atuncĭ toate limbile eşite din latină, şi cu ele şi franceza, nu sînt decît nişte amestecurĭ de latină, stricată cu cuvinte provenite din alte limbĭ! d-l Jost primeşte oare această încheiere?

Ce însamnă apoĭ fraza adaosă că «romîna este un amestec de latină stricată care *să ajută cu limba franceză?*» Oare nu crede cum-va din întîmplare d-l Jost că ţaranul din satele noastre, cînd nu găseşte un termin în latina sa cea tricată, cercetează îndată pe Bécherelle saŭ pe Littré spre a să ajuta cu un cuvînt francez?

Limba romînă este o limbă eşită din latina poporană prefăcută prin nesfîrşitul răstimp strecurat de cînd s-a desfăcut din trunchiul comun din care aŭ eşit şi limbile surorĭ: franceza, italiana, spaniola şi portugheza. In curgerea eĭ de-a lungul viacu-

rilor, ia a împrumutat cuvinte de la limbile deosebitelor popoare care s aŭ alipit de vlăstarea latină, cum a făcut-o bună-oară şi franceza cu cuvintele de origină germană; dar toate aceste elemente nouă care întraŭ în limba romînă să supuneaŭ regulelor fonetice, etimologice şi sintactice ale limbeĭ latine, care slujia de plamadă şi făcea să dospească toate aceste elemente nouă, spre a da naştere unuĭ graiŭ noŭ, uneĭ limbĭ tot atît de frumoase, tot atît de bogată, tot atît de răsunătoare ca şi surorile eĭ din Apus.

Iată ce este limba romînă şi nu o adunătură de cuvinte stricate aruncate clae peste gramadă în gura unuĭ popor.

Ne mirăm că atuncĭ cînd cine-va să îndeletniceşte cu chestiunĭ de învăţămînt, să-şĭ dea aşa de puţină osteneală spre a lămuri pe sine, înainte de a să expune în public (în franţuzeşte fraza ultimă sună: «Nous nous étonnons que, lorsqu'on s'occupe de questions d'enseignement on prenne si peu la peine de se bien renseigner avant de s'expose en public»).

Observăm că dacă lecţiunea dată de d-l Xenopol d-luĭ Jost este cam aspră, este de sigur bine meritată, *Arhiva* mulţumeşte d-luĭ *Ludovic Drapsyron* pentru amabilitatea ce-a pus-o de a însera această apărare a adevăruluĭ contra unuĭ conaţional al săŭ, dar numaĭ aşa să face ştiinţă.

IAŞI. — TIPOGRAFIA H. GOLDNER STRADA PRIMARIEI No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul VIII. Septemv. și Octomv. 1897. No. 9 și 10.

GH. GHIBĂNESCU

VLAD ȚEPEȘ
(Studiŭ critic)

(*Urmare*) [1].

D-l Xenopol spune că Vlad perde tronul din cauza luĭ Stefan cel Mare, nu din cauza Turcilor. Stefan cel Mare atacă pe Vlad de la nord, vrînd să-ĭ ia Chilia; Țepeș de și bătuse pe Turcĭ, dar să lovi de brațul puternic al tînăruluĭ Voevod Moldovan.

Ce-ĭ dreptul teoria d-luĭ Xenopol e ingenioasă, căcĭ pare a reuși să împace aparenta contradicție între izvoarele contemporane.

Dar teoria d-luĭ Xenopol nu-ĭ place de feliŭ d-luĭ Bogdan. D-sa nu vrea să audă de un Țepeș eroŭ, viteaz, patriot. D-l Bogdan zice curat; „Vlad fuge dinaintea Turcilor, după ce-ĭ întartă. Eroizmul luĭ e o legendă scoasă din mintea înväpăiată a istoricilor noștri".

Din aceste două păreri, cea a d-luĭ Bogdan să vede că-ĭ *tendențioasă*. D-sa să pune de-a curmezișul tuturor izvoarelor, numaĭ pentru a-șĭ salva teoria sa favorită: *degenerarea luĭ Țepeș*.

1. Vezĭ «Arhiva» pag. 373—417;

Părerea d-luĭ Xenopol e ingenioasă, dar rămîne de controlat datele, pentru a vedea întru cît e întemeiată.

*
* *

Am văzut că Calcocondilas caută a spune *pe cît ştie* adevărul, acoperindu-l puţin în favoarea Turcilor, atenuînd unele arătărĭ, saŭ trecîndu-le sub o părtinitoare tăcere. Minuţiositatea faptelor, preciziunea în povestire, exactitatea numelor propriĭ, ce vin în descrierea luptelor, ne fac a crede că Calcocondilas a avut izvoare sigure de informaţiune, cînd spune că Ţepeş a trebuit să să lupte şi cu Ştefan Voevodul Negriĭ Bogdaniĭ, care atacase Kilia, *oraşul luĭ Vlad.*

Că Ştefan atacă Chilia în 1462 ne-o spun analele moldoveneştĭ *toate.* Este decĭ adevărat şi Calcocondilas nu minte în acest caz.

Nu e locul aicĭ a face istoricul acesteĭ cetăţĭ, aşa de importantă prin vechimea eĭ, cum şi prin poziţiunea sa geografică.

Pusă spre gurile Dunăriĭ, Chilia era chemată a servi ca chee pentru comerţul şi relaţiunile politice şi economice ale tuturor popoarelor de la Dunărea.

Chilia a fost în posesiunea Munteniеĭ, stăpînă pe cele două ţermurĭ ale Dunăriĭ, pînă la Marea cea mare. Moldova, care să întindea în făşie îngustă spre Akerman, a rîvnit de timpuriŭ această stăpînire a Munteniеĭ asupra Kilieĭ. Să pare că sub Alexandru cel Bun Kilia să fi fost a Moldoveĭ, căcĭ numaĭ aşa ne explicăm tractatul încheiat în 1412 între Sigismund, regele Ungarieĭ şi Vladislav, regele Polonieĭ, care îşĭ iaŭ cîte jumătate din ţară: Polonia ia partea de sus a Moldoveĭ de dincoace şi de dincolo de Prut cu oraşele Iaşĭ şi Cetatea Albă; iar Ungaria îşĭ ia pentru sine partea de jos cu oraşale Bîrlad şi Kilia [2]).

Tot a Moldoveĭ e Kilia sub Petru Aron, care o dă Ungurilor. In 1462 Kilia era a Muntenilor, *probabil însă cu garnizoană ungurească.*

---

2. «Et Kylia cum alia aequali medietate pro D. Sigismundo et corona regni Hungariae maneant taliter dimidiati et divis. Apud Katona XII. 93, Dlugosz. Liber XI, 324; Pray «Annales» II, 233; vezĭ Hajdeŭ «Istoria critică» pag. 8.

Ștefan cel Mare, ca unul ce căuta să-și întindă hotarăle spre sud — pe vremea luĭ, Bîrladul și Trotușul fiind orașe de frontieră, — a pîndit momentul de a pune mîna pe Kilia. El știa foarte bine care era importanța aceșteĭ cetățĭ, lucru ce reiese din misiunea politică a luĭ Țamblac către senatul Venețian.

Competitorĭ la Kilia să arătase în cele din urmă și Turciĭ, care, folosindu-să de indolența luĭ Radu cel Frumos și supunerea sa prea mare față de dinșiĭ, pusese eĭ garnizoană în Kilia, și contra uneĭ asemenea garnizoane Turceștĭ să luptă Ștefan în 1465, cînd, cum zice cronica moldo-polonă, a luat cetatea *de la păgînĭ*.

Kilia era punct strategic de prima mînă. Sultanul Mahomet chiar spunea, cum ne afirmă enicerul Serb, că: „cît timp Valahiĭ stăpînesc *Kilia* și Cetatea-Albă, iar Bulgariĭ, Belgradul, Turciĭ nu vor supune pe creștinĭ“ [3]).

Tot aceiașĭ părere o va avea maĭ apoĭ Baiazet, care spune hotărît Hanuluĭ tătărăsc: „dacă tu veĭ stăpîni Valahia, ne va fi ușor de mers spre toate părțile lumiĭ [4]).

Stefan nu era strein de toate acestea, maĭ ales că-l vedem că luptă cu înverșunare să capete această cetate; iar o dată căpătată, să silește s-o menție. Știa și el că cine va avea Kilia, va fi stăpîn pe Dunăre, stăpîn pe întreg comerțul țăriĭ, deplin stăpîn pe întreaga țară.

Iar cît pentru Turcĭ Kilia juca în secol XV-a acelaș rol față de Țările Romîne, ca maĭ apoĭ Hotinul față de Polonia, saŭ ca Buda față de Austria.

Kilia era în 1462 orașul luĭ Vlad, τὸ κελίον πόλιν τοῦ βλάδου, cum ne spune Calcocondilas.

Ștefan voește s-o ia de la Vlad rîdicînd oaste.

De mult nutrea el acest gînd. Acum crezuse că e timpul bine venit de a-l aduce la îndeplinire. Auzise și Voevodul Moldoveĭ că Turciĭ să oștesc contra luĭ Vlad. Toată iarna umblaŭ fel de fel de veștĭ de războiŭ, și cum Ștefan era tot-dea-una gata de luptă, găsi prilej de a atăca pe prietenul săŭ Vlad. Pentru a nu fi supărat din partea Polonilor de vre-o navală în țară, Ștefan

---

3. Arh. Istorică I. 2, 11.
4. Hurmuzaki II² 493 «si tu Walachiam tenebis, norbis liberum erit progredi ad omnes partes mundi».

avu tactul de a trimete o deputaţiune de boerĭ în cap cu Mitropolitul ţăriĭ să depue jurămînt de fidelitate regeluĭ, promiţind că va da pe captivĭ [5]).

In vederea căruĭ fapt face Ştefan Vodă acest act de închinăciune? Probabil în vederea ataculuĭ Kiliĭ, nefiind alt războiŭ care să ne explice actul politic al închinăciuneĭ.

E cunoscută tactica politică a luĭ Ştefan cel Mare; el caută ca nicĭ odată să n-aibă în potrivă-ĭ doĭ duşmanĭ. Hotărît a ataca Kilia şi pe Ţepeş, el să închină Polonilor.

Actul de închinare trebue să fie făcut înainte de 22 Iunie, cînd Ştefan îl vedem deja sub muriĭ Kilieĭ.

Turciĭ intrase în Muntenia de la 14 Iunie, operînd contra luĭ Vlad. La o septămînă Ştefan îĭ atacă Kilia, apărată de o garnizoană ungurească. Data de 22 Iunie e maĭ de crezut, căcĭ ne-o daŭ 3 izvoare vechĭ. Iată ce zic acele izvoare:

„In anul 6970 (1472) Iunie 22 l-aŭ lovit pe Ştefan Vodă cu puşca la cetatea Kilieĭ", zice cronică veche aflată la Tulcea [6]).

„In anul 6970 Iunie 22 l-aŭ lovit cu puşca *în glezne* la cetatea Kilieĭ", zic analele vechĭ, aflate la Kiev [7]).

„In anul 6970 Iunie 22, Unguriĭ din Kilia aŭ lovit pe Ştefan Vodă la picior" zice cronica Moldo-polonă [8]).

Data de 22 Iulie, din Ureche e o greşală de-a copiatorilor.

La 22 Iulie *sigur că* campania luĭ Mahomet luase sfîrşit, căcĭ la 28 Iulie Mahomet era deja în Andrianopol, cum ne raportează Balbi către dogele Veneţieĭ. Dacă punem cel puţin 8 zile de drum de la Tîrgovişte pînă la Andrianopol pentru o armată grea, iată-ne tocmaĭ la 20 Iulie.

---

5. Hurmuzachi II², 145; Arh. ist. II, 56. «1462. Stephanus palatinus Moldaviae fidelitatem Cazimiro Regi et regno Poloniae promittit, neque ipso inscio se quidquam alienaturum imo alienata recuderaturum et homagium personale cum vocatus fuerit a rege praestiturum.» Dogiel în Codice Diplomat. Poloniae. I, 603 aduce 3 omagiĭ făcute de Ştefan către regele Polonieĭ în 1462. In vederea căruĭ fapt face aceste 3 închinăciunĭ? (Şincaĭ II, 67).

6. Bogdan «Cronicĭ inedite». Buc. 1895. pag. 37: въ лѣто ҂ѕцо юнїа кв ѹдариша Стефана воевωда пѹшкою ѹ келїю градѹ.

7. I. Bogdan «Vechile cronicĭ Moldov. înainte de Ureche. Buc. 1891, 144.

8. Arh. istorică a Romînieĭ III, Cogălniceanu Let. III ²...; I. Bogdan «Vechile cronicĭ» 174.

Același lucru îl vedem într-o notiță foarte importantă, ce o cetim în socotelele Caffei de la 17 Maï 1462 — 31 Dec. 1463, în care ni să arată, că la 21 August știrea ajunsese la Cafa prin un trimes din Cimbalo (în Crimeia, Balaclava), „XXI Augusti pro orguxio uno, misso de Cimbalo, *qui detulit novum de dispersione Velladi*". (N. Iorga. Acte III [1], 39).

Ce motiv ar fi avut Ștefan să atace Kilia la finele campaniei luï Mahomet? Graba, cu care s-aŭ isprăvit luptele cu Tepeș, ne arată tocmaï contrarul; că adecă Vlad izbit în 2 locurï în acelaș timp: la sud de Turcï, iar la Kilia de Ștefan și de navarhul turc, fu silit să dea dosul—după ce s-a luptat cu bravură—și să-șï caute azil prin munțiï Valahieï cu oastea luï înprăștiată. Să fi fost aceasta o simplă coincidență fatală a faptelor, ne vine foarte greŭ a crede, de-oare-ce Calcocondilas ne spune chiar lămurit că Ștefan, Voevodul Negreï Bogdaniï a fost acela care a îndemnat pe Turcï să să oștească contra luï Vlad, la care lucru Mahomet a aderat numaï de-cît ordonînd ca navarhul flotei turceștï să să unească cu armata luï Ștefan spre a atăca Kilia, așezată la gura fluviulu Dunărea.

Arătările luï Calcocondilas merită toată încrederea, întru cît coincid cu alte 2 izvoare răzlețe între ele: analele vechï moldovenești, ce pun în 1462 Iunie 22 atacul Kilieï, și relațiunile ambasadorilor, care pun începutul războiuluï între Vlad și Mahomet la 14 Iunie.

Atacul Kilieï nu reușește; atît cronica țăriï cît și Calcocondilas ne spune același lucru: „unindu-să Ștefan și cu navarhul, amîndoï luptaŭ contra aceleï cetăți, și cum să silise eï maï multe zile s-o ia, în fine aŭ fost respinșï *cu micï perderï*, și fiind că asaltul cetățiï mergea încet s-aŭ retras amîndoï" [9]).

Graba retragereï ne-o spune și letopisețul moldovenesc: Ștefan fu lovit de o pușcă la picior și nu maï putu continua asaltul.

Iată cum Calcocondilas să întregește prin alțiï, iar nu să desminte. Acele *micï perderï* ale luï Calcocondilas și *acea liniștită retragere* eraŭ provocate de rănirea luï Ștefan la picior.

La asaltul Kilieï Ștefan era chiar pe teritor muntean, și în asemenea caz necesară era măsura luï Țepeș de a opri incursiu-

---

9. Calcocondilas 507.

nea luĭ Ştefan maĭ departe în interiorul Munteniei, trimeţind un corp de armată contra luĭ, ba chiar ducîndu-să el în persoană.

Pentru ce însă Enicerul Sîrb nu pomeneşte de această luptă a luĭ Ţepeş cu Ştefan? Lucrul s-ar explica astfeliŭ: Enicerul povesteşte numaĭ de cele ce a văzut el cu ochiĭ, ca învestitura luĭ Radu cel Frumos, trecerea Dunăriĭ, atacul de noapte, etc. etc. Nu era el ţinut să ştie desfăşurarea în mare a campaniei, care privea pe Sultan, şi despre care numaĭ un Calcocondilas putea şti sigur avînd alte izvoare oficiale ca informaţiune.

Tácerea Eniceruluĭ nu desminte pe Calcocondilas, nicĭ îĭ slăbeşte arătările.

Pentru Enicer oastea luĭ Vlad era mică „malo voisco", pe cînd după izvoarele oficiale era de 22000 oamenĭ (Petru de Tomasiis). Sigur că Enicerul n-a cunoscut de cît partea de oaste, care lupta cu eĭ, restul fiind trimes contra luĭ Ştefan.

De ce nu amintesc atuncĭ analele moldoveneştĭ de incursiunea luĭ Ştefan în Muntenia?

Aicĭ venim la mĭezul teorieĭ d-luĭ Xenopol. D-sa susţine o ingenioasă şi patriotică părere: Vlad bate pe Turcĭ şi totuşĭ perde tronul din cauza luĭ Ştefan cel Mare. Ceia ce n-a putut face Mehmet, face Ştefan.

Orĭ cît ne-ar măguli teoria aceasta, credem că nu e dreaptă. Nu putem sta la îndoială un singur moment că, dacă Ştefan ar fi lovit cu succes oştile luĭ Ţepeş, cronica ţăriĭ n-ar fi însemnat acest fapt, cînd constatat este că era un condeiŭ de analist, care nota faptele contemporane. De pildă cetim în cronica putneană aceste rîndurĭ:

„Apoĭ urmă la domnie Stefan Vodă, ucise pe acest Petru Harnazan, *şi domni treĭ anĭ*". (Arh. istorică III, 6). Cel ce a scris aceste şirurĭ trăia pe la 1460, şi sigur că ar fi notat şi învingerea de la 1462 Iunie 22; dar aşa cronica ţăriĭ nu înregistrează de cît *poticala* luĭ Ştefan, cînd cu lovirea la picior cu o puşcă, şi nimic maĭ mult.

Nu în 1462 începe Ştefan a se amesteca cu succes în afacerile Munteniei. Vor maĭ trece 10 anĭ şi tocmaĭ în 1472 Ştefan va pune piciorul în Muntenia şi va dicta 3 domnĭ: pe Laiota, pe Ţepeluş şi pe Vlad Călugărul.

Dacă dar, nu Turciĭ prin victoria lor aŭ cauzat căderea luĭ

Ţepeş, căcĭ tocmaĭ eĭ nu să puteaŭ făli de marĭ succese, ca uniĭ ce fusese puşĭ în desordine de Ţepeş. . . . .;

Dacă nu Ştefan al Negreĭ Bogdaniĭ provoacă căderea luĭ Ţepeş, de-oare-ce nu maĭ atacă Muntenia, fiind lovit la picior şi întimpinat de oştile munteneştĭ la margine. . . . .;

Atuncĭ ne rămîne a treia cauză: *tradarea boerilor şi trecereă lor de partea luĭ Radu.*

* * *

In desele schimbărĭ de domnie în Ţările Romîne nu puţin rol aŭ jucat boeriĭ prin intrigile lor. Istoria ne e martură în unele cazurĭ, deşi cele maĭ multe ne sînt necunoscute.

Cronicariĭ ţăriĭ nu arare orĭ ne spun că boeriĭ să duceaŭ la Poartă cu pîrĭ contra domnieĭ. Ce domniĭ anume s-aŭ schimbat din cauza boerilor nu să ştiŭ toate, dar vorba a rămas în ţară că nu totdeauna boeriĭ aŭ reuşit cu intrigile lor la Poartă, ci numai şi-aŭ *aprins pae în cap.*

Vorba aceasta să explică prin vechiul obiceiŭ ce era la Turcĭ că atuncĭ cînd cine-va avea de făcut vre-o jalobă la Sultan îl pîndea cînd trecea de la palat la geamie şi şĭ aprindea *o rogojină în cap.* Prin acest mijloc atrăgeaŭ atenţiunea Sultanului.

Ce politică aŭ jucat boeriĭ faţă cu Ţepeş Vodă să vede din faptul înarmăriĭ oasteĭ. Era în spiritul timpului ca boeriĭ să poarte armele şi să ajute pe domn în războae *ca oaste călăreaţă.* Cavaleria veche o alcătuiaŭ boeriĭ.

Ţepeş pare a nu fi avut multă oaste călăreaţă, compusă din ficiorĭ de boerĭ. Armata luĭ în mare parte era pedestrime, căcĭ ţinea tot pădurile, cum ne spune Calcocondilas.

Din chipul cum Ţepeş îşĭ întocmeşte oastea s-ar bănui că boeriĭ nu s-aŭ prea grăbit cu ajutorul ce eraŭ obligaţĭ să-l dea luĭ Vodă. Aveaŭ puternice motive boeriĭ de a nu ajutora pe Vlad, *un domn mazilit de Turcĭ.*

In adevăr Mehmet cea întîiŭ grijă ce avuse cînd auzi de faptele luĭ Vlad Ţepeş, fu să învestească ca domn pe Radu, fiind deja în Udriu (Andrianopol). Enicerul sîrb ne povesteşte pe larg cum s-a făcut învestitura, ca unul ce a fost martur ocular [10]):

„Venind ştire la Sultanul turcesc despre fapta luĭ Dracu Vodă,

10. Arh. ist. I, 2. 9.

Sultanul trimise îndată după fratele luĭ Dracu ca să vină la curtea imperială şi atuncĭ doĭ paşĭ, capĭ aĭ consiliuluĭ suprem, Mehmed Paşa şi Isak Paşa, eşind întru întimpinarea luĭ îl aduseră înaintea Sultanuluĭ, care şedea pe tron. Plecîndu-să Sultanul îl luâ de mînă şi-l aşeză lîngă sine pe un alt scaun cu puţin maĭ jos; şi prezentîndu-ĭ o cuşmă albastră cu aur şi un steag roş, maĭ dîndu-ĭ banĭ, caĭ şi alte darurĭ destule, *precum să cuvine unuĭ domn* — (ijako na pana przijszlusze) îl expedui cu o suită de 4000 călăreţĭ spre Nicopole".

Radu fu învestit ca domn încă din primăvara anuluĭ 1462, prin Mart. El era la Nicopol în luna Maiŭ, unde găsim pe Ţepeş oprindu-ĭ cu succes trecerea [11]). Cînd veni însă Mehmet cu toată oastea, trecerea nu să maĭ putu opri şi la 14 Iunie Turciĭ eraŭ pe teriloriul Valahieĭ. Campania ţinu cam 5 septămînĭ, şi cu toate sforţările luĭ Ţepeş nu putu împiedeca desnodămîntul războiuluĭ — *pierderea tronuluĭ.*

Enicerul ne spune pe scurt, dar foarte lămurit: „Romîniĭ văzînd puterea Turcilor, părăsiră pe Dracu Vodă şi să lipiră cătră fratele săŭ, care să afla lîngă Sultanul turcesc. Dracu fugi la regele Mateiŭ" [12]) iar maĭ apoĭ zice: „Incredinţînd Ţara Romînească frateluĭ luĭ Dracu, Sultanul Mahomet să retrase din Romînia".

Calcocondilas confirmă spusele Eniceruluĭ. Dinsul citează că paşiĭ, cari aŭ condus expediţiunea aŭ fost tocmaĭ *Machumet* şi *Isaacus* însărcinaţiĭ Sultanuluĭ de a aşeza pe Radu în scaunul Valahieĭ. Vlad ştia de aceasta şi faptul că în atacul de noapte izbeşte cortul acestor doĭ paşĭ ne arată că n-a fost o întîmplare, ci o premeditare: omorîndu-ĭ pe eĭ, credea că va omorî şi pe fratele săŭ Radu, inamicul săŭ cel maĭ periculos în momentele acelea. Machumet şi Isaac sînt ucişĭ, dar Radu, *care era pe lîngă Sultanul*, scapă, împreună cu proteguitorul săŭ.

Maĭ departe tot Calcocondilas ne spune că „Daciĭ (adică Vlahiĭ) din cetatea de reşedinţă a luĭ Vlad, *neaşteptîndu-să la un atac din partea luĭ Mahomet*, îĭ deschiseră porţile cetăţiĭ, fiind gata

---

11. Asupra acestuĭ timp să referă scrisoarea luĭ Mateĭ că Vlad Voevodul Transalpin lupta cu tărie şi în mod fericit contra Turcilor. Radu n-avea de cît 4000 oamenĭ, iar Vlad 22000.
12. Arh. istorică I. 2. 11.

a primi pe Sultan cu toată armata luĭ"[13]). Apoĭ tot el zice că după isprăvirea războiuluĭ, Mahomet lăsă în ţară pe Dracul, fratele luĭ Vlad, poroncindu-ĭ ca să vorbească cu Munteniĭ şi să supună ţara. In adevăr Radu reuşi, căcĭ temeinice eraŭ argumentele luĭ pentru înduplecarea boerilor. Calcocondilas ne aduce în esenţă chiar vorbele, pe care Radu le spunea boerilor:

„Romînĭ, ce credeţĭ voĭ de viitorul vostru! Nu ştiţĭ cătă oaste are Sultanul! nu cunoaşteţĭ ce aşteaptă oardele Sultanuluĭ?

La cel întîiŭ semnal va ocupa ţara voastră şi tot ce vor găsi pe aicĭ vor lua. Ce vă face ca să nu primiţĭ prietenia Sultanuluĭ? Faceţi-vă prietenĭ Sultanuluĭ şi să va pune capăt tuturor rălelor, ce să ating de ţară şi de locuinţele voastre. Voĭ ştiţĭ că n-a rămas în ţară nicĭ o vită, nicĭ o turmă, ci toate aŭ fost luate. Toate aceste răle le-a adus ţăriĭ şi vouă fratele meŭ, omul cel nelegiuit; asemenea răle n-am auzit să să fi făcut nicăirĭ pe lume.

„Induplecaţĭ Valahiĭ trec de partea luĭ Radu, încredinţaţĭ că numaĭ aŭ a să teme de vre-un răŭ. Apoĭ strîngîndu-să la un loc aŭ hotărît că ar fi maĭ folositor şi maĭ înţelept ca să asculte pe Radu de cît pe Vlad. Şi astfeliŭ pe nesimţite, azĭ unul, mîne altul s-a strîns ţara în jurul luĭ Radu, fratele maĭ mic a luĭ Vlad. Vlad, cunoscînd că Daciĭ aŭ trecut de partea frateluĭ săŭ a trecut la Ungurĭ".

După spusele Eniceruluĭ sîrb şi ale luĭ Calcocondilas ar urma că nu numaĭ boeriĭ s-aŭ răzvrătit contra luĭ Ţepeş, ci şi ţara întreagă. Ceĭ însă care însemnaŭ ceva în ţară eraŭ boeriĭ, căcĭ cînd zicem ţară în secolul XV-a înţelegem boeriĭ.

Ar rămînea de dovedit aceste arătărĭ ale cronicarilor prin documentele interne. Din nefericire documente de pe acea vreme sînt foarte puţine, şi nu ne pot răspunde tocmaĭ la chestiune. Istoria Munteniеĭ sufere pînă acum de acest neajuns; are puţine documente publicate.

Avem 3 documente cunoscute, unul din 1456 de la Vladislav Dan; altul din 1458 Mart 5 de la Ţepeş, şi altul din 1467 de la Radu. In ele cetim aceştĭ boerĭ:

---

13. Calcocondilas 513: «*καὶ οἱ μὲν Δᾶκες παρασκευασάμενοι ὡς ἐνταῦθα ὑπὸ βασιλέως πολιορκησόμενοι, τάς τε θύρας ἠνέῳξαν καὶ ἕτοιμος ἦσαν δέχεσδαι αὐτὸν βασιλέα σὺν τῷ στρατῷ ἐπιόντα*».

a). 1456 April (Vladislav Dan Voevod)

Dragomir Udriștè,	Cazan Crețul
Stanciul vornic	Dumitru și Stoian spatar
Mihail logofăt	Pahulea visternic
Stan Negrea	Balea paharnic
Coĭca	Crăstea stolnicul
Cazan Saharot	Manea comisul

b). 1458 Mart 5 (Vlad Țepeș Vodă).

Dragomir Țapal	Gherghina comis
Voico Dobrița	Stoica paharnic
Stan Negrev vornic	Petru Straternic
Iov visternic	*Kazan logofăt.*
Buda stolnic	

c). 1467.

Neag vornic	Detco stolnic
Duca	Bratul spatar
Dragomir Udriște	Lal vistiĭar
Cazan logofăt	Ivan paharnic
Neagoe Borcea	Mircea comis
Stanciul Soĭum mali vornic	Stan și Radul stratorniță.

Din alăturarea lor să vede că Dragomir Udriște a fost un dușman vechiŭ al luĭ Țepeș. Boer mare în divan sub Vladislav Dan în 1456, nu să vede sub toată domnia de 6 anĭ al luĭ Țepeș, pentru a apărea maĭ apoĭ sub Radu cel Frumos. Și știut e că atît Vladislav cît și Radu aŭ fost dușmaniĭ hotărîțĭ aĭ luĭ Vlad; iar boierul, — probabil era *ban al Craioveĭ* — fiind prieten cu ceĭ doĭ dușmanĭ aĭ luĭ Vlad, sigur că și el i-a fost un dușman.

Cu Kazan logofătul pare că avem a face maĭ de grabă cu un trădător, căcĭ căruĭ alt fapt datorește păstrarea boieriei de logofăt decît trecereĭ sale de partea luĭ Radu.

C). Urmăririle luptelor cu Turciĭ. Din cele zise asupra mersuluĭ lupteĭ cu Turciĭ, credem că n-am eșit cu nimica din arătările izvoarelor, cînd susținem părerea că Țepeș Vodă *cade de pe tron din cauză că boeriĭ și țara l-aŭ părăsit.* Oricît de victorios să fi fost el față cu Turciĭ, văzîndu-să însă dezarmat față de boerĭ și țară căută să fugă în Transilvania.

Că Ţepeş n-a fugit *ca un mişel*, reiese din arătările tuturor izvoarelor. El s-a luptat cu desperare.

Că Turciĭ n-aŭ reuşit a strivi pe Ţepeş pe calĕa armelor, ci din contra s-aŭ retras cu marĭ pierderĭ, este arătat de toate izvoarele contemporane, afară de Calcocondilas, *care pǎrtineşte pe Turcĭ*.

Că Ştefan cel Mare n-a răsturnat pe Ţepeş reiese din cronicariĭ timpuluĭ. Ştefan să luptă contra luĭ Ţepaş la Kilia, dar să retrage repede fără succes, *rănit fiind la picior*.

O ultimă obiecţiune s-ar putea rîdica :

Dacă Turciĭ sînt bătuţĭ aşa de tare de Ţepeş, cum spune Alois către Loredanc, saŭ Balbi către dogele Veneţieĭ, cum putut-aŭ boeriĭ să-l răstoarne pe Vlad!

Faptele în istorie nu să explică prin cauze simpliste. Sigur că în vremĭ normale boeriĭ n-ar fi reuşit să răstoarne pe Ţepeş; dar pune hărţueala din două părţĭ, impunerea unuĭ noŭ domn de Poartă, devastarea cumplită a ţăriĭ de către Turcĭ, duşmăniile personale ale boerilor contra domnuluĭ tiran, şi ne vom explica posibilitatea acestuĭ fapt: *boeriĭ şi ţara răstoarnă pe Vlad*, geniul cel răŭ care iĭ adusese pe cap toate rălele.

Ştefan cel Mare e învins la Războenĭ, fără a fi răsturnat de pe tron. *Boeriĭ şi ţara eraŭ cu Vodă*.

* * *

Vlad fuge la Ungurĭ. Aşa ne spun toate izvoarele.

Sîntem în August 1462. Războiul cu Mahomet de bine de răŭ luase sfîrşit ; dar rămăsese Radu ca vodă, pus de Turcĭ şi recunoscut de ţară. Capitala era deja trecută în partea luĭ Radu, căcĭ încă de la începutul luĭ Iulie ia deschisese porţile luĭ Mahomet.

Vlad rătăcea cu resturile armateĭ sale prin munţiĭ Braşovuluĭ şi aĭ Fagaraşuluĭ, pe la Turnu Roş, unde îl găsim tocmaĭ în Noemvrie.

Ce-a făcut Vlad lunile August, Septemvrie şi Octomvrie 1462 ? Lipsit de tron, tradat de ţară, părăsit de boerĭ, ca acel Kazan logofătul, zădărnicit de Mateĭ în ajutorul cerut, el îşĭ perduse sărita; nu maĭ ştia ce cale să apuce. Cele maĭ extravagante planurĭ iĭ treceaŭ prin cap ; şi dată fiind natura luĭ vie şi agitată ; apoĭ cunoscător adînc al scopuluĭ politiceĭ turceştĭ — întinderea spre nord — pe care nu cu multe lunĭ înainte o spusese regeluĭ Mateiŭ, în ves-

tita sa scrisoare din 11 Fevruarie 1462; el îşi croi planul de a îmbuna pre Sultanul prin satisfacerea lăcomieĭ politiceĭ lor, deschizîndu-le drumul spre Ungaria.

Care alta era rîvna necontenită a Sultanuluĭ? — „Pînă cînd Romîniĭ ţin Kilia şi Cetatea Albă, iar Bulgariĭ, Belgradul, noĭ nu vom putea supune pe creştinĭ“ zice Enicerul sîrb.

Acestea eraŭ vorbele, care închegaŭ pe acea vreme tot rostul politiceĭ turceştĭ, foarte bine cunoscută luĭ Vlad.

El venea acum şi le oferea ceva maĭ mult. Nu 2—3 cetăţĭ, ci o ţară întreagă: „cunosc Transilvania şi toată Ungaria în chipul cel maĭ amărunt. Dacă ar plăcea Majestăţiĭ tale, aş putea pentru răscumpărarea greşeleĭ mele să-ţĭ predaŭ toată Transilvania, şi cînd aceasta ar fi încăput în puterea ta, aĭ putea uşor supune toată Ungaria“.

In jurul acesteĭ scrisorĭ a luĭ Vlad Ţepeş să leagă toată teoria degenerăriĭ, susţinută de d-l Bogdan.

„O lipsă de consequenţă politică aşa de mare, cum presupune această scrisoare, nu să poate explica decît prin o deprimare complectă a inteligenţeĭ; .... căcĭ, dacă scrisoarea a fost scrisă de Ţepeş, acesta îşĭ pierduse cu totul minţile; ia ar fi în acest caz un act de nebunie şi nimic maĭ mult. Mărturisesc că sînt aplicat a admite această soluţiune [14]).

Să vorbeşte aicĭ de consequenţa politică! Dar cine cere maĭ puţină consequenţă în fapte ca politica! Trebue să fim orbĭ ca să nu vedem că tocmaĭ terenul, pe care ne punem ca să dăm apreciarea noastră asupra persoaneĭ luĭ Vlad, e cel maĭ bogat în fapte de neconsequenţă. Luaţĭ toate popoarele şi veţĭ vedea multe fapte de neconsequenţă. Şi în special noĭ Romîniĭ dăm cele maĭ viĭ şi doveditoare exemple. Să maĭ ştie încă un lucru, că cu cît ne suim în trecut cu atita duplicitatea şi neconsequenţa eraŭ arme politice.

Nu e locul dar de a învinui pe Ţepeş de neconsequenţă. Dar atuncĭ de ce cere scuze de la Turcĭ, el, care era învingătorul? Amară măgulire! Ţepeş şi învingătorul Turcilor! două lucrurĭ care nu să împacă. Ce-ĭ dreptul omorise 50000 Turcĭ, dar învingerea asta i-a adus peirea. Nu să istovise puterea turcească. Ştia Ţepeş

---

14. I. Bogdan «Vlad Ţepeş» 29.

foarte bine lucrul acesta. Cu o navală de noapte, cu un masacru în o aripă a armateĭ turceştĭ, nu să putea făli că a învins pe Turcĭ. Am exagera arătările luĭ Alois şi ale luĭ Balbi, care par a ne vorbi maĭ mult de pierderĭ şi de întoarcere în dezordine, iar nu de o înfrîngere complectă a Turcilor.

Radu rămăsese în ţară ca domn. Ţara îl recunoscuse de domn încă de prin Iulie, căcĭ la 15 August, cum ne spune Albert de Istenmezeye vice-comtele Săcuilor, Saşiĭ din Braşov încheiase deja armistiţiŭ cu Radu [15]) Vodă *de curînd.*

Pentru istoria oficială a Munteniei, domnia luĭ Radu trebue pusă că începe de la 14 Iunie 1462, ziua trecereĭ oştilor Turceştĭ peste Dunăre. Vlad era detronat şi silit să-şĭ apere tronul luat de Turcĭ. El nu reuşeşte. Ţara nu l-a urmat. Capitala l-a tradat; boeriĭ aŭ trecut de partea luĭ Radu, iar el în desperare rătăceşte prin munţĭ cu lunile, fără a să uni cu Mateĭ, care era în Seghedin saŭ în drum către Pesta, pe vremea cînd Ţepeş rătăcia la Turnu-Roş.

Ţepeş simţea de ce natură era prietenia luĭ Mateĭ; el maĭ mult ca orĭ-care altul înţelegea că Mateĭ nu s-a mişcat atîta pentru ajutorul săŭ personal, ci pentru a-şĭ apăra marginile ţăriĭ sale. Dar zabava pusă în pregătirea oştilor, încetineala dăriĭ ajutoruluĭ, adusese bănuială în inima luĭ Vlad de sinceritatea luĭ Mateĭ, regele prin escelenţă plin de duplicitate şi fanfaronadă. Pe de altă parte iuţala, cu care aŭ operat armatele Turceştĭ în Valahia, zădărnicise ajutorul luĭ Mateĭ. Probabil că Vlad n-a avut ajutor *efectiv* din partea luĭ Mateĭ, căcĭ n-avea la ce să-l maĭ ajute, ţara trecînd de partea luĭ Radu.

De ce Vlad nu să duce de-odată în lagărul luĭ Mateiŭ? La 8 Noemvrie Mateiŭ era în drumul săŭ spre Pesta, unde încă nu ajunsese nicĭ la 18 Noemvrie, deşi arhiepiscopul Szechius îĭ scrie încă din Octomvrie că: dorim ca Majestatea voastră să să întoarcă la noĭ cu toată fericirea.

La 8 Noemvrie Ţepeş era în Rottel, confundat de uniĭ cu satul Răşinarĭ, lîngă Sibiŭ; de alţiĭ cu Turnul Roş, trecătoarea Oltuluĭ.

Incetineala luĭ Mateĭ Corvin în drumul săŭ către Buda, era

15. Apud Bogdan «Vlad Ţepeş» 49, nota.

motivată de atitudinea luĭ Vlad, care era cu dreptul bănuit că nutreşte scopurĭ ascunse contra luĭ Mateĭ.

Care eraŭ acele scopurĭ, să vede din scrisoarea, ce o dăm în textul latin, aşa cum ne-a comunicat-o prietenul nostru d-l D. A. Teodor, actualminte în Paris [16]).

Cum tot flagitia perpetrasset, a Matthia rege Hungariae tandem captus esl ea hieme qua Pius Pontifex ex Tuderto Romam redi·it; capturae causam praebuere litterae suae, quae in hunc modum ad Imperatorem Turcarum, cum scriptae mitterentur, interceptae sunt.

„Imperatorum Imperatori et dominorum domino, qui sub sole sunt, magno Admurato et magno soldano Maumethi, in omnibus fortunato; Ioannes Vaivoda et dominus Valachiae humilem subiectionem. Servus ego magni imperii tui certiorem te facio me hodie ad terram meam proficisci cum exercitu et confido în Deo obtenturum me illam, nisi tûo praepediar imperio. Ideo magnitudinem tuam supplex oro ne meum errorem et peccatum magnum meum inspicias, quoniam imprudenter in te percavi et malum feci in terra tua; sed misereatur mei tua elementia atque indulgeat ut legatos ad se mittere possim. Mihi nota est omnis Transilvana regio et omnis Hungaria et conditiones locorum rerumque calleo. Si placuerit imperii tui magnitudini, possum pro redemptioni delicti mei totam regionem Transilvanam tuis manibus tradere, cuius possessionem adeptus, poteris omnem Hungariam tuae potestati subiicere. Legati mei plura ad te deferent. Ego quoad vixero tuus ero inconcussae fidei servus. Deus magni imperii tui multos faciat

---

16. „Pii Secundi Pontificis Maximi commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contingerunt a R. D. Ioanne Gobellino Vicario Bonnen, iamdiu compositi eta R. P. D. Francisco Bandino Picolomineo Arch. Senensi ex vetusto originali recogniti, Quibus hac editione accedunt Jacobi Picolominei Cardinalis papiensis, qui Pio Pont, coaevus et familiaris fuit Rerum gestarum sui temporis et ad Pii continuationem, commentarii luculentissimi: eiusdemque Epistolae perelegantes, rerum reconditarum plenissimae.

Prostat Francforti in Officina Aubriana.

Anno M. Dc. XIV.

Liber XI pg. 297.

annos. Scriptum in Rhotel septimo idus Novembris milesimo quadringentesimo sexagesimo secundo".

Fuerunt et aliae binae litterae eiusdem fere sententiae unae ad Basam, alterae ad Thoenonem dominum ut pro se intercederent apud magnum Imperatorem. Eae de lingua Bulgarica în latinum conversae ad Pontificem misae fuerunt. Valachus adhuc in carcere delitescit, magno et honesto vir corpore et cuius species imperio digna videatur, adeo saepe differt ab animo facies [7]).

Mateĭ Corvin prin spionii săĭ urmărea toţĭ paşiĭ luĭ Vlad şi reuşi să prindă toate scrisorile luĭ Vlad către Turcĭ. Aŭ fost maĭ multe scrisorĭ, din care în Gobelini ni să dă numaĭ una ca cea maĭ însemnată.

Urmarea acesteĭ atitudinĭ a luĭ Vlad a fost că Mateĭ îl pune la închisoare.

Vestea de închisoarea luĭ Ţepeş să ştia de toţĭ. Şi Calcocondilas şi Enicerul sîrb şi Sasul din Braşov, toţi spun că Mateĭ Corvin a pus la închisoare pe Ţepeş. Calcocondilas zice în Belgrad, iar Analele Săseştĭ zic că în Buda.

---

17. După extractul din Gobellini să vede că prinderea luĭ Ţepeş s-a făcut în iarna cînd Pius II s-a întors în Roma de la Tuderto (probabil lunile Ianuar—Mart 1463). Scriitorul e contemporan, căcĭ zice că în momentul de faţă (adhuc) Valahul petrece în închisoare. — Răsfoind Istoria Papilor vedem că Pius II, este vestitul Aeneas Silvius Piccolomini, cel atît de cunoscut cronicarilor noştri. Pius II păstoreşte de la 14 August 1458 — 14 August 1464, decĭ tocmaĭ 6 anĭ. Viaţa sa a fost scrisă de doĭ scriitorĭ contemporanĭ. Cel întăiŭ e I. Gobellini, care pare a fi murit în 1460, cînd îĭ urmează Iacob Piccolominĭ, care fiind numit Cardinal de Pavia, continuă scrierea luĭ Gobellini de la 1460 pînă la 1464, cînd moare şi Pius II.

Din acestea reiese că scrisorile luĭ Ţepeş către Sultanul, către Basa şi către domnul Tenonilor aŭ fost autentice, iar nu, cum bănueşte Sincaĭ, că aŭ fost făurite ad-hoc de Mateĭ. Cel ce a scris notiţa că *Voevodul Valah petrece acum în închisoare*, e însuşĭ Piccolomini Iacob iar nu Gobellini.

Memoriile luĭ Gobellini aŭ fost publicate la Roma şi Basel în 1584 în follio, iar continuarea de către Piccolomini în 1614 la Frankfurt.

Autorul notiţeĭ asupra luĭ Pius II din «Biographie Universelle» crede că însuşĭ Pius II e autorul memoriilor sale, iar nicĭ de cum Gobellini saŭ Piccolomini.

(Rome et ses Papes. Bruxelles 1829. pag. 224. Biographie Universelle vol. 34. pag. 297).

Motivele eraŭ necunoscute. Calcocondilas spune că Mateĭ închide pe Țepeș din cauza cruzimilor sale: „Iară Ungurii, pe ale căror rudenii le omorîse Vlad în Valahia, l-a pîrît înaintea craiului să-șĭ piardă capul și grea judecată făcîndu-ĭ pentru atîta vărsare de sînge nevinovat fără vre-o cădință l-aŭ prins și ducîndu-l în Belgrad l-aŭ aruncat în temniță [18]).

Enicerul sîrb spune și dînsul: „Dracu fugi la Mateĭ...., care pe urmă pentru relele luĭ fapte îl aruncă în temniță" [19]).

Iar analele săseștĭ spun scurt: 1463, Dracula Waivoda Transalpinus, oppidum Antesylvanum Omlasch diripuit in festo Barthol. *ob id a rege Mathia capitur, Budamque adductus decennali carcere mulctatur*" [20]).

Notița aceasta pare a fi scrisă după 1473, căcĭ deja autorul eĭ știe că a stat închis zece anĭ (decennali). Ia pune însă prinderea luĭ Vlad în 1463, nu în 1462, ceia ce ar veni iarna prin Ian.—Mart 1463, câte-va lunĭ după ce scrie scrisoarea.

Niminea nu vorbește de existența scrisorilor compromițătoare, necunoscute niciĭ chiar luĭ Bonfinie, care arată că nu știe nimic despre cauzele prinsoriĭ: „Intr-acolo mergînd, nu știŭ pentru ce pricină, nefiind aceasta cunoscută cui-va, pre Dracula l-aŭ prins în Ardeal și ducîndu-l în Buda, zece anĭ l-aŭ ținut în temnița [21]).

Tácerea istoricilor Ungurĭ despre cauzele închidereĭ luĭ Țepeș ne o arată Zinkeisen în a sa „Istoria Imperiuluĭ Otoman" cînd zice că nicĭ unul, nicĭ chiar Engel, n-aŭ cunoscut scrierea luĭ Gobellini, care aduce scrisoarea dată maĭ sus. Cel întîiŭ istoric, care utilisază pe Gobellini, a fost Zinkeisen, și după el s-aŭ luat apoĭ toțĭ istoriciĭ noștri de azĭ.

Vlad Țepeș stătu în închisoare timp de 14 anĭ, în care vreme se schimbase mult împrejurările politice. Din închis ce era, deveni

---

18. Calcocondilas Liber X. 518. «καθεῖρξάν τε ἐς Μπελογράδην πόλιν».

19. Arh. istorică. I. 2. 11.

20. Annales Hungarici et Transilvanici. Coronae 1847, I. 41. — In inscripția scrisă pe zidul bisericeĭ din Brașov se cetește anul 1462; «1462 Mathias rex Dracolam Wajvodam capit.» Amîndouă să apropie, căcĭ prinderea s-a făcut în iarna anuluĭ 1462—1463.

21. Ant. Bonfinii Rerum Hungaricarum decades 4 cum dimidia Hanovae 1606 pag. 532, 460 (41), 467 (6), 469 (2).

prieten politic al Ungurilor şi al luĭ Ştefan cel Mare. Şi Mateĭ şi Ştefan vedeaŭ în Ţepeş omul, care putea să să opue Turcilor după războiul de la Valea Albă. Necredinţa luĭ Basarab Laiot, înclinarea prea mare către Turcĭ a domnilor Valahĭ era un pericol pentru Mateĭ şi Ştefan. Le trebuia un domn maĭ hotărît contra Turcilor. Şi cine putea fi altul ca Ţepeş?

Mateĭ în cele din urmă în loc de a-l ţinea arestat, îĭ servea o pensiune luĭ Ţepeş, care să vede că trăia în Sibiŭ. In 1475 Mateĭ Corvin scrie primaruluĭ din Sibiŭ, Toma Altenberg, să plătească 200 ducaţĭ luĭ Dracula ca ajutor în socoteala domnieĭ [22]).

Ţepeş recapătă domnia a doua prin Noemvrie 1476 şi o ţine vre-o 3 lunĭ, căcĭ în cursul luĭ Ianuarie 1477 Basarab, venind cu ajutor turcesc, îl prinde fără veste cu mica luĭ gardă de 200 soldaţĭ, din care abia scapă 10 inşĭ [23]). Ţepeş e omorît de Laiota în 1477 Ianuarie.

Uniĭ istoricĭ ca Laurian, d-niĭ Hajdeu şi Tocilescu îl fac a domni a treia oară, dar ca călugăr, confundînd pe Ţepeş cu Vlad Vodă Călugarul. Că lucrul n-a stat aşa, azĭ e pe deplin dovedit [24]).

Să scotea persoana luĭ Ţepeş sub o faţă cu totul nouă. El, domnul tiran şi crud pînă la extrem, schimbat de odată în călugăr cu rasă, abjurînd la tot trecutul săŭ tiran şi glorios. — Orĭ cît de tragică ar fi văzută figura luĭ Ţepeş în acest feliŭ, nu e dreaptă.

Caracteristica luĭ Ţepeş.

N-a fost domn a căruĭ personalitate să să fi apreciat în mod maĭ deosebit ca persoana luĭ Ţepeş Vodă. De la povestirile legendare despre un Dracula Voevod, care trecea în ochiĭ Ruşilor ca tipul domnuluĭ tiran şi inspirat de diavol, maĭ nu e istoric care să nu fi adăugat ceva noŭ asupra personalităţiĭ sale. Uniĭ l-aŭ făcut eroŭ, viteaz, patriot, reformator de moravurĭ. Alţiĭ l-aŭ văzut numaĭ sub prizma de tiran. La aceste părerĭ contradictoriĭ d-l Bogdan adaugă pe a d-sale: *un degenerat atins de boala nebunieĭ.*

---

22. 1475. Buda in festo B. Mathiae apost. et evangh. «fideli nostri Draculiae ducentos florenos pro subsidio dare debeas ad rationem nostram. Hurmuzaki II² 232.

23. I. Bogdan «Vlad Ţepeş» 33—37; A. D. Xenopol II, 289.

24. Vezĭ studiul nostru «Vlad Vodă Călugărul» Arhiva VII. 111.

„Tendinţa studiuluĭ nostru e de a restabili adevărul istoric asupra unuĭ personaj, care n-ar trebui să să dea azĭ ca model de vitejie şi de patriotizm, ci de care ar trebui să ne ruşinăm ca de un trist product al unor vremurĭ barbare şi al uneĭ naturĭ patologice moştenite“ (pag. X).

Cum tinde a dovedi d-l Bogdan teoria d-sale, am văzut în studiul nostru. D-luĭ tălmăceşte izvoarele, scoţind ceia ce-ĭ place. Ba pentru a împăca pe Magnan îĭ dă şi fiĭ după asemănare şi ne scoate un tip de domn — „trist product al unor vremurĭ barbare şi al uneĭ naturĭ patologice moştenite.“

Sîntem în secolul XV-a, cînd găsim iluştri regĭ şi domnĭ, care sub raportul faptelor sînt departe de noĭ ca moralitate.

Şi Stefan cel Mare omora fără judeţ şi era degrabă vărsător de sînge nevinovat. Irascibilitatea era maĭ mare atuncĭ, cînd nu i să puteaŭ opune puternice curente de ideĭ morale.

Ce putem pretinde de la un domn să facă, cînd în morala timpuluĭ i să cerea: a nu respecta pe prinsul din luptă, a omorî solul, a prăda şi pustii pe vecinĭ, a sluţi pe oamenĭ, tăindu-le nasurile şi urechile, a tăia pe inferiorĭ fără răspundere, a înţepa pe prinşĭ, etc. etc.

Să ne scoborîm cu mintea la acea societate, guvernată de asemenea legĭ morale şi vom vedea că Ţepeş nu apare un monstru, cum cată să apară nouă celor stăpîniţĭ de alte principiĭ morale, ci ca un domn plin de energie, rîvnitor de a domni, neîndurător cu toţĭ, ce nu-s pe placul săŭ, fie aciia boerĭ, ţăranĭ, popĭ, Turcĭ saŭ Saşĭ. El pare a închega întrînsul firea morală a secoluluĭ săŭ.

Dar în apreciarea naturiĭ luĭ Ţepeş, văzută prin prizma teorieĭ luĭ Magnan, trebue să relevăm următoarele puncte:

Irascibilitatea, care să pune ca punct de plecare al degeneraţilor psihicĭ, n-are un criteriŭ unic de apreciare.

La bruta carnivoră, cea maĭ mică iritaţie să traduce repede (reflex) într-un act de cruzime, de sfăşiere. Asemenea la omul primitiv şi la canibalul de azĭ. Reflexiunea, care e semnul distinctiv al omuluĭ civilizat, lipseşte omuluĭ selbatic. Reflexiunea să interpune intre sensaţie şi mişcare. Celula nervoasă din crieri cu cît va avea acumulată maĭ multă forţă de reflexiune, cu atîta mişcările vor fi maĭ măsurate, iar faptele de ordin maĭ moral.

Civilizaţiunea să traduce de ordinar în reţinerea, ce individul

şi-o face faţă de mediul social. La această reţinere are mare rol temperamentul. Unul limfatic să va reţinea maĭ mult ca unul nervos, care tocmaĭ e luat ca tipul omuluĭ agitat, pururea în mişcare, pururea gata de a schimba sensaţiile în mişcare.

Tip de nervos şi coleric fost-a un Ştefan Vodă şi un Ţepeş. Pune la această natură şi lipsa de reţinere faţă cu societatea, lipsă provocată de necultura lor şi a societăţeĭ în care trăiaŭ, provocată apoĭ de ideile morale ale timpuluĭ şi ne vom explica pînă la un punct *felul lor de a fi, natura lor.*

Ţepeş a fost domnul, care a trecut în ochiĭ contemporanilor săĭ ca un domn *plin de vigoare*; *a înspăimîntat* pe Mahomet, făcîndu-l să scoată vorbe de admiraţiune; *n-a îngrozit* prin faptele luĭ firea juvenilă a luĭ Mateĭ Corvin; *a satisfăcut* în parte planurile politice ale luĭ Ştefan şi Mateĭ; a fost domnul *dibaciŭ*, care a ştiut învîrti iţele politiceĭ timpuluĭ săŭ; a fost *viteaz* înfruntînd o puternică oaste turcească; dar *a exagerat* ceia ce să observa la contemporaniĭ săĭ: *a tăiat* maĭ multe nasurĭ de Turcĭ şi de Bulgarĭ, de cît un Ştefan, faţă cu Tătariĭ *a înţepat* maĭ mulţĭ Saşĭ ca un han Tătărăsc de la Cazan; *a ucis* maĭ mulţĭ boerĭ ca or care Vodă, întocmaĭ ca un Ivan Groznicul; *a ars* maĭ multe sate şi tîrgurĭ de cît Stefan saŭ Rareş în Săcuime; *a făcut* de toate *maĭ multe, maĭ exagerat*, de aceia trece în ochiĭ noştri ca crud, ca tiran. Orĭ cum ar fi însă, cruzimea luĭ are motive personale şi de înaltă politică de stat, şi să ştie că şi cruzimea îşĭ are ale eĭ rosturĭ, cînd să practică de pe tron; e o cruzime cîntărită.

Faceţĭ bilanţul tuturor capetelor încoronate şi veţĭ găsi la activul lor multe fapte, care strînse la un loc intenţionat, cum Saşiĭ aŭ strîns despre Ţepeş, iar Kurbski despre Ivan Groznicul, şi vom scoate din orĭ-ce cap încoronat alt ceva de cît ceia ce a fost el în complectul luĭ. Ivan Groznicul trecea în ochiĭ ambasadorilor streinĭ ca un foarte înţelept monarh, tot aşa cum Ţepeş trecea în ochiĭ luĭ Mateĭ şi Ştefan ca un Voevod plin de vrednicie faţă de Turcĭ.

Aşa un ambasador austriac, om foarte instruit şi de spirit, cu numele de Cobentzel, zice, vorbind de Ivan Groznicul, *că tot ceia ce s-a vorbit despre tirănia luĭ îĭ pare o odioasă calomnie;* că marele duce este un om *prea bine crescut*, ştie să primească şi *să trateze* perfect de bine oameniĭ, care îĭ fac onoarea de a-l vizita,

și că știe *să aprecieze în deajuns și să recompenseze meritele* [25]).

Apreciarea luĭ Cobentzel, contemporan cu Ivan să asamănă de pe parte cu apreciarea luĭ Mahomet despre Țepeș: „nu este cu putință a să răpi țara unuĭ om, care a făcut lucrurĭ atît de marĭ și care maĭ ales știe să întrebuințeze așa de bine puterea și pe supușiĭ săĭ“ [26]).

Ce-ĭ dreptul cetind legendele săseștĭ și ruseștĭ despre Țepeș, ar reieși că faptele luĭ nu-șĭ aŭ o explicare logică. Cauzele care provoacă multe din cruzimile sale sînt de curată plăcere, de fantazie. Dar să știe că tocmaĭ caracterul legendelor e acesta de a povesti fapte fără a să interesa de adevăratele cauze. Fără motive bine cuvîntate, ci capricioase sînt fapte ca: înțeparea călugăruluĭ, care nu putea mirosi stîrvurile celor înțepațĭ, arderea calicilor, omorîrea copiilor de Sașĭ în număr de 400., etc. etc.

Dar dacă luăm faptele luĭ politice și ni le explicăm după datele izvoarelor, de care dispunem, atuncĭ vedem o înlănțuire strînsă, în care însă temperamentul luĭ apare ca cauză covîrșitoare, ca notă dominantă.

— Pus în scaun de Turcĭ, fără voia boerilor Basarabeștĭ, el duce o luptă surdă contra acelora, ce uneltise la uciderea tătăluĭ săŭ. Omoară pe Vladislav Dan și pe toțĭ partizaniĭ săĭ, din care uniĭ abia scapă, ca acel *Dragomir Udriște*, un dușman neîmpăcat al luĭ Țepeș. Făcut-a in acest caz ceva deosebit Țepeș de alțĭ domnĭ? Dar cum s-aŭ purtat alțĭ domnĭ, ca un Ștefan, Rareș, Alexandru Lăpușneanu, în fine ca toțĭ domniĭ Munteniеĭ din secolul XV și XIV-a, care nu fac de cît să omoară saŭ să tradează unul pe altul.

— Pus de Turcĭ el caută protecție la Ungurĭ, al doilea pol al politiceĭ romîneștĭ de pe acea vreme, și în actul de fidelitate spune că urmează *politica predecesorilor săĭ*. Deosebitu-s-a prin aceasta de alțĭ domnĭ, care aŭ pilduit prin politica lor pe Țepeș? Arătat-a lipsă de tact politic în ceva? N-a știut el cum să-șĭ poarte pașiĭ?

— Dușmaniĭ săĭ fug la Sașĭ, cari îĭ oploșise cu dragă inimă. Sașiĭ din Sibiŭ aveaŭ pe Popa Valah, zis fiŭ de domn; Sașiĭ

25. Adam Mickiewicĭ «Littérature Slave». Paris 1860 II, 201.
26. Calcocondilas p. 514.

din Bîrsa aveaŭ pe Dan Voevodul. Ce va face Ţepeş contra lor? Scrie; stărue pentru extradare; intervine la regiĭ Ungarieĭ. Saşiĭ nu daŭ ascultare. Ţepeş nu cunoaşte atuncĭ hotar în răzbunare, şi le-a plătit Saşilor, cum firea luĭ l-a îndemnat, cum timpul l-a servit, şi după cum Saşiĭ l-aŭ zădărît. E cert că Ţepeş n-atacă pe Saşĭ fără motiv personal şi politic. Cruzimea luĭ faţă de Saşĭ e maĭ explicată chiar decît incursiunile luĭ Ştefan, cărora Ureche nu le găseşte altă pricină de cît natura războinică a luĭ Ştefan.

— „Că fiind Ştefan Vodă om războinic şi de-a pururea trăgîndu-l inima spre vărsare de sînge nu să zăbovi multă vreme.— ci în al 5-a an rîdicatu-s-a cu toată puterea şi s-a dus la Ardeal".

„Ştefan Vodă avînd inima aprinsă spre lucrurĭ vitejeştĭ, îĭ părea că un an ce n-a avut treabă de războae, că are multă pagubă, socotind că şi inimile voinicilor în războiŭ trăind să ascut şi truda şi osteneala cu care să deprinsese oastea e a doua vitejie" [27].

Şi cel zugrăvit aşa de Ureche e eroul de la Racova şi Cozmin; e fala ţăriĭ; e fala Europeĭ.

— Ţepeş să temea de Turcĭ. El îĭ cunoştea cine sînt. Veni vremea de a nu le maĭ putea satisface poftele, ca maĭ apoĭ Mihaĭ. Cerîndu-i-să tributul de sînge, el ca un bun Romîn îl refuză. Ştia foarte bine care era soarta acelor copiĭ înrolaţĭ în armata Enicerilor — spaima Europeĭ. Mahomet să înfurie. Concepe planul de tradare. Solia luĭ Hanza şi Catabolinos nu reuneşte. Eĭ sînt înţepaţĭ cu toată *Svita* lor. Ţepeş trece apoĭ în Bulgaria, devastă totul, omoară 23389 oamenĭ, le taie nasurile şi le trimete la Corvin.

Ţepeş avu motivul de a-şĭ răzbuna; dar şi-a răzbunat după natura luĭ feroce, exagerînd armele de luptă ale timpuluĭ.

— Mahomet hotărăşte detronarea luĭ Vlad. Investeşte pe Radu şi îĭ dă 2 paşĭ să-l aşeze în scaun, pe Mahmud şi pe Isaak. Treĭ lunĭ stă Radu la Nicopol, neputînd învinge pe Ţepeş, care apara trecătoarea ca un desperat.... cu copiĭ de 12 anĭ! Dar Mahomet vine în persoană... trece Dunărea... cutrieră ţara... lasă pe Radu ca Domn şi să retrage în pripă.... după ce mănîncă o batae — în atacul de noapte — în care pierde 50000 oamenĭ.

— Vlad lupta acum pentru tron. Ţara îl părăsise; boeriĭ tre-

27. Letopiseţ Cogălniceanu Ed. II. pag. 152, 158.

cură de partea luĭ Radu... cel cu limba dulce și ademenitoare.... Ungurii îl cam făcuse să aștepte — în zadar — ajutorul. Hărțuit din 2 părțĭ, părăsit de toțĭ, el își aduce aminte că... tot Turcul e maĭ cinstit și... *maĭ tare* și crede *în naivitatea luĭ* — avea și el dreptul de a să arăta naiv, ca Ștefan la atacul Kilieĭ—că scriind Sultanuluĭ îĭ va căpăta grația. S-a înșelat, saŭ maĭ la dreptul vorbind... nu știm de s-a înșelat. Dacă scrisorile ar fi ajuns la destinație ca cele ale luĭ Rareș, ar fi reușit — *poate*! — dar așa i s-aŭ fost prins de spionii luĭ Mateĭ Corvin, trimese la papa Pius II *toate* și... ca urmare — o carceră pe 10 anĭ (decennalis).

Din toate aceste reiese o strînsă legătură între faptele luĭ Țepeș ca domn. Și cînd la o serie de fapte — chiar cele maĭ crude — găsim motive logice în săvîrșirea lor, făptașul nu poate fi acuzat de... *nebun*! *Nebunia*, boala morală a luĭ Țepeș, s-ar explica foarte lesne, dacă n-ar fi motive. Nebunatec ne apare Țepeș din legendele săsești și rusești; așa l-a luat d-l Bogdan. Țepeș din istorie ne ese altul și așa îl iaŭ toțĭ istoricii; așa îl luăm și noĭ!

D-l Bogdan vîră silit pe Țepeș în cadrul teorieĭ luĭ Magnan; dar chiar teoria degeneraților nu e așa de limpede *în știință*, cum vrea să ne-o aplice d-l Bogdan *în istorie*.

Pentru Magnan degenerat e tot una cu nebunul ereditar; dînsul cuprinde sub acest nume larg pe toțĭ *nevropațiĭ*, *emotiviĭ*, *hipocondriogiĭ*, ceia ce nu admite d-rul Falret. Uniĭ atribuesc degenerarea stigmatelor fizice și nu admit ca cauze stigmate psihice, cum e Dr. Cottard, iar D-rul Bouchereau explică degenerarea prin maladiĭ dezvoltate în timpul vieții fetale.

Uniĭ daŭ dar o interpetare maĭ restrînsă degenerăriĭ, alțiĭ maĭ largă. Magnan urmează pe Morel; pentru el degenerațiĭ să întilnesc la fiece pas; căcĭ iată ce zice el:

„Un desechilibrat viețuește în societate, girează afacerile sale, ocupă o situație maĭ mult saŭ puțin importantă și în afară de familia luĭ și de prieteniĭ săĭ nimenea nu bănuește desechilibrarea luĭ mintală. Să știe însă că din cînd în cînd acest om are curioasa manie de a pronunța câte-va cuvinte triviale în afară de chipul săŭ de a vorbi; el să înțelege pe sine, își dă samă că nu e bine a face așa, dar e obligat fără voe a da zbor liber acesteĭ

imaginĭ triviale, care să descarcă din centrul cortical. Pentru public acesta este un original, iar pentru mulţĭ medicĭ un simplu predispus; dar ne întrebăm noĭ, care e deosebirea între acesta şi alt desechilibrat, care fără să proferează vre-un cuvînt trivial este împins a lovi pe trecătorul de dinaintea luĭ şi aceasta fără motiv“ ? [28]).

Priviţĭ în acest feliŭ, degeneraţiĭ iĭ vom găsi mulţĭ între rîndurile oamenilor de samă, şi numaĭ graţie acesteĭ teoriĭ largĭ ni să vorbeşte azĭ de secolul degenerăriĭ intelectuale, morale şi fizice. (Max Nordau).

S-a studiat caracterul luĭ Ţepeş după potretul săŭ. D-l Hajdeŭ, chiar cearcă un asemenea studiŭ în „Filosofia potretuluĭ luĭ Ţepeş, schiţă iconografică“. Buc. 1864 pagina 45.

Studiile de fizionomie sînt cele maĭ şugubeţe; după faţă poţĭ scoate aprecierĭ, care să nu corespundă cu realitatea. Poate un Lombroso numaĭ să aibă siguranţă în apreciarea indivizilor după înfăţişarea vie; cînd e vorba însă de a să aplica în istorie e greŭ. De aceia totdeauna inspiră puţină încredere toate studiile bazate pe fizionomie.

De pildă d-l Hajdeu observînd potretul luĭ Ţepeş, zice: „ochiĭ şi nasul luĭ Ţepeş ne amintesc pe Cezar Borgia şi pe „Shakspeare“, „Cezar Borgia crunt, viteaz, inteligent, viclean, ceteşte pe Machiavel“. — „Shakspeare realizază prin scriere ceia ce Borgia şi Ţepeş realizaŭ prin fapte, otrăvind, spînzurînd, înţepînd“.

„Ochiĭ luĭ Ţepeş sint ochiĭ luĭ Shakspeare, cu deosebire că aĭ poetuluĭ sînt maĭ meditativĭ; iar nasul luĭ Borgia maĭ meschin şi terestru“ (pag. 41).

Iar vorbind de frunte spune: „o aşa frunte nu putea aparţinea decît unuĭ barbat înzestrat cu cea maĭ viguroasă inteligenţă; în cît dacă istoria acuză pe Ţepeş de a fi fost un gîde al ţăriĭ sale, un călăŭ al streinilor, un monstru de cruzime, apoĭ ia trebue să maĭ îngreueze această învinovăţire constatînd că domnitorul avea conştiinţa faptelor sale, încruntîndu-să în sînge nu din instinctul brut al fiarelor, ci cu precugetare şi cu sistemă“ (p. 16).

---

28. Dr. V. Magnan «Recherches sur les centres nerveux. Paris, Masson 1893. şi «Leçons cliniques sur les maladies mentales. Paris, Délahaye. 1893. pag. 167.

Şi Bolintineanu încearcă a caracteriza pe Ţepeş în monografia sa „Vlad Ţepeş“ scrisă sub formă de roman (Bucureştĭ 1863. pag. 143). El zice: Tirănia luĭ Ţepeş era onestă; el ucidea voind să insufle spaima. El însă avea o idee: voia să elibereze patria sa de Turcĭ. Viaţa luĭ o voia strălucită, tronul săŭ ocolit de mărire. Ţepeş era feroce, dar avea ferocitatea leuluĭ, nu blîndeţa crocodiluluĭ“.

Vom încheia studiul nostru cu vorbele frumoase ale luĭ Mahomet: „Vlad Ţepeş a fost un domn, care a făcut lucrurĭ aşa de marĭ, că ştiu să întrebuinţeze bine puterea şi pe supuşiĭ săĭ“.

Iaşĭ, 8 Ianuarie 1896.

TEODOR V. STEFANELLI.

O carte veche despre Alexandru Machedon, Constantin cel Mare şi Kniazul Grigorie Potemkin.

In familia noastră s-a păstrat pînă astăzĭ un vechiŭ manuscris, care cuprinde istoria luĭ Alexandru Machedon şi a împăratuluĭ creştinesc Constantin cel Mare. La finea manuscrisuluĭ este adăogată şi o *„rălaţie“* despre moartea şi îngropăciunea *„d-luĭ Sfetliş Kniaz Grigori Alexandrovicĭ Potemchin“* înpreună cu un feliŭ de necrolog în viersurĭ privitor la acest general rusesc.

Acest manuscris, acuma în posesiunea mea formează o carte de 231 de paginiĭ în formatul quart mic, şi este legat în piele. Este încă foarte bine păstrat şi citeţ, şi precum rezultă din o însemnare la finea istorieĭ luĭ Alexadru Machedon, este scris la anul 1784 de un *Gheorghie Nacul.*

Cetitoriul va fi înţeles, că istoria luĭ Alexandru Machedon nu este alta decît aşa numita Alexandrie, care a devenit atît de răspăndită şi cunoscută poporuluĭ nostru ca nicĭ o carte din literatura romînească. D-l Gaster a publicat un studiŭ foarte interesant, despre însemnătatea Alexandrieĭ, în literatura scrisă poporană, şi înrîurirea romantică ce a avut-o asupra poporuluĭ nostru a remas şi pînă astăzĭ. Care cărturariŭ de la ţară nu a cetit Alexandria şi cu cîtă naivitate copilatică crede poporul în fiinţele misterioase amintite în Alexandrie, precum sînt capcîniĭ, paserile-femeĭ, oamenĭ cu maĭ multe mînĭ şi picioare, etc.

Cu ajutorul luĭ Dumnăzăŭ scriem viața și călătoriile Mareluĭ și viteaz împărat Alexandru Machedon — așa începe Gheorghe Nacul Alexandria aceasta, o urmează pe 169 de paginĭ și sfîrșește cu cuvintele: *Sfârșit și luĭ Dumnăzăŭ mărire 1784 Noemvrie 30. S-aŭ scris această Alexandrie de mine păcătosul Gheorghie Nacul.*

Manuscrisul acesta al Alexandrieĭ este interesant întîiŭ din cauză, că în contextul săŭ să deosebește de Alexandriile ce le avem tipărite pînă acuma, astfeliŭ că, deși șirul faptelor povestite este ca și în cele-lalte Alexandriĭ, totușĭ modul narațiuneĭ, adecă firul cuvintelor este cu totul altul, care nu să aseamănă cu exemplarele tipărite.

Interesul acestuĭ manuscris crește însă prin împrejurarea, că are în text și ilustrațiĭ, care corespund faptelor ce să povestesc. Sînt 6 ilustrațiĭ, toate lucru de mînă și executate în culorĭ. Aceste ilustrațiĭ cu toată naivitatea concepțiuneĭ lor, dovedesc o deosebită iscusință a desenatoruluĭ, care s-a ținut strict de text și a desemnat figurĭ cu totul mitice și fabuloase.

Astfeliŭ la pagina 50, unde textul glăsuește: *și eși Alexandru cu oștile și agiunsă la o coadă de mare și află acolo niște oamenĭ cu obrazăle de leŭ,* este foarte frumos desenată figura unuĭ om gol cu capul de leŭ și cu o limbă ca de foc. Iar la pagina 51 conform textuluĭ: *și sosi la un munte de fier și era într-acel munte niște paserĭ cu obrazul de om și cu aripĭ, cu unghiile ca săcirile și cu țițe ca la muerĭ,* figura desenată corespunde întocmaĭ aceșteĭ descrierĭ din text și este foarte bine și proporționat executată. Ilustrația a treia, ne arată pe un om gol cu șapte picioare și cu șase mînĭ, conform povestiriĭ: *Alexandru purceasă de acolo la o țară, și ajungând acolo găsi oamenĭ câte cu șapte picioare și câte cu șasă mânĭ.* A patra ilustrație, arată figura unuĭ om cu două capete de cîne și cu o sabie în mînă. Textul privitor la această ilustrație glăsuește: *și de acolo ajunsă Alexandru la țara căpcănilor, care era în chip de oamenĭ și avea două gurĭ, una dinainte. alta dinapoĭ și lătra ca căiniĭ.* Iar unde textul Alexandrieĭ spune: *și ajunsă la un loc cu pădure și eși niște oamenĭ jumătate om și jumatate cal și-ĭ chema ipolinĭ pe aceĭ oamenĭ,* figura colorată arată chipul unuĭ astfeliŭ de om foarte bine executată.

Cea maĭ nostimă este cea de pe urmă ilustrație. Textul vorbește despre moartea și înmormîntarea luĭ Poriŭ, împăratul Indieĭ, mort în luptă cu Alexandru Machedon. Ilustrația ne arată cu multă naivitate pe Poriŭ împărat mort într-un secriŭ descoperit. Pe pept ține o cruce în mînĭ, la capul săŭ staŭ maĭ mulțĭ craĭ cu coroane de aur pe cap, iar la picioare un episcop cu veșminte ca în zilele noastre cu mitra pe cap, cu cîrja arhierească în mînă și cu maĭ multe crucĭ la piept; asemenea și preoțiĭ ce staŭ în veșminte bisericeștĭ lîngă episcop cu cadelnița în mînĭ, nu să deosebesc întru nimică de preoțiĭ din zilele noastre.

Aceste sînt ilustrațiile Alexandrieĭ, și dacă și ele sînt lucrate de mîna luĭ Gheorghie Nacul, scriitoriul Alexandrieĭ, atuncea trebue să zicem, că acest Nacul avea pentru vremea luĭ o cultură, care-l rîdică m peste nivelul contimporanilor săĭ Romînĭ.

Am spus, că alăturea cu istoria luĭ Alexandru Machedon să află legată în aceiașĭ părețĭ de piele și istoria luĭ Constantin cel Mare. Această istorie începe astfeliŭ: *Viața mareluĭ Impărat Constantin, întîiul credincios împărat creștinesc, carele aŭ făcut Țarigradul cu toate tocmelile precum este și pînă astăzĭ.*

Și istoria luĭ Constantin cel Mare este scrisă de aceiașĭ mînă, adecă de mîna luĭ Gheorghie Nacul. Această concluziune să poate face însă numaĭ pe temeiul asemănăriĭ scrisoareĭ, pentru că sfîrșitul acesteĭ istoriĭ lipsește și prin urmare lipsește și orĭ-ce însemnare la capătul eĭ.

Această istorie cuprinde descrierea vieței Mareluĭ Constantin, luptele sale și rîvna ce a pus-o pentru rîdicarea și *tocmelile* Țarigraduluĭ.

Un deosebit interes are pentru noĭ cea de pe urmă parte a acesteĭ cărțĭ vechĭ, adecă *rălația* despre moartea și îngroparea generaluluĭ Potemkin, precum și necrologul în versurĭ. Scrisoarea acesteĭ *rălațiĭ* precum și a necrologuluĭ să aseamănă în totul cu scrisoarea istorielor precedente și deși nu poartă nicĭ o iscălitură să poate afirma cu toată siguranța, că este scrisă tot de Gheorghie Nacul, care a fost martur ocular al mormîntăriĭ

luĭ Potemkin. Aceasta să vede din cele din urmă versurĭ ale necrologuluĭ unde zice:

Decĭ fiind şi-al meŭ lăcaş
  Aice într-acest oraş
Unul din ceĭ ce-aŭ privit
  Al săŭ fericit sfîrşit
Tămplăndus-aicĭ în ţară
  Om aşa mare să moară
N-am găsit cu stricăciune
  A să scrie şi de mine
O scurtă istorioară
  De o întămplare aşa rară.

Dîn aceste versurĭ înţelegem, că Gheorghie Nacul a fost din Iaşĭ, a scris dar în Iaşĭ această carte veche, adecă Alexandria, viaţa luĭ Constantin cel Mare şi moartea luĭ Potemkin, şi a fo.t chiar însuşĭ de faţă la toată ceremonia înmormăntăriĭ generaluluĭ rus.

Se ştie că în Iaşĭ în biserica Golieĭ să află pe părete în partea dreaptă o inscripţie rusască cu litere marĭ aurite. Această inscripţie arată toate titlurile, izbînzile şi vitejiile luĭ Potemkin, precum şi data morţiĭ luĭ. Inprejurarea, că un Romîn din Iaşĭ ne descrie ca martor ocular moartea şi înmormîntarea luĭ Potemkin, face să cîştige acest episod istoric un interes maĭ viŭ pentru noĭ. şi de aceia las să urmeze aicĭ tot ce a scris cărturariul nostru despre această întămplare istorică.

Iată cum o descrie el:

Rălaţia pentru moartea şi ţărmonia îngropăriĭ a luĭ sfetliş Kniaz Grigorie Alexandrovicĭ Potemkin.

Acest prinţip după ce saŭ simţit pre sine la cea de pre urmă slăbăciune de boala sa aŭ început a se cere ca să iasă din cvartir de la Iaşĭ să meargă la Rosia la Nicolaevca la care cerere ceĭ din prejurul săŭ neputănd a se maĭ înprotivi, căcĭ nu continea zicîndu-le cu tot diadinsul scoateţi-mă de aice, după ce aŭ făcut trebuincioasele gătirĭ Sămbătă Octomvrie 4 dimineaţă, la răvărsat, cu toată slăbăciunea, întru care se află bolnavul şi disnădăjduit de vieaţă

l-aŭ pornit la drum după cererea luĭ, întovărăşit de nepoată-sa Grafina Braniskina, de doctorul Timofti şi de doĭ generalĭ adică Kniaz Galiţiu şi Libov ţi alţĭ zvorelnicĭ şi slugĭ de casă. După purcedere să împrăştie o şoptă că să-l fi pornit mort, dar n-aŭ fost adevărat. Noaptea spre Duminică aŭ mers la satul Onţăştiĭ în casa protopopuluĭ Sta . . . de ţinut Iaşĭ, acolo de cu sară, pînă după miezul nopţiĭ aŭ petrecut cu mare stenohorie şi neodihnă mutîndu-se din loc în loc şi trudindu-să, apoĭ saŭ maĭ liniştit despre ziuă şi dimineaţă Duminică Octomvrie 5 aŭ purces iar la drum, aŭ mers cale ca de 2 ceasurĭ pînă într-o vale unde să numeşte crăşma luĭ Talpă, dincoace de codru Băculuĭ; acolo aŭ poroncit de laŭ pogorît din butcă şi iaŭ aşternut pre cîmp puţin în laturĭ de la drum, unde culcîndu-se aŭ început a să arăta cu sămnile cele maĭ de pe urmă a morţiĭ, aŭ chemat la sine pe Kniazu Galiţiu de iaŭ vorovit oari-ce în taină, apoĭ pe Generalul Libov, carele nimic n-aŭ putut să ste, că aŭ leşinat, aŭ maĭ chemat pe madam Braniskina, şi ia încă aseminea leşinănd, şi toţĭ ceĭ-lalţĭ zvorelnicĭ cuprinzindu-să de tănguire şi lacrămĭ, bolnavĭ rămîind fără măngăere la un ceas ca aceala şi-aŭ pus mâna la ochĭ şi peste nas, şi s-aŭ săvărşit la patru ceasurĭ de zi şi s-aŭ făcut locul acela locul plăngeriĭ în ziua aceia. Vestea aŭ întîlnit la drum pe Generalul Popovce, purcesă după Kniaz Duminică şi într-aceia-şĭ zi aŭ venit şi la Iaşĭ sara, s-aŭ adus oasăle mortuluĭ în Iaşĭ la cfartir. Iaŭ scos măruntaele şi crieriĭ cari saŭ pus în treĭ vasă de argint îmbracat cu catife neagră şi Marţĭ noaptea le-aŭ îngropat în biserica Golieĭ dinaintea straneĭ în care sta trăind, iar trupul bălsămuindu-să şi în următoarele zile făcăndu-se gătire paradieĭ Sămbătă Octomvrie 11 s-aŭ dat slobozenie de obşte ca să mearga cine va vrea să priveasca pe acest strălucit răposat în casa cfartiruluĭ săŭ.

Deci Sâmbătă toată ziua şi Duminică pînă în noapte aŭ fost necontenită curgere de norod de toată starea, vîrsta, neam şi lege, care năvălea spre privire aceştiĭ atingătoare viderĭ.

Aşăzarea oasălor şi cele dinprejur parataxi.

Toată sala palatuluĭ aŭ fost îmbrăcată peste tot cu materie neagră lăsându-să numaĭ oare ce parte din fereştĭ de da în lăuntru o lumină pre (?) de măsură. La partea saleĭ despre amează-zi era făcută o inalţare de două palme de scândurĭ închiete de patru stănjenĭ lungul şi de treĭ latul îmbrăcat cu postav roş şi cu şireturĭ şi acoperită peste tot cu o ştofă prea frumoasă de fir. Deasupra aceştia era un cuvuclion chip de cerdac acoperit cu catife roşie şi împodobit de surgucĭ şi cu şireturĭ şi cu chiulurĭ de fir. Perdelile acoperemântuluĭ fiind strânsă în legăturĭ de şireturĭ de fir, asupra a zecea stălpĭ înauriţĭ. Intr-acest cuvuclion era racla cu trupul acoperit pînă la piept cu o stofă de fir despre partea capuluĭ, alăture cu căpătăiul o coroană mohorâtă în chip de mitră împodobită, sămn a prinţipieĭ de imperie. Lîngă aceasta o cutie rotundă împodobită şi pusă pe aşternut de fir în care aŭ fost bălsămuită inima vestituluĭ Potemchin şi împrejurul patuluĭ pusă pe rînd pe scaune cavaleriile şi cele-laltė înpărăteştĭ date darurĭ apoĭ şi sfeşnice înaurite şi cu alte podoabe, cu luminĭ albe şi poleite pusă împrejur, iar pe păreţiĭ ceĭ îmbrăcaţĭ cu negru despre partea capuluĭ închipuit pe tăbliţĭ prin cusuturĭ şi zugrăvelĭ sămnile vredniciilor şi a biruinţelor şi steagurĭ de acelaş albu şi cele maĭ frumuasă cusuturĭ cu fir şi topazurile hătmănieĭ răzămate unde şi titlul întru cuprinderea tuturor cavaleriilor să afla scris pe o tablă neagră. Patru ofiţărĭ de gardă la cap şi la picioare zvorind nelipsit apoĭ un rînd de comvoĭ aleşĭ la chip şi la stat împodobiţĭ strălucit ţiind să-

> biĭ goale în mînă fácea o jumătate de țărcălan despre partea pe unde intra. . . .

Pînă aice ajunge martorele nostru ocular cu descrierea așezăriĭ oaselor. Să vede, că a avut de gînd, să urmeze cu descrierea aceasta, pentru că a lăsat un loc gol, dar n-a apucat să aducă la capăt aceasta lucrare, pentru că locul a remas gol și după un an de zile a scris pe acest loc următoarea însemnare istorică:

> La anul 1792 s-aŭ făcut pace între împărăția Mosculuĭ și între a Turculuĭ la al doilea războiŭ ce aŭ avut de la Romențov și la Maĭ saŭ tras toate oștile împărățiĭ rusăștĭ din hotarul Moldoveĭ 1792 Maĭ . . (?) și am scris aice.

Urmează o iscălitură nediscifrabilă, care însă samănă mult cu *Nacul.*

Martorele nostru ocular să vede, că a fost și el însuflețit de *„privirea aceștiĭ atingătoare viderĭ“* pentru că dă rost însuflețiriĭ sale și să avîntă la urmărorul necrolog în versurĭ:

Ție zic o lume lume
Nu te-aĭ cinsti cu alt nume
Pentru a tale schimbărĭ
Ce facĭ orĭ în care stărĭ.
Văz în tine norocirĭ
Covărșite cu mărirĭ
Cu așa așezămănt
Ca cînd n-ar ave sfărșit
Și cînd acolo rădicĭ
Căcĭ maĭ mult n-aĭ ce să zicĭ
Atuncĭ te arățĭ și schimbată
Precum firea ți-ĭ lăsată
Și orĭ cu a morțiĭ grăbire
Orĭ altă nenorocire
Așa n-aĭ întrebat de nime
Il eĭ dar iar la tine
Și pre ticălosul om
Il dărămĭ ca pre un pom
De cinste și de dulceață
Maĭ pre urmă și de viață
Și-l aducĭ la acea stare
A fi vermilor măncare
Precum nu las să nu zic
De Potemkin cel vestit
Că acest mare bărbat
Fiind cel întăiŭ de sfat
Ministru împărătesc
Și feldmarșal ostenesc
Vetejilor celor tarĭ
A Rosieĭ ceĭ marĭ
De care într-această vreme
Mulțĭ sînt silițĭ a să teme
După ce s-aŭ ostenit
Ca un comandir vestit
De-aŭ supus și aŭ biruit
Și cetățĭ aŭ risipit
Ismail și Vozie (?)
Akerman și Chilie
Benderiul și alte multe
Care las toate știute
Și aŭ prins întra-sale mrejĭ
Vrăjmașiĭ săĭ ceĭ vitejĭ
De-aŭ cerut să facă pace
Neavănd alta ce maĭ face
Și din Turcĭ ceĭ maĭ aleșĭ
Aŭ venit și aice în Iașĭ
Reiz Afendi și mulțĭ
Pentru pace hotărîțĭ

Iată și moartea îĭ sosăște
Talharul cel fără de veste
Și cu mare îndrăzneală
Il face de esă afară
Din palatul ce era
Bolnav precum să afla
Şi cînd găsiră cu cale
Ca să facă o primblare
Inspre Nistru aŭ purces
Din oraş de-aice din Iaşĭ
Căutănd loc de scăpare
Despre a morțiĭ vănătoare
Iar ceasul cel hotărît
Maĭ mult n-aŭ îngăduit
De cît aŭ mers o zi cale
Unde se numeşte o vale
Codru fundul Băculuĭ
După starea loculuĭ
Şi văzind că-l ajungea
Aceia ce îl gonea
Acolo aŭ poroncit
Să-ĭ aştearnă pre pămînt
Să stea carăle în drum
Să odihnească puțin
Şi privind în toate părți
Pre cămpiĭ ceĭ lațĭ şi verzĭ
Aŭ oftat dintr-al săŭ gând
Lumea categorisănd
Dănduĭ aşa defăimare
Cum-că nicĭ un preţ nu are.
Şi că cel ce o iubeşte
La sfărşit prea să căeşte
Zis-aŭ şi cu cuvîntare
De-a vieţiĭ scurtare
Iată averea mea ce multă
Acum nimică nu-mĭ ajută
Diamanturĭ brileanturĭ
Nu-mĭ trebue staţĭ în laturĭ
Cinurĭ şi cavaleriĭ
Vă las de-acum celor
Prietiniĭ credincioşĭ
Acum sînt neputincioşĭ
Căcĭ decît rudele toate
Moartea îmĭ este maĭ aproape
Şi grăbeşte prea tare
Să facă a sa lucrare
Are zapciĭ întrarmaţĭ
Să-mĭ las caiĭ înhamaţĭ
Şi ca să purceg îndată
Unde n-am fost nicĭ odată
Să las aĭ meĭ cunoscuţĭ
Să merg cu ceĭ neştiuţĭ
Decĭ ceru să-ĭ dea la sine
Icoana ca să să închine
Şi începănd a lăcrăma
Şi spre aĭ săĭ a căuta
Iĭ învaţă cu cuvinte
Ca cum le-ar fi fost părinte
Şi le aduce aminte
Ca pe dînsul să nu-l uite
Ca unul ce vede bine
Că pier toate de la sine
Şi după aceste toate
Schimbă viaţa pre moarte
Şi să dusă sprintinit
La locul cel rânduit
Să-şĭ ia a sa răsplătire
Orĭ milă orĭ osăndire
Decĭ fiind şi al meŭ lăcaş
Aice într-acest oraş
Unul din ceĭ ce-aŭ privit
Al săŭ fericit sfărşit
Tîmplîndu-se aicĭ în ţară
Om aşa mare să moară
N-am găsit cu stricăciune
A să scrie şi de mine
O scurtă istorioară
De o întămplare aşa rară
Ziua ce s-aŭ săvărşit
Fie în vecĭ pomenit.

Duminică 1791 Octomvrie 5.

După ce să sfîrşesc viersurile maĭ vine o însemnare ocazională şi anume:

Datam adevărat şi încredinţat zapisul meŭ la cinstita mîna dumisale *cuconuluĭ Neculaĭ Nacu,* pentru ca să să ştie că m-am apucat într-un an de zile la dumnealuĭ ca să-l slujesc cu drept. Datam adevărat, mă închin dumitale.

Această însemnare samănă a fi maĭ mult un formular pentru un zapis, pentru că nu poartă nicĭ o iscălitură. Ce ne interesează pe noĭ este, că în zapis îĭ zice luĭ Neculaĭ Nacul, care va fi fost o rudă a luĭ Gheorghie Nacul, *cuconul Neculaĭ Nacul,* ceea ce dovedeşte, că familia Nacul nu era familie de rând, ci o familie boerească.

Gheorghie Nacul, scriitoriul acesteĭ cărţĭ vechĭ era decĭ din o familie boerească, trăia în Iaşĭ şi avea o cultură destul de remarcabilă pentru acele vremĭ.

T. DUȚU

Gilda de la Gibraltar

Incruntat Selim în jețu-ĭ să dedâ la joc de zar;
Pe covor trîntită-ĭ Gilda . . . Gilda de la Gilbraltar.
Din deschizătură mîndră a pieptaruluĭ de fir
Să împrăștie-n odaĭe un miros de trandafir;
Iar din cutele mătăsiĭ cînd mijlocu și-l 'mlădie,
Și cînd sînu-ĭ crește par'că sub cămașa străvezie,
Să revarsă-atîta farmec și atît de dulce pară
De iubire — cum revarsă luna-n nopțile de vară.
. . . Din grădină, prin fereastra de la tainicul iatac
Intră boare-mbălsămată de lămiĭ și liliac.

L-a răpus cu arătarea-ĭ; — biet, Selim îĭ poartă dorul,
Că e mîndră — bat-o vina — de să tulbură Bosforul!.
Și-ĭ nurlie, și isteață . . . numaĭ bună de iubit. . .
Iar în zar Selim îșĭ vede par'că dorul pustiit,
Că de mult îl cercetează vis urît prevestitor . . .
Numaĭ stîrvurĭ vede în unda răsfățatuluĭ Bosfor;
Și pe valurĭ despletită Gilda-n alb îmvestmîntată,
Cum i-a morțiĭ-nchipuire nălucind i să arată.
Atuncĭ gînduluĭ dă drumul să-ĭ cuprinză-mpărăția
Și oștirile șĭ-nseamnă, socotește bogăția
Ce o ascunde-ntreg cuprinsul stăpînit de Semilună:
De la Gangele albastru pînă-n Dunărea bătrînă.

De poruncă-ĭ tună glasul şi-ĭ răspunde nechezat
Din ceaïrurile arabe, iar în soare-a fluturat
Lăncĭ, topoare, iatagane cu sidef înmînerate . . .
Iată !.. vin, sosesc ca viscol de războiŭ înfierbîntate
Oştĭ îmbătrînite-n lagăr de Ienicerĭ şi Spahiĭ,
De nu i-ar putea cuprinde cîtu-s şapte-mpărăţiĭ.
C-aŭ sosit duium *ghiauriĭ* cu-mpăraţĭ şi regĭ în frunte,
Şi setoşĭ de războire trec Bosforul ca pe punte.
Doar un gînd potopu-l mînă ;—scrie răŭ Selime-n zar !...
Vor să-ţĭ fure odalisca ce-aĭ adus din Gibraltar.
Şi tot vine şi tot creşte ăst puhoiŭ scăldat în zale,
Şi de spaimă Istambulul a pustiŭ răsună a jale
Din pămînt răsar creştiniĭ într-un cuget şi-ntr-un gînd,
Mulţĭ ca frunza cît dă-n codru două primăverĭ de-rînd!
Şi să durduie văzduhul de-atît zornet şi de tropot
Şi de trîmbiţe de luptă şi de sunete de clopot.
Fug Spahiiĭ, Ieniceriĭ ocărînd pe Mahomet. . . .
Doar un Hoge să maĭ roagă într-un vîrf de Minaret.
Iată focul !.. ard bazare, chioşcurĭ mîndre şi bordeie,
Profanată-ĭ Semiluna şi podoabele-n moscheie.
Iar puhoiul ca un vifor urlă, geme-ngrozitor
Şi s-asvîrle dîrz spre ţinta-ĭ ; la Seraiul din Bosfor !
S'-aud răcnete de groază, răgete de leŭ rănit,
Şi cît scaperĭ tot Seraiul în Bosfor s'a prăvălit.
Trupurĭ albe de cadîne să izbesc şi pier în valurĭ,
Pe cînd haitele flămînde urlă trist, pustiŭ pe malurĭ.

. . . .

. . . . Să întinde-a morţiĭ pace, Istambulu-ĭ pustiit ;
Doar Bosforul să răsfaţă blînd de lună poleit.

Cum să nu te temĭ, Selime, să-ţĭ păstrezĭ mărgăritarul
După care şi azĭ maĭ plînge şi ofteazä Gibraltarul.
Că de cînd zidită-ĭ lumea, sărutată n-a fost floare
Cu atît de dulce farmec ; cum sărută mîndrul soare
Dimineaţa printre gratiĭ umerele moĭ rotunde
Ale Gildeĭ — suflet dornic ce atît amor ascunde.
Iar cînd seara rezemată de fereastra din iatac
Işĭ asvîrle feregeaoa şi subţirele iaşmac,

Cînd să-ntide prinsă-n vraja somnuluĭ ce ar vrea s-o culce,
Nu-ĭ fecioară-n lumea întreagă sărutată atît de dulce
D-ale luneĭ blînde raze, și scăldată-n farmec sfînt
Cum e Gilda ! — O minune-ĭ coborîtă pe pămînt.
N-a văzut de mult Bosforul o atît din plin făptură
Potrivită-n tot și-n toate cu d-asupra de măsură.
Imbinată-s cu-așa arte cîte chipu î l încheie,
Că nu poțĭ să știĭ de-ĭ înger, nălucire, orĭ femeie !
Toate, toate i-s frumoase : păr și gene, mîndri ochĭ,
Şi guriţa și sprinceana . . . . doar le vezĭ și te deochĭ.
Iar gropița de la vîrful cotuluĭ — trandafirie —
La mezat d-ar fi s-ar vinde pentru un colț de-mpărăţie !..

Mare lucru-ĭ cu iubirea, bat-o patima și dorul !
E destul să-ĭ calcĭ în urmă, să-ţĭ alunece piciorul;
Și te-a prins în vraja sfîntă deochiațiĭ ochĭ frumoșĭ
Dornicĭ să-ţĭ cunoască gîndul și de dragoste setoșĭ. —
Şi cînd ochiul Spanioleĭ te dogoare, par'că-ĭ jar,
Tu, Selime, 'ţĭ numerĭ oastea socotind norocu-n zar !
Zvîrle zaru la pustia, strînge-ţĭ gîndul pribegit,
Că nu-ĭ vremea socoteliĭ, ci e vreme de iubit. —
Cum ?.. cînd roabă-ţĭ este Gilda cu atîtea frumusețĭ,
Cînd răsună blînd Bosforul de lovire de lopeţĭ,
Tu închis în patru ziduri și de vise doborît
Iţĭ porţĭ gîndul prin războaie, și ia moare de urît. —
Lasă sfetnicilor grija trebilor împărăteștĭ,
Cînd atîta frumuseţe te îndeamnă să iubeștĭ.

— „Gildo nu băga de seamă, îmĭ e capul tulburat.
Osîndit ne fuse gîndul treaz și-n somn la depănat.
Şi din firele urzite de al vremiĭ torcător
Noĭ ne ţesem d-opotrivă și necazurĭ și amor.
N-am cuvinte la-ndămînă să le-mbin ales, frumos,
Să-ţĭ rostesc iubirea-n versul ritmic, dulce, mîngîios ;
Şi să-ţĭ spun povestea mîndră depănată cu suspine
De cînd pusu-mĭ-am nădejdea și izbînzile în tine.

. . . . Uite, omul ce o lume n-a putut să-l îngenunche,
Ce-şĭ-ncruntă doar spinceana de pe-a-mpărăţiĭ muche
Şi ĭ temut de-ntregĭ noroade închinate la Coran,
Stăpînindu-le robite pumnu-ĭ tare de Sultan;
Eŭ, ce pot Bizanţiul mîndru să-l distrug, să-l pierd în zar
Fuĭ îngenunchiat de Gilda... Gilda de la Gibraltar.
Şi-mĭ-e dragă-ngenunchierea maĭ pre sus ca stăpînirea
Căcĭ în tine să-ntrupează frumuseţea şi iubirea.
Vreaŭ acum prinos iubireĭ ce mă facĭ să gust în pace
Să-ĭ aduc; — ispititoareo, cere-mĭ tot ce vreĭ şi-ţĭ place.
Vreĭ palate, vreĭ covoare scump tivite-n pirozele,
Vreĭ podoabe, vreĭ Levantul cu mănoasele luĭ schele,
Orĭ vr-un colţ vreĭ din Bizanţiŭ orĭ comorĭ de bogăţie?....
Iată, mîna-ţĭ-e chezaşul de cuvînt şi dărnicie.
— „Nicĭ pămînturĭ din ţinutul stăpînit de pumnu-ţĭ tare,
Nicĭ întreaga bogăţie ce-o ascunde ţărm şi mare,
Nu-s prielnice, Selime, la al doruluĭ urzit,
Orĭ să-nchege blînd în suflet patimile de iubit.
Dragostea nu 'nmugureşte din comorĭ jertfite eĭ,
Ci d-al libertăţiĭ soare! — Libertate dă-mĭ de vreĭ! —
Şi nu-ţĭ cer vr-un lucru mare, ci cînd prinsă sînt de dor
Şi cînd luna poleieşte unda mîndruluĭ Bosfor,
Cînd seninul sfînt al sereĭ ne cuprinde-n dulcea-ĭ vrajă
Şi pe luciul mărĭ-albastre doar luceferi-s de strajă,
Să sărim în luntrea mică ce ne-aşteaptă lîngă mal
Şi pierduţĭ în largul măriĭ să ne legene pe val,
Admirînd natura mîndră cu atîtea frumuseţĭ
Ascultînd foşnirea apeĭ din lovire de lopeţĭ.
. . . . Ah! mĭ-e dor de libertate, şi de zare, şi de valurĭ,
Şi de luntrea-nţăruşată şi umbrită lîngă malurĭ;
De al Spanieĭ măreţe cer roşetic şi senin
După care şi azĭ, Selime, cînd sînt singură suspin.
Şi de atîtea zile mîndre cînd pe luciu-albastreĭ mărĭ
Imĭ luam sbor ca rîndunica în spre ţărmul largeĭ zărĭ.
Nu ştiam p-atuncĭ ce-ĭ dorul, iubiam marea şi seninul,
N-avusesem încă vreme să cunosc, să ştiŭ suspinul.
Adăpost mĭ-era bordeiul — eŭ stăpînă pe pămînt! . . .
Adăpost azĭ-mĭ-e palatu-ţĭ rece, trist ca un mormînt.

Vezĭ, ţi-o spun Selime-n faţă, pentru-ce te-aş amăgi ;
Nu-s destoinică, mă crede, fericirĭ a-ţĭ făuri.
Ne sînt căile-mprotivă, — eŭ mă duc spre larga zare....
Ah !.. ĭ-atît de mîndră noaptea, şi-ĭ atît senin pe mare !..

. . . .

. . . .

. . . .

Prin fereastra din iatacul care dă în spre Bosfor,
Intră-un viers duios ca jalea, numaĭ patimă şi dor.
Il aude trist Kaliful viersul ăsta tînguios . . .
Ah !.. ĭ-atît amor într-însul şi-ĭ atît de dureros ! . . .

V. CIREȘ

Participiul și supinul în limba romînă.

Există supinul în limba romînă? Această întrebare ne va călăuzi în cercetările ce vor urma în acest studiŭ; și fiind-că chestiunea aceasta a supinuluĭ stă în strînsă legătură cu participiul, de aceia implicit vom căuta a stabili care forme să pot numi participiĭ și ce a devenit participiul latin în decursul dezvoltăriĭ limbeĭ romîne.

I

Maĭ întîiŭ trebue să constatăm că partea cea maĭ nesigură în nomenclatura formelor gramaticale este aceasta a formelor participiale, căcĭ fie-care gramatică are altă nomenclatură pentru una și aceiașĭ formă gramaticală. Așa, forma *cântând,* este numită de uniĭ gramaticĭ participiul prezent, de alțiĭ gerundiŭ; uniĭ pun formele verbale în *toriu* ca participiciŭ prezent, alțiĭ ca participiŭ viitoriŭ, alțiĭ le consideră simple adjective. Forme ca: purtat, cules, dus, sînt numite participiŭ trecut saŭ numaĭ participiŭ, dar în acelaș timp sînt numite și supin și anume supin cînd servă la formarea timpurilor perifrastice de la forma activă.

Alțĭ gramaticĭ nu pomenesc de loc de supin. Așa încît, după această sumară expunere a chestiuneĭ, să vede că o discuție este necesară spre a să ști ce numirĭ trebue să poarte formele participale, și în special dacă în gramatică vom ave loc saŭ nu pentru *supin.*

Este instructivă, din toate punctele de vedere, o privire istorică a chestiuneĭ, urmărind în gramaticiĭ noştriĭ, începînd cu ceĭ maĭ vechĭ, nomenclatura formelor participiale.

La *Diaconovicĭ Loga* (gramatica romînească, Buda, 1822), găsim următoarele forme participiale la verbul a *fi.*

Supin: fost
gerundiu: fiind
participinl prezent: fiitoriul
participiul trecut: fostul
participiul viitor: cel ce va să fie.

Despre supin zice că este timpul de căpitenie de la care îşĭ trage forma participiul pătimitoriŭ şi timpurile trecute.

Din acest tabloŭ, unde nu lipseşte nicĭ participiul prezent nicĭ cel viitor, reesă tendinţa gramaticilor noştri vechĭ de a întocmi gramatica noastră pas cu pas în paralel cu cea latină şi a găsi forme gramaticale care să corespundă cu cele latine, cel puţin în înţeles dacă nu şi în formă. Această preocupare, care de altfeliŭ îşĭ are expricarea sa în ideia romanităţiĭ, ce să urmărea cu ardoare pe calea istorică şi filologică, aŭ avut-o Clain şi Şincaĭ precum şi toţĭ urmaşiĭ lor gramaticĭ din Transilvania şi discipulĭ de aĭ acestora, de dincoace de munţĭ.

Asemănarea vădită şi complectă a gramaticeĭ romîne cu cea latină, cerută de ideia romanităţiĭ limbiĭ noastre, era probată oare cum prin faptul că distincţiunile modale, temporale, etc., pe care le posedă gramatica latină, le avem şi noĭ; cu alte cuvinte că la noĭ n-a pierit nicĭ gerundiŭ, nicĭ gerundiv, nicĭ particip prezent, nicĭ viitor (activ şi pasiv), nicĭ supin, etc., şi că pentru toate aceste categoriĭ există forme verbale, corespunzetoare cu cele latine.

La *I. Alexi* (gramatica daco-romană, Viena, 1826), găsim următorul tabloŭ de forme participiale la verbul *auzire*:

gerundiu: auḑiêndu
supin: auḑitu
participiul present: auḑiênd
participiul trecut: auḑitu

adecă, nu face deosebire între forma supinuluĭ și a participiuluĭ, dar deosebește gerundiul de participiul prezent numaĭ printr-un *u* final și acela *mut*.

Tot după acest gramatic, forma *viitorul* este infinitivul viitor și participiul prezent de la verbul a *fi*; supinul: *fost*, participiul trecut *fostul*, ger: *fiind*. De altfeliŭ Alexi ca și Diaconovicĭ Loga și N. Bălășescu (Buc. 1850), pun participiul între partes orationis — părțile vorbiriĭ.

In ce privește întrebuințarea supinuluĭ, Alexi zice că să pune preces de prep. *de* după unele adjective; ușor de vĕḑut (lat. facile visu).

G. Săulescu (Iașĭ, 1833) nu pomenește de supin; *N. Măcărescu* (Iașĭ, 1848) și *C. Platon.* (Iașĭ, 1851) nu pomenesc nicĭ de supin nicĭ de gerundiu ca și *P. Câmpeanu* (Iașĭ, 1848). Măcărescu zice că în „multe lucrurĭ sînt de vĕḑut" forma verbală *vĕḑut* este particip întrebuințat cu prepoziție; iar Platon pune forma *mulgênd* ca particip prezent.

Câmpeanu adaoge un particip viitor pasiv: *de mirat*, formă care după alțiĭ și ceĭ maĭ mulțĭ este supin.

Cipariu, în Compendiu de gramatica limbeĭ romîne, Blaj, 1855 și în Elem. de limba romînă (1854), admite un particip prezent în *toriu*, care, zice el, în limba veche avea însemnare viitoare, dar maĭ rar; forma terminată în *nd* o numește gerundiu. Vorbește și de supin și modul săŭ de întrebuințare.

Vornicul *Iordache Golescu* (Băgărĭ de samă asupra canoanelor gramaticeștĭ; Bucureștĭ, 1850), a căruĭ gramatică este originală și plină de curiozitățĭ în ce privește nomenclatura gramaticală [1]), nu pomenește de supin și numește forma *iubind* particip comun saŭ părtășire slobodă, cum să exprimă vornicul gramatic.

In gramatica luĭ *Maxim* (Bucureștĭ 1854) și a luĭ *Diez*, găsim observațiĭ maĭ judicioase asupra formelor de supin și particip. Aceștĭ doĭ gramaticĭ par a fi maĭ preo-

---

1. Părtășire = particip; părtășire lucrătoare = particip activ; părtășire pătimitoare = particip pasiv; număr înmulțatec = număr plural; încheetură = articol; neam = gen; față I = persoana I., etc.

cupaţĭ de problema supinuluĭ în raport cu participiul. Maxim admite supinul ca un timp primitiv de la care să formează toate timpurile perifrastice active şi participiul pasiv, care e ajectiv şi serveşte la formarea conjugăriĭ pasive. De alt-feliŭ, zice Maxim, supinul este ca şi infinitivul, un adevĕrat substantiv verbal, care să poate articula, ex: vînat — vînatul, etc.

Diez (grammaire des langues romanes, t. II, p. 243) declară că gerundivul s-a conservat; participiul prezent s-a stîns. „Participiul trecut, zice el, poate avea sensul activ şi sensul pasiv; dar construcţia acestuĭ timp cu prep. *de*, tradează, sub aparenţa participiuluĭ, existenţa supinuluĭ, care nu poate să să distingă prin formă, ex: casa aceasta este de vîndut; greŭ de suit; uşor de purtat".

Să vede decĭ că şi Diez admite supinul în limba romînă, dar nu cu toată convingerea şi de aceia nicĭ nu-l pune în tabloul de conjugare, punînd ca forme verbale nepersonale numaĭ infinitivul, gerundiul, participiul present în — *toriu* şi participiul trecut în *t*, *s*.

Gramaticiĭ maĭ noĭ (Nădejde, Tiktin), vorbesc despre supin ca şi Diez. Eĭ zic că în expresiunĭ ca: de văzut, forma văzut este supin şi altă nimic [2]).

Faţă cu nesiguranţa gramaticilor şi cu diversitatea părerilor lor, să impune maĭ întîiŭ următoarea întrebare: s-a păstrat in limba romînă supinul latin şi ca formă şi ca înţeles? Cu alte cuvinte: avem noĭ un supin?

Observăm că în nicĭ o limbă romanică, afară de cea romînă, nu există nicĭ o formă gramaticală, care să denote, măcar pe departe, păstrarea supinuluĭ latin. Acest fapt ne duce la concluzia că nicĭ limba latină populară nu avea supinul.

Gramatica comparativă a limbilor romanice ne arată de alt-feliŭ că multe forme din conjugarea latină clasică nu s-aŭ păstrat în limbile neo-latine, şi aceasta pentru-că limbile romanice sînt o continuare şi o dezvoltare a limbeĭ populare, care să deosebia de cea clasică atît în morfologie cît şi în sintaxă, precum şi în lexico-

2. In ultima ediţie a Gramaticeĭ sale, d-l Nădejde suprimă cu totul supinul.

logie. Când o formă gramaticală nu există în nicĭ o limbă romanică, urmează că ia n-a existat în limba comună din care s-aŭ dezvoltat limbile romanice, adică în limba latină vulgară. Aşa, formarea viitoruluĭ cu sufixe n-a fost în latina populară, forma pasivă cu sufixe de asemene, pentru-că nu să găseşte în nicĭ una din limbile romanice.

Tot ast-feliŭ şi cu supinul: el n-a dat nicĭ o formă în limbile romanice, decĭ n-a putut exista în limba latină populară.

Cum să ne explicăm însă că în limba romînă avem o formă verbală, care, şi ca derivaţie şi ca mod de întrebuinţare, reprezintă supinul latin; căcĭ nu numaĭ că formă, *vînat* poate deriva din supinul *venatum*, dar această formă, pe lîngă înţeles substantival, maĭ are înţeles verbal, întocmaĭ ca supinul latin.

In adevăr, în următoarele exemple: mă duc la *vînat epurĭ*, bun de *tăiet lemne*, vorbele: epurĭ şi lemne sînt obiecte drepte ale formelor *vînat* şi *tăiet*, care, prin urmare, păstrează însemnarea verbală, în toată întregimea eĭ, pe lîngă cea obicinuită substantivală, întocmaĭ ca supinul latin, pe care pare a-l fi continuat ca formă şi ca sens.

Nu să pot face de cît două ipoteze pentru explicarea aceşteĭ împrejurărĭ:

a) Saŭ că limba romînă face o escepţie faţă cu celelalte limbĭ romanice, păstrînd supinul latin;

b) Saŭ că forma ce să crede a fi supin, nu este în realitate o derivare saŭ continuare a supinuluĭ latin, ci are altă origină şi altă explicare.

Prima ipoteză nu este imposibilă, dar este foarte puţin probabilă, pentru-că este foarte puţin probabil ca supinul, care era un lux de stil în gramatica şi limba clasică, să fi fost întrebuinţat şi în latina populară, unde simplificarea formelor era un principiŭ general şi logic.

O altă explicare a aceşteĭ iluziunĭ de supin credem că este maĭ aproape de adevăr. Pentru aceasta trebue să facem următoarele observaţiĭ:

1) In limba veche romînească, formele participale aveaŭ o întrebuinţare maĭ variată de cît astăzĭ. Aşa, în locul infinitivuluĭ substantivat să întrebuinţa foarte des o formă participială cu înţeles de substantiv: *întorsul* luĭ

Craiŭ, *întrebatul* legeĭ, *plecatul* tăŭ. Astăzĭ am zice maĭ bine: întoarcerea, întrebarea, plecarea, etc., cu toate că şi astăzĭ avem: *culesul* viilor, *rĕtezatul* stupilor, ş. a.; aşa dar forma participială cu înţeles de substantiv avea o întrebuinţare mult maĭ întinsă în limba veche.

2) Adj. verbale în *toriu*, care astăzĭ şi-aŭ pierdut cu totul semnificarea verbală, în limba veche păstraŭ această semnificare, căcĭ să construiaŭ cu obiect drept; aşa găsim în Prax. Coresi: moarte purtătoriu, lege călcătoriŭ; in Cod. vor.: argint tăetor, dătător lege. Această semnificare verbală a adjectivelor verbale în *toriu*, ca în limba veche, o găsim în limba de astăzĭ numaĭ în două exemple: *bine făcătoriŭ* şi *reŭ făcătoriŭ*, în care vorbele *bine* şi *răŭ* sînt substantive luate ca obiect drept al adjectivelor verbale ce urmează. Să poate zice însă şi *făcătoriĭ de bine*, după regula comună de construire a acestor adjective verbale.

3) Formele: înţelept, derept, mort, fapt, tort, unt, ferbinte, aŭ avut o dată însemnare verbală, dar astăzĭ aŭ pierdut-o, rămînînd numaĭ adjective saŭ substantive.

4) Chiar în limba de astăzĭ, participiul are o întreită întrebuinţare: ca *adjectiv*, decĭ variabil după gen şi număr; ca *verb*, decĭ invaribil, la formarea timpurilor perifrastice ale conjugăriĭ active; ca *substantiv*. Alte orĭ să formează adverbe cu terminaţia *e*: pe tăcute, pe nemîncate, etc.

Intre toate aceste variaţie de sens ale formelor participiale, a fost şi *substantivarea participiuluĭ*, adecă întrebuinţarea participiuluĭ ca substantiv, în care caz să şi articula. Această substantivare a participiuluĭ a trebuit să fie anterioară substantivăreĭ infinitivuluĭ, de oare-ce, în limba veche, în timp ce infinitivul întreg nu perduse încă însemnarea verbală, participiul substantivat ţinea loc de infinitiv substantivat. Cînd infinitivul întreg a început să meargă spre substantiv, participiul substantiv a început să meargă spre verb. Din moment ce aceste două forme gramaticale aŭ avut în domeniul semnificăreĭ lor o parte comună, *substantivarea*, din acel moment participiul a căutat a-şĭ asimila întregul domeniŭ al infinitivuluĭ întreg adecă *substantivarea* plus *semnificarea verbală*, pe care încă nu o pierduse infinitivul. Aşa dar:

participiul substantivat a dobîndit însemnare verbală prin analogia și influența infinitivuluĭ substantivat.

Pe măsură ce să zicea *baterea cetățiĭ* în loc de *bătutul* cetățiĭ, adecă verbul scădea la substantiv, și încălca domeniul participiuluĭ substantivat, pe aceiaș măsură forma alungată să rîdica în gradul din care cădea infinitivul, adecă căpăta însemnarea verbală.

Cum-că nu era straniŭ pentru limbă de a construi un substantiv (în specie substantivul verbal) cu obiect direct, avem probă că infinitivul complect substantivat, adică luat singur și articulat, să construia în vechea limbă cu obiect direct, păstrînd fără îndoială vechea însemnare verbală. Să găsesc însă puține exemple de acest feliŭ și anume:

In „Pravila cea mică" de la Govora (1640), să găsește: „de născutul luĭ și de *tăerea capul* (sic) luĭ". In acest loc, forma *tăerea* nu este infinitivul întreg întrebuințat pentru cel scurt, ca în exemplul: a început a batere cetatea, ci este curat substantiv, construit totușĭ cu obiect drept.

In „Pravilele împărăteștĭ" — Iașĭ (1646)..... „să giure văcariul cum n-aŭ făcut el vre-un vicleșug și cum nu știe nimic de *vătămarea boul*".

Cum să zicea: tăerea capul, vătămarea boul, așa s-a zis: tăiet lemne, vînat epurĭ, etc.

In evoluția limbeĭ, semnificarea verbală a infinitivuluĭ substantivat a dispărut cu totul, pe cînd semnificarea verbală a participiuluĭ, împrumutată și deci maĭ nouă, s-a maĭ conservat încă pînă astăzĭ. Deși nu ne este permis a face conjecturĭ asupra viitoruluĭ limbiĭ, totușĭ, avînd în vedere trecutul atît al infinitivuluĭ substantivat cît și al participiuluĭ substantivat, sîntem îndreptățițĭ a crede că semnificarea verbală, ce s-a maĭ păstrat încă în cîte-va casurĭ, a participiuluĭ substantivat, să va restrînge din ce în ce maĭ mult, pînă ce va dispăre.

Atuncĭ nu va maĭ fi de sigur nicĭ o iluzie despre existența unuĭ supin, care este una din greșelile ce s-aŭ strecurat neobservată pînă astăzĭ în gramatică și pe care trebue să-l considerăm ca o pioasă relique din sforțările și exagerările, de altfeliŭ justificate atuncĭ ale școaleĭ latiniste.

II

In latina clasică participiile eraŭ : participiul prezent care era numaĭ activ ; participiul trecut, care era numaĭ pasiv ; participiul viitor care avea două forme : una pentru activ, alta pentru pasiv. Pe lîngă aceste patru forme de participiŭ să maĭ alăturaŭ, ca forme verbale declinabile, gerundiul şi gerundivul, (cu aceleaş forme dar cu deosebire în întrebuinţare) şi supinul.

Gramaticiĭ noştri vechĭ şi-aŭ dat toată silinţa de a găsi şi în limba noastră aceste felurite participe, ba încă aŭ mers pînă a găsi şi gerundivul şi chiar un participiŭ viitor. Faţă cu aceste născocirĭ, nu este de mirare că aŭ găsit şi un supin, dar este de mirare că această greşală a rămas pînă astăzĭ în cele maĭ serioase gramaticĭ şi nu a fost înlătură o dată cu gerundivul, participiul în toriŭ, viitorul infinitivuluĭ, etc.

Participiul prezent latin, terminat în *ns* la nominativ n-a dat forme în limba romînă, afară de un singur exemplu : participiul latin *ferventem* a dat *ferbinte,* însă acest *ferbinte* nu să aflâ să fi avut vrè-o dată însemnare verbală. El este un adjectiv, fără a avea altă semnificare.

Cu toate acestea, mulţĭ din gramaticiĭ noştri, pun forme ca *tacênd,* sub numirea de participiŭ prezent. Pentru acest sfîrşit eĭ sînt probabil călăuziţĭ de faptul că formele în *nd* romîneştĭ aŭ însemnarea participiuluĭ prezent latin ; cu alte cuvinte, dînşiĭ s-aŭ luat după sens, neglijînd origina etimologică. Adevărul este că formele în *nd* provin din gerundiul latin şi după formă şi după înţeles, căcĭ aceste forme aŭ, în romîneşte ca în limba latină, şi însemnare verbală, ex : fuge mîncînd pămîntul, şi însemnare adverbială, ex : a murit sughiţînd.

Aşa dar, formele verbale în *nd,* trebue a fi numite *gerundiu* şi nicĭ de cum participiul prezent, care în romîneşte nu există.

Despre un gerundiv, un infiniti viitor, nu poate fi vorba ; de asemenea nu să poate vorbi despre un particip viitor, deoarece în „cel ce va să fie“, expresia „are să fie“ este o formă de viitor al indicativuluĭ, care să întrebuinţază singură, în loc de *va fi.*

Participiul trecut latin, în romîneşte s-a adjectivat,

în care calitate servă la formarea conjugăriĭ pasive; saŭ a rămas invariabil, în care caz serveşte la formarea timpurilor trecute compuse de la forma activă, orĭ s-a substantivat, avînd în acest caz aparenţa supinuluĭ latin. Este prin urmare arbitrară şi nefondată distincţie ce să face în unele gramaticĭ, destinate pentru şcoală (Neagoe, Strajan), admiţînd că aceiaşĭ formă participială, de pildă *lăudat*, este *particip* cînd ajută la formarea conjugăriĭ pasive şi *supin* cînd formează timpurile perifrastice de la conjugarea activă; maĭ ales că la Macedo-romînĭ, forma participială de la conjugarea activă varieazâ după gen ca şi la forma pasivă.

Prin urmare, formele verbale nepersonale în limba romînă, păstrate din latină, sînt treĭ: *infinitivul* (scurt şi substantivat), *participiul* (în *t* şi *s*) şi *gerundiul* (în *nd*). Fie-care din aceste forme servă la formarea de timpurĭ compuse, fie de la modurĭ personale, fie nepersonale şi de la fie-care să pot deriva substantive verbale, adjective verbale şi adverbe; dar atuncĭ aceste forme încetează de a maĭ fi *verbe*. Aşa, *mâncare* este substantiv, *cules* este substantiv şi adjectiv, pe *tăcute* este adverb, *căutănd* este adverb, pe lîngă că este şi verb, *ascultătoriŭ* este adjectiv, care să poate substantiva

Aşa credem noĭ că trebue considerată chestia formelor nepersonale de la verbe şi în special participiul şi supinul.

GH. GHEORGHIU
(profesor la liceul din Pomîrla)

DICȚIONARUL DOMNULUI F. DAMÉ [1]

(Studiu)

De mult simțită era nevoia unuĭ vocabular, care să poată înlesni cetirea autorilor romînĭ vechĭ și modernĭ. — Abia cu ajutorul uneĭ bibliotecĭ costisitoare, înzestrată cu lucrărĭ ca : Lexiconul Budan, carte rară, dicționarele luĭ Cihac, Polizu, Laurian, Costinescu, Pontbriant și cu operele d-lor Hajdău, Gaster, Șăineanu etc. . . să puteaŭ afla — și une orĭ cercetările rămîneaŭ zadarnice — unele cuvinte vechĭ, o samă de termenĭ popularĭ saŭ naturalizațĭ în Romînia de către meseriașĭ și oamenĭ de știință. — Lipsea și un dicționar romîno-francez. — Un lucrător trebuia, lucrător curagios, neobosit, căcĭ cu drept cuvînt a zis savantul Scaliger :

„Si quem dura manet sententia judicis olim,
Damnatum aerumnis suppliciisque caput;
Hunc neque fabrili lassent ergastula massa,
Nec rigidas vexent fossa metalla manus.
Lexica contextat: nam caetera, quid moror ? omnes
Poenarum facies hic labor unus habet.“

Acel pionier a fost d-l Damé și s-a jertfit : „J'ai recueilli, ne zice d-sa, pendant vingt années les mots que j'ai rencontrés dans

1. Onor. Minister al Instrucțiuneĭ Publice, cu adresa No. 4226 din 17 Maĭ 97, a cerut ca să i să înainteze acest studiŭ în dublu exemplar.

les auteurs anciens et modernes", adăugînd modest „et je crois que mon travail ne sera pas inutile".

Sîntem convins că bogata luĭ colecţie de cuvinte va contribui la progresul limbiĭ romîneştĭ, şi ştim că noul dicţionar, întitulat „Nouveau dictionnaire roumain-français" şi apărut sub ocrotirea d-luĭ ministru Take Ionescu, a fost tipărit pe cheltuiala Statuluĭ, ca un op de valoare. — Este incontestabil că, în culegerea termenilor romîneştĭ şi în extragerea din autorĭ a miĭ de citaţiunĭ ce indică diferitele accepţiunĭ ale cuvintelor, d-l Damé are un merit adevărat. Măreţ e planul croit ; dar d-l Damé, ca lexicograf, trebuia să ne ofere o traducere exactă şi literară, greutate de învins serioază, limba franceză fiind perfecţionată, plină de nuanţe, supusă la nenumărate regule şi excepţiunĭ. — Toată silinţa autoruluĭ o merita decĭ şi traducerea ; dar ia reprezintă tocmaĭ partea slabă, foarte slabă a dicţionaruluĭ, de oare ce prea dese orĭ e nepreciză şi maĭ ales necorectă. — E de regretat, mărturisim, că pe cît de mare a fost sirguinţa architectuluĭ pentru ridicarea monumentuluĭ romînesc, pe atît de neîngrijită este ornamentaţiunea franceză a clădireĭ, aşa că ne întrebăm cum de s-a putut aproba lucrarea, fără ca să să elimineze dintr-însa materialul cel răŭ, să să modifice formele nepotrivite şi să să îndrepte greşelile numeroase, bătătoare la ochĭ, capitale, care schimonosesc stılul original al întreguluĭ edificiŭ.

Nu facem nicĭ o aluziune la greşelile tipografice de care aminteşte d-l Damé la sfîrşitul Volumuluĭ al IV, (pg. 263, 264) [2].

Observăm numaĭ că dicţionarul romîno-francez cuprinde în ale sale patru tomurĭ, 1328 de paginĭ, peste 1400 de greşelĭ de tipar, în partea franceză, unele evidente, altele care să pot deduce din faptul, că cuvîntul necorect la cutare saŭ cutare pagină, e tipărit corect la aceiaşĭ pagină saŭ aiurea. „Nous donnerons, zice d-l Damé, dans notre cinquième volume un errata complet". Să cădea ca fără întîrziere să apară acest prea folositor errata care, de un an şi maĭ bine, e înlocuit printr-o nefolositoare făgăduinţă.

---

2. Nu ne vom ocupa nicĭ de greşelile de punctuaţie, nicĭ de acele relative la întrebuinţarea majusculelor. Putem afirma că sînt multe.

Nu vom vorbi nicĭ de lacunele dicţionaruluĭ [3], nicĭ de greşelile de romînă, nicĭ de acele ce le constatăm în alte ramurĭ, de exemplu în domeniul ştiinţelor naturale.

---

3. Cîte-va exemple: Să luăm cuvîntul *cît*, foarte întrebuinţat în limba romînă. Cetim în noul dicţionar: «*cît, combien, tant, comme, autant que, à mesure que, dès que*». — *Cît* maĭ însemnează: *que*: Ex. Tocmaĭ atît cît iĭ trebuia (Isp.). Acest loc nu este atît de sigur cît să nu poată fi luat de biruitorul Basta. (Bălc. pg. 546). — D-l Damé nu dă formele: *cîte cît, cîte cîţĭ, cîte cîte*, «quoteni, ae, a: Cîte cîţĭ să plecăm împreună». (Laurian, *catu*, 9). — *Cu cît* e tradus de d-l Damé prin «*à mesure que*» Este şi *cu cît* întrebător, însemnînd «*wie viel, wie theuer*» (Bârc.) adică «*combien? à quel prix?*» (Diez). — *Cît de* e tradus prin «*aussi... que*» Maĭ avem *cît de* exclamativ. Ex: Cît de puternicĭ aŭ fost părinţiĭ, cît de căzuţĭ sunt coboritoriĭ lor! (Alexandri). — *Atît.... cît....* Tradúcerea dată de d-l Damé «*tant que, aussi.... que* nu să potriveşte de exempĭu la fraza următoare: Atît numaĭ putu face Horia cît să asvîrle în foc o desagă cu hărtiĭ ce o avea în sîn. (Odob., Moţĭ, pg. 35). — Pentru *de cît* d-l Damé omite înţelesul latineĭ «*sed.*» Ex. Am priceput, de cît îmĭ rămîne o mică îndoinţă. — S-aŭ maĭ omis expresiunile: 1) *cît de cît* «*etwas, um etwas, wenn auch nur*» (Bărc.) 2) *maĭ şi de cît, şi maĭ şi de cît*: Munceşte maĭ şi de cît înainte. (Isp. pg. 206). Scorpia ospăta pe Făt-Frumos şi maĭ şi de cît Gheonoaea (Isp. 6). — *Orĭ cît* (art. orĭ) e tradus prin «*n'importe combien*». *Orĭ-cît* are şi alt înţăles. Ex: Această robie nu putu însă fi completă de cît prea tărziŭ, din pricina turburărilor ţăreĭ care favorizaŭ *orĭ-cît* pe ţăranĭ (Bălc. pg. 321). — *Pe cît* (art. pe). După d-l Damé însemnează «*autant que*». Pe cît maĭ însemnează şi: 1) *Autant, aussi.* Ex: Pe cît eĭ sînt vrednicĭ de privit în călătoriile lor, cu atît şi popasurile lor sînt curioaze. (Alex. pg. 38). 2) *que.* Ex: mijloacele noastre nu ne ar ierta a ţinea în picioare o oştire atît de numeroasă pe cît am avea trebuinţă. (Bălc. pg. 666). Era un om pe atît de vanitos pe cît era şi de ambiţios. (Ghica I. pg. 378). — 3) *en tant que.* Ex: Sultanul era şi maĭ puţin grăbit, pe cît ştia că era să aibă maĭ mult de dat de cît de luat. (Idem pg. 471). — D-l Damé nu ne dă nicĭ un exemplu de cuvîntul *cum* precedat de prepoziţia *de*. Ex: Să îndrăgosti de dînsa de cum o văzu. (Isp. pg. 26). Se făcuse maĭ aşezat de cum fusese. (Slavicĭ pg. 183). — De asemine nu ne dă exemple de *pe* precedat de prepoziţiunea *de* Ex: Să cunoaşte el strigoiul care a mîncat smîntăna, de pe limbă. (Creangă pg. 45). De pe a doua zi începeam a linchi grosciorul de pe deasupra oalelor. (Cr. pg. 44). — In ţarinile de pe faţă oameniĭ araŭ. (Slavicĭ pg. 23). De pe o zi pe alta. (Idem, pg. 124). In cele maĭ de pe urmă izbuti fata să rănească pe balaur. (Isp. pg. 18). etc. — Următoarele expresiunĭ populare nu le găsim în dicţionarul d-luĭ Damé: *de a furata*: celuĭ ce face vre-un răŭ pe

Fie-care din aceste ramurĭ ar merita o critică deosebită şi recere, ca să fie conştiincioasă şi complectă, un studiu de maĭ mulţĭ anĭ. Aice avem în vedere numaĭ greşelile de franceză, în favorul cărora nu este nicĭ un criteriŭ pentru ale califica de greşelĭ de tipar, fie că cuvîntul greşit prezentă o greutate din puntul de vedere al formeĭ saŭ al gramaticeĭ, fie că, fără de a prezenta acea greutate, greşala se repetă în decursul opuluĭ *cu o consecvenţă izbitoare* [4]), fie că greşala e de aşa natură că, a o califica de greşală de tipar, ar fi un eufemizm neexplicat.

---

sub ascuns poporul îĭ ḑice că muşcă de-a-furata (Etym. Magn. 32). *D'a spinare.* Ex: cu toporul d'a spinarea. (Etym. Magn. 42). *În de bine.* Toate învăţăturile luĭ îĭ es în de bine. (Isp. pg. 18). Nu-i eşea în de bine nimic. (Isp. pg. 206). Toate îĭ mergeaŭ în de bine. (Isp. pg. 209). — La cuvîntul *spate* cetim: *spate* s. f. plur. de *spată* — iar singularul *spate* d-l Damé nu-l menţionează. Acest singular însă autorul îl citează din nebăgare de samă printre exemplele cuvîntuluĭ I. *spată* (subst. *fem.*) zicînd: în spatele meŭ — exemplu împrumutat din d-l Delavrancea (Trub. pg. 37) etc. etc.

4) De exemplu cuvintele giffle, giffles, giffler, gifflé, tipărite de 27 de orĭ în decursul opuluĭ. Greşala nicĭ în erratâ nu este înlăturată (V. vol. IV, pg. 263, col. 2). Corect este gifle, gifles, gifler, giflé. — Prea lung ar fi şi puţin interesant să înşirăm peste *o mie* de cuvinte ale căror ortografie se constată a fi *consecvent necorectă* în decursul dicţionaruluĭ d-luĭ Damé. Să ne fie permis însă de a releva cazurile următoare:

a) *Cazurĭ relative la suprimare, adăugire şi înlocuire de litere*: oval; subtile; crémallière; pimponner, é, (10 orĭ); rabin; cauchemard; proviner; pyrètre; parceler, cu derivate; courtillière; fourmillière; désaller; écaller; trimballer; glandureux; canne (raţă) cu derivate, (8 orĭ); détonner; innénarrable; grapiller, cu derivate; étouppe, (6 orĭ); lapper; feraille; recoqueviller, cu derivate, (8 orĭ); arrête (coamă, os), cu derivate, (6 orĭ); latis; gratteron; blattier; papillotte; butter; tremblotter; garoter, cu derivate, (6 orĭ) marmoter; caloter; carroter, chevrotter, etc. etc.

Corect: ovale, subtil, crémaillère, pomponner, rabbin, cauchemar, provigner, pyrèthre, parceller, courtilière, fourmilière, dessaler, écaler, trimbaler, glanduleux, cane, détoner, inénarrable, grappiller, étoupe, laper, ferraille, recroqueviller, arête, lattis, grateron, blatier, papillote, buter, trembloter, garrotter, marmotter, calotter, carotter, chevroter.

b) *Cazurĭ relative la suprimare, adăugire şi înlocuire de semne ortografice*: Devider, cu derivate, (17 orĭ); rebellion; crecelle; tenacité; reconforter, cu derivate, (14 orĭ); réviser; zêlé, (8 orĭ); Noë; ça, (adverb), (11 orĭ); pélerin, cu derivate, (10 orĭ); mêche,

Susținem chiar că, în dicționarul d-luĭ Damé sînt *sute de barbarizme* [5]) și *sute de solecizme* care ar face pe Francejiĭ literațĭ să să sperie de însășĭ limba lor, după înfățoșarea ce-ĭ o dă d-l Damé· Vom arăta, pentru a ne dovedi teza, că nu întrebuințăm o iperbolă care să poată fi taxată de afirmare gratuită.

„A ceux qui viendront après nous d'achever ce que j'ai commencé" este îndemnarea d-luĭ Damé.

(18 orĭ) ; zêle, (8 orĭ) ; brêche, (7 orĭ); flêche ; gypaëte ; enjoler, cu derivate, (18 orĭ) ; buche ; plait, cu derivate, (12 orĭ) ; flaner, cu derivate, (19 orĭ) ; cable ; bailler, (din lat. badaculare), cu derivate, (19 orĭ) ; rape, cu derivate, (19 orĭ) ; rateau, cu derivate, (7 orĭ) ; habler, cu derivate ; têter, cu derivate, (13 orĭ) ; cîme (8 orĭ) ; boîtər, cu derivate, (6 orĭ) ; gaîne (6 orĭ) ; eût perf. simp. pers. 3. sing, (50 de orĭ) ; déméler, cu derivate, (12 orĭ) ; dépétrer ; crèpe ; poële, cu derivate, (29 de orĭ) ; au dessous, (8 orĭ) ; au dessus, (31 de orĭ) ; par dessus, (48 de orĭ) ; tout-à-coup, (35 de orĭ) ; tout-à-fait, (24 de orĭ) ; clair-semé ; moëlle, cu derivate, (11 orĭ) ; poëte (11 orĭ) etc etc. etc.

Corect: Dévider, rébellion, crécelle, ténacité, réconforter, reviser, zélé, Noé, çà, pèlerin, mèche, zèle, brèche, flèche, gypaète, enjôler, bûche, plaît, flâner, câble, bâiller, râpe, râteau, hâbler teter, (sau téter), cime, boiter, gaine, eut, démêler, dépêtrer, crêpe, poêle, au-dessous, au-dessus, par-dessus, tout à coup, tout à fait, clairsemé, moelle, poète.

5. Printre barbarizmele cele maĭ grave notăm:

a) *Cuvintele scornite din fantazia autoruluĭ, „les mots forgés"*. Ex: incidentalement, animalement, gaminement, fanariotisme, plénipotence, antiméridien, contentable, districtuel, lycéal, mormental, flave, regresser, traquenarder etc. și onomatopeele: ding, couin-couin, brouf.... etc.

Ch. Nodier (Dict. des onom. pg. 28), vorbind de asemine născocirĭ onomatopoetice se exprimă astfeliŭ:

«Si une pareile fantaisie était de nature à devenir contagieuse, la langue serait bientôt inondée d'onomatopées barbares et n'offrirait plus qu'une suite de cacophonies intolérables».

Observăm întreacăt că alte onomatopee, întrebuințate de scriitoriĭ noștri de frunte, lipsesc în dicționarul d-luĭ Damé Ex: a fleorcăi, (Etym. Magn.); hîrjîitură, (Delavr.); A păcăni, (Etym. Magn.); A țirlui, (Emin); A țocăi, (Etym. Magn); ululuit, (Delavr.); ululuială, (Delavr.), zinghet (Alex.) etc. . . .

b) *Cuvinte cu totul schimonosite*. Ex: Rossade (pentru rossée); blanchissure, (p. blanchiment); violonneux, (p. violoneur); coucouricou, (p. coquerico); Ducipal, (p. Bucéphale); exactité, (p. exactitude); physiognome, (p. physiognomoniste); bàt-cul, (p. bascul); lenstique, (p. lentisque); plagiateur, (p. plagiaire); raccourciment, (p. raccourcissement); pittechou, (p. pitchon)

N-avem o astfeliŭ de pretenţiune. Scopul nostru este să stabilim, ascultînd de o datorie de conştiinţă, că, deşi meritos şi *tipărit pe cheltuiala statuluĭ*, noul dicţionar conţine nu numaĭ „*bien des erreurs*“, după însăşĭ expresiunea d-luĭ Damé, (Préf. I. 7), ci *beaucoup trop de fautes grossières* şi în partea etimologică şi în cea sintactică şi chiar în întrebuinţarea expresiunilor franceze.

* * *

Isprăvind examinarea cuvintelor cercetate independent de textul romînesc şi de relaţiunea ce să stabileşte între dînsele în propoziţiune, trecem la revizuirea traducereĭ ca să ne încredinţăm dacă este exactă, literară şi gramaticală. — In genere fraza d-luĭ Damé conţine prea multe repetiţiunĭ ca să fie eufonică, ex:

— Ils se mirent *à* lui donner de l'*a*rgent *à* l'envi pour *avoir* le mouch*oir* *a*fin d'*en* copier les dessins. (art. a izvodi).—Un autre homme venait de l*a* ville *a*vec un ch*a*riot tout neuf qu'il tirait *à* bras *à* la descente en le retenant, et *à la* montée *en* le tirant *a*vec effort. (Art. opinteală).—*A*fforage, vigne qu'un propriétaire *a* donné *à* un autre *à* cultiver. (Art. Otaşniţă).—Elle commenc*a* *à* *avoir* du plaisir *à* reg*a*rder Dr*a*g*a*n. (Art. A place). — Il a *été et est* vis-à-vis de lui bien dispo*sé* *et* sinc*è*re. (Art. chiar). — *Et* ce qu'il av*ait* se*mé* pendant l'*été* de l'année de disette *et* quî n'av*ait* pas pou*ssé* à cause de la sècheresse se mit aussi à pouss*er* en cette année d'abondance *et* le b*lé* devint aussi haut qu'un homme. (Art. a resări).—Des fleurs blanches et rouges aux déli*cats* *ca*lices. (Art potir).—Nous ne pouvons pa*sser* i*ci* *sous* *si*len*ce* *ce* qui *s'est* pa*ssé* à *ce*tte époque. (Art. tăcere).—On ne voit *que*lle fortune possède *quelqu'*un *que* lor*squ'* il est mort, de même *qu'*on ne *con*statate la *quan*tité de poisson *que* *con*tient un étang *que* lors*que* les eaux sont basses [6]). (Art. stare). — Ses parents *de*man*daient* au prince *de* le

éruction, (p. éructation); recrutation, (p. recrutement); répercutation, (p. répercussion); Nichifore, (p Nicéphore); Thessalonic, (p. Thessalonique); tissanderie, (p. tisseranderie); infinitivales, (p. infinitives); adjectival (p. adjectif); ambroisiac, (p. ambrosiaque); physiognomique, p. physiognomonique); bitumeux, (p. bitumineux); podagreux, (p. podagre, adj.); romanique, (p. roman, adj.); substanter, (p. sustenter); connexer, (p. connecter); intoner (p. entonner); promover, (p. promouvoir). etc. etc. etc.

6. «Ces *que* et ces *qui* en cascade produisent un mauvais

punir *de* la prison, mais *de* lui faire grâce *de* la vie. (Art. a dărui): —*Dans* le jar*din* de Tsigănești, *du* haut *des* ruines *de* la maison *de* la princesse *Da*fina. (Art. jariștea).—*Du* faîte *dé*sert *d'un* noir rempart *de* terre. (Art. meterez). — *D'un* mauvais *dé*biteur contente-toi *de* la cendre *de* son foyer ou *d'un* sac *de* paille. (Art. platnic).

Toate aceste fraze sunt monotone și greoae, fie că sunt rĕŭ alese cuvintele, fie că ele sunt rĕŭ așezate [7]).

Alte repetițiunĭ:

Celui qui ne *médit* pas *mais dit* la vérité. (Art. a bîrfi). — *Raconter* un *conte.* (Art. a spune). — Ils *déracinèrent* de la *racine* l'arbre haut et touffu. (Art. frunzos). — L'*or* dont les piliers étaient *dorés.* (Art. a licări), etc.... etc....

* * *

Textul romînesc de prezentă o figură, d-l Damé o înlocuește une orĭ în traducere prin niște cuvinte comune, ale căror adunătură nu dă echivalentul pitoresc al romîneĭ. S-ar părea, după d-l Damé, că limba franceză e o limbă mult maĭ saracă de cît cea romînească, de oare ce deosebitele nuanțe ale cuvintelor și locuțiunile romîne sunt redate de d-sa maĭ prin acelaș cuvînt francez, saŭ prin o traducere literală română, pe cind limba franceză, *pentru acel ce o știe,* posedă rostirĭ speciale pentru toate noțiunile și, lucru maĭ însămnat, rostiri care corespond celor romîne, dar nu traduse de pe ele, cum face d-l Damé. Slabă idee trebue să ne facem de limba franceză după dicționarul d-luĭ Damé!

Ex: *A adormi de vecĭ.* Trad. d-luĭ Damé: Mourir. Traducere proprie: *S'endormir du sommeil de la mort, de*

---

effet..... Il faut prendre un autre tour. (Larousse. Gram. 1045). — On évite aujourd'hui cette construction. (Ayer. Gram. pg. 632).

7. V. alte exemple și la art.: cucoană, grobian, miel, milog, a mustrului, a peți, sapă, șugubăț, a tăia, a cobi, insetat, poliță, a pridădi, a ridica, sec (adj), ștergar, mîndru, obială, săltăreț, știință, a pildi, trecătoare, a junghia, a se jura, morăcănos, a soroci, curățenie, gang, istorie, a să mădări, mărăciniș, morojinĭ, nuntire, a oblici, a ocărî, a să opăci, patrie, pologhie, proprietar, pupăză, a rîma, sîngeriu sarma, țăpușă, troian, ursitele, vlăstar.....

la tombe. (*Littré*).—Ăl de sus. Dieu. T. pr. *Le-Très Haut.* (*Acad.*). —Ridicâ cĭomagul și arzîndu-i una peste cap.... Il leva son bâton et lui en portant un coup à la tête.,.. T. pr:.... et lui en *flanquant* un coup....—A bate apa în pĭuă. S'évertuer inutiliment. T. pr.: *Battre l'eau, fig.* (*Litt.*). — Poțĭ să te ștergĭ pe bot. Ce n'est pas pour ton museau. T. pr: *Tu peux t'en torcher le bec.* (*Litt.*).—Chipul săŭ era ca mustul de bozie. Son visage était jaune. T. pr: Il était jaune *comme un souci* (*Litt.*). —Un brad de romîn. Un gars solide. T. pr: *Un cèdre, fig.* (*Litt*). — A se buhăi. Être plein de soi-même. T. pr: *Se gonfler de vanité, s'enfler d'orgueil.*—Butuc. Sourdeau, (sic), rustre. T. pr: *Souche* (fig). — A cădea din caldare în foc. Tomber de mal en pis. T. pr: *Tomber de la poêle dans la braise.* (*Acad.*).— Are o inimă de cîne. Il le cœur très dur, il a l'âme méchante. T. pr: *C'est un mauvais chien, fig.* (*Litt.*). -- A fi cal de poștă. Etre employé à toutes les besognes. T. pr: *Être cheval de bât,* (*Litt.*). —A nu avea cămeșă pe sine. Etre pauvre comme Job. T. pr: *N'avoir pas de chemise, fig.* (*Litt.*).—A căuta, a se uita cu un ochiu la făină și cu altul la slănină. Loucher. T. pr: *Avoir un oeil à Paris et l'autre à Pontoise.* (*Litt.*). *Regarder le diable sur le poirier.* (*Litt.*). — Baniĭ din mână-ĭ scapă ca ciurul cum ține apa. L'argent lui tient aux doigts comme le tamis tient l'eau, l'argent lui coule des doigts T. pr: *C'est un panier percé fig.* (*Litt.*)— A. mirosi a colivă. Etre sur le point de mourir. T. pr: *Sentir le sapin, fig.* (*Litt.*).—A culca la pămînt. Tuer. T. pr: *Jeter, coucher quelqu'un sur le carreau.* (*Litt.*).—Nu-ĭ stă gura un minut. Il ne cesse de parler. T. pr: *La langue lui va toujours* (*Litt.*).—Moară hodorogită. Moulin détraqué, se dit d'une personne bavarde. T. pr: *C'est un traquet de moulin, fig.* (*Litt.*). — L'am măturat din casă Je l'ai renvoyé de chez moi. T. pr: *Je l'ai balayé de ma maison.*— Morișcă. Se dit d'une personne bavarde. T. pr: *Moulin à paroles,* (*Acad. Litt.*).—Era în murgul sereĭ. C'était vers la tombée de la nuit, T. pr: *C'était à la brune.* (*Litt.*) —A fi cu nasul în sus. Etre fier, vaniteux. T. pr: *Lever la crête, la tête, le front, fig.* (*Litt.*). A da în nasul cuiva. Faire de vifs reproches à q. q. T. pr: *Donner sur le nez. à q. q. fig.* (*Litt.*). — Nodul gituluĭ. Pomme d'Adam. T. pr: *Le nœud de la gorge.* (*Litt.*). -- I s-a spart oala. Il est

mort. T. pr : *Il a cassé sa pipe* (*pop.*) (*Delvan, Dict*).—A fi ca un paiŭ Etre frêle. T. pr : *Etre mince comme une alumette* (*Litt.*). — A scurta pe cine-va d-o palmă. Couper la tête à q. q. T. pr : *Raccourcir* (*pop*). [8]) (*Litt.*). — Papă-tot. Glouton. T. pr: *Mange-tout* (*prodigue*). — Sînge de om s'a vĕrsat ! On a tué, assassiné quelqu'un ! T. pr : *On a versé le sang* ! (*Litt.*). O vorbă cu sare. Un mot spirituel. T. pr : *Un mot plein de sel. Cet ouvrage est plein de sel,* (*Acad.*).—Cu tolba în spinare. Bossu. T. pr: *Boulendos.* (*Delv.*).—

Cînd Romînul bate, «accentue ses gestes» cum zice Francezul, el procedează în multe felurĭ, pe care le deosebeşte prin numeroase expresiunĭ. Cu o monotonie obositoare, d-l Damé traduce prin battre, rosser, rouer. Ex: A lua pe cineva la bataie. Traducerea d-luĭ Damé : Rosser quelqu'un. Traducerea proprie : *Administrer une volée.* — A blăni, a căptuşi. Rosser, q. q. T. pr : *Fiche* (*ficher*) *une doublée.* (*Delv.*).—A burduşi. Battre, rosser. T. pr: *Bourrer de coups.* (*Litt.*).— A scărpina la ceafă. Rosser T. pr : *Frotter l'échine* (*pop. Litt.*). *Caresser les épaules*, (*pop. Litt.*). *Gratter* (*pop. Virmaitre, Dict. d'argot*). — A chelfăni [9]) Rosser. T. pr : *Donner une brossée* [10]), *Brosser que'qu'un* (*Delvan, Dict.*).— A croi. Rosser. T. pr : *Allonger un coup.* (Litt). *Allonger une torgniole.* (*Delesalle*, Dict.) *Sangler quelqu'un,Flanquer un gnon* (*Virm.*).—A dobzăla. Rosser. T. pr: *Tambouriner* (*battre*) *q. q.* (*Delesalle, Dict.*).— A Dupăci. Rosser. T. pr: *Gourmer, tamponner* (*pop. Virm.*). — A îmblăti, a snopi în bătae. Rosser, rouer de coups. T. pr: *Battre, bâtonner, rondiner, gauler q. q.*" (*Litt*). — A meliţa. Rosser. T. pr. *Briser q. q. de coups* (*Litt.*). *Flanquer une raclée, une tripotée.* — A muia: Battre, rosser. T. pr: *Tremper une soupe* (*Litt.*), *une gamelle* (*Delv.*). — A pisa, a pisăgi. Rosser, rouer de coups. T. pr: *Donner une pille à quelqu'un* (Litt.). — A mĕsura pe cineva cu scurtătura. Rosser. T. pr : *Bûcher* [11]) *quelqu'un. En donner à quelqu'un tout du*

---

8. On disait autrefois *raccourcir d'un pied*, ce qui est une longueur de tête. (Delvan, Dict.).

9. Etim. Turc Kefelemek (Kefe deriv. din arab. Keffe, Kiffe periă moale) a curăţi caiĭ cu o perie moale. Löbel, Elem. turceşti în limba rom. şi Cihac, II, 561).

10. Löb., şi Cihac.

11. Dicţion. Ce mot se trouve déjà avec le même sens dans les chroniques de Froissart, t. II, pg. 436 (Francisque Michel, Dict. d'argot).

long de l'aune (*le battre violemment*) (*Litt.*). — A scutura cojocul cuiva? Rosser quelqu'un. T. pr: *Secouer à quelqu'un sa jaquette* (*pop. Litt.*). *Secouer q. q.* (*Delv.*). — Cîte o dată traducerea d-luĭ Damé e slabă, pentru că d-sa împrăștie prin dicționar cuvinte franceze date de autorități ca învechite saŭ prea puțin uzitate. Ex: —Om care se amestecă în toate. Traducerea d-luĭ Damé: Ardélion. *Observație*: Peu usité, (Acad). Inusité (Litt.). — Cucoșat, ghebos. Gobin. *Obs.* Peu usité. (Litt. Acad.). — Destorcătură. Détorse. *Obs.* Ce mot n'est plus usité. On dit entorse. (Litt.). Cuvêntul détorse se află în dicționarul Academieĭ din 1835; dar a fost suprimat în edițiunea din 1877. — Facere. Gésine. *Obs.* Mot vieilli. (Litt., Francisque Michel). Vieux mot. (Acad.). — Găină. Geline. *Obs.* Geline, mot vieilli. (Litt. Francisque Michel). Il est vieux. (Trousset, Dict.). — Grumaz. Coupeau (sommet d'une montagne) *Obs.* vieux. (Litt.). Il est vieux (Acad.). — Olovină. Cervoise. *Obs.* Cervoise est Vieux, et il ne signifie autre chose que la bière qui est le breuvage des peuples septentrionaux. (Richelet, Dict.). Nom ancien de la bière. (Litt.). — Traistă. Bougette. *Obs.* Vieux. (Litt., Acad.). Se disait autrefois d'un petit sac de cuir qu'on portait en voyage. (Richelet). — Ulicioară. Venelle. *Obs.* Ce terme vieilli et employé encore en Normandie, n'est resté usité que dans cette locution: enfiler la Venelle. (Litt.).— Vulpenie. Renardise. *Obs.* Vieux mot. (Larousse). — Bubos. Boutonneux. *Obs.* Peu usité. (Lar.). — Cotrențos, ĭerfenițos, gol, petecos, zdrențeros, flenduros, obielos, rizos, rufos. Sequeteux. *Obs.* Terme vieilli. (Litt). vieux. (Trousset, Dict.) Haillonneux. *Obs.* Terme Vieilli. (Litt.). — Eraŭ prietenĭ din rĕvĕrsatul tinereților lor. Ils étaient amis depuis leur prime enfance. *Obs.* Prime, adj. Mot ancien. Acest adjectiv nu se maĭ întrebuințază de cît în cîte va locuțiunĭ [12]). — A blăzni. Sabrenauder. *Obs.* Terme vielli. (Litt.). Acest cuvînt care să află în dicționarul Academieĭ din 1835 a fost suprimat în edițiunea din 1877. — A cenușa. Cinéfier. *Obs.* Peu usité. On dit plutôt incinérer. (Litt.). — Om clocit. Homme qui ne sait plus ou ne peut plus se bouger. *Obs.* Se bouger, c'est un archaisme qui n'est plus usité: *bouger* est neutre et ne peut plus devenir réfléchi. (Litt.). — Unde o mînîncă acolo o scarpină. Il le grate là où il se démange. *Obs.* Domnul Damé traduce astfel citînd pe Littré. Iată ce

---

12. V. Litt. și Acad.

zice Litt: Se démanger. On l'a dit autrefois, și dă exemplul următor din Molière: „Il le gratte par où il se démange“ Démanger, v. n. (Acad).—Piti (a se). Se musser. *Obs.* Il vieillit (Litt). Vieux (Tr.). Vieux mot (Rich.).

* * *

Adesa, în locul cuvîntuluĭ propriu, autorul întrebuințază o perifrază ceea ce aduce asupra limbiĭ franceze aceeașĭ bănueală neîndreptățită de sărăcie. Ex: Corbăcel, corbișor, corbulean, corbuleț. Perifraza d-luĭ Damé: Petit corbeau. Dim. de corb. Traducere proprie: *Corbillat, petit corbeau* (*Litt.*).— Ierbuliță, Ierbuță. Perifr. Dim. de iarbă. T. pr. *Herbette, diminutif d'herbe* (*Litt.*). — Mărioară, Mărincă, Măriuță. Perifraza D-lui Damé: Dim. de Marie. T. pr. *Mariette.* — Măturică. Pf. Dim. de mătură. Tr. pr. *Balayette, petit balai* (*Litt.*).—Molcuț. Pf. Dim. de moale. T. pr. *Mollet* [13]) *adj. un peu mou* (*Litt.*).—Muntișor. Pf. Dim. de munte. T. pr. *Montagnette, petite montagne* (*Litt.*).— 1. Oiță, oițică. Pf. Dim. de oae, de oiță. T pr. *Brebiette, diminutif de brebis* (*Litt.*).— Peștișor. Pf. Dim. de pesce T. pr: *Poissillon, petit poisson* (*Litt.*). — Picăturică. Pf. Dim. de picătură. T. pr: *Gouttelette* [14]). *petite goutte d'un liquide, dim. de goutte* (*Litt.*). — Piculină. Pf. Petit flûte. T. pr. *Fifre, petite flûte d'un son aigu*“ (*Litt*).—Pisicuță. Pf. Dim. de pisică. T. pr. *Minette petit chat, petite chatte* (*Litt*). — Polobocel. Pf. Dim. de poloboc. T. pr. *Tonnelet, petit tonneau* (*Litt.*). *Barillon, petit baril* (*Litt.*). —Porculeț. Pf. Dim. de porc. T. pr. *Cochonnet,* (*zool.*), *petit cochon* (*Litt.*).—Prostuț. Pf. Adj. dim. de prost. T. pr. *Niaisot, diminutif de niais* (*Litt. suppl.*).—Puiculiță. Pf. Dim. de puică. T. pr. *Poulette, jeune poule*“ (*Litt.*).— Șipușor. Pf. Dim, de șip. T. pr. *Fiole, petit flacon de verre* (*Litt*).— Stejărel. Pf. Dim. de stejar. T. pr. *Chêneau, chênetcau, jeune chêne,* (*Litt.*).—Vulpișoară. Pf. Dim. de Vulpe. T. pr. *Renardeau* [15]), *petit renard* (*Litt*).—Burget. Pf. Forêt de chênes. T. pr. *Chênaie, lieu planté de chênes.* (*Litt*).—Bunget. Pf. Epaisseur d'un bois, partie où le bois est le

---

13. Molcuț. (Urechiă).
14. Picăturică. (Ur).
15. Vulpișoară. (Ur.).

plus épais. T. pr: *Fort, le plus épais du bois*, (*Litt.)*. — Faget. Pf Forêt de hêtres. T. pr. *Foutelaie*[16]), *lieu planté de fouteaux*, (*Litt.*) —Inişte. Pf. Champ de lin. T. pr. *Linière, terre semée en lin*. (*Litt.*). — Livadă de pruni, prunet. Pf. Enclos planté de pruniers, T. pr. *Prunelaie*[17]), *plant de pruniers*, (*Litt.*). — Măslinet. Pf. Bosquet d'oliviers. T. pr. *Olivaie, lieu planté d'oliviers*, (*Litt.*). — Mestecănet. Pf. Lieu planté de bouleaux. T. pr. *Boulaie*[18]), *lieu planté de bouleaux*, (*Litt.*). — Nucet, pomět de nucĭ, Pf. Lieu planté de noyers, verger planté de noyers. T. pr: *Noiseraie, lieu planté de noyers*, (*Litt.)*. — Plopişte. Pf. Endroit planté de peupliers. T. pr. *Peupleraie, lieu planté de peupliers*, (*Litt*). — Spiniş. Pf. Buisson d'épines. T. pr. *Epinaie, lieu où croissent des arbustes épineux* (Litt.). — Vişinet. Pf. Endroit planté de cerisiers. T. pr: *Cerisaie, lieu planté de cerisiers.* (Litt.). — Agiu. Pf. Celui qui fait le pélerinage (sic) á Jérusalem. T. pr: *Hadji*. (Litt.). — Aldămaş. Pf: Vin bu á le conclusion d'un marché (et payé soit par l'acheteur, soit par la vendeur, soit par tous les deux). T. pr: Le *vin du marché, le vin que souvent ceux qui viennent de conclure un marché boivent ensemble.* (Litt.). — A-puha. Pf. Jeu d'enfants qui se joue avec un mouchoir noué à un coin (puha) que l'on cache en se passant de l'un à l'antre et que l'un des joueurs doit trouver [19]) T. pr: Le *furet, amusement qui consiste à se passer l'un à l'autre un objet quelconque, de telle faeon qu'il échappe à la personne qui doit le saisir.* (Litt.). — Baie. Pf. Vaisseau dans lequel on plonge l'enfant pour le baptiser. T. pr: *Fonts baptismaux*. (Litt.). — Barcă. Pf: Augette de maçon (pour transporter le mortier.) T. pr: *Oiseau* (*de macon sorte de petit auge qui se met sur les épaules pour porter du mortier.* (Litt.). — Bătăiaş [20]) Pf. Cheville, (petit bâtonnet qui est secoué par la meule courante et fait tomber le grain de la trémie.) T. pr: *Traquet*, (*claquet sau cliquet,*) *morceau de bois qui passe au travers de la trémie du moulin et dont le mouvement fait tomber le blé sous la meule.* (Litt.). — Batcă. Pf. Petite enclume dont se servent les faucheurs. Obs: D-l Hasdeu

16. Faget (Ur.)
17. Prunet. (Ur.).
18. Mestecănet. (Ur.).
19. V. şi la cuv: puhă, puha (d'a—).
20. V. şi băteală.

(M. Etym.) dă „chaploii" (sorte de petite enclume,) (Litt.). Cuvîntul adevĕrat este *enclumette, terme rural. Petite enclume portative à l'usage des faucheurs pour aiguiser leur faux en la battant.* (Litt.). — Bivoliţă. Pf: Femelle du buffle. T. pr; *Bufflonne, femelle du buffle,* (Litt.).—Boitar. Pf. Gardeur de porcs. T. pr: *Porcher, celui qui garde les porcs.* (Litt). — Breaz. Pf. Qui a un chanfrein blanc, (en parlant des chevaux. [21]) T. pr: *Liste en tête, belle face* [22]) —Stea, stea în frunte. Pf. Tache blanche que certains chevaux ont sur le front [23]). T. pr: *Etoile,* [24]) *pelote ou étoile en tête* [25]).—Brînar. Pf. Fabricant et marchand de ceintures. T. pr: *Ceinturier, faiseur ou marchand de ceintures.* (Litt.). Brîu. Pf. Moulure entourant une colonne... comme une ceinture. T. pr: *Astragale, (archéol.), moulure embrassant la partie supérieure du fût d'une colonne.* (Litt.). *Obs.* Cuvîntul brîu îl găsim în dicţionarul luĭ Poenaru. (art. astragale). — Bucsaiŭ. Pf. Gros et court. Se dit surtout des enfans. T. pr: *Gros courtaud. Littré populaire Populo, un petit enfant gras et potelé.* — Buflea. Pf. Se dit d'un homme qui est très gros. T. pr: *Gros bedon, familièrement, un homme au ventre rebondi.* —Dop, dop de saca. Pf. Se dit d'une personne courte et grasse. T. pr: *Gros plein de soupe. (Del). Pansard, qui a un gros ventre.* (Litt.) *Paquet, (fig. et pop.) Patapouf (Virm.).* — Buhnet. Pf. Cri de la chouette, du hibou, du chat-huant, de l'effraie. T. pr: *Hôlement cri de la hulotte et autres oiseaux nocturnes.* (Litt.). — Cârpaciu Pf. Se dit des gens qui ne savent pas bien leur métier. T. pr: *Savetier* [26]) *(fig. et pop), un mauvais ouvrier. Obs.* cuvîntul savetier e dat de D-l Damé dar numaĭ în înţelesul propriu. *Gâcheur* [27]) *(fig. şi pop).*—Chiag [28]). Pf. 4-me cavité des ruminants. Al 4 stomah al rumegătórelor se numeşte *caillette* [29]) în franţuzeşte cu termin propriu—Cĭur. Pf: Deuxième cavité des ruminants. T. pr: *Bonnet,* (anat,)

---

21. V. şi cuv. felinar.
22. V. L. Moll & Guyot, Conaissance du cheval, pg. 302
23. V. şi cuv: ţintă, ţintat.
24. Lecoq, traité du cheval pag. 482.
25. Goss.
26. Cârpaciu, (la propriu şi la fig.) (Ur.).
27. Meşteru-strică. (Ur.).
28. Coagulum. (Ur.).
29. Cigher. (Ur.).

le second estomac des animaux ruminants. (Litt.). — Erbar. Pf: Première cavité des ruminants. T. pr: *Herbier*, (anat.), *le premier ventricule des animaux ruminants, dit plus ordinairement panse.* (Litt.).—Ghem. Pf: 3-me cavité des ruminants, T. pr: *Feuillet*, (anat.) *troisième estomac des ruminants*, (Litt.). — Chichiţă. Pf. Boite qui se trouve sous le siège du cocher. T. pr: *Caisson (de voiture), petit coffre dans un carosse.* — Ciorap, cal cu ciorapi [30]). Pf. Cheval qui a aux jambes des balzanes montant jusqu(aux genoux. T. pr: Cheval *balzan, haut-chaussé* [31]). — Chiscoa. Pf. Rigole qui relie la trémie à l'auget. Tr. pr: *Baille-blé, petit cylindre en fonte, placé au collet de la trémie dans un moulin,* (Litt.). — Ciorăpar. Pf: Marchand et fabricant de bas. T. pr: *Chaussetier* (Litt.).—Ciurar. Pf: Fabricant de cribles. T. pr: *Criblier, celui qui fait des cribles.* (Litt.). — Codină, lînă codană. Pf: Laine de la queue. T. pr: — *Coaille, mauvaise laine, celle de la queue* (Litt.).— Coşar. Pf: Sorte de grange en clayonnage pour serrer le maïs. T. pr: *séchoir* [32]) (*à maïs*) — Făinar. Pf: Marchand de farine. T. pr: *Farinier, marchand de farine.* (Litt.). — Falangă. Pf. Barre de bois sur laquelle on attachait les jambes de ceux qui étaient condamnés à recevoir des coups de bâton sur la plante des pieds. T. pr: *Falaque (s. m.) instrument de supplice* (Litt., Suppl.). — Ferecătură. Pf: Garniture de fer qui entoure une roue. T. pr: *Bandage (de roue), bandes de fer ou d'autre métal qui entourent et serrent les roues d'une voiture* (Litt.). — Roate ferecate. Pf: Roues entourées d'un cercle en fer. T. pr: *Roues embatues* (Litt.). *Embatre, appliquer des bandes de fer qui se mettent sur la circonférence des roues.* (Litt.).—Filacterii. Pf. Ornement que les Juifs pendant leurs offices, se mettent autour du cou et qui pend sur leur poitrine. T. pr: *Phylactère.* (Litt., Lr.). — Filigin. Pf: Fabricant de vermicelle. T. pr: *Vermicellier* [33]), *celui qui fabrique, qui vend du vermicelle* (Litt.).— Funir. Pf: Instrument de cordonnier pour polir le talon d'un soulier. T. pr: *Astic, gros os de cheval ou de mulet dont les cordon-*

30. V. şi cuvintele: încalţat, pintenog.
31. Lecoq. pg. 485. V. şi Gr. Encycl.
32. Pour suppléer à l'insuffisance des habitations en Amérique, en Valachie, en Hongrie, on construit pour renfermer les épis de maïs des *séchoirs*... (Mais. Rust. du XIX-me siècle, pg. 402).
33. Filigin (Ur.).

niers et les savetiers se servent pour lisser certaines parties dū soulier. (Litt.). — Gaia (de-a mama)[34]) Pf: Jeu d'enfants où ceux-ci se tiennent à la queue leuleu, tandis que l'un d'eux (gaia) cherche à attraper l'un de ceux de la chaîne... T. pr: *Queuleuleu s. fem., (jeu)* (V. Litt.). — Găligan. Pf: Se dit d'un homme très grand et très gros. T. pr: *Boeuf (fig. et fam.), se dit d'un homme d'épaisse stature.* — Gârbaciŭ. Pf: Fouet composè de lanières ayant au bout des boules de plomb. T. pr: *Plet, (fouet)* [35]). (Lr.)—Găvanul lingureĭ [36]). Pf: Le creux de la cuiller T. pr: *Le cuillèron, partie creuse d'une cuiller.* (Litt.) — Ghiere. Pf: Griffes qui sont placées sur un établi de menusier (sic) et empêchent le bois de glisser quand on le travaille. T. pr: *Crochet (d'établi ou de menuisier), fer courbé et dentelé pour arrêter sur le banc une pièce qu'on y rabote.* (Lr.).— Glavatină. Pf: Poids mobile de la romaine. T. pr: *Poire de la balance romaine. Poire. Contrepoids de la balance romaine, parce qu'il a la forme d'une poire.* (Litt.). — Gorună. Pf: Fruit de l'allouchier (sic). T. pr: *Alouchè, fruit de l'alouchier.* (Litt.). — Haham. Pf Sacrificateur, celui qui tue le bétail pour les Juifs. T. pr: *Cohen, dans la religion juive: sacrificateur.* (Litt.).—Hodoroagă. Pf: Se dit ironiquement des personnes vieilles. T. pr: *Vieille futaille, (fig. et fam.) (Delv.). Vieille houhou, vieille haha (Scarron). Vieille perruque.* (Litt.). — Hreapcă. Pf: Rafle [37]) (qu'on attache à la faux.) T. pr; *Engerai, sorte de râteau qa'on adapte à la faux.* (Litt.). — Iaz. Pf: Digue, barrage, levée de terre pour retenir les eaux et former un étang. T. pr: *Chaussée (d'étang), construction qui dans un étang sert à arrêter et à conserver l'eau.* (Litt.). — Iconar. Pf: Marchand d'images. T. pr: *Imager, celui qui vend des images.* (Acad). — Incomat. Pf: Qui a une crinière. T. pr: *Crinifère, qui porte une crinière.* (Litt.). — Jug. [38]) Pf: Sorte de collier triangulaire que l'on met au cou des porcs pour les empêcher de passer à travers les clôtures. T. pr: *Tribart à porcs, carcan composé de trois bâtons,*

---

34. Vezĭ şi cuv. Puia-gaia.
35. «Au lieu du knout proprement dit, on se sert aussi d'un instrument appelé *plet.* Il consiste en trois fortes lanières terminées par des balles de plomb». (Larousse Art. Knout).
36. Vezĭ şi cuv. găvănătură, leafă, lingură.
37. Cuvîntul *rafle* e impropriu.
38. Vezĭ şi cuvîntul *jujeŭ.*

qu'on met au cou des cochons, pour qu'ils ne puissent passer à travers les haies. (Litt.). — Lătocaș [39]) Pf: Conduit par lequel la farine coule de dessous la meule. T. pr : *Anche* (*de moulin*), *conduit par lequel la farine tombe du moulin dans la huche.* (Litt.). — Lumînărar. Pf : Fabricant et marchand de chandelles ou de cierges. T. pr : *Ciergier, celui qui fait ou vend des cierges. Chandelier, celui qui fait et vend de la chandelle.* (Litt.). — Moară. Pf: Jeu de jeunes garçons. T. pr : *Marelle triple* (*jeu.*) (*Moulidars, Gr. Encycl. des jeux* [40]) Murare. Pf: Action de faire confire dans la saumure. T. pr : *Saumurage, action de mettre dans la saumure.* (Litt.). — Murat. Pf: Macéré dans la saumure. T. pr : *Saumuré, qui a séjourné, trempé dans la saumure.* — Mustire. Pf : Action de pressurer le raisin. T. pr : *Pressurage, action de pressurer le raisin.* (Litt.). — Năsturar. Pf : Fabriquant (sic) de boutons. T. pr : *Boutonnier, celui qui fait ou qui vent des boutons.* (Litt.). — Nenevitean. Pf : Habitant de *Ninive.* T. pr: *Ninivite.* (*Bouillet, Diction.*). — Ochiŭ. Pf : Partie du fer de la pioche etc... où entre le manche. T. pr : *Douille* (*de pelle, de pioche* [41]), *la partie creuse et cylindrique de certains instruments en fer, au moyen de laquelle ils s'adaptent à un autre corps* — Ogarcă, ogărcaică. Pf : Femelle du lévrier. T. pr : *Levrette, la femelle du lévrier.* (Litt.). — Pânzar. Pf : Marchand de toile ou fabricant.... T. Pr ; *Toilier.* (Litt.). — Perier. Pf : Fabricant de brosses. T. pr : *Brossier, celui qui fait ou vend des brosses.* (Litt.). — Perierie. Pf : Fabrique de brosses. T. pr ; *Brosserie* [42]), *fabrique, commerce du brossier.* (Litt.) — Polog. Poignée de tiges de blé que le moissonneur coupe d'un coup de faucille et pose à côté de lui en petits tas. T. pr: *Javelle de blé, nom donné à des poignées de blé scié qui demeurent couchées sur le sillon jusqu'à ce qu'on en fasse des gerbes.* (Litt.). — Praștie. Pf : Portée de fronde. T. pr : *Frondée, espace embrassé par un trait de fronde.* (Litt.). — Puțar. Pf: Ouvrier qui creuse les puits. T. pr : *Puisatier* [43]), *ouvrier qui creuse les puits.* (Litt.). Revancă. Pf: Rabot à faire des rainures T. pr : *Bouvet, rabot à faire des rainures.* (Litt.). — Sădelcă. Pf : Cous-

---

39. Vezĭ și cuvîntul *ulucăș*.
40. Pagina 99.
41. V. și Mais. Rust. IV, § 2 și 3.
42. Periere. (Ur.)
43. Puțar (Ur.).

sinet du harnais d'un cheval. T. pr: *Sellette, (harnais)* [44]. — Săgetătură. Pf: Douleur violente, rapide et passagère qu'on éprouve dans un point du corps. T. pr: *Elancement, douleur vive, aiguë, analogue à celle qu'occasionnerait un coup de lance.* — Şgiab. Pf: Couloir, vallée étroite entre deux montagnes. T. pr: *Col (géogr.), passage étroit entre deux montagnes.* (Litt.) — Şină. Pf: Cercle en fer pour roue en bois. T. pr: *Bande (de roue), se dit du fer battu en long qui sert à lier ou à renforcer q. q. ch. Mettre des bandes à une roue.* (Litt.). — Şinuire. Pf: Action de cercler une roue. T. pr: *Embatage, opération qui consiste à poser le fer des roues.* (Litt.).— Spînzurat. Pf: Se dit d'un homme très grand et maigre. T. pr: *Perche, grand diable, fig.* (Litt.). – Spiriduş. Pf: Se dit d'un enfant très éveillé. T. pr: *Diablotin, (en parlant d'un enfant), petit enfant vif, espiègle.* (Litt.) *Enfant espiègle.* (Litt.). — Stîrpire Pf: Action d'arracher les souches. T. pr: *Essouchement, action d'essoucher, arracher les souches* [45] *d'un terrain.* (Litt.) — Străgălie. Pf: Disque, large rondelle de fer placée entre la roue et l'essieu. T. pr: *Flotte (de roue). Flotte 4°: rondelle de fer battu qu'on place entre l'épaulement de l'essieu et la roue d'une voiture, et sur laquelle frotte cette roue.* (Litt.). — A da strujenĭ la boĭ. Pf: Donner des tiges de maïs aux boeufs. T. pr: .... des *cambarles*, tiges de maïs données comme fourrage aux bestiaux (Lr. I-er Suppl.)— Tamburar. Pf: Joueur de guitare. T. pr: *Guitariste, celui qui joue de la guitare.* (Litt.). — Tesic. Pf: Partie centrale du fruit où se trouve le noyau, T. pr: *Loge (du fruit), cavité, compartiment simple ou multiple, constituant ou occupant l'intérieur des anthères ou des fruits, et renfermant le pollen ou les graines,* (Litt.). — Trapazan. Pf: Clou qui retient la rame au bateau. T. pr: *Echome (s. m.) cheville de bois ou de fer, qui va en diminüant par les deux bouts, et qui sert à tenir les rames.* (Litt). — Trepce. Pf: Bâtons de la ruche sur lesquels les abeilles appuient leurs rayons. T. pr: *Croisée (de ruche), petits bâtons croisés au haut de la ruche par dedans, autour desquels les abeilles font leur cire.* (Litt.). — Tutungerie. Pf: Magasin aù l'on vend du tabac. T. pr: *Bureau dn tabac. Bureau... Etablisse ment détaché où s'exécute quelque*

---

44. V. Litt.
45. V. şi a stîrpi.

service d'une administration publique... Bureau... de tabac. (Litt.).— Veşcă. Pf: Cercle en bois qui entoure un tamis. T. pr: *Sarche, cercle de bois auquel on attache une étoffe pour faire un tamis.* (Litt.).— Veşcă. Pf: Cercle qui entoure la meule et empêche la la farine de se répandre. T. pr: *Archure, (Techn.). Espèce de tambour circulaire qui entoure les meules d'un moulin à farine.* (Litt.). — Băltăreţ. Pf: Qui habite près des marais. T. pr: *Paludicole, qui vit ou croît sur les bords des marais.* (Litt.).— Bănos. Pf: Qui rapporte de l'argent. T. pr: *Lucratif, qui rapporte du lucre, profit qui se tire d'une industrie, d'une opération quelconque.* (Litt.). — Brumat. Pf: Couvert de sa fleur, (en parlant des fruits). T. pr: *Velouté (bot).* — Frate bun[46]). Pf: Frère du même père et de la même mère. T. pr: *Frère germain, frère de père et de mère.* (Litt.). — Frate vitreg, soră vitregă. Pf: Frère seulement de père ou seulement de mère. Soeur ou de père ou de mère. Traducere pr: *Demi-fère, frère qui ne l'est que de père ou de mère. Demi-soeur.* (Litt.).— Bursucos [47]). Pf: qui se fâche vite. T. pr: *Irascible, qui s'irrite facilement, promptement.* (Litt). — Ochiĭ căzuţĭ în cap. Pf: Les yeux profondément cernés, (creusés par la maladie, par la souffrance). T. pr: *Yeux caves, creux. Creux 3°, amaigri.* (Litt.).— Cĭulinos, mărăcinos. Pf: Rempli de ronces, plein de ronces. T. pr: *Ronceux, plein de ronces.* (Litt.).— Ciung. Pf: Dépouillé de ses feuilles. T. pr: *Effeuillé, dépouillé de ses feuilles.* (Litt.). — Munţĭ copăcioşĭ, Pf: Montagnes couvertes d'arbres. T. pr: *Montagnes boisées. Boisé, garni de forêts, de bois.* (Litt). — Coronat. Pf: Se dit d'un cheval qui a des taches blanches sur les jambes [48]) T. pr: *Cheval couronné, cheval qui, à l'un des genoux ou à chaque genou, a une place circulaire dépouillée de poils, ce qui provient d'une chute.* (Litt.).— Babilă. Pf: Se dit d'une personne très maigre. T. pr: *Etique, très maigre.* (Litt.). — Inspicat. Pf: Se dit d'un cheval bai ou noir dont la robe est mélangée de poils blancs. T. pr: *Rubican, se dit de tout cheval noir, bai ou alezan, dont la robe présente des poils blancs disséminés çà et là.* (Litt). — Un nas cam turtit la vêrf, (art. isteţ) Un nez un peu écrasé au bout. T.

---

46. V. la cuv. frate şi bun.
47. V. şi cuv. mânie, mânios.
48. Amfibologie.

pr : *Un nez un peu camus. Camus, qui a le nez court et plat. Camard, qui a le nez plat et écrasé* (Litt.).— Mîlituros Pf : d'alluvion. T. pr : *Alluvial, qui a les caractères ou qui est le produit d'une alluvion.* — Vacă mănoasă. Pf: Vache qui donne beaucoup de lait[49]) T. pr : *Vache bonne laitière.* — Miroase adormitoare. Pf: Parfums qui endorment. T. pr :... *soporifères, soporifiques. Soporifère, qui a la vertu d'endormir.* (Litt). — Pilduitor. Pf: Qui sert d'exemple. T. pr: *Exemplaire, qui peut servir d'exemple.* (Litt). — Pămînt sărăturos. Pf : Terre semée de sel. T. pr : *Terre salifère, qui renferme du sel.* (Litt.).—Surpat. Pf: qui a une hernie. T. pr: *Hernieux.* (Litt.). — Țesțos. Pf: qui a une carapace. T. pr: *Testacé, (hist. nat.) qui est couvert d'un têt, d'une coquille* (Litt.). — A berbeca. [50]) Pf: Heurter, cogner du front comme un bélier. T. pr: *Cosser, se heurter la tête l'un contre l'autre, en parlant des béliers.* (Litt.).— A bucățăli. Pf : Briser en miettes. T. pr : *Emietter, mettre en miettes.* (Litt). — A chirăi. Pf: Chanter, (en parlant du grillon. T. pr : *grésillonner.* (*Gir.-Duv*.). — Albinele se adună ciotcă. Les abeilles se réunissent en pelote. T. pr :... *Se pelotonner 3°, se réunir en groupe. Les abeilles se pelotonnent.* (Litt.). —A cotorogi. Pf: Chanter (en parlant du coq.) T. pr: *Coqueriquer. V. n. se dit du chant du coq.* (Litt.).— A găgăi. Pf: Crier (comme l'oie.) T. pr : *Cacarder, se dit du cri de l'oie.* — A humui [51]). Pf: Enduire de terre glaise. T. pr: *Embouer (constr.) enduire de boue. Embouer une muraille.* (Litt.).— Inima îĭ svîcnia în piept. Pf: Le coeur lui battait à coups pressés dans la poitrine. T. pr: Son *coeur palpitait...* — A da apă la caĭ. Donner de l'eau (!!) aux chevaux. T. pr : *Abreuver les chevaux.* — Rațele fac mac-mac [52]). Les canards font couin-couin. T. pr :... *nasillent* (*Gir.-Duv*). Este și verbul *canqueter, crier en parlant de la cane* (Lr.).— Pălit. Pf: Brûlé par la gelée, blanche. T. pr : *Broui. Brouir. Dessécher et brûler les jeunes pousses atteintes par une gelée blanche.* (Litt). — Mârli (a se) Pf : S'accoupler, (en parlant des brebis). T. pr: *Béliner.* V. n. *s'accoupler avec un bélier.* (Litt.). — Mârlit, mârlire. Pf: Accouplement,

---

49. V. și cuvîntul mânzară.
50. V. și cuv. a înfrunți.
51. V. și la cuv. humuire.
52. V. și cuv. a măcăi.

en parlant des béliers et des brebis. T. pr: L*utte, accouplement des béliers avec les brebis* (Litt.). — A bate la stroiŭ. Pf : Faire passer quelqu'un entre deux rangées de soldats armés de verges. T. pr: *Passer par les baguettes. Baguettes. Pl. Sorte de châtiment infligé à des soldats ou à d'autres personnes soumises à un régime disciplinaire.* Le *patient, nu de la ceinture en haut, passe entre deux rangs de soldats qui le frappent chacun d'une coup de baguette... Passer par les baguettes.* (Lr.). — A da țanc la pepene. Pf : Faire un trou dans une partie du melon pour constater s'il est bon. T. pr: *Sonder un melon. Sonder, 3° Introduire un instrument... dans certaines choses pour en connaître la nature, la qualité* (Litt.). *Sonder un melon.* (Acad.). — A scoate ușa din țițînĭ, Pf: Ôter la porte de ses gonds. T. pr: *Dégonder* (*une porte*), *ôter un porte de ses gonds.* (Litt.). — A trece prin sită. Pf. Passer à travers un tamis. T. pr: *Tamiser, faire passer par le tamis. Tamiser de la farine* (Litt.).

* * *

D-l Damé schimbă valoarea cuvintelor și alterează expresiunile Ex: — Chercher une aiguille dans une meule de foin. (art. ac) [53]) Corect: *Chercher une aiguille dans une botte de foin.* — Il coula tant de sang qu'il se forma une flaque. (art. a se alcătui). Cor: *une mare*, une mare de sang (Litt.). — Les soucis d'un transfert ou d'un déménagement. *Obs. Transfert* nu este sinonim cu déménagement [54])—Doux comme un mouton. (art. blândișor). C. Doux comme *un agneau* (Litt.). — La gent *grenouille.* (art. broscănesc) C. La gent *marécageuse* [55]) — Un bande de mouches [56]) se jette sur la crème (art. busta.) C. Un *essaim* de mouches.— Mettre son chapeau *sur sa tête.* (art. cap.) [57]) C. Mettre son chapeau.... (Litt.). *Obs.* Mettre son chapeau sur sa tête, este un românism.—*Tache* de petite vérole. (art. ciupitură). C. *Marque* de petite vérole. Il a eu la petite vérole, il lui en reste des marques. (Acad.). *Obs.* Se zice însă:

53. V. și la cuv. fîn.
54. V. Litt.
55. La Fontaine III, 4.
56. V. și la cuv. mușiță
57. V. și art. pălărie.

Une tache de vin sur le visage, une tache sur l'oeil". — *Claquement*, cri de la cigogne (Art. cloncăt.) C. Le *craquètement* de la cigogne [58] (Litt.). — Sablonnière t. de charp. (art. cosoroabă) C. *Sablière*. D-l Damé confundă *sablonière* cu *sablière* care însemnează: pièce de bois placée longitudinalement, sur laquelle reposent soit les chevrons de la charpente, soit le pied d'étais. (Litt.).— Rabot à double ciseau (art. custură). C. à deux *fers*. Le fer d'un rabot. (Litt.). — *Ceinture* d'Orion, (art. doniță). C. Le *Baudrier* d'Orion, étoiles brillantes, au nombre de trois, disposées en ligne à peu près droite, dans la constellation d'Orion. (Lr.). — *L'ouverture* du sac. (art. grăbire, gură). La *gueule* (cuv. propriu) du sac. (Litt.). — Se tenir droit comme un *bâton*. (Art. a îndrepta) C. Se tenit droit comme un *échalas*, une *statue*, un *i*, un *cierge*. (Litt.). Etre droit comme un *jonc*, comme un *piquet*. (Acad.). — Une chose qui est à autrui *ne nous est pas de profit*. C. . . . . *ne nous profite pas*. *Obs*. Se zice : être à q. q. d'un grand secours, dar : ce commerce lui a bien profité. (Litt.). Faire profit de q. q. ch. (Litt.). Tirer du profit de.... (Acad.). — Registre *baptistère*. (art. mitrică). C. registre *baptistaire*. Autorul face o confuziune de omonime: *Baptistère* este un nume, pe cînd *baptistaire* este adjectivul cu înțăles de: qui constate le baptême. Registre baptistaire. (Litt.). — Jeter des perles aux *cochons*. (Art. orz) C. Semer, jeter des perles *devant les pourceaux* (Acad. Litt.). — *Aide*-boucher. (Art. parlagiu) C. *Garçon* boucher. Acad. Litt.). Se zice însă aide-maçon (Acad.). — *Flotteur* de la ligne. (Art. plută). C. *Flotte* (de la ligne à pêcher), morceau de liège ou autre corps léger qui soutient la ligne et les hameçons à fleur d'eau. (Litt.). — La *livraison* de Jésus-Christ. (art. predanie). *Obs*. După Littré, cuvîntul livraison nu este de cît un termin de comerț și de librărie. — *Rondelette* percée de trous qui est à l'extrémité inférieure de la batte à beurre. C. *Rondelle*. Autorul confundă rondelette (adj.) cu rondelle, pièce ronde percée dans le milieu et qui entre dans la construction de plusieurs machines. (Litt.). — Le *rond*, la tranche de citron. (Art.

58. «Barza toacă» e bine tradus de d-l Ureche (Dict. fr.-rom.) «la cigogne craquette.» O mică observare. «L'Académie, zice Littré, ne conjuque pas craqueter ; mais comme elle écrit craquètement, il faut, par analogie employer aussi l'accent dans le verbe : je craquète».

rotocol.) C. *Rouelle* de citron. Rouelle însemnează : tranche de certaines choses coupées en rond. Des rouelles d'oranges. (Litt.). — Coursier, auge qui amène l'eau sur la roue du moulin en dessus ; abée, bée, buse, conduit qui amène l'eau à la roue en dessous. (art. Scoc.). Autorul confundă cuvîntul buse cu cuvîntul coursier : le conduit se nomme buse quand l'eau tombe sur la roue et coursier quand elle passe au-dessous. [59]) — Vivre aux *crocs* de q. q. (Art. a şedea). C. Vivre aux *crochets* de quelqu'un. (Litt.). — Et une *kyrielle* d'enfants autour de lui (art. spuză) C.... une *ribambelle*, une *tapée* d'enfants (Litt.). — Conducteur d'ours. (Art. ursar.) C. *Meneur* d'ours. (Litt). — Oeillard de la meule *dormante.* (art. buric). Cor. meule *gisante* saŭ meule *de dessous.* (Litt. Acad.). — Le *vieux* Testament. (Art. lege.) Cor. *L'Ancien* Testament. Confusiune între sinonimele vieux şi ancien [60]).—Réflexif, (t. de gramm.) (Art. reflexiv). Cor. *Réfléchi.* Adjectivul réflexif însemnează : qui appartient à la réflexion, à la répercussion. (Litt.). — Manger du lait (art. alb). C. *Prendre* du lait. (Litt.). — Rire *mélangé* de larmes. (art. amestecat.) C. *mêlé.* D-l Damé confundă sinonimele *mêler* şi *mélanger* [61]). — *Déchirer* le tympan. (art. a sbiera) [62]). C. *Briser* le tympan. (Acad.). Se zice însă déchirer l'oreille, les oreilles· (Litt.). — Nous avons voulu *anoblir* la langue. (Art. boiereală). Este o deosebire între sinonimele *anoblir* şi *ennoblir.* Corect aci e numaĭ ennoblir pentru că : anoblir ne se dit que des personnes [63]). — La cartomancienne *remuait* les cartes (prefăcea cărţile, art. a boscorodi). C. *battait, mêlait....* Battre ou mieux mêler les cartes. (Litt.). — Il aperçoit dans un buisson un lièvre qui restait là roulé en boule, (art. boţit) [64]). Cor.. . *blotti...* Autorul întrebuinţează verbul se tapir în locul sinonimuluĭ se blottir, adică : s'arrondir et non s'aplatir, se mettre en bloc, en boule, se rouler sur soi-même, se ramasser [65]). — Briser en miettes. (Art. a bucăţeli). C. *Réduire* en miettes. (Litt.). — Café grillé. (Art. cafea). C. *brûlé,*

---

59. V. Litt. art. biez.
60. V. Lafaye, *Dict. des synonymes*, pg. 1024.
61. Ibidem, pg. 287, al. 2.
62. V. şi la cuv. auz.
63. Lafaye, s. v.
64. V. şi art. ciulit.
65. Lafaye.

torréfié. (Litt.).—La femme après qu'elle eût (sic), vivement *attaché* l'ouverture du sac.... (Art. grăbire). Attacher une ouverture este o expresie francesă ? ! ! — Le cœur me lève. (Art. greață). C. Le cœur me *soulève.* (Litt.). *Obs.* Verbul *lever* ca neutru are alt înțăles. — Un rustre *grécisé.* (Art. grecit). C. *devenu grec.* Verbul *gréciser* are alt înțăles [66]). — Deux grands gaillards *m'avaient emboîté le pas.* (art. hojmalîu). C. *s'étaient mis à ma poursuite. Emboîter le pas* nu corespunde cu expresiunea extrasă din Creangă [67]). — *Ravaler de rage.* (Art. a înghiți). Expresiunea nu e franceză. *A înghiți noduri* se poate traduce prin : *crever dans sa peau*, adică : enrager en secret de quelque grand dépit. (Litt.). — *Montrer* à l'évidence. (Art. a învedera). C. *Mettre* en évidence. (Litt. Acad.). — *Faire* un holocauste. (Art. a jertfi). Se aude : faire un sacrifice, dar : *offrir* en holocauste. (Acad. Litt.). — Fruits *meurtris* par la grêle. (Art. măcit). *Cotir* e cuvîntul propriu. La grêle a *coti* ces poires. (Litt.). — Elle se mit à *pleurer à si gros sanglots* que.... (Art. părjol). Se aude: pleurer à chaudes larmes, dar: *pleurer à gros sanglots* nu e francez. — *Mettre le dernier coup de main* à un travail. (Art. perdaf). Se zice : *donner un coup de main* (Acad.) și *donner la dernière, une dernière main....* (Litt.). — Elle pensa d'abord à *donner* les paysans de sa terre en *don....* (Art. pomană). C. *Faire don de....* (Litt.). — *Avoir une pique contra quelqu'* un (Art. a prinde). Se zice *être en pique avec q. q.* (Bescher.). Qui les a mis en pique ? (Corneille). Il y a de la pique entre eux (Lr.). — *Tourner en risée* (Art. a rîde). Găsim în Littré : tourner en *ridicule*, en *dérision* și în Academie : faire de grandes risées. — Le destin nous aidera à *sauter* ce mauvais pas. (Art. scris). C. *à nous tirer* de ce mauvais pas. Se tirer d'un mauvais pas însemnează ; se tirer d'une affaire difficile, embarrassante. (Acad.). Sauter le pas însemnează : se décider à faire une chose après avoir longtemps hésité. — *S'arrêter* de chanter. (Art. a sta). C. *Cesser* de chanter, *cesser* de parler (Acad.). Se zice s'arrêter en chemin, au milieu de son récit, à une idée, à des apparences, sur q. q. ch. etc.... — *Couper le cou* à un poulet. (Art. a tăia) C. *Saigner* un poulet. (Acad.). *Tuer* des poulets. Tordre le cou à un poulet. Dar se va zice : Faire couper

66. V. Litt.
67. V. Litt.

le cou à quelqu'un. — On *tire* les cloches. (Art. a toca). C. *Sonner* les cloches. *Obs.* Tirer les cloches este un romănism. — *Verser* toute *sa bile contre* quelqu'un. (Art. venin.) C. *Décharger sa bile sur* q q. (Acad.) — *Souffler en tempête* (Art. a viscoli). Expresiunea nu e franceză. — *Sonner* la diane (Art. zorĭ). C. *Battre* la diane. dar: sonner la messe, les vêpres. — Tu n'es *bien* à rien. (Art. brânză). Găsim în Littré expresiunea: homme qui n'est *bon* à rien. — Boire *goulûment* de l'eau fraîche. (Art. hâlpav). C. Boire *avidement*.... *Goulu* însemnează: qui aime à manger, qui mange avec avidité. (Litt.). Manger goulûment. (Litt.). — Dès *alors*. (Art. încă) C. Dès *lors*. — *Le prendre* de loin. (Art. a lua). C. Prendre des détours, de grands, de longs détours. Dar se zice: je vous voir venir de loin. — Faire la charité et *mal faire*. (Art. milostenie). *Faire le mal.* Faire mal, este: exécuter d'une manière défectueuse. (Litt.). — *Ici* gît, (Art. a odihni) [68]). *Ci*-gît (épitaphes) saŭ *ici* repose. (Litt.).

GREŞELĬ DE GRAMATICĂ

Din examenul de pînă acuma a traducereĭ franceze a d-luĭ Damé, dobîndim convingerea, de controlăm accepţiunile, consultăm uzul şi înţălegem armonia, că autorul se serveşte de cuvinte nepotrivite, unele lipsite de eufonie saŭ prea puţin expresive, altele zadarnice saŭ neuzitate, altele cu totul impropriĭ.

Dar să dovedim că noul dicţionar răspîndeşte în textul francez greşelĭ şi maĭ grave, greşelĭ de gramatică, atît de numeroase încît clasificarea lor se desfăşură, complexă, prin toate părţile vorbiĭ.

1. **Numele.**

a) *Despre număr.* — In limba franceză sunt nume ale căror formă e uzitată numaĭ la înmulţit. D-l Damé scrie cu singularul: annale [69]), archive [70]), cabinet d'aisance [71]), catacombe [72]), fon-

---

68. V. şi cuvîntul a zace.

69. V. Acad., Littré, Girault-Duvivier, *Grammaire des Grammaires*, Larousse, *Diction.*

70. Archive a été singulier et masculin dans le XVI siècle, à cause de l'étymologie. (Litt.).

71. Aisances. Au plur. Lieux, cabinet, fosse d'aisances; latrines. (Litt.).

72. V. Litt., Acad., Girault-Duvivier, Ayer, *Grammaire comparée de la langue franç.*

drille [73]), palançon [74]), prolégomène [75]), arrérage [76]), ambage [77]). Aceste forme nu sunt corecte. Ele sînt întrebuințate numaĭ la plural : *annales*, *archives*, *cabinet d'aisances*, *catacombes*, etc.—D-l Damé pune următoarele compliniri determinate la singular cu toate că ele conțin o ideie de pluralitate. D-sa scrie ; localités de montagne, plant d'oignon, maison de fou, bois de sapin (brădeț) tas de pierre, bosquet de vîorne, chaise à porteur, corps de troupe. — *Corect* : pays de montag*nes*, (Acad.), plant d'oign*ons*, maison de fo*us*, bois de sapi*ns*, tas de pier*res*, (Acad.) bosquet de viorn*es*, chaise à porteu*rs*, corps de troup*es*... Regulă : Quand deux substantifs sont unis par une préposition (de, à), le second substantif, se met au *pluriel*, s'il éveille une idée de pluralité, de nombre, qui permet de compter les individus [78]). — La art. tuiŭ cetim : tuiŭ, queue de cheval, drapeau turc fait de queues de chevaux. *Corect* este de *queues de cheval*, pentru că des queues de cheval, du crin de cheval, observă Laveaux [79]), sont tirées de l'espèce d'animal nommé cheval. — La art. strelițe, necorect este pluralul œils în expresiunea œils de bouillon. *Corect*: *yeux ;* ce bouillon est très gras, il a beaucoup *d'yeux*. (Litt.).

b) *Despre gen.* — Sînt feminine maĭ toate numele terminate prin *e* ; cîte-va însă sînt de genul masculin. — Cetim în dicționarul d-luĭ Damé : L'érysipèle est rentrée [80]). (Art. brâncă). Corect *rentré*. Hémisphère septentrionale, australe. (Art. Casiopa, centaur) Corect : *septentrional, austral.* — Involucre folliacée, (sic) (Art. coclete). Corect, *foliacé*. — Este confuziune de genurĭ și la numele următoare : Galéga officinale (Art. ciumarea). Cor : *officinal.* — Un salisson. (Art. scîrnăvie). Cor. *Une* salisson. — Grand épeiche

---

73. Numaĭ în litteratura secoluluĭ al XIV găsim exemplul acestuĭ nume întrebuințat în singurit.
74. S. masc. pl. : morceaux de bois qui retiennent les torchis. (Acad., Litt.).
75. V. Acad.
76. V. Gr. Enc , Ay., Gir.-Duv. (I, 162).
77. S'est employé au singulier. (Litt.).
78. Kampmann, *Grammaire*, Paris, 1888, p. 177.
79. *Dictionnaire*, p. 150.
80. Erysipèle a été quelquefois fait féminin au XVII siècle. (Litt.).

(Art. ciocănitoare) Cor : *grande* épeiche. — Un écumoire. (Art. ciuruit). Cor. *Une* écumoire.

c) *Pleonasme.* — D-l Damé scrie : Ils errèrent longtemps dans des sentiers et des sentes perdues. Sentes e o tavtologie căcĭ nu zice nicĭ maĭ mult nicĭ maĭ puţin de cît sentiers : *Sente, synonyme populaire de sentier.* (Litt.). — A environ un mille de distance du Dniester (art. milă). *De distance* e de prisos Sa maison *est à deux lieues* d'ici (Acad.).

2). Articolul.

In dicţionarul D-luĭ Damé sunt greşelĭ relative la artícol. Ex : Le château *de* Pelesch (Art. Peleş). Corect : *du* Pélesch : căci les noms de pays, de rivières, de montagnes prennent l'article [81]. — Elle n'a *d*'yeux que pour lui (Art. ochiŭ). Corect : elle n'a *des* yeux que pour lui, c'est-à-dire *elle a des yeux*, mais seulement pour son fils aîné [82]).

3). Adjectivul.

a) *Adjective calificative.* — In limba franceză există adjective defective la masculin, la categoria cărora aparţine şi adjectivul feminin: *chevaline*, adj. fém. Bête chevaline. Les races chevalines. La population chevaline de la France. Adjectivul căiesc D-l Damé îl traduce prin masculinul chevalin ; greşală. — Fals este şi femininul grognonnes (art. cîră, tradusă prin observations grognonnes). Forma *grognon* serveşte pentru amândoue genurile : Grognon, adjectif des deux genres. (Litt.). Elle était bien la *vieille la plus grognon* que je connus de ma vie. (J. J. Rousseau). Se poate zice observations *grognardes*. — La cuvîntul cĭolac relevăm : Peptenile ĭ scapă din mână cu la o cĭolacă : comme une manchotte, elle laisse échapper le peigne. — Adiectivul *manchot* nu duplică consóna *t* la feminin : Manchot, fém. *manchote.* (Acad.). — Dintr'o gramatică elementară extragem regula : adjectivul care se raportă la două substantive masculine se pune în masculin plural. Dl Damé

81. Kamp. pag. 180.
82. Guérard, Cours complet de langue française, pag. 222.

(Vol. I, pg. 11, 12, Introduction), zice: au nominatif et à l'accusatif singulier, au génitif et au datif singulier. Corect *singuliers*. — O confuziune a adjectivuluĭ verbal cu participiul present: haine luciĭ purta. (art. I, a părtini): traducere: il portait des habits resplendissant, (cor. *resplendissants*). Un mot en ant est participe quand il est suivi d'un complément direct, et adjectif verbal quand il n'est accompagné d'aucun complément. [83]) — D-l Damé traduce: murga luĭ Faraon sămînţă prin: la brune race de Pharaon. (art. murg). E un românism: Brun, brune, adj. suit toujours son substantif. Un *homme brun, une couleur brune*. (Laveaux). — Aceeaşi regulă se aplică la adjectivul svelte. Cetim la articolul sprinten: Coloane sprintene, de sveltes colonnes; cĭute printene, de sveltes biches. Svelte adj. des deux genres qui ne se met qu'après son substantif: une *taille svelte, une figure svelte*. (Laveaux).

b). *Adjective determinative*. Numeralul *cent*. Numeralul cent precedat de un alt numeral care 'l înmulţeşte, dar neurmat de un alt numeral, ie semnul pluralului [84]) D-l Damé nu aplică nici o dată regula şi scrie: deux cent, trois cent, quatre cent, cinq cent [85]). Aceste exemple nu pot intra în categoria abaterilor. — Nedefinitul *même*. Nicĭ clevetitoarele satuluĭ nu-ĭ găsĭaŭ nimic, (art. clevetitor,) e tradus prin; mêmes les mauvaises langues ne trouvaient rein à redire sur son compte. Corect: *même*.... Même este aci adverb: Même est adverbe.... 2 quand il se trouve avant ou après un adjectif [86]). Obs. Au XVII siècle on a parfois écrit avec une *s* l'adverbe même [87]).

4). **Pronumele**

Cîteva observaţiĭ relative la pronume: — Assumer sur soi. (Art. asupra) Corect: *assumer*. *Obs.* assumer are deja înţelesul de: prendre *sur soi* Assumer la responsabilité d'une mesure. (Litt.). — Le prince Etienne ne cessait de l'accuser et finalement le perdit.

---

83. Kamp. pag. 256.
84. Sunt abateri.
85. V. Vol. I. pg. 14 şi la cuv. sută, treĭ, cincĭ, şepte.
86. Chapsal, pg. 140.
87. Brachet, pg. 252.

(Art. a infiripa). Il n'a pas attendu qu'on l'invitât et se mit à boire... Corect : *il* le perdit..., *elle* mourut..., *il* se mit : Lorsqu'on passe du sens négatif au sens affirmatif, la répétion du pronom *est de rigueur* [88]).— Entre soi. (Art. andesine, desine, a mînca, a se vorbi.) Corect: *Entre eux*, *ensemble*, *de concert*. In recenziunea critică pe care am publicat'o în Convorbiri Literare despre partea franceză a dicţionaruluĭ D-luĭ B. P. Hasdeu [89]), am arătat că expresiunea *entre soi* este un romănismu neadmisibil în limba franceză [90]) —Quoiqu'il désirât... (ce ar pofti...) (Art. a eşi.) [91]) Corect: *quoi qu'*il désirât...—Quoique en un seul mot signifie *bien que*. Quoique peu riche, il est généreux [92]).

5). **Verbul**

Prea numeroase sunt greşelile relative la verb :

a). Aulorul nouluĭ dicţionar perde din videre următoarele regule şi excepţiuni relative la *tulpina şi la terminaţia verbului* : Nous te considèrerons... ils les considèreront... (Art. curat, mincinos). Cor : considérerons, considéreront : Les verbes en *er* qui ont la syllabe finale de l'infinitif precédée d'un é fermé, comme considérer, changent cet é fermé en è ouvert devant une syllabe muette finale.... L'accent aigu se conserve au futur et au présent du conditionnel [93]).—Je feuillète, (Art. a resfoi) Corect: *je feuillette*.— Blanchoye, essuyent, fuyent (Art. a se alicĭ, a şterge, liliac). Cor. blanchoie, essu*i*ent, fu*i*ent : Dans la conjugaison des verbes en oyer etien uyer, on remplace toujours l'y par i devant un e muet. Dans fuir, i remplace le *g* du latin fugere; on lui substitue un y quand la désinence est accentuée [94]).—Mêles, manges, cèdes, tourmentes, juges, occupes, contes, compares, (ca imperative). (Art. gălceavă, a se înduplica, a se îngriji, a judeca, mutălău, părete, a se potrivi). Finala s este necorectă : Il n'y a pas d's à la deuxième personne

88. Kamp., pag 204.
89. Conv. Lit., Anul XXX, No. 4, pag. 964.
90. V. Acad. ; Ay., pag. 423, 546, Napoleon-Landais pag. 478, 479 ; Guérard, pag. 204.
91. V. şi cuv. deşi.
92. Larousse, Grammaire supérieure, pag. 528.
93. Noël, pag. 26.
94. Guérard, pag. 35.

de l'impératif français, à la 1-ère conjugasion, parce qu il n'y en a pas en latin [95]). — Secoure (ind. prés.) croies, croit (impér.) comprends (ind. prés, pers. 3-a) Corect : *secourt*, *crois*, *comprend*.

b). *Verbe neutre.* — Verbul partir : Je m'en suis rappelé aprés que tu as été parti. (Art. ce) Tu as été parti este un romănism. Autorul a tradus ca și cum ar fi fost în text prea trecutul compus: ai fost plecat, și a tradus literal. Aci încă *ai fost* nu se póte traduce prîn tu as été ci prin *tu étais* (sau *tu fus*) pentru că : à l'égard des verbes neutres qui se conjuguent dans leurs temps composés avecs l'auxiliaire être, on remarquera que cet auxiliaire y est toujours au même temps que le verbe avoir dans les verbes où l'on fait usage de ce dernier [96]). — Elles paissèrent l'une après l'autre. (Art. rînd). Corect : elles *broutèrent* : Paitre... Point de passé défini.... Point d'imparfait du subjonctif... Les deux temps qui manquent se sont conservés dans le composé repaître (Litt.). Paître se conjugue comme connaître; mais le prétérit *je pus* n'existe plus [97]). Forma paissèrent e deci falșă dintr'un dublu punt de videre.

c). *Verbe esențial neutre.* — Sunt verbe neutre, esențial neutre, pe care d-l Damé le întrebuințéză ca active, dîndu-le o complinire dreaptă. Ex ; Réussir une chose (Art. a se da). corect. *Réussir.* (v. n.) Réussir, ca activ, este un termen de pictură. — La paume de la main le démange ; le dos le démange. (Art. a mînca, spinare). Corect : *lui* démange Démanger v. n. Le dos *lui* démange (Litt.)— Un liquide qu'on barbote (art. de a plicĭui). Corect : *ou l'on* barbote: Barboter v. n. (Litt.). Ca verb activ are înțălesul de: marmotter, prononcer d'une façon mal articulée (Litt.). Il barbote une excuse (Régnier). Invectiver quelqu'un (Arh. a sări) [98]) corect: Invectiver *contre quelqu'un*. Deși uniĭ și astăzi întrebuințéză învectiver ca activ, Littré scrie: Dites invectiver contre quelqu'un et non invectiver quelqu'un. Invectiver est un verbe neutre. Cette faute se trouve dans Diderot.—*Reflexivul se rappeler* : Je m'en suis rappelé, ils s'en rappelèrent toute leur vie... (Art. ce,

95. Chassang, pag. 163.
96. Gir.-Duv. I, pag. 494.
97. Ayer, pag. 274.
98. V. și art. a ocări, sfădicios.

minte.) Corect : je *me le* suis rappelé, ils *se le* rappelèrent : On ne dit pas : je me rappelle d'une chose ; je m'en rappelle ; mais je me rappelle une chose, je me rappelle cela. La construction est je rappelle à moi une chose, cela. (Litt.).

d). *Verbe impersonale.* — Il lui venaient des chaleurs. (Art. ferbințeală.) Corect : *venait*: Quelques verbes personnels prennent accidentellement la forme impersonnelle ; ils sont toujours suivis d'un véritable sujet, qu'on nomme sujet logique pour le distinguer du sujet grammatical qui est exprimé par le pronom neutre *il* ou *ce*. Ces verbes accidentellement impersonnels prennent les trois voix et s'emploient surtout pour mettre en relief le sujet logique. Quand le sujet grammatical est *il*, le verbe s'accorde toujours avec le pronom et jamais avec le sujet logique [99]). — J'ai préparé tout ce qui lui faut... (Art. îmbrăcat.) Corect : ce qu'*il* lui faut. Falloir, v. n. impers : Les verbes impersonnels ne s'emploient qu'à la 3-e personne du singulier et précédés du pronom il [100]).—Le ciel sombre bruine. (Art. a picura). Corect : Le ciel est sombre et *il bruine*. Bruiner. v. impers. Certains verbes s'emploient sans avoir jamais un nom pour sujet. On les appelle impersonnels [101]).

e) *Acordul verbului.*— In multe exemple dl. Damé nu face acordul verbului cu subiectul ; subiectul e în singular iar verbul e în plural și reciproc [102]). Fără de a insista asupra acestor exemple, ne vom opri la cîteva cazuri de acord speciale : Il n'y a que ton père qui saches te dominer. (Art. cap).—Frappe avec ce qui te tomberas sous la main. (Art. ce).—Moi qui par Etienne descend de César. (Art. strună).—Nous sommes quatre filles de rois qui ont été prises... (Art. cruce). Corect : *sache*, *tombera*, *as*, *descends*, *avons* : Lorsque le verbe a pour sujet le pronom relatif quî, il se règle sur le nombre et la personne de l'antécédent de ce pronom [103]).

---

99. Ayer, Lemaire, pag. 217, 484.
100. Brachet, pag. 172.
101. Kamp., Grammaire, pag. 63.
102. V. ex. la art : blăznitor, colnicea, gură, înarmat, a judeca, a licări, măhnicios, o cină, prapor, puțar, șarampoiu, sfară, a se socoti, urît, aĭevea, apă, bucheria, a descurca, ghizdav, (adj.) golăneț, gospodar, lașmac, picătură, pisică, a place, roadă, tindă, vacă.
103. Ay., pag. 492.

Alte cazurĭ: C'est toi qui m'*a* rendu malheureux. (Art. a neferici). C'est toi qui en *est* cause. (Art. a pricinui). Corect: *as*, *es*.

f). *Despre construcțiune.* — Observațiĭ importante avem de făcut relative la complinirĭ: Il faut éviter de surcharger le verbe de compléments ou de circonstanciels... Pour rendre la construction aisée, il faut séparer les compléments les uns des autres par le verbe et d'autres membres de la proposition, de manière à éviter l'accumulation et la confusion...[104]).

Nu tot-deauna d. Damé aplică această regulă. Ex:

L'empereur leur versa, de sa main, à chacun, un verre de vin. (Art. a drege). Constr. proprie: *De sa main, l'empereur leur versa à chacun.*—On retire difficilement quelque chose entier de la gueule du loup. (Art. întreg.). Corect: *De la gueule du loup il n'est pas facile d'en retirer le morceau entier.*—Ils entendirent tout à coup dans le lointain un bruit... (Art. măciucă). Ct. pr: *Tout à coup, dans le lointain, ils entendirent un bruit.* — Chacun recevaït du prince en cadeau une pièce de drap bleu. (Art. mahut). Ct. pr.: *Le prince donnait à chacun une pièce de drap bleu.* — Tu verseras en cachette le contenu du flacon dans son vin. Ct. pr.: *En cachette, tu verseras dans son vin le contenu du flacon.* — Et ainsi aussitôt dans le camp des Polonais et dans celui des Turcs les hérauts crièrent: paix. (Art. strigător). Ct. pr. *C'est ainsi que, dans le camp des Polonais et dans celui des Turcs, les hérauts crièrent aussitôt: paix.*

Un alt vițiu de construcțiune de care nu s'a ferit d. Damé este așezarea nepotrivită a complinirilor, în contra principiuluĭ următor: L'ordre dans lequel on range les compléments, autres que l'adverbe, doit être en rapport avec l'accentuation *qui veut que le terme qui est le plus long soit placé le dernier...* Ex: Ce physicien a arraché à la nature tous ses secrets..; car ce n'est pas seulement le sens, mais aussi le corps du mot qui exerce une influence sur l'accentuation. Plus un terme gagne en étendue, plus, toutes choses égales, son accent doit gagner en force. C'est pour cette raison qu'il faut donner la forme la plus concise au complément qui, dans l'ordre des idées, doit être le plus rapproché du verbe, et l'ex-

104. Ayer, pag. 571.

pression la plus développée et la plus étendue à celui qui, logiquement, doit en être le plus éloigné [105]). On ne doit *jamais* déroger à cette loi de construction, si ce n'est lorsque l'équivoque ou l'obscurité résulterait de son observation rigoureuse [106]). Impotriva acestuĭ principiu sunt consfruite propozițiunele care urmează:

Il fit hommage des reliques du saint martyr Jean Novi au roi Sobietzki. (Art. a închina). Construcțiune corectă: *Il fit hommage au roi Sobieski des reliques du saint martyr Jean Novi.*— Ils entrèrent tous à l'intérieur et déposèrent la civière sur laquelle était le mort au milieu du temple. (Art. năsălie). C. cor: *et déposèrent au milieu du temple la civière sur laquelle était le mort* [107]).

Une orĭ cuvintele sunt ast-feliŭ înșirate încît fraza e cu totul încurcată. Ex: Une sorte de baldaquin au-dessus du lit tout en soie, tissée d'or, posé sur quatre pieds et sur des tringles d'or. (Art. oranist) saŭ: Les boyards se levant quittaient la table et allaient au devant du prince suivant leur rang et leurs manteaux sur l'épaule retenus seulement par la cordelière. (Art. chiostec). *Construcție corectă*: et leurs manteaux jetés sur l'épaule et retenus seulement par la cordelière, ils s'avançaient, suivant leur rang, au devant du prince. — Sachant que ce souverain est d'abord facile. (Art. cineva). cor: d'*un abord* facile. — Ils sont venus crevant la faim de leur pays. (aŭ venit leșinațĭ din țara lor). (Art. leșinat). cor: Ils sont venus *de leur pays*, *en crevant* de faim.

g). *Despre timpurĭ și modurĭ.* — Una din dificultățile cele maĭ marĭ ale limbeĭ franceze este întrebuințarea timpurilor și a modurilor, dificultate pe care nu totdeauna o invinge d. Damé. Ex: Alors son visage s'est assombri (corect: *s'assombrit*) et ses yeux se troublèrent. (Art. a se cerni). — Il pensa à épuiser le pays et il n'a pas eu (cor: il n'*eut* pas) d'autre souci. (Art. îngrijire). — Quand à nous, nous avons servi (cor: nous *servîmes*) jusqu'à ce que nous devînmes grands. (Art. a se mări). — Quand ils sont revenus (cor: ils *revinrent*) ils agirent plus mollement. (Art. moale).— Ils quittèrent la Pologne et ils sont venus (cor: ils *vinrent*) a Jassy.

---

105. Ay., pag. 570, (a).
106. N.-Landais, pag. 395.
107. Casurĭ analoage la cuv.: a se furișa, piedică, a pleca, urechie, plocon, a purta, roată, scheaĭ, scurs, stîrf.

(Art. a se scula [108]). Girault-Duvivier, sub rubrica «Des disconvenances grammaticales» ne zice că: L'emploi des différents temps du prétérit est une autre source de disconvenance. En voici un exemple: Il regarde votre malheur comme une punition du peu de complaisance que vous *avez eu* pour lui dans le temps qu'il vous pria etc... Le prétérit composé *avez eu* est une faute; il ne peut pas se construire avec *il pria*, prétérit défini, qui marque qu'il s'agit d'un temps entièrement écoulé, et dont il ne reste plus rien: l'analogie exigerait: que vous *eûtes* [109]).

h). *Alte nepotriviri de timpuri.* — Un des loups mord (corect: mordit), un boeuf; quand le sang jaillit, tous les autres se précipitèrent sur lui. (Art. a încolți).—Dès que je fus tombé, je me relève (cor: je me rele*vai*) (art. pitulis). — Il fait (cor: il *fit*) un tel esclandre que toute la cour fut sur pied. (Art. tărăboiŭ): Le présent s'emploie à la place du passé pour rendre la narration plus vive, plus animée. Il faut alors que tous les verbes qui sont dans la même phrase, et qui expriment une idée de passé, soient au présent. Ainsi on ne dira pas: il provoque son adversaire, s'élance sur lui et le terrassa [110]). — Lorsqu'on sonnait matines au monastère, Neagoë entra (cor: entrait) dans l'église. (Art. otîrnie): Quand on veut représenter deux actions passées comme s'étant faites simultanément et pendant quelque temps, les deux verbes se mettent à l'imparfait [111]).

i). *Verbul craindre.* — Il craignait que sa faute ne fut (cor: ne *fût*) découverte. (Art. a se da).—La jeune fille commença à craindre qu'elle serait (cor: qu'elle ne *fût*) vaincue. (Art. grijă): La construction de craindre suivi de que et d'un verbe, est le subjonctif; il faut donc se garder d'imiter ces phrases de Fénelon: Je crains bien que tous ces petits sophistes grecs achèveront de corrompre les moeurs romaines. Je craignais que les Grecs nous communique-

---

108. Ex. analoage la cuv: a astruca, din dată, mezil, pază, poftit.
109. Gir.-Duv., II, pag. 1031 v. şi Laveaux pag. 221.
110. Noël, pag. 168.
111. Kamp., pag. 236.

raient bien plus leurs arts que leur sagesse... C'est un archaïsme[112]). (Litt.).

i). *Fût-il.*— Fut-elle (cor : *fût*-elle) à la mamelle (Art. de.): Fût-il cu circumflex însemnează : quand même il serait (Litt.). On résolut sa mort, fût-il coupable ou non. [113]).

j). *Locuțiunele conjunctive : qui... que, bien... que, sans... que tout.. que* — Qu'il ne fût permis à personne, à *qui que* ce fut. (cor : *fût*). (Art. volnic): Pronumele conjuctiv *qui que* se construesce cu conjunctivul[114]).—Bien qu'ils ne disaient (cor: *dissent*) plus de mal de lui. (Art. aïevea). — Bien que sa charrette fut (cor *fût*) liée (Art. a fereca). — Bien qu'il fut (cor: *fût*) colère. (Art. îndelung). — Bien que nous devrions (cor: *dussions*) louer la mémoire du prince... (Art. pomenire.). — Les Tartares ayant attaqué sans qu'on s'y attendit (cor : *attendît.*). (Art. sîrg.).

k). *Conjunctivul rău întrebuințat.*—Dar conjunctivul e necorect în exemplele următoare : Autant que j'aie pu (cor : *j'ai* pu) le constater... (Art. a se îngreuia).—Autant que je me souvienne. (cor : que je m'en *souviens)* (Art. minte). De asemene cu conj. tout que: Toute grande que soit (cor : qu'*est*) la ville... (Art. bătucit).—Tout seigneur et puissant qu'il soit... (cor : qu'il *est*). (Art. domn).—Toute petite qu'elle soit. (cor : qu'elle *est*). (Art. furnică, moșoroiu): Tout... que... avec un adjectif, bien que, quoique, exigent le verbe à l'indicatif. Au XVII siècle... on mettait quelquefois le verbe au subjonctif, mais ce n'est plus l'usage. Tout grand jurisconsulte que je sois. (Voiture dans Litt.). Après *tout que,* locution qui indique une affirmation et marque un fait précis, l'Académie n'admet que l'indicatif. (Ex : tout sage qu'il est, tout blessé qu'il était). Il faut remarquer cependant que beaucoup d' écrivains modernes prenant *tout que* comme synonyme de *si... que* emploient le subjonctif avec cette locution conjonctive. Ils ne sont pas à imiter. (*Litt.*).

---

112. V. și Larousse. Gr. Dict. pag. 483.
113. La Fontaine.
114. Chass., pag. 281.

6). Participiul

a). *Sintaxa participiului* e pentru D-l Damé un mare izvor de greşeli: Peste 40 de exemple [115]) dovedesc în deajuns că regulele de acord ale participiului, întrebuinţat fie cu auxiliar, fie fără de auxiliar, sunt calcate într'un mod consequent şi că aceste greşelĭ sunt neglijenţĭ de ale autoruluĭ.

b). *Alte forme falşe.* — D-l Damé scrie cu t final participiile trecute ale verbelor établir şi anéantir, verbe regulate [116]) şi fără t participiul bénit, deşi: il s'agit de la bénédiction des prêtres. De Ex: jeunes pousses de saule bénies (cor: *bénites*) par le prêtre. (Art. încăpuşat).—Pain béni, (cor: *bénit* [117]) (Art. pască).—Les ayant-droit. cor: les ayants-droit. In limba franceză participiul prezent este neschimbàtor. O abatere ne o menţionează Littré: Ayant, part. pr. de avoir... 2 Terme de pratique dans les locutions: ayant cause, ayant droit. Dans ces locutions on écrit au pluriel: des ayants cause, des ayants droit. (Litt.).

7). Adverbul

a). *Pis.*—Ils flairent pire que le limier. (Art. a adulmeca).—Faire encore pire, (Art. asupra).— De mal en pire, (Art. a cărpi). Plus mal, pire, (Art. rĕu, adv.) Corect: *pis*: Pire, adj. comparatif. Plus mauvais, plus dommageable, plus nuisible... Pis, adv. comparatif de l'adverbe mal. (Litt.): Pire est un adjectif qui ne s'emploie substantivement qu'avec l'article défini; aussi dit-on: Cela va *de mal en pis* et *non en pire.* (Litt.). Il n'y a que le peuple qui dise de mal en pire.

b). *Aussi.* — Aussi bonne et belle la mer nous apparaît quand le vent ne la fouette pas, aussi terrible quand le vent la

---

115 V. la art: cadă, despletit, falet, imineŭ, a meni, sănătos, şezător, tisic, chinoros (Vol. IV, pag. 264), alcătuire, 1 colac, 7. de, a înţeleni, joimăriţă, 2. limbă, măsură, pacoste, piper, a pironi, plească, pricină, a se zdruncina, aïevea, părpăra, cale, arşită, cădinţă, chibzuială, a coşi, ghïoc, a împuţina, loc, ochiŭ, a sâdi, picior, repus, a smomi, a stoarce, tată, tot, urmă.

116. Art. carantină, a stinge.

117. Larousse, pag. 550.

fouette. (Art. mare.): In limba franceză nu există asemenea funcţiune a lui aussi, punerea prin repetiţiune faţă 'n faţă şi în compararare a doue membre de frază. Cînd arată compararea, adv. aussi est suivi de la conjuction que [118]). Construcţiune proprie: *Autant* la mer nous paraît belle et propice.... *autant* elle est terrible....

c) *Pas.* — Quelque bon que soit un pays, s'il n'a pas personne qui le gouverne..... (Art. proţap). (Corect: *s'il n'a personne*).. *Obs.* S'ar pute zice: En cette affaire vous n'avez pas lieu de craindre personne, pentru că: pas qui ne se met point avec aucun, rien, personne, jamais etc... dans un même membre de phrase, se met avec ces mots d'un membre de phrase à l'autre, ou même simplement, avec l'intervalle de quelques mots (Litt.). — Je ne crois que des paroles aussi sages soient sorties de ta sotte cervelle. (Art. sec.). Corect: *je ne crois pas que....* Suprimarea adverbuluĭ pas este o greşală: Se suprimă în adevăr pas şi point dinaintea luĭ que dar: devant *que* signifiant *seulement* [119]).

d) *Tout entier.* — Une vie toute entière. (Cor: *tout entière*). (Art. veac): Dans tout entier employé comme une seule expression... tout reste toujours invariable. Une *heure tout entière* (Litt.). [120]).

8) **Prepoziţiunea**

Qui se complait avec les femmes. (Art. afemeiat). Se complaire avec quelqu'un, nu e francez. — Si tu commences à t'habituer avec moi. (Art. a se apuca). Corect: *à* moi. — Ils remercièrent Dieu pour ... (Art. arătare). Corect: *de.* — Tenir en ferme. (Art. arendă). Cor: *à* ferme. (Litt.). — Entrer dans la danse. (Art. a se arunca) [121]). Cor: *en* danse. — Quelques uns (sic) en furent quitte avec un baptême. (Art. botez). Cor:... en furent quitte *pour.* — Dieu ne demande rien de celui qui n'a pas. (Art. a cere). Corect: *à* celui: *Obs.* Demander se construeşte şi cu prepositiu-

---

118. Larousse gr. Dict. pag. 228.
119. Lav. pg. 534.
120. Cette règle aujourd'hui obligatoire ne l'était pas du tout an XVII siècle et au commencement du XVIII. (Litt.).
121. V. şi art. horă, joc, a se prinde.

nea de, dar urmată de un infinitiv. — Boite pour le tabac. (Art. chisea). Cor : *à* tabac. — Se prendre de querelle. (Art. a se lua) [122]. Cor : *prèndre querelle.* (Litt.) — Dormir avec un œil ouvert. (Art. a clipoci). Cor: Ne dormir *que d'un* œil. — En prétextant de la grande disette... (Art. flămînzăcime). Cor : en prétextant *la* grande disette. — Haut-de-cœur. (Art. icneală) [123]. Cor: haut-*le*-cœur. (Litt. supp.). — Il est parti en France, à la guerre. (Art. în, la). Cor : il est parti *pour* la France, *pour* la guerre : Il ne faut pas dire partir à la campagne, partir en Italie, mais *partir pour la campagne, pour l'Italie.* (Litt.). — Stavraki était en grande inimitié avec.... (Art. a se mânca). Cor : *une grande inimitié régnait entre S... et.* — Tomber en génuflexions. (Art. mătănie). Cor : Faire des génuflexions, faire génuflexion. Se zice însă : tomber en syncope, en poussière. — Ne permets pas que notre patrimoine tombe aux mains... (Art. moşie). Cor : *entre* les mains. Se zice însă : tomber aux pieds de quelqu'un. — Etre aux petits soins pour quelqu'un. (Art. palmă, a purta). Cor : *auprès* de quelqu'un. (Litt.). — Un ruisseau... se heurte à ces rochers. (Art. a se prăvăli). Cor : *contre* ces rochers : Se *heurter la tête contre un mur.* (Acad.). Ca verb neutru se construesce cu à : Heurter à la porte. (Litt.). — Le malheureux s'appuyait au mur. (Art. a propti). Cor : *contre* le mur : *S'appuyer contre un arbre.* (Acad.). S'appuyer *sur*... s'appuyer *de*... (Litt.). — Il doit avoir eu de la peine pour trouver... (Art. puschiŭ). Cor : *à* trouver. — Tirer en blan. (Art sec.). Cor : *au* blanc. — Poteau... duquel on attache la corde.. (Art. steajer). Cor : *auquel.*— Il était à grand ennui aux boyards,.. (Art. supăr). Expresiunea être à grand ennui à quelqu'un nu e franceză. Se poate zice : *il causait de grands ennuis aux boyards.* — En sourdine. (Art. tăcute, taină). Cor : *à la* sourdine ; dar se zice : en cachette.—Je me tiens de parole. (Art. vorbit). Românism. Corect *Je tiens ma parole.* — D-l Damé construeşte verbul aimer urmat de un infinitiv, fără de prepoziţiunea à. Ex : qui aime s'amuser, boire, rire, (Art. chefliu, chilaciŭ, năzdrăvan) [124]. Cor. aime *à* s'amuser.

---

122. V. şi la cuv: ciondănit, a se prileji.
123. V. şi a icni, icnire, icnitură.
124. V. aceiaşĭ construcţiune la cuv ; curgere, găină, gălgăială, întins, maiestru, picuş, a place, traiŭ.

Vis-à-vis.—Il a été et est [125]) vis à-vis de lui bien disposé.—(Art. chior.) Corect: *pour* lui.—Respectueux vis-à-vis de tous les boyards (Art. cucernic). Corect: *avec tous* les boyards.—Maîtresse de maison vis-à-vis de l'hôte. (Art. gazdă.) Corect: *par rapport* à l'hôte. Acte émané d'un particulier vis-à-vis d'un particulier. (Art. Zapis). Corect: Acte *entre* particuliers: Cîte-va persoane întrebuințéză locuțiunea propozitivă vis-à-vis în înțelesul propozițiunelor envers, à l'égard de... etc... Voltaire protestă în contra solecismuluĭ: Aujourd'hui, dice el, qu'on s'étudie à parler un jargon ridicule, on se sert du mot impropre vis-à-vis après ingrat; plusieurs gens de lettres ont été ingrats vis-à-vis de moi au lieu *d'envers* moi. Y a-t-il un seul des écrivains du grand siècle de Louis XIV qui ait dit ingrat vis-à-vis de moi au lieu de ingrat *envers* moi; il se ménageait vis-à-vis de ses rivaux, au lieu de *avec* ses rivaux; il était fier vis-a-vis de ses supérieurs au lieu de il était fier *avec* ses supérieurs etc...? Dès qu'une expresion vicieuse s'introduit, la foule s'en empare [126]). Dicționarul e menit însă să îndrepte guaiul greșit, nu să-l dee ca model: Vis-à-vis s'emploie souvent aujourd' hui au lieu de envers, à l'égard de..; c'est une faute. (Litt.).

9) Conjuncțiunea

a) *Et, Ni.*— Il ne peut vous nourrir et (cor: *ni*) vous promener. (Art. a cina).—Je ne puis vous dire ce que j'ai été et (cor: *ni*) qui je suis. (Art. cine.).—On ne doit pas chercher à éviter les ennuis et (cor: *ni*) les dangers (Art. năpaste).— Son Altesse aura soin que nous ne souffrions pas du froid, de la faim et de la soif. (Art. purtare). (cor: *ni* du froid, *ni* de la faim, *ni* de la soif): Il y a disconvenance entre les membres d'une phrase quand le premier membre étant négatif on le joint au second par la conjonction et; ainsi ne dites pas: Il n'a jamais connu l'amitié et ses douceurs, dites: il n'a jamais connu l'amitié ni ses douceurs [127]). Aceeași nepotrivire la frazele: Tu n'es pas en train et triste. (Art. chef.). Corect: *Tu n'es pas en train; tu es triste.*—On n'entendait

---

125) Puțin enfonic.
126. Voltaire, Lettre à M-r d'Olivet.
127. Gir. Duv. II, 1031.

plus et très rarement qu'un aboiement de chien. (Art. jitar.) Cor: *On n'entendait qu'à de rares intervalles par un aboiement de chien.*— C'était un homme laborieux, ni vénal, ni cupide. (Art. mitarnic). Cor: *C'était un homme laborieux, il n'était ni vénal, ni cupide. Obs.* Ni este o conjucţiune negativă, qui ne se dit jamais sans la particule négative *ne* précédant ou suivant. (Litt). Il y a disconvenance entre les membres d'une phrase quand le premier membre étant affirmatif, on le joint au second par la conjoction *ni* [126]).

b) *Aussitôt que.* — Aussitôt après qu'il a plu. (cor. *aussitôt qu'il a plu*). (Art. a sbici). Après est de prisos: Aussitôt que insemnéză *dès que* (Litt.). Aussitôt que la nouvelle se répandit (Litt.).

Incheere

Din cele spuse în acest articol care nu este de cît un extract din studiul meu complect asupra dicţionarului d-luĭ Damé, reiesă cu evidenţă că asemenea carte nu póte fi pusă în mînile tinerimeĭ, întru cît un dicţonar trebue să dee icoana limbeĭ perfecte iar nu să inducă în eroare pe ceĭ care-l consultă.

Studiul nostru complect ajunge la următorul rezultat statistic, foarte trist pentru dicţionarul romîno-francez;

Cuvinte schimonosite	1800
Accepţiunĭ greşite . . .	550
Greşeli de gramatică . . .	450
	2800
Cătră aceste se maĭ adaug greşeli de tipar .	1400
	4200

4200 greşelĭ pentru 1328 pagini nu e numaĭ cît *bien des erreurs* cum spune d. Damé, ci *beaucoup trop d'erreurs* !.

---

126. Gir-Duv., II, 1030.

GEORGE MURNU

Strofe.

I

Pentru dragostea-mĭ tăcută
Mi-aĭ răspuns cu atita ură ;
Pentru ura-mĭ prefăcută
Aĭ venit să-mĭ daĭ o gură.

II

Ast-feliŭ poruncit-aŭ zeiĭ :
Mintea să o daĭ științeĭ;
Sufletul să-l daĭ credințeĭ,
Inima s-o daĭ femeiĭ !

III

Tinereța ta-ĭ tezaur,
Clipa eĭ e bulgăr de-aur ;
Decĭ n-o împrăștia-n zadar,
Căcĭ, iubito, e păcat ;
Dă-mĭ o zi, un ceas măcar,
Și voiŭ fi cel maĭ bogat.

ANA CONTA KERNBACH

(din Heine)

Să pleacă în mare a Runiceĭ stîncă,
Aicea vin singur cu jalea-mĭ adîncă.
Un țipet de gavii [1] . . . . Iar vîntul le-alungă
Talazurĭ în spumă spre ele să-ndungă.

. . . . De-a cîtor iubite staŭ chipurĭ în gînd !
La cîțĭ buní tovarășĭ mi-ĭ dorul cînd plîng !
Ci unde-s cu toțiĭ ?
Un șuer de vînt,
Talazurĭ în spumă să sfarmă, să stîng.

1. *Gavie* nume pe care Romîniĭ din Dobrogea îl daŭ păsereĭ de marea numită în franțuzește *Monette.*

DĂRÎ DE SAMĂ

C. G. Stere. — *Evoluția individualității și noțiunĭ de persoană în drept,* Teză de licență în drept. Iașĭ 1897 un vol. în 8 mic, de XV și 250 de paginĭ.

Tezele de licență, maĭ ales acele juridice, aŭ ajuns la noĭ a nu fi de loc luate în băgare de samă, de-oarece, în cele maĭ multe din ele, să tratează numaĭ chestiunĭ de toate zilele, desbătute, sucite și răsucite de sute de orĭ de autorĭ, maĭ ales franceјĭ, și pe care tineriĭ noștri licențiațĭ n-aŭ decît să-ĭ deschidă, spre a găsi, de-a gata, material și ideĭ pentru lucrările care trebue să le deschidă porțile palatuluĭ Themideĭ. Unde și unde vezĭ cîte o teză care atacă o chestiune nouă, care caută să reacționeze contra importațieĭ necontenite a legilor streine, care să maĭ uită puțin și la nevoile poporuluĭ nostru, spre a cere reformarea unor principiĭ juridice, admise orbește la noĭ, spre marea daună a moralitățiĭ publice și a intereselor noastre celor maĭ vădite.

Dar dreptul este nu numaĭ o practică, ci și o știință, și tezele de licență s'ar putea avînta și în cîmpul teorieĭ curate, spre a întemeia saŭ a limpezi o sumă de chestiunĭ fundamentale din această parte a cunoștințelor omeneștĭ, pînă acuma învățalenită maĭ mult într-o învechită rutină, decît însuflețită de ideĭ înălțătoare. Cîte lucrurĭ noue nu s'ar putea spune în drept și cîte de puține să spun?

De aceia trebue să salutăm cu bucurie o teză ca aceia pe care o analizăm și care să înfățoșeză nu maĭ mult ca o palidă reproducere a părerilor luĭ Laurent, Demolombe, Marcadé, Delvincourt, etc., ci ca o lucrare proprie care caută să stabilească o ideie nouă în știința juridică.

Această idee este un adaos la concepția generală a evoluțieĭ, emanciparea omuluĭ din sinul natureĭ, a conștiințeĭ omeneștĭ din neconștiința fireĭ. Acest adaos constă în dovedirea aceleiașĭ procedărĭ și pe calea juridică. Și ideia personalitățeĭ s-a desfăcut cu încetul din lanțurile neconștientuluĭ, din presiunea uriașă a spirituluĭ obștesc al neamurilor primitive. Aceasta e teza pe care o susține d-l Sterea în scrierea d-sale. Dacă teoria d-sale nu e de tot nouă, adecă dacă ia a maĭ fost rostită în treacăt de uniĭ sociologĭ, saŭ de uniĭ juriștĭ ca Ihering, meritul d-luĭ Sterea constă în punerea dezvoltăreĭ ideeĭ de persoană în cadrul eĭ firesc, evoluția omuluĭ din sinul natureĭ în deobște. In orĭ ce caz nu ne aducem aminte să maĭ fi încercat cine-va, înaintea luĭ Sterea, schițarea evoluțiuneĭ noțiuneĭ de persoană în drept; concepția autoruluĭ în întregimea eĭ este de sigur originală.

Meritul d-luĭ Sterea stă însă nu numaĭ în punerea în lumină a ideeĭ arătate, ci și în modul cum a făcut-o. Astăzĭ ideile nu maĭ aŭ valoare, cînd sînt rupte numaĭ așa din senin, ci ele trebue să fie scoase din fapte și întemeiate pe ele. In această privire d-l Sterea să arată ca un om ce a cetit mult, a adunat din scrierile numeroase filosofice, sociologice, juridice, materialul de care a avut trebuință și pe el și-a clădit teoria. Dacă scrierea sa conține multe citațiunĭ, aceste citațiunĭ dovedesc că autorul a cetit cărțile ce le citează și că nu a luat, după sistemul unor învățațĭ de la noĭ, citațiile cu țăpoiul din carăle de fîn ale altora spre a le pune într-al d-sale, (Vezĭ bună-oară nota cea foarte bună de la pag. 54 asupra luĭ Tarde, *Lois de l'imitation*).

Teza d-luĭ Sterea are și însușirĭ stilistice foarte prețioase. Este clară și lămurită și tot odată scrisă într-o limbă îndestul de curată romînească, cu toate că în această privire ar fi putut înlătura și maĭ mult neologizmele. Nu cerem să o facă pentru noțiunile tecnice, ci pentru

acele ale limbeĭ obicinuite care leagă pe celelalte. Intr-un cuvînt teza d-luĭ Sterea reiesă mult, neasămănat de mult, din cadrul cunoscut al tezelor de licenţă; este o lucrare proprie a unuĭ om care cugetă şi a căruĭ cugetare este înarmată cu ştiinţa trebuitoare spre a străbate la adevăr [1]).

A. D. XENOPOL

---

1. Presa în deobştie a apreţuit favorabil lucrarea d-luĭ Sterea. Numaĭ *Convorbirile literare* aŭ găsit cu cale să fie de alte părerĭ. Un domn, Pollux, (care are atîta încredere în părerile d-sale, încît să teme să-şĭ arăte adevăratul săŭ nume şi ne destăinueşte asupra nepătrunseĭ sale fiinţĭ doar numaĭ că e prietin cu Castor) şi-a pus în cuget să dărime în totul lucrarea conştiincioasă a d-luĭ Sterea. Seriozitatea acesteĭ «criticĭ» să va vedea din următoarea observaţie: Amicul luĭ Castor susţine şi vra să dovedească cum că teza d-luĭ Sterea *nu este originală*, că ia nu e decît o reproducere fără guilemete, a ideilor luĭ Ihering, Gumplowitz, Menger, Darwin, Fustel de Coulanges etc.; apoĭ, fără macar a-şĭ lua suflet, îşĭ bate joc de teoria autoruluĭ asupra „origineĭ societăţeĭ şi asupra suciteĭ sale aplicărĭ a ipotezeĭ evoluţioniste“. Nu vede oare d l Pollux că lovind în Sterea pe această cale, nimereşte acolo unde poate nu-l ţine curaua, în Ihering, Gumplowitz, Menger, Darwin şi Fustel de Coulanges pe care d-l Sterea, i-ar fi copiat?

H. D'Arbois de Jubainville

Deux manières d'écrire l'histoire. Critique de Bossuet, d'Augustin Thierry et de Fustel de Coulanges. — Paris. 1896. I vol. în 18°, XXVII și 278.

Fiind-că în lucrarea, a căreĭ titlu stă maĭ sus, să discută *metoadele* istorieĭ și să vorbește mult și de un istoric — Fustel de Coulanges — ale căruĭ scrierĭ aŭ aflat, relativ, mare întrebuințare și în țara noastră, am crezut că n-ar fi fără interes pentru uniĭ din cetitoriĭ „Arhiveĭ" a da, din acest punct de vedere, un rezumat din ia și a o semnala, astfeliŭ, atențieĭ lor, macar numaĭ ca o curiozitate.

D'Arbois de Jubainville, renumit celtist și profesor la collège de France, explică, în *prefață* cărțiĭ sale (p. I și urm.), cum, căutînd nume propriĭ celtice prin documentele merovingiene, a ajuns să să intereseze de însășĭ istoria politică a epoceĭ merovingiene și a începuturilor statuluĭ francez, apoĭ de aceia ce istoriciĭ maĭ noĭ, ca Thierry și Fustel de Coulanges aŭ scris în această privință și, de aicĭ, de diversele metoade întrebuințate în istorie [1]. — Două sînt procedările, zice d'Arb. de J., de care dispune istoricul în cercetările sale: procedarea *a priori*, „maĭ literară și maĭ seducătoare", și procedarea experimentală orĭ *a posteriori*, „maĭ puțin literară, maĭ

---

1. Lăsăm la o parte, ca unele ce nu-s în directă legătură cu subiectul, datele autobiografice care ocupă tot restul din prefața cărțiĭ și prin care autorul își motivează și-șĭ explică, față de compatrioțiĭ săĭ, părerile luĭ politice.

puțin atrăgătoare“ și care cere maĭ multă muncă și nicĭ nu place publiculuĭ celuĭ mare care caută în cărțĭ distracție, nu învățătură. Excluziv nu întrebuințază maĭ nicĭ un istoric pe una orĭ pe alta, ci uniĭ daŭ maĭ multă preferință uneia, alțiĭ celeĭ-lalte.

Ca exemplu pentru cea de a doua procedare ar putea servi *Histoire des empereur romains* a puțin cunoscutuluĭ și încă maĭ puțin cetituluĭ Le Nain de Tillemont, una din gloriile erudițieĭ franceze, iar ca model de felul întîiŭ de procedare poate servi *Discours sur l'histoire universelle* al luĭ Bossuet. In vremile noastre, Guizot poate fi considerat ca „șef de școală printre aceĭ care scriŭ istoria *a priori*“, ceia ce, după d'Arb. de J., e tot una cu *filosofia istorieĭ*. „Filozofia istorieĭ, zice eminentul celtist (p. 5—6), consistă în a lua dintre doctrinele contimpurane o ideie oare-care bătătoare la ochĭ, politică, religioasă, orĭ de alt soiŭ și a face din această ideie, orĭ din negarea eĭ, punctul de sprijin al uneĭ povestirĭ istorice..... Spiritul filozofuluĭ este așa făcut, încît el procedează cu cea maĭ desăvîrșită sinceritate în aplicarea patuluĭ luĭ Procust în istorie, și așa, încît crede că află adevărul atuncĭ cînd îl mutilează; el triumfă și crede că a făcut mare lucru cînd, după ce a scoborît la nivelul uneĭ simplicități false faptele atît de multiple care formează viața societăților, le-a rezumat în cîte-va cuvinte ușor de înțăles pentru masa contimpuranilor, dar greșite“. Și, în legătură cu aceste, d'Arb. de J. (p. 6—7) povestește că Taine, pe cînd lucra la *Originile Franțieĭ contimpurane*, să adresa cătră funcționariĭ de pe la bibliotecĭ și arhive cu vorbele: „Je veux prouver telle chose, donnez-moi les documents qui l'établissent“. — Cum de nimereaŭ arhivariĭ, tot-dea-una, tocmaĭ și numaĭ aceia ce-ĭ trebuia luĭ Taine, d'Arb. de J. nu spune. In tot cazul el crede că nimenĭ n'a dovedit maĭ bine ca Taine „neputința filozofieĭ istorieĭ“. Pentru Taine domnia luĭ Louis-Philippe a fost în istoria Franțeĭ, epoca „civilizațieĭ raționale“, pentru că numaĭ atuncĭ societatea franceză a fost organizată științific. Părerea aceasta, pe care Taine o împărtășește cu Renan, aŭ luat-o aceștĭ istoricĭ amîndoĭ de la Aug. Thierry, care el însușĭ o luase de la Guizot. După Aug. Thierry, în urma cucerireĭ france aŭ rămas pe teritoriul

Galieĭ două popoare, unul de învinșĭ iar celalt de învingătorĭ și toată istoria Franțeĭ nu-ĭ în definitiv, decît istoria luptelor dintre cele două popoare; în 1830 învinșiĭ s-aŭ răzbunat, dînd Franțieĭ pentru întîia oară și definitiv o constituție rațională. Fustel de Coulanges, în *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, a răspins — și cu drept cuvînt, crede d'Arb. de J. (p. 8-9)— această teorie, și a admis o alta — tot atît de greșită și împrumutată de la abatele Dubos, *Histoire critique de l'établissement de la monarchie française*. Paris, 1734 —, anume că nu a existat de loc cucerire francă. — Acesta e pe scurt, cuprinsul capituluĭ *preliminar* (p. 1—10) din cartea luĭ d'Arb. de J.

In al II-lea capitul (p. 11—60) este vorba despre *Discours sur l'histoire universelle* al luĭ Bossnet. Caracterul dominaut al acesteĭ opere este pretenția autoruluĭ de a ști gîndul luĭ D-zeŭ. Bossuet îșĭ închipue, în adevăr, că cunoaște scopurile Providențeĭ, așa cum i să întîmplă cîte-odată să prindă cîte-ceva din tainicele deliberărĭ ale sfatuluĭ luĭ Ludovic al XIV-lea și pentru a face și altora cunoscute aceste scopurĭ și-a scris Bossuet *Discursul*. Bossuet uită însă că alăturĭ cu domnia luĭ D-zeŭ și a dreptățeĭ, în lumea asta maĭ este și domnia demonuluĭ, adecă a forțeĭ și a viclenieĭ. Observațiĭ juste are totușĭ și Bossuet: așa de pildă; a înțeles el foarte bine raporturile dintre întemeierea împărățieĭ romane și dezvoltarea creștinizmnluĭ. — „O adevarată crimă“ a fost însă din partea luĭ Bossuet faptul că a dat ca model elevuluĭ săŭ pe Ludovic al XIV-lea, acăruĭ domnie este, pentru eloquentul episcop, „încoronarea opereĭ religioasc la care aŭ lucrat atîția martirĭ și sfințĭ în decurs de 16 veacurĭ“. Mare parte din laudele pe care le aduce Bossuet luĭ Ludovic vor fi fost negreșit lingușirĭ. Un merit însă de sigur că Bossuet i l-a recunoscut cu sinceritate, acela de a fi persecutat pe protestanțĭ; locul din Bussuet consacrat acestuĭ fapt este, încheie d'Arb. de J., cel maĭ mare și maĭ regetabil abuz care s-a făcut vre-odată cu eloquența ecleziastică.

Capitulul III (p. 61—72) tratează despre *la Cité antique* a luĭ Fustel de Coulanges. In această carte, Fustel de Coulanges pare să fi avut „intenția de a reface

într-un mod maĭ științific“ opera luĭ Bossuet. Fustel de Coulanges e numaĭ maĭ modest: n-are pretenția de a face istorie universală și nicĭ nu-șĭ închipue că știe gîndurile luĭ D-zeŭ, dar încolo, procedează și el tot *a priori* ca și Bossuet. — Pentru dînsul istoria societăților vechĭ o explică ideia religioasă, în special cultul căminuluĭ strămoșesc. Această părere a luĭ Fustel de Coulanges nu-ĭ decît o „ipoteză arbitrara“. Maĭ întăĭ la începutul culturiĭ greceștĭ, în *Iliada* de pildă, nu zăiĭ vetriĭ părințăștĭ aŭ rolul principal, ș'apoĭ în societățile primitive și chiar și maĭ tîrziŭ, nu religia, ci *armele* hotărăsc totul. Pentru a să vedea cum îșĭ explică d'Arb. de J., această „ipoteză arbitrară“ a luĭ Fustel de Coulanges, cităm locul respectiv (p. 68) în întregime și-l subliniem în parte, pentru că-ĭ caracteristic. „Fustel de Coulanges făcea parte ca și mîne, dintr-o generație, care cu toate că a primit lecțiĭ grozave, pare a nu fi înțeles încă cum și pentru ce *arta războiuluĭ, cea întîiŭ din toate, este condiția necesară a întemeieriĭ națiilor și a păstrăriĭ viețiĭ lor*“.

Capitulul IV (p. 73—91). — Cu toată îngrozitoarea lecție din 1870, Fustel de Coulanges continuă a rămîne orb pentru partea militară a viețiĭ popoarelor și în *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France* (t. I. 1875) susține că n-a existat cucerire francă în Galia. Pentru a proba aceasta, el trece cu vederea faptele și desfigurează texele. Astfeliŭ, el uită să vorbească de luptele care s-aŭ dat între Aegidius, magister militum în Galia, și regele Childeric, iar prologul cel atît de important din lex salica — „Vivat deus qui Francos deligit!... Haec est enim gens quae, fortis dum est et valida, Romanorum jugum durissimum de suis cervicibus excusserunt“ — *Lex salica*, ed. Hessels și Kern, p. 422, col. 1) îl citează greșit, lăsînd afară cuvîntul *pugnando*. Și aceleașĭ trecerĭ cu vederea în ce privește relațiile luĭ Childeric cu Paulus comes și ale luĭ Chlodovech cu Syagrius, fiul luĭ Aegidius. De asemenea greșită este părerea că pe Chlodovech îl considerau Galiĭ ca reprezentant al împărățieĭ romane. Maĭ întăĭ, nu să maĭ făcea în Galia deosebire între Galĭ și Romanĭ, și apoĭ toate documentele timpuluĭ numesc pe Chlodovech *rege*; numaĭ un text din lex sa-

lica îl uumește *proconsul*, ceia ce nu însămnează de loc că Galo-Romanii îl considerau ca atare.

Capitulul V (p. 93—172) să ocupă de opera luĭ Aug. Thierry. Acest „professeur defroqué devenu journaliste“ crede, din contra, că explică prin cucerirea francă toată istoria Franțeĭ. Astfel, după dînsul, regaliștiĭ din timpul Restaurațieĭ eraŭ urmașiĭ învingătorilor Francĭ, iar liberaliĭ eraŭ strănepoțiĭ răzvrătițĭ aĭ Galo-Romînilor învinșĭ. Teoria asta n-are nicĭ un temeiŭ real. Nicĭ o familie nobilă, nicĭ chiar casa domnitoare din Franțea, nu poate proba că să coboară din Francĭ. Toate sînt eșite din burghezime, saŭ chiar, direct din rîndurile cele maĭ de jos ale societățiĭ. Fustel de Coulanges a dovedit că, la apariția feodalitățiĭ teritoriale, din care a eșit tocmaĭ nobleța modernă, distincția de rase dispăruse în Galia. Cauza pentru care Thierry caută să facă din burghezimea liberală orleanistă, care a triumfat la 1830 — triumf atît de efemer de altfeliŭ — urmașa învinșilor Galo-Romanĭ este tot „prejudițiul antimilitar“, în care a fost crescută tinerimea franceză de o bucară de vreme încoace. Ludovic al XVI-lea, Carol al X-lea și Ludovic Filip aŭ fost niște nefericite roade ale acesteĭ educațiĭ.— Astfeliŭ moartea luĭ Ludovic al XVI-lea este moartea unuĭ preot de rînd, nu a unuĭ sfînt, cum să spune. „Aș numi moarte de rege, zice d'Arb. de J. (p. 142), moartea luĭ Ricard inimă de leŭ, a luĭ Carol XII-lea și a ultimuluĭ împarat bizantin“. — De altfeliŭ chiar slăbăciunea însășĭ a aceleĭ burghezimĭ a fost datorită tot „nulitățiĭ sale milimare, care iĭ răpise tot prestigiul și toată influența“ (p. 140). De aceia, privind colecția de arme de familie, pe care o are la moșie, d'Arb. de J. zice cu amar (p. 152): „In această războinică colecție eŭ nu-s reprezentat prin nimic și nu voiŭ fi nicĭ odată, afară numaĭ dacă pietatea fiiască a copiilor meĭ nu va atîrna acolo netrebnica spadă care să clatină stîngaciŭ pe coapsa membrilor Institutuluĭ în costum special“. Și maĭ jos (p. 154): „*A învinge este dintre toate artele cea maĭ necesară*, este una din acele în care e maĭ greŭ de reușit: *ca toate artele serioase*, ia nu poate fi practicată cu succes fără o lungă pregătire“. — Să să adaugă însă că Aug. Thierry are lipsa de judecată de a lua de mo-

del — și încă fără sfială — pe Chateaubriand și pe Walter Scott; cătră cel dintîiŭ Thierry (*Récits des temps mérovingiens*, în prefață) să adresază cu vorbele luĭ Dante: *Tu duca, tu signore e tu maestro.* De aceia Chateaubriand „acest sceptic, ignorant și vanitos potrivitor de vorbe“ să bucură de cinstea uneĭ statuĭ strălucite în vestibulul Institutuluĭ, pe cînd atîtor gloriĭ ale științeĭ franceze nu li s-a acordat decît un modest bust. „Dacă aș avea în vine, exclamă d'Arb. de J. (p. 164), puțin din sîngele care curgea în acele ale reformaților din viacul al XVI-lea, ce plăcere n-aș avea să sfarm cu loviturĭ de ciocan această provocantă statuie“.

In capitulul VI (p. 172—200) și cel din urmă, d'Arb. de J. revine la Fustel de Coulanges și la originile statuluĭ francez și să oprește maĭ în detaliŭ asupra greșelilor acestuĭ istoric. Vom însemna aicĭ, cît maĭ pe scurt, unele din aceste observațiĭ. — Autorul *Instituțiilor politice ale vecheĭ Franțiĭ* e lipsit de adevăratul spirit al erudițieĭ, e strein cu totul de paleografie și diplomatică, — și dovadă, între altele, este că „s-a abținut toată viața de a candida la Academia de inscripțiĭ“, apoĭ că a putut susține că documentele false pot servi și ele în cercetările istorice. Apoĭ Fustel de Coulanges confundă Codicele Teodosian cu cel Iustinian, exagerează importanța terminologieĭ romane în titulatura regilor francĭ și, în ce privește titlul de *vir inluster* — pe care să bazează tocmaĭ în mare parte teoria că n-a existat cucerire francă și că regiĭ francĭ nu eraŭ în Galia de cît funcționarĭ romanĭ — îl atribuie regilor francĭ, chiar în contra mărturieĭ documentelor. Și tot așa, trecînd cu vederea că pentru lex salica s-aŭ scris glosele malbergice și că prin răsăritul Galieĭ și chiar prin regiunea romană a provincieĭ acesteia există o mulțime de nume germane de localitățĭ, susține că Franciĭ eraŭ o populație romanizată. „Dar Fustel de Coulanges este un moștenitor al aceleĭ *populațieĭ civile*, aĭ căreĭ strămoșĭ aŭ fost Demosthenes față cu regele Filip, Cicero față cu triumviratul, literațiĭ latinĭ din veacul al V-lea față cu regiĭ barbarĭ orĭ, în sfîrșit, Ludovic al XVI-lea, Carol al X-lea și Ludovic-Filip și alegătoriĭ censitarĭ aĭ monarhieĭ constituționale franceze față cu Revoluția“ (p. 257). Și d'Arb. de J.,

merge maĭ departe doar decît a critica numaĭ pe istoricĭ că n-aŭ recunoscut importanța războiuluĭ în trecut, şi dovadă despre aceasta e următoarea apostrofă pe care o transcriem în original: „Malheur aux aristocraties et aux chefs d'État qui, semblables à des femmes, croient que les arts et les lettres, cette parure des nations, doivent suffire à tout et peuvent à eux seuls assurer, soit glorieusement la grandeur, soit même modestement et terre a terre, la conservation d'un peuple et de ses institution“ (p. 158—259).

Din rezumatul făcut de noĭ să poate vedea că dacă autorul nostru e un mare celtist şi un mare admirator al războiuluĭ şi al spadeĭ e din potrivă un foarte slab critic istoric.

Iaşĭ, Fevruarie 1897.

P. Zarifopol

L'idée de l'Etat, *essai critique sur l'histoire des théories sociales et politiques en France depuis la Révolution, par Henry Michel, docteur ès lettres, agrégé de l'université.* (Paris, Hachette).

Scrierea aceasta e un volum în octo de 659 pag.— Cu toate că vrea să facă teoriile sociale și politice de la Revoluția din 1789 și pînă azĭ, totușĭ nu s-a putut, macar în întroducere, să nu studieze și pe cele anterioare, revoluțiuneĭ. In adevăr în întroducerea cuprinzătoare de 104 pag., autorul dezvoltă chestiunile următoare:

Ideia despre stat sub monarhia administrativă a secoluluĭ al 17-lea;

Filozofia reformistă a secoluluĭ al 18-lea și teoria despotizmuluĭ luminat: Voltaire, Enciclopediștiĭ, d'Holbach, Fiziocrațiĭ, David Hume, Wolf;

Mișcarea individualistă din secolul al 18-lea; Montesquieu, Rousseau, Condorcet, Kant, Fichte, Adam Smith;

Cum aŭ fost înțelese de individualiștiĭ secoluluĭ al 18-lea raporturile dintre individ și stat;

Individualizmul și revoluția franceză.

Cuprinsul volumuluĭ e împărțit în cincĭ cărțĭ, cuprînzînd fie-care studiul uneia din următoarele chestiunĭ:

Reacțiunea politică contra principiuluĭ individualist, atît în Franța cît și în Germania și Anglia;

Reacțiunea economică și socială contra individualizmuluĭ: Saint-Simon și școala acestuia, religiunea progresuluĭ și a umanitățiĭ, socializmul autoritar, economiștiĭ disidențĭ;

Teza individualistă în secolul al 19-lea: transmiterea Individualizmuluĭ din secolul al 18-lea la al 19-lea,

doctrinarĭ și liberalĭ, școala democratică, economiștiĭ ortodoxĭ, școala liberală și deviațiunea individualizmuluĭ, paradoxul individualizmuluĭ (Fourrier și Proudhon);

Statul și individul înaintea filozofilor științificĭ: politica și sociologia luĭ Comte, sociologia contemporană, socializmul științific;

Criza actuală a ideilor sociale și politice: amestec și confuziune între principiĭ diverse, sfărmarea individualizmuluĭ și progresul socializmuluĭ de stat, Fouillée și Renouvier.

Volumul să isprăvește prin concluziunile autoruluĭ.

De la început o declarăm că lectura volumuluĭ e ușoară și atrăgătoare; cititorul să simte mulțumit în tot decursul expunereĭ, după cum chiar cînd termină citirea, rămîne pe deplin entuziasmat pentru doctrina individualismuluĭ, pe care Henry Michel o lămurește în mod științific.

Scrierea luĭ Henry Michel e cît să poate de instructivă, maĭ aleš pentru politicianiĭ, carĭ nu vor să cadă învinșĭ de știință. De și autorul o spune singur că nu are în vedere decît expunerea din punctul de vedere teoretic, totușĭ fără să vreĭ, observĭ legătura între teorie și practică, între sistemele făuritorilor teoriilor expuse și între însășĭ realitatea adecă formele existente de stat. Căcĭ cine nu e convins astă-zĭ de strînsa solidaritate între știința teoretică și între practică? Cine nu-șĭ pune în practică gîndurile, credințile, deci teoriile sale, atuncĭ cînd e în acțiune, în lucrare?

Ținta principală urmărită cu multă rîvnă de Henry Michel în tot volumul e cultul individualizmuluĭ, a aceșteĭ doctrine filozofice întemeiată de cugetătoriĭ secoluluĭ al 18-lea Rousseau, Montesquieu, Kant, etc., contra căreia aŭ luptat și s-aŭ resculat toate școalele de după revoluție, atăcînd-o și doborînd-o. Individualizmul secoluluĭ al 18-lea nu numaĭ că e reabilitat în mod strălucit de autor, dar e și complectat prin formula de justiție precizată de Henry Michel. Această formulă teoretică susceptibilă de perfecționare și ameliorărĭ, pe care numaĭ viitorul le poate ști, consistă în: asigurarea pentru persoanele morale a adevărateĭ bucurărĭ de drepturile, prealabil recunoscute, reduse la două: *dreptul de a trăi și*

de a să înălța prin cultură. După această formulă a justiției, statul în mod negativ dă putința persoanelor de a dispune singure de sine; dar și în mod pozitiv statul trebue să ajute sforțările individuluĭ pentru a să libera și educa.

După această formulă ținta activităței individuluĭ și a statuluĭ e numaĭ individul. Intre aceste două noțiunĭ s'at și individ, cea întîiŭ e o ficțiune, e ceva trebuincios, dar care nu poate avea drepturĭ asupra individuluĭ, ci numaĭ *datoriĭ* pentru individ, care singur e o realitate.

De altfel Henry Michel nu preconizază un sistem de stat, pe care să dorească a-l videa pus în practică, cum spre exemplu avem sistemul socialismuluĭ științific, orĭ altul. Ceia ce îl interesează e să determine pentru societățile progresive, precum e a noastră, și tocmaĭ în momentul istoric în care ne aflăm, datoria statuluĭ concepută de rațiune.

Toate sistemele de stat analizate sînt criticate pentru motivul că tind să anihileze individualitatea fie-căruia. Nu maĭ puțin și socializmul științific își găsește pe lîngă alte neajunsurĭ, critica din acest punct de vedere. Individul e un simplu șurub în mecanizmul complicat al unuĭ stat.

Toate sistemele în care doctrina individualizmuluĭ nu-șĭ află locul aŭ încă un mare răŭ. Consideră progresul ca ceva inerent societăților, omenireĭ, ca ceva fatal, care va veni vrînd nevrînd. Henry Michel observă cît e de nedreaptă această credință înrădăcinată în spiritele multora de azĭ. O asemenea credință rîpește individuluĭ dorul de muncă, îĭ anihilează voința, căcĭ îșĭ vede personalitatea luĭ fără nicĭ un rost în societate. Din contra individualizmul vede condiția progresuluĭ în sforțările individuluĭ, în voința luĭ de a progresa. El dă o valoare morală și un rost social fie-căruĭ îndivid. Chiar dacă individul nu ar putea fi în stare să ajutoreze altfel progresul, el însă are în mînă individualitatea sa, asupra căreia poate influența. De alt-feliŭ condiția esențială a progresuluĭ e tocmaĭ aceasta. Nu legile aduc schimbările individuluĭ; o lege, ca și o formă oare-care de stat, numaĭ într-atît e ceva viŭ, cu viață întrucît e o trebuință simțită de sufletul tuturor membrilor societățeĭ.

Dorința de a reabilita filozofia individualistă a secoluluĭ al 18-lea aduce pe Michel Henry a vorbi despre teoria contractuluĭ social a luĭ Rousseau. Toțĭ cîțĭ aŭ rîdicat glasul, după revoluție, contra luĭ Rousseau aŭ căutat să zdrobească teoria contractuluĭ social. Azĭ nu e nimenea care să nu afirme contrarul, adecă că societățile nu aŭ la origina lor un contract. A reduce la atîta critica făcută teorieĭ contractuluĭ social, e a nu-ĭ vedea însemnătatea eĭ. Căcĭ dacă nu e adevărat că la origină societățile s-aŭ format prin contract, cine ne asigură că nu vom ajunge a o forma prin contract? Cine ne asigură că nu e cea maĭ bună formă de societate acea alcătuită printr-un contract? Oare numărul crescînd al diferitelor asociațiunĭ, înjghebate în vederea unor anumite scopurĭ, nu e o dovadă că vom ajunge acolo a constitui societatea prin contract?

Din cele ce preced să poate deduce că Henry Michel condeamnă absolutizmul, că primește suveranitatea poporuluĭ, libertatea politică; că statul să existe în vederea ținteĭ de a asigura individuluĭ dreptul de a trăi și de a să înălța prin cultură.

V. Hulubeĭ

O CRITICA ENGLEZA

a

HISTOIRE DES ROUMAINS

De la Dacie Trajane

de A. D. Xenopol

Cetim în *English Historical Rewiew*, pe Aprilie 1897 :

Avem, în sfîrşit, o istorie a Romînilor, pe care o putem pune alăturea cu „Istoria Bulgarilor“, de Iirecsk. Prin studiĭ preliminare, în special prin lucrarea de controversă „Les Roumains au Moyen-Age“, şi prin monografia asupra cucerireĭ Dacieĭ de Traian, profesorul Xenopol arătase că, în deosebire de predecesoriĭ săĭ, era capabil să trateze istoria naţiuneĭ sale într-un spirit ştiinţific. Rezultatul final al maĭ multor anĭ de muncă, se găseşte înaintea noastră în două volume marĭ, şi să poate spune, fără hezitare că este însemnat prin metoda critică în mînuirea materialuluĭ, şi prin apreciarea justă a condiţiilor care aŭ făcut istoria Romînilor ceia ce a fost — o tristă şi adese orĭ desgustătoare cronică. In afară de cîte-va defecte în aranjament, maĭ cu seamă în volumul întîiŭ, autorul transportă pe cetitor, de o potrivă, şi în discuţia mareĭ controversă, şi în naraţiunea sa. In acea mare controversă, profesorul Xénopol ţine de opinia romînească ; n-ar fi însă, drept a să zice, că dă dreptate Romănieĭ unde nu să cuvine. Merită felicitărĭ în privirea tactuluĭ săŭ da a evita orĭ-ce personalităţĭ ; numele de Roesler şi Hunfalvy de abia dacă apar în lucrarea sa.

In adevăr, îĭ dă mîna să fie rezervat, din cauză că situaţia îĭ e tare. Din probele ce există de diverse soiurĭ, pare imposibil a trage orĭ-ce altă concluzie, de cît că populaţia romînească, pe care o găsim în munţiĭ Transilvanieĭ, în secolul al 13-a şi 14-a, eraŭ coborîtorĭ din provincialiĭ Dacieĭ luĭ Traian; că principatele Valach şi Moldovean aŭ fost fundate în acea perioadă, prin coloniştiĭ din Transilvania, şi nu prin imigraţiĭ din provinciile de la sud de Dunăre.

In privinţa continuităţiĭ Romînieĭ din stînga Dunăreĭ, avem întîiŭ de considerat improbabilitatea primitivă a supoziţieĭ că atuncĭ cînd Aurelian a părăsit apărarea Dacieĭ Trans-Danubiene, prin strămutarea armatelor, întreaga populaţie, romînă şi romanizată, să-şĭ fi părăsit casele. Bogaţiĭ vor fi făcut aşa, fără îndoială, dar strămutarea în masă a poporuluĭ maĭ sărac, pare în cel maĭ înalt grad imposibilă. Aceasta nicĭ nu poate fi raţional indus, din notiţa ambiguă a luĭ Vopiscus, atît de des discutată: „*Quum vastatum Illyricum et Moesiam deperditam videret, provinciam Trans-Danubium Daciama Traiano constitutam, dereliquit etc.*“.

Aceasta nu poate fi interpretat, în mod cinstit, ca însemnînd maĭ mult de cît că, Aurelian s-a îngrijit să dea azil în Moesia la toţĭ provincialiĭ Dacĭ, carĭ aŭ voit să părăsească provincia lor, cînd el a retras armata. In acelaşĭ timp nu găsesc că prof. Xenopol a fost prudent în analiza acestuĭ pasaj. El cearcă să descrediteze autoritatea luĭ Vopiscus, descoperind o inconsistenţă în mărturia sa.

Aşezarea provincialilor în Moesia de către Aurelian, o priveşte ca o contrazicere a frazeĭ precedente *Moesiam deperditam*, pe care o interpretează ca însemnînd că Moesia era perdută pentru imperiŭ. Aceasta e o critică nereuşită. *Deperditam* nu poate fi dată ca însemnînd maĭ mult de cît că Moesia suferise maĭ răŭ, oraşele şi locuinţele sale fuseseră maĭ răŭ jăfuite, de cît restul Iliriculuĭ devastat. Şi în acest mod, a cetit Eutropiŭ pe Vopiscus. Cuvintele luĭ (IX. 15, *vastato omni Illyrico et Moesia*) probează, că nu i s-a părut luĭ că Vopiscus ar fi voit să înţeleagă o ocupaţie permanentă a Moesieĭ de cătră barbarĭ. Din contra, ar fi o critică maĭ justă că, istoricul Augustan, departe de a fi atît de prost ca să comită pe ne răsuflate inconsistenţa ce-ĭ atribue d-l Xenopol, întrebuinţează fraza *Moesiam deperditam* cu referinţă specială la colonizarea luĭ Aurelian. De fapt, acea frază furnizează

tocmaĭ motivul pentru care Aurelian alege Moesia ca locul în care să fie așezațĭ coloniștiĭ ce ar migra de peste Dunăre. Moesia, ruinată maĭ mult de cît orĭ ce altă regiune a Iliriculuĭ, cerea înainte de toate, o nouă colonie. Așĭ putea să adaug că, pe cînd Eutropiŭ îșĭ căpătase evident informația sa de la Vopiscus, nu mă simt convis că S. Rufus — pe care prefer să-l numesc Festus — ar fi întrebuințat acelaș isvor. D-l Xenopol admite că el a făcut-o. Cuvintele luĭ Festus sînt : „Dacĭ Gallieno imperatore amissa est etc.“ Nu este o indicare hotărîtoare a izvoruluĭ.

In vederea probabilităților anterioare, ne unim cu d-l Xenopol spre a susținea că e necritic de a încerca să să tăgăduiască puținele și sporadicele, dar cu totul clarele intimațiĭ în literatură, a existențeĭ continue a uneĭ populațiĭ romîne la nord de Dunăre, în tot cursul evuluĭ-mediŭ. Sînt, maĭ întiiŭ de toate, mărturiile vestituluĭ și nenorocituluĭ notar anonim al regeluĭ Bela, pe care implacabilul Roesler l-a stigmatizat. Insă Roesler a împins critica sa atît de departe, în cît a trecut în rîndul ne-criticuluĭ. Scribul fără nume, a făcut, de sigur, uz de niscaiva documente maĭ vechĭ, și el produce notițe geografice, care nu jignesc întru nimic scopul opereĭ sale, și, prin urmare nu merită de a fi discreditate. Astfeliŭ este notița luĭ asupra celor treĭ ducate din Dacia luĭ Traian, din care pe unul, *Gelu* îl descrie ca fiind fost locuit de Vlachĭ saŭ Slavĭ (*Blassi* et *Sclavi*). Mărturia e confirmată de un testimoniŭ din un izvor cu totul diferit, acela al cronicei ruseștĭ (așa numită a luĭ Nestoz), în care cetim că Ungariĭ avură de luptat în contra *Vlakilor* și Slavilor, în A. de la Chr. 898, și să căștige de la eĭ țara care ajunsă să fie numită Ungaria (Ugria). Altă confirmare este găsită în rîndul din Nibelungenlied (22), care celebrează pe *Ramunc uzer Vlachen lant*, asupra căruia prof. Xenopol observă :

„Le nom du duc valaque Ramunc est très caractéristique, car il reproduit le nom du peuple roumain, tel qu'il existait dans sa propre langue : *Roman*, avec le son profond guttural et nasal en même temps. Le poète allemand qui l'avait recueilli ne pouvait le rendre que par la finale *unc* ou *ung*, façon dont les Allemands de nous jours s'efforcent de reproduire la prononciation des sons nasaux du français“.

Și iarăși, maĭ este un document al reg. Koloman (1095—1114)

care cedează pămînturĭ la persoane cu nume romîneştĭ. Existenţa uneĭ populaţiĭ romîne în Moldova în sec. 12-a e dată ca probabilă de pasagiĭ din Cinnamus şi Nicetas Choniates.

Maĭ mult de cît atîta, argumentele principale ale adversaruluĭ, aŭ fost combătute cu succes. De exemplu, adoptarea rituluĭ bulgăresc de către Romînĭ, a fost luat ca o probă că eĭ trebue să să fi găsit în sfera influenţeĭ bulgăreştĭ, şi decĭ la Sud de Dunăre,, pînă prin veacul al 9-a şi 10-a. Insă acest argument, presupune că imperiul bulgar nu să întindea şi la nord de Dunăre, pe cînd este evidenţă clară că să întindea. Există notiţa geografuluĭ din Ravena, care include în regatul bulgar din sec. 8, un număr mare de oraşe dace (Porolissos, Apulum, Napoco, Aluti, etc.) Un secol maĭ tărziŭ, un geograf bavarez menţionează printre Statele de pe ţărmul nordic al Dunăreĭ, pe Bohemĭ, Moravĭ şi *Vulgarĭ, regio est immensa et populus multus, habens civitates V*, şi adaogă că toate aceste regiunĭ să mărginesc cu teritoriul franc (*terminat in finibus nostris*). Un pasaj în „analele de Fulda". în care Arnulf cere de la regele bulgar să nu vîndă sare la Moravĭ, a fost de asemenea reclamat ca o probă că Transilvania aparţinea Bulgarilor; căcĭ, în Bulgaria de la sudul Dunăreĭ, nu sînt mine de sare. Notiţele citate din scriitorĭ byzantinĭ, probează în adevăr o Bulgarie trans-dunăreană, dar nu definesc cît de departe, orĭ în ce direcţie peste fluviŭ, stăpînirea luĭ Crum şi a predecesorilor orĭ succeserilor săĭ să întindea.

Părerea romînească asupra istorieĭ Romînilor e cu totul justificată prin relaţia ce există între limba lor şi aceia a poporuluĭ înrudit, Romîniĭ medirionalĭ din Macedonia. Cu toate că ambele limbĭ par a avea mult în comun, în caracterul lor general, care le pune de-o parte de fiicele apusene a Latineştei, găsim, la o cercetare maĭ de aproape, diferenţe remarcabile, care zădărnicesc presupunerea cum că Romîniĭ de sud şi ceĭ de nord ar fi format vre-odată, în evul mediŭ, un singur popor, vorbind o singură limbă romînească. Pe cînd Romîniĭ din Dacia formează maĭ mult ca perfectul cu terminaţia *sem* (*avusem*), ceĭ din Macedonia recurg la acelaşĭ expedient ca şi Francejiĭ (*aveam avută*= j'avais eu). Dar diferenţele în vocabularul ordinar sînt cu desăvărşire hotăritoare: ramura daciană numesc luna *luna*, Macedoneniĭ *mesu*, Compară Dacul *două zecĭ* (*duodecim*) cu Mac. *gigintz*

(viginti); Dacul *vînt* (ventus) cu Mac. *aura;* Dac. *sărută* (*salutare*) cu Mac. *basere*; Dac. *frigurĭ* cu Mac. *hievra*, etc.

Ardealul este țara mamă a Valachieĭ şî a Moldoveĭ. Exista, în adevěr, o populaţiune romînă în aceste regiunĭ înainte de sec 13 și 14; dar aŭ fost oamenĭ de peste munţĭ carĭ aŭ fundat principatele Valachiei şî Moldoveĭ, destinate, după ce aŭ fost aruncate timp de secole de colo coló între Turc şi Slav, a deveni regatul modern al Romînieĭ. D-l Xenopol a probat cu succes autenticitatea hrisovurilor din Cîmpulung, care probează fundarea voivodatuluĭ Valachieĭ, cam pe la anul 1290, de Radu Nagru și alțĭ Romînĭ din Transilvania. Principatul Moldoveĭ fu fundat în acelaşĭ mod, 60 de anĭ maĭ tîrzîŭ (1349). Faptele marilor prințĭ romînĭ, de la Mircea-cel-Mare pînă la Mihaiŭ Bravul, sînt descrise în mod satisfăcător de prof. Xenopol, care discerne şi greşelile și meritele lor. Ştefan-cel-Mare al Moldoveĭ, care luptă contra Turcilor în timpul grozavilor 50 de anĭ care aŭ urmat după cuprinderea Constantinopoluluĭ, și cîştigă glorioasa victorie de la Racova, este singurul care a unit capacitatea politică cu eroizmul militar. Romînia a suferit de la păriuţiĭ săĭ. Războinicĭ bravĭ s-aŭ rădicat din timp în timp în ambele principate, şi aŭ căştigat victoriĭ pe cîmpul de luptă; dar eĭ eraŭ egoiştĭ şi scurţĭ la vedere; toţĭ întrebuințaŭ metoade oportunişte, călcînd fără scrupule pe căile şărlătănieĭ și ale falşităţiĭ, cari, în secolul 17, deveniră regule de viață în Romînia și conduseră pe josnicul laş Brăncoveanu de la Dunăre în camerele de torturĭ din Stambul. Dacă, cînd-va în cursul sec. 16, vre-un prinț cu creerul unuĭ om de Stat s-ar fi găsit la Romînĭ, eĭ ar fi putut fi scutiţĭ două saŭ treĭ sute de anĭ de rușine și de nenorocire. O ast-fel de extraordinară tenacitate de naţionalitate are acest popor — a rezistat Maghiarilor și a asimilat pe Slavĭ — în cît, sub un conducător înțelept, ar fi putut uşor fi unit atuncĭ, printre rivalităţile și duşmăniile Germanuluĭ, Polonuluĭ și Turculuĭ. Nu numaĭ că actualul principat ar fi putut fi anticipat, dar chiar Romînia mare visată de naţiune, care să coprindă țara mamă de dincolo de munţĭ ar fi putut fi un fapt îndeplinit. Şi în anul 1600 acest fapt a fost pentru moment. Transilvania și Moldova fură unite cu Valahia sub stăpînirea luĭ Mihaĭ Viteazul. Dar el era numaĭ un războinic, egoist și *rusé* neconduș de nicĭ un principiŭ moral, nicĭ instinct politic. El avea

soluţiunea chestiuneĭ romîne în palmă, şi n-a văzut-o. Politica luĭ dreaptă ar fi fost să să facă şeful naţiuneĭ romîne ca atare; să adune în jurul steaguluĭ săŭ pe ţăraniĭ romînĭ din Transilvania, cari aŭ arătat că eraŭ gata de a-l primi şi de a-l susţine; şi să lucreze ca un adevărat prinţ naţional. Dar Mihaĭ n-a avut astfeliŭ de inspiraţie; el respinse avansurile conaţionalilor săĭ romînĭ şi caută să îşĭ concilieze pe nobiliĭ maghiarĭ; şi, prins în mijlocul luptelor de uniĭ maĭ ticăloşĭ de cît dînsul, peri în mod ignobil. Romînilor le place să privească înapoĭ la scurta oră de unire îndeplinită de Mihaĭ al Valachieĭ; însă meritul ce să cuvine luĭ Mihaĭ pentru această ispravă e, de sigur maĭ mic de cît reproşul ce merită pentru a fi perdut unica ocazie.

A. D. Burry

DOCUMENTE

Lettre adressée à . . . . . . sur les affaires de la Moldavie [1]).

Mont-athos $^{2}/_{1}$ *Septembre 1819.*

Les alarmes ct les cris universels des malheurs de la Moldavie retentirent, Monsieur, au fond de ma solitude, et m'eveillèrent de ma léthargie. Dessillant mes yeux aux échos répétés des êtres souffrans, je les ai dirigés vers le ciel pour voir si le soleil luisait encore ; il était enveloppé dans des nuées, el sombre comme le coeur de l'homme au milieu de l'infortune ; je n'ai pu l'interroger sur nos vicissitudes ! Ici la nature est muette, et le silence de ce lieu s'allie aux disposition de l'âme souffrante : Fatigué du monde, et exposé aux cabales et à l'envie, j'ai quitté la société des hommes, et j'ai porté ma vertu au sein de cette demeure où le souffle pestilentiel des êtres corrompus ne pourra l'atteindre. L'humble aspect de ma retraite actuelle ne doit pas vous étonner Monsieur ; quand on ne croit pas au bonheur on est bien par tont ! vous trouverez ici le tableau des désastres de la Moldavie ; il cst esquissé d'après vérité, et vous pourrez la conserver comme un dépôt sacré de ses vicissitudes.

Les gouvernans et les législateurs qui savent former un corps politique, lier ses membres par un intérêt com-

---

1. Greşelele de limbă şi de ortografie aŭ fost lăsate cum s-aŭ găsit în originalul ce-l posedăm.

mun et immuable, rassembler dans leur pensée le bonheur des peuples qne la providence a confié à leurs soins paternels. et qui dedainant le faste, ne s'occupent qu'à faire fleurir l'agriculture, l'industrie, le commerce, et les arts, source féconde de la prospérité des états, ceux-là devraient être honorés comme des demi-dieux sur la terre, et leur monument transmis à la postérité la plus éloignée ; mais celui qui aveuglé par l'ambition, entraîné par la faiblesse, par l'avidité et l'avarice, se laisse tromper ou séduire par la flatterie de quelque ministre lâche et astucieux ; et celui dont les débiles mains ne peuvent serrer le pouvoir que le hasard lui a confié, obligé de la transférer à quelque favori qui en abuse, et qui trahissant l'aveugle confiance de son maître, subverti l'ordre et l'équité, aggrave le peuple. opprime toutes les classes de la société, et s'enrichit par d'extorsions sur les ruines d'autrui, celui-là ne peut prétendre, ni à la reconnaissance du peuple, ni à la vénération, mais son nom livré à l'horreur qu'il inspire, parcoure de bouche en bouche tous les hémisphères, et parvient au tribuna suprême, où les gemissemens et les larmes des malheu reux se font entendre, et où son front décoloré rougi de ses fautes et reçoit le châtiment dû à la lacheté e à l'oppression: l'honte et l'opprobre!

Cel était en dernier lieu le règne du prince Kalimaki et de son postelnic Constantin Negri, qui, après d'avoir affligé les paisibles contrées de la Moldavie de toutes les amertumes, et déponillé honteusement l'état et le peuple, jouissent en ce moment dans la métropole de Constantinople des immenses richesses ravies à la Moldavie, qui en conserve le sanglant et douloureux souvenir.

A peine les armées de S. M. L'empereur de toutes les Russies commençaient à évacuer le territoire de cette province, qu'elles avaient occupé par le fait de la guerre, et qui a constamment joui des égards et de la Magnanimité du cenquérant ; et à peine l'avénement du prince Kalimaki au règne de la Moldavie a été notoire, que l'heure du deuil se fit entendre, et les fléaux vinrent s'établir au centre de ce sol abondant et fertile, pour le ravager sensiblement, et désoler les tranquilles foyers de ses habitans. La Russie avait, dans ses vues bien-

faisantes, stipulé des conventions favorables à la Moldavie, mais le prince Kalimaki et son postelnic Negri ont su pallier leurs prévarications, et marcher par des voies indirectes vers le but de leur coupable politique.

L'ouverture du règne septénaire du ci-devant Hospodar de la Moldavie s'était manifestée, pour ainsi dire, par uu second triumvirat de Rome: Trois femmes s'associèrent d'abord pour s'emparer des rênes flottantes du gouvernement, et pour dispenser les faveurs, les charges, les emploîs, et les bénéfices. L'investiture leur a été donnée par le chef de l'état, elles présidaient à ses séances privées, et leur voix accréditée comme celle de l'oracle de Délphe fut en vénération; et tandis que ce prince débonnaire allait tous les jours à l'église de son palais pour se recueillir dans des pieuses méditations et dans des ferventes prières du'il adressait à dieu; tandis qu'il passait son tems avec son confesseur et en société de vénérables eclésiastiques, ces sybilles préconisaient son heureux règne, exhaltaient sa piété, dirigeaient à leur gré les affaires de la couronne, et se prévalant de sa faiblesse, lui demandaient encore des nouvelles grâces, ou des récompenses, pour quelques-uns de leur favoris: Cependant cette ligue de femmes contre la société et les intérêts de l'état n'a pu se soutenir longtems, et nos héroïnes divisées par l'ambition, l'envie, la préséance et les interêts particuliers qui les entraînaient, finirent bientôt par abdiquer sourdement a leur pouvoir.

Cést à cette époque que le postelnic Negri déployant sa bannière, et méditant la ruine de la Moldavie, s'occupait d'un plan économique propre à l'énrichir. Pour avoir la sanction de son maître au travail qu'il se proposait à faire, il flatta ses opinions, et en lui mettant sous les yeux un aperçu rapide de ressources et de richesses renfermées dans ce pays, exigea un pouvoir étendu et illimité pour les extorquer. Le prince n'envisageant dans ce tableau onéreux que ses intérêts particuliers et ceux de son adhérent, aveuglé par la convoitise et dominé par sa faiblesse, ne pouvait qu'accéder à l'honteuse proposition de son postelnic, seconder ses exécrables vues de monopole, et ouvrir les portes à la fraude et à l'injustice sous l'égide de son propre gouvernement.

Le ministre pervers, après d'avoir séduit son maître par sa basse adulation et l'appât des richesses, l'entraîna dans une mer de vicissitudes ; l'état chancellant sans appui et sans équilibre, flottant dans le désordre et le délabrement, était sur le point de s'écrouler sous ses ruines ; le gouvernement n'était plus qu'un simulacre d'autorïté qui laissait introduire de toutes parts les abus les plus dangereux ; les procès en suspend n'avaient plus de cours devant la justice qui était paralisée ; le commerce languissant ne pouvait plus entretenir ses rélations faute du numéraire dans un pays obéré; et la peste et la sédition s'alliant pour surcroit des malheurs à ces désolantes mages, accrurent les désastres, et portèrent le dernier coup d'infortune à cette ancienne Dacie.

En vertu de la loi de l'ostracisme inventée antrefois dans la capitale d'Athène, les citoyens trop puissans étaient exhilés de cette ville jadis si opulente. Aussi, le postelnic Negri aurait desiré, pour son but, à faire revivre cette loi en Moldavie, mais contrecarré dans, ses piojets captieux, il ne pût y parvenir, et se borna à faire éloigner, autant que possible, les premiers notables des charges primitives de l'état, pour leur substituer des âmes abjectes et pusillanimes, propres à seconder ses vues et à coopérer au plan gigantesque de monopole et de spoliation : Et comme la vérité ne devrait jamais succomber sous le mensonge, sous l'esprit de la haine, ou celui de la veugeance; et puisque les défenseurs de cette vertu sont en droit de la soutenir ouvertement, je viens aussi de mon côté la redresser d'une fraction qui ternit son éclat (sic). L'auteur de la pièce relative au règne du prince Kalimaki, rédigée à Czernevitz, et inserrée dans la feuille du vrai Libéral à la date du 2 août courante année, aurait pu se dispenser d'énoncer dans l'énumeration des malheurs de la Moldavie quelques personnes estimables, qui n'ont ni contribué à ces malheurs, ni participé aux extorsions de l'interregne mais qui au contraire vouées à leur pays, ont toujours employé leur crédit et leur influence pour dissiper les orages, et repousser les actes arbitraires du ci-devant postelnic, ou ministre d'état. Je parle ici de MM. les vestiars Rosnovano et Santolaki Stourza, et de l'ancien maître de po-

lice Alexandre Maurocordato: ce dernier voulant faire quelque observation juste et convenable aux abus du Ministre privilégié, fut déposé injustement de son emploi du tems de la révolte, qui à coup sûr a été fomentée par les vexations sans nombre du postelnic Negri, et dont il a su pallier la fate, en la faisant rejaillir sur d'autres, pour se sauver du naufrage: Cependant si, le jour qui a précedé l'explosion de cette révolte, le prince avait suivi les conseils de Mr. Maurocordato, il aurait prévenu les suites facheuses qui en sont résultées, et maîtrisé le peuple, dont le coeur n'était qu'aliéné par la misère. A peine ce maître de police avait été instruit de la trame du tumulte dont il s'agit, qu'il alla chez le prince pour lui en faire part, et lui indiquer les moyens d'éloigner l'orage, qui s'agitait sourdement dans quelques recoins de la Capitale; il l'encouragea ainsi de sortir tout de suite à la tête de sa garde pour se faire voir au peuple, d'adoucir les mesures sanitaires, et de faire donner des vivres à une partie des pauvres habitans, dont les communications étaient momentanement coupées avec le reste de la ville, pour cause de contagion. Le prince pénétre du zèle et de la fidélite de cet employé voulait seconder ses avis; *mais le postelnic Negri qui préparait la chûte de Mr. Maurocordato, pour vendre sa place de maître de police à l'exhibiteur dè mille ducats, dont je parlerai ci-après,* le détourna d'un si beau projet, et laissa mûrir et éclore la plus memorable sédition de ce pays! Mais que fut-elle cette révolte de la Moldavie? Un ralliement de malheureux qui, sans vouloir s'abreuver du sang de leurs semblables, ne venaient que demander du pain pour satisfaire les plus urgens besoins, et que le postelnic Negri fit repousser par les armes! Le prince Kalimaki n'était ni sanguinaire ni tyran pour ne point écouter avec émotion un peuple éploré, qui venait lui demander le soulagement de ses maux; mais pouvait-il épancher son coeur en présence d'un homme endurci par l'avidité, et qui ne connaissait d'autre dieu que ses intérêts particnliers?.. élas! Si le prince Kalimaki n'avait pas eu le malheur d'être entouré d'un ministre semblable, il aurait déployé, peut-être, des grandes vertus pendant son règne, et gravé son nom dans le coeur de

tous les Moldaves ! Or, que peut-on dire de ce prince, sinon que sa faiblesse envers Mr. Negri était l'aimant, qui lui attirait ses propres malheurs et ceux de ses gouvernés ! Et qui est le plus coupable ? est-ce le ministre corrupteur, ou le prince qu'il trompait sur la bonne fois, et qu'il séduisit par sa ruse, et par l'ascendant pris sur son coeur par les liens de parenté ? D'après moi, c'est le ministre sur qui devraient retomber les maux et les calamités de la Moldavie !

Je reviens aux trois personnes ci-dessus, que la pièce de Czernevitz attaque faussement, et je dirai qu'elles ne sont que trop recommandables par la regularité de leurs moeurs, et par le désintéressement qui les attache au bien-être de leur patrie, et ça serait un blasphème, que de les appeler traitres à leur pays, comme cette virulente pièce les a injustement désigne : Et pourquoi le rédacteur de cèt écrit ne s'est-il pas rappelé que Mr. Santolaki Stourza, au lien de retirer des avantages de la quarantaine établie par mesure sanitaire, avait au contraire contribué spontanément, et de ses propres fonds, aux frais que cet établissement occasionnait ? Et pourquoi n'a-t-il pas cité le tems de la disette en Moldavie, lorsque Mr. Santolaki Stourza, le premier, et peut-être le seul parmi les Boyards, a versé dans la caisse du comité des subsistances, une somme considërable pour l'achat de blé-froment, qu'il avait fait distribuer à crédit aux pauvres paysans, dont les vivres et les ressources étaient tout-à-fait épuisés ? Ces traits, et tant d'autres que je pourrais encore citer, ne caractérisent-ils pas assez son zèle patriotique, et la philantropie de l'ami des malheureux ? Et quoi, la trahison peut-elle vivre dans un coeur aussî noble que désintéressé ? Loin de nous ces traits noirs que la calomnie enfanta contre un homme estimable, et dont l'odieux pinceau voulait effacer les titres, qu'il a acquis à l'amour et à la reconnaissance du peuple.

L'élan de la voracité du postelnic Regri ne trouvant plus des bornes pour s'arrêter, engloutissait la substance des hommes d'une manière indigne et révoltante. Un certain Constantin Adam, ci-devant suziar, solicitait auprès de lui un kaftan de Denie, ou second rang de no-

blesse, qu'il ne pouvait obtenir faute de numéraire ; et comma le Ministre adroit avait été intruit que ce nouveau prosélyte possedait un bien-fonds de la valeur de cinquante mille plastres, il avisa aux moyens de le lui extorquer, et se servit à cet effet d'un de ses adhérens pour lui en faire la demande, en compensation du titre de noblesse qu'il voulait avoir : Le sluziar Adam séduit par la ruse de cet envoyé, et aveuglé par une folle ambition, consentit à la demande du postelnic Negri et lui remit, en échange du kaftan, le seul bien qui lui restait à l'entretien de sa famille et de six enfans. Ce dernier devenu propriétaire d'une possession usurpée, n'a pas pensé que par une semblable déprédation, il réduirait à la dernière détresse une malheureuse famille, et que le chef de cette famille n'ayant plus ni gîte, ni asyle, pour se mettre à l'abri des injures du tems, tomberait tôt on tard dans le désespoir, qui seul pouvait devenir son partage ! On ne peut pas disconvenir que, par des pareils tours de passe-passe, ce postelnic avoit accumulé un revenu de cent cinquante mille piastres par an ; revenu qui a été augmenté progressivement par les malheureux habitans du district de Dorohoï et Suzava, obligés de travailler gratuitement pendant deux ans aux matériaux nécessaires à la construction des auberges et au nivellement des étangs.

Pour une somme de mille ducats d'Hollande que le postelnic Negri reçut de M-r Aleko Callimaque, il saisit donc l'occasion de la révolte pour enlever à M-r Maurocordato sa charge de maître de police, et la remettre à la personne qui en fit l'acquisition avec mille ducats, titre sacré aux yeux d'un ministre, qui, à l'exemple des marchands des bords du Senegal, employait la fraude pour troquer de sang froid le bonheur de ses semblables ! M-r Aleko Callimaque, fixé fixé toujours à un étroit horizon, n'a jamais été que dans des places secondaires, où il a même eprouvé des mauvais essais ; cependant cette fois-ci il était parvenu avec une somme de mille ducats d'enchainer sa fortune, au chiar de ce postelnic, mais qui aveugle en ses dons, pourrait s'envoler en dessillant les yeux, et le réplonger dans son premier état.

M-r Maurocordato qui ne voulut rien débourser pour

son emploi, cédé à la prééminence de ceux qui les achetaient au détriment du vrai mérite, a beaucoup mieux fait de faire baisser le prix du pain, et pour réduire aussi celui de la viande il prit la manutention pour son compte ; et quoi qu'il essuya des pertes dans sa régie, il a néanmoins fait faire, au soulagement de l'humanité, une sensible réduction du prix de la viande dont il est l'entrepreneur. Si ce titre, joint à ceux que j'ai dejà consigné ici, peuvent éveiller l'amour dŭ peuple et l'éstime des hommes bien-pensans, il me semble que la haine enfantée contre lui parl'observateur d'autriche (sic) n'est que mal fondée ! Dáilleurs la famille Maurocordato, qui a régné avec autant d'éclat que de prospérité en Moldaire et Valachie, et dont le souvenir est en vénération dans ces contrées, n'a pas besoin de mon apologie pour repousser la calomnie de la tombe sacrée qui recouvre ses ossemen. Les fastes et les vertus de cette familla ne sont que trop révérés, pour qu'on puisse les effacer, et je me bornerai à dire, que l'ancien maître de police Alexandre Maurocordato a toujours suir les traces de ses aïeux !.

Quand un gouvenement dénué de perincipes et de lumières contrarie par une prnicieuse influence une nature magnifiquement prodique et dispensant sur les pays des biens sans nombre, que peut-il ajouter de plus au malheur du peuple ? Cependant le postelnic Negri non content d'avoir arraché à l'agriculture des bras utĭles á la fertilité du sol, en octroyant ses kaftans, ou lettres de noblesse, à quiconque voulait les acheter en bienfouds ou en numéraire, il transplanta de la zone torride la peste en moldavie, qui par se bienveillante solicitude et pour ses intérêts particuliers, était devenue une production indigène ! Le pays obéré par des contributions arbitraires assies par le ci-devant gouvernement, et énervé par le luxe, que le nombre prodigieux de nobles crées sous le règne du prince Kalimaki a introduit, pour se mettre au niveau des grands, marchait à pas de géant vers son dépérissement total ; les innombrables richesses emportées par le ci-devant Hospodar et son postelnic l'ont transformé en un squelette hideux ; et pour comble de vicissitudes le malheureux peuple est resté en proie à la

misère la plus outrageante !... Que le lecteur impartial nous dise ce qu'il pense de l'effet terrible de ces fléaux combinés, qui pèsent tous sur cette malheureuse province, et qui prolongeront les désastres et la misère longtems après l'époque, où un administrateur habile preudra le soin de réprimer les abus et les maux qu'ils entrainent! Ce temple qu'on nommait Hecatompedon, qui nous rappele une sensibilité des anciens grecs, et plus touchante encore en ce qu'elle s'étendait non seulement sur les hommes mais sur tous les êtres animés, n'est-il pas un monument précieux de douceur et d'humanité ? Ce tombeau où reposaient les cendres de Thesée, et où les peuples maltraités trouvaient un refuge contre la tyrannie, n'inspire-t-il pas des sentimens de clémence et de magnanimite ? Où sont enfin ces glorieux monumens de vertu et de grandeur que les malheureux moldoaves n'ont pu atteindre pour soulager leurs maux ? Dans l'egoisme et l'avidité qui les avaient engloutis !...

Enfin le ciel attendri aux clameurs du peuple moldave commence a éloigner ses maux ; l'heure du deuil convertie en celle de la joie ne répète plus ces sons lugubres, qui épouvantant les malheureux faisaient tressaillir les âmes stoïques, et l'horizon calmé de tant d'orages annonce déjà un heureux avenir. Le Hospodar Mihail Suzzo nommé d'après l'usage au règne de la Moldavie aura déjà quitté Constantinople pour se rendro en hâte dans sa principauté, où le peuple l'invoque comme son régénerateur ; il tâchera à coup sûr de combler les desirs de la nation, mais comment débrouillera-t-il le chaos de son prédécsseur ? Ne trouvant qu'un démembrement dans tous les ressorts de l'administration, ça serait en les resserrant un grand essai de génie, qui pourrait l'associer, pour ainsi dire à la gloire de la création da monde! Cependant ce prince, doué d'un grand caractére d'âme et de sentimens d'humanité, ne pourra par ses vertus et par sa paternelle solicitude que rendre heureux les peuples moldaves, et éterniser sa mémoiredans leurs coeurs ! or donc il faut tout espérer de sa justice inéffable et de sa prévoyance, et en réprimant les abus, en protegeant la sûreté individuelle, en étouffant dans son germe le fléau de cette peste introduit sous l'interregne, et

en persévérant dans ses vues libérales et politiques, il fera bénir son nom, et la postérité honorera son souvenir.

Vous ayant tracé, monsieur, le tableau véridique de la situation actualle de la Moldavie, et du bonheur dont elle ne pourra que jouir désormais, je vous prie d'agréer mes respecteux hommages.

NOTIŢI

Reproducem cu plăcere întroducerea la anuarul al XXV-lea al Institutuluĭ liceal de domnişoare din Iaşĭ derijat de doauna **Emilia Humpel**. *E o frumoasă pagină de filozofie socială şi o minunată apărare a ideeĭ emancipăreĭ femeeĭ.*

O PĂTRIME DE SECOL

Orĭ-ce lucrare omenească continuată timp de 25 anĭ a evoluat în acest interval cu întregul eĭ mediŭ în mod apreciabil. Aşa şi şcoala, al căreĭ anuar să publică aci. Fundată la 1872 şi organizată atuncĭ după modelul şcoalelor de fete din streinătatea cultă, ia a fost înfluenţată de curentul timpuluĭ, care cerea pentru femeĭ o instrucţiune maĭ solidă, şi amplificînd treptat programul săŭ de învăţămînt, s-a transformat în fine în liceŭ, aplicînd de atuncĭ încoace, în instrucţiunea predată, exact programa oficială.

Părerile asupra întindereĭ, ce trebue dată instrucţiuneĭ femeilor, sînt totuşĭ şi astăzĭ împărţite. Cît pentru mine, eŭ cred că înapoĭ nu să va maĭ merge, că aspiraţiunile femeilor la întreaga cultură, ce a devenit comoara omenireĭ, să vor accentua din ce în ce maĭ mult, că egalitatea sexurilor în această privinţă va deven un fapt. Numaĭ în această privinţă? Cred că nu numaĭ în aceasta; cred — şi iată a doua convingere, ce ţin a exprima — că deplina îndreptăţire a femeilor, aşa-numita emancipare, e numaĭ o chestiune de timp. Acum prejudiciile despre inferioritatea lor intelectuală dispar, nimicite prin evidenţa faptelor: atîtea femeĭ studiază cu succes şi sînt pe acest teren rivale serioase ale bărbaţilor,

încît nu maĭ încape a vorbi de neputinţa lor de a-şĭ însuşi o cultură orĭ cît de înaltă. Li să maĭ refeză deocamdată genialitatea, de-oare-ce un geniŭ femenin n-a produs încă omenirea, de-şi licărirĭ de genialitate s-aŭ arătat deja la femeĭ. Dar putem noĭ şti, ce să va arăta după o acţiune de maĭ multe orĭ seculară a cultureĭ, tot-de-odată a conştiinţeĭ libertăţiĭ şi drepturilor căştigate, asupra inteligenţeĭ femenine? În orĭ-ce caz genialitatea n-are nimic a face cu chestiunea, de care ne ocupăm. Pentru funcţiunile, ce îndeplinesc bărbaţiĭ în stat — şi de acestea este vorba, cînd este vorba de drepturile femeilor — nu e de trebuinţă genialitatea. Şi cît timp nu să poate zice, că orĭ-ce bărbat e maĭ inteligent decît orĭ-ce femee, atît timp este o nedreptate, a face toate ramurile de activitate intelectuală accesibile orĭ-căruĭ bărbat şi neaccesibile orĭ-căreĭ femeĭ.

Să nu uĭtăm, că toate privilegiile, ce aŭ existat în trecut şi astăzĭ sînt abolite, aŭ existat pe baza presupuseĭ superiorităţĭ şi inferiorităţĭ congenitale. Fără a cerceta timpurile maĭ depărtate ale istorieĭ, n-avem a ne gîndi decît la feudalitate. Nobiliĭ credeaŭ, că oameniĭ de rînd eraŭ incapabilĭ de a împlini funcţiunile maĭ înalte în stat; eĭ să credeaŭ din naştere superiorĭ celorlalţĭ. Şi la un moment dat aŭ şi putut fi din naştere superiorĭ în urma ereditătăţiĭ unor facultăţĭ dezvoltate şi exercitate timp de secole. Dar de aci nu urma, că în aceleaşĭ condiţiunĭ de trai n-ar fi ajuns şi alţiĭ la aceleaşĭ calităţĭ eminente. Cîte lupte, lupte seculare n-aŭ fost de trebuinţă, pentru că aşa numitul *tiers-état* să căştige drepturile, ce le posedă astăzĭ. Nu e îndoială, că aceiaşĭ soluţiune va avea şi lupta întreprinsă de femeĭ pentru drepturile, ce astăzĭ li să refuză,

Cînd să tractează această temă, preocuparea generală este: Ce va deveni familia? Dacă te gândeştĭ bine îţĭ vine a suride de această naivă temere. Putem noĭ prevedea ce forme va lua societatea omenească, şi putem noĭ încerca a stabili norme pentru un viitor depărtat? Un lucru este sigur: *înapoĭ nu vom merge*. Noĭ, care am avut familia şi i-am cunoscut valoarea şi i-am simţit dulceaţa şi fina şi pătrunzătoarea eĭ influenţă asupra individuluĭ, am putea noĭ să cădem în barbaria primitivă; să suprimăm brutal această formă de cultură şi să ne aruncăm înapoĭ spre încercărĭ rudimentare? Cu neputinţă! Nimic nu să perde din ceia ce a

existat; conţinutul vieţeĭ să transformă, dar persistă şi să propagă în infinitatea, ce ne stă înainte, un substrat pentru formaţiunile, ce aŭ să apară. Productul viitoruluĭ va fi poate o familie altfeliŭ organizată decît cea de astăzĭ, relaţiunile între membriĭ săĭ vor fi poate altele, dar inferioare celor de astăzĭ de sigur nu vor fi.

Tind femeile spre aşa-numita emancipare, fiind că misiunea lor în familie le pare inferioară diverselor misiunĭ, ce împlinesc bărbaţiĭ în stat şi societate? Nu. Cred poate că viaţa lor va fi atuncĭ maĭ uşoară? Nicĭ aceasta. Femeile ştiŭ, că viaţa lor va deveni atuncĭ probabil maĭ grea; dar vor să ia asupră-şĭ greutatea vieţeĭ, vor să muncească pentru a-şĭ agonisi traiul. Ele tind la neatîrnarea lor economică pentru demnitatea vieţeĭ lor, pentru a-şĭ putea croi soarta în deplină libertate, ca şi bărbaţiĭ. Ele ştiŭ, că şi viaţa de familie să va rîdica atuncĭ, fiind-că din partea lor căsătoriile nu să vor maĭ contracta din silă materială, pentru asigurarea existenţeĭ, ci numaĭ din îndemn sufletesc. Femeile aŭ maĭ toate, astăzĭ ca şi în trecut, o înaltă idee de rolul lor în familie; iar cît pentru mine, eŭ pun această misiune pe deasupra tuturor celor-lalte şi cred, că de la buna eĭ îndeplinire atîrnă buna îndeplinire a tuturor celoralte. A ocroti, a ajuta sfînta copilărie, a dirige pe adolescent, a lua parte la preocupările omuluĭ matur, ce a întrat în lupta vieţeĭ, a căuta cu el adevărul, a ajunge prin cercetare comună, prin influenţare reciprocă, la aceleaşĭ convingerĭ la convingerĭ bine stabilite, care pe urmă devin motive de acţiune şi sînt maĭ cu seamă de *el* traduse în fapte, în fapte care să revarsă asupra generalităţiĭ, aducîndu-ĭ cu atît maĭ mult bine, cu cît aŭ fost maĭ bine dezvoltate în focarul vieţeĭ intime — poate fi o misiune omenească, care să-ţĭ subjuge maĭ puternic toate facultăţile sufleteştĭ, căreia să te devotezĭ maĭ cu desăvărşire? Şi tot ce să ţine de familie şi casă, tot e lucrul înalt şi lucru sfînt. Temerile, că femeea instruită va despreţui grijile căsniciei, eŭ nu le împărtăşesc; asemenea temerĭ aŭ putut fi la locul lor faţă de semicultură, de spoială de cultură. Cu cît femeia va fi maĭ temeinic instruită, cu cît judecata eĭ va fi maĭ dezvoltată, cu atît maĭ pătrunsă va fi de adevărul că de partea materială a existenţeĭ nu ne putem dezbraca, că prin urmare trebue să o îngrijim, pentru a o înnobili. O femee cu adevărat cultă va avea simţul estetic dezvoltat, şi deja pentru satesfacerea acestuĭ simţ va îngriji de casa eĭ, o

va fa face atrăgătoare şi frumoasă. Cu cît va fi maĭ cultă, cu atît maĭ puţin să va mulţumi cu tipicurile convenţionale ale trecutuluĭ pentru apreciarea lucrurilor şi clasarea lor printre cele înalte saŭ cele jos puse, printre cele alese saŭ cele de rînd. *Va şti că nu există înălţare şi degradare de cît etică.* Va fi pătrunsă de adevărul, că orĭ-ce aptitudine are valoarea sa absolută, că a fi o bună cusutoreasă e tot atît de demn ca şi a fi o bună profesoară. De la acest mod de a privi viaţa — şi în zilele noastre el devine o profesiune de credinţă — este mult de aşteptat ; este îndată de aşteptat o mare îmblînzire a traiuluĭ şi în a doua linie un puternic ajutor pentru rezolvirea complicatelor probleme sociale. Simţul pentru onoare, cum zic Germaniĭ — amorul propriŭ, cum zic Franceziĭ maĭ puţin caracteristic — e un puternic simţ în om. Să dispară prejudiciile de superioritatea cutăreĭ activităţĭ asupra celeĭlalte, şi să va vedea pe de o parte, cum fie-care să va îndrepta natural spre munca, care corespunde maĭ bine aptitudinilor sale, iar pe de altă parte, cum fie-care va fi maĭ împăcat cu soarta sa, orĭ-care ar fi aceasta. Să iea femeile asupra lor, a propaga această credinţă, manifestînd-o maĭ întîiŭ ele însile prin toate actele vieţeĭ lor, şi mult bine vor face omenireĭ. Va dispărea insolenta sumeţie legată de cutare saŭ cutare calitate, necum de cutare saŭ cutare poziţiune socială, nu va maĭ privi nimenea de sus în jos pe cel maĭ puţin înzestrat, saŭ maĭ bine zis : *altfeliŭ* înzestrat de la natură, pe cel ce lucrează maĭ mult cu mîna decît cu capul. Cu cît o muncă este maĭ grea şi maĭ puţin atrăgătoare, cu atît maĭ mult merit este de a o face, şi cu atît maĭ mult trebue preţuit cel ce o face. —

Orĭ cîţĭ protivnicĭ ar avea încă ideia neatărnăreĭ femeeĭ, ia să va realiza cu necesitate în viitor. Curente contradictoriĭ aŭ fost totdeauna în spiritele oamenilor. O parte din eĭ covîrşesc cu gîndirea tot ce este dat, întrevăd pentru toate modificărĭ de tot felul şi caută a le realiza ; altă parte tinde a păstra ceia ce este şi să opune noilor curente : iar între aceste două extreme sînt reprezentate o mulţime de nuaţe transitoriĭ. Şi este bine să fie aşa. Pe de o parte ceea ce nu-şĭ găseşte loc în viaţă, ce e reîmpins în focarul inimeĭ, arde acolo maĭ intensiv şi va izbucni odată maĭ cu putere ; pe de altă parte, nelăsîndu-să cîmpul liber pentru orĭ-ce creaţiune, să vor evita formaţiunile efemere, fără vitalitate, şi ceia ce să va

dezvolta, va fi alcătuit din elemente tra'nice, care aŭ putut eşi învingătoare din luptă.

Aşa dar neatîrnarea femeeĭ va veni. Şi dacă va veni cu încetul, va fi cu atît maĭ bine. Căcĭ este bine, ca în pregătirea viitoruluĭ să nu perdem de sub picioare baza prezentuluĭ, este bine, ca ceia ce va fi, să să dezvoalte treptat din ceia ce este. Aceasta este deosebirea între o încercare utopică şi o lucrare de reformă salutară.

Pe lîngă aceste să avem în minte următorul adevăr: In orĭce concepţiune omenească, nu momentul înfăptuireĭ e cel maĭ solemn, ci momentul ce precede imediat înfăptuirea, adecă momentul, cînd ceia ce va apărea, e deplin dezvoltat în fiinţa sa intimă. Nu viaţa sensibilă e lucrul cel mare, ci tainica acţiune a forţelor, care întreţin viaţa sensibilă. Nu vorba, ci gîndirea; nu fapta, ci motivele; nu actiunea intreprinsă în vederea unuĭ scop, ci convingerile, ce o susţin şi care aŭ determinat scopul — aceste sînt partea înaltă a fiinţeĭ umane. Şi de-oare-ce la această viaţă inteligibilă, ce stă în dosul vieţeĭ sensibile, femeile iaŭ o parte nelimitată, nu iaŭ ele parte la ceia ce existenţa are maĭ înalt şi maĭ preţios? Şi eŭ pretind, că de la cea dintîiŭ licărire a civilizaţieĭ, adecă din primul moment, cînd alte puterĭ decît forţa brutală aŭ început să aibă autoritate asupra oamenilor, din acel moment a şi început influenţa femeilor asupra rezolvireĭ marilor chestiunĭ, ce aŭ agitat omenirea. Iar astăzĭ, prin faptul, că deconsiderarea, de care o loveaŭ timpurile barbare, e ca şi dispărută, precum dispare din ce în ce maĭ mult îngîmfarea bărbătească faţă cu ele, ele sînt ca şi dezrobite; partea inteligibilă a dezrobireĭ lor fiind aproape terminată, dezrobirea de fapt apare ca un c·· secundar, care va veni neapărat şi poate fi aşteptat cu răbdare.

Răbdare! In chestiunĭ de asemenea generalitate — aci maĭ mult de cît orĭ unde — răbdare înseamnează resignaţiune, abnegaţiune. Căcĭ nu cel ce astăzĭ simte adînc neajunsurile existente şi intrevede un viitor maĭ fericit, pentru a căruĭ realizare a lucrat cu devotament, nu el să va bucura de binele realizat, nu pentru el vor veni acele timpurĭ frumoase. Cînd ele să vor fi desprins din haosul infinituluĭ şi vor străluci deasupra urmaşilor săĭ, partea luĭ va fi numaĭ acel adînc somn reparator, care vindecă de toate durerile vieţeĭ şi este poate totuşĭ cel maĭ mare bine, ce poate fi dăruit omu-

luĭ. Căcĭ cît e el în viaţă, întrevede deapururea un bine maĭ mare decît cel ce îl are, şi deapururea are trebuinţă de resignaţiune, pentru a să mărgini la ceîa ce-i este dat. Dacă am avea mereŭ în minte acest adevăr, am fi poate maĭ îngăduitorĭ faţă cu realitatea, ne-am mulţumi maĭ uşor cu soarta noastră pe pămînt, orĭ-care ar fi aceasta. Căcĭ n-are fie-care din noĭ pentru acea parte a sufletuluĭ săŭ, care nu e satisfăcută prin scopurile practice ale munceĭ de toate zilele, ci covîrşeşte tot ce este dat, n-are el cîmpul vast al observaţiuneĭ, sfera nemărginită a gîndireĭ, nu poate el pătrunde cu mintea şi cuprinde cu inima luĭ tot ce există; şi astfeliŭ, tot ce există, toată viaţa această bogată nu e maĭ cu desăvărşire a luĭ, decît dacă ar smulge cu chin şi svîrcolirĭ pe ici pe colo cîte un petec din această realitate ademenitoare, ce mereŭ fuge dinaintea ochilor noştri ?.....

Prin o lentă evoluţiune dar, femeile vor ajunge la o înavuţire a fiinţeĭ şi vieţeĭ lor. Dar nu prin lige şi perorărĭ, nicĭ prin respingătoare apucăturĭ îndrăzneţe, prin urîte tipicurĭ de emancipare să vor apropia ele de acele somităţĭ aurite ale destinuluĭ, ci numaĭ prin muncă intelectuală cinstită, prin o severă disciplină a voinţeĭ, o perfectă curăţenie de cuget. Şi orĭ-ce studentă, care a lucrat cu statornicie şi a atins scopul cultureĭ urmărit, păstrînd acea demnitate de caracter, fără de care toate succesele intelectuale îşĭ perd valoarea, fie-care din acele studente a făcut maĭ mult pentru cauza sexuluĭ eĭ decît toate agitatoarele şi reclamantele din lume.

IAŞI. — TIPOGRAFIA H. GOLDNER STRADA PRIMARIEĬ No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul VIII. Noemv. și Decemv. 1897. No. 11 și 12.

VIRGINIA MICLE-GRUBER

SALUTARE

Maiestăței Sale Regina

Un popor întreg să-nchină
Și în calea ta, Regină,
Presură frumoase florĭ;
Iar Tu, blîndă fără samăn,
Le culegĭ cu veselie
Și simțeștĭ că-n orĭ-ce floare
E un semn de bucurie.

Eŭ în lume tăinuită
Și de tine nezărită,
Imĭ plec fruntea mea încet
Și n aşĭ ști ca să-mĭ daŭ samă
Dacă fruntea mi să-nclină
Inaintea ta, Regină . . .
Saŭ la sufletul poet.

ÎNAUGURAREA
Nouluĭ palat Universitar din Iașĭ

Orașul Iașĭ s-a înavuțit cu o nouă prea frumoasă și încăpătoare clădire școlară, menită a adăposti înaltele învățăturĭ. Noul palat universitar să rădică pe strada Carol, pe partea de sus a orașuluĭ, în un loc sănătos și bine aerat. Maiestățile lor Regele și Regina aŭ venit să sărbătorească împreună cu Ieșeniĭ, deschiderea noueĭ universitățĭ care însamnă nu numaĭ o propășire în clădirile școlare ci, prin instalările științifice, arăta și o propășire în însășĭ instrucția. Cu prilejul acesteĭ serbărĭ s-a rostit maĭ multe cuvîntărĭ care pun în lumină însămnătatea creăreĭ acestuĭ noŭ adăpost al luminilor. Le reproducem în ordinea în care ele aŭ fost rostite.

Una din părțile cele maĭ interesante ale sărbăriĭ a fost înfățoșarea întreguluĭ corp profesoral înaintea Maiestățeĭ Sale Regina Romînieĭ, care înfățoșare a pus pe profesoriĭ universitarĭ din Iașĭ în putință de a manifesta prin o adresă redactată de d-l A. D. Xenopol și semnată de toțĭ, simțimințele cele viĭ de admirare și de respect pe care aleșiĭ inteligențiĭ ieșene o aŭ pentru Regina-Poetă. Maiestatea sa Regina a răspuns acesteĭ salutărĭ prin o măiastră cuvîntare.

I

Cuvîntarea domnuluĭ ministru Spiru Haret.

Sire,

Doamnă,

Vechiul adăpost al măritreĭ trecute a glorioaseĭ Moldove, cetatea unde s-a făptuit unirea și unde prin aceasta s-a pus temelia măritreĭ prezente a țăreĭ, vede astăzĭ înălțîndu-să în sînul săŭ un

monument care va fi unul din factorii cei mai puternici ai mărirei patriei în viitor.

Iaşii vor oontinua dar vechea lor tradiţie, de a vedea destinele cele mai însemnate ale acestei ţări legate de destinele lor. Ochii tuturor Romînilor vor continua a fi aţintiţi asupra Iaşilor. Dintre aceste ziduri, de unde aŭ eşit atîţi vajnici lucrători la edificiul mărirei naţionale, vom vedea rîdicîndu-să încă şi alţi luptători, tot aşa de ageri, tot aşa de neînfrânţi ca şi cei pe care i-a mai dat vechia capitală a Moldovei, pentru că şcoala este locul unde să oţelesc inimile, unde să înalţă sufletele, în iubirea de ţară, de bine şi de adevăr.

Fost-aŭ timpuri viforoase, cînd Domnii ridicaŭ ziduri de cetăţi, pentru adăpostirea neatîrnrei ţărei şi bisericei, pentru a întări puterea sufletească a apărătorilor ei. La vremuri de nevoi, cînd legea şi moşia eraŭ primejduite, să rîdicaŭ voinicii cu miile Domnul lua spada într-o mînă şi crucea în alta, să punea în fruntea lor şi cu toţii, la adăpostul zidurilor cetăţilor şi a codrilor seculari, puneaŭ pept de apărare contra potopului cotropitor.

Aceste timpuri le-am apucat şi noi. Văzut-am şi noi valurile vrăjmaşe bătînd hotarele; văzut-am şi noi pe Domnul ţării, trăgînd spada Sa neînvinsă şi chemînd pe viteji la luptă; văzut-am şi noi rîdicîndu-să voinicii cu miile şi făcînd cu pieptul lor zid de apărare ţării; văzut-am steagul purtat de fiii Iaşilor, dus peste şanţurile duşmanului.

Astăzi aŭ trecut acele vremi. Cerul s-a înseninat, şi ţara, întărită, liniştită şi respectată, poate păşi cu tărie spre îndeplinirea chemărei sale în lume, sub conducerea înţeleaptă a Majestăţei Tale.

Chemarea ei este de a purta făclia de lumină, pentru dînsa şi pentru alţii. Şi de aceia înalta solicitudine a Majestăţei Tale nu a lipsit nici odată şcoalei. Sub acest puternic scut, şcoalele noastre s-aŭ înmulţit, s-aŭ îmbunătăţit; localuri noue şcolare, adevărate palate, s-aŭ rîdicat şi să rîdică în toate părţile, pînă şi prin satele cele mai depărtate

In această uriaşă lucrare, fie de înjghebare din noŭ, fie de prefacere, Universitatea din Iaşi ocupă locul de frunte.

Infiinţată la 26 Octomvrie 1860 de reposatul întru fericire

Domnul Alexandru Ioan Cuza, după îndemnul mareluĭ bărbat Mihail Kogălniceanu, Universitatea de Iașĭ fu instalată în foasta casă Roznovanu, cumpărată anume pentru acest scop. Profesoriĭ ceĭ maĭ vechĭ aĭ eĭ îșĭ maĭ aduc aminte cum, pe la început, această clădire să găsea încă prea mare pentru instituția ce să creea. Și nu e de mirare. Pe atuncĭ Universitatea coprindea numaĭ cîte-va cursurĭ de la facultățile de drept, de litere și de științe. Iĭ lipseaŭ însă cu totul colecțiile științifice, laboratoriile, conferințele; biblioteca maĭ că nu exista. Munca stăruitoare a profesorilor de pe o parte, sprijinul energic al Statuluĭ de pe alta, aŭ făcut ca toate acestea să să formeze încet, încet. Creațiunile să succedară repede, maĭ ales de vre-o 20 de anĭ încoace, așa că în curînd casa Roznovanu ajunsesă neîncăpătoare; și cînd în 1883 s-a înființat și facuttatea de medicină, a trebuit să i să caute loc aiurea.

Știința astăzĭ este doamnă mare. Ia nu să poate dezvolta cu vigoare, nu poate da roade, de cît cînd i să dă multe mijloace de lucru, mult loc, largă instalație. Universitatea de Iașĭ nu putea dar să dea ceia ce să aștepta de la dînsa, pe cît timp era instalată într-un mod așa de neîndestulător. Și de aceia încă din Aprilie 1886 camerele legiuitoare, după propunerea guvernuluĭ de atuncĭ, votară primul credit de două milioane, pentru rîdicarea unuĭ palat noŭ, anume pentru facultățile de drept, de litere și de știință, lăsîndu-să vechiul palat excluziv pentru facultatea de medicină.

Să cumpărară îndată terenurile necesare, și să încredință facerea planurilor d luĭ architect Blanc. Profesoriĭ alcătuiră programele instalațiilor ce le eraŭ necesare; d-l Blanc, după indicațiile lor, făcu planul, care fu gata în primăvara anuluĭ 1888. Imprejurările nu permiseră executarea luĭ atuncĭ. I să aduseră diverse schimbărĭ. Dar, în fine, peste 5 anĭ, la 23 Maiŭ 1893, să puse piatra fundamentală a măreţuluĭ edificiŭ pe care azĭ îl vedem desăvîrșit.

Domnilor profesorĭ,

D-voastră sînteţĭ unul din ceĭ treĭ factorĭ cari formează Universitatea. Statul remite azĭ în mînele d-voastre palatul pe care i-l destină. L-a făcut larg, bogat, luminos; l-a înzestrat cu tot ce cere știința în starea eĭ actuală. Nu lipsesc nicĭ colecțiile de știință,

nicĭ instalațiile necesare. Mijloacele de lucru le avețĭ; acum puteți lucra cu spor și hărnicie. Cîmpul de activitate ce să deschide înaintea d-voastră este splendid. D-voastră avețĭ a cultiva știința în ce are ia maĭ înalt și maĭ nobil. D-voastră vețĭ face ca iubirea adevăruluĭ să fie cultul tinerimeĭ care vă va asculta. Prin d-voastră, a doua capitală a țăreĭ va fi centrul intelectual, a căruĭ strălucire să va întinde departe, pînă dincolo de granițe, și unde miĭ de tinerĭ vor veni să primească lumina adevăruluĭ. Bătrînul municipiŭ, al căruĭ destin de treĭ secole este nedespărțit de destinul țăreĭ, va fi și maĭ departe făuritorul de cetățenĭ luminațĭ, devotațĭ adevăruluĭ apărătorĭ neînfrînțĭ aĭ patrieĭ la vreme de nevoĭ, lucrătorĭ neobosițĭ pentru binele și gloria eĭ. D-voastră, d-lor profesorĭ, vețĭ avea nobila sarcină de a fi pregătitoriĭ acesteĭ falange a viitoruluĭ; d-voastră vețĭ fi aceia cari îĭ vețĭ inspira focul care dă putere la luptă și virtutea care nu cunoaște piedicile, cînd e vorba de împlinirea datorieĭ. Ce rol poate fi maĭ admirabil de cît acesta?

Tinerĭ studențĭ,

Noul palat al Universitățiĭ ieșene îșĭ deschide azĭ porțile înaintea voastră. Intrațĭ într-însul cu hotărîrea de a lucra cu hărnicie și de a vă face pe deplin datoria. Voĭ sînteți la vîrsta fericită cînd visurile copilărieĭ și iluziile adolescențeĭ încep să să închege și să facă loc cugetăreĭ mature și acțiuneĭ hotărîte a bărbățieĭ. Momentul acesta este decisiv pentru voĭ. Acum trebue să vă facețĭ planul viețeĭ voastre, să vă alegețĭ calea, să vă fixațĭ regulile cari vă vor conduce. Puținĭ sînt tineriĭ cari ajunșĭ aci să nu simtă temerea ce coprinde pe orĭ-cine cînd intră în necunoscut, strîngerea de inimă a celuĭ care îșĭ dă sama că, de pasul ce face acum, va depinde tot viitorul luĭ.

Voĭ nu trebue să cunoaștețĭ temerea aceasta.

Solicitudinea țăreĭ însoțește primiĭ voștri pașĭ în viață; strălucitul monument ce ia consacră munceĭ voastre, concursul țăreĭ întregĭ care aleargă să vă facă sărbătoare în această zi solemnă, sînt dovezĭ pipăite de aceasta. Dar, trebue să vă îmbărbăteze maĭ presus de toate încrederea în profesoriĭ voștriĭ, oamenĭ de știință, cu experiență, căruntițĭ în serviciul țăreĭ, prin mînele cărora s-aŭ prefirat atîtea generațiĭ din ceĭ ce v-aŭ precedat.

Ascultațĭ sfaturile lor și le urmațĭ.

Fițĭ harnicĭ, oneștĭ, devotațĭ bineluĭ public; maĭ presus de toate iubiți-vă sfînta Patrie. A munci pentru dînsa, a pune o piatră, măcar cît de mică, la edificiul întărireĭ și glorieĭ eĭ, a închina munca, inteligența și inima sa bineluĭ eĭ, trebue să fie regula vieței voastre.

Lăsațĭ pe ceĭ carĭ nu aŭ fost nicĭ odată tinerĭ să creadă și să zică că alta e calea care duce la fericire. Voĭ pe carĭ vă încălzește focul tinereței și a căror inimă generoasă palpită acum pentru ceia ce e adevărat, bine și frumos, urmațĭ sfatul celor carĭ aŭ putut să simță nemăsurata mulțumire ce dă munca pentru țară, și nu vețĭ greși.

Sire,

Doamnă,

Mare, dar grea este sarcina de păstor al popoarelor.

Cel care ia răspunderea fericireĭ unuĭ popor, privește de de sus lucrurile pe carĭ ceĭ-lalțĭ oamenĭ nu le văd de cît în parte; ochirea luĭ să întinde asupra trecutuluĭ, prezentuluĭ și viitoruluĭ; mintea luĭ trebue să coprindă toate nevoile țăreĭ, să le cumpănească, să prepare, pentru îndestularea lor, calea pe care poate el nu o va putea străbate pînă la capăt. Mare este o asemenea chemare și grea, și une-orĭ plină de amărăciune. Dar, de altă parte, cînd o muncă stăruitoare de anĭ întregĭ să vede încoronată cu deplină izbîndă, ce mulțumire poate întrece pe a Suveranuluĭ care a realizat-o prin înțelepciunea Sa!

Majestățile Voastre pot gusta pe deplin această bine meritată mulțumire. Munca Voastră de 32 anĭ a desăvîrșit o operă urmărită timp de 6 secole, și care singură ar fi fost de ajuns pentru a asigura pe vecie gloria numeluĭ Vostru.

Astăzĭ țara Vă înconjoară, în fața monumentuluĭ rîdicat sub auspiciile Maiestăților Voastre, și în care tinerele generațiunĭ vor învăța să lupte pentru apărarea și întărirea aceleĭ opere uriașe. Ca lucrătoriĭ carĭ șĭ-aŭ făcut datoria și carĭ văd încoronarea lucrăreĭ lor, Maiestățile Voastre pot zice azĭ cu mîndrie: *Erexi monumentum, aere perennius.*

Să trăițĭ Sire și Doamnă. Facă Cerul ca multă vreme încă să Vă fie dat a lucra pentru țară, tot cu atîta spor ca pînă acum. Dea Domnul ca mulțĭ anĭ încă admirația, iubirea și devotamentu

Romînilor să însoțească pașiĭ Maiestăților Voastre. Fie ca și pruncii de astăzĭ, ajunșĭ în vîrsta de a înțelege și a prețui opera Maiestăților Voastre, să rîdice și eĭ glasul lor pentru a striga din inimă, cum strigă azĭ țara toată, strînsă împrejurul Tronuluĭ:

Să trăeștĭ Sire!

Să trăeștĭ Doamnă!

Să trăească Dinastia Voastră!

II

Cuvîntarea domnuluĭ Rector al Universitățiĭ din Iașĭ Neculaĭ Culiano:

Sire,

Doamnă,

Sînt patru anĭ trecuțĭ de cînd Iașul, a doua capitală a țăreĭ, onorată cu prezența Alteței Sale Regale Principele Ferdinand, moștenitorul Tronuluĭ, și a reprezentanților guvernuluĭ Maiestățeĭ Voastre a sărbătorit cu un sentiment de adîncă bucurie punerea pietreĭ fundamentale a nouluĭ palat al Universitățeĭ din Iașĭ.

Astăzĭ, în jurul Maiestăților Voastre, Sire, Doamnă, din toate unghiurile țăreĭ, unde bate o inimă iubitoare de cultura romînă, s a întrunit o numeroasă lume aleasă spre a serba marea sărbătoare inaugurală a instalăreĭ Universitățeĭ din Iașĭ în măreața clădire ce s-a ridicat pe însășĭ piatra de temelie pusă, cu o credință tare în viitorul poporuluĭ romîn, de iubitul țăreĭ, Moștenitorul Tronuluĭ.

Impunătoare și frumoasă este această serbătoare națională, în care țara luminată și patriotică îmbrățoșază cu părintească iubire o inaltă instituțiune de cultură, hărăzindu-ĭ ca locaș pentru secole acest splendid palat, căcĭ astăzĭ cînd brațele soldatuluĭ romîn, sub conducerea înțeleaptă și energică a Maiestățeĭ Voastre, Sire, a dat țăreĭ neatîrnarea, nimic nu poate asigura maĭ bine regatuluĭ romîn existența și dezvoltarea sa in mijlocul statelor civilizate ale Europeĭ, ca răspîndirea cultureĭ și înzestrarea generațiunilor prezente și viitoare cu toate luminile științeĭ moderne.

In intervalul a 40 de anĭ aproape împlinițĭ de la înființarea Universitățeĭ din Iașĭ, în 1860, mersul încet, dificultățile diverse,

dar naturale ce le întîmpină în cale acest așăzămînt superior de învățătură, aŭ deșteptat adeseorĭ în inimele cuprinse de o nerăbdătoare dorință de repezĭ progrese în cultura noastră națională întrebarea, dacă roadele modeste ale activitățeĭ sale nu eraŭ consecința unuĭ vițiŭ de organizare, și dacă existența sa însășĭ corespundea la adevăratele nevoĭ culturale ale țăreĭ. Din partea unor inteligențĭ influente, această atitudine îndoelnică a fost de sigur nefavorabilă propășireĭ acestuĭ așezămînt.

Progresul spirituluĭ public însă, cugutarea înțeleaptă, patriotizmul luminat al guvernelor și al corpurilor legiuitoare, a stabilit convingerea generală, că două marĭ focare de lumină nu sînt prea multe pentru 6 milioane de Romînĭ, chemațĭ la o viață politică de stat independent, în concertul statelor celor maĭ înaintate în cultură.

Mulțumită acesteĭ stărĭ de lucrurĭ, sîntem astăzĭ departe de acele grele timpurĭ de nestatornicie, și nedumerire în carĭ țara nu maĭ era a eĭ, ci a întîmplărilor schimbătoare și neprevăzute, în carĭ să vedea cu durere cum înalte instituțiunĭ de cultură națională să rîdicaŭ un minut și dispăreaŭ apoĭ sub însășĭ mîna patriotică care le înființase.

Astăzĭ țara romînă, reprezentată prin această măreață adunare, vede cu o adîncă fericire cum arborele științeĭ, sădit pe pămîntul acesteĭ părțĭ a țăreĭ în anul 1860 de Principele Alexandru Ioan, primește cea maĭ desăvîrșită a sa întărire, prin înalta solicitudine și neadormita protecțiune a mult iubitoruluĭ de cultură națională Regele Carol I, Augustul fondator al magnificeĭ și patrioticeĭ instituțiunĭ universitare din capitala Romînieĭ.

Ast-feliŭ, după un lung șir de anĭ vrîstațĭ cu multe încercărĭ, străbătuțĭ însă cu izbândă, Universitatea din Iașĭ este în culmea fericireĭ sale, căcĭ îșĭ vede asigurată dezvoltarea sa în viitor, prin strălucita instalațiune pe care țara i-o oferă cu atîta liberalitate și onorătoare încredere.

Chemațiĭ a servi în acest templu măreț al științeĭ sînt pătrunșĭ de cele maĭ adîncĭ și sincere sentimente de recunoștință către Maiestatea Voastră, Sire, înaltele autoritățĭ care vă înconjoară, pentru augusta solicitudine, încurajătoarea bună-voință și dărnicia cu care s-a dat satisfacere, cu deosebire trebuințelor mult simțite ale învățămîntuluĭ științific de la acest așezămînt superior de învățătură publică.

Este, cred, aicĭ locul de a atrage atenţiunea onoraţilor meĭ colegĭ asupra faptuluĭ că la determinarea definitivă a statuluĭ, pentru aceste însemnate sacrificiĭ, făcute în favoarea Universităţeĭ noastre ieşene, aŭ contribuit, de sigur, maĭ puţin stăruinţele consiliilor noastre universitare, de cît ecoul puternic al curentuluĭ mişcăreĭ culturale, care însufleţeşte întreaga noastră societate.

O parte din acest mare curent cultural să îndreaptă cătră învaţămîntul nostru primar şi secundar şi-şĭ află în interiorul ţăreĭ aproape completa sa satisfacere. O altă parte ţinteşte la învăţămîntul superior şi în mod considerabil trece hotarele ţăreĭ, dînd contingente însemnate universităţilor din apusurile Europeĭ; iar numaĭ restul vine să formeze auditorul cursurilor noastre universitare.

Aceste fapte ne dă cheia sacrificiilor însemnate pe care le face ţara pentru rîdicarea niveluluĭ învăţămîntuluĭ public superior, şi în acelaşĭ timp ne arată şi nouă, învăţătorilor, de la acest înalt aşezămînt de cultură, toată mărimea sarcineĭ ce ni să încredinţază şi pe care datorĭ sîntem să o ducem la bun sfîrşit.

Bătrăniĭ profesorĭ cari maĭ sînt încă printre noĭ saŭ cari saŭ strecurat la catedrele aceste instituţiunĭ şcolare, pot de sigur avea după dreptate pretenţiunea modestuluĭ merit de a fi învins primele greutăţĭ ale celor dintîiŭ paşĭ făcuţĭ în cariera învăţămîntuluĭ nostru universitar.

Tinerilor noştri colegĭ, însă, înzestraţĭ cu energie, însufleţiţĭ de iubirea curată a ştiinţeĭ, favorizaţĭ de o maĭ nemerită distribure a materielor de învăţămînt, înconjuraţĭ de toate mijloacele de muncă ştiinţifică şi de aplicaţiune la studiele lor de predilecţiune, le rămîne de împlinit frumoasa şi importanta sarcină de a înalţa cît maĭ sus nivelul studielor universitare în genere şi a determina în jurul universităţilor noastre o activitate ştiinţifică şi literară, menită a da şcoaleĭ romîne meritul unuĭ loc de onoare alăturea cu înaltele instituţiunĭ similare din ţările înaintate în cultură.

Pentru împlinirea aceste imperioase datoriĭ nu va lipsi, de sigur, laborioşilor noştriĭ colegĭ nicĭ zelul, nicĭ devotamentul în activitatea lor ştiinţifică. Acum indiciĭ fericite date din partea ambelor noastre Universităţĭ surorĭ, ne indrituesc a crede în realizarea neîntîrziată a speranţelor ţăreĭ. In altă privinţă, frumoasele şi strălucitele exemple ale unuĭ trecut apropiat, date de sus, ne maĭ asi-

gură că şi în viitor nu va lipsi muncitorilor pe cîmpia cultureĭ naţionale, tinerilor profesorĭ şi junimeĭ studioasă, nicĭ sprijinul statuluĭ, nicĭ încurajarea salutară din partea luminaţilor patrioţĭ iubitorĭ de cultură superioară.

Frumoasa şi măreaţa sărbătoare de astăzĭ, să adresează, fără îndoială, în primul loc, junimeĭ noastre studioase.

Pentru voĭ tinerĭ iubitorĭ de lumină şi cultură să deschid uşile acestuĭ minunat templu al ştiinţeĭ. Intraţĭ cu mintea deşteaptă şi inima bine însufleţită, spre a vă înzestra cu tot ce formează pe cetăţanul luminat şi iubitor de ţară, pentru a deveni demnĭ urmaşĭ aĭ bărbaţilor nemuritorĭ, care aŭ lucrat din răsputerĭ la dobîndirea situaţiuneĭ actuale a statuluĭ romîn, vis de aur al generaţiunilor trecute. Păstrarea neatinsă şi ducerea maĭ departe pe calea propăşireĭ a acesteĭ strălucite stărĭ de lucrurĭ impune generaţiunilor de faţă, care o moştenesc, datoria sfîntă de a să înarma pentru rîdicarea neamuluĭ, cu toate mijloacele de muncă neobosită, pe care le pune la îndămînă starea de progres a civilizaţiuneĭ moderne.

Junimea noastră studioasă va şti de sigur să îndeplinească această sarcină de onoare, căcĭ îşĭ iubeşte şi neamul pe care este chemată să-l rîdice printre naţiunile civilizate, iubeşte şi această înaltă instituţiune, care o primeşte cu fericire în sînul eĭ, şi pe care, prin lumina minţeĭ şi a inimeĭ cu care să va înzestra din focarele sale, o va rîdica atît în stima concetăţenilor, cît şi a străinătăţeĭ culte.

Acestuĭ tabloŭ de viĭ dorinţĭ de propăşire şi rîdicare a cultureĭ naţionale, orĭ-cît de mare s-ar părea depărtarea care ne desparte astăzĭ de ţelul dorit, generaţiunile de faţă, care aŭ avut fericirea a vedea încă sub ochiĭ lor, schimbîndu-să în fapte aievea, aspiraţiunĭ străvechĭ, privite îndelung ca utopiĭ patriotice, nu pot să-ĭ refuze nicĭ credinţa inimeĭ lor, nicĭ toată cooperarea posibilă spre o complectă şi neîndepărtată realizare.

Aceasta va fi, căcĭ în epoca de faţă apurure memorabilă în istoria noastră naţională, în care o soartă bună a împodobit tronul romîn cu două înalte inteligenţĭ bine cugetătoare, cu două inimĭ însufleţite de cea maĭ caldă solicitudine pentru propăşirea poporuluĭ romîn, s-a deşteptat în sufletul ţăreĭ sentimentul salutar al în-

credereĭ în sine, agent puternic şi rodnic de activitate generală, care va rîdica de sigur şi şcoala romînă la nivelul mult dorit.

Să trăiască M. S. Carol I, Marele Rege al Romîniei!

Să trăiască M. S. Regina Elisabeta, Augusta protectoară a cultureĭ femeeĭ romîne!

Trăiască A. A. L. L. R. R. Principele Ferdinand, Moştenitorul Tronuluĭ şi Principesa Maria!

Trăiască Regatul Romîn!

III

Cuvîntarea studentuluĭ în drept Leatris:

Sire,

Doamnă,

Ziua de astăzĭ este zi de mare sărbătoare, sărbătoare naţională şi şcolară în acelaşĭ timp, sărbătoarea neamuluĭ romînesc întreg în genere, şi în special sărbătoarea studenţilor şi a profesorilor universitarĭ.

Sînt 37 de anĭ acum de cînd o mînă de patrioţĭ luminaţĭ, între care să găsea şi în vecĭ nemuritorul Mihail Kogălniceanu, sub domnia rodnică în fapte mărețe a luĭ Vodă-Cuza, a pus temelia celeĭ dintîiŭ Universităţĭ romîne. Universitatea din Iaşĭ, — nedispunînd la început de cît de mijloace foarte restrînse; profesoriĭ făcînd cîte 3 şi 4 cursurĭ deosebite, întocmaĭ precum în organizmele primitive, unele organe îndeplinesc cîte 3 şi 4 funcţiunĭ în acelaşĭ timp, căci organizm primitiv era în acele vremĭ Universitatea din Iaşĭ, — ia a propăşit necontenit de atuncĭ, mijloacele materiale aŭ sporit, tineriĭ doritorĭ de a învăţa s-aŭ îmulţit şi numărul profesorilor a crescut şi el. In această stare îmbucurătoare găsindu-să Universitatea din Iaşĭ, s-a simţit nevoia unuĭ local noŭ, corespunzător dezvoltăreĭ sale. Materializăreĭ acesteĭ trebuinţĭ să datoreşte clădirea măreţuluĭ palat, ce să rîdică mîndru în faţă-ne, palat menit să adăpostească în sînu-ĭ ştiinţa şi s-o răsfrîngă asupra pămîntuluĭ romînesc, palat aĭ căruĭ început a fost pus de către A. S. R. Principele Ferdinand şi a căruĭ inaugurare este cinstită prin prezenţa Maiestăţilor Voastre.

Acestea fiind împrejurările, tinerimea universitară ieşană, beneficiara imediată a acestuĭ frumos local, este datoare şi doreşte

în același timp să aducă mulțumirile sale tuturor acelora care aŭ contribuit la rîdicarea luĭ. Maiestățile Voastre, guvernuluĭ și întreg poporuluĭ romînesc sînt rugațĭ să primească mulțumirile noastre din suflet și încredințarea nemărginituluĭ nostru devotament.

Orĭ-ce prosperitate intelectuală nu e cu putință de cît pe urma prosperitățeĭ materiale, iar prosperitatea materială a unuĭ stat este rezultatul uneĭ industriĭ înfloritoare și a unuĭ îndrăzneț comerciŭ. Maĭ cu samă industria de căpetenie a unuĭ stat este izvorul principal al avuțieĭ naționale și industria de căpetenie a Romînieĭ e, precum să știe, agricultura. De aceia mulțumirile noastre să îndreaptă și către săteanul romîn, acea ființă inteligentă, peste măsură de bună și înzestrată cu o minunată putere de muncă, care prin truda sa de fie-ce zi face ca pămîntul țăreĭ noastre să apară acoperit în primă-vară de nesfărșite lanurĭ verzĭ și rîzătoare, de nesfîrșite lanurĭ galbene și coapte, în bogatul anotimp al toamneĭ.

Mulțumim tutulor bărbaților vrednicĭ, carĭ, ocupînd în curgerea necurmată a timpuluĭ diferitele dregătoriĭ, aŭ contribuit cu ceva la rîdicarea palatuluĭ nostru.

Mulțumim diferitelor guverne, care s-aŭ perindat la cîrma statuluĭ, și în special miniștrilor școalelor, care știind să întrebuințeze avuția națională spre cel maĭ mare folos general, aŭ pus de s-a rîdicat minunatul palat, pe care cu toțiĭ îl vedem astăzĭ. Aceștĭ bărbațĭ aŭ întrebuințat astfeliŭ avuția națională în cît la rîndul eĭ să nască noue avuțiĭ, revărsînd-o peste tot pămîntul țăreĭ noastre sub formă de școlĭ primare în fie-care comună, de gimnaziĭ în fie-care județ, de licee, școlĭ profesionale, bibliotecĭ și muzee în orașele principale ale țăreĭ, de universitățĭ în cele două capitale ale regatuluĭ.

Mulțumirĭ respectuoase aducem Capuluĭ Statuluĭ, înțeleptului și viteazuluĭ nostru Rege, — către care tinerimea romînă a privit în totdeauna cu încredere și admirație, în ceasurile de liniște ca și într-acele de grea cumpănă, — pentru solicitudinea și iubirea ce neîntrerupt a arătat-o studențimeĭ universitare.

Sînt 31 de anĭ, Maiestate, de cînd Cel ce ține destinele în mînele sale V-a chemat să domnițĭ asupra poporuluĭ romînesc. In tot acest timp, Maiestatea Voastră, precum și Maiestatea Sa Regina, ațĭ știut să Vă identificațĭ pe deplin cu poporul. Bucuria uĭ a fost în tot-deauna și bucuria Maiestăților Voastre ; în ceasu-

rile de durere i-ațĭ adus alinarea. De aceia iubirea de Dinastie a p˘truns pînă în straturile de temelie a societățeĭ romîneștĭ, și cînd Maiestățile Voastre aŭ avut ceasurĭ de durere, ceasurĭ de durere a avut întreg poporul romînesc. Iar noĭ, tinerime universitară, înaintea căreia viitorul cu largĭ orizonurĭ stă deschis, sîntem datorĭ ca prin sîrguință, muncă și cugetare, să ne învrednicim de a moșteni patrimoniul bogat pe care ne l-aŭ lăsat generațiile precedente, de a-l păstra și de a-l lăsa maĭ bogat încă generațiunilor următoare. Acesta să fie idealul nostru, și speranță ne e că îl vom realiza, căcĭ în viață idealul devine adesea orĭ real, de-oare-ce viața în același timp este și devine.

Pentru această muncă avem nevoe de un îndreptar după care să ne călăuzim. Care va fi îndreptarul nostru? Un genial filozof francez spune următoarele cuvinte: „La suprafața omuluĭ găsim moravurĭ, ideĭ, un chip de a judeca, care țin treĭ saŭ patru anĭ; sînt acele ale modeĭ și ale momentuluĭ; cîțĭ-va anĭ sînt de ajuns spre a mătura acest colb nemernic. Ce-va maĭ trăitoare sînt apoĭ ideile și sentimentele care țin cît ține o generațiune. Sub aceste straturĭ de maĭ multe orĭ reînoite în viața unuĭ popor, să întinde un strat mult maĭ puternic, care e oare-cum granitul primitiv și pe care nimic nu-l poate deslocui; aceste ideĭ și sentimente țin cît popoarele“. Una din aceste ideĭ etern e *ideia de patrie* și unul din aceste sentimente e *sentimentul iubireĭ de neam*. După cum în scoarța pămîntuluĭ granitul primitiv slujește de bază celor-alte roce, tot astfeliŭ în alcătuirile sociale ideia de patrie și sentimentul iubireĭ de neam, formează granitul social primordial, peste care întreaga civilizație ulterioară să clădește.

Indreptarul activitățeĭ noastre publice viitoare în aceste cuvinte, decĭ, să va rezuma: ideia de patrie și iubirea de neam.

Această idee și acest sentiment, ce să găsesc în fie-care tînăr romîn, nu sînt produsul exclusiv al experiențeĭ noastre, ci prin ele vorbește în noĭ glasul generațiilor ce nu maĭ sînt. Din această cauză ele sînt prea complecse pentru ca mintea omenească să să incumete a le lămuri. Dreptate a avut decĭ poetul cînd a zis, „nu să pricepe Romînia cu rațiunea, nu să poate de-cît crede în Romînia!“

Trăiască M M. L L. Regele și Regina!

Trăiască Familia Regală!

Trăiască întreg poporul romînesc!

IV

Cuvîntarea Majestățeĭ Sale Regeluĭ:

„Inaugurarea acestuĭ frumos palat, închinat științeĭ și literelor, este un eveniment însemnat nu numaĭ pentru Iașĭ, ci și pentru Romînia întreagă. Falnic și măreț, el să înalță în mijlocul acestuĭ oraș, care de a pururea a fost în fruntea pornirilor patriotice pentru unirea și mărirea Patrieĭ; el va străluci ca o mărturie despre recunoștința țăreĭ și despre avîntul ce a luat mișcarea intelectuală în a doua noastră capitală.

„De acum înainte studiile înalte vor avea aci un lăcaș demn de dînsele, unde studențiĭ să vor putea adăpa la izvoarele curate ale științeĭ și ale patriotizmuluĭ, spre a să arăta odată urmașĭ vrednicĭ aĭ atîtor oamenĭ de stat, născuțĭ în această parte a țăreĭ, care aŭ fost servitorĭ credincioșĭ aĭ patrieĭ și înțelepțĭ consilierĭ aĭ tronuluĭ.

„Nu numaĭ cu numărul soldaților și cu dezvoltarea viețeĭ economice să măsoară astăzĭ puterea statelor. Un factor de căpetenie, poate cel maĭ însemnat, este gradul de cultură. O direcțiune sănătoasă și națională a înaltelor studiĭ ce să urmăresc în Universitățĭ, este dar condițiunea neapărată a adevărateĭ propășirĭ. Vouă, domnilor profesorĭ, este încredințată misiunea cu grea răspundere, de a pregăti pentru țară, pe aceĭ fruntașĭ aĭ viitoruluĭ, de a le înălța vederile, de a sădi în inima lor ambițiunĭ nobile și generoase, și de a le încălzi sufletul pentru tot ce este drept, bun și romînesc.

„Conștiința națională, redeșteptată prin luptele vitejeștĭ ale armateĭ, așteaptă conducătorĭ înțelepțĭ și cumpănițĭ. Erĭ, datoria către țară era deslușită: recăștigarea independențeĭ. Astăzĭ, condițiunile viețeĭ voastre sociale s-aŭ lărgit și înmulțit și țara are trebuință de puterĭ noue, spre a asigura mersul neîntrerupt al dezvoltăreĭ noastre naționale. Aceste elemente de ponderațiune înțeleaptă, care urmează a fi precumpănitoare în direcțiunea politică și socială a statelor moderne, le așteptăm de la această Universitate, care să stabilește astăzĭ în noul săŭ palat. Da, am încredere că Universitatea din Iașĭ va răspunde la această înaltă menire și

că împreună cu sora sa din Bucureștĭ, aceste două făclii luminoase, vor respîndi scînteĭ de viață sufletească asupra întreguluĭ neam romînesc.

„Regret că Principele Ferdinand, Scumpul Meŭ Nepot, care a pus piatra fundamentală a acestuĭ așezămînt, nu poate fi față la înaugurarea luĭ. Gîndul săŭ însă este cu noĭ în acest moment, căcĭ, pătruns de recunoștință pentru atîtea dovezĭ de iubire ce I s-aŭ adus în timpul lungeĭ Sale boale, cea maĭ vie a Sa dorință este de a aduce prinosul Săŭ de muncă pentru binele scumpeĭ noastre Romîniĭ.

„Regina este fericită de a Să găsi astăzĭ lîngă Mine spre a asista la această frumoasă serbare, închinată literelor și științeĭ. Ia mulțumește împreună cu Mine din suflet pentru călduroasa cuvîntare și bunele urărĭ ce Ne facețĭ; la rîndul Nostru îndreptăm către Cer rugile cele maĭ ferbințĭ, ca să reverse toate bine-cuvîntările Sale asupra iubiteĭ Noastre a doua Capitală“.

Adresa cetită Maiestățeĭ Sale Regineĭ de d-l A. D. Xenopol.

Doamnă,

Corpul profesoral al Universitățeĭ din Iașĭ este pătruns de o mulțumire deosebită că poate arăta, în această zi de mare sărbătoare, simțirile ce totdeauna le-a hrănit în sufletul săŭ pentru Maiestatea Voastră: adîncă venerație pentru Regina Romînieĭ și măreața înminunare pentru Regina din lumea gîndirilor; căcĭ Dumnezeŭ a vrut, Majestate, să Vă încunune fruntea cu ambele coroane.

Dacă însă înălțimea Tronuluĭ pe care stațĭ pare a vă îndepărta de mulțimea muritorilor, izvorul cugetăteĭ Maiestățeĭ Voastre, totdeauna viŭ, totdeauna hrănit din amărăciunile și durerile viețeĭ, Vă apropie de ia. De pe culmea pe care Vă aflațĭ și pe care lumea ce nu simte o crede înconjurată de toate fericirile, Voĭ pătrundețĭ maĭ deplin în necazurile și greutățile acesteĭ lumĭ, asemenea aceluĭ ce vede sub el o prăpastie, cu atît maĭ adîncă, cu cît plutește maĭ sus d-asupra eĭ. De aceia toate plăzmuirile eșite din bogata-Vă minte să înșiră pe firul roș al tainiceĭ durerĭ. Această durere, în loc de a amorți și lăncezi puterile vieței, dă naștere în mintea Maiestățeĭ Voastre unuĭ izvor nesecat de înalte cugetărĭ și

de forme frumoase care, fie în proză, fie în versurĭ, in romane şi în drame, în poeziĭ ca şi în cugetărĭ filozofice, înşiră, gînd după gînd, scumpe mărgăritare.

Aceste însuşirĭ nestimate aŭ fost sădite de Dumnezeŭ în sufletul Maiestăţeĭ Voastre. Prin muncă şi încordată silinţă Le-aţĭ întors şi spre folosul poporuluĭ, pe care soarta V-a chemat a domni. Aţĭ pătruns în tainele cele maĭ ascunse ale limbeĭ romîneştĭ, acolo unde izvorăşte graiul poezieĭ şi aţi turnat şi în această limbă comoara nepreţuită a cugetărilor Voastre.

De aceia Universitatea din Iaşĭ slăveşte în Maiestatea Voastră pe îndoita Regină: a Romînieĭ, prin coroana de aur; a poporuluĭ romîn întreg, prin graiŭ, prin cugetare şi coroana gîndireĭ, şi ar dori ca orĭ ce Romîn să Vă urmeze înţeleapta povaţă, care şi pe Voĭ V-a călăuzit, Maiestate, în cumpenele vieţeĭ.

Nu e de cît o singură fericire,
DATORIA;
Nu e de cît o singură mîngîere,
MUNCA;
Nu e de cît o singură desfătare,
FRUMOSUL.

Spre vecinicirea acesteĭ măreţe zile, Universitatea de Iaşĭ a înscrîs numele Maiestăţeĭ Voastre pe o piatră amintitoare, aşezată în sala cea mare. Această piatră va păstra scumpul nume al „Carmen Sylveĭ" pînă în adîncul viacurilor ce aŭ să vie.

Să trăiască mulţĭ anĭ Maiestatea Voastră!

Cuvîntarea Maiestăţeĭ sale Regina.

„Mişcată am fost pînă în adîncurile sufletuluĭ Meŭ, văzînd că Mi-aţĭ săpat numele pe tabla de marmoră din locaşul de unde izvorăşte pentru noĭ învăţătura.

„Cum am putut merita o asemenea onoare, căcĭ sînt numaĭ un şcolar, plin de rîvnă de a munci şi de dorinţa de a vedea tinerimea urmărind în acelaşĭ spirit şi cu aceiaşĭ tragere de inimă şi jertfă calea trasă de ceĭ maĭ bătrînĭ?

„Adevărat e, că învăţătoriĭ meĭ sînt ceĭ maĭ minunaţĭ ce-ĭ poate arăta scumpa noastră ţară: — Miron

Costin, istoricul plin de patriotismul cel maĭ curat și maĭ nemeșteșugit — Dosoteiŭ. care cu inimă smerită a pus în versurĭ Psalmiĭ luĭ David — Vasile Alexandri, care cu gură de aur a cîntat rostul melodiilor ce urechia luĭ cea fină auzea. Aceștia M-aŭ condus drept la izvor, la însășĭ inimă a poporuluĭ, la acest rubin nepreṭuit.

„Gura poporuluĭ e cîntecul răpitor al privighitoareĭ, care aduce la auzul nostru sunetele limpezĭ ale natureĭ, ce esă din freamătul vorbitor al codrilor Romînieĭ și plutesc peste poienĭ strălucitoare și peste valurile aurite ale cîmpiilor și lanurilor noastre. Din gura poporuluĭ tragĭ învățătură mare și trainică ca din sinurile nesecate ale tainiceĭ sfinx. Gura poporuluĭ e isvorul cel limpede, care esă din stîncă sănătoasă spre a răcori necurmat sufletele setoase. Gura poporuluĭ e înțelepciunea nesfîrșită. Iar cîntecul popular este cea maĭ înaltă poezie, căcĭ el dă vieață, și vieața-ĭ suferință. Cîntecul popular este poezia cea maĭ sublimă, căcĭ nimenĭ nu știe cine l-a făcut. Fie-care l-a cîntat pentru întîia-șĭ dată și pentru întîia-șĭ dată sute de anĭ în șir. Cîntecul popular este cea maĭ profundă poezie, căcĭ fie-care l-a simțit pentru întîia-șĭ dată. El curge din veselie și din strigătul de durere, din nădejde și din suferință: și numaĭ acela să poate numi poet, care a dat de acest sunet.

„Am avut în partea Mea rara fericire de a auzi cîntecul Romînieĭ, cînd era încă ascuns și necunoscut. El M-a făcut de am pătrus în inima poporuluĭ Meŭ, parc-așĭ fi din ea născută.

„Dar! Dintr-însa din noŭ M-am născut! Căcĭ ce sînt, la acea școlă am învățat. Lumea basmelor romîneștĭ m-a înconjurat cu tot farmecul lor și versul romînesc a cîntat în inima Mea. Ferice sînt, că Mi s-a dat să învăț aci, și că tot aci maĭ pot învăța, pînă cînd suflet în Mine va fi.

„Să știe că maestriĭ ceĭ marĭ aĭ întîieĭ arte creștine aŭ zugrăvit sfinţiĭ în genunchĭ și în rugă ferbinte. Și Eŭ în genunchĭ sînt dinaintea cînteculuĭ, ca dinaintea ceia ce Dumnezeŭ a dat maĭ curat copiilor săĭ, ca dinaintea aceluĭ cuvînt din Evangelie care luminează întunerecul

şi care îl duce spre acele înăltimĭ strălucitoare, pe care duhul simplu al omuluĭ nu şi-l poate astfeliŭ închipui de cît într-o psalmodie eternă dinaintea feţeĭ luĭ Dumnezeŭ.

„Tabla de marmură, ce aţĭ aşezat în sala cea mare a Universităţeĭ din Iaşĭ, este destinată să aducă aminte toate acestea. Ca şcolar şi pentru toţĭ şcolariĭ mulţumesc din toată inima, şi din inimă plină de bucurie, pentru acest semn de iubire.

„Să trăiască cîntecul vecnic tînăr al iubiteĭ noastre ţărĭ! Să trăiască toate inimele cele tinere cari vor cînta acest cîntec de miĭ şi de miĭ de orĭ, jos peste ţărîna noastră, sus spre sufletele noastre!

„Să trăiască toţĭ şcolariĭ şi toţĭ învăţătoriĭ!“

J. B. HÉTRAT

Nicĭ nu-ĭ de mirat . . .

Nicĭ nu-ĭ de mirat că în viață
Tu farmece nu poțĭ găsi :
Ea-ĭ fără de rost și dulceață
De n-aĭ pentru *cine* trăi.

In vise cătând mîngîerea
Degeaba te maĭ amăgeștĭ :
Nicĭ visul n-alină durerea
De n-aĭ pentru *ce* să trăeștĭ.

A. de GIERS

Din trecutul consulatuluĭ Rusieĭ în Iașĭ

I.

Războiul început de Turcia în anul 1769 contra Rusieĭ, după instigațiunile ambasadoruluĭ Franțieĭ la Constantinopol și a confederaților de la Bar, s-a terminat în mod nefavorabil pentru imperiul Osmanilor. In ziua de 10 Iulie, anul 1774, în tîrgușorul Kiuciuc-Cainardji [1]), situat pe malul drept al Dunăreĭ, la o depărtare de 60 verste de la Silistra, generalul-porucic prințul Repnin, trimis de comandantul șef al armatelor ruse, general-feldmarșal graf Rumiantzow, a semnat cu plenipotențiariĭ Turcilor tratatul dictat lor, care în curînd a produs nu puțină spaimă în toată Europa. Și era de ce să să înspăimînte: Turcia sfărîmată, zăcea la picioarele Impărăteseĭ Rusieĭ.

Statuările fundamentale ale acestuĭ tractat, ratificate de convenirile următoare după dînsele, contrar intrigilor statelor europene, speriate de puterea ce cîștigase Rusia asupra Turcieĭ, aŭ existat pînă la anul 1856, cînd Europa unită (adevărat, cam cu greŭ), în urma unuĭ sîngeros războiŭ, a scos pe Rusia din pozițiunile ocupate de ia relativ la teritoriile musulmane ale Porțeĭ.

1. Turciĭ și scriŭ și pronunță «Kiuciuc», și de aceia noĭ îl preferăm cuvîntuluĭ «Cuciuc».

Iusușĭ Turcia, ajunsă în adevărată stare de supunere față cu Rusia și simțindu-să îngreuiată de această pozițiune, în care o aruncase războiul nereușit, n-a întîrziat prin tot felul de mijloace a să sustrage de la exacta și imediata îndeplinire a obligațiunilor, ce decurgeaŭ din menționatul tractat, în parte cu succes, parte fără succes, și de abea în urma tractatuluĭ de Paris a început a respira (după cum i să părea eĭ) liber.

In epoca descrisă de noĭ, adecă imediat după încheierea păceĭ din anul 1774, Poarta era tulburată și nemulțămită, maĭ cu samă de drepturile ce Rusia îșĭ rezervase de a apăra oficial pe supușiĭ creștinĭ prin intermediul ambasadorilor rușĭ pe lîngă sublima Poartă. Nemulțămirea eĭ însă a ajuns la culme, cînd guvernul Rusieĭ, răzămîndu-să pe dreptul ce îĭ rezerva tractatul de la Kiuciuc-Cainardji, numi un consul general în principatele dunărene.

Art. 11 al tractatuluĭ de la Kiuciuc-Cainardji, privitor la îngrijirea ce ambele părțĭ trebuia să aibă pentru comerț și navigație, între altele zicea: „și pentru ca să fie în toate păzită buna ordine, sublima Poartă permite de asemenea consulilor și vice-consulilor, pe care imperiul Rusieĭ va găsi cu cale să-ĭ numească, a-șĭ avea reședința în toate acele localitățĭ, unde să vor crede necesarĭ."

Guvernul Rusieĭ nu a făcut uz imediat de dreptul săŭ; în primile timpurĭ după semnarea tractatuluĭ de pace el a fost preocupat de grija de a strînge și a aduce îndărăpt în Rusia armatele ce luase parte în campanie și care eraŭ împrăștiate de o parte și de alta a Dunăreĭ. După aceia el a fost nevoit să-șĭ concentreze toată atențiunea sa asupra afacerilor Crimeeĭ.

După art. 3 din convențiune, Crimeia a fost scoasă de sub stăpînirea turcească și declarată independentă sub guvernarea autocratică a propriuluĭ săŭ han din descendențiĭ luĭ Cinghis. Turciĭ nu puteaŭ să să deprindă cu ideia că aŭ perdut această provincie, care pînă acum servise ca punct de razem sigur în războaele cu Rusia. Excitațiunea populațiuneĭ turceștĭ din imperiŭ, împovorată de condițiunele tractatuluĭ, ajunse la culme, și marele vizir declară pe față, că dacă Crimeia nu va întra

din noŭ în stăpînirea Turcieĭ şi dacă Rusia nu va înapoea Kercĭ şi Enicale, atuncĭ pacea nu va avea o durată lungă. Curînd după aceia Poarta alungă din Crimeia pe hanul Sahim-Ghereĭ, patronat de Ecaterina, şi războiul cît pe ce era să să aprindă din noŭ. Prin intermediul Franţeĭ, afacerea s-a aplanat şi s-a semnat o nouă învoeală (1779), cunoscută sub numele de „Convention explicative", care în genere întărea condiţiunile tractatuluĭ de Kiuciuc-Cainardji.

Abea numaĭ după aplanarea desăvîrşită a afacerilor Crimeeĭ, Ecaterina a găsit că este posibil a trimite un consul în principatele dunărene şi a numit în această funcţiune pe Sergie Lazarevicĭ Laşcarev, care maĭ înainte servise pe lîngă misia noastră în Constantinopol.

Departamentul afacerilor streine, conform cu ucazul împărăteseĭ, înarmă pe Laşcarev cu o instrucţiune detailată, ce poartă data de 10 Fevruarie anul 1780, şi îĭ ordonă să plece la ambasadorul nostru din Constantinopol.

In instrucţiunea aceasta, consacrată moduluĭ cum trebue păzite interesele comercianţilor ruşĭ şi ale supuşilor ruşĭ în genere, cum să-şĭ apere demnitatea titluluĭ săŭ, cu ce rîndueală să întoarcă pe fugarĭ în Rusia, etc. are o deosebită importanţă punctul al 7-lea, care sună:

„Afară de rapoartele ce veţĭ adresa aicĭ în afacerile privitoare la comerţul supuşilor noştri, aflîndu-vă în provinciile Porţeĭ Otomane, situate în apropiere de frontierele Rusieĭ, aveţĭ să privigheaţĭ neadormit tot ce să petrece acolo, dar maĭ cu samă să faceţĭ recunoaşterĭ despre mişcările armateĭ turceştĭ, despre repararea cetăţilor şi despre tot felul de preparative de războiŭ, şi sămĭ raportaţĭ aci despre toate acestea imediat şi exact. De asemenea trebue să observaţĭ cu atenţiune şi conduita ambilor gospodarĭ, dintre cari cel al Valahieĭ în totdeauna a asigurat pe înalta curte despre devotamentul săŭ, iar al Moldoveĭ, din contra, pînă astăzĭ evită aceasta; dar fiind că d-voastră îĭ cunoaşteţĭ destul de bine, încă de pe cînd eraŭ eĭ dragomanĭ la Poartă, apoĭ puteţĭ să vă folosiţĭ de această împrejurare spre a cîştiga încrederea lor şi a o întoarce în interesul afacerilor".

Poarta s-a raportat cu o suspecțiune ușor de înțeles din partea eĭ, către informațiunea ambasadoruluĭ nostru cum că în curînd are a să numi un consul general rus în principate. Provincia aceasta, locuită de un popor de aceiașĭ credință cu poporul rus, era graniță în graniță cu posesiunile noastre, și în conducerea afacerilor interne să bucura de oare-care privilegiĭ, așa că consulul rus putea să ocupe într-însa o pozițiune excepțională, cu atît maĭ mult că alțĭ consulĭ (francez și englez) nu eraŭ încă acolo.

Poarta nu prea conta nicĭ pe gospodariĭ (fanarioțĭ), de și eraŭ aleșĭ de dînsa, și cu atît maĭ puțin pe boeriĭ valahĭ și moldovenĭ, și presimția oare-cum, că cu sosirea în principate a unuĭ agent al guvernuluĭ rus, gospodăria sa cea *turcească* din aceste principate are să întimpine necontenite obstacole.

In acest timp (la Iunie 1780) Lașcarev sosi la Constantinopol. Incă din primul săŭ raport, adresat departamentuluĭ afacerilor streine, să poate judeca despre acele vămĭ [2]), prin care va trebui să treacă cestiunea recunoașttereĭ sale în calitate de consul general al Rusieĭ. Reproducem acest raport în întregul săŭ; el descrie cu colorĭ viĭ spaima Porțeĭ și primele încercărĭ de a înlătura cu totul cererea Rusieĭ.

„La 12 Iunie trecut, scria Lașcarev [3]), — am sosit la Constantinopol și, înfățoșindu-mă excelențeĭ sale d-l trimis extraordinar și ministru plenipotențiar Alexandru Stahievicĭ Stahiev, i-am predat pachetele încredințate mie.

„Iar după aceia la 2 Iulie următor d-l ambasador, luîndu-mă cu sine, a mers afară din oraș la Reis-efendi [4]) a casă, unde a și anunțat, că eŭ sînt numit din partea înalteĭ curțĭ consul general în Moldova, Valahia și Basarabia, și de aceia Poarta, recunoscîndu-mă în această demnitate, să facă din partea sa recunoașterea datorită. Reis-efendi a răspuns, că Poata nicĭ c-un preț nu poate

2. Cuvîntul „vămĭ" e luat figurat, însemnînd greutățile prin care va trece (Not. traduc).

3. Din Buiucdere, cu data de 26 Iunie 1780. Buiucder, e reședința de vară a ambasadoruluĭ Rusieĭ, situat pe malul european al Bosforuluĭ.

4. Ministru afacerilor streine al Porțeĭ.

să consimtă ca Rusia să-şĭ aibă consuliĭ săĭ acolo, unde celelalte puterĭ amice nicĭ odată n-aŭ avut, ba nicĭ în prezent nu aŭ, căcĭ aceasta este contra articolelor din tractatul de pace, în care nu să indică anume ca în Moldova, Valahia şi Basarabia să fie consul rus; el a maĭ adus aci şi alte rezoane neavenite, pe care departamentul afacerilor streine va bine voi a le vedea din depeşele d-luĭ ambasador Stahiev. La care excelenţa sa a respuns şi a dovedit lămurit, că d-lor să înşală cînd să opun la aceasta, de-oare-ce tractatul glăsueşte: „a să avea consulĭ în toate localităţile, unde să simte nevoe".

„Intre alte conversaţiunĭ particulare, Reis-efendi a declarat confidenţial d-luĭ ambasador, că Poarta temîndu-să de oare-care nelinişte din partea boerilor din cele două principate şi de rescoala garnizoanelor aflătoare în Basarabia, nu poate consimţi la aceasta. Atuncĭ d-l ambasador a zis, că el în nicĭ un chip nu poate să scrie curţeĭ sale cum că Poarta să teme de garnizoanele sale şi de supuşiĭ din principate. Reis-efendi a respuns: voeşte oare d-l ambasador ca eŭ să poruncesc a să tăea atît capetele ambilor principĭ, cît şi ale tuturor boerilor şi a să aduce aicĭ?

„După cîte-va zile eŭ, din partea d-luĭ ambasador, m-am dus la Reis-efendi (în afacerea unuĭ comerciant din Nejinsc), care priimindu-mă foarte bine, între altele m-a îndemnat în tot chipul să renunţ la consulatul meŭ, încredinţindu-mă că Poarta îmĭ mijloceşte un loc maĭ avantajos decît acest consulat. Eŭ însă i-am respuns scurt, că în zadar bine-voeşte a contesta aceia ce tractatul spune clar, ca Rusia să-şĭ aibă consuliĭ săĭ în toate acele localităţĭ unde va cere trebuinţa şi comerţul, şi cu aceste cuvinte am şi eşit de la dînsul".

In tratative saŭ, maĭ bine, în conversaţiunĭ de natura celor citate maĭ sus a trecut nu puţin timp. Abea la şase lunĭ după venirea luĭ Laşcarev în Constantinopol, a consimţit Poarta să-l recunoască consul general în principate şi Basarabia. Cu toate acestea afacerea nu s-a terminat aci şi, mulţămită refuzuluĭ Porţeĭ de a designa consululuĭ locul reşedinţeĭ sale în principate şi propunereĭ ce îĭ făcu de a să muta în Silistra, negocierile începură din noŭ.

La 16 Decemvrie anul 1780, Lașcarev raportează departamentuluĭ afacerilor streine:

„Poarta după o împotrivire îndelungată și neîntemeiată..... a convenit a mă recunoaște consul general în Moldova, Valahia și Basarabia, cu condiție ca să-mĭ am reședința în Basarabia (în orașul, pe care Poarta îl va alege), la care propunere d-l ambasador aŭ respuns luĭ Reis-efendi, (că) în interesul comerțuluĭ reședința consululuĭ nu poate fi nicăirĭ aiurea de cît numaĭ în unul din cele două principate și că nu poate consimți pentru nicĭ un loc altul. Reis-efendi a răspuns, că Poarta nu poate permite să fie consulĭ în acele localitățĭ, unde nu există judecătorĭ de legea mahomedană, iar principiĭ nu sînt alt ce-va, de cît numaĭ pur și simplu strîngătoriĭ dărilor și tranșatoriĭ cestiunilor dintre supușĭ [5]). Ambasadorul a încredințat pe Reis-efendi că, atuncĭ cînd vor cere împrejurările, toate daravelele consulul le va opera în orașele unde sînt judecătorĭ de legea mahomedană; dar Reis-efendi a zis, că el nu poate nicĭ într-un chip să primească această propunere.... In fine, Reis-efendi a rugat amical pe ambasador, ca să scri despre aceasta la curte, și el speră, că înalta curte a Rusieĭ va consimți la această propunere a Porțeĭ.

„A treia zi după conferință, eŭ dimpreună cu d-l ambasador, am fost la ambasadorul francez, cavaleru de S.-Priest (Chevalier de S.-Priest), care ne-a declara din partea Porțeĭ [6]), că ia convine să dea consulatulu berat [7]) cu indicarea orașuluĭ Silistra de reședință, căc acolo îșĭ are reședința sa pașa cu treĭ tuiurĭ și săras

5. Planul Porţeĭ era de a micșora însemnătatea putereĭ principilor în principate, care de și eraŭ vasale, totușĭ, mulțămită diferitelor tractate și hatișerife, înfățișaŭ niște unitățĭ administrative maĭ independente decît celelalte pașalîcurĭ ale imperiuluĭ. A. G.

6. Pe atuncĭ Franța, în virtutea tractatelor cu Turcia, să bucura de o poziție marcantă la sublima Poartă; în cazul dat, amestecul ambasadoruluĭ francez în negocierile dintre ambasadorul rus și Reis-efendi să explică atît prin participarea neoficială a Franțeĭ la încheierea tratatuluĭ de pace din Kiuciuc-Cainardji, cît și prin poziția oficială a eĭ de aliată a imperiuluĭ Osmanilor. A. G.

7. Exequatur la puterile Europene. A. G.

chierul întregeĭ Basarabiĭ. Eŭ însă am respuns ambasadoruluĭ, că fără învoirea curțeĭ mele nu pot să păşăsc la o atare propunere a Porțeĭ..... Dar Silistra este situată dincoace de Dunăre, de unde eŭ, în interesul comerțuluĭ, va trebui să mă duc din cînd în cînd în ambele principate şi în Basarabia, iar d-l paşa mă va împedeca să trec, saŭ vecinic mă va întreba amical pentru ce vreaŭ să mă duc, ba cîte o dată îmĭ va interzice cu desăvîrşire să trec de ceia-parte, sub cuvînt că el, ca comandant principal, mă poate servi în totul"...

Laşcarev dădea o deosebită importanță libertățeĭ sale de a să mişca, în caz cînd guvernul rusesc ar adera la propunerea Porțeĭ de a să designa de reşedință pentru consulul rus, oraşul Silistra.

O dată cu raportŭl săŭ departamentuluĭ afacerilor streine, el maĭ scrie şi grafuluĭ Panin (la 16 Decemvrie, anul 1780).

„In speranța înalteĭ protecțiunĭ, ce Excelența voastră îmĭ arătațĭ, îmĭ iaŭ îndrăzneală a vă supune la cunoştință, că în caz cînd inalta curte ar cădea de acord ca eŭ să-mĭ am reşedința în Silistra, atuncĭ trebue numaĭ de cît ca Poarta să dea ordin Paşeĭ de acolo să nu mă împedece de a trece cu suita mea în ambele principate şi în Basarabia, orĭ cînd eŭ voĭ găsi aceasta necesar..... şi acea (poruncă) Poarta trebue să o formuleze înscris, căcĭ la Turcia ceia ce odată obțiĭ, aceia pe viitor trebue să servească de lege, Cu toate că ambasadorul francez mă încredințază că voiŭ fi liber, dar eŭ nu pot spera, că el ar fi maĭ amic nouă de cît Porțeĭ Otomane".

După două zile de la trimiterea acestuĭ raport, Laşcarev înstiințază departamentul (afacerilor streine, not. trad.), că Poarta aŭ înmînat consululnĭ rusesc berata, „cu o mare grăbire" şi că, după părerea luĭ, ia o va schimba maĭ pe urmă şi va consimți la cererea curțeĭ Rusieĭ de a designa reşedința consuluٳuĭ în principate, „căcĭ ia (Poarta) este foarte descurajată din cauza morțeĭ împărăteseĭ Romane [8]), temîndu-să de un noŭ războiŭ saŭ de niscai-va pretențiunĭ din partea actualuluĭ imperator".

Dar orĭ şi cît de „descurajată" devenise Poarta, ia

---

8. Marieĭ Tereza.

continuâ a să opune cerereĭ guvernuluĭ Rusieĭ, alergînd la tot felul de întorsăturĭ; așa ia, pe ascuns de ambasador, trimise un curier al săŭ la St.-Petersburg (în Iunie 1781), sperînd a îndupleca pe împărăteasă de a nu maĭ persista ca reședința consuluIuĭ rus să fie designată în principate. De și încercarea aceasta a fost tot atît de nereușită ca și celelalte, cu toate acestea ia din noŭ a trăgănat lucrurile maĭ bine de o jumătate de an.

„Poarta, după o împrotivire îndelungată și ne avenită, a consimțit în fine la toate acele condițiunĭ, pe care înalta curte le-a cerut, pe baza tractatuluĭ de pace, și la 10 a curenteĭ a edat bereta și un firman circular în toate locurile unde făcea trebuința, iar după cererea mea mi-a designat de reședință orașul Bucureștĭ, lăsîndu-mĭ liberă mergerea mea și a suiteĭ mele în toate locurile cuprinse în reionul consulatuluĭ meŭ".

In Ianuarie anul 1782, Lașcarev sosi în Bucureștĭ și pînă la anul 1787 (adecă pînă la noul conflict cu Turcia), consulul rus a trăit cînd în Bucureștĭ, cînd în Iașĭ. De abea numaĭ după (reluarea) restabilirea relațiunilor în anul 1792, Iașiĭ aŭ devenit reședința consuluIuĭ rusesc.

In Bucureștĭ a ramas un vice-consul, și această ordine a durat pînă la războiul care s-a terminat prin tractatul de pace de la Adrianopol (anul 1829). Principatele, independente unul de altul și puse sub protectoratul potereĭ Rusieĭ, aŭ priimit regulamentul organic, lucrat de graful Kiselev și în fie-care din ele guvernul Rusieĭ numi cîte un consul aparte; iar Basarabia, după cum să știe, a încetat încă din anul 1812 de a maĭ fi provincie turcească și a devenit provincie nedespărțită a Rusieĭ.

II.

Negocierile pentru recunoașterea luĭ Lașcarev în funcțiunea luĭ nu să terminase încă, și chestiunea despre locul reședințeĭ luĭ nu era rezolvită și Ecaterina semnase acum ucazul, prin care consulul rus să însărcina cu o misiune foarte delicată și cu totul în afară de sfera „comerțuluĭ", folosul căruia necontenit să aducea de di-

plomații ruși în negocierile oficiale cu Poarta ca unicul obiect ce trebuia să preocupe pe viitorii reprezentanți ai puterei Rusiei în provinciile turcești.

Reproducem acest ucaz în întregul său.

„Ucaz consulului nostru general în Valahia, Moldova și Basarabia, asesorului colegial Lașcarev.

Să alăturează pe lîngă aceasta copia petițiunei date nouă din partea fostului arhimandrit în Monastirea de Argeș Damaschin, spre a să face stăruinți în folosul lui, al tatălui și fratelui lui, care să țin legați în București, pentru eliberarea lor și pentru restituirea averilor lor, furate și în diferite moduri sustrase. Din respect pentru osirdia lui deosebită către slujba noastră, pe care o aŭ manifestat în timpul ultimului războiŭ, noi dorind a-i da tot ajutorul cuvenit, vă poruncim să întrebuințați toate silințele voastre, ca amintitii tată și frate ai lui să fie scoși și puși în libertate dimpreună cu restituirea averilor, aparținătoare lor și arhimandritului Damaschin; și să nu încetați a le da ajutor, pentru ca ei să să poată, după dorința lor, a să strămuta în Rusia, (saŭ) cel puțin să plece în siguranță din Valahia în provinciile maiestăței sale imperatorului Roman, de unde vor putea să vie și în Rusia. D-voastră puteți, saŭ singuri în persoană saŭ prin vreun om de încredere, a comunica verbal gospodarului Valahiei Alexandru Ipsilanti [9], că satisfacțiunea acestor va fi priimită la curtea noastră cu o deosebită bunăvoință și plăcere, de-oare-ce și mai înainte prin mijlocirea celor de aicea s-aŭ făcut de dînsa concesiuni. O astfeliŭ de sugerare puteți să faceți și altora, cari aŭ putere și încredere în gerarea afacerilor de acolo; dar vi să cuvine să fiți foarte precauți, pentru ca în această afacere să să observe, mai întîiŭ toate cele cuviincioase

9. Dintr o familie fanariotă, care a produs o serie de luptători pentru independența Greciei. Fiul cel mai mic al său, Alexandru Ipsilanti, a servit în armata rusască, și a fost adjutantul imperatorului Alexandru I; de această demnitate a fost descărcat, îndată ce a participat în revoluția grecească, începutul căria l-a pus în anul 1821, năvălind cu o ceată de eteriști în Moldova, în apropiere de Iași și chiemînd populațiunea Moldovei la răscoală contra stăpînirei turcești. A. G.

demnităţeĭ noastre și măririeĭ curţeĭ noastre. Al doilea, ca D-voastră să tranșaţĭ această afacere așa fel, ca ia să nu ne dea de lucru, și prin aceasta să pricinuească oamenilor pentru care trebue să mijlociţĭ nenorocirĭ marĭ; și al treilea, să nu expuneţĭ pe gospodarĭ saŭ pe alţiĭ din ceĭ de o credinţă și cu bune intenţiunĭ cătră noĭ la bănuelĭ și pagubă din partea Turcilor. De almintrelea, menţionatul arhimandrit însușĭ nu va perde ocazia a vă aminti despre nevoile sale“.

(semnat) *Ecaterina.*

Dat în Ţarscoe Selo,
la 19 Maiŭ anul
1781.

Ce feliŭ de afacere e însă aceasta, care să încredinţază luĭ Lașcarev, cu îndatorirea de a întrebuinţa „toate silinţele“, și în acelaș timp să fie foate „precaut“, ca „întîiŭ, să să observe toate cele cuviincioase demnităţeĭ noastre și măririeĭ curţeĭ noastre“?

Explicaţinnea o găsim în petiţiunea arhimandritului Damaschin, pre care o reproducem cuvînt cu cuvînt.

PREA AUGUSTĂ STĂPÎNĂ,

Intru tot Milostivă Doamnă!

Avînd eŭ în totdeauna zel cătră Rusia și osîrdie cătră ceĭ de o credinţă cu mine, n-am avut ocaziune favorabilă a i le manifesta după dorinţa mea, pînă în acel timp, pînă cînd n-a venit în Valahia, la anul 1768, trimisul de acolo secund-maiorul Nazarie Karazin, despre care gospodarul de atuncĭ Alexandru Dica avea ştire din Moldova că pomenitul Karazin este fără doar și poate șpion și a cercetat despre cauzele călătorieĭ luĭ; dar fiind că a mărturisit tot aceia ce (spusesem) și eŭ în Iașĭ, că el, aflîndu-să într-o boală crudă, a văzut un vis, în care i să zicea că dacă va merge în Valahia la Monastirea Argeș, în care pe atuncĭ eram eŭ arhimandrit, și va face acolo paraclis la icoana făcătoare de minunĭ a Maiceĭ Domnuluĭ, atuncĭ va priimi vindecare de

scîrba sa. Gospodarul ascultînd toate acestea, m-a chiemat pe mine, care din întîmplare mă aflam atuncĭ în Bucureștĭ, mi-aŭ ordonat să mă silesc cum voiŭ ști să mă informez despre cauzele călătorieĭ amintituluĭ Karazin, despre care cu toate că eŭ l-am întrebat, dar el mi-aŭ spus acelașĭ lucru, pe care îl spusese și gospodaruluĭ și în care gospodarul ne încrezîndu-să mi-a poroncit să-l iaŭ cu mine la mînăstire, mi-a dat maĭ dinainte a înțelege despre cele ce i să comunicase din Iașĭ, pentru care mi-a și ordonat să-l observ cît să poate de strict și să caut a afla cu de amăruntul toate apucăturile și planurile luĭ, amenințîndu-mă chiar cu moartea, dacă voĭ face vre-o abatere de la porunca dată mie. Eŭ luîndu-l, l-am adus cu mine la mînăstire, și el, la cît-va timp de la venirea sa, a venit la mine în chilie și, văzind la mine icoana Maiceĭ Domnuluĭ, mi s-a jurat că îmĭ va descoperi tot secretul, dar maĭ întîiŭ să mă oblig și al pastra, și cînd noĭ amîndoĭ ne-am legat cu jurămînt, atuncĭ el mi-a descoperit că maiestatea voastră imperială dorește să declare războiŭ Turcilor pentru izbăvirea patrieĭ mele, și la această declarațiune a întrebat: nu cum-va știŭ eŭ pe vre-unul dintre boieriĭ devotațĭ Rusieĭ? Eŭ fără ezitare i-am spus, că toată Valahia dorește să să izbăvească de stăpănirea Agarenilor și este gata a servi maiestățeĭ voastre imperiale și că în primul loc s-ar putea spune această taină luĭ Pîrvu Cantacuzin, căcĭ eŭ am avut chiar cu dînsul vorbă despre aceasta; cu toate acestea, fiind că el [10] n-avea nicĭ o formalitate scrisă în privința aceasta, de aceia eŭ m-am îndoit că numaĭ pe cuvintele luĭ s-ar putea răzema, și de aceia i-am oferit sfaturile mele pînă atuncĭ, pînă cînd nu îĭ voiŭ dobîndi libertate de a să întoarce, cătră care lucru, pregătindu-mă l-am ținut 4 lunĭ și 15 zile; după expirarea cărora am raportat gospodaruluĭ, că eŭ la Karazin n-am observat nimic alta de cît numaĭ post și rugăciune; de aceia mi s-a și trimis poruncă să-ĭ daŭ drumul să să ducă îndărăpt. Eŭ, folosindu-mă de această ocaziune, l-am sfătuit, că el numaĭ de cît trebue să aibă un pasport, cu care dînsul s-a și întors la mine

---

10. Karazin.

în anul 1769, venind drept la monastire în haine călugăreștĭ, și a adus cu sine o scrisoare semnată chiar de mîna maiestățeĭ voastre imperiale și din partea comandantuluĭ-general de atuncĭ al primeĭ armate, — prințuluĭ Galițin, un portret, luĭ Pîrvul Cantacuzin, iar mie o cruce dăruită din înalta milă a maiestățeĭ voastre imperiale, și pe lîngă acestea și niște manifeste în dialectele grecesc, valah și sărbesc, pe care eŭ le-am și trimis în diferite părțĭ ale cuprinsuluĭ Turcieĭ; iar amintitul Karazin m-a încredințat despre toate monarhiceștele voastre îndurărĭ, despre darea mie a demnitățeĭ de arhiereŭ împreună cu izbăvirea scumpeĭ mele patriĭ de Agarenĭ, în care lucru încrezîndu-mă, nu m-am cruțat nicĭ la începutul războiuluĭ, nicĭ în tot timpul luĭ pînă la sfîrșit. Spre încredințarea acestuĭ adevăr îndrăznesc a aduce maiestățeĭ voastre imperiale (adiverința) dată mie din partea comandantuluĭ-general al armateĭ maiestățeĭ voastre imperiale, graful Petru Alexandrovicĭ Rumianțov, și din partea generaluluĭ-porucic Fon-Essen, de asemenea și din partea mitropolituluĭ de Bucureștĭ; dar slujba mea, adusă maiestățeĭ voastre imperiale, este cunoscută și alteței sale serenisime prințuluĭ Grigorie Alexandrovicĭ Potemchin, precum și prințuluĭ Nicolaĭ Vasilievicĭ Repnin și grafuluĭ Ivan Petrovicĭ Salticov, și tuturor acelora, care s-aŭ aflat în prima armată. In fine, cînd s-a făcut pace, și eŭ știeam foarte bine — că Turcilor le este cunoscut zelul meŭ către Rusia, atuncĭ eŭ nu mă putem aștepta la alt ce-va, de cît la suferințĭ insuportabile și chiar la moarte. Pentru care lucru eŭ m-am și prezentat la graful Petru Alexandrovicĭ Rumianțov, carele atuncĭ se afla la Guri-Bal, și l am rugat să-mĭ dea pasport pentru libera eșire în supunerea maiestățeĭ voastre imperiale, dar el la cererea mea mi-a spus, că în puterea tractatuluĭ de pace încheiat, toțĭ ceĭ ce doresc să iasă sînt liberĭ, și de aceia m-a sfătuit să mă silesc cît voiŭ putea să adun pe toțĭ aceia, cari rămînînd, să aștează să fie expușĭ la pericol, și să plec împreună cu dînșiĭ. Eŭ însă avînd mare încredere, și maĭ cu samă în aciia, care aŭ slujit cu credință maiestățiĭ voastre imperiale, i-am chiemat să plece cu mine, în număr de vre-o șapte miĭ, în numărul cărora să aflaŭ toate rudele

mele, iar ceĭ-lalțĭ, cea maĭ mare parte eraŭ streinĭ; dar din nenorocire pentru mine timpul era acum tîrziŭ și iarna sosise, iar mie mi-a fost cu totul imposibil să plec la drum cu atîta mulțime de oamenĭ, din care cauză, sperînd în ținerea tractatuluĭ de pace, am rămas să aștept pînă în primă-vară. Dar îndată ce aŭ venit gospodarul la Bucureștĭ, cu toate că tractatul era în vigoare, luînd de la mine în luna luĭ Ianuarie pe aceștĭ oamenĭ, iar la 5 Aprilie luîndu-mă și pe mine la Bucureștĭ, m-a pus sub paza cea maĭ strictă, unde m-am aflat pînă la 15 Iulie anul 1779, și de sigur nicĭ odată n-aș fi putut scăpa de această pedeapsă, dacă nu s-ar fi milostivit asupra mea cîțĭ-va boerĭ și nu mi-ar fi dat mijloace să fug, dîndu-mĭ pe lîngă aceasta a înțelege că viața mea este în pericol din partea unor anumite dispozițiunĭ ale gospodaruluĭ, spre a-șĭ răzbuna pe mine pentru că eŭ am slujit cu credință maiestățeĭ voastre imperiale, și pe lîngă aceasta nicĭ n-am aderat la sfaturile lor rele și viclene. Eŭ însă, îndată ce am fost luat sub strajă, apoĭ am fost și silit să plătesc pagubele, care aŭ fost pricinuite la luarea Bucureștilor, iar cît și cuĭ anume am plătit eŭ, îndrăsnesc a aduce maiestățeĭ voastre imperiale registrul.

Cu ocaziunea trecereĭ prințuluĭ Nicolaĭ Vasilievicĭ Repnin prin Bucureștĭ, în calitate de trimis plenipotențiar la Țarigrad, eŭ l-am rugat printr-un raport pentru eliberarea mea de sub pază și pentru a-mĭ da un pasport pentru Rusia, cu toate acestea el mi-aŭ răspuns la aceasta că nu poate să facă aceasta, și m-a încredințat că va ruga pentru mine pe gospodarul și maĭ pe urmă prin intermediul prințuluĭ Mihail Cantacuzin mi-aŭ poruncit să fug în Rusia, lăsîndu-mĭ toate averile mele. Eŭ, de sigur, nu aș fi făcut aceasta, ca să fug din patria mea și să împovorez pe maiestatea voastră imperială, dacă în virtutea tractatuluĭ de pace am fi fost liberĭ; văzînd însă că nu am nicĭ o speranță de libertate, și pe lîngă aceasta și în pericol pentru viața mea, am fost nevoit să plec și să alerg la protecțiunea maternă a maiestățeĭ voastre imperiale. Insă după fuga mea din Bucureștĭ aŭ luat pe tatăl meŭ și pe treĭ frațĭ cu averea lor proprie în locul meŭ la închisoare, iar toată averea mea

mişcătoare şi nemişcătoare aŭ prădat-o şi de la datornicii meĭ, ale cărora poliţe sînt la mine, aŭ cerut banii; după venirea însă în ţara Cesaruluĭ, după cererea urîtoruluĭ meŭ, am fost ţinut 6 lunĭ de avant-posturĭ, căcĭ să silea el ca generalul de acolo Treis să mă redea luĭ spre pierzare, dar îndurata Providenţă prin rezidentul aflător în Viena — prinţul Galiţin, cătră care eŭ am scris, m-a păzit. Iar după sosirea mea aicea în Petersburg, de cincĭ lunĭ sînt lipsit de hrana zilnică, şi pe lîngă aceasta mă tem ca nu cum-va vrajmaşiĭ meĭ, văzîndu-mă fără nicĭ o apărare, să lipsască de viaţă pe tatăl meŭ şi pre fraţiĭ, cari n-aŭ nicĭ o vină, ci numaĭ din cauza mea.

Intr-o astfeliŭ de stare dureroasă, mă arunc la picioarele maiestăţeĭ voastre imperiale şi cu cea maĭ profundă umilinţă vă rog pentru eliberarea tatăluĭ meŭ, ieromonahuluĭ Mihail şi a fraţilor meĭ ieromonahilor Arsenie şi Vasile şi monahuluĭ Grigorie dinpreună cu averea lor şi a mea spre a intra în supunerea maiestăţeĭ voastre imperiale şi de la înalta îndurare monarhică a maiestăţeĭ voastre imperiale rog a nu mă lăsa ne recompensat cu o înaltă poruncă.

Al maestăţeĭ voastre imperiale
întru tot plecat serv
şi zelos cătră D-zeŭ rugător,

Arhimandrit Damaschin.

13 Noembrie anul 1780.

La povestirea arhimandrituluĭ Damaschin nu avem de adăogat multe; povestirea aceasta, cu toate erorile sale sintactice şi gramaticale, ne zugrăveşte cu culorĭ viĭ multe părţĭ ale stăpînireĭ turceştĭ din principate în acea epocă, cind gospodariĭ nu ştieaŭ de cine să să teamă, de Poartă saŭ de statul creştin, care păşise la protejarea supuşilor creştinĭ aĭ semiluneĭ şi era nevoit să recurgă la tot felul de mijloace neglasnice pentru ca să-ĭ asigure şi să-ĭ mîngîe în trista lor soartă de vasalĭ aĭ „necredincioşilor Agarenĭ".

Secund-maiorul armateĭ ruseştĭ, ce pe fie-care minută îşĭ punea în primejdie capul săŭ, să îmbracă în haine călugăreştĭ şi cu lunile trăia în monastire; arhi-

mandritul, care dădea gospodariuluĭ informațiuuĭ falșe despre persoana suspectă pusă sub supravegherea luĭ ; fuga acestuĭ arhimandrit și confiscarea întregeĭ luĭ averĭ ; ședere luĭ de 6 lunĭ la avan-posturile armateĭ cesariene, de unde generalul comandant Preis îĭ dă drumul spre a-șĭ continua călătoria în Rusia și nu îl dă îndărăpt în mînile Turcilor numaĭ din cauza amesteculuĭ rezidentuluĭ din Viena ; închiderea tatăluĭ și a fraților fugituluĭ Damaschin, — toate acestea constitue un deposit nu de puțină importanță pentru istoria contactuluĭ nostru cu popoarele creștine ale orientuluĭ otoman în epoca Ecaterineĭ.

(*Tradus din rusește de Ieromonahul Nicodim Munteanu*).

V. LATEŞ

VREMURĬ GRELE

Anevoie vremea trece.
Plînge-n mine-o lungă jale,
Cade-n suflet ca-ntr-o vale ;
Presimţesc urît în cale.
Ce-s durerĭ nu vor să plece.

GAVRIIL ALUAŞ

învăţător romîn şi notarul «Societăţiĭ de cumpetare» din comuna Babţa-Selagiula.

Memoriŭ contra băuturilor spirtuoase [1].

Nu este răŭ în lume ca viciul beţieĭ, din care izvorăsc toate rălele. Viciul acesta strică nu numaĭ celuia ce-l urmează, ci şi altora; nu numaĭ capuluĭ de familie atacat de acesta, ci tuturor membrilor familieĭ. Cîte şi maĭ cîte familiĭ s-aŭ ruinat din cauza acestuĭ flagel! Numaĭ capul familieĭ să fie atins de acest răŭ, atuncĭ toţĭ căseniĭ sufăr ocară, ruşine, golătate şi mizerie.

Văzînd răul acesta înrădăcinat în mulţĭ din neamul meŭ, de anĭ de zile mi-am bătut capul pentru a înlătura saŭ cel puţin a micşora acest viciŭ, pentru că prea tare sărăceşte pre poporul nostru ţăran. Lucru dureros, că patima aceasta e lăţită şi asupra multora dintre inteligenţĭ, care ar trebui să fie povaţă ţărănimeĭ noastre.

Incă din toamna annluĭ 1893 mi-am strîns materialul pentru întemeiarea „Societăţiĭ" de cumpătare. Avînd materialul necesar, mi-am cercat mijloace pentru ajungerea scopuluĭ propus. Cel maĭ puternic mijloc l-am aflat în uniĭ dintre locuitoriĭ comuneĭ Babţa. Cu aceştia m-am înţeles; acestora le-am cetit despre stricăciunea băuturilor spirtoase: cu aceştia m-am sfătuit despre

---

1. Compus după «Societatea de cumpetare» contra băuturilor spirtuoase din comuna Babţa-Selagiula (Ungaria), la însărcinarea comitetuluĭ «Ligeĭ ieşane», constituită pentru stîrpirea viciuluĭ beţieĭ.

înființarea Societățiĭ în chestiune, și eĭ eraŭ numaĭ 4 inșĭ: Teodor Pop, Stefan Blidar, Grigorie Bălas și Ioan Buda.

La despărțire le-am legat de inimă să vestească în comună aceia ce voim noĭ. Eĭ cu cîțĭ aŭ convenit în săptămîna aceia, la toțĭ aŭ spus ce voim a face. Așa din gură în gură nu trecură treĭ zile și toată comuna știa dorința noastră, și cu cîțĭ conveniam toțĭ îmĭ ziceaŭ: „că zăŭ bine ar fi aceia".

Așa să propagă aceia ce voim a face. Obiectul din chestie îl dăm prin uniĭ din popor, poporuluĭ, ca eĭ să cugete preste el și să-șĭ facă judecată.

Poporul nostru e religios, moral și ascultător de sfătuitoriĭ bunĭ. Dintr-odată nu voește a să aplica, temîndu-să să nu fie înșelați, pentru că prea de multe orĭ în viață sînt sedușĭ de uniĭ și de alțiĭ; dar maĭ întîiŭ să înțeleg eĭ între eĭ, apoĭ e lucru gata

Văzînd aplicarea și dorința poporuluĭ de a întemeia o societate de cumpetare, am împărtășit lucrul mult onor. d-n Stefan Pop preot gr. cat. local, care în toată viața sa păstorală a lucrat numaĭ pentru binele poporuluĭ, și onor. d-n Petru Pop, cooperatorele săŭ, care încă le știe vorbi la inimă; le-am spus, ce voim a face și că maĭ toată comuna e învoită la planul nostru.. — Dînșiĭ tare s-aŭ bucurat de pasul făcut și ne-aŭ promis ajutor din partea lor.

La rugarea mea d-l preot a convocat o adunare pe ziua de 24 Decemvrie 1893 st. v. adecă în ajunul Crăciunuluĭ. — La adunare aŭ participat preste 60 de inșĭ. Auzind de aceasta Jidanul arendaș și cărciumar a venit să vadă, cam cîțĭ stăm pe lîngă părerea de a întemeia societatea de cumpetare; aflînd școala plină de oamenĭ și în fruntea lor d-l cooperator Petru Pop și subscrisul,— s-aŭ întors acasă scărbit. — In cale convine Jidanul Sărăoiŭ, — că așa i-aŭ pus nume oameniĭ — cu d-l preot Stefan Pop și-l amenință, că-l va învăța el, dacă va face să nu-ĭ treacă băutura luĭ. — Băutura luĭ nu era alta de cît puțin alcool, peatră-merie și o cantitate mare de apă, încît cînd o bea omul, îĭ strîngea gura pungă.

Venind d-l preot ne împărtășește amenințarea Jidanuluĭ; atuncĭ toțĭ erump în hohote de rîs, zicînd: „el

vrea cu putere a ne face să-ĭ bem pălinca (vinarsul) luĭ cea puturoasă“.

Poporul era şi maĭ tare inimat pentru înfiinţarea „Societăţiĭ de cumpetare“.

Să constitue adunarea, alegîndu-să de preşedinte ad-hoc d-l Stefan Pop, iar de notar ad-hoc Gavriil Aluaş şi cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ ne apucăm de lucru.

Preşedintele printr-o vorbire pătrunzătoare, în care desfăşură rălele ce aduc băuturile spirtuoase sănătăţiĭ noastre, buneĭ stărĭ şi sufletuluĭ, declară adunarea de deschisă. — Vorbirea d-luĭ preşedinte fu ascultată cu viŭ interes şi aclamată cu urărĭ de „să trăească preşedintele“.

Iea cuvîntul d-l cooperator Petru Pop şi prin un discurs bine nimerit arată de o parte daunele ce le sufere poporul nostru prin băutura preste măsură, iar de altă parte cum să înavuţesc Jidoviĭ de pe spinarea Romînuluĭ. In urmă propune exmiterea unuĭ comitet pentru elaborarea unuĭ proect de statute.

S-aŭ exmis un comitet pentru elaborarea statutelor. A să vedea în îndreptarul lucrat de mine şi publicat în „Foaea Poporuluĭ“.

Invăţătorul local şi notar ad-hoc Gavriil Aluaş, după ce mulţămeşte adunăreĭ de prezentare în aşa frumos număr şi de viul interes, ce-l arată faţă de binele lor, propune că, pînă la elaborarea unuĭ proect de statute, să ţinem în vedere următoarele puncte:

1. Ceĭ ce să vor conteni de la băutura vinarsuluĭ să formeză „Societatea de cumpetare, etc. etc.

2. Fie-care cap de familie să să deoblige pre sine şi familia sa, a nu bea vinars într-un an de zile.

3. Fie-care din noĭ să fim un bun vestitor contra băuturilor spirtuoase.

4. In cîrciumă şi unde beŭ palinca, membriĭ societăţiĭ să nu între.

5. Să să aleagă un comitet supraveghetor, ca abaterile arătate presidiuluĭ să fie mulctate prima oară cu 5 fl. a doua oară cu 10 fl., la caz de repetare, să să excludă din sinul societăţiĭ.

6. Duminica şi în sărbătorĭ, pentru distrugere, să să coadune la şcoală, unde li să vor ceti „Foaea Poporuluĭ“ şi alte cărţĭ folositoare.

7. Nunțile, pomenele și clăcile să fie lipsite de băutura vinarsuluĭ.

Președintele întreabă, că primesc punctele de sus, mulțimea adecă 47 inșĭ le primesc și să daŭ deobligămîntul prin subscrierea proprie. — In fruntea deobligaților eraŭ d-niĭ preoțĭ și învățătorul. De la cap să învață binele, atuncĭ e lucru salutar, care ar trebui să să întămple în fie-care comună. Dintre ceĭ nesubscrișĭ unul cu numele Lup Deac, om cu stare bună dar răŭ voitor altcum și om bețiv, își arată în adunare frica, că Jidovul ne va cerca pre calea legeĭ și-ĭ vom plăti băutura cît nu va trece. Acest om răsvrătitor prin Fevruar 1893, fiind alegere de primar, să declară de membru societățiĭ, rugînd presidiul a mijloci alegerea luĭ. Presidiul societățiĭ crezînd că să va îndrepta și va lucra pentru binele societățiĭ, mijlocește de să alege. „Lupul își schimbă părul, dar naravul nu“ zicala Romînuluĭ. El aŭ rămas tot lup. Indeamnă pre oamenĭ a merge la cărciumă; pre ceĭ maĭ slabĭ de îngerĭ îĭ seducea, zicîndu-le: „Ce vă uitațĭ după ce vă spune popa și învățătorul, acele sînt numaĭ fleacurĭ; eŭ încă m-am subscris dar pentru aceia îmblu la cărciumă“. Ca primar nŭ face tîrg fără băutură.

Aŭ fost admoniat din partea presidiuluĭ, n-aŭ ajuns însă nimica. Aŭ fost mulctat din partea protopretoreluĭ și ca primar comunal în vara anuluĭ 1897 credea că iară va fi primar, dar presidiul societățiĭ s-aŭ îngrijit, de protopretorele nu l-o pus nicĭ în candidație.

Membriĭ direcțiuniĭ societățiĭ de cumpetare aŭ adus diciziunea, că nicĭ un post comunal civil orĭ bisericesc nu poate să-l ocupe numaĭ care e membru în societate și cu purtare morală bună,

Voind a avea un cîștig duplu — materialo-moral, pentru societate, am înființat un fond de bucate (maiŭ) ca membriĭ să aibă de unde lua bucate împrumut pre lîngă interese micĭ, nu însă cum le daŭ Jidoviĭ pentru una, două la toamnă. Nemembriĭ încă capătă din acest fond, însă condiționat, dacă vor dovedi cumpăt și purtare morală bună. A să vedea maĭ pe larg în statutele fonduluĭ publicate în No. 12 din „Foaea Poporuluĭ“ 1897 în îndreptarul meŭ. — Pînă de prezinte acel fond are 126 merțe marĭ de malaiŭ (porumb) cu gră-

unțe, care să daŭ pe uzură pre lîngă doĭ giranțĭ pe baza § 3 din acelea statute.

In 1 Aprilie 1894 st. n. s-a convocat o adunare generală pentru deliberarea statutelor „Societățiĭ de cumpetare“. Statutele fură cetite în prezența a 98 inșĭ și aŭ fost primite fără excepțiune, Cu această ocaziune s-aŭ maĭ înscris de membri 45 inșĭ. Acum la început, așa zicînd, societatea avea 92 membri toțĭ capĭ de familie. Sus amintitele statute s-aŭ publicat în „Foaea Poporuluĭ“ No. 11 din 1897 în îndreptarul lucrat de subscrisul. — S-aŭ decis în această adunare a să scrie în treĭ exemplare în limba romînă și maghiară și pre calea protopretorială a să substerne înaltuluĭ Minister de interne pentru aprobare.

Aceste s-aŭ scris și trimis în 15 Maiŭ 1894 și în 8 August 1894 sub No. 65986 fură aprobate de minister.

Statutele fonduluĭ de bucate a Societățiĭ de cumpătare aŭ fost aprobate de înaltul minister în 4 August 1896 sub No. 61,635.

Avînd statute aprobate, în 25 Noemvrie 1894 st. n. „Societatea de cumpetare“ în o adunare generală alege oficialiĭ și membriĭ în comitet.

După aceia Societatea prin oficialiĭ săĭ și comitet îșĭ începe activitatea sa pe baza statutelor.

Nicĭ o pădure nu e fără uscăturĭ; așa și între membriĭ Societățiĭ să află unul și altul, care să abătea de la cuprinsul statutelor, parte împinșĭ de boldul animalic de a exceda, parte sedușĭ de răŭ voitorĭ; dar aŭ fost prin presediŭ admoniațĭ, maĭ și mulctațĭ, prin protopretore. O rană învechită nu să poate dintr-odată cura. Așa e și cu viciul bețieĭ; dar privatim, prin sfaturĭ bune, prin dedare, prin cetirea de desertăciunĭ în adunărĭ private, iar oficialminte pe baza statutelor societățiĭ și a fonduluĭ de bucate, după care membriĭ sînt nu numaĭ admoniațĭ și mulctațĭ, dar și premiațĭ spre care scop $^1/_4$ parte din diviziunele fonduluĭ de bucate e pus la dispozițiunea comitetuluĭ pentru a face ajutoare între membriĭ săracĭ, dar cu purtare bună.

Venerat comitet!

In urma epistoleĭ primite de la ilustrul domn A. D. Xenopol am și apelat la publicul romîn din Unga-

ria și Transilvania și specialminte rugînd pre aceĭ stimațĭ domnĭ preoțĭ și învățătorĭ în comunele cărora s-aŭ întemeiat astfeliŭ de societățĭ, a mă aviza despre existența acelora, etc. etc., dar pînă în ziua de astăzĭ și adecă nicĭ astăzĭ n-am fost avizat despre existența alteĭ însoțirĭ de felul societățiĭ de cumpetare din Babța. Nu știŭ n-aŭ cetit apelul din No. 119 a prezenteĭ „Tribună" de există, saŭ doară nu avem aiurea nicĭ o societate. Dacă lipsesc aceste societățĭ în comunele rurale, atuncĭ fie-cine e în credință, că dascaliĭ și popiĭ sînt oamenĭ excesivĭ alăturea cu uniĭ dintre poporaniĭ lor.

In curînd va eși de sub tipar „Indreptar" pentru întemeiarea însoțirilor de cumpetare contra băuturilor spirtuoase, lucrat de subscrisul; atuncĭ fie-care și-l poate procura de la tipografie soc. pe acțiunĭ din Sibiŭ.

Ar fi tare de dorit, ca pretutindenea între Romîniĭ noștri să să înființeze societățĭ de cumpetare, ca să să stîrpească din poporul nostru abuzul cu băuturile spirtuoase, ce-l fac pilug și nesănătos.

Primițĭ vă rog expresiunea deosebiteĭ mele stime, poftindu-vă pe calea apucată sporiŭ de la bunul și înduratul Dumnezeŭ.

Babța (p. Hadad Szilagy m. Ungaria) la 16 Octomvri 1897 st. n.

GH. BOTEZ

Cîntec de Toamnă

Nouriĭ deșĭ
Cerul întunecă,
Galbene foĭ
Pe vînt alunecă
Moarte-n noroĭ.

Ploaia încet
In geam îmĭ bate
Din seară în zorĭ. . . .
— Singurătate,
Tu mă omorĭ!

Tu-mĭ aminteștĭ
Zile senine,
Albastre zărĭ
Ș-a luneĭ pline
Dulcĭ dezmerdărĭ;

Și din trecut
Smulgĭ din morminte
Primul amor . . . .
Mi-aduc aminte
Și plîng de dor! —

EM. SAKS

Expediţiunea belgiană la polul sud.

Incă din cea maĭ veche antichitate savanţiĭ şi geografiĭ doreaŭ să cunoască regiunele polare. In neştiinţa lor eĭ îşĭ închipuia tarĭ ipotetice şi continente fantaziste; aşa Greciĭ credeaŭ, că în regiunele australe există un continent, care ar face echilibru ţărilor locuite.

Acest continent austral, creaţiune pur intelectuală nebazată pe nicĭ o observaţiune precisă, era înscris în geografiele medievale şi numaĭ după numeroase călătoriĭ fu şters. Ilustrul călător *Cook* nimici cu totul acest fantom geografic, străbătînd de 7 orĭ cercul polar şi încunjurînd pămîntul maĭ sus de al 60-lea paralel de lat. sud. Tot Cook trebue să fie considerat ca primul explorator antartic; el străbătu gheţarele australe pînă la al 74 paralel în 1770. Rămase atît de speriat de înfăţoşarea selbatecă a stîncelor de gheaţă ce înconjură antarticul, de negura cea deasă obicinuită în aceste regiunĭ, de valurile cele marĭ ce încreţesc marea încît Cook spuse că nicĭ un om nu va strabate maĭ departe de cît dînsul. Nu-şĭ putea închipui însă că curajoşiĭ pescarĭ de balenă, urmărind prada lor, vor înainta în adîncul gheţarurilor de la polul sud.

Wedel, în 1822, descoperi o mare liberă, înaintînd astfeliŭ pînă la al 76-lea paralel; dar cunoştinţele noastre asupra acestor regiunĭ sînt datorite maĭ cu samă expediţiunelor ştiinţifice, a căror scop era tocmaĭ de a studia aceste regiunĭ necunoscute. In anul 1840 plecară 3 expediţiunĭ: una americană, sub conducerea luĭ *Wilkes*, una

franceză, sub conducerea luĭ *Dumont* d'*Urville*, alta engleză condusă de *Ross*. După datele aduse de aceste 3 expedițiunĭ și de balenariĭ scoțienĭ să stabiliră 3 grupe de țarĭ antarctice. Cea dintîiŭ așezată pe meridianul Capuluĭ Horn formată dintr-un archipelag foarte întins de insule de toate mărimele și dintr-o întindere de pămînt avînd înfățoșarea unuĭ continent (*Țara luĭ Graham*).

A doua grupă, la sud estul Africeĭ, formată de 2 coaste, nu prea bine cunoscute și botezate țara luĭ *Kemp* și *Enderby*. In fine a treia grupă cea maĭ importantă, descoperită de Ross și avînd înfățoșarea unuĭ continent: țara *Victorieĭ*. Ross maĭ descoperi 2 vulcanĭ în activitate pe care îĭ boteză cu numele celor 2 corăbiĭ ale luĭ: *Erebus* și *Terror*, apoĭ înaintă pînă la al 78° 10 paralel, cel maĭ înalt punct atins de cătră om în antarctis.

Țara Victoria pare a fi legată în spre vest cu o serie de insule descrise de francejĭ și de americanĭ și cărora s-a dat numele luĭ Wilkes. Cu toată importanța celor 3 expedițiunĭ despre care am vorbit, lumea științifică părea a să dezinteresa de chestiunea antarctică, iar toate privirele să îndreptară pînă astăzĭ cătră polul nord.

Dar după progresele marĭ ce s-aŭ făcut în toate științele de la 1840 pînă în zilele noastre, problemele de deslușit în antarctic aŭ devenit maĭ numeroase și maĭ importante, astfeliŭ că toate științele aŭ fost interesante la chestiunea antarctică, căcĭ o mare parte din problemele privitoare la cunoștința globuluĭ nostru, îșĭ vor putea găsi soluția lor în aceste întinse regiunĭ atît de puțin cunoscute dară atît de importante științificește.

Un om de o mare valoare științifică, profesorul *Neumayer* încă de la 1875 începu o campanie pentru a îmboldi instituțiunile științifice și guvernele de a echipa o expedițiune antarctică — Neumayer adună tot ce era cunoscut asupra acestor regiunĭ și arată folosul acestor explorațiunĭ, căutînd astfeliŭ a atrage atențiunea publiculuĭ asupra antarcticuluĭ.

N-a avut încă norocul de a realiza însușĭ proectele sale, însă toate expedițiunile antartice vor îndruma planurile lor după lucrările luĭ Neumayer. Rezultatul însă ce n-a fost obținut nicĭ de știința nicĭ de logica savantuluĭ e pe cale de a fi dobîndit prin stăruința și energia

unuĭ tînăr ofiţer al marineĭ belgiane ca un vechiŭ cavaler medieval purtâ singur războiŭ contra mareluĭ monstru: inerţia publiculuĭ; de la 1894—97 putu aduna suma de 250,000 fr. minimum necesar pentru o expediţiune ştiinţifică la polul sud. Cîte încercărĭ, cîte convorbirĭ, cîte planurĭ a trebuit să facă tînărul căpitan A. de Guerlache pentru a putea în fine privi cu mîndrie, frumosul săŭ vapor *Belgica*, sîntem sigurĭ că neajunsurile sînt uitate, fiind dat rezultatul dobîndit.

Vaporul săŭ a plecat la 16 August. Ne vom încerca de a schiţa cetitoruluĭ echipamentul expediţiuneĭ şi scopul ce şi-a propus să atingă.

In regiunele polare, navigaţiunea sa face cu greŭ, din cauza gheţarilor ce plutesc şi care la fie-care packeis, ciocnesc lăturile corăbieĭ, adesea sînt atît de marĭ încît corabia e silită să-ĭ încunjure. Trebue dar un vapor mic, uşor de mînuit prin strîmtorile măreĭ, liberă ce despart gheţarele plutitoare şi tot odată cu laturĭ destul de solide pentru a rezista cu succes ciocnirilor şi presiunilor. Belgica, corabie veche, ce servea la vînatul focilor în mările artice respunde foarte bine la aceste cerinţĭ. Are lungime de 32 metri, măsură 260 tone, laturile sale apasate printr-un învăliş de lemn de Greenheart, iar prora sa oblică şi căptuşită cu fer îşĭ va deschide uşor un drum prin gheţare. Corabia e prevăzută cu 3 catargi şi cu o maşină auxiliară de 160 caĭ vaporĭ, încît iuţala mersuluĭ va putea fi de 7 nodurĭ la ceas. Elicia prezintă curioasa particularitate de a putea fi rîdicată pe punte, cînd ar fi în primejdie de a fi sfarmată de gheţarĭ.

Echipajul a fost redus la strictul necesar — căcĭ în aceste regiunĭ, unde privaţiunile sînt de regulă şi unde fie-care om trebue la un moment dat să aibă voinţa sacrificiuluĭ şi a maximuluĭ de energie pentru salvarea tuturora — un echipaj prea numeros a fost adesa cauza care a pricinuit nimicirea expediţiunilor. Comandantul Guerlache şeful expediţiuneĭ e însoţit de 21 de tovarăşĭ.

Iată numele şi funcţiunele a cîtor-va. — *Georges Lecointe*, locotenent de marină, al 2-le comandant al expediţiuneĭ, 29 de anĭ; ***Roald Amundsen*** 25 de anĭ, norvegian, a călătorit mult prin mările polare; *Mellaerts*, 21

de anĭ, al 3-lea locotenent; 2 mecanicienĭ, un lemnar, 8 mateloțĭ, un bucatar și un stewart.

In fine persoanele însărcinate cu observațiele științifice; *Emile Danco* însărcinat cu serviciul astronomic și geofizic — Enrik Arctowski, de origină poloneză, cu serviciul oceanografic și geologic — în fine, prietenul nostru, Racovitza, însărcinat cu serviciul zoologic și botanic.

Expedițiunea să va prelungi timp de 2 anĭ. A trebuit să să prevadă uneltele științifice, echiparea personaluluĭ și cantitatea de proviziunĭ necesară pentru acest timp. Toate alimentele aŭ fost luate la ceĭ dintîiŭ furnisorĭ din principalele țărĭ ale Europeĭ după specialitatea acestor țărĭ. Danemarca a dat laptele, Belgica conservele de legume, Anglia pesmețiĭ etc.

Băuturile alcoolice sînt excluse de pe Belgiea, experiența cea lungă a navigatorilor polarĭ a arătat că băuturile sînt vătămătoare în regiunele ce urmează a fi explorate de tovarășiĭ luĭ Guerlache.

Băutura oficială a expedițiuneĭ va fi *fruitrein*, (zama fructelor nefermentate). Aceștĭ oamenĭ, bine hrănițĭ, vor fi de asemenea bine locuițĭ, cu toate că apartamentele nu vor fi tocmaĭ spațioase. In partea din dărăpt să găsesc o serie de cabine care vor fi ocupate de ceĭ 4 ofițerĭ, de medic și de ceĭ 3 savanțĭ.

Intre cabine să află „patratul“ cabinetul de fotografie. Locuitoriĭ de pe uscat care aŭ vizitat Belgica aŭ găsit apartamentele cam micĭ; însă marinariĭ care s-aŭ ros coatele prin coridoarele cele strîmte ale corăbilor găsesc locuința de pe Belgica destul de încăpătoare. Eraŭ chiar cabine frumușel decorate, obiecte artistice îțĭ rîpeaŭ adesea ochiĭ; acest început de lux să datorește, după cum am aflat, sentimentelor delicate unor dame care să interesază de expedițiune și de exploratorĭ. In mijlocul corabieĭ să află laboratorul oceanografuluĭ și a naturalistuluĭ, iar la partea dinainte postul de echipaj spațios și bine aerat conține cele 16 culcușurĭ ale marinarilor.

Iată partea materială a echipăreĭ expedițiuneĭ, ne rîmîne a vorbi de instrumentele științifice. Astronomul *Danco* va avea la dispozițiunea luĭ, pendule, instrumente pentru a studia fenomenele magnetice și un aparat pen-

tru studiul electricităţeĭ atmosferice (un selectrometru). Observaţiunele vor fi făcute cu ajutorul instrumentelor celor maĭ perfecţionate.

Să va putea studia toate variaţiunile de temperatură, de presiune atmosfecică, de stare hygrometrică. D-l Archtowisky posedă o instalaţiune foarte complectă pentru studiul apeĭ de mare. Nişte termometre cu resturnare vor permite constatarea temperatureĭ la toate adîncimele, butelce ce pot fi închise în mod automatic vor strînge apă la toate adîncimile, iar această apă va putea fi analizată în mod chimic şi fizic. O sondă va permite să să constate adîncimile sub-marine şi va aduce probe de la aceste adîncimĭ. Naturalistul va putea recolta şi pastra pentru a fi aduse în Europa toate felurile de plante şi de animale pe carc expediţiunea le va întîlni în mersul eĭ.

Diferite arme vor servi la vînatul animalelor celor marĭ a căror schelete vor fi cu îngrijirĭ pregătite. Două tunurĭ vor servi pentru a prinde cetacee; vologurĭ de tot felul vor explora marea în toate păturile sale.

Toate animalele astfeliŭ obţinute cu plăşile vor fi în urmă desemnate, descrise, fixate pe cît s-o putea în forma lor naturală, păstrate în alcool, pentru a fi studiate ulterior. Algele şi plantele superioare, culcate între 2 foĭ de hărtie vor forma un erbar care va face mulţumirea botaniştilor, fiind dat puţinul ce să cunoaşte despre flora antartică. Studiul geografic nu va fi lasat de o parte, instrumentele necesare pentru rîdicarea de planurĭ precum şi aparate fotografice excelente vor da priveliştĭ exacte ale ţărilor explorate.

Cea din urmă escală va fi Puntar-Arenas mică localitate servind de depozit de cărbune în strîmtoarea Magellari — In acest loc expediţiunea va încarca proviziunea sa de cărbune, de acolo ia va părăsi ţările locuite pentru a pătrunde în necunoscutul alb şi răce.

In curînd marĭ blocurĭ plutitoare de gheaţă va indica apropierea antarticuluĭ şi în urmă packeisul îĭ va oferi cea dintîiŭ greutate de învins. Maĭ departe e marea liberă după cum zic 2 navigatorĭ, care aŭ înaintat pînă la a 74-lea paralel.

Primul obiectiv va fi atins ajungînd la ţările care

mărginesc această mare în Arhipelagul care încunjură țara luĭ Graham — atuncĭ exploratoriĭ vor putea studia grupa țărilor care sînt așezate la vestul acesteĭ mărĭ libere, iar de acolo împrejurările vor determina drumul ce va urma expedițiunea. Orĭ cum expedițiunea va petrece iarna în Australia și țara Victoria va fi ținta companieĭ de vară a expedițiuneĭ.

Dacă împrejurările nu să împotrivesc la găsirea unuĭ loc destul de bun pentru a stabili o stațiune de iarnă, fie la țara luĭ Graham, fie la țara Victoria; de Guerlache, Arctowsky, Danco, Amundsen vor fi lasațĭ de expedițiune, care va merge să erneze în Australia, întorcîndu-să în vară pentru a-ĭ relua, acest din urmă plan al expedițiuneĭ e de mare importanță, căcĭ nimenea n-a ernat de la 65-lea paralel și nimic nu e cunoscut din variațiunele climaterice și geo-fizice ce să petrec în timpul erneĭ atît de lungă. Pentru a realiza acest proect trebue neaparat o instalațiune specială, care a fost studiată cu o mare îngrijire. O casă de lemn de brad, cu părețĭ dubli și un observator meteorologic și geo-fizic fac parte din materialul expedițiuneĭ. Aceste două căsuțe să pot desface pentru a forma o mică gramadă de scîndurĭ. In prevederea friguluĭ, s-a luat costume întrebuințate de exploratoriĭ polarĭ și de popoarele ce locuesc regiunele înghețate ale oceanuluĭ antartic. Anorak în pele de lup, încălțăminte în pele de focă și de păslă.

Niște patine de lemn lungĭ de 2 metri numite *Ski* servesc exploratorilor ca să meargă pe suprafața acoperită de zapadă; un cort de pînză ușoară le va servi de adăpost în timpul explorațiunilor și niște sacĭ de pele de ren le va servi de culcușĭ. Un obiect curios de echipare este o păreche de mănușĭ împletite cu fire de păr blond de ale norvegienelor, mănușĭ care după cum să zice țin cald chiar cînd sînt ude — Fie-care excursionist va trage după dînsul, o sanie ușoară de bambu pe care vor fi așezațĭ saciĭ de dormit, proviziunele, aparatul pentru a ferbe alimentele și proviziunea de petrol necesară, instrumentele științifice și busole care trebue să-ĭ călăuzască.

Fie această busolă, buna călăuză care să îndrepteze mereŭ din necunoscut spre noĭ pe îndrăzneții exploratorĭ.

In zadar am căuta cuvinte destul de mărețe pentru a descrie priviliștea ce oferea plecarea miceĭ și măndreĭ corabie Belgica din portul Anvers. Miĭ de oamenĭ ațintițĭ într-o tăcere impunătoare să adunaseră pentru a însoți cu ochiĭ și cu rugĭ frațiĭ care de dragul științeĭ să duceaŭ să infrunte atîtea primejdiĭ. Numeroase corăbiĭ frumos decorate făceaŭ escata corabieĭ Belgica, astfeliŭ ne aflăm și noĭ pe puntea vasuluĭ belgian *Emeraude* fericițĭ de a ne strînge în jurul prietenuluĭ nostru Racovitză. Vesel liniștit, cu surisul în ochĭ, el ne stăpînea încă la ceasul despărțireĭ, ceas de care prietenia noastră ar fi vrut veșnic să să fereasca. Eram pe *Escau* și cînd am int at în apele olandeze am fost cu toțiĭ electrizațĭ prin strigătele pline de entuziazm ale marinarilor olandejĭ de pe bastimentul de războiŭ, trimes de Regina Olandeĭ, pentru a saluta Belgica. Venisă și ceasul unde vaporul Emeraude trebuea să ne întoarcă la Anvers. O luntre mică să arată pentru a ne rîpi pe prietenul nostru Racovitză spre a-l conduce către Belgica. -- Mult timp am rămas cu ochiĭ ațințițĭ către dînsul, Belgica nŭ să maĭ zărea că noĭ tot îl căutam. Valurile îl duceaŭ departe pe fratele iubit și noĭ simțim deja golul pe care plecarea luĭ lasase între noĭ. Dar vor trece și aceștĭ 2 anĭ, și exploratoriĭ eșind învingătorĭ din necunoscutul misterios, noĭ vom pleca iarășĭ spre a primi la Anvers, cu inima și cu prietenia inveselită, pe vitejiĭ navigatorĭ și a îmbrățoșa pe prietenul pe care iubirea de știință ni-l răpise. Am primit cîte-ve rîndurĭ scrise de el din Madera cea Frumoasă, unde Belgica sosisă, nu fără a intimpina vînturĭ și furtunĭ, dar toate aŭ fost uitate în fermăcătoarea insulă unde aŭ petrecut 2 zile. La 16 Septemvrie aŭ plecat maĭ departe îndrumîndu-să către Riode Ianeiro. Vom maĭ putea avea încă științĭ pînă la Puntas Arenas; din Decemvrie pînă în Martie vor rătăci prin ghețarele poluluĭ sud, și gîndirea singură ne va pune în legătură cu dînșiĭ.

Știrile primite de la expedițiune atît prin scrisorile prietenuluĭ nostru Racovitză cît și prin relațiunele gazetelor ne spun că la sfîrșitul luĭ Septeinvrie aŭ trecut Ecuatorul în mijlocul veselieĭ și al serbărilor ce să făc în onoarea celor care trec pentru prima oară Ecuatorul.

Serbările constă în deghizarea unuĭ marinar în Neptun căruia să prezintă neofițerĭ cu figurile văpsite cu cărbune și făină. In prezența zeuluĭ oceanuluĭ eĭ primesc delicatul botez sub forma maĭ multor cofe de apă; toful să sfîrșește print-un mare praznic cu muzică și veselie.

La 22 Octomvrie aŭ sosit în portul Rio-de-Ianeiro, unde aŭ fost primițĭ cu mare onorurĭ, banchete și discursurĭ.

Aci, scumpul nostru prieten s-a despărțit de tovarășĭ pentru a face escursiunĭ și să studieze părțile caracteristice ale fauneĭ bresiliene. Am primit ultime știrĭ de la Montevideo unde să găsea la 29 Octomvrie și ne-a făgăduit să ne trimeată peste 10 zile cele din urmă de la Punta-Arenas, unde era să aștepte sosirea corăbieĭ Belgica pe la 25 Noemvrie, spre a pleca cu toțiĭ cătră polul sud în ziua de 30 Noemvrie.

ORTENSIA BUZOIANU

a) Insemnătatea şi scopul studiului geografieĭ în scoale.

In epoca actuală, cunoştinţele folositoare omenireĭ aŭ luat o aşa întindere şi desvoltare, ele s-aŭ grămădit şi s-aŭ specificat, într-atîta, încît nu maĭ este acum prin putinţă a le cuprinde pe toate, — fie-care cu circuitul săŭ special, — într-o sistemă oare-care de instrucţiune generală. Şi cu toate acestea, dintr-însele răsar o mulţime foarte variată de noţiunĭ practice care, pe tot momentul, sînt de neapărată trebuinţă orĭ-căruĭ om ce voieşte să-şĭ dea samă de ceia ce, peste tot locul şi în tot timpul, natura îĭ înfăţoşază dinaintea ochilor săĭ şi de aceia ce zilnic îĭ servă luĭ în traiul săŭ social. Explicările fenomenelor de tot felul ale natureĭ şi ale activităţeĭ omeneştĭ, care, izbind simţurile, înrîuresc mereŭ asupra vieţeĭ, acele explicărĭ complexe nu e cu putinţă ca fie-care om în parte, să le ceară de-a dreptul de la toate acele numeroase ştiinţĭ speciale, pe care spiritul ingenios şi stăruitoarea muncă a omenireĭ le-aŭ creat şi le-aŭ dezvoltat pe sama fie-căruĭ cerc de cunoştinţĭ. Viaţa şi mintea celor maĭ mulţĭ dintre oamenĭ n-ar fi ajuns spre a atinge un asemenea ţel, ce rămîne maĭ în tot-deauna cu mult maĭ presus de ale lor puterĭ. S-a simţit dar o neapărată nevoe ca să să afle un mijloc de a împăca, de a potrivi, de a încropi necesara dobîndire a atîtor cunoştinţĭ folositoare, cu neputinţa de a supune pe toţĭ oameniĭ de-a rîndul la o aşa de vastă învăţătură enciclopedică.

Ca o mare înlesnire practică pentru satisfacerea legitimeĭ curiozităţĭ a orĭ-căriĭ minţĭ cultivate, — ca o comoară în care staŭ

btne coordonate într-un mănunchiŭ sistematic, diferitele elemente neapărate care să referă la noțiunea de *spațiŭ*, cercetată din punctul de vedere al *realităţiĭ fireştĭ*,—ca știință în care omul învață, în mod concret, *în ce* anume *loc*, și *în ce* anume *chip* el trăește pe această lume, cu perspectiva asigurată de a putea chiar, prin asemenea cunoștințĭ, să-șĭ îmbunătățască mereŭ soarta, — ca atare ni să prezintă azĭ ştiinţa Geografieĭ. Intr-adevăr, ia nu este acum altă-ceva decît *descrierea pămîntuluĭ, astfeliŭ cum l-a făcut şi cum îl tot preface natura, şi apoĭ încă astfeliŭ cum oameniĭ aŭ ştiut şi să pricep tot maĭ bine să-ĭ adapteze întinderea, cuprinsul şi avuţiile la trebuinţele şi la mulțămirile lor.* Așa dar, tot ce să referă de-a dreptul la pămînt și la acţiunea exercitată de oamenĭ asupra pămîntuluĭ, iată ceia-ce alcătuește materialul acesteĭ ştiinţĭ. Ia îșĭ alege de pretutindenĭ elementele sale constitutive ; din abstracțiunile matematicilor, din mecanizmul puterilor fizice, din complicata contextură a creațiunilor ce compun întregul domeniŭ al natureĭ, din combinațiunile ingenioase ale viețeĭ sociale omeneștĭ, din modurile cum popoarele știŭ să folosească pămîntul, spre a-șĭ îndestula nevoile lor materiale și intelectuale : locaș, hrană, veșmînt satisfacțiune a simțurilor, cultură a mințeĭ ; din toate acestea geografia îșĭ îmbină și îșĭ rîndueşte elementele sale. Tot ce ia cuprinde este așa de folositor omuluĭ în viața luĭ, încît, fără de cunoștința acelor elemente, orĭ-cît de instruit ar fi omul, putem zice că el ar sta pururea în lume, strein cu mintea de ale pămîntuluĭ. El ar umbla orbește și pe un tărîm, luĭ necunoscut.

Să nu să crează însă că, în privința noțiunilor asupra fenomenelor natureĭ pămînteștĭ, — fenomene atingătoare de tărîmurile uscate, de ape, de atmosferă, de minerale, de vegetale, de animale și chiar de om, — studiul în scoală al acelor ştiinţĭ în care să face mențiune despre zisele fenomene, este de ajuns, și că acele noțiunĭ pot fi înlăturate din învățămîntul geografic carele în așa caz, ar rămînea redus în marginile uneĭ nomenclaturĭ, maĭ mult saŭ maĭ puțin descriptivă, a împărțirilor convenţionale stabilite de popoare pe globul de ele locuit. Această părere e cu desăvîrșire greșită. Dacă ar trebui ca omul să culeagă acele noțiunĭ risipite, fie-care din știința specială, unde ele ocupă un rol foarte adesea subordonat altor speculaţiunĭ maĭ generale, maĭ distinse, maĭ abstracte ; dacă omul ar fi să le capete, în mod sporadic, pe sărite

şi fără de şir, numaĭ din cercurile vaste ale astronomieĭ, cozmografieĭ, geodezieĭ şi topografieĭ, din ale meteorologieĭ, fiziceĭ, şi chimieĭ, din ale geologieĭ, mineralogieĭ, botaniceĭ, agronomieĭ, zoologieĭ şi antropologieĭ; saŭ din constatările statisticeĭ şi demologieĭ, din diferitele aplicaţiunĭ ale jurisprudenţeĭ, din rezultatele economieĭ politice, din regulamentările şi informaţiunile curente ale diverselor administraţiunii de Stat, saŭ chiar şi din tarifele industriale şi neguţitoreştĭ; şi dacă aceste preţioase noţiunĭ nu s-ar afla adunate toate la un loc, unde ele să stea dispuse într-o rînduială sistematică şi logică; dacă în fine toate teoriile şi toate faptele relative la natura şi la activitatea în spaţiŭ a pămintuluĭ şi ale omenireĭ nu s-ar afla împreunate cu bună ordine în studiul special al geografieĭ, toate acele noţiunĭ practice ar rămînea pururea, saŭ în mare parte necunoscute, saŭ cel puţin neexplicate, turburĭ şi nelămurite, în mintea chiar şi a omuluĭ celuĭ maĭ cult.

Decĭ, dacă voim într-adevăr ca omul instruit să aibă o bază solidă în învăţătura sa, cată să nu ne maĭ bizuim de aci înainte pe nişte presupunerĭ ce, prin experienţă, s-aŭ dovedit a fi fără de temeiŭ. S-a văzut, s-a adeverit că orĭ-cît ar aprofunda cine-va în parte, şi arcanele matematicilor şi ale fiziceĭ, şi ale ştiinţelor naturale; orĭ cît s-ar trudi altul să pătrundă mecanizmul ştiinţelor politice şi economice; orĭ cît s-ar avînta un al treilea în domeniul operilor de imaginaţiune, al literilor şi al artelor, nicĭ una din aceste cercetărĭ, izolată, nu ar da vre unuia din eĭ cunoştinţa cea maĭ esenţială pentru o bună vieţuire pe pămînt, adecă noţiunea preciză a spaţiuluĭ, în care el şi omenirea întreagă aŭ să trăiască. Afară din cercul unor atarĭ noţiunĭ pozitive, orĭ-ce faptă cu temeiŭ rămîne ştearsă, orĭ-ce muncă devine zadarnică, orĭ-ce folos practic să răsipeşte, să stinge, dispare.

Tocmaĭ acest caracter de *realizm cu totul practic*, — însuşire distinctivă a cunoştinţelor geografice, considerate în întregimea lor, — face ca dînsele să reclame azĭ imperios un rol însemnat în instrucţiunea tinerimeĭ. In *scoalele elementare*, *putem zice, că ele vor da omuluĭ simţimîntul şi conştiinţa că dînsul, aci pe pămînt, să află la el acasă*; *apoĭ, în şcoalele secundare, cunoştinţele geografice sînt poate încă şi maĭ importante, de-oare-ce prin ele, maĭ de preferenţă, capătă omul, noţiunea raţională a existenţeĭ sale fizice, precum şi a uneĭ vieţĭ într-adevăr culte.*

Din cele ce s-a spus maĭ sus, rezultă că elementele din care să compune ştiinţa geografieĭ sînt de două feluri, dar amîndouă sînt de o egală valoare. Pe de o parte, ele ne arată ce este în sineşĭ pămîntul, astfeliŭ cum l-aŭ plămădit, şi cum mereŭ îl dospesc şi îl frămîntă puterile natureĭ. Pe pe altă parte ele ne spun în ce feliŭ oameniĭ şi-aŭ aşezat ale lor locaşe şi şi-aŭ chibzuit mijloacele lor de vieţuire, pe faţa luĭ.

De aci vine că din geografie, trebue să studiem cu de o potrivă luare aminte, maĭ întiiŭ, *firea pămîntuluĭ* saŭ în termeniĭ tehnicĭ aĭ şcoaleĭ, *geografia fizică* şi cea *matematică;* iar apoĭ, *rînduiala stabilită de oamenĭ pe faţa pămîntuluĭ,* adecă *geografia politică* şi *economică.* Cînd un om să vede bine căpătuit cu aceste două ramurĭ alăturate de cunoştiţe pozitive şi practice, el poate să să încreadă în sineşĭ, zicîndu-şĭ că ştie: *din ce cauză, în ce mod* şi *pentru ce anume scop,* el trăeşte pe pămînt.

Oare ce putem cere maĭ mult de la o învăţătură solidă şi cu folos? A satisface pe deplin această cerinţă este chiar scopul studiuluĭ geografic, în şcoală, şi dintr-un astfeliŭ de scop decurge neapărat şi marea *însemnătate* a acestuĭ studiŭ.

b) Metodul de predare al geografieĭ în şcoalele secundare şi speciale.

După intrarea profesoruluĭ în clasă şi stabilirea ordineĭ prin constatarea prezenţeĭ elevilor (Periodul I), dînsul face interogaţiunĭ asupra materiilor expuse şi studiate în ultima lecţiune (Periodul II). Interogatorul să face scoţînd din băncĭ şi rînduind alăturĭ cu tabla, o grupă saŭ serie de 3 saŭ 5 şcolarĭ (în genere unul din *fruntaşĭ,* unul saŭ 2 *mijlocaşĭ* şi unul saŭ doĭ *codaşĭ*). Chestiunile să adresază maĭ de preferenţă acestora din urmă; dacă nu ştiŭ să răspundă, profesorul le adresază mijlocaşilor, şi dacă nicĭ aceştia nu răpund bine, *fruntaşul* expune materia. Profesorul trebue să adreseze chestiunile, foarte clar enunţiate; de altminterĭ el *nu vorbeşte, ci ascultă,* şi numaĭ prin foarte scurte amintirĭ, înlesneşte memoria elevilor. Locacitatea profesoruluĭ, în acest period al lecţiuneĭ, e cu totul în paguba elevilor. Precît să poate, respunsurile acestora vor fi însoţite cu repezĭ desemnărĭ de hărţĭ şi cu indicaţiunĭ scrise pe tablă. Profesorul va pretinde de la elevĭ ca eĭ să

să deprindă neîncetat și perfect cu schițarea de hărțĭ, simple dar precize, și cu însemnarea pe tablă a unor tabele sistematice conținînd sumarul lecțiuneĭ. (Vezĭ maĭ jos la Periodul III). Timpul de interogare a uneia saŭ două seriĭ pe zi, nu trebue în genere să treacă peste 15 minute. Conform răspunsurilor, profesorul dă note elevilor interogațĭ. — Acest al doilea period din fie-care lecțiune, este tot de odată și primul period în care să întrebuințază metodul *erotematic*.

Al treilea period al lecțiuneĭ este consacrat de profesor, expuneriĭ uneĭ materiĭ nouă pentru elevĭ (Periodul III). Maĭ întîiŭ, el enunță scopul saŭ titlul materieĭ. O împarte în mod logic, determinînd maĭ multe puncturĭ. Tratează fie-care punct în parte, conform ordineĭ stabilită la început. Cu fie-care punct ajunge la o concluziune concretă. Apoĭ trece la punctul următor, pînă ce succesiv le termină pe toate. In decursul acesteĭ expunerĭ orale (lipsită cît să poate maĭ mult de digresiunĭ și abaterĭ), profesorul, pe cînd vorbește tot de odată înscrie pe tablă în formă de *sumariŭ coordonat* saŭ de *tabelă sistematică*, puncturile constitutive ale lecțiuneĭ cu concluziunile lor. In genere el caută : 1° a nu condensa prea multe materiĭ într-o lecțiune și a nu o împărți în prea numeroase puncturĭ (maximum 12); 2° a da tabeleĭ, scrisă pe tablă, o ordonanță clară și eminamente sistematică, astfeliŭ ca, privind la acea tabelă, mintea elevilor să înțeleagă materiile expuse tot așa de limpede cum vede ochiul lor forma și dispozițiunile aceluĭ sumar saŭ tabelă. Eleviĭ ascultînd, trebue să-șĭ transcrie, fie-care pe caetul săŭ, acele sumariĭ, care apoĭ le vor servi ca un schelet saŭ o diagramă, pentru rememorarea lecțiuneĭ.

Cînd materiile din lecțiune reclamă construirea pe tablă a uneĭ *hărțĭ*, profesorul o desemnează repede în trăsurĭ simple (nu șovăite), după o diagramă geometrică, pe care prealabil a desemnat-o. Șirele de munțĭ sunt trăsurĭ groase cu direcțiunile lor naturale ; rîurile, liniĭ unduloase plecînd tot-deauna de la obârșie și ajungînd tot îngroșîndu-să pînă la gurĭ. Orașele, tîrgurile și satele sînt rotocoale saŭ puncturĭ, după importanța lor. Hotarele, liniioare întrerupte. Harta ce profesorul desemnează pe tablă în cursul lecțiuneĭ, trebuie să ocupe atît loc numaĭ cît să rămînă pe laturile eĭ spațiul liber ca să să înscrie acolo toate indicațiunile din sumariile saŭ tablele maĭ sus prevăzute. Dacă harta ar fi prea ane-

voioasă de schiţat în cursul lecţiuneĭ, profesorul o va pregăti maĭ dînainte pe tablă, saŭ (şi aceasta o va face numaĭ în cazurĭ cu totul excepţionale) el să va servi cu o hartă tiparită, fie cu text, fie mută, după trebuinţă, De alt-minterĭ profesorul nu să va feri de a familiariza pe elevĭ cu tot feliul hărţĭ tipărite.

Acest al treilea period al lecţiuneĭ tratat în mod cu totul *acroamatic*, va ocupa în genere, 30 pînă la 35 minute·

Ultimele 10 saŭ 15 minute ale oreĭ de lecţiune vor fi consacrate unuĭ alt period tratat în mod *erotematic* (periodul IV). Profesorul, fără de a scoate pe elevĭ din băncĭ, va adresa unora din eĭ (şi maĭ cu samă acelora pe care i-a observat că aŭ fost maĭ puţin atenţĭ în timpul expunereĭ acroamatice) chestiunĭ extemporale asupra materiilor expuse în aceiaşĭ lecţiune. El va face atuncĭ întrebărĭ scurte şi va cere numaĭ respunsurĭ concize şi cît să poate maĭ lămurite asupra faptelor principale, fără de a insista prea mult asupra amănuntelor auzite în treacăt de elevĭ. Din parte-ĭ profesorul nu va face acum nicĭ o explicaţiune, nicĭ o dezvoltare. Acest interogatoriŭ repede şi prescurt îĭ va servi totuşĭ spre a controla clasa şi a să încredinţa că materiile lecţiuneĭ aŭ fost expuse în mod clar şi sistematic şi că prin urmare aŭ fost bine înţelese.— Terminînd lecţiunea, (periodul V şi ultim), profesorul va recomanda elevilor să recapituleze materia după tabela ce fie-care şi a transcris pe caietul săŭ, saŭ după notele complementare ce uniĭ vor fi luat în cursul lecţiuneĭ (fără ca această luare de note să le fie nicĭ impusă nicĭ oprită), saŭ în sfîrşit după un text tipărit (dacă cum-va ar exista o ast-fel de carte) prealabil recomandat elevilor de profesor; în acest ultim caz profesorul va avea grijă să precizeze elevilor paginele din acea carte, referitoare la fie-care lecţiune; eĭ n-aŭ să răspundă în tocmaĭ după carte, ci printr-o enunţare a lor proprie, avînd drept călăuză sumarul saŭ tabela formată în cursul lecţiuneĭ.

In cazul cînd profesorul ar fi constatat din interogarul final (periodul IV) că lecţiuuea n-a fost îndestul de lămurit şi îndestul de sistematic expusă spre a să fi întipărit cu bună ordine în mintea elevilor şi că prin urmare materiile aŭ rămas confuse şi minţile nedomerite, atuncĭ în lecţiunea următoare el va prelungi primul period erotematic şi va sacrifica saŭ în parte, saŭ chiar de tot

periodul acroamatic, cu scop de a restabili prin procedărĭ interogative, cunoştinţa perfectă a lecţiuneĭ precedente.

Observaţiunĭ complementare

a) Ca exerciţiĭ accesoriĭ ale cursuluĭ de geografie trebue să să prevadă pe tot anul cîte treĭ lecţiunĭ destinate *compoziţiunilor în scris*, precum şi cîte şaşe lecţiunĭ, ocupate numaĭ cu *repeţirea* materiilor studiate. In lecţiunile de repeţire e bine înţeles că metodul erotematic va fi excluziv întrebuinţat, tot atuncĭ, ca şi la *examenele generale* din luna Iunie, vor servi de preferenţă,—cu scop de cruţare a timpuluĭ şi totodată de controlare a cunoştinţelor căpătate de elevĭ,—*hărţile mute* şi *globurile de inducţiune.*— In clasa cea maĭ superioară s-ar putea prevedea cîte-va *conferinţe geografice* făcute de elevĭ, care vor putea proba întinderea şi profunditate cunoştinţelor fie-căruia din eĭ, şi totodată înlesnirea de a-şĭ expune ideile sale asupra uneĭ materiĭ ştiinţifice. In acelaşĭ timp, prin şcolile normale, lecţiunile de probă şi cele practice ce eleviĭ vor face în acelaşĭ an prin clasele primare, le vor da înlesnirea didactică.

b) Este asemenea mare folos ca să să pună neîncetat sub ochiĭ elevilor, globurĭ terestre şi maĭ ales hărţĭ generale şi speciale, în care eĭ să poată studia amănuntele *geografieĭ fizice*, ale *geografieĭ politice*, ale *geografieĭ economice*, şi ale *geografieĭ istorice.* Pentru studiul şi pentru o parte din geografia fizică, este necesar să să facă mereŭ constatărĭ pe *globul terestru*, şi pe cel *ceresc*, pe *teluriŭ* şi pe *planetariŭ*, făcîndu-să asemenea cunoştinţă de *visu* cu principalele materiale, aparate şi instrumente de astronomie (ochene) şi de geodesie (unelte de agrimensură), de fizică şi de chimie (termometre, barometru, busolă, pluviometru, etc.), de geologie şi paleontologie (roce şi fosile), de botanică şi zoologie (speciĭ de plante şi de animale).

MANFRED

FANTAZIE

Iți obosești privirea pe departata zare,
Vroind să daĭ de capăt deșertuluĭ întins.
Copacĭ nu vezĭ, nicĭ apə, icĭ colea un drum de care
Inveselește cîmpul, uscat de soare-aprins.
In schimb gîndirea zboară, nimic n-o țărmurește
Aleargă pribegindă cu dor înaripat,
Și alte lumĭ din basme, minunĭ mintea croește
Și-atuncĭ cîmpia goală în mare să preface
Cu valurĭ largĭ, în ape scînteetoare luciĭ
Vedeniĭ luminoase ușor valul desface
De-țĭ vine să le-alungĭ cu sfîntul semn al cruciĭ.
Purtat în zbor vîrtelnic te simțĭ saltat fantastic
Cu mîna parcă cerul ajungĭ de torțĭ îl țiĭ
Ți-e veșnic parcă traiul, ca vîntul cel varatic
Pluteștĭ, eștĭ zeŭ pe-a lumeĭ negrite împărățiĭ.

. . . .

Dar vaĭ visul nu ține decît numaĭ o clipă,
Și te resimțĭ acelașĭ, tot om, icoană veche
Și grijele de mîne străbat în minte-n pripă
Eștĭ om, numaĭ durerea, ți-e veșnica păreche.
Cu gîndul de vre-odată te-nalțĭ cercînd cunoaște
Necunoscutul tainic — cu dor, cu trăinicie —
E ca maĭ greŭ să-țĭ pară, pacatul ce te paște
Iar visul, fericirea, i-ascunsa veșnicie.

I. LAUR

LA E. . . .

Și pururea să-mbracă-n negru
Cea maĭ iubită-ntre femeĭ,
Căcĭ poartă doliul acelora
Ce aŭ să moară-n dorul eĭ.

I. LAUR

INTUNECIMEA

A luneĭ neagră roată pe soare să întinde,
Cu-ncetul ia mînîncă strălucitoru-ĭ disc
Şi conul de umbră neagră ce globul îl cuprinde
Orĭ-ce lumină stinge pîn şi pe-naltul pisc.

In spaimă nemaĭ spusă cuprins e tot ce vede
Şi omul, al săŭ rege, căzut e la pămînt.
E groaznică cea clipă-n care aĭ putea vede
Că soarele din cerurĭ trecut-a în mormînt.

Dar numaĭ scurtă vreme peirea ne-amenință
Şi iarăşĭ dragul soare apare lucitor
Aŭ scuturat cel flutur ce umbrea a sa ființă
Şi iarăşĭ în văzduhurĭ el trece domnitor.

DĂRI DE SAMĂ

Radiaţiunile solare şi culorile.

Sub acest titlu găsim în „Bulletin de la Société Astronomique de France Août 1897“, un comunicat semnat de „Camille Flamarion“ în care sînt rezumate o serie de cercetărĭ asupra „influenţeĭ ce poate avea lumina în dezvoltarea organizmelor“. Experienţile s-aŭ făcut cu vegetale. — Iată în extras ceia ce să găseşte în numitul comunicat:

„Quelle que soit l'origine des êtres vivants, végétaux, animaux, hommes, les corps visibles sont tous des transformations de l'énergie solaire.

Toute plante est composée de carbone emprunté à l'acide carbonique de l'air et d'hydrogène emprunté à l'eau: le rayon solaire est l'agent qui sépare les atomes, met l'oxygène en liberté et permet au carbone et à l'hydrogène de se réunir en fibres ligneuses. — Si la radiation solaire tombe sur une surface de sable, le sable s'echauffe et finit par rayonner autant de chaleur qu'il en a reçu; mais si ces rayons tombent sur une forêt, la quantité de chaleur rendue est moindre que la quantité reçue, parce qu'une partie des rayons du soleil sert à constituer les arbres.

D'ailleurs toute l'energie solaire renfermée dans les plantes reparait si nous brûlons la plante. — Un hectare de forêt produit annuellement 1800 kgr. de carbone fixés dans le bois. — Que nous brulions du bois, de la houille ou du gaz, c'est de la chaleur emmagasinée que nous remettons en liberté.

La chaleur animale a la même origine, puisque les corps s'entretienent par l'alimentation. — Nous avons sur notre table une côtelette ou une aile de faisan; mais le mouton ou le faisan comme le boeuf ou le poulet, se sont nourris de végétaux et c'est encore là de l'énergie solaire".

Ştiut este că radiaţiunile solare ni să transmit nouă sub formă de unde, a căror viteză şi lungime variază cu felul de radiaţiunĭ (corespunzătoare diferitelor culorĭ). Autorul dă într-un tabloŭ numărul de ondulaţiunĭ, lungimea şi vitesa pentru aceste diferite radiaţiunĭ. Face distincţiunea între cele treĭ părţĭ ale spectruluĭ (calorific, chimic şi luminos) şi le exprimă prin o diagramă teoretică. — Apoĭ să întreabă „care sînt acum, din radiaţiunile solare, cele ce lucrează cu maĭ multă eficacitate asupra dezvoltăreĭ vieţiĭ vegetale, asupra vegetaţieĭ, floresiuneĭ, fructificaţiuneĭ, germinaţiuneĭ, — căror agenţĭ sînt datorite coloraţiunile atît de diverse ale plîntelor, florilor, fructelor, ale fiinţelor în genere? — Care este rolul lumineĭ solare în natură?".

Pentru a răspunde acestor întrebărĭ, experienţĭ aŭ fost făcute cu diverse plante, supuse în diferitele zone ale spectruluĭ, căpătat cu o prizmă de sulfure de cărbune.

Orĭ-cum aci să împedecaŭ de gravul inconvenient de a nu putea avea soarele tot-dea-una la îndămînă, — experienţele [1]) aŭ fost continuate cu lumina uneĭ lămpĭ electrice de o mare intensitate; — rezultatele eraŭ identice.

In sere micĭ, special construite pentru a căpăta lumina monochromatică; — cu sticla roşie să obţine lumina monochromatică; — cele verzĭ lăsaŭ să treacă galbănul puţin; — în loc de violete, întrebuinţaŭ sticlele albastru indigo — s-aŭ răsădit plante.

Experienţile începute cu: mimosa pudica, (sensitive) iată rezultatele înscrise:

1. Sera albastră; în treĭ lunĭ — (începutul luĭ August finele luĭ Octomvrie) —plantele nu crescuse de loc; mărimea era de 27 m. m. (exact ceia ce o aveaŭ înainte de răsădire).

---

1. Experienţile s-aŭ făcut la *Observatorul din Juvesy.*

2. Sera albă —crescute 100 mm. cîştigase forţă, soliditate.

3. Sera roşă: dezvoltate extra-ordinar 423 mm. înflorite şi devenite foarte sensibile: la cea maĭ mică suflare, foliolele să dispuneaŭ pentru somn [2]), pe cînd cele din albastru devenise absolut insensibile.

Fenomene identice cu *Geranium*, *Ucola*, *Fragaria*, etc. Aşa dar radiaţiile roşĭ *exaltează vegetaţia*.

4. Sera verde: mimosa maĭ dezvoltată ca în sera albă—fără îndoială din cauza razelor galbene;—prea marea intesitate calorifică şi luminoasă din cea din urmă a vătămat dezvoltarea în dimensiunĭ, însă a dat o vegetaţie viguroasă.

Pentru a înlătura obiecţiunile posibile, anume:

1) Variaţiunea întensităţeĭ luminoase în sere.

2) Variaţia temperatureĭ—în experienţele începute în 1896, întrebuinţaŭ ecrane, cu care moderaŭ lumina şi căldura pînă a obţine întensităţĭ egale în sere,—(temperaturile să măsuraŭ cu termometrul—întensităţile luminoase prin radiometrul luĭ Croockes saŭ actinometre cu vaporizaţie).— Din ceĭ treĭ factorĭ ce eraŭ în prezenţă—în aceste experienţĭ—: căldura, lumina, culoarea,—temperatura nu înfluenţa, ajutîndu-să celorlalte, de-oare-ce ia ajungea în sera albastră 40°c, cea roşă 45°—50°c— care vătămă vegetaţieĭ. Insă, în ultimele experienţĭ s-aŭ redus diferenţele de temperatură la minimum — rezultate identice şi identice şi cu alte plante: *Strobylanthes* dyeriames şi Sonchus (Laitue)—Autorul le rezumă în o diagramă teoretică.

Nu eraŭ întensităţile radiaţiilor luminoase ce înfluenţaŭ—de-oare-ce aŭ fost reduse la egal aproape, prin ecrane — starea hydrometrică nu maĭ puţin; ia era aceiaşĭ.

Exaltaţia în creştere să datoreşte dar *coloraţiuneĭ* radiaţiunilor luminoase.

S-aŭ cultivat planta în răsadurĭ acoperite cu pînză, ce opreaŭ lumina aproape în întregime; în nicĭ unul plan-

---

2. Să ştie că această plantă prezintă mişcărĭ de *nutaţiune*.

tele nu aŭ ajuns la mărimele extra-ordinare ca în razele roșiĭ [3]).

Prin culturĭ sub radiațiunĭ diferite s-aŭ ajuns a să modifica forma, dimensiunea şi culoarea foilor, florilor precum şi parfumul acestora :— „mediul luminos e decĭ suficient pentru a transforma vegetația"

S-aŭ făcut experiențe cu bobocĭ rezlețĭ de Syringa (Lilas, liliac) pentru a-l transforma în liliac alb (Lila blanc) în aceleașĭ sere.

Bobociĭ eraŭ acum colorațĭ cînd aŭ fost închișĭ ; iată rezultatele :

Sera albă—liliac ;—alb-roz.

„	roșă	absolut alb.
„	verde	
„	albastru	

Temperatura, contrar păprereĭ generale, varia între—1 °c noaptea 25°c ziua.—Experiențile s-aŭ complectat, închizînd sub un capac opac bobocĭ—s-aŭ decolorat, deși temperatura era aceia a aeruluĭ ambiant.

Experiențele s-aŭ făcut cu diferite plante la care aŭ ajuns să le schimbe culorile foilor, mărimea, forma.—Cu foile colorate de *Coleus*, Geranium Althernanthera amoena, Crassula, etc. etc., cu foile de *Coleus* [4]).

1) Sera albă : foaia (frunza) îșĭ păstrează habitusul normal.

2) Sera roșă : pigmentul roș al frunzeĭ scade, frunza să lățește—îșĭ schimbă forma.

3) Sera verde : foaia s-a micșurat considerabil, pigmentul roș a dispărut, înlocuit cu o colorație galbăn cenușie.

4) Sera cu radiațiĭ albastre : dispariție complectă de pigment (frunza semi-etiolată).

Autorul maĭ citează exemple (și chiar reproduce) de foĭ și florĭ supuse :

1). In aer liber.

2). In o lumină ușor difusă a unuĭ cadru.

---

3. Să știe că lumina ordinară întîrzie creşterea—întunericul o favorizază.

4. Autorul dă în 2 tablourĭ facsimile după exemplarele din experiențe

3). In o lumină maĭ difusă.
4). In o lumină încă maĭ slabă.
Modificările suferite de obiecte cresc de la 1—4.
Experiențe s-aŭ făcut cu fructe.—Rezultatele: unele plante sînt sensibile radiaților colorate: altele nu (cele ce să dezvoltă în pămînt sfecla, morcov. etc. etc.).

Razele luminoase înfluențază asupra parfumurilor: Florĭ de *Crassula* [5]) cu un miros obicinuit slab, în razele roșĭ (seră), ele umplu atmosfera de *miros de banană* să decolorează puțin.—Păstrate în vason conservă mirosul și recîștigă coloarea roșă.

Așa dar: „Lumina *singură* fără alte modificațiĭ din mediŭ poate transforma plantele“.

Ph. Konik.

„Opiniunea publică în materie de morală“ e o scriere a profesoruluĭ de la universitatea din Gand, P. Hoffman. Insămnătatea celor 39 paginĭ a acesteĭ lucrărĭ va reeși din expunerea conținutuluĭ eĭ.

Maĭ întîiŭ autorul îșĭ limitează subiectul pe care-l studiază. Face o comparațiune între funcțiunile îndeplinite de conștiința morală individuală și între funcțiunile pe care le exercită opiniunea publică. Opiniunea publică saŭ conștiința publică nu e decît conștiința tuturor membrilor societățiĭ, întru-cît să asamănă la totalitatea saŭ cel puțin la majoritatea lor. Atît conștiința morală cît și cea publică să naște, luînd formă de legĭ morale, care să impun atît individuluĭ cît și tuturor membrilor societățiĭ; apoĭ pe baza acestor legĭ saŭ principiĭ stabilite judecă atît indivîdul cît și opinia publică: cel întîiŭ îșĭ judecă totalitatea acțiunilor sale, iar cea de a doua judecă pe toțĭ membriĭ societățiĭ în toate manifestările variateĭ lor activitățĭ; în fine în urma judecățeĭ șĭ face condemnarea: individul să simte mustrat de con-

5) Autorul reproduce în unul din tablourĭ. Crassulla (florĭ) Althernanthera amoena (frons) Geranium (frons)—cu modificațiile suferite de acestea în sere analog cu frunzele de *Coleus*.

știință, simte nemulțumire, iar opiniunea publică înalță saŭ veștejește purtarea membrilor societății, arătîndu-și sentimentul de aprobare saŭ desaprobare. Prin urmare treĭ funcțiunĭ sociale exercită opiniunea publică; legiferarea, judecarea pe baza legilor alcătuite și condemnarea. Hoffmann să va ocupa numaĭ de partea legislativă a opiniuneĭ publice, adecă, cum ajunge opiniunea publică la principiile morale pe care le posedă, cum să poate dirigui spre progres opinia publică, saŭ maĭ bine, care sînt condițiunile reale de perfecționare morală a maseĭ cele marĭ a noroduluĭ. Iată cuvintele autoruluĭ; „Cum și prin ce mijloace putem perfecționa opinia pu-„blică în materie de morală? Astfeliŭ înfățișată chestiunea, are o importanță încă și maĭ mare. Ia ajunge chestiunea preliminară, pe care trebue să și-o pună orĭ-ce om de bine, orĭ-ce moralist și orĭ-ce politician, care sînt hotărîțĭ să muncească serios pentru progres. Căcĭ nicĭ o lege nu poate fi făcută, nicĭ modificată, nicĭ o reformă nu poate fi îndeplinită, dacă, cel puțin, *generalitatea cetățenilor* nu simte nevoia unuĭ astfeliŭ de lucru".

Pentru clarificarea expunereĭ, scriitorul crede nimerită o împărțire în privința moduluĭ stabilireĭ opiniuneĭ publice. Saŭ acțiunea precedă opinia publică, saŭ aceasta să formează maĭ înainte ca acțiunaa să fie practicată. O acțiune, în cazul întîiŭ, să răspîndește și cuprinde norodul, fără ca acesta să aibă noțiunea clară a aceleĭ acțiunĭ, pe calea imitațiuniĭ. O acțiune este imitată de alțiĭ numaĭ pentru că este văzută. Exemple sînt numeroase, Modele hainelor e un exemplu prea cunoscut. Hoffmann pentru a arăta primejdia la care e expusă formarea opiniuneĭ publice pe calea imitațiuneĭ, iea exemplul obiceiuluĭ bacșișurilor. De sigur că la început bacșișurile eraŭ expresiunea sentimentuluĭ de mulțumire către cel ce ne-a făcut un serviciŭ. Azĭ însă a ajuns o calamitate: prin cafenele, restauranturĭ, localurĭ publice, etc. să împart bacșișurile fără ca cel ce primește să fi făcut vre-un serviciŭ. E o ruină pentru cel ce dă și o resplată nemeritată pentru cel ce primește.

Drumul pe care-l percurge o acțiune în opinia publică pe calea imitațiuneĭ îl cunoaștem toțĭ; capitala imitează curtea, provincia pe capitală, păturile sociale infe-

rioare imitează pe cele superioare. Aici autorul are prilejul să arăte că în domeniul progresului moral al opiniunei publice valorează faptele mai presus de teorie. Și tocmai din această eauză, precum și din cauză că prin imitațiune păturile sociale de jos își însușesc acțiunile, e de nevoe, dacă voim ca moralitatea să crească în omenire, că păturile sociale superioare și culte să practice cît mai mult virtuțile sociale, căci în acest caz clasele de jos vor avea de imitat numai partea frumoasă și fericită a naturei omenești.

Trecînd la cazul formărei opiniunei publice pe calea a doua, a formărei ideilor, Hoffmann studiază agenții care o produc, saŭ o pun în mișcare, Orĭ-ce opinie publică a început prin a fi părerea unuia singur saŭ a unui grup. Cu încetul s-a generalizat la totalitate. Generalizarea aceasta să stabilește saŭ prin puterea unei inteligențĭ superioare, care prinde momentul oportun și idealul de realizat, așa că numai deschide gura și entuziasmnl e la culme în opinia publică; saŭ prin munca conștientă și grea a unei inteligențĭ superioare contra opiniei acum existente; saŭ fără nici o pretenție de reformă și de ideal, cine-va își spune convingerile altuia; acesta le transmite altuia, să discută lucrul fără a să ști persoana propuitoare, și după îndelungat timp s-a format opinia publică.—Dar și pe aceasta a doua cale a formărei opiniunei publice înaintea acțiunei, tot imitațiunea joaoă un rol mare. Și imitarea judecăților intelectuale pare a avea o cauză și mai puternică, anume lenea de a cugeta, de a să strădănui pentru a dobîndi singur convingerile proprii face pe cei mai mulți a admite spusele altora. Și fiind-că tot clasele superioare conducătoare sînt cele imitate, apoi pentru ca ele să merite epitetul de superioare și conducătoare, e de nevoe ca să fie în fruntea opiniunei publice, ca norodul să aibă de imitat ceva bun și pe cale intelectuală,

Pentru ca opinia publică să aibă un corectiv în instinctul de imitare, cît și pentru ca ia să fie în mod logic rezultanta părerilor tuturor celor ce o compun, e nevoe să aibă loc discuțiunea cea mai întinsă. Prin discuțiune întinsă îmbrățișată de toți cîți sînt și cugetă fie într-un feliŭ, fie într-altul, să ajunge la adevarata opi-

nie publică. Şi pentru ca norodul să iea cu folos parte la discuţiune, e nevoe ca să aibă o cultură intelectuală şi morală. Şi dintre cunoştinţĭ cea maĭ necesară orĭ căruĭ om e aceia a principiilor fundamentale ale moraleĭ. Iată ce zice textual autorul: „Nicĭ un om nu va fi în stare a lua o parte utilă şi rodnică în discuţiunea *orĭ-căreĭ* chestiunĭ, dacă nu are idee de legile şi principiile morale saŭ în legătură cu morala". Şi maĭ presus de instrucţiunea morală, este deşteptarea în om a *sentimentuluĭ datorieĭ morale.* Acest sentiment trebue trezit în inimă nu prin raţionamente logice despre durerile şi mizeriile omuluĭ, dar prin arătarea şi observarea îndelungată a lor, căcĭ numaĭ astfeliŭ să va deştepta în suflet şi entuziazmul şi focul necesar lupteĭ rodnice pentru progresul moral.

S-a zis că discuţiunea să fie cît maĭ întinsă. De aicĭ nevoia libertăţiĭ celeĭ maĭ marĭ în discuţiune; de aceia ar trebui să dispară teama, ce o aŭ uniĭ, de a-şĭ spune părerile văzîndu-le contrare opiniuneĭ publice curente. Cînd opinia publică înăduşă gîndirile unuia, îşĭ daunează prin aceasta eĭ chiar, căcĭ limitează discuţiunea. *Libertatea de a cugeta şi de a exprima cugetările* trebue înrădăcinată în opinia publică, nu numaĭ înscrisă în constituţie. Cîtă nevoe avem să fim apărătorĭ aĭ libertăţeĭ celeĭ maĭ marĭ în discuţiune, vedem din faptul că reformatorĭ marĭ, ajunşĭ puternicĭ, aŭ devenit absolutiştĭ.

In societate avem diferinţĭ, native saŭ cîştigate, în intelectul şi moralul oamenilor. Fără această diferenţiare, societăţile ar stagna. De altfeliŭ nu să pot nicĭ odată înlătura. Superiorităţile intelectuale aduc folosul cel maĭ mare. E drept că în societate să pot naşte şi spontan raporturĭ noue, aceasta maĭ ales în stările sociale puţin complexe. Dar chiar şi în stările acestea din urmă încă inteligenţile joacă un rol mare. Ce să maĭ zicem de rolul inteligenţilor în stările prea complexe ale societăţilor de azĭ, unde e de nevoe să fie specialiştĭ pentru a să pronunţa în o chestie? Evident că rolul şi azĭ e mare.

Şi vulgul cel mare poate avea un rol însămnat în ce priveşte partea negativă a progresuluĭ. S-a luat spre exemplu o măsură. Fie-care individ din masa cea mare a noroduluĭ să pronunţă în defavoarea aceleĭ măsurĭ;

chiar dacă fie-care individ ar respinge acea măsură din cauza intereselor sale, încă dacă majoritatea vulguluĭ continuă a să pronunța contra măsureĭ, atuncĭ e sigur că acea măsură e rea. Vulgul n-a avut ceva pozitiv de pus în locul măsureĭ, a avut rolul negativ.

In ce priveşte partea pozitivă, aci acțiunea vulguluĭ e maĭ mică şi rar de tot vedem cazul cînd norodul să-şĭ formeze singur idealul de atins. De cele maĭ multe ori puterea inteligenților superioare intervine de pune în mişcare progresul, de propune idealul de atins. Tot vulgul să va pronunța pentru saŭ contra, tot el are în ultima instanță cuvîntul, căcĭ el apreciază ceia ce i să propune de inteligențile superioare. Dar pentru ca publicul să nu să înşele în aprecierile luĭ, şi ca să nu fie ademenit de falşĭ apostolĭ, de aceia i să cere o cultură intelectuală şi morală.

Asupra raporturilor care trebue să existe între luminătoriĭ noroduluĭ şi între acesta, pentru ca înrîurirea spre progres să fie cît maĭ vădită, Hoffmann să opreşte maĭ mult. Fiind că *faptele* prețuesc maĭ mult de cît *vorbele*, apoĭ condiția principală e ca faptele să fie conforme cu teoria şi să maĭ cere ca poporul să aibă ocazie să vadă faptele. De aicĭ nevoea contactuluĭ inteligenților superioare cu masa cea mare a noroduluĭ. Vulgul are încredere în cel ce stă aproape de el, căcĭ ştie că-ĭ cunoaşte durerile. De aceia geniile care aŭ eşit din popor — saŭ de aŭ fost de sus aŭ trebuit să să amestece cu poporul — aŭ avut o înrîurire efectivă.

Din contactul cu vulgul cîştigă şi inteligențile. Contactul cu mizeria, cu nevoile nu-ĭ dă momente de răgaz pînă ce nu vede răul înlăturat şi idealul aplicat. Şi pentru ca acest contact să-şĭ aibă ființă, e de nevoe ca clasele sociale să dispară chiar şi de sub forma lor de azĭ. Dacă fugĭ de contactul cu masa poporuluĭ, nu poțĭ dodobîndi prin raționamente; reprezentărĭ în tot cazul, acel entuziasm, acea forță motrice a sufletuluĭ necesară izbîndeĭ cauzeĭ. Şi apoĭ s-a zis că exemplele aŭ înrîurire asupra altora. Dacă acest contact cu masa poporuluĭ nu există, atuncĭ de unde acesta să vadă ce e de imitat?

Tot în legătură cu puterea de înrîurire a faptelor, a exemplelor stă faptul constituireĭ de societățĭ morale

a căror membri, prin acțiuni practicate pe o scară cît mai întinsă, aduc rezultate mai mari. Un singur om, chiar un geniŭ, nu poate prin exemplul săŭ să însuflețască o lume întreagă. Asemenea societăți pentru cultura morală sînt in America; nu să aude de ele încă în Europa.

Inainte de a termina, Hoffmann studiază trăinicia acestor asociațiuni. Prin faptul că o societate durează mai mult ca viața individuluĭ, durează secole — în care timp condițiile societăților să schimbă — de aceia să cere ca societățile de orĭ-ce feliŭ să să adapteze la condițiile vecinic schimbătoare. Să să petreacă în sinul societăților, ceia ce să petrece în opinia publică: libertatea cea maĭ mare în discuțiune. De fapt pînă azĭ asociațiunile existente să închid în cadrul îngust al unor formule din care nu ies, sub cuvînt că dacă ar ieși, ar aduce perirea însășĭ a asociațiuniĭ. Un exemplu de o asociațiune istorică e biseriea. Aceasta prin spiritul de absolutism nu maĭ corespunde de mult condițiilor sociale moderne; de aceia ia maĭ are o durată sub raportul formelor exterioare, nu a înrîurireĭ temeinice, sufleteștĭ.

Valeriu Hulubei

A. D. Xenopol. *„Istoria Romînilor din Dacia Traiană“, I.—V. Iașĭ 1888—1891.*

Raport cetit în Academie de V. Babeș.

Mă voiŭ mărgini în expunerea mea la analiza volumurilor II, III, IV, și V, considerînd, că asupra volumuluĭ I, Academia deja și-a spus judecata, cînd la 1889 a premiat acest volum cu premiul *Eliade-Rădulescu.*

Voiŭ aminti despre acest volum I, pentru întregirea icoaneĭ ce am să vă pun în vedere despre opera întreagă, pe scurt numaĭ atîta, din chiar raportul venerabiluluĭ nostru coleg *Barițiu* de la 1889, că adecă, acest volum cuprinde în patru capitole, pe 623 pagine, *Istoria Dacieĭ luĭ Traian* și a Romînilor colonizați în vastele teritoriĭ ale aceleĭ țărĭ, începînd cu 500 anĭ înainte de era creș-

tină. D-l Barițiu a recunoscut amintituluĭ de volum I meritul de *a fi aruncat un bun fundament* la scrierea istorieĭ poporuluĭ romîn din Dacia luĭ Traian, și de a fi demonstrat și revindicat pînă la evidență *continuitatea locuințeĭ poporuluĭ romîn în Dacia*, în contra tuturor încercărilor unor scriitorĭ modernĭ de a-ĭ întuneca această continuitate.

Precum acel I-iŭ volum ne arată maĭ întîiŭ *leagănul*, adecă acel punct al Europeĭ orientale dintre Carpațĭ și Nistru, Tisa, Dunărea și Marea-Neagră, unde a avut loc procesul de naștere și formațiune al neamuluĭ nostru, ast-feliŭ din al II-lea volum vedem cum acest popor, prin puterea sa vitală, în ciuda tuturor pedicilor se desvoaltă și cu virtute și prudență, își apără pămîntul ce a ocupat, și-l formează în țărișoare, iar pe sine în straturĭ *naționale*, pină cînd acestea ajung la oare-care valoare și recunoaștere publică.

Epoca tratată în acest al II-lea volum cuprînde anĭ 256 și să împarte în treĭ capete, precum urmează:

Cap. I. De la întemeiarea țărilor romîne pînă la *Ștefan cel Mare*, adecă de la anul 1290 pînă la 1457.

Cap. II. Ștefan cel Mare și timpul săŭ; de la la 1457 pînă la 1504.

Cap. III. De la moartea luĭ *Ștefan cel Mare* pînă la acea a luĭ *Petru Rareș* 1504—1546.

Despre această epocă, una dintre cele maĭ interesante și demne de studiul tuturor Romînilor iubitorĭ de neamul lor, epocă adecă, ce cuprinde avîntul cel puternic, prin care neamul romînesc a eșit victorios la iveală, arătîndu-șĭ prin barbațĭ valoroșĭ și fapte marĭ— *puterea viețeĭ*; de asemenea asupra moduluĭ tractăreĭ acesteĭ epoce, a mînă cu mulțimea de documente citate, n-așĭ putea decît să repet laudele și recunoștințele ce onorabilul nostru coleg d-l Barițiŭ a făcut primuluĭ volum, premiat de Academie. Dar fiind-că aceleașĭ laude și recunoștințe să cuvin în asemenea măsură și celor-lalte volume, îmĭ rezerv a le cita și aplica maĭ la vale.

Volumul III, întitulat în deosebĭ „*Epoca luĭ Mihaĭ Viteazul*" și publicat la anul 1890 tot-odată și ca *op de sine*, este cel maĭ lățit și maĭ bine cunoscut și apreciat printre Romînĭ. Această epocă cuprinde numaĭ 87 anĭ; ia este tratată pe paginĭ 680, cu miĭ de note și citațiunĭ, care impun atentuluĭ cetitoriŭ o deplină recunoaștere a seriozitățiĭ și solidităţiĭ studiilor d-luĭ autor. In a-

cest volum d-l Xenopol, ne arată în mod viŭ și cuprinzător, puternicele încercărĭ ale ambelor țărĭ romîneștĭ pentru a-șĭ recîștiga, apăra și conserva vechia libertate în procesul lor de dezvoltare. Eroiĭ acestor încercărĭ aŭ fost în Moldova *Ioan Vodă cel Cumplit*, iar în Muntenia *Mihaĭ Viteazul*, și încercările aŭ fost destul de glorioase pentru a ilustra în istorie numele eroilor, precum și al Romînilor conduşĭ de aceia ; ele însă n-aŭ izbutit a îndepărta grelele pericole, ba încă a urmat un noŭ flagel pentru țărĭ : *„invaziunea Grecilor“*; apoĭ noue lupte și încercărĭ de a scăpa de acest flagel ; fără succes și această luptă, cel puțin fără succes direct și imediat. Elementul grecesc, cultura grecească, aŭ înlocuit în timp destul de scurt *slavonizmul* ce să încuibase prin secolĭ printre Romînĭ. Lupta cu grecizmul a durat și ia cam 200 de anĭ. și prin aceasta lungă și grea luptă, așa cum ni-o descrie d-l Xenopol, să dovedește încă odată în mod strălucit *vitalitatea romînă*, *valoarea națională* a elementuluĭ latin din Dacia Traiană, care valoare și vitalitate, în procesul săŭ de evoluțiune, ce durase peste una mie de anĭ, a putut fi adese-orĭ împedecată, dar nicĭ-odată suprimată.

A mea părere tocmaĭ pe aceste constatărĭ este, că nimic maĭ sigur de cît această recunoaștere, la care contribuesc puternic studiile și expuneri'e d-luĭ Xenopol, și căreia atît de mult corespund faptele pozitive, nimic maĭ sigur poate oferi sufletuluĭ nostru romînesc o maĭ mare mîngîere și inimeĭ noastre o maĭ întemeiată speranță pentru un viitoŭ maĭ mare și maĭ frumos.

Acest al III-lea volum cuprinde următoarele capete :

Cap. I. De la moartea luĭ *Petru Rareș* pînă la *Mihaĭ Viteazul*, period de 47 anĭ, adecă de la 1546—1593.

Cap. II. Domnia luĭ *Mihaĭ Viteazul*, care, de și a fost numaĭ de 8 anĭ, să expune pe 425 paginĭ, cuprinzînd toate momentele vieţeĭ și activităţiĭ marelui eroŭ al epoceĭ sale, ast-feliŭ că această parte a opuluĭ să poate zice cu drept cuvînt *cea maĭ strălucită*.

Cap. III. De la moartea luĭ *Mihaĭ Viteazul* pînă la *Mateĭ Basarab* și Vasile Lupu, adecă de la 1601—1633.

Către acestea d-l autor adauge într-un al *IV-lea cap.* *„Fenomenele generale ale vieţiĭ romîne în periodul slavonizmuluĭ“*, capitol ce să estinde peste 150 paginĭ și este de tot interesant și in-

structiv—prin modul cum ni să arată începutele porniri spre *dezvoltarea națională a elementuluĭ romînesc.*

Volumul IV, căruia d-l autor iĭ dă titlul de *Cartea III* cu *„Istoria modernă a Romînilor din Dacia Traiană“*, considerînd ast-feliŭ volumul I și al II-lea de *Cartea I* cu *Istoria Vachiă*, iar al III-lea cu *epoca luĭ Mihaĭ Viteazul*, de cartea a II.

Acest al IV-lea volum cuprinde periodul de la *Mateiŭ Basarab și Vasile Lupul* pînă la 1714, 81 anĭ, în următoarele capete:

Cap. I. *Mateiŭ Basarab* și *Vasile Lupul*, începînd cu *istoria politică și culturală, înrîurirea grecească*, etc.

Cap. II. Istoria *Munteniei și a Moldoveĭ* pînă la Brancoveanu, adecă de la 1654 pînă la 1689.

Cap. III, *Țările romîne pe timpul luĭ Constantin Brancoveanu*, de la 1689 pînă la 1714.

Să adauge la fine un al IV cap., ce tractează despre *fenomenele generale ale vieții romîneștĭ, vieții politice, economiee și culturale* din ambele țărĭ romîneștĭ, arătînd pe pagine 121 într-un mod demn de recunoștință toate mișcările și direcțiunile și pe toțĭ barbații activĭ pe aceste terene.

Acest capitol, în cuprinsul săŭ, era de neapărată trebuință, pentru ca cetitoriĭ în toată privința să priceapă stadiul în care să afla dezvoltarea țărilor și să fie orientațĭ asupra moduluĭ cum acelea aŭ trecut în epoca așa zisă a *Fanarioților*, de care să ocupă *volumul al V-lea*, începînd de la anul 1711 pînă la 1821.

Impărțirea acestui volum, de pagine 774 este următoarea:

Cap. I. Despre *Mavrocordațĭ* 1711—1749.

Cap. II. Istoria țărilor pînă la pacea de la Cuciuc-Cainargi, 1749—1744.

Cap. III. Istoria țărilor pînă la pacea de la Bucureștĭ 1774—1812.

Cap. IV. Răsturnarea *Fanarioților*; de la 1812—1821. La urmă să adaug două capitole, V și VI, despre *Rezultatele epoceĭ*, carĭ rezultate sînt: *Invingerea ideilor liberale și naționale* și *Cultură romînească* în secolul XVIII. Ast-feliŭ și acest volum, extinzîndu-să asupra unuĭ period de 110 anĭ din viața neamuluĭ romînesc în Dacia Traiană, a continuat a ne înfățișa, prin date și fapte, via și neadormit lucrătoarea putere vitală a elementuluĭ romîn din Carpațĭ și de la Dunărea.

Atîta este ceia ce am crezut de lipsă și mi-am ținut de datorie a expune înaintea d-voastre despre cuprinsul în general al celor patru și respective cincĭ volume ale cărțiĭ d-luĭ Xenopol, despre împărțirea materieĭ, despre importanța tractăreĭ eĭ, despre spiritul și respective meritul acesteĭ lucrărĭ—în general luate.

Avînd noĭ informațiunĭ, domnilor colegĭ, că volumul al VI-lea cu care d-l autor voește a-șĭ complecta—pentru prima edițiune—vastul săŭ op, încheindu-l cu „*Unirea ambelor principate*" și alegerea luĭ *Alexandru Cuza* de Domn al Principatelor-Unite la 1859, să află și el maĭ de mult timp sub tipar și are să vază lumina cît maĭ curînd, nu maĭ poate încăpea nicĭ o îndoială, că d-l Xenopol va corespunde angajamentuluĭ săŭ și în această privință.

Rămîne acum să vă daŭ cîte-va specimene maĭ în parte, maĭ speciale, relative atît la valoarea, cît și la defectele saŭ scăderile opuluĭ de sub cercetare.

Maĭ înainte însă de a trece la aceasta maĭ de aproape apreciare a opuluĭ, să-mĭ dațĭ voie a mă raporta și eŭ, precum a făcut venerabilul nostru coleg d-l *Barițiŭ* la 1889, întru apeciarea volumuluĭ prim, la însă-șĭ cuvintele, respective la dorința și cererea și declarațiunile d-luĭ autor, în cuvîntul de întroducere al opuluĭ, maĭ vîrtos că și Academia noastră, prin votul eĭ, prin care la 1889 i-a acordat premiul Eliade-Rădulescu, indirect a consimțit cu acelea.

D-l autor ĭșĭ exprimă dorința, ca—*ceĭ ce să vor ocupa de lucrarea aceasta, să o considere în întregul eĭ,* și *să nu să oprească la o perioadă* oare-care; căcĭ—bine-înțeles *într-o întreprindere atît de vastă, era preste putință a nu slăbi cîte-odată*".

La urmă, d-l autor, ne încredințează că „*a scris ale sale șease volume cu o egală iubire pentru toate timpurile ce să desfășuraŭ mințeĭ sale, atît cele de glorie și măreție, cît și cele de durere și restriște*".

D-l Barițiŭ, în raportul săŭ de la 1889, a recunoscut cu privire la volumul I, că *eruditul d-n profesor de la Iașĭ a împlinit ceia ce a promis,* în special *a știut a să feri de tendința de a luneca la conjecturĭ, a știut căuta și folosi, în cea maĭ mare parte a lor, izvoarele de căpetenie ale istorieĭ noastre, așa în cît nu i-a fost greŭ de a susține, că lucrarea ce o înfățișează națiuneĭ sale este un sis-*

tem întreg, care cată să-şĭ deie samă de succesiunea tuturor împrejurărilor prin care dînsa a trecut.

Eŭ, din a mea parte, după impresiunile ce mi-a făcut studiul ulterioarelor volume, pot să vă încredinţez, în cea maĭ bună cunoştiinţă, că aceste volume nu numaĭ nu rămîn îndărătul celuĭ dintîĭŭ, ci în total judecate parcă devin din ce în ce maĭ perfecte ceiea-ce însă nu va să zică, că nu aŭ şi ele cîte o parte maĭ slabă.

Am atins maĭ sus la locul săŭ epoca aşa numită a *Fanarioţilor,* de la 1711—1821. Aceasta epocă este, precum foarte cu drept a observat onoratul nostru coleg, d-l *Urechiă*, în a sa mare operă istorică, cea maĭ desconsiderată şi neglijată parte a istorieĭ ţărilor romîneştĭ de la Dunăre. A fost, să vede, rezervat d-luĭ Urechiă, şi cu el saŭ pe urma luĭ, d-luĭ *Xenopol*, ca să vină şi să încerce, cu date şi documente multe şi plauzibile, a revendica acesteĭ epoce însemnătatea ce i să cuvine în istoria ţărilor romîneştĭ.

Aproape întreg volum al V-lea al opereĭ d-luĭ Xenopol să ocupă cu acea epocă. Aci ni să arată şi ni să explică originea, cu adevăratul îndemn la întroducerea domnilor din Fanar, convingîndu-ne, că această întroducere n-a fost din *principiŭ,* ci din *oportunitate politică*, provenind direct din *alianţa luĭ Cantemir cu ţarul Petru* cel Mare şi din neîncredere, pentru acest incident, în *domniĭ naţionalĭ*; iar maĭ departe, că această măsură pe oportunitate, sigur pentru că a fost şi a rămas de această natură prin tot cursul timpuluĭ de una sută şi zece anĭ, n-a fost *exclusivă,* adecă nu s-a executat ca de rigoare, ci după împrejurărĭ admişĭ aŭ fost la domnie şi uniĭ dintre pămîntenĭ, în tocmaĭ precum şi maĭ înainte printre domniĭ indigenĭ să admitea saŭ impunea şi cîte un strein. De altă parte, că precum maĭ înainte printre domniĭ pămîntenĭ maĭ mulţĭ eraŭ faimoşi prin jafurile lor, aşa printre Fanarioţĭ uniĭ s-aŭ găsit foarte bine îngrijitorĭ de ţară şi de popor.

Preste t t, d-l Xenopol în acest al V-lea volum maĭ vîrtos ni-a dovedit; că ţiue şi el la deviza onorabiluluĭ nostru coleg d-n Urechiă, de a judeca pe domnitoriĭ ţărilor *după fapte, iar nu după trebuinţele politiceĭ zileĭ.*

Să rîdică din maĭ multe părţĭ, şi nu fără cuvînt, împutarea că d-l Xenopol, tocmaĭ în acest volum al săŭ n-a uitilizat, din destul mulţimea de documente, în timpul maĭ noŭ adunate chiar de

Academia noastră; dar eŭ nu pot să perd din vedere, că d-l Xenopol încă de maĭ înainte îşĭ anunţase cartea sa ca *terminată*, şi că dînsul precum am atins maĭ sus, nicĭ n-o prezintă publiculuĭ ca *perfectă*! Nu i să poate decĭ lua în nume de răŭ, ca dînsul pentru prima publicare, s-a mulţumit cu documentele sale propriĭ— maĭ vîrtos, că totuşĭ cartea sa şi în această privinţă este cea dintîĭŭ care ne prezintă epoca Fanarioţilor într-o sistemă aproape complectă şi destul de bine întocmită, pentru a o putea bine pricepe şi aprecia.

Cu mult maĭ greŭ cumpănitoare cred eŭ o altă scădere, un alt defect, ce să impune examinatoruluĭ atent şi cunoscător de împrejurărĭ în cartea d-luĭ Xenopol, anume în volumele II, III, IV, şi V. Inţeleg modul saŭ metodul, cu care d-l autor tratează *Istoria Romînilor de preste Carpaţĭ*, din Transilvania, Banat şi părţile Ungarieĭ propriŭ zise.

Această istorie nu este scrisă ca un ce legat, întreg şi continuŭ, după o sistemă proprie, după perioade şi epoce, acomodată în ordine cronologic împrejurărilor şi evenimentelor, cum să succed ele, ci ia să expune în mod maĭ mult sporadic, incidental şi ocazional, formînd în fapt un adaos la istoria ţărilor de dincoace, un adaus, ce e drept, destul de important. Căcĭ—nu e vorbă, d-l Xenopol să ocupă destul de mult, maĭ mult poate de cît orĭ-care alt istoric de dincoace, de soarta Romînilor de dincolo: dînsul atinge maĭ toate luptele şi vicisitudinele de ce-va însemnătate ale acelor Romînĭ, şi îşĭ dă toată silinţa de a le cuprinde şi pătrunde; însă legătura între ele lipseşte, fiind-că îĭ lipsesc multe din studiile şi documentele necesare.

Dar această lipsă nu mă face nicĭ să mă mir, nicĭ să-ĭ fac vre-o grea imputare d-luĭ autor; căcĭ îmĭ este cunoscut, că cele maĭ importante date şi documente, relative la viaţa maĭ vîrtos locală, aşĭ putea zice cea internă a popoarelor de pe teritoriile Dacieĭ şi Panonieĭ, înainte de secolul al XIX-lea, abia în timpul maĭ noŭ aŭ început a fi scoase la lumină de prin arhivele pînă acĭ *secrete* ale capitolelor catolice, unde ele ca la „*loca credibilia*“ să păstraŭ; pe lîngă aceasta multe publicaţiunĭ să fac maĭ numaĭ în limba maghiară, rar accesibilă literaţilor noştri de dincoace.

N-am nicĭ cîtă îndoială, că dacă d-l Xenopol putea să aibă cunoştinţă despre colecţiunile, datele, lucrările scoase lumină de

un *Pesti Frigyes* un *Szent-Kláray*, un *Bungitay, Acsády I., Franknoĭ V., Lázár Gy., Marky S., Teleky S., Thaly K.*, etc. cu totul alt-feliŭ trata epoca *„chinezatelor romîne“—Districtus valachieĭ, jure nobilitario“*, acelor instituţiunĭ naţionale din evul de mijloc, în care Romîniĭ secole întregĭ trăiră viaţa politică-naţională autonomă; alt-feliŭ ne prezenta *istoria Bisericeĭ romîne*, luptele aceleia cu Calvinizmul, cu Slavonizmul şi cu Catolicizmul; chiar şi *încercările revoluţionare de maĭ înainte* ale poporuluĭ alt-feliŭ le judeca iar *jugul iobăgieĭ*, ce *marea împărăteasă Maria Tereza* la stăruinţa Oligarhilor maghiarĭ, de la 1776 încoace l-a impus Romînilor din Banat, pînă aci pururea oamenĭ liberĭ în pămîntul lor, sigur că-l infera şi condamna cum i să cuvine!

Trebue decĭ să aşteptăm completarea în aceste şi maĭ multe alte privinţe. de la viitor, iar pînă atuncĭ să ne mulţumim cu ceia-ce azĭ Xenopol a putut să ne dea.

Am găsit de lipsă şi cu cale a da cîte-va probe şi despre unele puncte maĭ speciale şi amănunte, dar foarte caracteristice din scrierea de a căreĭ censuare ne ocupăm.

Relativ la situaţiunea ţărilor romîneştĭ între aniĭ 1799 şi 1802 d l profesor Xenopol (vol. V. pag. 337) scrie:

„Deşi Romîniĭ începuseră a cunoaşte, că şi Ruşiĭ nu din dragă inimă să jertfesc pentru eĭ, totuşĭ suferinţele pe carĭ le îndurau sub *Turcĭ*, eraŭ aşa de cumplite, aşa de usturătoare, încît eraŭ *împinşĭ* în chip fatal *a să arunca maĭ curînd în braţele Ruşilor, decît a peri mîncaţĭ de păgînĭ!* Şi într-adevăr Turciĭ, simţind că viacul li s-a scurtat, păreaŭ a fi uitat orĭ-ce normă de înţeleaptă purtare. *Să aruncaŭ eĭ înşişĭ în gura prăpastieĭ*“.

La pag, 641 scrie d-l Xenopol despre domnul grec *Constantin Mavrocordat*: „Văzînd întîrzierea copiilor în învăţătura gramaticeĭ (greceşti) şi gîndindu-să foarte drept, că şcolariĭ romînĭ vor putea maĭ uşor deprinde gramatica grecească, dacă ar cunoaşte pe cea romînească puse pe Eustaţie *Braşoveanul*, ca să alcătuească o gramatică a limbeĭ romîne. Braşoveanul în 1756 izbuti să scrie *cea dintîiŭ gramatică romînă într-un chip aşa de deplin, că încercarea luĭ îĭ face cea maĭ mare onoare.*“ Astă-zĭ d-lor colegĭ, după o cultură şi experienţă de un secol şi jumătate, ocrotitoriĭ streinĭ aĭ milioanelor de Romînĭ încă n-aŭ ajuns nicĭ măcar a pricepe pe domnul grec de odinioară şi a-ĭ urma exemplul.

La pag. 706 d-l Xenopol scrie . „*Revoluţiunile vechĭ de la 1437, 1514 şi 1519 ale poporuluĭ ţărănesc din Transilvania eraŭ sociale;* ele ţinteaŭ a respinge apăsarea neomenoasă făcută de *nobilĭ asupra iobagilor* ; *fiind însă, că nobiliĭ eraŭ cu toţiĭ Ungurĭ, revoluiunea îşĭ pusese de ţintă stîrpirea tuturor Ungurilor din Ardeal.*“

Aicĭ d-l Xenopol face o greşală. Maĭ întiiŭ de toate eŭ trebue să pun un mare semn de întrebare la citata revoluţiune de la 1514, iar maĭ departe notez, că deşi poporul maltratat de stăpîniĭ săĭ nu-şĭ ştia feri inima de ură şi sufletul de pofta răzbunăreĭ contra întreg neamul tiranilor săĭ, totuşĭ pe acel timp al mişcărilor „*sociale*“, cum prea bine ni le caracterizează autorul, încă nu existaŭ nicĭ apăsărĭ „*naţionale*“ simţite, nicĭ ură de această natură; apoĭ nicĭ nobiliĭ nu aŭ fost vre-o dată de la *s. tul Ştefan,* primul rege, încoace cu toţiĭ maghiarĭ, şi nicĭ că Romîniĭ din Transilvania, Bănat şi Ungaria şi-aŭ pus vre-odată în trecut de ţintă: *stîrpirea tuturor Ungurilor*, adecă a *neamuluĭ unguresc* ![1]).

In fine, memorabil şi demn de amintire este ceia ce d-l Xe-

---

1. Aşa să vede, că d-l Xenopol a confundat rebeliunea rusticilor cruciaţĭ şi înarmaţĭ în contra Semiluneĭ, de 1514, care rebeliune, sub conducerea fraţilor *Dozsa*, (Seculi de neam), a fost propriamente a poporuluĭ *maghiar*, în contra tiranieĭ ne maĭ suferibile a aristocraţieĭ. Nu-i vorbă, vor fi fost printre iobagiĭ maghiarĭ răsculaţĭ—şi Romînĭ, precum pozitiv e, că printre nemeşiĭ luĭ *Zápolya*, cu ajutorul cărora acesta a pus capăt răscoaleĭ, parte mare, doară chiar cea maĭ mare, aŭ fost *nemeşiĭ romînĭ.*

Pornirea turmeĭ rusticane de 60,000 cruciaţĭ, înarmaţĭ, nicĭ n-a fost dintre Romînĭ, eŭ de la Budapesta, prin Kecskemét' spre Segedin şi Cenad, deprădînd şi devastînd tot ce-ĭ sta în cale' pînă cînd să izbi de bastioanele de la cetatea Timişoareĭ, comandată de banul *Loşonţi*, unde o luă din dos voivodul Ioan *Zápolya*, cu ajutorul nemeşilor maĭ vîrtos din *Selagiu*, *Făgăraş*, *Hunedoara* şi *Severin*, adecă *Romînĭ*, şi o strivi, înecînd-o în sînge, cu o cruzime ne maĭ pomenită!

Această răscoală rusticană nicĭ un scriitorĭ maghiar n-a caracterizat o şi dovedit-o de rebeliune a *poporuluĭ romîn* în contra aristocraţieĭ maghiare, saŭ chiar a *neamuluĭ maghiar*. Mişcările rusticane, care cevaşĭ maĭ tîrziŭ, pe la 1519, s-aŭ ivit pe la Coşocna, aŭ fost nnmaĭ cele din urmă răsuflărĭ ale rămăşiţelor după acea răscoală. (Vezĭ cu toate aceste studiul d-luĭ Septimiu Sever Secula: *Romîniĭ în Revoluţiunea luĭ Gheorghe Dozsa*, maĭ sus p. 125. Nota redacţiuneĭ).

nopol scrie în vol. V., despre *starea financiară* a țărilor *Moldavia* și *Muntenia*, pe la finitul secoluluĭ al XVIII-lea. — El pune venitul uneia și alteia țărĭ din tot-feliul de dărĭ saŭ *„jafurĭ“*, după datele sale, pînă la $3^1/_2$ și respective $3^2/_5$ de milioane leĭ, să înțelege, leĭ vechĭ, și zice (pag. 584) „toate cheltuelele aŭ în vedere *numaĭ și numaĭ interesele personale ale Turcilor, ale Domnuluĭ și ale boerilor.* Statul era pe atuncĭ considerat ca o *întinsă companie de exploatare*, poporul ca o turmă de oĭ, de la care culegĭ roadele, fără ațĭ da altă osteneală, decît de a le lăsa să pască pe cîmpiĭ“. Nu să putea maĭ bine caracteriza acel stadiŭ politic și financiar, pentru ca să comparăm prezentul cu el!

In cît pentru limba, cu care este scris opul de sub întrebare, d-l autor crede *„a fi învălit adevărul istoric într-o haină frumoasă“*. Și eŭ din a mea parte găsesc haina destul de ușoară și frumoasă special în cît privește stilul eĭ. Totușĭ nu-mĭ pot ascunde părerea, că ia această haină frumoasă, este cam prea *provincială, moldovenească.*

Cred, domnilor colegĭ, că prin expunerile mele, prin citațiunile și observațiunile ce v-am făcut, v-am oferit o bază îndestulătoare, pentru ca să vă putețĭ forma o judecată destul de întemeiată asupra *merituluĭ cărțiĭ* d-luĭ profesor Xenopol. Nu-ĭ vorbă, are acest vast și bogat op, precum din capul loculuĭ a recunoscut însușĭ d-l autor, și părțĭ maĭ *slabe*, și puncte, respective părerĭ greșite, din care o critică ageră și fără considerațiunĭ pentru munca grea, pentru dificultățile începutuluĭ, și pentru multe alte împrejurărĭ cu care împreunată este compilarea de documente și scrierea unuĭ op de asemenea cuprins, zic ar putea să constituească arme puternice în contra valoareĭ preste tot a cărțiĭ. Eŭ însă, *avînd în vedere cuvintele codicilului Herăscu*, prin care s-aŭ întemeiat premiele expres *„pentru cea maĭ bună publicațiune“*, — respective *pentru opera care va fi judecată ca cea maĭ bună publicațiune“*, am cercetat și am adunat, pe cît posibil mi-a fost atît dintre părțile cele *maĭ bune*, cît și dintre cele *maĭ slabe*, o sumă destul de mare le-am cumpănit între sine fără preocupațiune, ast-feliŭ luînd convicțiunea, că părțile cele maĭ bune înzăcit prevalează peste cele maĭ slabe.

Pe această cale, eŭ, am ajuns la convicțiunea, că acest op

merită recompensă, a nume cele patru volume II, III, IV şi V — merită chiar să fie judecate ca „**pub'ieaţiunea de căpetenie**" *din cursul celor patru anĭ precedenţĭ.*

V. Babeş (raportor către Academie)

Romînia şi Ţarizmul

Nu de multă vreme s-aŭ făcut în ţara noastră încercărĭ de a să crea un curent favorabil Ruşilor, şi discursul pronunţat în camera deputaţilor de prinţul Grigore Sturza cu ocazia unuĭ răspuns la Mesajul Tronuluĭ este cea maĭ bună dovadă despre acest lucru. Deşi discursul d-luĭ Sturza n-a fost aprobat de nimenea, deşi ceĭ ce aŭ aceiaşĭ tendinţă ca deputatul filo-rus sînt foarte puţinĭ în ţară; sînt însă îndestuĭ pentru a îngădui unora dintre oamenii culţĭ aĭ Franţeĭ să ne reproşeze că de ce nu urmăm pe Ruşĭ în politica lor internaţională. Ca să dovedesc că afirmaţia mea este adevărată, e de ajuns să citez un fragment dintr-o lucrare foarte documentată a unuĭ scriitor francez, asupra Romînieĭ. După ce arată că Romînia a suferit multe din partea Ruşilor pentru a putea să le hrănească sentimente de prietenie, savantul scriitor care are cunoştinţe profunde despre actuala situaţie a ţăriĭ noastre, spune:

„Fie Romînii liberalĭ saŭ conservatorĭ, îndrepte-să eĭ către Rusia saŭ către Germania, ce ne priveşte pe noĭ asta, de-vreme-ce sînt prietenĭ devotaţĭ aĭ Francejilor? Avem noĭ oare atîtea prieteniĭ încît să le putem perde prin spirit de sistemă? In această cîmpie închisă a Balcanilor unde Europa va regula într-o zi, apropietă poate, toate conflictele actuale, nu este fără însemnătate pentru noĭ să ştim că un popor care a putut să-şĭ apere cu energie existenţa şi libertatea, simpatizează cu ideile, caracterul şi temperamentul nostru naţional".

Regret că lipsa de spaţiŭ mă împedecă să reproduc în întregime importantul articol pe care d-l *Camille Guy* l-a publicat în *„Revue Politique et Parlementaire"*, dar cred că e de ajuns fragmentul citat pentru a dovedi că

nu toţi Francejii sînt călăuziţi de aceleaşi ideĭ ca domnul *Camille Guy* cu privire la Romînĭ.

Cu acelaş scop, adecă tot pentru combaterea acestuĭ nenorocit curent, concetăţeanul nostru *Stefan Graur* licenţiat în Drept şi Litere, a rostit o conferinţă înaintea membrilor secţiuneĭ pariziene a *Ligeĭ Romîne.*

D-sa a avut apoĭ nimerita ideie de a tipări conferinţa pentru a face cunoscute ideile sale (care sînt de altmintrelea ale tuturor Romînilor) şi celor ce nu l-aŭ ascultat. D-l Graur vroieşte să dovedească streinătăţiĭ că afirmarea, că Rusia ar fi luptat contra Turcilor pentru emanciparea popoarelor creştine, este o legendă inventată de diplomaţia moscovită ; şi că ar fi o nebunie din partea Romînilor să urmeze pe Ruşĭ în politica lor internaţională.

In adevăr o alianţă între două puterĭ presupune o identitate de interese şi aspiraţiunĭ; însă interesele Rusieĭ despotice sînt departe de a fi aceleaşĭ cu ale Romînieĭ democratice.

Scopul Rusieĭ (pentru îndeplinirea căruia diplomaţiĭ Ruşĭ nu s-aŭ sfiit a întrebuinţa orĭ-ce soiŭ de mijloace) a fost cucerirea Constanĭinopoluluĭ. Mila care, ziceaŭ Ruşiĭ, le-o inspiraŭ popoarele creştine supuse barbarieĭ musulmane, a servit de pretext, pentru a putea maĭ uşor ajunge la acest scop dictat de interese politice şi economice.

Pentru dovedirea tezeĭ sale, d-l Graur, n-a făcut şi nicĭ n-a trebuit să facă altă ceva, decît istoricul împrejurărilor în care Ruşiĭ aŭ venit în atingere cu Romîniĭ, şi să arate că purtarea celor dintîiŭ faţă cu ceĭ din urmă n-a fost nicĭ-odată bună de laudă, ci din contra.

Acest rezumat al istorieĭ noastre contimporane l-a alcătuit d-l *Graur* după monumentala operă a d-luĭ Xenopol, servindu-să şi de cele scrise de streinĭ relativ la politica Ţarilor faţa cu popoarele balcanice [1].

Din această istorisire clară a conflictelor dintre Ruşĭ şi Turcĭ, în care aŭ fost amestecaţĭ şi Romîniĭ, nimic nu să afirmă fără probe temeinice, şi nicĭ un lucru important care

[1]) *Zinkeisen*: „Geschichte des osm. Reiches in Europa".
Friedrich Engels: „La politique extérieure du Tzarisme russe", Martens, Lavisse et Rambaud, Garden, Maréchal şi alţiĭ reproduşĭ în istoria d-luĭ Xenopol.

ar putea veni în sprijinul său, nu e omis de d-l Graur. Din toate reiesă că titlul de glorie pe care țarizmul și l-a creat in viitor la recunoștința Romînilor este bagajul nesfîrșit de nenorocirĭ pe care le-aŭ adus în țara noastră odată cu întrarea lor în ia. «Din fericire politica funestă a Rusieĭ a fost demascată și popoarele din Balcanĭ trezite din apatia lor aŭ dat semnalul de alarmă contra falșilor lor protectorĭ, așa că astăzĭ nu să găsește nicĭ un om de inimă căruia despotizmul crud al inimicilor civilizațieĭ să nu-ĭ inspire groază».

In definitiv pot spune că această broșură (care nicĭ d-l Graur nu pretinde că ie o lucrare originală) ne face nouă un serviciu real, căcĭ face cunoscut streinilor, care n-aŭ cetit *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, raportul în care aŭ stat Romîniĭ cu Rușiĭ, și în consecință dreptul ce și-aŭ cîștigat aceștia din urmă la recunoștința noastră.

Regret însă că autorul s-a servit de un ton agresiv și de expresiĭ violente, care dacă ar fi lipsit, poate că broșura ar fi avut maĭ mare înfluență asupra cetitoruluĭ.

Alexandru Valeriu

CLIPE de Ana Conta-Kernbach

Este un fenomen în destul de straniŭ în viața intelectuală a poporuluĭ romîn. Producerile luĭ literare să mărginesc aproape numaĭ în sfera versuluĭ, iar în acea a prozeĭ nu să manifestă decît foarte rar, și atuncĭ maĭ tot-dea-una prin lucrărĭ de o invederată slăbăciune. Inchipuirea poporuluĭ nostru însă maĭ este mărginită încă și din un alt punt de vedere; ia dă la lumină aproape numaĭ poeziĭ lirice, care prin firea lor chiar trebuind să îmbrace forma versuluĭ, să explică cum să face de aproape întreaga noastră literatură să prezintă numaĭ în ritme și rime. Chiar dacă vremile noastre nu ar fi prea priincioase dezvoltăreĭ poezieĭ epice, cea dramatică din protivă ar trebui să găsască, în o viață atît de zbuciumată pe de o parte și de hazlie pe de alta, ca acea a viacuIuĭ în care trăim, material îndestulător și aceasta

să şi întîmplă la popoarele celelalte ale Europeĭ: la Franceji, Germanĭ, Italienĭ, ba chiar la Boemĭ, Polonĭ şi Ruşĭ. Numaĭ la noĭ literatura dramatică e de o stîrpiciune desnădăjduitoare.

Şi apoĭ cele maĭ multe din producţiunile noastre lirice, la care lucrează, să zice, 150 de poeţĭ (mărturisesc că nu i-am numărat), sînt şi ele foarte slabe; ceĭ maĭ mulţĭ din eĭ foarte bogaţĭ în rime care scriŭ mult, însă cum zice latinul *multa* nu *multum*. De aceia salutăm cu bucurie un mic volum de poeziĭ al doamneĭ *Ana Conta Kernbach,* intitulat Clipe, şi care conţine într-adevăr maĭ mult clipirĭ decît descrierĭ saŭ expunerĭ de simţiminte; dar acele clipe pătrund adesea în tainele cele maĭ ascunse ale inimeĭ omeneştĭ. Maĭ toate poeziile doamneĭ Conta sînt ţesute pe simţimîntul durereĭ; din fie-care însă reiesă o durere într-adevăr simţită; fie-care e un ecoŭ al uneĭ experienţĭ culese pe ascuţişurile vieţeĭ; nu sînt numaĭ răsunetul uneĭ melancoliĭ neînţelese şi neîndreptăţite ca la ceĭ maĭ mulţĭ din tineriĭ noştri poeţĭ care sînt nenorociţĭ prin anticipaţie. Aşa bună oară ce jale reală răsuflă din poezia *Golul*:

Trecutu-mĭ viaţă moartă, în lacrimĭ înecat.
Prezentu-mĭ, formă goală: de dragoste nicĭ zare,
De-ambiţiĭ nicĭ scîntee, de ură nicĭ un gînd,
Şi nicĭ o suferinţă de ce să-mĭ razăm gîndul
Şi nicĭ o amintire cu ce să-mĭ mîngîiŭ dorul!

Pămînt rece-nvălit-a pe toţĭ cîţĭ i-am iubit.
Nimic nu mă maĭ leagă de-această lume goală,
Pentru iubirĭ prea mare, prea mică pentru doru-mĭ...
Şi-n viitor nădejde nu văd să-mĭ razăm gîndul
Şi nicĭ macar durere de care să mă tem!

Şi motivul de-căpitenie a acestuĭ gol sufletesc a fost adus de moartea iubituluĭ frate al Aneĭ Conta, neuitatul Vasile Conta, cu care sora-ĭ samănă în adîncimea cugetăreĭ.

Fratelui meŭ

Gîndu-mĭ trist la tine-ĭ veşnic
Gîndul vesel tot la tine,
Doar durerea despărţiriĭ
De-mĭ rămîne pentru mine!

File galbenĭ, slove negre
Mi-aĭ lăsat drept mingîere
Ş-al tĕŭ chip sapat în minte-mĭ
In privazul de durere....

Ceia ce o maĭ mîngîe pe poetă este numaĭ priveliştea natureĭ. Cu toate că şi în ia vede tristeţa, dar această tristeţă e mîngîetoare; pretutindenea o urmăreşte o cugetare, că natura moare pentru a învia, pe cînd omul să duce... pentru tot-dea-una. Asupra aceste teme poeta revine de maĭ multe orĭ. Cităm poezia

Luncă, luncă!

Luncă, luncă, mult eştĭ tristă
Că ţi-s duse frunzile.
Nu-ţĭ resar în toată vremea
Soare, lună, zorile?

Nu-ţĭ şopteşte blînd şi tainic
Cel pîrăŭ brazdat de undă,
Cînd în umbra rară a toamneĭ
El aleargă să s-ascundă?

Cînd îţĭ bate vîntul creanga
Ce te-nnec suspinele?
Ţi-or veni iar cîntăreţiĭ
Umbră, florĭ, albinele!

Ia de noi mai greŭ e-n lume
Cînd s-a stîns dorul vieţiĭ:
Noĭ *odată* trecem numaĭ
Pe cărarea tinereţiĭ!

Une orĭ contemplarea natureĭ împinge pe poetă la cugetărĭ înalte, îmbrăcate în o formă măiastră, vrednică de poeţiĭ ceĭ marĭ aĭ lumeĭ. Bună-oară în splendida poezie:

Noapte

S-aşterne vălul nopţiĭ pe crîng, pe văĭ şi dealurĭ;
In codri umbra deasă s-adună valurĭ, valurĭ,
S-aprind, să stîng, în iarbă gîndaciĭ de scînteĭ,
Sus cerul, văl de umbră, pe-o clipă odihnit,
Jos paserile mute şi vîntul potolit.

Răsar din întuneric făcliile eterne
Şi pulbere de raze pe codri să aşterne
Cînd luna să înalţă de după dealul pleş,
O clipă de-şĭ priveşte regatul urieş.
Din vraja razeĭ sale durînd punţĭ de argint —
Poene şi izvoare din umbra-ĭ să desprind —
Uşor ca o părere alunecă pe cer.
Să stîng în cale-ĭ stele, în cale-ĭ umbre pier.
Luceafărul de viacurĭ îndrăgostit de ia,
Urmează cu sfieală nemuritoarea stea.

Aproape fie-care poezie a d-neĭ Conta conţine o idee nouă, o rostire fericită, un cuvînt luat în un înţeles neaşteptat, d. e.: pentru a descrie un cer nourat, ia spune foarte drept:

„Un cer *fără boltă* lăsat pe pămînt"

Aiurea vorbind despre un pîrăŭ, zice:

„La cîntec de păserĭ el ţine
Eternul luĭ *ison* de apă".

Ce minunat descrie în două versurĭ amorul barbatuluĭ, potop de vorbe, și acel al femeeĭ, tainic și reținut

„Spre vremĭ de mult gîndul mi-ĭ dus
Spre vremĭ de mult . . . . . .
Și cum plîngeam,
Tu de-al tăŭ dor zadarnic spus,
Iar eŭ de-al meŭ că nu-l spuneam“.

Și cîtă delicatețĕ de simțire în dorința de pe urmă exprimată în poezia

Mîngîere

De-o fi să mor întîiŭ, iubite, să nu plîngĭ,
Culege albăstrele și cănăfiorĭ să strîngĭ,
Și-ntr-un mănunchiŭ le pune cu mine în mormînt:
Voesc o picătură dė cer și sub pămînt.

A. D. Xenopol

DOCUMENTE

Tocmala Tipografilor care s-aŭ așezat să tipărească cărți acum la luna Mart 25 leat 7255—1747.

Cîte coale va avea o carte care să va da în tipar, de va fi făr de chinavar să li să dee tipografilor pentru simbria lor cîte un zlot de coală, iar de va fi cu chinavar să li să dea cîte un leŭ și cînd va lucra un teasc să fie un zaţariŭ, un drugariŭ și un pelcariŭ; iar cînd vor lucra două teascurĭ să fie aceștia îndoițĭ (adecă 6); noĭ să-ĭ tocmim și noĭ să-ĭ plătim, iar nu tipografia.

Mertic lor să le dăm fieşte căruia pe zi cîte o ocă de făină atît la feciorĭ cît și la tipografĭ și pentru bucatele lor acum la post să le dăm bucate de post de aice; iar cînd va veni de va fi la dulce, atuncĭ le vom da bucate de dulce și sare să le dăm pe lună ocă 10 și acum la post să le dee fasole, list (sic=listă) de legume și varză și ceapă ocă 5 la lună, și să le dăm și vin la tipografĭ pe zi ocă 2, i la feciorĭ ocă una și un dărvar; pe săptămînă să să dea cîte un car de lemne și din sară în sară să le dăm cîte o lumînare, iar cînd vor lucra și noaptea, fiind noaptea mare să le dăm maĭ mult, să le dăm pe lună și cîte o jumătate de ocă de drojdiĭ de unt-de-lemn și săpun ocă una, macava după cum va fi cartea de mare. Și sfoară de legatul tablilor să le dăm. O ţigancă să le dăm să le facă demîncare, și eĭ să aibă a scoate pe zi o coală, cînd vor umbla amîndouă teascurile; și afară din duminicĭ și din sărbătorĭ să nu șază tipografiia nicĭ într-o zi. Și eĭ să-șĭ pue la fieș-care carte

cîte o sută de cărți cu hărtia lor, jațarii cîte patru cărți, ceĭ-lalțĭ feciorĭ căte treĭ, iar maĭ mult să nu fie volnicĭ a pune; iar de vor pune eĭ și vom afla noĭ să să lipsască și de ale lor. Și scuteala tipografilor să-ĭ scutim ca pe nîște streinĭ. Acum am pus să să tipărească o cărticică mică de la Sinopsis, cu molitvele de dimineață și să pune de ale noastre ф (500) și rușina, uleiul de la noĭ.

Simbria feciorilor jațaruluĭ pe lună tal. 3; drugaruluĭ pe lună taler vel pol; pîlcaruluĭ la lună tal. 2.

(Textul grecesc) 1747 April 8. S-a tipărit cărticica cu rugăciunĭ, care s-a socotit cu cheltuelele lor împreună și cu salarele tipografilor și a servitorilor și a hărtieĭ, în jumătate de lună ce aŭ servit, s-aŭ făcut socoteala toată 40 talerĭ iar cărticele sînt 500 care s-aŭ hotărît să să vînză legate cu șapte parale, din care o para să fie pentru legat, altă para să fie a eclisiarhuluĭ și una ca să să dea luĭ Enache.

Iscălit. Al Ungrovlahieĭ *N.(eofit)*.

(Grecește) 1747. April 24. Am hotărît să să dea celor opt nume împreună cu tipografiĭ ce servesc la tipar cîte zece parale pe zi pentru carne în zilele ce să mănăncă.

(Grecește). Liturgiĭ s-aŭ tipărit 650 cheltueala lor este leĭ 275, am hotărît să să vînză nelegate cîte 50 parale, din care să ia eclisiarhul 6 parale și Enache 4 parale și noĭ un leŭ.

Iscălit. Al Ungrovlahieĭ *N(eofit)*.

(Grecește). Orologiĭ s-aŭ tipărit 620, cheltueala lor aŭ fost toată 524 leĭ și parale 90, am hotărît să să vîndă deslegate cu leĭ noĭ 2. Și diaconul Neofit parale 8 și să rămîe în Mitropolie 60 parale. 1747 Septemvrie 30.

(Iscălit. Al Ungrovlahieĭ N.)

(Grecește). Psaltirĭ s-aŭ tipărit 520, cheltuiala lor s-a făcut leĭ 165, am hotărît să să vîndă deslegate cîte 33 de parale, din care să ia eclisiarhul 5 parale și diaconul Neofit 3 parale și să rămîe în Mitropolie parale 25. 1748 Aprilie 3.

(Idem) Orologiĭ micĭ, am tipărit noĭ bune 25.

Leĭ 127. 75. S-a făcut cheltueala cu hărtie și cu toate simbriile și cu carne și altele.
Leĭ 10. „ pentru o chilă de păne ce aŭ mîncat.
Leĭ 11. 30. măsurĭ de vin.
Leĭ 1. 15. pentru ceapă.
Leĭ 150. 00.
Leĭ 66. — am socotit că saŭ cheltuit pentru 11 coale ce eraŭ tipărite maĭ nainte.
Leĭ 216. — Toată cheltueala orologiuluĭ este de 750 leĭ, de unde fie-care costa 12 parale. Aceste să să văndă deslegate căte un leŭ și să ia Mitropolia 32 parale și să rămănă la eclisiarhie 8 parale, și să să dea Preasf. Mireon și patru (4) luĭ Neofit.

Iscălit Al Ungrovlahieĭ N. 1749 Fevruarie 1.

Text romînesc:

Tocmeala ce am făcut cu Barbul i cu Grigori tipografiĭ ca să versă slovă romănească, pentru Evanghelie, cum arată Iulie 25. 7257.

40 Talerĭ osteneala Barbuluĭ i a luĭ Grigore Parva vărsător la slove, și să li să dea și făină pe zi de om o ocă și vin de om ocă una, și pentru măncarea lor să li să dea pe zi banĭ 6.

3 Feciorĭ să fie la varsatul sloveĭ, și să li să dea de om pe lună tal. 2 și pentru mîncarea lor să li să dea pe zi banĭ 4 talerĭ, și făină pe zi de om o ocă, să li să dea și sare pe lună la toţĭ ocă 5.

S-aŭ dat în sama luĭ Barbu i în sama luĭ Grigore tipografia precum scrie maĭ jos anume : talerĭ 24. 7256 [1]).

250 Ocă slovă să o prefacă, 2 teascurĭ de lemn bune, cu toate lemnile lor.

2 Fundamenturĭ de acioae varsate.

2 Călcătorĭ iar de acioae varsate cu 8 cărlige de fer și cu 8 șuruburĭ iar de fer, și cu 4 cercurĭ iar de fer.

4 Șuruburĭ maĭ măricele iar de fer, 2 drugurĭ marĭ de fer, 2 șuruburĭ marĭ de fer, 2 sucale de fer, 2 sobe căptușite pe muche cu fer, cu ferestrele lor iar de fer, și cu toate șuruburile lor de fer deplin.

1. Ceia ce urmează este inventarul tipografieĭ (N. Red).

2 Ranice de fer, ranice cu cîte treĭ șuruburĭ iar de fer, 1 ciocănel de fer, 2 pietre pe care stă cerneala. 1 piatră mară care stă deasupra hărtieĭ, 1 vintilă de fer, 4 căștĭ de lemn întru care stă slova, 1 tingire de leșie ocă 18.

4 Soflenge cu pănachizile lor. 1 sobă pentru cerneală, 1 tingire pentru pocor ocă 1, treĭ litre; 1 pecete domnească de lemn, 5 florĭ de lemn, 2 cenetarĭ de lemn, 49 glavîzne de lemn, 1 pilă cu cracĭ, 1 păreche pirostiĭ, 1 topor, 1 linguriță de fer pentru varsatul sloveĭ, 1 Teasc din cele de la Colța, cu fundamentul lor și cîte trebuesc; lipsă nu este nimic, 1 piatră mare de marĭ mură de pisat chinăvar pe dînsa, 4 Evangheliștĭ, 4 florĭ marĭ, 4 sfîrșiturĭ, 3 glavizne, una . . . , a doua milițĭ, un Ѡ, nu naș, o slovă, 3 glavizne.

Sînt și treĭ teascurĭ ce s-aŭ luat din Colța, cu toate ale lor deplin deasupra părțiĭ în foișor zidit.

August 19. 7256. Am cumpărat 100 topurĭ de hărtie, în top este coale 950, s-aŭ cumpărat top. talerĭ 3 pol banĭ 10, fac talerĭ 358, la care hărtie am luat pentru Evanghelie ce vom să tipărim romănește, însă aŭ dat părintele talerĭ 200. aŭ dat și eclisiarhul talerĭ 100, și iam dat răvaș . . . . Am luat și rușină ocă 130 pol un. Am maĭ dat la rușină care am cumparat treĭ ocă 20, am cumpărat și chinavar ocă 4, litre 3, dramuĭ 20 oca pol talerĭ 8, care banĭ dat eclisiarhu cu pecetea noastră — fac talerĭ 39 pol 5.

Cheltuiala ce s-aŭ făcut la varsatul sloveĭ, care aŭ făcut să să tipărească Evanghelia, cum arată. Octomvrie 23 anul 7258.

4250. O slovă veche 10, ocă cositor 1 la ocă plumb, a eșit slove nouă ocă 233, zgură ocă 18, 1 lipsă, scazăment ocă 14.

40 Talerĭ saŭ dat plată la doĭ dascalĭ, Barbuluĭ și luĭ Grigore.

7 pol Talerĭ banĭ 48, mîncarea lor la 79 de zile cîte banĭ 6 pe zi de om.

7 pol Talerĭ banĭ 48 li s-aŭ dat vin pe zi de om cîte o ocă, o caua pol banĭ 6.

7 pol. Talerĭ banĭ 48 li s-aŭ dat iar lor de om pe zi cîte una ocă de făină, ocă pol banĭ 6 tot pe aceste 79 de zile.

15 Talerĭ s-aŭ dat simbrie la 3 feciorĭ pe lună 2 pol, pe lună de om talerĭ 2 pol.

8 pol talerĭ banĭ 6 li s-aŭ dat tot la aceştia 3 pentru bucate de om pol banĭ 4 pol de zi.

11 pol talerĭ, banĭ 46 pol, li s-aŭ dat iar lor făină de om ocă 1 pe zi, la zile 79 ocă pol banĭ 6.

5 pol talerĭ banĭ 51, li s-aŭ dat pe zi de om vin ocă pol banĭ 3 la zile 79.

36 banĭ li s-aŭ dat sare ocă 12 pe lună 2 pol.

3 pol. talerĭ banĭ 30 s-aŭ cumparat 10 care de lemne în 10 săptămînĭ, pe săptămînă car 1 pol banĭ 45 pol banĭ saŭ cumparat lumînărĭ pol.

8 Talerĭ saŭ socotit măncarea la patru inşĭ ce aŭ curăţit slova.

4 Talerĭ s-aŭ dat vin la doĭ pe zi cîte ocă pol banĭ 3.

15 Talerĭ 90 s-aŭ cumparat 1 ocă cositor.

2 Talerĭ s-aŭ cumparat 6 ocă plumb.

Suma talerĭ 137 pol. banĭ 18.

Cheltueala ce s-aŭ făcut la dresul teascurilor:

1 pol talerĭ 10 ocă fer ce s-aŭ dat din camară, 1 taler banĭ 9 la oca de aramă.

36 parale la doĭ sacĭ de cărbunĭ.

S-aŭ cumpărat 71 topurĭ de hărtie, topul pol talerĭ 3 pol. fac talerĭ 59 pol, pentru 500 ceasloave, slove ce să tipăresc.

Cheltueala ce s-aŭ făcut la tipăritul ceasloavelor sluşnic.

Talerĭ 59 pol ce scrie maĭ sus, s-aŭ cumpărat 71 topurĭ de hărtie.

Talerĭ 18, 90 Simbria jaţarilor, pelcarilor, i drugarilor în 40 zile.

Talerĭ 18, 90 Simbria dascalilor, talerĭ 13 mîncarea dascalilor, i fecior iar 40 zile.

Talerĭ 16, pentru pănea lor, talerĭ 10 pentru vinul lor. Talerĭ 3 pol la dres hiarele.

Talerĭ 5 pol la alte mărunțușurĭ, macava, sfoară și altele, Talerĭ 1 pol la uleiŭ, talerĭ 1 la rușină, talerĭ 6 lemne, lumînărĭ, sare.

Cin. talerĭ 154.

Aŭ eșit ceasloave 500, s-aŭ dat în sama eclisiarhuluĭ să vîndă, cîte un zlot dezlegate să ia Mitropolia parale 25 și treĭ parale eclisiarhul și banĭ 6 diortositorul. Dechemvrie 15. 7258.

Rînduiala ce s-aŭ făcut pentru tipăritul Evangheliilor, cum arată. Dechemvrie 25. 7258.

910 a Mitropolieĭ, 100 dascalilor, cu hărtia lor, 8 la doĭ jațarĭ cu hărtia lor, 6 la doĭ drugarĭ iar cu hărtia lor, 5 la ceĭ ce aŭ lucrat la tipografie, iar cu hărtia lor, 5 ale eclisiarhuluĭ cu hărtia sa.

Asemenea la doĭ dascalĭ cîte ocă 1 făină pe zi, și la șapte feciorĭ pe zi cîte o ocă făină de mălaiŭ, și pe săptămînă cîte 3 cară de lemne și lumănîrĭ pe sară cîte 8, și să li să dea la doĭ dascalĭ pe zi cîte ocă una de vin de om, și la 7 feciorĭ cîte o jumătate ocă vin de om. 1750 Iulie 7.

Saŭ adus de la Mitropolia Tîrgoviștei 200 ocă plumb și saŭ pus la camara clisiarhieĭ.

Evangheliile care saŭ tipărit acum în tipografie la leat 1750 Octomvrie 10 împreună cu evanghelistare, care saŭ tălmăcit acum întăiŭ.

Talerĭ 120 la varsatul sloveĭ ceĭ micĭ însă cu simbria dascalilor i a feciorilor care aŭ varsat slova, i cumpăratul plumbuluĭ și cu plumbul ce s-aŭ adus de la Tărgoviște și cu mîncarea lor în 3 lunĭ, păne, vin, lemne, lumînărĭ și cu alte bucate ale lor.

Talerĭ 358, la o sută topurĭ hărtie. Talerĭ 46 la 5 pol ocă dramurĭ 8 chinavar, talerĭ 1 pol rușină; talerĭ 5 pol. la uloiŭ; talerĭ 3 la lumînărĭ în 6 lunĭ; talerĭ 7 la lemne; talerĭ 24 la 6 chile făină; talerĭ 45 la 90 vedre vin; talerĭ 6 măncarea lor și alte bucate la luzĭ 8 în 6 lunĭ; talerĭ 5 la macava; talerĭ 1 la sare oca 6; ta-

lerĭ 7 pol la alte cheltuelĭ: unt-de-lemn, săpon, sferĭ, bureţĭ.

Talerĭ 90 simbria feciorilor ce aŭ lucrat în 6 lunĭ luzĭ 6; talerĭ 103 simbria dascalilor la 103 coale tipărite coala pol talerĭ unul.

Cin. tal. 875 pol tal.

910 Evangeliĭ saŭ tipărit Mitropoliei şi socotind cheltuelele cu Evanghelia vine fie-care cîte leĭ 1 parale 30. Aceste Evangheliĭ să să vînză nelegate cu leĭ 5 şi jumătate şi cincĭ parale, ceĭ 5 leĭ şi cincĭ parale să ia Mitropolia şi jumătate de leŭ să ia eclisiarhul.

Iscălit Al Ungrovlahieĭ *N.*

Tipografia domnească cum am luat-o de la Colţa Octomvrie 6. 7256.

4 Teascurĭ cu toate fundamentele lor şi cu cîte trebuesc toate pe deplin, lipsă nimic nu este la nicĭ unele.

230 Ocă slovă, 1 tigae de fer, 2 căldăruşe, 1 păreche pirostiĭ micĭ, 8 caştiĭ.

Aceste sînt care am luat de la tipografia domnească, iar altele care scrie din jos, am maĭ cheltuit noĭ pînă am varsat slovă greceasca, nefiind slova de ajuns ca să tipărim româneşte, precum arată în jos acum la ce s-aŭ cheltuit.

108 Talerĭ s-aŭ dat la doĭ tipografĭ pentru osteneala lor pînă aŭ făcut slova grecească, cariĭ aŭ lucrat de la Fevruarie 20, pînă la Iulie 20 zile. Li s-aŭ dat întîiŭ talerĭ 8 de părintele; ipac dat iar de la părintele tal. 50. Aug. 2 ipac iar . . . tal. 50.

39 Talerĭ s-aŭ dat simbrie la 8 luzĭ ce aŭ curăţit slova, pe 4 lunĭ ce aŭ lucrat de om po tal. 1 pol.

1680 Ocă făină aŭ mîncat aceştĭ toţĭ, de om pe zi ocă una, ocă pol banĭ 6 fac talerĭ 84, în patru lunĭ ce aŭ lucrat.

11 Talerĭ s-aŭ cumpărat plumb ocă 30.

168 Vedre vin aŭ băut iar aceştĭ toţĭ în 4 lunĭ, de om po ocă 1 ocaua po banĭ 6; fac tal. 84.

63 Talerĭ s-aŭ dat pentru bucate, iar la toţĭ în 4 lunĭ, de om po banĭ 4 pe zi.

36 Care de lemne în 4 lunĭ carul po banĭ 60, fac talerĭ 4, 18.

60 Ocă lumînărĭ oca po banĭ 30 fac tal. 4.

Suma talerĭ 447.

Din 230 de ocă de slovă ce s-aŭ luat şi alte 30 ce am cumpărat, vărsîndu-se al doilea a eşit slovă grecească ocă 136, aŭ ramas şi slovă nevarsată ocă 50, saŭ scos şi scăzămîntul ocă 21 şi zgura ocă 25. care slovă grecească, adică 136 este la camara eclisiarhieĭ, aŭ adus şi Ghinea şi Iordică ocă 26 şi s-aŭ pus iar la camară şi li saŭ dat şi lor toţĭ baniĭ deplin şi saŭ luat zapis de la eĭ.

Cheltueala ce s-aŭ făcut la tipăritul cărticeleĭ greceştĭ, în zile 23, cu hărtie şi cu totă oheltueala talerĭ 70.

Şi s-aŭ rănduit să să văndă aceste 108 cărţuliĭ de carte banĭ 120 din care banĭ 120 să ia eclisiarhul banĭ 15.

O scrisoare a boierilor Ilie Moţoc şi Savin Smucilă zis şi Smucicîne către clucerul Cantemir din 1683.

Publicăm maĭ la vale o scrisoare a luĭ Savin Smucilă poreclit „Smucicîne“ 1) şi a luĭ Ilie Moţoc, către Cantemir Clucerul, şi către alţĭ boerĭ fugiţĭ împreună cu el. Scrisoarea merită importanţă prin stilul săŭ energic, prin persoanele care o iscălesc şi aceea căreia este adresată şi maĭ virtos pentru că ea vine să confirme spusele a doĭ cronicarĭ Nicolae Costin şi Ion Neculce. Este evident că nimic nu poate să confirme maĭ bine pe cronicarĭ şi să arăte exactitatea celor povestite de eĭ decît nişte scrise emanînd de la contimporanĭ aĭ faptelor narate şi care însişĭ făceaŭ istoria. Ceia ce însă după mine constitue importanţa acesteĭ scrisorĭ este că ia ne arată că boerimea romînă de la sfîrşitul viaculuĭ al XVII lea, mare şi mică avea încă un caracter milităresc. Virusul fana-

---

1) Nicolae Costin, Letopiseţe în Cogălniceanu ed. II vol. 2 p. 28 şi 29.

riotic care eraŭ să moleșască și să omoare brava nobleță pămînteană, nu-și produsese încă efectul acum 2 secolĭ; boeriĭ micĭ eraŭ romînĭ și militarĭ care știaŭ să mănuiască armele, să apere țara cum făcuse moșiĭ și strămoșiĭ lor în timp de treĭ secolĭ.

Iată fragmentele din N. Costin și din Neculce, care sînt în legătură cu această scrisoare: „Petriceĭco vodă—zice Nec. Costin—coborînd la marginea țăriĭ Leșeștĭ și îndată aŭ trimis pre Savin ce-l poreclea Smucicîne, biv vel medelnicer și pre Ilie Moțoc medelnicerul și pre Gheorghiță postelnicul, fratele luĭ Savin medelnicer, inainte la Iașĭ, iar Petriceico Vodă aŭ pogorît la Suceava și aŭ șezut zece zile; de acia aŭ purces și aŭ venit la Botoșenĭ, de la Botoșenĭ aŭ venit la Iașĭ. Iar boeriĭ ce-ĭ trimisese înainte strîngînd oște de țară, aŭ pogorît pe Prut, și s-aŭ așezat la Epurenĭ, la un sat al vorniculuĭ Gavriliță. Și așa strigîndu-să întîĭ cu sila, iar apoĭ alergaŭ de bună voe“ 2).

Iar Neculce spune:

„Rădicatu s-aŭ Petriceico Vodă din țara leșască cu boeriĭ care eraŭ pribegĭ cu dînsul și a venit cu oaste în Moldova, s-aŭ coborît Petriceico Vodă la Suceava cu Demideșchĭ și cu Coneșchĭ și cu puțină oaste căzăcească să ia Moldova, să meargă să bată Bugeacul, fiind Tatariĭ dușĭ în oaste la Beciŭ, și de la Suceava s-a coborît Petriceico Vodă la Iașĭ, și aŭ trimis pe Savil medelnicerul Zmucilă, carele pe urmă aŭ fost și ban, și pre alțiĭ, prin bejăniĭ de scoteaŭ oamenil la oaste, pe Moldovenĭ. pe uniĭ de voe, pe alțiĭ de nevoe, și s-aŭ dus împreună cu Cazaciĭ și cu Conețchĭ în Bugeac. Iară Petreicico Vodă aŭ rămas în Iașĭ, decĭ toată țara și ardea Bugeacul; Tatarcele cele burduhoase le spintecа și punea copiĭ prin parĭ, și slobozia robiĭ de prin obeze și ĭ lua cu bucatele cele tătăreștĭ, și aducea duiumurĭ multe, de cît nu maĭ putea să le ia sama, că nu avea cine să le stee împotrivă și așa aŭ umblat cîtă-va vreme arzînd și stricînd Bugeacul“ 3).

Voĭ adăoga. spre a complecta pe ceĭ doĭ cronicarĭ, că anul în care să petrec aceste fapte este 1683, an în care Tatariĭ aŭ mers împreună cu oștile turceștĭ și romîneștĭ și aŭ luat parte la împresurarea Vieniĭ. Prin urmare deși scrisoarea ce urmează nu

2. Ibid. p. 27 și 28.

3) Neculce, Letop. Cog. ed. II vol. II p. 220.

spune anul în care a fost scrisă, data eĭ să poate preciza fără temere de greşala. Voiŭ spune de asemenea că clucerul Cantemir, căruia iĭ este adresată scrisoarea, devine doĭ anĭ maĭ în urmă, Domn al Moldoveĭ, iar Savin Smucilă, unul din ceĭ doĭ iscăliţi în scrisoare, ajunge tîrziŭ mare ban şi în anul 1711, adecă după 28 anĭ şi pribegeşte împreună cu Dumitraşco Cantemir Vodă, cu cronicarul Ion Neculce şi cu alţĭ boerĭ în Rusia, după lupta de la Stănileşti [4]).

Iată scrisoarea :

„Aĭ noştrĭ cinstiţĭ fraţĭ, dumnealor Cantimir şi alţĭ boiarĭ cariĭ dumnevoastră snteţĭ străinaţĭ din ocini ce dumilor-voastre, cu sntate ne închinăm şi facem ştire dumilor-voastre, iată că şi noĭ cu mila luĭ Dumnezeŭ şi cu puterea creştinească şi cu poronca Măriĭ Sale luĭ Vod meargem în gios de ne vom împreuna cu Măriia sa Cuniţcăe Hatmanul cu oaste ce avem 10,000 de călărĭ şi 1000 pedestrĭ tot cu foc şi cu puştĭ şi împreunîndu-ne cu Hatmanul Cuniţcăe ne vom pogoră asupra Bugeaguluĭ de-om lucra. Deci şi dumnea-voastră nu faceţĭ altă zabavă, ci numaĭ încălecaţĭ cu cîţĭ oamenĭ veţĭ avea şi veniţĭ la noĭ, să fărămăm păgînul să ne răscumpărăm pămîntŭl nostru care dentrîns ne străinaseră păgîniĭ. Şi să ştiţĭ dumnea-voastră că ne sosi o carte la Chipereştĭ de la Miron Hăjdăŭ parcălabul de Soroca, scriind cum aŭ trecut pre de ceia parte de Nistru un pocovnic Tireşco de la hatmanul Popovicĭ cu 21,000 de oaste şi cu 28 de puştĭ făr 6,000 de oate ce iaste la Cuniţcăĭ şi fără cătă-ĭ cu noĭ de-om lovi Tighina şi Bugeagul. Decĭ foarte să vă fie dumilor-vostre bucurie şi fără nicĭ o îndoiala numaĭ să viniţĭ şi cu atîta obărşiĭ, să fiţĭ dumnea-vostră snătoşĭ.

Chipereştĭ Noemv. 28.

Fratele dumitale Ilie Moţoc medelnicăar
Savin biv medelnicăar ne închinăm
dumilor-voastre.

La dumnealor cinstiţĭ fraţiĭ noştri Cantemir cluciarul şi alţĭ boiarĭ pribiagĭ. Datise Zdrava.

I. Tanoviceanu

---

4. Neculce, *Op. cit.* p. 232.

NOTIŢI

BEŢIA [1])

Nu e făptură pe pămînt maĭ măreaţă şi maĭ minunată de cît omul. Ce minte maĭ ageră şi maĭ încăpătoare de-cît a luĭ ? Animalul cel maĭ deştept abia îşĭ aduce aminte, ca prin vis, de ziua de erĭ, şi nicĭ prin gînd nu-ĭ trece că după azĭ vine *mîine*. Trăeşte cu clipa care zboară, şi piere fără să ştie că a trăit şi cît a trăit, şi fără să să întrebe de rostul său, de al fiinţelor ce l-aŭ înconjurat şi de al lumiĭ în care s-a născut. Omul nu uită trecutul, vede departe în viitor şi caută să-şĭ lămurească şi firea luĭ şi firea din afară de el.

Ce fiinţă maĭ chipeşă, maĭ falnică şi maĭ frumoasă de-cît dînsul ? Statura luĭ mîndră şi dreaptă îţĭ spune că *el* este regele atîtor vietăţĭ, care să tîrăsc pe pămînt saŭ să încovoaie cu capul plecat, ca nişte roabe, înaintea luĭ.

Cînd omul să adînceşte în gîndurĭ, cînd grijile vieţiĭ şi dorul de izbîndă îl imboldesc la muncă şi la luptă, cu respect te opreştĭ, fără voie, înaintea luĭ, ca înaintea uneĭ icoane, aşa de împodobit de raze ţi să pare chipul luĭ serios. Iar cînd rîsul vesel şi gluma isteaţă îĭ luminează faţa, ce seninătate şi rácoare îţĭ străbate sufletul. Par'că vezĭ risipindu-să noriĭ de pe fruntea munţilor şi soarele dimineţiĭ aurind holdele bogate.

Numaĭ omul are darul nepreţuit de a-şĭ arătă, într-un graiŭ desluşit, ce simte şi ce gîndeşte. Uitaţi-vă la cele-lalte fiinţe.

---

*) Reproducem din noŭ articolul d-luĭ Găvănescu, publicat în *Albina*, în care s-a omis cîte-va locurĭ însemnate (acele subliniate), probabil spre a nu lovi în oarecare sfere.

N-or fi-simţînd şi ele, n-or fi trecînd şi prin capul lor păreri, fie cît de întunecate? Dar sînt mute. Sufletul lor, care abia licăreşte mijind în lume ca după somn, nu să arată limpede în cuvinte cu şir şi cu rost. Animalul mugeşte, zbeară, urlă, geme; nu vorbeşte.

Da, nu e făptură pe pămînt maĭ măreaţă şi maĭ minunată de-cît omul; nu e alta maĭ chipeşă, maĭ falnică şi maĭ frumoasă; şi numaĭ el are darul cuvîntuluĭ.

*
* *

Ce jale grea te apasă, dar, cînd vezĭ pe acest rege al pămîntuluĭ că să face una cu toate dobitoacele de rînd! Cine e fericitul care n-a întîlnit nicĭ-odată în viaţa luĭ chipul domnesc şi mîndru al omuluĭ schimonosit de stricăciunea beţieĭ într-o pocitanie hîdă şi dezgustătoare?

. . . Nu maĭ stă drept şi arătos, ca un stăpînitor; să încovoaie ca un rob nemernic, şovăie ca un copil nevrîstnic, cade ca un stîrv lipsit de viaţă. Ochiĭ luĭ deştepţĭ şi viĭ dormitează stinşĭ împainjeniţĭ. In luminile lor nu zăreştĭ maĭ multă minte de-cît în ale unuĭ boŭ. Icoana sfîntă a figuriĭ luĭ, făcută după asemănarea luĭ Dumnezeŭ, s-a stricat: e numaĭ o mîzgălitură. Cine a mînjit-o ast-feliŭ, pe obraz, pe nas cu văpselĭ stacojiĭ? Ce duh răŭ şi-a bătut joc de dînsa, încondeind-o, ca să nu maĭ semene a om?

Te întrebĭ, ce lighioaie o fi astă făptură ciudată, care nu e nicĭ om, nicĭ animal? In loc să vorbească, gîngăneşte. Gura luĭ flecară bolboroseşte sunete fără legătură, fără înţeles saŭ fără judecată. Par'că ar fi cuvinte; dar şi un copil ar grăi maĭ omeneşte.

Tot ce ştia, să şterge din minte; tot ce plănuia, să ascunde în întuneric. Uită trecutul şi nu maĭ zăreşte de loc în viitor. Noapte şi haos e în capul luĭ, haos şi noapte să întinde şi peste lumea luĭ. Din om a ajuns ne-om. Nu maĭ vede, nu maĭ pricepe. Injură, răcneşte, bate, fură, ucide. E turbat? Negreşit, sănătos nu e. Cine-ĭ treaz, să să dea în lăturĭ şi să-l ocolească. Boala luĭ e grozavă. Ca mîine o să-l vedeţĭ în spital orĭ în puşcărie.

Săracul! şi ce blestem pe neamul luĭ! Din sîngele beţivu-

luĭ es copiĭ stricaţĭ, porniţĭ la beţie şi la fapte rele, ursiţĭ a trece şi dînşiĭ prin cîrciumă, ca să ajungă tot la spital saŭ la ocnă. E un blestem care prigoneşte pînă la al noulea neam, pînă la cea din urmă odraslă. Strănepoţiĭ ispăşesc în jalnică ticăloşie greşalele strămoşilor loviţĭ de păcat. Nicĭ praful nu să alege de traiul lor, de casa lor, de neamul lor. Afurisită le este de soartă şi truda şi agoniseala Nimic nu să prinde ca putregaiul să dărîmă tot ce să înfiripează o clipă din ostenelile lor.

Duşmanĭ aĭ omuluĭ sînt dar toţĭ aceia care pun înaintea slăbăciunilor omeneştĭ, ispita răuluĭ, momeală păcatuluĭ. Duşmanĭ aĭ omuluĭ sînt toţĭ aceia carĭ aŭ puterea şi datoria de a îndepărta ispita, de a strivi păcatul şi nu fac asta. Duşman e cîrciumarul care otrăveşte ca să trăiască, luînd baniĭ munciţĭ aĭ altuia ca să-ĭ dea în schimb boala şi perzania ruşinoasă. *Vinovat cîrmuitorul care, pentru o taxă nemernică, îngăduie să să ucidă astfeliŭ lumea în ziua nameaza mare.*

In tejgheaua negustoruluĭ de spirt, bietele jertfe îşĭ grămădesc obolul vieţiĭ lor pierdute. *In tezaurul statuluĭ îşĭ aruncă negustoriĭ de spirt preţul batjocoritor al meserieĭ lor ucigaşe.*

* * *

Inspăimîntaţĭ de nenorocirea ce ne ameninţă neamul şi ruşinaţĭ de ticăloşia ce aduce peste dînsul **beţia**, o mînă de oamenĭ s-aŭ legat să lupte în contra răuluĭ. **Liga** lor[1]), cu o ţintă aşa de vrednică de laudă, porneşte din iubirea de ţară şi din respectul de om.

Cine îşĭ iubeşte neamul şi cine vede în om ceva maĭ mult de cît o vită, va întinde grabnic mîna cu frăţie, acestor luptătorĭ şi să va lega în sufletul săŭ să le fie tovarăş de luptă, după putere, în orĭ-ce loc şi împrejurărĭ s-ar afla.

I. Gavăneseul
Profesor la Universitatea din Iaşĭ

---

1. Să să citească „Apelul şi Statutele **Ligiĭ Romîne** *în contra alcoolizmuluĭ*" Iaşĭ 1897.—Ca broşurĭ de propagandă, apărute deja în *biblioteca Ligiĭ*, notez: 1) «Lupta în contra alcoolizmuluĭ în Romînia» de *A. C. Cuza*, Iaşĭ, 1897. 2) *Ce-ĭ alcoolizmul*, de A. C. Cuza, secretar general al Ligiĭ în contra alcoolzimuluĭ, Iaşĭ 1897. 3) **Programul** *Ligiĭ Romîne în contra alcoolizmuluĭ* Iaşĭ 1897

O pătrime de secol, întroducere la anuarul XXV al Institutuluĭ de fete al d-neĭ Emilia Humpel (urmare) [1].

Nu vom perde însă din vedere următoarele: de la nicĭ o schimbare exterioară să nu aştepte omul prea mult, căcĭ în esenţa eĭ viaţa, rămîne aceiaşĭ. Ia nu e nicĭ atît de uşoară, nicĭ atît de grea ca reprezentarea noastră despre dînsa, fiind că n-are claritatea noţiuneĭ, dar nicĭ implacabila sa excluzivitate, ci e pe atît de întunecată cît de îmblînzită prin infinite transiţiĭ. Cu toţiĭ aspirăm la fericire şi fugim de suferinţă, dar bine să ştim, că suferinţa nu o putem scoate din viaţă, nu suferinţa fizică, cu toate progresele ştiinţeĭ, cu atît maĭ puţin suferinţa morală. Din cîte părţĭ nu ne poate veni aceasta, în cîte puncte nu să poate îmbolnăvi organizmul nostru psihic, şi cîtă forţă morală nu trebue să desfăşure atuncĭ fie-care din noĭ, pentru a nu lăsa ca elementele morbide să-ĭ distrugă părţĭ esenţiale ale personalităţiĭ, pentru a-şĭ păstra cel puţin intact caracterul. Oare consideraţiunile acestea, certitudinea, că de suferinţă nu vom scăpa, orĭ-cît am căuta a ne îmbunătăţi soarta, că nu poate fi vorba decît de o schimbare în felul suferinţeĭ şi de mica uşurare, ce rezultă de aci, oare toate aceste nu ne îndeamnă la cumpăt întru toate, atît în bucurie cît în întristare, atît în speranţă cît în temere, atît în aprecierile cît în aspiraţiunile noastre? Şi la *cumpăt* trebue să ne îndemnăm mereŭ uniĭ pe alţiĭ în aceste vremurĭ de febrilă activitate, de goană şi nesaţiu. Cu cît ar deveni viaţa maĭ uşoară şi cu cît maĭ nobilă, dacă ne-am pătrunde de adevărul, că omul nu să afirmă şi nu înrîurează asupra altora numaĭ prin activitatea sa, ci şi prin fiinţa sa, nu numaĭ prin ceia ce *face*, ci şi prin ceia ce *este*. Dar zilnic vedem prea mult vedem, cum fie-care să opinteşte şi caută a să ridica cît maĭ sus, cît maĭ sus, călcînd pe capul semenuluĭ săŭ, pentru a să înalţa deasupra luĭ. Şi ce e *sus* şi *jos*? Puncte de vedere mărginite! Universul n-are *sus* şi *jos*. In noianul vieţeĭ, *sus* şi *jos* sînt relative noţiunĭ, şi ceia ce observatoruluĭ de rînd iĭ pare sus, spirituluĭ înalt iĭ poate părea jos, foarte jos... Nu e maĭ mare lucru a porunci decît a asculta

1. Din eroare s-a omis în numărul precedent partea finală a întroduccreĭ d-neĭ Humpel; o adăogim aicĭ.

a dirige decît a executa cu înţelegere şi devotament cele prescrise, a vieţui în straturile superpuse decît în rîndurile de jos ale societăţiĭ—ci este tot atîta! Orĭ-ce situaţiune omenească are elementele sale, o parte infiniteimală din imensitatea elementelor, ce constituesc marea, bogata, nesecata viaţă cu nenumăratele, incalculabilele eĭ forme. *Cum* întrebuinţezĭ acele elemente, *ce* scoţĭ din materialul ce ţi-a fost la îndemînă—*aci stă totul,* şi noţiunea de merit personal întru atît numaĭ poate găsi loc în apreciarea noastră. Dar *care* a fost materialul disponibil—aceasta e un ce accidental, productul uneĭ sume de împrejurărĭ în cea maĭ mare parte independente de voinţa omuluĭ, şi este indiferent pentru meritul personal, precum este indiferent şi pentru fericirea şi nefericirea individuluĭ, carĭ nu sînt exclusiv legate de nicĭ o sferă şi de nicĭ o profesiune. Iar interesantă e viaţa în orĭ-ce parte a eĭ, dacă înţelegem a pătrunde în adîncime, căcĭ nu e îndoială, că pentru spiritul uman toate adîncimele ascund comorĭ.

Prefaţă la „Chestiunĭ literare" de M. Strajan

In viacul nostru, ştiinţele fizico-naturale şi filozofia întemeiată pe ele aŭ asupra literatureĭ un efect analog aceluia, care l-ar avea ruperea lanţurilor asupra unuĭ rob însetat de libertate. Azĭ, cînd măreţul edificiu al dogmelor şi sistemelor filozofice din trecut sînt zguduite din temelie, şi unele s-aŭ ruinat, altele să clătină sub suflarea nouluĭ spirit, azĭ, zic, acţiunea îndelungată de viacurĭ a acestor dogme şi sisteme aŭ provocat o reacţiune cu atît maĭ violentă în toate privinţele; astfeliŭ că astăzĭ, în arte şi literatură domneşte o adevărată anarhie, cum o pretind socialiştiĭ anarhiştĭ şi în viaţa politică.

Romanţierĭ, pictorĭ, poeţĭ pretind a întemeia lucrările lor pe nouele date ale ştiinţelor fizico-naturale şi a lucra în spiritnl acestor ştiinţe, uitînd că şi obiectul principal al arteĭ, care este viaţa omenească, şi metodul de a o studia sînt deosebite de obiectul şi ştiinţelor fizico-naturale. De aci numirea ce-şĭ daŭ eĭ înşişĭ de *naturaliştĭ*; şi de aci libertatea fără friŭ şi estravaganţa în toate privinţele: în alegerea subiectelor, în concepţiunea caractelor,

în dezvoltarea ideilor morale, sociale şi politice, şi în expresiunea lor saŭ în stil.

Naturaliştiĭ pretind a apropia arta şi literatura cît să poate maĭ mult de ştiinţă, a introduce în operele lor metodul exprimental al ştiinţelor naturale, şi a ne da astfeliŭ adevărate imaginĭ ale realităţiĭ. Pentru aceia subiectele lor sînt luate numaĭ din societatea actuală, căcĭ numaĭ aşa lucrarea lor poate fi întemeiată pe intuiţiune ca şi ştiinţa natureĭ; de aci tendinţa de a reprezenta cît maĭ complet mediul social şi natural, şi de aci mania descrierilor fără sfîrşit.

Aceiaşi deosebire de modul de vedere al trecutuluĭ şi acelaşĭ desfrîŭ în ceia ce priveşte viaţa morală şi socială. Uniĭ, scepticĭ de cel maĭ răŭ soiŭ, nu ţin nicĭ o seamă de ideile şi simţimintele morale: totul să reduce pentru eĭ la plăcerile simţurilor şi la banĭ —mijlocul de a-şĭ procura asemenea plăcerĭ. Eĭ neagă omuluĭ orĭce capacitate pentru ideĭ şi simţiminte maĭ nobile şi-l coboară astfeliŭ la nivelul animalelor necuvîntătoare. Alţiĭ creează eroĭ şi eroine, carĭ să conduc de boldurile şi capriciile bizare ale fireĭ lor neînfrînate de nicĭ o lege morală; şi această licenţă, această lipsă, de moralitate ne-o daŭ ca cel maĭ înalt ideal al vieţiĭ. Alţiĭ iarăşi pesimiştĭ blazaţĭ, urăsc tot ce este firesc în viaţă şi în natură, şi consideră lumea actuală ca un infern, din care îşĭ caută mîntuire într-un ideal chimeric al fantazieĭ lor.

Adorarea şi cultul natureĭ e privit de mulţĭ ca singura religiune adevărată. Socializmul cu feluritele luĭ teoriĭ, din care unele ne uimesc prin absurditatea lor, îşĭ află expresiunea cea maĭ înbelşugată în arta şi literatura contimporană. Mulţĭ artiştĭ şi scriitorĭ prefer a-şĭ alege subiectele lor din clasele cele maĭ de jos ale societăţiĭ, şi a nu ne înfăţişa de-cît mizeriile, viţiele şi corupţiunea acesteia, mărite prin prizma fantazieĭ lor.

In stil, uniĭ caută o perfecţiune, care să întreacă şi cele maĭ frumoase modele clasice: alţiĭ, din contră, înconjură tot ce ar putea aduce aminte de stilul altor modele şi tind la o originalitate exagerată, adeseaorĭ bizară, în butul gustuluĭ estetic şi în dauna frumuseţeĭ artistice. Uniĭ să silesc a ne arăta cît să poate maĭ exact realitatea, maĭ ales partea rea şi bolnăvicioasă a realităţiĭ; alţiĭ, din contra, caută în adins expresiunĭ figurate, nelămurite, straniĭ saŭ absurde, cum sînt aşa numiţiĭ decadenţĭ şi simboliştĭ. Şi aceste

falşe direcţiunĭ le vedem imitate, în parte, şi în literatură noastră maĭ nouă.

Dorind a-mĭ forma ideĭ adevărate despre artă şi literatură, îndemnat la aceasta atît de setea de a şti cît şi de profesiunea mea, am cercetat şi am studîat; şi modestul rezultat al studielor mele l-am arătat în o serie de disertaţiunĭ, din carĭ multe aŭ fost cetite în conferinţele ateneuluĭ din Craiova şi publicate apoĭ în revistele noastre, carĭ aŭ binevoit a-mĭ da ospitalitate; maĭ ales în «Convorbirĭ literare».

Crezînd că prin ele voiŭ putea aduce un serviciŭ, fie cît de neînsemnat, tinerimeĭ studioase şi culturiĭ noastre, m-am hotărît a le aduna şi a le publica la un loc. Sînt studiĭ separate, însă legate între sine prin natura lor. In unele avuĭ plăcuta surpriză de a găsi aceleaşĭ ideĭ în scrierĭ streine, cetite maĭ tirziŭ saŭ publicate, chiar în urma studielor mele: d. e. reducerea pretinsuluĭ *metod experimental* al naturaliştilor la o simplă *analogie de metod experimental*, cum am încercat a o face în «Realismul în literatura contemporană», publicat în Convorbirĭ literare la 1892, să aflĭ în «Aesthetische Zeitfragen» de Volkelt, art. «Naturalismul,» publicate la 1894. Sînt departe de a pretinde originalitatea tuturor ideilor în chestiunĭ atît de grele; însă de cîte orĭ am împrumutat ideĭ streine am arătat izvorul lor. Iar uneorĭ cetirea de scrierĭ streine mi-a servit pentru deşteptarea proprielor reflexiunĭ,

Şi azĭ aflu cu mulţămire, că vederile susţinute în aceste încercărĭ de pe la 1884 încoace să răspîndesc tot maĭ mult, atît în literaturile streine cît şi în ţara noastră. Aşa este d. e. deosebirea între metodul de a studia fenomenele fizico-naturale şi cele morale, metoade întemeiate pe moduri de vedere deosebite: aşa este întîietatea părţiĭ morale în natura omenească şi, prin urmare întîietatea ce ia trebue să o aibă în educaţiune şi în şcoală faţă cu partea intelectuală.

Aceste împrejurărĭ mĭ aŭ convins şi maĭ mult, că ideile carĭ, adunate aci, îmĭ permit a le prezenta publiculuĭ, de sigur prea puţin dezvoltate şi slab formulate, sînt însă adevărate; şi că asemenea adevărurĭ e bine să să răspîndească, maĭ ales în societatea noastră de astăzĭ.

Acesta e motivul publicăriĭ lor.

O parte din întroducerea d-luĭ N. Iorga la volumul al X-lea al documentelor privitoare la Istoria Romînilor: rapoartele consulilor Prusieĭ 1786-1844.

Principalul din productele supuse teoretic monopoluluĭ restrîns, era, cum s-a spus, oile. Incă de pe vremea luĭ Petru Şchiopul, casapiĭ şi gealepiĭ turcĭ le rîdicaŭ de pe la ţinuturile Moldoveĭ, plătind eĭ saŭ vînzătorul goştina domnească [1]). Gealepiĭ existaŭ cu acest caracter de agenţĭ comercialĭ turcĭ şi sub Cantemir: eĭ exportaŭ din Moldova la 60 de miĭ de oĭ, zise *chivirgic*, «pentru bucătăria sultanuluĭ» [2]). Cu vremea, cererea să făcu tot maĭ mare; Raicevicĭ vorbeşte de 5 pînă la 600 de miĭ de capete, luate *din amîndouă principatele*, cu preţ arbitrar, de negustoriĭ grecĭ trimeşĭ de Casap-Başa din Constantinopol cu firman [3]). Nu maĭ era vorba numaĭ de îndestularea Seraiuluĭ şi furnizarea tainurilor împărţite de Curtea sultanuluĭ, ci de hrana capitaleĭ, şi, în special a Ienicerilor. Negustoriĭ cuviincioşĭ de altă dată deveniră aspri cu producătoriĭ, impertinenţĭ faţa cu Domnul, care era Grec ca şi dînşiĭ, dar nu îndeplinia, ca dînşiĭ, o sarcină oficiala *în lumea turcească*. Pe lîngă această supărătoare specie de negustorĭ, Casap-Başa trimetea agenţĭ turcĭ şi aşa numiţiĭ *saigiĭ* saŭ păstorĭ, carĭ apăsaŭ şi maĭ mult populaţia [4]).

Tratatul din Cuciuc-Cainargi însemnă, şi pentru această ramură de negoţ, o uşurare a ţărilor romîne. Agenţiĭ turcĭ fură desfiinţaţĭ, şi cumpăratura «cantităţeĭ ştiute de oĭ» trebui să să facă sub privigherea Domnuluĭ, de „negustorĭ şi gealepĭ" creştinĭ cu toţiĭ. Preţul trebui să fie cel curent, şi o regulamentare a număruluĭ reclamat de Seraiŭ şi de populaţia capitaleĭ fu promisă prin hatişeriful solemn din 1802 [5]). Acest număr fu scăzut la două saŭ cel mult treĭ sute de miĭ de capete pe an, din amîndouă principatele [6]).

---

1. *Ἐυθίμιος καταστίχου ὅλης τῆς κώροτενος τῶν προβάτων* etc. Ms. în Bibl. Ac. Rom.
2. „Pro sultani culina" (care dădea *şi tainurile*, între altele şi ale Ienicerilor). Cantemir *Descriptio Moldaviae*, 31 Cf. 120-1.
3. Raicevich, 115, 120, 122.
4. Sturdza, 1², 194.
5. V. hatişerifurile citate pe p. XIX n. 5.
6. Wilkinson, 77-8; Vaillant, II, 290; Karaczay, *Moldau*, 6-7; Porter, II, 791; Hauterive, 23; Pertuiser, 82-3; Lagarde,

De la această socoteală, asupra căreia să unesc toţĭ călătorĭ de pe la 1790 încoace, pînă la calculul dat de Raicevicĭ, pînă la cele „maĭ multe milioane“ fabuloase ale luĭ Carra şi copiatoruluĭ săŭ, „tînărul Rus“ Struve [7]), maĭ este mult. Ţările noastre nu şi-aŭ scăzut însă cultura oilor în proporţia scădereĭ cerereĭ din Constantinopol; pînă tărziŭ în viacul nostru, ele aŭ făcut din creşterea vitelor princîpalul lor izvor de bogăţie. Neapărat decĭ că a existat un prisos exportabil, şi un prisos mare. El a fost trimes peste graniţă, în Ardeal, cum afirmă Walsh, în Prusia chiar, cu licenţă a sultanuluĭ, cum ne spune Battyani [8]). Dar, înainte chiar de stabilirea influenţeĭ ruseştĭ, pe la anul 1740, un funcţionar turc de la Hotin putea vorbi de exportul de „vite, oĭ şi berbecĭ“ pe care Moldova îl făcea în „Rusia, Polonia, Ungaria, Danzig, Boemia, Silesia, Austria, Bosnia, Veneţia, ba chiar şi la Roma *(sic)* [9]).“ Clauza: „să ni trimeteţĭ oĭ şi proviziĭ multe‘ din firmanul de numire al Domnilor, clauză stereotipă de la o bucată de vreme, n-a existat apoĭ totdeauna, şi, sub Cantemir, firmanul nu vorbia de cît de tribut [10]).

Decĭ, în rezumat, exportul oilor a fost permis multă vreme, mărginit un timp şi tolerat totdeauna.

Intre productele reclamate în parte de aprovizionarea Imperiuluĭ, Raicevicĭ, un informator onest şi sigur, citează încă: „caĭ, boĭ, miere, ceară, unt, săŭ şi brînză [11])“. Ce să făcea în realitatea cu aceste articole?

Boiĭ şi vacile eraŭ un însemnat mijloc de cîştig, maĭ ales pentru Moldovenĭ, care din timpurĭ îndepărtate iĭ exportau pînă

258-9; Hauterive, 22 *(care vorbeşte şi de export în Germania)* *Abhandlung von dem Handelsrange der osmanischen Türken* von D. Christ Wilh. Jak. Gatterer (Mannheim, Schwan şi Götz, 1792) 1, 46

7. Carra, 162 6 (cu un leŭ bucata); Struve, 269.

8. „Mit besonderer Erlaubniss der Pforte“ (p. 127; v. titlul la p. XXII n. 7). Cf. Xenopol, V. 547.8.

9. Analistul turc, 20 1. E interesant că, după el, *gealepiĭ* du „vacile şi oile“ la veneţia şi în Polonia.

10. Cf. *A. Fr.*, II, 541, 648 şi *Descr. Mold.* 68-9.

11. Raicevich, 115·6. Şi autorul adaugă: „cosi che poco resta da trasportare negli altri Stati!“ Şi Raicevicĭ era doar omul luĭ Ipsilanti, care monopolizase *pentru el* multe din aceste producte, cu care, exportîndu-le singur, a făcut milioane (Sulzer, III, 415·6) Cf. Comnen-Ipsilanti, 561.

foarte departe. Am văzut astfeliŭ darurile făcute şi îndatoririle luate în această privinţă de Petru Rareş [12]). Lăpuşneanu iĭ schimba, în 1560 pe postavurĭ scumpe veneţiene, şi încheia convenţiĭ cu negustorĭ din Italia [13]).

Perioda de decădere politică faţă cu Poartă nu stavilĭí cîtuşĭ de puţin acest negoţ, Turciĭ nemîncînd cu plăcere carne de vacă şi neavînd multă nevoie de pieĭ nelucrate. In 1712, boiĭ moldoveneştĭ mergeaŭ pînă în Silesia; în 1718, vitele din Muntenia treceaŭ în Ardeal [14]). Del Chiaro asigură că eraŭ cumpărate în Veneţia [15]). Pe vremea luĭ Cantemir, peste 40.000 de capete treceaŭ la Danzig prin Polonia [16]). Pînă la desfiinţarea monopoluriior, principatele făceaŭ un comerţ, care să urca, pentru Moldova, după Pertusier (1822), la 32.000 de capete, cu Turcia, Germania, Austria, Polonia, Rusia. Boiĭ moldoveneştĭ mergeaŭ, între statele regeluĭ Prusieĭ, în Silezia şi Branderburg [17]). Legal însă şi acesta era un articol oprit saŭ măcar reservat provisoriu; Turciĭ, dacă-ĭ întreba cine-va, refuzaŭ saŭ acordaŭ permisiĭ excepţionale, cu restricţia: „aşa în cît să nu fie un precedent pentru alţiĭ [18])'; " ceia ce am văzut că nu împiedeca exportul cel maĭ bogat şi maĭ puţin ascuns.

Pentru *caĭ*, dacă vre-un diplomat european formalist făcea vre-o cerere Porţeĭ el era sigur că va fi refuzat. De pe timpul luĭ Petru Şchiopul, vedem cuprinsă, într-un paşaport pentru doĭ Englejĭ, clausa: „dar bagă bine de samă să nu ieie cu dînşiĭ din ţara noastră vre-unul din caiĭ de care avem nevoie [19])." In veacul al

12. V. p. II.
13. Hurmuzaki, VIII, 88-9.
14. *Ibid.*, *Supl.* I[1], 422: VI. 426.
15. Pp. 4-5.
16. *Descr. Mold.*, 31.
17. Carra, 162-6; Struve, 269: Raicevich, 124-5: Batthyáni *Reise durch eine Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Bucovina im Jahr 1805* (Pesta, Hartleben, 1811), 127: Philippides, *Γεωγραφία* 82, 85: Fotino, II, 180 1; Hauterive, 22-3: Pertusier, 82-3; Bauer, 241; Hurmuzaki, VII, 3; Karaczay, *Moldaŭ* 9; Neale, *Voyage*, II, 30; Lagarde, 358-9.
18 Hurmuzaki, VII, 314-5.
19. Hakluyt, *l. c.*, 189: „But have great regard that they convey not out of our countrey any of our serviceable horses» (paşaportul luĭ Henry Austell şi Iacob Manuchio). In Hurmuzaki lipseşte şi paşaportul, şi călătoria luĭ Austell prin Moldova (196),

XVIII-lea, în timp de pace ca şi în timp de războiŭ, firmanul de numire al Marilor-Viziri conţinea recomandaţia statornică de a veghia asupra exportuluĭ ilicit de caĭ din principate [20]). După multă stăruinţă şi mulţĭ banĭ cheltuiţĭ în cancelariile otomane, se căpăta abia un ordin pentru cîte-va sute de capete numaĭ, ca o excepţie care nu va fi repetată [21]).

Cine să adresa Domnuluĭ însuşĭ,era expus să capăte răspunsul că i-ar fi în primejdie viaţa dacă ar permite trecerea cailor peste graniţă. Ofiţeriĭ europenĭ *în uniformă* eraŭ împiedecaţĭ să cumpere, fără deosebire de naţie. Insistenţele aduceaŭ un singur rezultat: Fanariotul scria la Constantinopol, unde reprezentantul Putereĭ interesate căpăta, după multă trudă, ce s-a spus maĭ înainte.

Totuşĭ caiĭ să exportaŭ foarte mult, şi toată lumea ştia aceasta. Ştiaŭ boieriĭ, care vindeaŭ şi încheiaŭ contracte, ştiaŭ geambaşiĭ armenĭ, care făceaŭ pe misiţiĭ şi întreţineaŭ une-orĭ hergheliĭ pe moşiile luate în arendă, formîndu-să în companie; ştia Domnul, bucuros că devine ast-feliŭ plăcut uneĭ puterĭ europene şi că vama sa cîştigă prin mărirea exportuluĭ: ştiaŭ înalţiĭ, funcţionarĭ din Constantinopol, carĭ cereaŭ pecetluirea cu aur a secretuluĭ. Toată lumea această blăstăma în adîncul sufletuluĭ pe nătîngul Apusean care, deprins cu lucrurĭ legale şi permisiunĭ contrasemnate, deranja acest cîştig pe tăcutele [22]).

Exportul de caĭ să putea suĭ în uniĭ anĭ pînă la 40 de miĭ de capete. Să făcea în Polonia, Rusia, Austria, Ardeal, Turcia; dar caiĭ moldoveneştĭ eraŭ căutaţĭ maĭ ales pentru remontă, cu deosebire remonta cavaleriei uşoare. Franţa Saxonia, Olanda şi Danemarca chiar, pentru a nu maĭ vorbi pe Austria şi Prusia, aveaŭ ofiţerĭ la graniţe (Prusia la Mohilov) saŭ în Iaşĭ, căcĭ nu eraŭ căutaţĭ caiĭ, de rasă inferioră, produşĭ în Muntenia [23]). Maiorul, apoĭ

---

dar e reprodusă a luĭ W. Harebone prin această ţară (III, 122). Există o a doua ediţie a luĭ Hakluyt, Londra, Evans, 1819.

20. *A. Fr.*, I, 395.

21. Hurmuzaki, VII, 374-5.

22. Pentru dispoziţiile Turcilor cu privire la exportul cailor v. *A. Fr.*, I, 391. 393, 395-96; II, 10, 136, 148, 152.4, 158-61. 196, 202.4, 214, 317, 330.

colonelul austriac, Cavallar s-a purtat deceniĭ întregĭ prin Moldova, cu sub-ofiţeriĭ săĭ; venia însușĭ, saŭ îșĭ trimetea agenţiĭ, în Mart, pentru cumpărătură. Regele Frederic însărcinase cu remonta din Moldova pe maiorul von Seydlitz, care lucra personal, prin subalternĭ saŭ prin Armeniĭ crescătorĭ de vite, de loc din Galiţia [24]. In 1767, patru ofiţerĭ franceјĭ exportară o mie de caĭ din Moldova și Tataria [25]. Proprietariĭ de hergheliĭ și misiţiĭ, Baronţi, Capelli (saŭ Capetti) făceaŭ pe la 1780 afacerĭ minunate, plătind fabuloase dobînzĭ pentru sumele împrumutate, cu care începuse negoţul [26].

Piedecile aduse acestuĭ comerţ de caĭ veniaŭ saŭ din reaua dispoziţie a unuĭ domn efemer, saŭ din intrigile uneĭ puterĭ rivale, la Constantinopol. Ast-feliŭ, Constantin Moruzi nu voia în ruptul capuluĭ să permită cumpărătura remontorilor prusienĭ, amintindu-șĭ că între cauzele catastrofeĭ predecesoruluĭ săŭ, Ghica, fusese și favorizarea acestuĭ export, favorizarea pe care el însușĭ, Moruzi, o denunţase [27]. Austria apoĭ punea necontenite stavilĭ furnisăreĭ cu caĭ din Moldova a armateĭ prusiene, cerînd pentru sine licenţe analoage saŭ suprimarea fără excepţie a exportuluĭ [28]. Frederic al II-lea ordona, la rîndul săŭ, reprezentaţilor Prusieĭ la Constantinopol să proteste contra remonteĭ austriace [29]. De obiceiŭ, Turciĭ, oamenĭ fără părtinire, cedaŭ înaintea orĭ-cuĭ putea sprijini cu argumente iresistibile cererile sale. Caiĭ moldoveneștĭ eraŭ reclamaţĭ

---

23. Raicevich, 81; Batthyani, 128 (export în Bucovina și Ardeal, prin Oituz și „Bergo"); Del Chiaro, 6; Hauterive, 23; Bauer, 241; Philippides, *Γεωγραφία*, 82-3; Lagarde, 358-9; Hauterive, 22; *Abhandlung*, I, 46; Struve, 265. Un ofiţer danez, Woltnever, să prezintă în Moldova la 1796, pretextînd că voia să cumpere caĭ pentru herghelia sa proprie, dar fu expulzat (inedit). Pentru exportul cailor în Silezia pe la 1711, v. Hurmuzaki, *Supl.* I³, 9.

24. Hurmuzaki, VII, 374-5, 384-5; Carra, 161 și urm.; Raicevich, 77-8 124 5; 296-304; Hurmuzaki, VII, 417-8 (privilegiul Armenilor, 9 Mart 1784), Pilippides, *Γεωγραφία*, 24.

25. Probabil ceĭ maĭ mulţĭ fură luaţĭ de la Tatarĭ, «pe hoarele Moldoveĭ,» Domnul făcînd dificultăţĭ și Poarta refuzînd ordine precise, care ar fi fost contra obiceiului, Hurmuzaki, *Supl.*, 748, 761-5, 769.

26. V, rapoartele consuluĭ König, *passim*.

27. *A. Fr.*, II, 148, 152.

28. Hurmuzaki, VII, 364.

29. *A. Fr.*, II, 393, n° 2.

însă pentru serviciul Porţeĭ numaĭ în caz de războiŭ, cînd trebuiaŭ montaţĭ spahiiĭ saŭ cînd, în timp de pace chiar, să simţia nevoie de *cai de olac*, de poştă adecă, în turcia europeană saŭ şi aziatică [30]).

Mierea să dădea în secolul al XVI-lea de Domniĭ Moldovei, Munteniei şi Ardealuluĭ, ca un tribut în natură pentru bucătăria sultanuluĭ şi tainurĭ [31]); dar obiceiul pare că nu maĭ exista în epoca fanariotă. Pentru miere, care era acum cumpĕrată, şi pentru comestibilele maĭ mărunte, exista o altă categorie de neguſtorĭ privilegiaţĭ, *Capanlîiĭ*, delegaţiĭ pieţeĭ celeĭ marĭ din Constantinopol; ceată alcătuită din Grecĭ şi Turcĭ, care nu venia cu firman, ci cu simpla recomandaţie a Mareluĭ-Vizir. De altmintrelea eraŭ, ca şi colegiĭ lor pentru grîne şi carne, marĭ şarlatanĭ, plătind puţin şi adesea-orĭ cu monedă falşă [32]). Izvoarele pentru epoca fanariotă nu vorbesc de alt export al miereĭ de-cît spre Constantinopol [33]); dar, cînd cugetă cineva la bogăţia în stupĭ a amînduror principatelor pe vremea luĭ Sulzer şi Raicevicĭ, la uimitoarea înmulţire a albinelor din aceste părţĭ, la prisăcile luĭ Iacob Stamati şi ale unor boierĭ din Moldova [34]), nu izbuteşte a înlătura ideia că nu era posibil ca atîta îngrijire să fie dată unuĭ product care ar fi adus numaĭ sărăcăciosul cîştig ce să putea stoarce de la „capanlîĭ.“ Şi apoĭ, cu toate că o puneaŭ şi în supă [35]), Turciĭ din Constantinopol nu puteaŭ să aibă nevoie de marile cantităţĭ de miere oferite de pieţele principatelor.

Ceara era numaĭ nominal pomenită între articolele supuse priorităţeĭ de cumpărare a Turcilor. Ia să exporta maĭ toată în Veneţia şi Austria prin Ardeal şi Galiţia, pînă la 450,000 de ocă

---

30. Pînă la 3.000 pe an în 1820 (Wilkinson, 78; Vaillant. II, 290). V. şi *A. Fr.*, II, 153 4 şi aiurea. Incetarea remonteĭ în Moldova aduse decăderea creştereĭ cailor, pe vremea deschidereĭ graniţelor pentru grîŭ (Kuch 204).

31. *A. Fr.*, I. 50-1; Del Chiaro, 4-5; Fotino III, 180-1.

32. Raicevich 121-2. Capanlîiĭ rămaseră pînă la desfiinţarea monopoluluĭ, V. Lejeune, 58 n. 1 («ils ont le commerce exclusif des denrées et comestibles»); Ghica, *Scrisori*, V.VI. Totuşĭ Al. Ipsilanti cercase să-ĭ înlăture (Fotino. III, 555).

33. Afară de Karaczay, care adaugă şi Veneţia (*Mold.-u* 36) Cf. Carra, 166; Sulzer, III, 415-6; Struve 270.

34. Wolf, I, 58 n. 61; Sulzer I, 87 şi urm.

35. *A. Fr.*, I, 50 şi n. 3.

pe an [36]). De la 1741 înnainte, Austria îşĭ asigură monopolul cereĭ, oprind transitul spre Italia cu toate stăruinţele reprezentantuluĭ veneţian la curtea imperială [37]).

Să exportaŭ în adevăr maĭ mult în Turcia cele diu urmă treĭ articole din lista luĭ Raicevicĭ : *untul* — un milion de ocă, în 1822 ; *săul* — 2.500.000, la aceiaşĭ dată, şi *brînza* — 1.500.000 de ocă [38]). Tot aşa grăsimea, grăsimea din oa e, *ţervişul*, şi pastrama de Brăila [39]),

In sfîrşit, între lucrurile semi-oprite teoretic, maĭ putem pune cîteva care lipsesc din *Osservazioni*, ca unele ce, neaparţinînd productelor alimentare, nu eraŭ culese prin cele treĭ categoriĭ de negustorĭ oficialĭ.

Sarea din ocnele principatelor trecea maĭ mult în Turcia, prin Galaţĭ şi magazinele cele marĭ din Giurgiŭ [40]). Ast-fel, în 1822, Muntenia exporta 12 milioane de ocă, dintre care 10 în Turcia ; Moldova însă furnisa Turcieĭ numaĭ 3 din 8 milioane [41]). Restul să trimetea în Polonia şi Rusia, poate şi în Ardeal [42]).

Existaŭ lîngă Soroca depozite de *salitră*, pe care o explotaŭ lucrătorĭ turcĭ, cu organizaţie indepedentă, şi o exportaŭ la Constantinopol, unde era cerută de tarapanaua împărătească. Ceia ce nu împedica o viguroasă contrabandă din partea Evreilor de dincolo de Nistru, pe vremea Polonilor, care Evreĭ oferiaŭ în loc, rachiŭ leşăsc [43]). Furnitura a fost întiiŭ gratuită, apoĭ de la 1774,

---

36. Raicevich. 124-5 ; Del Chiaro, 4-5 ; Pertusier, 82-3 ; *Mon sp ct. hist. Slav. merid.*, XVIII. 104 ; Carra 166 7 ; Sulzer, III, 415-6 ; Hauterive. 22 3 ; Hurmuzaki, VII 31-2 (firman pentru ceară din Moldova) ; Struve, 270.

37. Hurmuzaki, IX, 685-9.

38. *A. Fr.*, I, 50-1 ; Del Chiaro, 4-5 ; Pertusier, 82-3.

39. An. turc ; Phillipides, *Γεωγραφία*, 87 ; Fotino, III, 180-1; Pertusier, 82-3 ; Bauer, 241-2.

40. Sestini, *Viaggio da Constantinopoli a Bukoresti*, 48.

41. An. turc, *l. c.*, 21-2 ; Peyssonel, *Mer Noire*, II, 188 ; Del Chiaro, 11 ; Pertusier, 83.

42. Karaczay, *Moldau* 38 ; *Mon. spect. hist. Slav. merid.*, XVIII, 95 ; Philippides, *Γεωγραφία*, 77 ; Raicevich, 110 ; Carra, 166-7 ; Hauterive, 22.

43. An. turc, *l. c.*, 22-3 ; Raicevich, 103 ; Karaczay, *Moldau* 39 ; Philippides, *Γεωγραφία*, 79-80.

cînd trimeterea să făcea de domn, în socoteala tributuluĭ, adăugîndu-să cărăuşia [44]).

Din vestiţiĭ săĭ codri, dispăruţĭ, astă-zĭ în parte, ţara noastră era silită să deie Turcilor, pe preţurĭ comode pentru aceştia, saŭ gratis, *lemne* pentru cetăţile dunărene, lemne pentru casele din Constantinopol, lemne pentru podurĭ, lemne pentru *corăbiĭ* [45]). Tratatul din Cuciuc-Cainargi aduse o schimbare şi aicĭ: hatişeriful ce-l urmă (4 Novembre 1774) făgădui o plată „pentru tăiat şi transport," plata care trebuia să să scadă din bir [46]). Lemnele de rechiziţie însă în timp de războiŭ fură cerute gratis ca şi înainte; interpretat turceşte, lucrul însemna că şi fiĭ musulmanĭ de la Dunăre puteaŭ cere, paĭ-spre-zece anĭ de zile în şir, pe timp de pace, lemne pentru un pod care nu să făcu nicĭ-odată [47]). Despăgubirea venia însă de aiurea: pe lîngă o probabilă vînzare de lemne în Europa, provinciile cîştigaŭ arzînd, stejariĭ şi vînzînd fabricilor de potasiŭ, cenuşa, aşa zisul *potaş*, pe care Englejiĭ şi Olandejiĭ veneaŭ de-cumpăraŭ la începutul secoluluĭ al XVIII-lea în principate chiar [48]),

Rămînea absolut libere de export imense bogăţiĭ care treceaŭ în streinătate anual: lîna, aproape 2,200,000 de ocă în 1820, 3,000,000, după altă socoteală, în 1822 [49]) „potopul„ de porcĭ trimes din Muntenia în Ardeal (la 50,000 de capete pe an, după Pertusier)), din Moldova în Rusia [50]); vinurile ce să cumpăraŭ dincolo de Nistru şi chiar peste Carpaţĭ [51]); pieile de boŭ, de bivol, de ca-

---

44. Hatişerifurile citate la p. XIX n. 5

45. An. turc, *l, c.*, 21 2; Wilkinson, 77; Raicevich, 61; Lejeune, 20 n. 2; Bauer, 245

46. Sturdza, I², 144:

47. Aşa să ceru de la 1774 pînă la data cînd îşĭ scrie cartea Raicevĭch, v. *Osservazioni*, p 61 n. a

48. Hurmuzaki, VI, 290-1; v, nº LXXIII din *Apendicele* nostru, p. 631.

49. Wilkinson, 76; Peyssonel, *Mer Noire*, II, 185-8 (*lîna neagră însă în Rumelia*); Hurmuzaki, VI, 261 (permisie de export din 1718-9); Pertusier, 82-3; Raicevich 125; Philippides *Γεωγραφία*, 82-3; Lagarde, 358-9

50. *Reise von Pressburg*, 335-7 (*überschwemmt*); Pertusier, 82 3; Raicevich, 125; Philippides, *Γεωγραφία*, 82-3. In Moldova această ramură de comerţ producea puţin după Carra (162-6).

51. Carra, 162; Raicevich. 125; Del Chiaro, 6; *Betrachtungen*, 51; Fotino, III 181; Pertusier, 82; Neale, II, 30; Hurmuzaki, VI, 246; Bauer, 244; Struve, 267; Cantemir, *Descr.*, 29;

pră [52]), aşa numiţĭ *cordovanĭ*, fructe, in, cînepă, tutun (pînă cînd acesta ajunsă să fie un articol de *import*) [53]), păcură, iarbă galbănă—600,000 de ocă în 1820 [54])—, rachiŭ, nucĭ, cumpărate de Rusia şi Polonia [55]), prune uscate pentru oloiŭ, peşte sărat şi icre [56]), porumb, legume [57]), catîriĭ crescuţĭ de Ţiganĭ şi exportaţĭ, peste Dunăre pînă la muntele Pelion [58]), obiecte de lemn trimise în Cremeia [59]), broaşte ţestoase, căutate în Germania [60]), pieile de epure, trimese din Muntenia, în Austria, iar din Moldova, prin Brody, unde le luaŭ în primire Evreiĭ galiţienĭ, în Germania,—800,000, în toate, în 1822 [61]), etc.

În schimb provinciile, care avură abia, în tot decursul epoceĭ fanariote, cîteva fabrice de postav, mătăsăriĭ şi testemele, două fabricĭ de sticlă şi poate una de hîrtie [62]), cereaŭ *toate* fabricatele streinătăţeĭ: Austrieĭ, juvaiere, caretele de Viena, stecla de Boemia şi Bucovina, fierele silesiene, olărie, matăsăriĭ, horbote, galoane de fir — o modă răspîndită în toată Europa în secolul trecut —, zahar rafinat de Fiume, oglinzĭ mobile, postavurĭ, pînze de Linz; — Germanieĭ, fabricate de lînă şi bumbac, coloniale aduse prin Hamburg şi mai tărziu, Danzig, stofe fine, mercur, plumb, cositor, oţel şi fierăriĭ de Nürnberg, ceasornice, manufacturĭ silesiene şi saxone, tincturĭ din Danzig, ceară tare, liqueururĭ fine; — Fran-

---

Philippides, *Γεωγραφία*, 125. Maĭ ales din Moldova, vinurĭ de Odobeştĭ.

52. Peyssonel, *Mer Noire*, II, 185-8: Batthyani, 109; Fotino III, 180-1; Raicevich, 125; Philippides, *Γεωγραφία*, 82.

53. Carra, 162; Struve, 268: Peyssonel, *l. c.*, *Betrachtungen*, 49; Lejeune. 24 n. 1; Philippides *Γεωγραφία*, 149 50 (şi pentru celelalte articole de export).

54. Wilkinson, 78; Pertusier, 82-3.

55. Philippides, *Γεωγραφία*, 99-100.

56. Fotino, III, 181; Raicevich 125; Bauer, 243; Lejeune 44 n. 1.

57. Maĭ ales fasole (Pertusier, 83; cf. Raicevich, 54).

58. Philippide. *Γεωγραφία*, 40, 83.

59. Peyssonel, *Mer Noire*, II, 112.

60. Raicevich, 101.

61. Wilkinson, 76-7: Carra, 162-6 (pînă în Anglia); Raicevich, 125; Pertusier, 82-3; Lagarde, 358-9.

62. Carra, 162-7; Peyssonel, *Mer Noire*, II, 180; Pertusier, 83-4 (care citează fabrica de hărtie); Fotino III, 182; Del Chiaro 42; Bauer, 245; Struve, 269-70.

cieĭ, stofe scumpe de Lyon, aurării şi juvaiere, cameloturĭ ; — Anglieĭ muselină ; Rusieĭ, blănurĭ, rachiu, pieĭ ; Polonieĭ, postavurĭ, galoane, blănurĭ, rachiŭ; Veneţieĭ, stofe orientale, belacoase, cristale, hărtie[63]).

Şi, pentru exploatarea acestuĭ comerţ, lasat în mîna intermediarilor, Lipscaniĭ, Braşoveniĭ, Marchitaniĭ, negustoriĭ greci din Viena şi Ardeal, Sîlistrieniĭ şi Bulgariĭ din Chiprovacĭ şi Rusciuc, Armeniĭ galiţienĭ, Ragusaniĭ şi Evreiĭ din Brody [64]), dacă omul nu făcuse drumurĭ, saŭ le lăsase în părăsire, eraŭ altele create înainte de dînsul, nişte minunate căĭ naturale : Nistrul pentru provinciile Nordulu şi Răsărituluĭ rus [65]), Oltul, pe care, înainte de războiul din 1786, începuse a să coborî mărfurile Companieĭ vienese Bürker [66]), Dunărea, ale căreia cataracte fură atîta timp considerate ca o piedecă neînvinsă [67]) şi Marea Neagră, deschisă corăbiilor Europeĭ de la 1774 înainte [68]).

---

63. Cf Wilkinson, 82 3 ; *Nih. Ernst Kleemanns Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova (1768-70)*. Leipzig, 1773, 30 Philippides, *Γεωγραφία*, 150-1 ; Bathyani, 109-11 ; Peyssonel, *Mer Noire*, II, 179-184 ; Pertusier, 83-4 ; Sulzer, II, 392 ; Raicevich, 133-5, 259 (ambiĭ vorbesc de importul trăsurilor de Viena) Del Chiaro, 42 ; Hurmuzaki, *Supl.* I[2], 187 ; Hauterive, 22-3 ; Karaczay, 55-6 ; *Reise von Pressburg*, 34?-51 ; *Beschreibung*, I-II ; Wolf. 129 şi urm.

64. Sulzer, III, 429 31 ; Peyssonel, *Mer Noire*, II, 179 ; Struve, 293 ; Hurmuzaki, IX, 667 (Lipscanĭ din 1737) ; Reicevich 115 ; Sestini *Viaggio a Buk.*, 45-6 ; Bauer, 270-1 ; Vaillant, III, 60.

65. Poloniĭ oferiaŭ Turcilor pe timpul luĭ Peyssonel a face din Nistru o arteră a comerţuluĭ de grîne (*Mer Noire*, II, 201-2). Cf. Carra, 199 200, 310, Pentru încercărĭ de a face Nistrul navigabil, v. *A. Fr.*, I, 14.

66. *Reise von Pressburg* 337, 369-70.

67. Cf. *Ungarn und die Walachei in neuester Zeit* vom Grafen von P[ons], Leipzic, Reclam, 1840, 20-3 (pentru stabilirea navigaţieĭ cu aburĭ pe Dunăre) ; *La Turquie d'Europe* par Ami Boué, III (Paris, Bertrand, 1840).

68. V. tratatul de la Cuciuc-Cainargi, art. 11 ; în Sturdza, I[2], 129-30. — Pentru situaţia economică a ţărilor romîne în secolul al XVIII-lea, v. şi *Ueber den Handel in den beyden Fürstentümer Moldau und Walachey, und wie solcher erweitert werden kann*, în Johann Bernoulli's *Archiv zur neuen Geschichte, Geographie, Natur und Menschenkenntniss.* II (Leipzig, Beer, 1785), 167-8.

Stimate d-le. Xenopol,

Am profitat de cele din urmă zile ale congediuluĭ meŭ, ca să citesc, saŭ maĭ bine zis, să recitesc, vol. VI al Istorieĭ d-vóstră. La pagina 120 mĭ s-a părut că aţĭ făcut o mică greşală pe care iaŭ libertate să vă o semnalez. Acelaşi lucru să maĭ repetă şi maĭ departe la altă pagină, pentru calcule analoge. Voind a arata că ţaranul die Moldova are maĭ grele sarcinĭ de cît cel din Muntenia, după Reglementul Organic, asămănaţĭ măsurile din amîndouă ţările. Aşa cum este redactată nota de la p. 120, ar putea să să nască vre-o nedumerire, care neîndoelnic v-a scapat din videre.

Ziceţĭ că prăjina în amîndouă ţările are treĭ stînjeni, şi ar urma a să înţelege că prăjina fălcească (Moldova) este egală cu cea pogonească (Muntenia). Chiar ziceţĭ sus în text : In Muntenia arătura pe zi se urcă la 10 prj. pog. *sau 540 stînj.* □, iar în Moldova maĭ puţin, numaĭ 14 prj. fălceştĭ *adică 504 stînj.* □ numaĭ.

In fapt însă este o greşală, care dacă să îndreaptă să capătă un sprijin maĭ mare părereĭ d-voastră, căcĭ aceştĭ 504 stînj. □ din urmă făceau maĭ mult de cât ceĭ 540 stj. □ dintăiŭ.

In adevĕr :

1 stj. Munt. 1 m. 9665; decĭ 1 stj. □ = 3 m.p. 867...
1 stj. Mold. 2 m. 23; „ 1 stj. □ = 4 m. p. 9729

Prin urmare :

504 stj □ Mold. fac 2506 m. p. iar
340 „ □ Munt. „ 2088 m. p. numaĭ.

Am crezut să vă îndatoresc semnalîndu-vă această scapare din videre, pentru viitoarea ediţie a 2-a a volumuluĭ.

Cu acest prilej vă semnalez, că mi să pare că dijma, deşi figurează în Regulament, nu s'a plătit în fapt nicĭ o dată în Moldova, ne fiind în obiceiul ţăriĭ maĭ înainte de Regulament. Nu garantez lucrul, bine înţăles, dar mi s'a spus de agricultoriĭ bătrîni. Se poate întreba şi de alţĭ bătrînĭ din Iaşĭ.

O dovadă ar fi neprotestarea boerilor la reforma din 1851 a luĭ Ghika, care suprimă dijma, (îmĭ pare că nicĭ vorbesce de ea, dar nu am la îndămînă legea). Această reformă nu ştiŭ de s-a aplicat, căcĭ la divanul adhoc ţaraniĭ nu vorbesc de cât de Regu-

lament, de sarcinile din el, şi tot nu vorbesc de dijmă. Lucrul e de oare-care însămnatate.

Aşĭ dorĭ să ştiŭ de unde aţĭ luat că zilele de meremet eraŭ 6, şi lucrul la ţarinĭ 3?

Ziceţi întru-n loc că vă ocupaţĭ de Moldova, căcĭ nu există publicaţiĭ vechĭ înainte de Regl. pentru Valahia. Insă legiuirile luĭ Caragea, şi a luĭ Ypsilante, (şi chiar a luĭ Mavrocordat îmĭ pare), sunt publicate de mult.

Primiţĭ salutările mele deosebite

C. Crupenski

Societatea de credit „Albina" din Sibiŭ a tipărit o dare de samă asupra activităţiĭ societăţeĭ în timp de 25 anĭ de la fundarea eĭ. Ne facem o plăcere a scoate din această dare de samă, un volum de 235 paginĭ, cifrele de maĭ la vale, care vorbesc de la sine despre înflorirea acesteĭ instituţiunĭ de credit la Romîniĭ de dincolo.

Bilanţul pe anul 1872 anul întemeereĭ se închee atît la activ cît şi la pasiv cu fl. 383,808, 97; iar la finele anuluĭ 1896 bilanţul e încheet cu fl. 9,208,812,75. Pe cînd profititul net scos din facerea diferitelor operaţiunĭ ne bancă în 1872 era de fl. 8,601,40; acum la finea lui 1896 să urcă la suma de fl. 131,357,60.

Inşirăm sumele provenite la finele anuluĭ 1896 din diversele operaţiunĭ:

		florini	cr.
1)	depunerĭ spre fructificare . .	5,498,373,	44
2)	scomtărĭ de cambiĭ şi credite personale.	4,120,704,	68
3)	împrumuturĭ ipotecare . . .	2,141,302,	60
4)	scrisuri funciare în circulaţie . .	2,050,000,	00
5)	credite fixe	19,282,	45
6)	credite cambiale cu acoperire ipotecară.	693,191,	45
7)	împrumuturĭ pe producte . . .	20,837,	32
8)	credite de cont curent . . .	236,465,	24
9)	împrumuturĭ pe efecte . . .	90,283,	10
	Totalul operaţiilor	14,873,160,	28

Numaĭ din aceste cifre se poate judeca de însămnătatea acesteĭ societăţi de credit.

Să să noteze că scontările pe cambiĭ daŭ suma de aproape 10 milioane francĭ. Am fi curioşĭ să aflăm dacă la noĭ să bucură comerţul de o aşa încredere încît numaĭ pe cambiĭ să să facă operaţiunĭ şa de însămnate ca cele făcute de *Albina*, care e o societate fondată din iniţiativa particulară şi durează şi acum tot numaĭ ca atare.

V. H.

MIRON POMPILIU

Profesor şi literat de valoare însamnată a încetat din viaţă în ziua de 20 Noembrie 1897. Arhiva va publica în fasciculul I, pe anul IX o biografie a regretatului profesor.

In fasciculul I al anuluĭ al IX-lea, „Arhiva“ va începe publicarea în text romîn al studiuluĭ pe care dl. Xenopol îl tipăreşte tot acum la Paris (L?roux) asupra **Principiilor fundamentale ale Istoriĭ.**

IAŞI.— TIPOGRAFIA H. GOLDNER STRADA PRIMARIEI No. 17.